

1

2014

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНО – ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

ПРОЛЕЋЕ
2014

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

(1) ПРОЛЕЋЕ/2014 ГОДИНА LXVI

УДК 355/359 ISSN 0042-8426

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Проф. др *Миодраг* Јевтић, генерал- потпуковник

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Славољуб М. Марковић, потпуковник

НАЧЕЛНИЦА ОДСЕКА ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

Драгана Марковић

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

Тел: +381-11-3349-497

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Генерал-мајор проф. др Митар Ковач, председник; проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; пуковник проф. др Јан Марчек; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Јованка Шарановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, тел./факс:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази тромесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Момчило</i> Сакан	
Геополитика Јапана	7–30
<i>Зоран</i> Килибарда	
<i>Ади</i> Брамасто	
Управљање ризицима у мореузу Малака	31–50
<i>Гаврило</i> Д. Остојић	
Еколошке избеглице: директан или индиректан пут до конфликта	51–83

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Светлана</i> С. Станаревић	
<i>Миленко</i> М. Бодин	
Безбедносна култура као друштвени ресурс националне безбедности	84–104
<i>Александар</i> Крштенић	
<i>Мартин</i> Матијашевић	
Проблеми обавештајних служби у процесу прилагођавања савременим изазовима, ризицима и претњама.....	105–125
<i>Никола</i> Врачевић	
<i>Владимир</i> Цветковић	
Улога приватних оружаних снага у традиционалним концептима безбедности	126–144
<i>Зоран</i> С. Павловић	
<i>Ненад</i> Аврамовић	
У трагању за правним и институционалним концептом националне безбедности Републике Србије	145–159
<i>Милоје</i> Здравковић	
Велика Албанија – обликовање нове нестабилности на Балкану	160–193

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Срђан</i> В. Старчевић	
<i>Илија</i> Кајтез	
<i>Горан</i> Вукадиновић	
Апологија рата Жозефа де Местра и политичка савременост	194–209

<i>Божидар Форца</i> Условљеност изградње оперативних способности од развоја доктрине Војске Србије	210–223
<i>Самед М. Каровић</i> <i>Игор З. Вукоњански</i> <i>Драгољуб Ј. Секуловић</i> Улога и значај јавног сектора у вршењу послова одбране	224–242
<i>Карина Аваџан</i> Утицај страних лексема на војну лексику српског језика	243–257
<i>Бранко Бабић</i> Функционисање заштите и спасавања на територији општине – града	258–288

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

<i>Марко Павловић</i> <i>Дијана Марковић</i> Теоријски приступ задовољству послом и мотивацији запослених	289–302

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

<i>Милан Мијалковски</i> Тајним савезништвом до јавног Великог рата	303–321
<i>Мирјана Зорић</i> Мисија Хермана Нојбахера у Србији 1943. године – немачко трагање за војнополитичким решењима на Балкану	322–355

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

<i>Билјана Стојковић</i> Приказ књиге „Угрожавање капацитета безбедности државе“ Радослава Гађиновића	356–359
<i>Никола Тошић Малешевић</i> Приказ књиге „Српске политичке елите и Венс-Овенов план, том II“	360–361
<i>Милена Жикић</i> Приказ књиге „Кнегиња Љубица“ Радоша Љушића	362–367

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Momčilo Sakan</i> Geopolitics of Japan	7–30
<i>Zoran Kilibarda</i> <i>Adi Bramasto</i> Risk Management in the Strait of Malacca	31–50
<i>Gavrilo D. Ostojić</i> Environmental Refugees: Direct or Indirect Way to a Conflict	51–83

SECURITY

<i>Svetlana S. Stanarević</i> <i>Milenko M. Bodin</i> Security Culture as a Social Resource of National Security.....	84–104
<i>Aleksandar Krštenić</i> <i>Martin Matijašević</i> Problems of Intelligence Services in the Process of Adapting to Contemporary Challenges, Risks and Threats	105–125
<i>Nikola Vračević</i> <i>Vladimir Cvetković</i> The Role of Private Armed Forces in the Traditional Concepts of Security	126–144
<i>Zoran S. Pavlović</i> <i>Nenad Avramović</i> Searching for Legal and Institutional Concept of National Security of the Republic of Serbia	145–159
<i>Miloje Zdravković</i> Greater Albania – Shaping of New Instability in the Balkans	160–193

DEFENSE SYSTEM

<i>Srđan V. Starčević</i> <i>Ilija Kajtez</i> <i>Goran Vukadinović</i> Joseph de Maistre's Apology of War and Political Modernity	194–209
<i>Božidar Forca</i> Conditionality of the Operational Capabilities Building on the Development of the Serbian Armed Forces' Doctrine	210–223

<i>Samed M. Karović</i>	
<i>Igor Z. Vukonjanski</i>	
<i>Dragoljub J. Sekulović</i>	
The Role and Importance of the Public Sector in the Defense Activities	224–242
<i>Karina Avagjan</i>	
Effect of Foreign Lexemes on the Lexicon of the Military Profession in the Serbian Language	243–257
<i>Branko Babić</i>	
Functioning of Protection and Rescue System in the Territory of a Municipality/Town	258–288

SYSTEM MANAGEMENT

<i>Marko Pavlović</i>	
<i>Dijana Marković</i>	
Theoretical Approach to Job Satisfaction and Motivation of Employees	289–302

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

<i>Milan Mijalkovski</i>	
Through Secret Alliance to Public Great War	303–321
<i>Mirjana Zorić</i>	
Hermann Neubacher's Mission to Serbia in 1943 – Germany's Search for Politico-Military Solutions in the Balkans	322–355

READING SUGGESTIONS

<i>Biljana Stojković</i>	
Review of the book "Endangering the State Security Assets" by Radoslav Gaćinović	356–359
<i>Nikola Tošić Malešević</i>	
Review of the book "Serbian Political Elites and the Vance-Owen Plan, Volume II"	360–361
<i>Milena Žikić</i>	
Review of the book "Princess Ljubica" by Radoš Ljušić	362–367

ГЕОПОЛИТИКА ЈАПАНА

Момчило Сакан
Независни универзитет Бања Лука, Бања Лука

У чланку су приказане опште (географске, демографске и историјске) карактеристике Јапана, његов историјски развој и нерешени територијални проблеми са суседима, амбиције и перспективе у односу на унутрашње стање и веома сложено окружење у којем се налази.

Кључне речи: *геополитика Јапана, географија, демографија, историја, геополитичке амбиције, Сједињене Америчке Државе, могућности и перспективе*

Увод

Парадигма простора о вечитом сучељавању копна (телурократије) и мора (таласократије) битно је утицала и на геополитику уопште и на геополитику Јапана посебно. Та парадигма, или боље рећи геополитичка карта и подела света, постоји од постанка организованих држава и народа. Прво се појављивала у условима ограничених размера (у регионалним оквирима) када је телурократија била у знатној превласти. Она је владала над читавим комплексом цивилизација, а таласократија се појављује фрагментарно и спорадично. Касније, са појавом империја, а нарочито са развојем морепловства и авијације, геопростор добија потпуније и постојаније облике који се, према Макиндеру и другим геополитичарима, дели на три геополитичке особености. Реч је о телурократији (копну), таласократији (мору) и римленду („меканом слоју“), као три најзначајнија простора на којима су се цивилизације миленијумима и вековима сукобљавале и, веома ретко, сарађивале.

Појмови *телурократија* и *таласократија* настали су на основу географског устројства двојности планете и историјске типологије цивилизација. *Телурократија* се односи на копно (копнену моћ), а таласократија на море (поморску моћ). Те две геополитичке категорије су у вечитој супротности. Генеа те супротности потиче од сучељавања трговачке цивилизације (Картагина, Атина) и војноауторитативне цивилизације (Рим, Спарта). Та подела је актуелна и данас, а двојност између таласократије и телурократије често се назива и сукобом између различитих цивилизација – *демократије* и *идеократије*. *Телурократија* (копнена моћ) везана је за фиксираност копненог простора, што је на цивилизацијском нивоу оличено у конзерватизму и строгим правним нормама којима се потчињавају крупне људске заједнице – родови, племена, народи, државе, империје. Копненим народима страни су индивидуализам и дух предузетништва. Својствени су им колективизам и хијерархичност. За разлику од телурократије, *таласократија* (поморска моћ) јесте

тип цивилизације заснован на супротним смерницама – динамичности, покретљивости, склоности техничком развоју и слично. Њени приоритети су: номадство (нарочито морепловство), трговина и индивидуално предузетништво. Такав тип цивилизације брзо се развија, активно еволуира, лако мења спољна културна обележја, а да притом унутрашњи идентитет остаје непромењен.

Обично се зона телурократије поистовећује са унутар континенталним пространим североисточне Евроазије (што се у општим цртама подудара са територијама царске Русије или СССР-а). Таласократија се све јасније оцртава као приобаље евроазијског континента, средоземни ареал, Атлантски океан и мора која са југа и запада заплускују Евроазију.

Телурократија и таласократија, као два глобална типа цивилизације и културе, дуго су представљали двојност и на идеолошком нивоу – идеологија марксизма (социјализма) и идеологија либерал-капитализма. Дакле, постојала су јасно дефинисана два типа редукционизма: економски редукционизам свео се на сучељавање Смитових и Марксових идеја, а геополитички – на поделу свих сектора планете на зоне под контролом таласократије (САД) и телурократије (СССР).

Римленд (унутрашњи полумесец, приобалне зоне, мекани појас) представља сложени простор који у себи потенцијално носи могућност да постане део било таласократије, било телурократије. То је погранична зона, појас, област, а упоредо с тим и геополитичка граница која се не поклапа са границом између држава. За силе мора та граница је обала, односно *појас* који залази у дубину копна. Таласократија, приобалне територије види као потенцијалне колоније, појасеве земље који се могу одвојити од остале континенталне масе, претворити у упориште, односно стратешки простор – мостобран према самом центру телурократије. То је најсложенији и културом најзасићенији регион и активни субјект у борби таласократије и телурократије са својом сопственом судбином која се, првенствено, разрешава на основу исхода геополитичке двојности. То је истовремено и граница чији квалитативни опсег зависи од тога који импулс има превагу у конкретном сектору – копнени или поморски. Океанске обале Индије и Кине, за сада, представљају линије где опсег приобалних појасева тежи нули. У Европи и Средоземљу приобалне зоне су широки појасеви који задиру дубоко у континент. У последњих неколико година та граница је дубоко померена у копнени део Европе и Средоземља на штету телурократије. Без обзира на актуелно стање, римленд је и даље посебна реалност са самосталном логиком која у огромној мери утиче и на таласократију и на телурократију. Римленд, дакле, не представља само прелазну међусредину између таласократије и телурократије већ веома активну и посебну геополитичку творевину.

У последње време појавиле су се и конкурентске парадигме које нападају владајућу парадигму о геополитичкој двојности и вечитом сукобљавању таласократије и телурократије. Тако се, на пример, појавила *америчка (таласократска) линија* која заступа теорију *атлантизма* као сложеног геополитичког простора. У том простору, према мишљењу америчких и других геополитичара централно место имају Сједињене Америчке Државе као једина светска велесила, али уз извесне разлике у ставовима. Једни су заговарали коначну победу Запада у геополитичком двобоју са Истоком. Други су сматрали да је потребно одређено приближавање, односно претапање два идеолошка лагера у нешто заједничко и успостављање Светске

владе. Таква ситуација проузроковала је појаву посебног правца у геополитици – „*геополитике мондијализма*“, односно учења о „*новом светском поретку*“.

Развој геополитичке теорије атлантизма достиже кулминацију на самом почетку 90-их година двадесетог века. Она има и своје практичне последице, као што су: обједињавање свих земаља у захвату Атлантског океана, јачање и просторно ширење НАТО-а, распад Варшавског пакта и СССР-а. Поремећен је и однос снага у корист таласократије која је проширила свој утицај до срца света (хартленда) и увелико почела славити победу над телурократијом.

Како сада ствари стоје, атлантистичка верзија таласократије са појавом велике економске кризе у Сједињеним Америчким Државама и краха теорије либералног капитализма губе на значају. Истовремено, Русија, Кина и друге земље телурократије јачају и стварају бројне организације и савезе. На основу тога појављују се и бројне геополитичке теорије и парадигме које противрече атлантизму, а најзначајније су *месторазвој* (да Русија заузима централну позицију) и *евроазијство* (да Европа и Азија представљају јединствену геополитичку целину).

У целокупном том геопростору, односно на тако дефинисаној геополитичкој карти и подели света, Јапан је вековима заузимао веома значајно место. Улогу Јапана као најјаче силе у источној Азији у првој половини двадесетог века уочавали су и геополитичари тога доба. Тако је, на пример, немачки геополитичар Карл Хаусхофер, који је једно време и сам боравио у Јапану, заступао посебну варијанту евроазијства која би се заснивала на осовини Берлин – Москва – Токио. Једино та осовина би, према његовом мишљењу, могла владати светом. До тог савеза, међутим, није никада дошло зато што Руси и Пруси (као претежно словенски народ) нису могли да се сложе и договоре. Хитлер је направио савез Берлин – Рим – Токио који се није могао одржати, пре свега, због тога што је центар осовине, из срца копненог дела (телурократије), померен у римленд (мекани слој који се налази између таласократије и телурократије).

Историјски посматрано, Јапан је имао и периоде падова и успона, пораза и освајања. Постојали су периоди тоталне изолације од Евроазије, али и периоди агресивних освајања и продирања у централне делове азијског континента – Кореју, Кину, Индију... Постојали су и периоди када је улазио у савезе са силама телурократије, али и са силама таласократије. Његова позиција данас је знатно измењена и, као таква, веома интересантна за ову геополитичку анализу. Није реч само о општим карактеристикама и актуелном стању, већ, пре свега, о геополитичким амбицијама и перспективама.

Опште карактеристике

Јапан је острвска царевина на Далеком истоку.¹ Обухвата 6.852 мања и већа острва, која су смештена источно од азијског континента, на западном рубу Пацифика. Највећа су: Хоншу, Кјушу, Шикоку и Хокаидо која чине 97% територије. Мала острва претежно су распоређена око наведена четири велика, али постоје и групе удаљених острва (на пример, Окинава и Ријукју). Са 377.873 км² (укључујући и 3.091 км² територијалних

¹ Два јапанска слова која означавају име Јапана значе „извор сунца“, па се и цела држава често назива „Земља излазећег сунца“.

вода), Јапан је по површини 63. држава у свету. На западу од Русије, Северне и Јужне Кореје одвојен је Јапанским морем, а на југозападу од Кине раздваја га Источнокинеско море. Источну страну Јапана заплјускује Тихи океан. Јапан се налази се у вулканској зони на Пацифичком ватреном кругу која је настала као последица подвлачења Филипинске и Тихоокеанске литосферне плоче под Евроазијску. Најпознатији вулкан је Фуџи, који је уједно и највиши врх Јапана (3.776 м). Дуж свих острва честа су слаба подрхтавања тла и повремене вулканске активности. Најзначајнији разорни земљотреси били су: велики Ханшин земљотрес 1955. године, Чуец 2004. и земљотрес на острву Хоншу 2011. (највећи у историји Јапана, а пети по јачини у свету).²

Јапан је претежно брдовито-планинска и шумовита земља. Брда и планине чине око 80%, а од тога је око 66% покривено шумама. Брда и планински обронци се редовно обрађују, а на већем делу равничарског земљишта налазе се велики градови. Клима је претежно умерена са четири годишња доба. Због велике дужине територије, крајњи север је зими врло хладан, а крајњи југ има суптропску климу.

Бруто национални доходак, према процени за 2013. годину, износи 5.150 трилиона УС долара, а доходак по глави становника је 40.442 УС долара. По номиналном БДП, Јапан је трећа најјача економија на свету после САД и Кине. Једна је од технички најразвијенијих земаља света, али је зависна од увоза руда и енергената. Водећа је земља по бројним научним истраживањима – нарочито у електроници и роботизици.

² Од 11. до 25. марта 2011. године Јапан су погодили бројни земљотреси магнитуде од 1 до 9. Према изјавама очевидаца многи градови су се тресли практично непрекидно. Сви ти земљотреси изазивали су таласе висине од 3 до рекордних 10 метара. Земљотреси су нарочито изазвали кризу у источном делу Јапана и хаварију на неколико нуклеарних електрана из којих је кренула радијација. Поред осталог, земљотрес је проузроковао и хаварију на нуклеарној електрани Фукушима, која је по последицама друга у свету – одмах иза Чернобила. У земљотресу је погинуло и нестало око 19.000 људи.

Према процени из 2012. године Јапан има 126.659.683 становника, од којих 99% чине Јапанци. По броју становника десета је земља на свету, али тај број, због слабог наталитета, константно опада. Густина насељености је 337,4 становника на км². Јапан је земља са веома високим очекиваном старошћу становника. У 2009. години она је износила 82,12 година. Такође, једна је од земаља са најнижом стопом смртности новорођенчади. Главни и највећи град је Токио (8.483.050) који са суседним градовима има око 32 милиона становника.³

По државном уређењу, Јапан је уставна и парламентарна монархија с царем на челу. Цар је, према јапанском уставу, симбол државе и народног јединства, али не поседује стварну власт. Његова улога је, углавном, церемонијална. Законодавну власт чини дводомни парламент.

Јапан има и одбрамбене снаге које су искључиво намењене за самоодбрану. То су грађанске невојне организације и зато их не називају војском или армијом. Састоје се од копнених, поморских и ваздушних снага, а попуњавају се искључиво на добровољној основи. Бројно стање у 2006. години износило је: 148.300 људи у копненим снагама; 44.518 у поморским снагама и 45.913 у ваздухопловним снагама. Укупно снаге самоодбране имају око 248 хиљада људи у активном и 56 хиљада у резервном саставу. Њихова намена дефинисана је чланом 9 јапанског устава у којем се наводи да се народ Јапана заувек одриче рата као сувереног права народа за решавање међународних спорова. Те снаге не располажу балистичким ракетама, нуклеарним оружјем, поморском пешадијом, моторизованим и десантним јединицама.

Историјски развој

Први писани документи о јапанској историји јављају се у 5. и 6. веку, када Јапан реорганизује владу у складу са кинеском извршном структуром и културном праксом. У осмом веку почиње Нара – раздобље које обележава прва снажна јапанска држава, концентрисана око царског двора у граду Хејџоко (сада Нара). Царски двор касније се сели у Хејан-кјо (сада Кјото) када почиње „златно доба“ класичне јапанске културе и Хејан раздобље. Од 1185. године почиње Камакура раздобље и будизам. Од 1192. почиње Камакура шогунат, први шогунат у јапанској историји. Он је трајао до 1338. када га замењује раздобље Муромачи, које је названо по четврти у Кјоту. Од средине 16. века у Јапан долазе трговци из Португала, Шпаније, Холандије и Енглеске чиме настаје период активне трговине и културне размене са Западом. Јапан је почео употребљавати и производити западно оружје, које постаје кључни фактор за уједињење државе. У 1592. години шаље своје снаге у инвазију Кореје у нади да ће коначно освојити Кину. Трупe самураја са борбеним искуством и велика количина оружја донеле су успех. За само месец дана Јапанци су контролисали скоро целу Кину и Кореју. Ипак, уједињене корејске и кинеске снаге побеђују јапанске, захваљујући, пре свега, великој издржљивости војника и напредној корејској флоти.⁴

³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Japan> (24. 6. 2013)

⁴ <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Japan> (12. 4. 2013)

Током прве половине 17. века новонастали Токугава шогунат прекида све везе са Европљанима, осим врло ограничених контаката са протестантским холандским трговцима на острву Деџима. Кинеским бродовима био је допуштен улаз у Нагасаки и Кореју због дипломатских односа са главним градом. Изолација је трајала 251 годину. Од 1854. године Јапан се отвара и обнавља трговинске везе са Западом; покреће многе реформе, укида феудализам и усваја многе западњачке институције, укључујући легални систем и владу заједно са економским, социјалним и војним реформама, које претварају јапанско царство у једну од великих сила у свету.

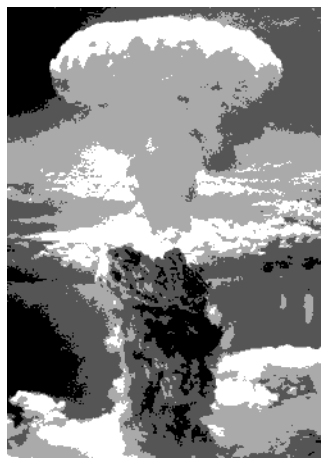
Од средине 19. века Јапан улази у доба модернизације и индустријализације и почиње да се развија много брже од осталих азијских држава. После увођења економских и политичких реформи (половином 19. века), Јапан постаје економски веома развијена и политички уређена демократска земља. Изједначају се права свих грађана, одузима се власт шогуна, мења се систем образовања и почиње индустријализација земље. Војска се такође реформише; копнена војска по пруском, а морнарица по енглеском моделу. Уведена је и мобилизација резервног састава.

У 20. век Јапан улази као најјача војна сила у Азији. Да би обезбедио сировине неопходне за убрзани привредни развој Јапан почиње и просторно да се шири. Половином 1894. године напада Кину, потапа њену северну флоту и осваја Кореју и Манџурију. У неколико спектакуларних битака побеђује морнарицу, а делимично и копнену војску, Руске империје и тако стиче самопоуздање и територијално проширење. Под своју контролу (1905) преузима острво Сахалин и Тајван, а непосредно после тога анектира и Кореју (1910) године, што ће дати снажан импулс његовом даљем економском развоју.

У Први светски рат Јапан улази на страни сила Антанте и осваја немачке колоније на Пацифику и у источној Азији, а учествује и у рату против Лењинове Русије и у окупацији Северне Манџурије. Велике победе на свим фронтовима подижу углед војске и морнарице у народу, која полако преузима примат и у јапанској политици.

Кулминацију свог развоја Јапан доживљава непосредно пред Други светски рат. Као најважнија држава на истоку, Јапан види једини излаз из велике економске кризе 1929. године, у даљем територијалном ширењу. У 1931. години Јапанци окупирају Јужну Манџурију која је била у саставу Кине и, уз помоћ марионетске владе, владају том огромном територијом која ће још више оснажити јапанску привреду. Кина се никад није могла помирити с том чињеницом. Затегнута атмосфера на граници, након неколико инцидената, прераста у прави рат које ће трајати од 1937. године све до завршетка Другог светског рата. Од 1937. до краја 1940. године Јапан окупира готово целу кинеску обалу и чини стравичне злочине над тамошњим становништвом.⁵ Непосредно после капитулације Француске 1940. године, Јапан присиљава нову марионетску владу Француске да му преда на управљање северну област Француске Индокине (данашњи Вијетнам, Лаос и Камбоџа) и базе у јужном делу Француске Индокине.

⁵ Нерешени проблеми у вези са италијанско-грчким сукобом 1923. године, јапанско-кинеским сукобом и окупацијом Манџурије, 1931–1933; нападом Италије на Етиопију 1935–1936. године; шпанским НОО ратом 1936–1939. године; нацистичким покоравањем Чехословачке 1939. године; нацистичко-пољским сукобом око Гдањска и ратом СССР са Финском су, поред осталог, и основни узроци распада Друштва народа основаног 1919. године. Друштво народа престаје да функционише 1940, а формално је распуштено 18. априла 1946. на 21. заседању у Женеви.

Затим склапа Тројни савез са Немачком и Италијом. Да би осигурао надмоћ у југоисточној Азији напада америчку морнарицу у Перл Харбору (1941), што је условило улазак САД у Други светски рат и довело до поремећаја односа снага на Пацифику. Након жестоких борби Јапан губи Окинаву и друге делове територије. Рат се, међутим, завршава безусловном предајом Јапана Сједињеним Америчким Државама 15. августа 1945, након бомбардовања градова Хирошима и Нагасакија атомским бомбама, које су тада први пут употребљене.⁶ Капитулација је Јапану донела три веома неповољне политичке последице: (1) изгубио је суверенитет и стављен је под савезничку војну управу, (2) морао је да разоружа војску и уништи постојеће наоружање и војну опрему и (3) цар је присиљен да се одрекне највеће власти у држави, уз истовремено гарантовање основних политичких права и слобода грађанима Јапана.

После безусловне капитулације Јапан постаје протекторат Сједињених Америчких Држава. Под непосредном контролом и помоћи САД почиње и веома брзи економски опоравак који је вратио благостање на острва. Американци, међутим, намећу своју технологију коју Јапанци вешто користе, али настоје и да је потисну. Увели су логику да подсистем треба да надрасте систем. Тако је, на пример, систем ИБМ основао свој подсистем у Јапану. Јапанци су својом вредношћу и јефтином радном снагом успели да тај подсистем откупе и да га преузму под сопствену контролу. Међутим, Американци су и даље тамо војно присутни и контролишу целокупан простор југоисточне Азије.

Територијални спорови и сукоби

Иако су суседи Јапана на веома великој удаљености (Кореја око 100, а Кина 450 наутичких миља), територијални спорови и сукоби са њима ипак постоје.⁷ Територијални спорови су тренутно актуелни са Кином, Јужном Корејом и Русијом.

⁶ <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Japan> (12. 4. 2013).

⁷ Спорове и сукобе поједини теоретичари поистовећују и обично их сматрају синонимима. Између њих је, међутим, могуће направити извесну разлику по интензитету и обиму испољавања. Термин *спор* обично означава

Између **Јапана и Кине** постоје територијални сукоби у вези са суверенитетом острва у Источном кинеском мору, које Јапан назива Сенкаку, а Кина Дiaoју.⁸ Од пет спорних острва Сенкаку, једно припада држави, а четири је 2002. године присвојила веома богата јапанска породица велепоседника – породица Кухирари.

Историјски посматрано та острва су се налазила у територијалном саставу и Кине и Јапана. Јапан је спорна острва анексирао 1895. године након јапанско-кинеског рата и њима је управљао све до пораза у Другом светском рату. Од 1945. до 1972. године тим острвима, заједно са Окинавом, управљале су Сједињене Америчке Државе. Острва нису била предмет нарочитог интересовања ни Кине ни Јапана све до 1968. године, када су испод мора у њиховој близини откривена велика (потенцијална) налазишта нафте

застој у комуникацији двају или више субјекта (људи појединачно, друштвених група, држава, народа). Он, на изврстан начин, претходи сукобу, али постоји и могућност његовог превазилажења или елиминисања на миран начин. За разлику од спора, **сукоб** је ситуација у којој најмање две стране теже циљевима чије је истовремено постојање тешко или немогуће. Његово постојање подразумева испуњавање три основна услова: (1) противници морају да сматрају себе колективним ентитетима; (2) бар један противник мора да буде незадовољан стањем, односно треба да постоји невоља; и (3) бар један противник мора да дефинише циљ за отклањање невоље, која захтева да друга страна, која ће се највероватније томе одупрети, нешто промени. Сукоб се, такође, може превазићи на миран начин, а може и ескалирати у оружани сукоб, односно рат.

⁸ О томе се може детаљније видети у: Ђорђевић, Р. Д: *Острва посвађала Пекине и Токио*, Новости, Београд, 14. септембар 2012. 21:11; <http://www.geopolitika.com.hr/arhiv/239>; http://en.wikipedia.org/wiki/Senkaku_Islands; и http://serbian.ruvr.ru/2013_06_27/Kineski-brodovi-ponovo-doshli-do-spomih-ostva-Senkaku/

(према проценама кинеских геолога: око 17,5 билиона метара кубних гаса и 20 милиона барела нафте). Од тада Република Кина (Тајван) почиње оспоравати суверенитет Јапанима над спорним острвима, наводећи да их је она контролисала од 14. века па све до 1895. године. Кина тврди да Потсдамска декларација (коју је Јапан прихватио као део Мировног споразума у Сан Франциску) обавезује Јапан да јој врати контролу над острвима. С друге стране, Јапан сматра да су острва интегрални део Јапана и одбацује тврдње да су била под контролом Кине пре 1895. Такође, Јапан сматра да се Потсдамска декларација и Мировни споразум у Сан Франциску не односе на та острва.⁹

Јапан је у међувремену три од пет спорних острва откупио од породице Кухирара. Уговор на износ од 2,05 милијарди јена склопљен је 10. септембра 2012. године, и од тада почињу озбиљни међудржавни проблеми. Јапан спорна острва изнајмљује Сједињеним Државама за обуку оружаних снага, а Кина се томе енергично противи и тражи да се та острва, заједно с Окинавом, врате под њен суверенитет. Постојале су и озбиљне претње употребе силе, али до тога ипак није дошло. Сједињене Америчке Државе се, за сада, не мешају у територијални спор, нити се изјашњавају у вези са суверенитетом над тим острвима, али позивају на уздржаност. На тај начин дају до знања да не желе повредити Кину која енергично одбацује свако америчко посредовање, рачунајући да је то билатерални проблем Кине и Јапана. У међувремену се на острвима изводе америчко-јапанске вежбе и маневри, што додатно провоцира Кину која то доживљава као отворену претњу миру и стабилности у региону.

Кина, такође, тај спор не посматра пасивно. У спорно подручје она редовно упућује своје морнаричке снаге и појачава сарадњу са другим државама, нарочито са Руском Федерацијом. Тако је, на пример, у првој половини јула месеца реализована једна велика заједничка војна вежба под називом: „Узајамна морска сарадња 2013“. На вежби су учествовала четири кинеска разарача, две ракетне фрегате и један помоћни брод. Руси су на вежби у заливу Петра Великог ангажовали 11 ратних бродова, једну подморницу и три авиона. Вежбе, према изјави кинеске стране, немају агресивних елемената, нити су усмерене против неке треће земље, већ им је основна намена јачање чвршће везе са Русијом. Како наводи Би-Би-Си, оне се одвијају у жеку тензија Кине и њених регионалних суседа, укључујући Јапан и Филипине, око поморских спорова.¹⁰

Између **Јапана и Јужне Кореје**, такође, постоје нерешени територијални проблеми.¹¹ Реч је о два спорна острва Докдо (и неколико стена које вире из мора), која се налазе, отприлике, на половини пута између Јапана и Кореје. Острва су мала, али се налазе у рибарском подручју које можда садржи велике количине земног гаса.

Званична Јужна Кореја тврди да је Јапан 1696. признао Докдо као корејску територију након спора између корејских и јапанских рибара. Острва су, према том саопштењу, 1900. формално стављена под јурисдикцију округа Улдо, али их је Јапан 1905. анектирао уочи колонизације Корејског полуострва. Докдо је после Другог светског рата враћен Кореји и оно је, према њиховом мишљењу, саставни део корејске територије историјски, географски и по међународном праву.

⁹ Извор: http://sr.wikipedia.org/wiki/Острва_Сенкаку (10. 7. 2013).

¹⁰ *Почеле највеће морнаричке вежбе Кине и Русије*, Политика, Београд, 6. 7. 2013, стр. 2.

¹¹ О томе се може видети у: Ненад Радичевић, *Азијски хладни рат*, Политика, Београд, 7. 10. 2012; Ј. Кореја и Јапан због острва у Хагу, 692, Београд, 11. 8. 2012.

Јапан, међутим, то питање поново актуелизира. Министарство иностраних послова Јапана тврди да је Јапан успоставио суверенитет над острвима до средине 17. века, да су их његови морнари користили као „трговачку луку, луку за бродове и пецање“. Министарство наводи да су острва 1905. постала префектура (канцеларија, служба) Шимане и да је Јужна Кореја поступила незаконито када их је 1952. прогласила за своју територију. Даље се наводи да ће Јапан то спорно питање решити мирно тако што ће га изнети пред Међународни суд правде.

Било како било, спор око наведених острва представља осетљиво питање и често је био препрека за побољшање односа између две земље. Односи су се нарочито заоштрили након посете јужнокорејског председника (Ли Мјунг-Бак) августа 2012. године том острву. Због посете острву власти у Токију опозвале су јапанског амбасадора у Сеулу, а амбасадору Јужне Кореје у Токију уручиле оштар протест.

Између **Јапана и Русије** трају вишевековни сукоби у вези са Курилским острвима и Сахалином.

КУРИЛСКА ОСТРВА

- Први пут ову територију посетио један руски лидер
- Четири острва у близини Јапана су под руском контролом од краја Другог светског рата
- Јапан тражи овај архипелаг још од 1855.
- Сукоб око острва онемогућио Русију и Јапан да потпишу мировни споразум којим би формално завршили непријатељство из Другог светског рата

Председник Дмитриј Медведев посетио је острва у понедељак

АФИГ-ПОЛИТИКА

Извор: <http://static.politika.co.rs/uploads/rubrike/154592/i/2/spoljna-11b01-kurilska-ostva>

Курилска острва налазе се између полуострва Камчатке на северу и јапанског острва Хокаидо (*Северна земља*) на југу. Добила су назив по великом броју вулкана (160, од којих 38 активних), из чијих кратера избијају водена пара и други гасови. Термин *кури* на језику Аина означава *облак, дим*. На руском курит значи *пушити се*, а Јапанци их називају Чишима – *Хиљаду острва*. Дужина тог архипелага који одваја Охотско море од Тихог океана износи око 1300 км, а сачињавају га 32 вулканска острва укупне површине 15 600 квадратних километара. На њима живи око 19.000 становника.¹²

Сахалин је острво на далеком истоку у Пацифику између Охотског мора на северу и Јапанског мора на југу. Од Русије га одваја уски мореуз Мамија који се зими леди, а од јапанског острва Хокаидо – мореуз Ла Перуз. Острво је дуго око 948 км у правцу север-југ, а широко између 26 и 160 км. Површина му је 76.400 км², и по томе је Сахалин највеће острво Русије. Највиши врх има 1609 метара. На острву је, према попису из 2002, живело 527,1 хиљада људи, од којих 85% Руса, а остали су Корејанци, Украјинци и други.¹³

Већина Курилских острва су 1745. године била унета у Генералну карту руске империје, а од седамдесетих године 18. века тамо је постојало стално руско насеље. Године 1804. на Курилима се, међутим, ствара двовлашће између Русије и Јапана. Русија контролише северни, а Јапан јужни део иако су формално сва острва припадала Русији.

Слична је ситуација и са Сахалином који је од 17. века био руска кажњеничка колонија. Затвореници и њихово потомство формирали су главнину становништва острва. Суверенитет над њим није се доводио у питање све до 1855. године када је између Русије и Јапана склопљен уговор о миру и трговини, по којем је Сахалин дефинисан као заједничко мешовито подручје на којем су живели Јапанци, Руси и домородачки народи Аину и Орокс.

Следећи значајнији уговор између Јапана и Русије потписан је 1875. године у Санкт Петербургу. По том споразуму Русија је стекла суверенитет над Сахалином, а Јапан над Курилским острвима, све до Камчатке. Сто двадесет година касније, након пораза у Руско-јапанском рату из 1904–1905, Русија је била принуђена да јужни део Сахалина, јужно од 50. паралеле, преда под суверенитет Јапана. Цео Сахалин и Курилска острва у Другом светском рату (до 5. 9. 1945) заузима Црвена армија и враћа их под суверенитет Совјетског Савеза. То стање је и званично потврђено Мировним уговором из Сан Франциска, 8. септембра 1951. Јапан је Совјетском Савезу препустио суверенитет над Сахалином и већим делом Курилских острва.

Међутим, Јапан данас покушава да оспори значење тог споразума и настоји да Сахалин и Курилска острва уврсти у своју територију. Јапанска деца у школама уче како њихова земља има суверенитет над територијом која је преко 60 година у саставу Русије. Јапански парламент, такође, враћање *исконских територија* дефинише као главни приоритет њихове спољне политике. Дипломатска криза због Јужних Курила актуелна је и у руским политичким круговима и медијима. С тим у вези и Медведевљево путовање *на крај света* (3. 7. 2013) има дубок геополитички подтекст.¹⁴

¹² https://en.wikipedia.org/wiki/Kuril_Islands (9. 7. 2013).

¹³ <http://sr.wikipedia.org/sr/Сахалин> (9. 7. 2013).

¹⁴ <http://rt.com/politics/medvedev-kuril-islands-visit-284/>

Геополитичке амбиције

Јапанска геополитика је у одређеним кратковременим периодима имала и практичну проверу у ратовима, нарочито у Другом светском рату. Као и нацистичка Немачка, и милитаристички Јапан је настојао да у току рата постане нова суперсила. У то време имао је моћну морнарицу еквивалентну снази америчке Пацифичке флоте. Окупирао је бројне државе у Азији, укључујући и Кину, са намером да се у договору са Немачком прошири и на територију Совјетског Савеза све до Урала, да преузме Аустралију и, под повољнијим условима, Индију. Теоријски и формално, претензије Јапана биле су да се наметне као доминантна сила на великој азијској полулопти у чији састав би ушле све новостечене колоније и марионетске (сателитске) владе. У току Другог светског рата јапанска империја, међутим, била је разбијена, а Јапан остаје под окупацијом САД све до 1952. године.

После Другог светског рата Јапан је настојао да се строго придржава *Јошидине доктрине* (према председнику владе Шигеру Јошиди), која је подразумевала: (1) усредсређивање на економска питања, (2) лако наоружавање и строго избегавање међународних спорова и сукоба, (3) држање по страни у вези са решавањем глобалних питања и (4) прихватање и слеђење политичког вођства Сједињених Држава и њихове војне заштите.¹⁵ Јапан је настојао да постане једна од најмоћнијих економских и научно-технолошких држава на планети и у тој намери је и успео. Међутим, на политичком и војном плану и даље је остао недовољно суверен и непоуздан. Активан је у међународним организацијама: члан је Групе Г4, а намерава да постане и стални члан Савета безбедности; члан је и велике осморке, Групе Г10, учесник је самита АСЕАН и Источноазијског самита. Јапан води веома еластичну спољну политику; активно учествује у међународним односима и у решавању спорних питања, али избегава сукобе и конфликте.

Од Другог светског рата, а нарочито од завршетка кинеске револуције (1949), Јапан је своју геополитику судбински везао за Сједињене Америчке Државе. С друге стране, и Сједињене Америчке Државе су у Јапану виделе веома чврст ослонац за базирање својих снага и остваривање геополитичких циљева контроле југоисточне Азије. У почетку је Јапан био само место за америчке (окупационе) снаге, а касније је прерастао у чврст ослонац америчке политичке и војне контроле у азијско-пацифичком региону. Један је од најзначајнијих америчких савезника у глобалним односима, али је у суштини и даље остао само безбедносни амерички протекторат. Питање је, међутим, да ли ће ти блиски јапанско-амерички односи остати и даље или ће динамичне геополитичке промене нужно условити њихову корекцију.

Данас Сједињене Америчке Државе чврсто држе све позиције на Далеком истоку. У том региону имају око 100.000 војника лоцираних у Јапану, Јужној Кореји и у рејону Малезије. Стање у региону је релативно стабилно и те снаге су довољне

¹⁵ Слично томе и јапанска војна доктрина заснована је на принципима: ненападања, непоседовања нуклеарног оружја, обавезне цивилне контроле оружаних снага и садејства са Сједињеним Америчким Државама. Правно је дефинисано да Јапан искрено тежи међународном миру, заснованом на праведности и међународном поретку. Дефинисано је, такође, да се Јапан за сва времена одриче рата као сувереног права нације и од угрожавања или употребе оружаних снага као средства решавања међународног конфликта. (<http://www.kommersant.ru/doc/2200908> (22. 6. 2013)).

за нормалне, досадашње услове и активности. Јачање Кине је, међутим, евидентно и то нужно намеће потребу актуелизације постојања досадашњих савезништава и укупних односа у свету уопште и америчко-јапанских односа посебно. Јапанска улога у антикинеском савезу је потпуно јасна, али није јасно како би се Јапан понашао ако би се кинеском притиску морало попуштати. То питање мучи и саме Јапанце у ситуацији када Јапан постаје средиште „информатичког царства“, а Сједињене Америчке Државе заостају због велике економске кризе и историјског замора.¹⁶

Те анализе, према мишљењу Збигњева Бжежинског, површне су и неосноване.¹⁷ Јапан је, према његовом мишљењу, био и остаје рањива земља. Он је неотпоран чак и на најмање поремећаје у снабдевању сировинама (нарочито енергентима) и у трговини. Оптерећен је унутрашњим демографским, друштвеним и политичким слабостима. Јапан има све старије и малобројније становништво. Очекује се опадање броја становника са садашњих 127 на 100 милиона у 2.050. и на чак 67 милиона у 2.100. години.¹⁸ Јапан има и огромне националне дугове који су резултат трошкова вођења рата против тероризма. У енергетском смислу он се ослања на своје 53 нуклеарне електране које су склоне удесу, а задовољавају само једну трећину потреба. Ова земља је и регионално изолована и политички лимитирана својом безбедносном зависношћу од моћног савезника.

Јапан је, међутим, истовремено и богат и динамичан и економски моћан. Зато није вероватно да ће се нове генерације Јапанаца, које немају осјећај комплекса или срама због искустава из Другог светског рата, задовољити улогом геополитичког привеска Америке. Јапан ни из историјских разлога ни из самопоштовања не може да се сасвим задовољи својим *статусом кво*, али то исказује на дискретнији начин од Кине. Поред тога, има суседе наоружане „до зуба“. Трка у наоружавању његових суседа, нарочито Северне Кореје која је већ имала нуклеарне пробе и лансирала тростепену ракету над његовом територијом, ремети постојећу равнотежу снага, нарочито у ситуацији када реална моћ Сједињених Држава слаби. Зато Јапан размишља да, након шездесетогодишњег строгог пацифизма, преиспита своју војну моћ и модернизује оружане снаге.

Од августа 1998. године, када је Северна Кореја лансирала ракету тепходон-1 (*Taepodong-1*) јапанске власти су поставиле питање о оснивању система противракетне одбране. У то време био је разрађен и нацрт закона којим се дозвољавају ракетни удари без претходне сагласности с парламентом. Закон је одобрен 2006. године, а у децембру 2012. утврђен је пројекат реформе оружаних снага: предвиђа се оснивање корпуса поморске пешадије, повећање ефикасности система противракетне одбране и доделе права наношења удара по базама противника. Симболичним гестом било је потребно преименовање снага самоодбране Јапана у *армију* националне одбране. Јапан, дакле, веома добро схвата да војна моћ може допринети националној безбедности и глобалном угледу.

¹⁶ Збигњев Бжежински, Велика шаховска плоча..., стр. 163.
<http://www.tvorac-grada.com/knjige/scribd/velikasahovskaploca.html> (6. 2. 2012).

¹⁷ Збигњев Бжежински, Велика шаховска плоча..., стр. 164.

¹⁸ Carls V. Keglijr, Judžin R. Vitkof: Svetska politika, trend i transformacija, grupa izdavača, Beograd, 2006, str. 692.

У јулу 1992. године донет је и закон којим се јапанским снагама самоодбране дозвољава испуњавање и неких од међународних обавеза које нису у вези са борбеним дејствима (разна превозења, успостављање разрушене инфраструктуре, посматрање и полицијски послови). До сада су учествовале у пет мировних мисија: Мировна мисија на Голанској висоравни, у Сирији (1974); у Камбоџи (УНЦТАД – 1992); у Мозамбику (1993); у Ираку (2004) и у Индонезији (2005) – помоћ становништву пострадао од цунамија.¹⁹ Његова зависност од Сједињених Америчких Држава, међутим, и даље је евидентна.

Јапан данас не поседује модерно оружје, као што су стратешки бомбардери и носачи авиона, али има седамнаест најсофистициранијих подморница на свету. Јапанске ваздухопловне и поморске снаге су малобројније од кинеских, али су веома модерне и ефикасне. У Јапану се интензивно размишља и о нуклеарном оружју, али се очекује дефинитивно зелено светло од Сједињених Држава. Модернизацијом војске Јапан делимично може решити одређене безбедносне проблеме. Његов послератни пацифизам и апстиненција у изградњи модерне армије, међутим, може веома лако уступити пред оживљеним милитаризмом, што брине његове суседе који добро памте историју те државе и улогу војне силе која је уливала страх и нанела огромне људске и материјалне губитке. Свесни те чињенице, и његови суседи се интензивно наоружавају и ступају у одређене коалиције и савезе, чак и изводе заједничке војне вежбе, што ситуацију у југоисточној Азији чини знатно сложенијом и неизвеснијом. Јапан се, дакле, налази на озбиљној прекретници; осећа потребу чврсте везаности за Сједињене Америчке Државе, али такође постаје свестан чињенице да америчке снаге у Пацифику нису довољне за обезбеђење мира у региону.

На нужност чвршће везе Јапана са Сједињеним Државама указују и бројни амерички политичари и геополитичари. Тако, на пример, и сам Бжежински у неколико одвојених целина упозорава да јачање Кине на азијском копну представља латентну опасност од контролисања оних морских делова који су, за Јапан, од виталног интереса и да емоције једног дела Јапанаца не могу имати приоритет над геополитичком будућношћу земље.²⁰ Чињеница је да би појава снажније Кине повећала важност Јапана за Сједињене Државе, али је Кина, према његовом мишљењу, традиционални такмац, некадашњи непријатељ и потенцијална опасност за стабилност регије која Јапану не иде у прилог. Слична је ситуација и с другим земљама у региону које и даље гаје негативне и непријатељски усмерене емоције према Јапану због агресивног и свирепог понашања у Другом светском рату. Додатни разлог за то неповерење представља и раст вредности јена, што је успорило процес економске размене са суседима, нарочито са: Малезијом, Индонезијом, Филипинима и Кином. Зато Јапан, према мишљењу Бжежинског, треба да одржава чврсту везу са Сједињеним Државама која је, упркос незадовољству неких националистички оријентисаних Јапанаца, важнија него икада до сада. То је уједно и ограничење због којег Јапан треба да остане политички и војно неутралан. Одбацивање, или чак поступно слабљење америчко-јапанског споразума о безбедности, без сумње, учинило би Јапан неотпорним на било какве поремећаје до којих би могао довести сваки озбиљнији поремећај односа на реги-

¹⁹ <http://www.kommersant.ru/doc/2200908> (22. 6. 2013).

²⁰ Збигњев Бжежински, Велика шаховска табла, стр. 165.

оналном или глобалном плану. У таквом случају, према његовом мишљењу, преостале би две алтернативе: прихватити кинеску регионалну преминацију или започети програм масовног наоружавања – што би било веома скупо и врло опасно.

Данашња јапанска политичка елита, међутим, схвата да већ богат Јапан, економски повезан с читавим светом, више не може постављати властито богаћење у први план, а да то не изазове међународну одбојност. Економски снажан Јапан, такође, не може више бити само доследни продужетак америчке спољне политике и истовремено избегавати било какву међународну одговорност. Зато су, у протеклих неколико година, на ту тему организовани бројни научни супови и расправе. Урађено је и неколико студија у којима се, поред осталог, предлаже и нова мисија Јапана у постхладноратовској ери. Интензивирани су и ангажовање јапанске војске у мировним операцијама УН, нарочито у оним неборбеног карактера. Појачани су и захтеви о трајној америчко-јапанској одбрамбеној сарадњи, јачању америчко-јапанског безбедносног савеза, јачој јапанској дипломатској активности, посебно према Кини, и о јачој јапанској војној улози у региону. То је у извесном смислу, деведесетих година, захладило америчко-јапанске односе, али је закључено да су наведене препоруке, углавном, трезвене и одмерене.

У наведеним расправама идентификоване су четири главне геополитичке опције Јапана и једна помоћна. Све оне, међутим, имају један заједнички циљ: *да се искористе специјални односи са Сједињеним Државама за стицање глобалног признавања Јапана, уз истовремено избегавање азијског непријатељства и прерано угрожавање америчког безбедносног кишобрана.*

Наведене опције су следеће: (1) „Америка прва“, (2) глобални меркантилисти, (3) проактивни реалисти и (4) међународни визионари. Прва опција заснива се на ставу да постојећи (асиметрични) америчко-јапански односи и даље треба да остану у централном језгру јапанске геополитике. Присталице тог правца, међутим, желе потпуније међународно признање Јапана и више једнакости унутар алијансе. Друго размишљање, такође, не оспорава геополитичку идентификацију јапанске политике с америчком. Заговорници тог става, међутим, полазе од тога да је за задовољење јапанских интереса потребно прво признати Јапан као првенствено економску силу. Трећу групу (проактивни реалисти) чине савремени политичари и геополитички мислиоци. Они сматрају да Јапан, као богата и успешна демократија, треба активније да утиче на постхладноратовски свет. Тако он уједно може стећи и глобално признање које му припада као економском генератору и као нацији која се историјски налази међу неколико најзначајнијих земаља света. Јапан би, према њиховом мишљењу, уместо доследног праћења америчког вођства, требао да буде активан субјект у дефинисању азијских интереса од глобалног значаја. Четврта група залаже се за наглашен значај јапанске привржености позитивним глобалним моралним циљевима. Јапан би, према њиховом мишљењу, баш зато што није оптерећен геополитичким обавезама, требало да преузме глобално вођство у развијању и промовисању истински хуманих циљева у корист читаве светске заједнице.

Сва четири наведена правца размишљања сагласна су у томе да би чвршћа мултилатерална сарадња у азијско-пацифичком региону била у јапанском интересу. Та сарадња помогла би у укључивању Кине, дужем задржавању Америке у Азији, спутавању антијапанских расположења и повећању јапанског утицаја. То би, такође, омогућило Јапану стицање одређеног нивоа регионалног статуса, посебно

код острвских држава (Тајвана, Филипина, Брунеја, па чак и Индонезије) које забригано прате раст кинеске моћи. Сва четири правца дају предност сарадњи са Кином, над стварањем неформалне коалиције за постизање равнотеже састављене од острвских држава и подржане од Америке и Јапана. Међутим, ретки су они који су за стварање неке врсте великог споразума између Јапана и Кине. Регионалне последице такве класичне замене савезника биле би велике – Америка би се повукла, дошло би до прикључења Тајвана Кини и чвршћег савеза Кине са Корејом, а Јапан би био остављен Кини на милост и немилост. Зато веза са Сједињеним Државама и даље остаје основна јапанска опција. Без ње Јапан није у стању да обезбеди сталан доток сировина – нарочито нафте и да се заштити од кинеске и, евентуално, корејске нуклеарне бомбе. Екстремне опције, нарочито оне о потпуном пацифизму, оне обојене антиамеричким тоновима и оне о интензивнијем унилатералном наоружавању нису имале много присталица.²¹ Веза са САД је, дакле, и даље нужна, али се поставља озбиљно питање докле ће бити одржива?

Оно што је сада евидентно јесте чињеница да Јапан личи на економског дива, а политичког и војног патуљка, с недостатком амбиција да се та ситуација промени. Јапан јесте економски моћна сила, али се његов политички значај у међународној заједници непрекидно смањује. Разлози су бројни, али су основни везаност за Сједињене Државе, зависност од увоза, издвојеност (чак и изолованост) од остатка Азије, економска конкуренција у региону и смањивање прираштаја становништва. У спољној политици Јапан ставља тежиште на економске аспекте и један је од главних светских донатора и финансијера међународних организација. Предводник је у бесповратним донацијама земљама у развоју за задовољавање основних животних потреба, затим у додели зајмова за велике пројекте економског развоја и у пружању стручне и научне помоћи – нарочито у областима здравства, високих технологија и образовања.²² У последње време, међутим, појављују и јачи економски супарници у Азији који угрожавају његову економију и спољну политику. Јапански производи стога су све мање конкурентни на пробирљивом светском тржишту. Политичко деловање Јапана ограничено је чврстом повезаности са Сједињеним Државама и недовољном самосталношћу спољне политике.

На војном и безбедносном плану Јапан, такође, не представља лидера у региону, поред осталог и због ограничења услед историјске одговорности. Он има војску од око 250.000 људи која се појављује и на регионалном плану, али првенствено у мировним операцијама Уједињених нација. Њени припадници учествовали су првенствено у оним мировним операцијама које нису у вези са борбеним дејствима (разна превозења, успостављање разрушене инфраструктуре, посматрање и полицијски послови). До сада су учествовале у пет мировних мисија: на Голанској висоравни, у Сирији (1974); у Камбоџи (УНЦТАД – 1992); у Мозамбику (1993); у Ираку (2004) и у Индонезији (2005) – помоћ становништву пострадао од цунамија. Јапан, дакле, напушта амбиције о доминантној регионалној сили, али се појављује у улози предводника за активно деловање у светским мировним напорима и економском развоју.

²¹ Збигњев Бжежински, Велика шаховска плоча..., стр. 169.

²² Јапанска помоћ Србији немерљива је и у економском и у моралном смислу. Поред осталог, Јапан је град Београд донирао са 20 аутобуса за градски превоз, а бројни су и примери упућивања разних врста најмодернијих уређаја и опреме у болнице по Србији.

Перспективе

Перспектива даљег развоја Јапана зависи, у првом реду, од самих Јапанаца, али и од општег стања у међународној заједници – нарочито у Евроазији. Како сада ствари стоје, актуелан је хладни рат свих против свих, али и сарадња свих са свима.

Јапан је, без сумње, свој геополитички код и сопствену судбину везао за геополитику Сједињених Америчких Држава. Та веза, иако нужно наметнута, до сада је била веома успешна и продуктивна. У последње време, међутим, евидентно је опадање моћи САД које су више од две деценије доминирале целокупном међународном заједницом.²³ Оне су и даље доминантна светска сила и ту моћ, из разумљивих разлога, настоје да задрже. Међутим, суочавају с бројним проблемима као што су: велика економска криза, неиздржив раст америчког дуга, напукли финансијски систем и финансијска рецесија, повећање неједнакости у доходу, веома лоша национална инфраструктура која је у фази распадања, недовољна едукованост јавног мњења, и веома затворен и пристрасан политички систем. Ти амерички унутрашњи недостаци, у новом историјском контексту, не могу више избећи брижљивом и критичком истраживању унутар земље и у међународној заједници. Америка је, дакле, суочена са озбиљним оперативним изазовима као што су: „велики и растући дугови, продубљивање социјалних неједнакости, култура изобиља која обожава материјализам, финансијски систем отворен за похлепне спекулације и поларизовани политички систем“.²⁴

Евидентно је и то да Сједињене Државе, и поред кризе, не мењају свој геополитички код доминације над светом, али се прилагођавају новим условима и мењају методе и средства за очување дефинисаног циља. Иако је свесна чињенице да је њена униполарна амбиција озбиљно уздрмана, Америка не уважава мултиполарну структуру на светској геополитичкој карти и зато тежи да свим могућим средствима одржи своју светску хегемонију, односно свој статус *главног лидера*. Свесна је, такође, чињенице да је и даље војно најјача сила на свету, али и тога да јој је војна машинерија расплута по читавом свету, да је „напрегнута до пуцања и све мање функционална и да није више у стању да решава проблеме у ратовима (Ирак, Авганистан) који су до сада коштали преко шест трилиона долара“.²⁵ Ти ратови истовремено су изазвали и делегитимизацију америчке спољне политике, чак и међу

²³ „Америчка стратегија у региону Евроазије у последње три деценије заснива се на двострукој игри: ослањање на турски (туркофонски свет) – пантуркизам и игри на муслиманску вахабитску саудијску карту. Игра на турски свет била је јасно видљива под Клинтоном, који је увео у игру три антируске стратегије: Прво, напад кроз стратегију опкољавања, друго, напад кроз стратегију комадања и треће, напад кроз процес унутрашњих субверзивних активности, који урушава њену способност да се брани од спољних наметања.“ (Јовић, Љ: *Америка остварује продор према Русији*, Глас јавности, Бања Лука; <http://www.glas-javnosti.rs/book/export/html/3572>)

²⁴ Бжежински З: *Америка-Кина и судбина света*, фељтон у: Политика, Београд, 13. 7. 2013.

²⁵ Ратови у Ираку и Авганистану коштали су Америку шест билиона долара, што је један од разлога што нема новца за социјално и здравствено осигурање, бонове за храну, животну средину и мреже социјалне заштите. Поред тога, евидентне су и велике жртве војника у борбеним дејствима, а присутан је и велики број самоубиства (у Авганистану, просечно један војник на дан). (Детаљније о томе може се видети у: Робертс Пол Крег: *Пропаст економије САД и „пропаст света“*, Нова српска политичка мисао 14. јул, Београд, 2012; и Мишић, М: *Једно самоубиство дневно*, Политика 17. јул, Београд, 2012, стр. 2).

пријатељима. Зато, уместо досадашње крајње арогантне политике притисака и силе, САД првенствено користе дипломатију, економску сарадњу и притиске, али и агресивну шпијунажу. Шпијунирају све значајније земље, потенцијалне ривале и противнике, али и коалиционе партнере и пријатеље, укључујући и водеће земље Европске уније – Немачку и Француску.²⁶ Прикупљене податке интензивно користе за реализацију сопствених циљева, нарочито у оним подручјима која су од њиховог виталног националног интереса, као што су, на пример: север Африке, Блиски исток, Закавказје, али и Далеки исток, укључујући и Јапан.

Промену стратегије САД заговарају и водећи амерички геополитичари. Тако, на пример, творац „Велике шаховске табле“, Збигњев Бжежински, мења досадашње ставове и предлаже Обама да истура дипломатију и морал у први план, да јача везе са Европом и да инсистира на јачем интегрисању Турске и Русије у Запад, уз уважавање Кине као значајног економског партнера.²⁷ У последње време нарочито се залаже за убрзано укључивање Русије у трансатлантску заједницу и сматра да је то неопходан елемент дугорочне стратегије САД у учвршћивању стабилности на евроазијском мегаконтиненту. Он сматра да је компромис Русије са САД пожељан, нарочито ако се намеће у анти-исламском савезу у случају да се њени проблеми на југу отргну контроли. Преостали нуклеарни потенцијал Русије, према његовом мишљењу, такође обезбеђује основу за специјални дијалог са САД. То је истовремено и добар разлог за повећање угледа Русије и стварање утиска о постојању специјалних односа. Истовремено, то би помогло напорима у подстицању антиамеричких осећања у Западној Европи, смањењу већ постојећих раскола унутар евро-атлантске заједнице; стварању конкуренције у дипломатским односима са Берлином и Паризом и отежавању настанка много интегрисаније ЕУ. Попуштање Русије према Западу, наводи он, био би и основни предуслов за продужетак пружања западне финансијске помоћи тој држави. Он, такође, сматра да ће остварење тог циља захтевати стрпљење и стратешку истрајност, да на том путу не постоје пречице, али да би то било од изузетног значаја за обе земље. То би, према његовом мишљењу, био и добар пут за даље јачање утицаја САД и њених актуелних савезника на огромни евроазијски регион.²⁸

Јакe Сједињене Америчке Државе нарочито одговарају Јапану, али је питање до када ће то потрајати. Пропорционално са опадањем моћи САД, на светској геополитичкој сцени појављиваће се (и већ се појављују) и други актери, без обзира на то да ли су у оквиру НАТО-а или ван њега. Слабија моћ САД аутоматски значи њен мањи утицај на сопствене партнере и савезнике, пре свега на Европску унију (Немачку и Француску), Турску и Јапан, али и на друге земље ван коалиције: Русију, Кину, Индију, Пакистан и Иран.

Сједињене Америчке Државе, за сада, представљају кохезиони фактор за *Европску унију* која је оптерећена бројним проблемима. Слабљењем моћи САД,

²⁶ Истовремено оптужују друге земље за шпијунажу у сектору информационе и комуникационе технологије (нарочито Кину) и крађу америчког интелектуалног власништва, али су се веома брзо довеле у ситуацију да се бране, нарочито од оног момента када је њихов обавештајац Едвард Сноуден открио постојање тајног америчког програма за праћење електронских информација на највећим интернет сајтовима. (Политика, Београд, 10. 7. 2013, стр. 2).

²⁷ Минић, М: *Одлазак хегемона*, чланак у: Политика 12. 2. 2012, Београд, стр. 4.

²⁸ Бжежински, З: *Живот са Русијом*, превео са енглеског: Вања. Ј. Вученовић: <http://www.vidovdan.org/arhiva/print646.html> (11. 7. 2013).

међутим, јачаће суверенитет водећих земаља ЕУ, али је велико питање да ли ће нека од њих успети да доминира Европом или ће тражити савезништво са другим земљама, пре свега Руском Федерацијом. Хипотетички посматрано, постоји теоријска могућност да се Немачка или Француска, или обе заједно, приближе Руској Федерацији (чак и Кини и Индији) и да се укључе у јединствен Евроазијски савез, али другачији од онога како га Американци дефинишу. Тај савез заговарају и руски геополитичари. Они, поред осталог, сматрају да су путеви енергије – нафтови и гасоводи постали значајнији и важнији од обичних друмских путева, железничких пруга и морских и ваздушних линија и да на том плану постоје озбиљни путеви за заједничка улагања и технолошку сарадњу. Русија, дакле, ствара енергетску унију са Европском унијом, а од енергетске уније до политичког савеза само је један корак.

Слична је ситуација и са Републиком Турском која је, за сада, чланица НАТО-а и значајан савезник Сједињених Америчких Држава. До сада је Турска испољавала геополитичке претензије према суседима и према Балкану нарочито, али само у мери колико су јој дозвољавале Сједињене Државе. Уколико моћ Америке, међутим, и даље буде слабила Турска ће све мање бити под њеним утицајем. Њене геополитичке амбиције су нарочито евидентне према исламском делу света на Балканском полуострву у којем види снажан ослонац за остваривање политичких, економских, чак и војних циљева и за испољавање утицаја на дуге народе који тамо живе. У целом том контексту није искључен ни потенцијални савез са другим земљама (водећим европским, затим евроазијским, балканским, северноафричким, блискоисточним...).

Кина је самостална и суверена држава која наступа веома опрезно на међународној политичкој сцени. Она се сматра довољно јаком да своју судбину узме у сопствене руке, али исто тако недовољном да се отворено супротстави веома амбициозним и дрским напорима САД и да целокупан индијски потконтинент стави под своју апсолутну контролу. И даље се придржава чувене максиме Денг Сјаопинга: „Анализирај ствари; ојачавај наше позиције; хватај се у коштац са проблемима смирено; прикривај наше капацитете; и чекај на наше време; буди скроман кад говориш о властитим дометима и никад не истичи захтев за лидерством“.²⁹ Кина, дакле, настоји да увећа свој утицај, да ужива веће поштовање у међународној заједници и да обезбеди самопоуздање у погледу своје будућности.

Кина се очигледно не радује слабљењу америчке моћи која се може негативно одразити на целокупну међународну заједницу, не само на економском већ и на војном и безбедносном плану.³⁰ То се нарочито негативно може одразити на саму Кину јер су њена огромна инвестирања у САД заснована на сопственим интересима. Она, такође, сматра да би нагли пад Америке с позиције глобалног лидера изазвао општу кризу која

²⁹ „У изливу искренности једна кинеска јавна личност, која је очигледно закључила да су амерички пад и кинески успон неизвесни, искрено и трезвено је саопштила једном америчком посетиоцу у Кини: *Али молим вас, потрудите се да Америка не пропадне исувише брзо...*“ (Бжежински З: Америка-Кина и судбина вета, фељтон у: Политика, Београд, 26. 7. 2013)

³⁰ Слабија моћ САД такође значи поремећај у постојећој равнотежи снага, али и у постојећем економском и технолошком развоју. То се нарочито могло видети на примерима распада СССР-а и разбијања СФРЈ када је целокупан друштвени и економски, војни, културни... живот враћен и по неколико деценија уназад. Цивилизацијски ниво који је Рим имао пре распада, на пример, није достигнут у наредних хиљаду година.

би опустошила њено властито благостање и оштетила дугорочне изгледе. Зато су мудрост и стрпљење део кинеске политике и најјаче оружје кинеске армије.³¹

Кина, дакле, није спремна да у пуној мери преузме улогу Америке у свету, нити има те амбиције. Она, међутим, сматра да лоше функционисање међународног механизма има свој узрок у лошем функционисању западног модела којим доминира *амерички модел*. Она, такође, сматра да би, као велика земља у развоју, требало да предузме иницијативу у правцу ширења кинеског појма хармоније широм света. Такође, сматра да је успех било које земље био повезан са рађањем новог концепта. За Кину је то појам хармоније као теоријског израза мирног успона коју би требало пренети на свет заједно са појмовима правде, сигурне победе и заједничког развоја.

Сједињене Државе, међутим, у регион Пацифика и даље упућују респективне војне снаге, нарочито поморске, чије присуство у Кинеском мору Кина неће толерисати. Америка, такође, појачава своја настојања да оцрни кинески модел у међународној заједници. Нарочито инсистира на угрожености грађанских права и покушавају да се, комбинацијом разних метода, меша и у кинеске унутрашње односе. Тако, на пример, амерички геополитичари тврде да би се у Кини, због недовољне стабилности и непоштовања људских права, могле појавити бројне политичке и друштвене кризе у виду оних на Тјенанмену (1989) и у кинеској провинцији Синђијанг (2013), у којој је дошло до побуне Ујгура – када је погинуло 27 људи (девет полицајаца и 18 цивила).³²

Кина зато свој геополитички код усмерава према северном суседу – Руској Федерацији, са којом има веома добру политичку, економску и војну сарадњу. Поред осталог, основале су и Шангајску организацију о сарадњи (ШОС) која, судећи по заједничким вежбама и маневрима, укључује и војну компоненту одбрамбеног карактера. Обе земље су чланице организације земаља у развоју (БРИКС – Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужна Африка) и њихова политичка и економска сарадња је у сталном успону.³³

Понашање Индије, без обзира на актуелно стање, такође је непредвидљиво. Индијски геополитичари отворено говоре о потреби за све већом Индијом која би имала доминантну позицију на подручју које се протеже од Ирана до Тајланда. Индија је веома заинтересована и за војну контролу Индијског океана, па су практични потези њених поморских и ваздухопловних снага усмерени у том правцу. Чине се и напори да се, придруживањем Бангладеша и Бурме, обезбеди стабилан геополитички положај у региону и обезбеди контрола пловидбе Индијским океаном, а то истовремено подразумева и слабљење утицаја Сједињених Држава.

³¹ Бжежински З: Америка-Кина и судбина вета, фељтон у: Политика, Београд, 25. 7. 2013)

³² <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:440901-Krvavi-neredi-u-Kini>

³³ Поред осталог, на петом самиту (Дурбан, Јужноафричка Република) 26–27. марта 2013. године, договорено је оснивање заједничке развојне банке, без прецизирања детаља о њеној величини и структури. Основан је и Пословни савет који ће помоћи у изради вишестраног инвестиционог плана и развоју сарадње привредника у различитим областима пословања. Основана је и „каса солидарности“ (заједнички кризни фонд) од 100 милијарди долара којим би, у случају погоршања платног биланса неке земље, остали могли да искажу међународну подршку. Наведена средства се не налазе на посебном буџету. То је новац централних банака које могу да резервишу део златних резерви за ту намену. (Договорено оснивање развојне банке БРИКС-а, Политика, Београд, 28. 3. 2013, стр. 3).

Брз опоравак Руске Федерације нико на Западу није очекивао. Прављене су чак и прогнозе да се од ње формира конфедерација са три федералне јединице: Источни Сибир, Западни Сибир, и Европска Русија, и да као таква не представља значајан субјекат у међународним односима. Русија се, међутим, веома брзо опоравила. Она је данас главни извозник енергената: нафте и нарочито гаса. Урађени су и бројни нафтоводи и гасоводи, прво према земљама Европе, а затим и према земљама Далеког истока – пре свега према Кини. Русија има и одличну сарадњу са скоро свим земљама Азије и Европе. Европа је велики зависник од њених енергената, а са Кином и Индијом остварује и значајну војну сарадњу. Русија је, такође, веома аутономна. Поседује скоро све ресурсе који су јој потребни, и није везана за Сједињене Државе као Кина, на пример. Она је и веома значајна нуклеарна сила и има респектабилну армију. Економски ојачана Русија на спољнополитичком плану делује у два смера – да формира систем савеза и добре односе са бројним земљама на евроазијском континенту и у међународној заједници и да заустави даље ширење НАТО-а на исток. Русија чини напоре да формира државну унију са Белорусијом, и да и даље ради на јачању Заједнице независних држава, Заједничког економског простора, Евроазијске заједнице, БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република), Шангајске организације и Евроазијске уније.

Будућност је, дакле, веома неизвесна. Тренутно је на помолу криза Уједињених нација и веома озбиљан сукоб између Сједињених Држава и Ирана.³⁴ Криза у Савету безбедности УН настала је прво у вези са такозваним „афричким пролећем“ да би ескалирала са појавом сукоба у Сирији. Сједињене Државе, са водећим земљама Запада, упорно траже да Савет безбедности изгласа резолуцију за смену сиријског режима, али се Русија и Кина томе противе.³⁵ Са Ираном је ситуација знатно сложенија. Сједињене Америчке Државе су му већ увеле санкције. То је одмах учинила и Канада, а очекује се да ће санкције увести и Европска унија. Иран, међутим, припрема контрамере и настоји да затвори пролаз кроз Ормуски теснац, односно морски пролаз између Омана и Ирана, а то је управо простор са којег се Јапан снабдева енергентима.

Неизвесна ситуација на геополитичкој карти света и на подручју Далеког истока снажно утиче и на геополитички код Јапана. Он се данас налази пред историјском одлуком о сопственој будућности. Веза са САД је и даље извесна, али није извесно до када ће она потрајати. Алтернативна решења такође постоје, али ни у једном од њих Јапан не може очекивати доминантну позицију.

Пропорционално са опадањем моћи САД, и Јапан ће бити присиљен да мења свој геополитички код и да изналази адекватна решења, укључујући и сигурније савезнике. Актуелни савезници Јапана у региону истовремено су и амерички. То су, пре свега, Јужна Кореја и Филипини, али је велико питање до када ће те земље одолети притисцима Кине са којом су до сада имале веома развијену економску сарадњу.

³⁴ „Ко је писао и пише како Америку изазивају Србија, Ирак, Либија, Сирија, Русија, Никарагва, некада Вијетнам, Гренада, Панама, сада Иран, али и небројено много земаља које су искусиле америчку или од њих плаћену војничку чизму. Одговор је једноставан. Американци.“ (Јанковић, С: *Трн у оку Америке*, Печат бр. 202. Београд, 2012, стр. 44).

³⁵ Русија и Кина су дале вето на Сиријску резолуцију у Савету безбедности. Пре тога је САД вршила жесток притисак на Кину. Тако је, на пример, амерички сенатор Џон Мекејн заменику министра спољних послова Кине Џанг Џиђуну рекао: „Свима сам рекао, кажем и вама – арапско пролеће стиже у Кину.“ (Детаљније о томе може се видети у: Русија и Кина блокирале резолуцију УН о Сирији, Политика, 5. 2. 2012, стр. 3; Казимировић, М: *Замрзнуто „Арапско пролеће“*, Политика, 6. 2. 2012., стр. 3).

Закључак

Може се закључити да је Јапан на геополитичкој карти света вековима заузимао веома значајно место. На њој се, строго научно гледано, ова земља налази у области таласократије, јер је од свих других суседа одвојена морима и океанима. Јапан је веома често продирао дубоко у копнени део Азије и склапао савезе и са силама таласократије и са силама телуократије. Међутим, зависан је од геополитичке ситуације уопште и ситуације у окружењу посебно,

Јапан је економски веома развијена земља, трећа у свету по БДП, али сиромашна сировинама неопходним за веома квалитетну индустријску производњу. Нарочито јој недостају енергенти које претежно увози са Блиског истока и из Ормушког залива. Увоз свих енергената за сада се одвија несметано, али је будућност веома неизвесна због бројних ратних затегнутости на Балкану, северу Африке, Блиском истоку, у Ираку, Авганистану, и са латентном опасношћу да се пренесу и на Иран, Закавказје, па и на Далеки исток.

Јапанци, у просеку, имају најдужи животни век, али су проблеми са наталитетом веома озбиљни.

Јапан има веома богату и дугу историју са периодима успона и падова, пораза и победа, изолације и потпуног отварања према свету. Кулминацију свог развоја ова острвска земља доживљава у првој половини двадесетог века, нарочито пред Други светски рат, али је то уједно и почетак опадања његове моћи и улоге у међународној заједници. Након пораза Јапан губи део територија и ступа у вазални однос према Сједињеним Америчким Државама.

Основни нерешени територијални проблеми који Јапан данас оптерећују односе се на нерешена питања граница са Кином, Јужном Корејом и Руском Федерацијом. Није реч о просторно великим територијама, али оне са својим приобаљем имају изузетан значај за контролу поморских путева и развој привреде (нарочито за риболов и истраживање и експлоатацију енергената).

Очигледне намере Јапана у Другом светском рату биле су да се наметне као доминантна сила на великој азијској полулопти у чији састав би ушле све новостечене колоније и марионетске (сателитске) владе. После безусловног пораза у том рату, Јапан своју геополитику судбински везује за Сједињене Америчке Државе и тако остаје практично до данас. Као такав он је формално један од најзначајнијих америчких савезника у глобалним односима, али је у суштини и даље остао само безбедносни амерички протекторат. Питање је, међутим, да ли ће ти блиски јапанско-амерички односи остати и даље или ће динамичне геополитичке промене, са степеном опадања моћи САД, нужно условити њихову корекцију.

Геополитичке амбиције Јапана данас зависе првенствено од самих Јапанаца, од окружења у којем се ова земља налази и од општег стања у међународној заједници. Јапан представља економског дива, али политичког и војног патуљка, без значајнијих изгледа да се то стање поправи. Јапан јесте економски јак, али је веома зависан од светског тржишта, нарочито од увоза енергената. Поред тога, евидентни су и рецесија привреде, издвојеност од остатка Азије и старење и смањивање пропулзивности становништва. Разлози су, дакле, и у спољној политици која

због чврсте везе са САД није у могућности да се пробије на тржишта држава ван евроатлантског савеза. Истовремено и земље у окружењу бележе убрзани економски развој, због чега јапански производи постају мање конкурентни на тржишту. Јапан тренутно у окружењу има јаке и „до зуба“ наоружане суседе који веома лако могу постати потенцијални противници. Ограничен је и у војној и безбедносној области, пре свега због историјске одговорности, али и због чврсте везе са САД и недовољно самосталне спољне политике. Због свега тога Јапан данас представља значајну економску силу, али је његова улога у светском геополитичком поретку из дана у дан све мања. Та тенденција вероватно ће бити настављена и у будућности, без обзира на изабрану опцију и дефинисани геополитички код.

Литература

1. Antonio Negri, A, Hart M: *Imperija*, Arkzin & Multimedijски институт, Загреб, 2003.
2. D. W. Meinig: "Heartland and Rimland in Euroasian History" in "West Politics Quarterly", IX, 1956.
3. Huntington S: "*Clash of civilizations*" in "Foreign Affairs", summer 1993.
4. Mackinder, J. H., *The Geographical Pivot of History*, "Geographical Journal", 23, The Royal Geographical Society, London, 1904.
5. Бжежински, З: Америка-Кина и судбина вета, фељтон у: Политика, Београд, јул 2013.
6. Бжежински, З: *Живот са Русијом*, превео са енглеског: Вања. Ј. Вученовић: <http://www.vidovdan.org/arhiva/print646.html> (11. 7. 2013)
7. Група аутора, *Геополитика постмодерног света*, ИП „Геополитика прес д. о. о.“, Београд, 2011.
8. *Договорено оснивање развојне банке БРИКС-а*, Политика, Београд, 28. 3. 2013.
9. Дугин, А., *Геополитика постмодерне*, Преводачка радионица Росић, Никола Пашић, Београд, 2009.
10. Дугин, А: *Основы геополитики*, Часть 2, Глава 2, Арктозея, Москва, 2000.
11. Ђорђевић, Р, Д: *Острва посвађала Пекинг и Токио*, Новости, Београд, 14. септембар 2012.
12. Збигњев Бжежински, Велика шаховска плоча..., стр. 163. <http://www.tvorac-grada.com/knjige/scribd/velikasahovskaploca.html> (6. 2. 2012.)
13. Јанковић, С: *Трн у оку Америке*, Печат бр. 202. Београд, 2012.
14. Јовић, Љ: *Америка остварује продор према Русији*, Глас јавности, Бања Лука; <http://www.glas-javnosti.rs/book/export/html/3572>
15. Казимировић, М: *Замрзнуто „Аралско пролеће“*, Политика, 6. 2. 2012.
16. Кореја и Јапан због острва у Хагу, б92, Београд, 11. 8. 2012.
17. Л. Н. Гумилев „*Етногенез и биосфера земљи*“, Ленинград, 1990.
18. Минић, М: *Одлазак хегемона*, чланак у: Политика, Београд, 12. 2. 2012.
19. *Почеле највеће морнаричке вежбе Кине и Русије*, Политика, Београд, 6. 7. 2013, стр. 2.

20. Русија и Кина блокирале резолуцију УН о Сирији, Политика, 5. 2. 2012.

21. Савицкий, Н. П: „*Географический обзор России-Евразии*“ в сборнике „Мир России – Евразия“, 1926.

22. Чарлс В. Кеглијр, Јуџин Р. Виткоф: Светска политика, тренд и трансформација, група издавача, Београд, 2006, стр. 692.

Интернет адресе

http://en.wikipedia.org/wiki/Senkaku_Islands

http://serbian.ruvr.ru/2013_06_27/Kineski-brodovi-ponovo-doshli-do-spornih-ostrva-Senkaku/

<http://rt.com/politics/medvedev-kuril-islands-visit-284/>

<http://www.kommersant.ru/doc/2200908> (22. 6. 2013))

<https://en.wikipedia.org/wiki/Japan> (24. 6. 2013)

https://en.wikipedia.org/wiki/Kuril_Islands (9. 7. 2013)

<http://sr.wikipedia.org/sr/Сахалин> (9. 7. 2013)

http://sr.wikipedia.org/wiki/Острва_Сенкаку (10. 7. 2013)

<http://sr.wikipedia.org/sr-el/Japan> (12. 4. 2013)

УПРАВЉАЊЕ РИЗИЦИМА
У МОРЕУЗУ МАЛАКАЗоран Килибарда¹ и Ади Брамасто
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У раду се разматра проблем безбедности пловидбе мореузом Малака у контексту значаја који она има за приобалне земље и земље које мореуз повезује и чија привреда у великој мери зависи од редовности испоруке роба које су транспортују овим поморским путем. Анализиране су претње које угрожавају саобраћај у мореузу, пре свега опасност од пиратских напада и еколошких акцидената, као последица хаварија бродова са опасним теретом, затим мере које приобалне земље предузимају, унилатерално и међусобно координираним акцијама уз подршку корисничких земаља ради превенције ризика и ублажавања последица ванредних догађаја, као и облици ангажовања међународних организација у процесу управљања ризицима, са тежиштем на ограничавајућим факторима постојећих механизма сарадње између приобалних земаља и других заинтересованих субјеката.

Кључне речи: мореуз Малака, безбедност, ризици, сарадња

Увод

Мореузом Малака који се налази између Малајског полуострва и острва Су-матра пролази главни поморски пут који повезује Индијски океан са Јужним кинеским морем и Пацификом. С обзиром на интензитет саобраћаја и вредност терета који се превози овим путем, овај мореуз има стратешки значај не само за приобалне земље, већ и за све остале (тзв. корисничке земље) које повезује, а поготову за оне чија привреда у великој мери зависи од редовности испоруке, односно дотура робе која си њиме обавља. Због тога, управљање ризицима у мореузу Малака представља за све њих један од озбиљних безбедносних изазова, посебно за Индонезију, Малезију и Сингапур поред чијих обала се протеже. При томе се првенствено има у виду угроженост пловидбе пиратским нападима која је у недавној прошлости достигла толике размере да је мореуз једно време био категорисан као ратна зона, односно подручје у којем је ризик раван ризику у ратом захваћеном подручју. Такође, због велике фреквенције саобраћаја у којем у великом броју учествују прекоокеански бродови великих габарита и велике носивости који превозе опасне материје (танкери са нафтом, бродови – цистерне са течним гасом и сл.), присутан је ризик од еколошких катастрофа великих размера као последица случај-

¹ Проф. др Зоран Килибарда, kilibarda@fb.bg.ac.rs

них или намерно изазваних хаварија на пловилима или лучким постројењима. Мала ширина пловног пута у појединим деловима мореуза и пиратска активност чине ту врсту претње стално присутном.

Као одговор на наведене изазове, приобалне земље, у складу са својим овлашћењима, могућностима и опредељењима (националним стратегијама), предузимају различите мере, унилатерално или у оквиру билатералних и мултилатералних аранжмана. Оне су већ дале видљиве резултате. Међутим, за одржавање достигнутог нивоа и за унапређење управљања ризицима у мореузу, неопходно је пронаћи решење за неколико озбиљних ограничења. Прво, то је ограниченост капацитета приобалних земаља за аутономно управљање ризицима; друго, приоритет неповредивости територијалних вода у односу интересе координираног надгледања пловидбе и заједничких интервенција у акцидентним ситуацијама и, треће, одсуство сагласности приобалних земаља за директно ангажовање снага других земаља за извршавање тих задатака. Оно о чему постоји висока сагласност, тачније оно што нико не оспорава, јесте значај мореуза, што, само по себи, мотивише заинтересоване стране да трагају за свеобухватним одрживим решењем проблема управљања безбедносним ризицима у том подручју. Међутим, будући да до таквог решења није једноставно доћи, било због сложености самог проблема, било због недовољне кооперативности неких актера, разумљиво је да се разматрају и неке алтернативе поморском саобраћају кроз мореуз Малака. Реч је, пре свега, о идејама за измештање, односно преусмеравање транспорта појединих врста терета с циљем да се смањи вероватноћа настајања акцидентних ситуација са тешким примарним и секундарним последицама. Неке од њих (идеја) релативно су нове, неке су одавно у оптицају. Уколико би се реализовале, обим и структура терета који пролази мореузом Малака били би знатно измењени. Ипак, то, с обзиром на тенденције раста робне размене између земаља пацифичког региона, с једне стране, и земаља јужне Азије, Блиског истока и афричког континента, с друге, не би битно умањило његов значај. С тог становишта, може се рећи да управљање безбедносним ризицима у малучком теснацу остаје трајно актуелан проблем.

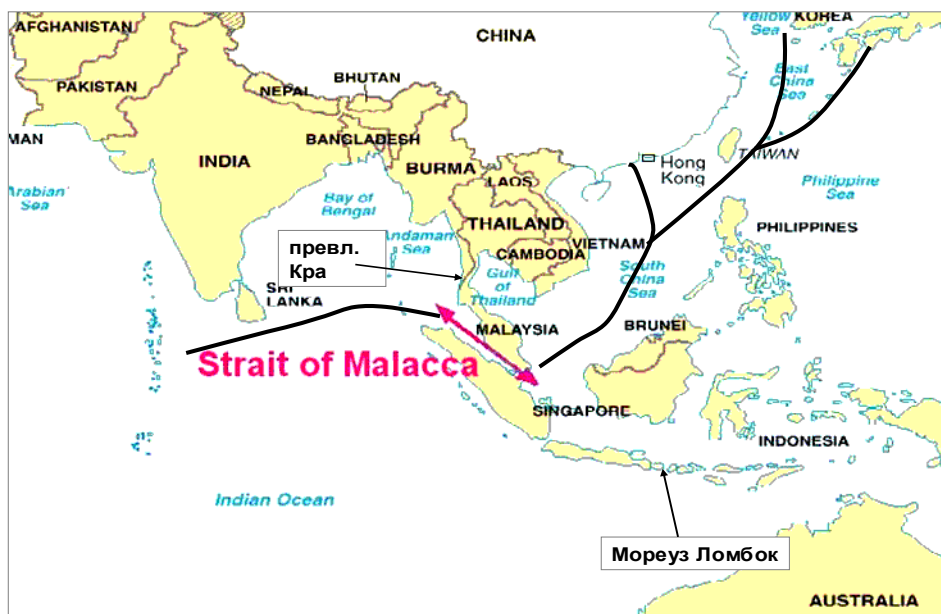
Значај мореуза Малака

Мореуз Малака протеже се између индонезанског острва Суматре и Малајског полуострва које је део територије Малезије и Сингапура (карта 1). Са дужином од око 800 км то је најдужи мореуз на свету који се користи за међународни саобраћај. Ширина мореуза у његовом најужем делу, између обала Малезије и Индонезије, износи свега 11 миља, што значи да се пловидба њиме неминовно одвија преко територијалних вода ових земаља.² Овим путем, од Индијског океана ка Јужном кинеском мору и у обратном смеру годишње прође око 70.000 бродова,³ што је око три

² Мореуз Малака се граничи са Мореузом Сингапура. С обзиром на то да су близу један другог, они се некад помињу под једним именом: Мореузи Малаке и Сингапура или једноставно као Мореузи Малака (Hasjim Djalal, M.A., "Persoalan Selat Malaka-Singapura", http://www.setneg.go.id/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=33)

³ "Media Monitors: Kemalangan di Selat Melaka Turun Separuh" Marine Department Malaysia <http://www.marine.gov.my/galeri/kenyataanakhbar/2012/Berita%20Harian%202012112012.pdf>

пута више од броја бродова који пролазе кроз Суецки или Панамски канал.⁴ Главни део тог терета (око две трећине) који они превезу чини сирова нафта. Укупна количина нафте која се превози кроз мореуз Малака три пута је већа од оне која пролази кроз Суецки канал и чак 15 пута већа од количине која прође кроз Панамски канал. Већина нафте која пролази кроз мореуз Малака потиче из земаља Персијског залива, а главна одредишта су Јапан, Јужна Кореја и Кина.⁵

Карта 1 – Положаја мореуза Малака

Према неким проценама, овим путем пролази 40 одсто течног природног гаса и чак 90 одсто увозне нафте за Јапан.⁶ Ако се има у виду податак да та нафта чини више од 80 одсто укупне потрошње нафте у Јапану,⁷ евидентно је да енергетска безбедност Јапана, а тиме и његова привреда у целини, у великој мери зависе од безбедности пловидбе мореузом Малака. У сличној ситуацији је и Кина. Истина, она, захваљујући великој сопственој производњи (пета на листи највећих произвођача у свету),⁸ знатно мање

⁴ "Suez Canal earnings top \$5bn for 2011", *Egypt Independent*, 15. januar 2012, <http://www.egyptindependent.com/news/suez-canal-earnings-top-5bn-2011>; Inchscape Shipping Services Panama City, "Home", <http://iss-shipping.com/Microsites/Home.aspx?msid=18&menu=Home>

⁵ Desker, B., "Capt.Hook Joins Al-Qaeda in the Mallacca Straits", *Hartland*, 2005, No 3,p,16-17.

⁶ Herberg, E Mikkal, *The Geopolitics of Energy and the Malacca Straits*, The National Bureau of Asia Research, The Woodrow Wilson Center for International Scholars, Washington, 2006.

⁷ Storey, Ian, "The unitet States and ASEAN-China Relations", *StrategicStudies Institute*, October 2007. <http://www.army.mil>

⁸ PB Statistical Review of World Energy, June 2012.

зависи од увозне нафте, али од свих количина овог енергента које подмирује увозом, око 80 одсто пристиже истим путем.⁹ Све у свему, рачунајући и увоз течног гаса, око 65 одсто свих енергената из увоза до Кине путује преко мореуза Малака.¹⁰ За Кину је мореуз изузетно значајан и као пут којим се, у супротном смеру, транспортују њени производи до европског тржишта. Осим тога, он је њена најкраћа поморска веза са Мјанмаром, земљом са којом је успоставила веома блиску сарадњу на билатералној основи и остварује висок ниво робне размене. Мада имају заједнички границу на копну, Кина и Мјанмар су, с обзиром на то да великим делом своје територије излазе на море, обострано заинтересоване за повећање обима испоруке робе морем као најрентабилнијим видом транспорта.¹¹ Када се ради о међусобној робној размени која, иначе, бележи константан раст и предуслов те рентабилности јесте неометан и безбедан саобраћај мореузом Малака.

За приобалне земље – Индонезију, Малезију и Сингапур, безбедност у Мореузу је ствар националне безбедности у правом смислу те речи. С обзиром на то да се он скоро у потпуности налази у њиховим територијалним водама, односно у простору њихових ексклузивних економских зона, свако значајније угрожавање безбедности пловидбе на том делу међународног пута или, пак, немогућност превенције еколошких катастрофа као последица акцидентата у поморском саобраћају на том простору, значи истовремено и угрожавање њиховог државног суверенитета, оспоравање њихове компетентности за „владање ситуацијом на терену“. Осим директне и индиректне материјалне штете, то неминовно има за последицу и деградирање њиховог угледа у међународној заједници. С друге стране, одржавање високог нивоа безбедности пловидбе промовише приобалне земље у фактор стабилности међународне трговинске размене; препоручује их као погодан транзитни простор и, коначно, доприноси изграђивању репутације поузданог привредног и политичког партнера. У сваком случају, позиција приобалне земље на тако важном међународном путу представља, несумњиво, значајну развојну шансу, али, истовремено, подразумева и велики степен одговорности за управљање безбедносним ризицима у рејону мореуза, у сопственом (националном) интересу и у складу са очекивањима за то непосредно заинтересованих субјеката, међу којима су и неки од главних актера глобалне економске и политичке сцене. Изазови с којима се при томе оне (приобалне земље) суочавају довољно убедљиво говоре о деликатности њихове улоге „стражара“ на главној „капији“ између јужне и југоисточне Азије.

Безбедносни ризици у мореузу Малака

Актуелни безбедносни ризици у мореузу Малака могу се сврстати у три основне групе. *Прво*, то су „убичајени“ саобраћајни удеси (они на које се рачуна у редовним условима саобраћаја) који су, као и на свим другим пловним путевима, узроковани првенствено: интензитетом саобраћаја, физичко-географским карактеристикама аквато-

⁹ "Ships collide off Malaysian coast", *Al Jazeera*, 19. avgust 2009, <http://www.aljazeera.com/news/asia-pacific/2009/08/200981993714453320.html>

¹⁰ Storey, Ian, наведени извор.

¹¹ "China builds up strategic sea lanes", *The Washington Times*, 17. januar 2005, <http://www.washingtontimes.com/news/2005/jan/17/20050117-115550-1929r/#xzz2F153Hzv3>

рија кроз који пловни пут пролази, лучком инфраструктуром и навигацијском културом учесника саобраћаја (стручна компетентност и однос према прописаним саобраћајним правилима и процедурама); *друго*, еколошке катастрофе као последице случајних или намерно изазваних хаварија на бродовима са „проблематичним“ теретом и, *треће*, пиратска активност на мору и могући терористички напади у приобаљу мореуза.

Опасност од саобраћајних удеса, као што су судари бродова при мимоилажењу или током упловљавања и испловљавања, посебно је изражена на деоницама пута са великом концентрацијом пловила. У том погледу карактеристичан је део мореуза поред Сингапура где свака три минута пролази неки брод, као и сама лука Сингапур у коју дневно пристаје више од 400 бродова и у којој се сваком тренутку налази око 1000 различитих бродова.¹² Истина, савремена навигацијска опрема и компјутеризовани уређаји за управљање бродовима знатно доприносе смањењу ризика од саобраћајних удеса узрокованих грешком људског фактора. Међутим, у условима константног повећања фреквенције саобраћаја¹³ и габарита пловила, опасност од њиховог судара и „налетања“ (наслањања) на елементе лучке инфраструктуре није могуће елиминисати, односно свести на занемарљив ниво.

Постоји, такође, значајан ризик од насукавања бродова у случају њиховог скретања са зацртане трасе у водама где је, због мале дубине мора, ширина пловног пута веома мала. Тако је, на пример, на крајњем југоисточном делу мореуза, у каналу Филипс (код Сингапура), пловидба ограничена на пролаз ширине свега 1,7 миља.¹⁴ Изван те траке дубина мора је недовољна за бродове са великим газом, чиме им је крајње ограничен простор за маневрисање приликом мимоилажења и претицања. Додатну опасност од насукавања, у случају одступања од „пловне траке“, представљају бројне олупине бродова на дну мора и разне неравнине (избочине) променљиве конфигурације (са недовољно прецизно утврђеним позицијама) које се формирају од материјала који у море доносе реке са Суматре.¹⁵ Безбедно вођење бродова задатом трасом отежавају и јаке морске струје у мореузу и таласи чија висина варира од 1,6 до 3,7 метара.¹⁶

Осим што узрокују вишеструку материјалну штету (директну и индиректну), саобраћајни удеси на мору могу имати за последицу знатно угрожавање животне средине. Оно, у случају тежих хаварија на бродовима са опасним теретом (експлозивне, лако запаљиве и високо токсичне материје) може да поприми размере праве еколошке катастрофе, са дугорочним штетним ефектима по здравље људи и привредне активности ослоњене на ресурсе мора (рибарство, рекреативни и здрав-

¹² Desker, B., "Capt. Hook Joins Al-Qaeda in the Malacca Straits", Hartlind, 2005, No 3, p. 19.

¹³ Према подацима из 2009. године, мореузом Малака пролазило је годишње око 50 000 бродова (Michael Schuman, "How to Defeat Pirates: Success in the Strait", *Times*, 22. април 2009, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1893032,00.html>; приступљено 14. децембра 2012). Данас се оперише са бројком од преко 70 000 бродова што значи да се у међувремену фреквенција саобраћаја повећала за читавих 40%.

¹⁴ "World Oil Transit Chokepoints". U.S. Energy Information Administration <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC> (приступљено 17. децембра 2012).

¹⁵ У периоду 1977-1994 Управа луке Сингапур регистровала је 71 саобраћајни удес. О тога су 25 били судари и 13 случајева насукавања бродова и 25 судара (Captain Raja Malik Kamaruzaman, "Navigational Safety in the Straits of Malacca", *Singapore Journal of International & Comparative Law*, Volume 2 Issue 2, (1998): 469.

¹⁶ Captain Raja Malik Kamaruzaman, "Navigational Safety in the Straits of Malacca", *Singapore Journal of International & Comparative Law*, Volume 2 Issue 2 (1998): 469.

ствени туризам).¹⁷ С обзиром на количину сирове нафте, нафтних деривата и теч-ног гаса који се непрекидно превозе мореузом, реално је очекивати да и пловила са таквим теретом буду учесници саобраћајних удеса. У прилог томе говори пода-так да су од 100 пловила која су, према евиденцији Управе луке Сингапур, учество-вала у удесима у периоду 1994–1997, њих 17 били нафтни танкери.¹⁸

Вероватноћа саобраћајних удеса, укључујући и оне са катастрофалним после-дицама по природну средину због истицања у море опасних материја са оштећених бродова, знатно је повећана пиратском активношћу. Упадом на брод, било ради пљачке путника и бродске касе, било ради одношења транспортване робе или, пак, узимања талаца ради изнуђивања откупа, пирати ометају посаду у обављању послова управљања бродом, због чега долази до непредвидљивих одступања од устаљене маршруте, што, у условима хроничне оптерећености пловног пута кроз мореуз, повећава ризик од судара и насукавања бродова. Таквих акцидентата је већ било, а неки су избегнути само пуком случајношћу. Септембра 1992. године пирати су у Малајском теснацу напали танкер „Дух Нагасакија“ (Nagasaki Spirit). Удаљили су капетана брода са командног моста, препустили команду аутопилоту и напусти-ли брод са заповедником ради уговарања откупа. Брод је остављен у пуној брзини без икога на кормилу и сударио се са контејнерским бродом „Благослов океана“ (Ocean Blessing). Пожар који је након тога уследио захватио је оба брода – на „Духу Нагасакија“ трајао је 6 дана, а на „Благослову океана“ чак 6 недеља. Сем двојице морнара са „Духа Нагасакија“, сви остали морнари су страдали.¹⁹ Том приликом у море је, надомак обала Суматре, истекло око 13 000 тона сирове нафте.²⁰ У нају-жем делу теснаца, 16. јануара 1999. године, нападнут је танкер „М/Т Chaumont“. Брод је са милионима галона нафте више од 70 минута пловио пуном снагом, а да при томе никога није било на командном мосту ко би њиме управљао.²¹ Просто је необјашњиво како на тако узаном простору са изузетно великом фреквенцијом сао-браћаја није дошло до судара са неким од пловила.

До експанзије пиратства у мореузу Малака и околним морима дошло је на кра-ју 20. и почетком 21. века. Према подацима Међународног бироа за поморство (МБП), чак три четвртине свих регистрованих пиратских напада и покушаја напа-да у 2000. години (361 од укупно 471) догодило се на том простору.²² Те године, у самом мореузу забележено је три пута више напада и покушаја напада него у претходној години (табела 1). То је био разлог да се овај теснац по степену ризи-ка квалификује као ратна зона. Наравно, када се говори о угрожености пловидбе пиратством треба имати у виду разлику између стварног броја напада и броја

¹⁷ “Centers for the Strait of Malacca”, Institut Maritim Malaysia <http://www.mima.gov.my/index.php/research-centres/som>

¹⁸ Mark Cleary and Kim Chuan Goh, “*Environment and Development in the Straits of Malacca*”, Routledge, London, 2000, стр. 133.

¹⁹ Pirate Attacks Up Worldwide, *Associated Press*, October 16, 2007.

²⁰ Rosanani, Ibarahim, “International / Regional Cooperation to Oil Spill Response in the Straits of Malacca” (paper presented in Petroleum Association of Japan Symposium 1998), www.pcs.gr.jp/doc/esymposium/12169/95_rosnani_ibarahim_e.pdf (pristupljeno 16. decembra 2012).

²¹ Mc Daniel, Michael, *Modern high seas piracy*, http://www.cargolaw.com/presentations_pirates.html

²² Chambers, M., *International Piracy and Armed Robbery at Sea*, <http://www.humansecuritygateway.com/documents/USGOVIntlPiracyArmedRobberySea.pdf>

пријављених напада. Наиме, процене говоре да се пријављује тек око 50 одсто напада (по неким изворима, тек 10 одсто).²³ Напади се не пријављују, пре свега, због тога да би се прикрио стварни ниво ризика и на тај начин избегло енормно повећање премија за осигурање бродова. Да то образложење није без основа потврђује податак да је, на пример, само у јануару 2008. године, након наглог повећања броја отмица у Аденском заливу, забележено драматично (чак десетоструко) повећање цене осигурања.²⁴

Табела 1 – *Пиратска активност крајем 20. и почетком 21. века (број извршених напада и покушаја напада)*²⁵

	Источна Африка	Индијски океан	Мореуз Малака	Медитеран	Јужна Америка*	Јужна Кина	Западна Африка	Укупно
1998	19	25	6	2	38	94	22	210
1999	16	51	37	4	29	136	36	309
2000	29	109	112	2	41	140	33	471
2001	22	86	58	2	23	120	58	370
2002	23	66	34	3	67	140	47	383
2003	22	96	36	1	72	154	67	452
2004	13	41	60	0	46	113	57	330

* У наведене бројке укључени су и подаци о пиратској активности у Карипском мору

Истина, пловидба мореузом Малака није данас угрожена пиратством у мери у којој је била почетком века. Репутацију најугроженијег подручја у поморском саобраћају сада имају воде око рога Африке. Томе је допринело вишегодишње хаотично стање у Сомалији које погодује процвату пиратства (по Каплановој формули, „анархија на копну, пиратство на мору“),²⁶ али и мере које су у међувремену предузеле приобалне земље (Индонезија, Малезија и Сингапур) ради унапређивања безбедносног стања у својим територијалним водама и ексклузивним економским зонама. Ипак, пиратски напади и даље представљају реалну претњу за бродове који

²³ Mc Daniel, Michael, наведено дело.

²⁴ Jerry Seper, Blackwater joins against piracy, <http://www.washingtontimes.com/news/2008/dec/04/blackwater-joins-fight-against-sea-piracy/>

²⁵ Chambers, M., наведено дело

²⁶ Robert D. Kaplan, Anarchy on Land Means Piracy at Sea, <http://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12kaplan.html>

пролазе мореузом што се, преко повећавања трошкова непосредног (унутрашњег) и посредног (спољашњег) обезбеђења и поскупљања осигурања бродова одражава на пораст цене транспорта робе и изнуђује додатне трошкове за предузимање мера којима треба да се предупреду, односно ублаже последице њима изазваних акцидентата.

Због наведених ризика одавно су у оптицају идеје о алтернативама поморском саобраћају кроз Малајски теснац. Оне су нарочито постале актуелне са значајним повећањем количина нафте и течног гаса који се из земаља Персијског залива и Африке испоручују великим потрошачима енергената на Далеком истоку (Кина, Јапан, Јужна Кореја),²⁷ уз истовремено повећавање ризика од саобраћаних удеса (због оптерећености пловног пута) и пиратских напада, односно последица које могу да узрокују. Разумљиво је да постоје алтернативе сваком поморском путу, па тако и овом кроз мореуз Малака. Питање је само колико су, тј. под којим условима оне прихватљиве. Једна од њих је пловидба мореузом Ломбок, који се налази између индонежанских острва Бали и Ломбок и повезује Индијски океан и Јаванско море (карта 1). Овом врстом бајпаса избегли би се ризици пловидбе дугачким и релативно уским пловним путем са ограниченим могућностима ескортног обезбеђења бродова на критичним деоницама пута. Међутим, његова лоша стана јесте што се због веће дужине пута (за око 1000 миља) пловидба танкера од Индијског океана до Јужног кинеског мора продужава за три дана,²⁸ чиме се повећавају трошкови транспорта, а самим тим и цена испоручене робе. Примера ради, преумеравање танкера на мореуз Ломбок коштао би нафтну индустрију Јапана 340 милиона долара годишње.²⁹ Осим тога, предност пловидбе мореузом Малака јесте и то што је тај пут боље испитан и што дуж њега постоји комплетнија лучка инфраструктура, са dobrим условима за усидрење, одржавање и поправку бродова, као и поузданији систем обавештавања и раног упозоравања.³⁰

Као начин да се у поморском саобраћају између Индијског океана и Јужног кинеског мора заобиђе мореуз Малака помиње се и изградња канала преко превлаке Кра на Малајском полуострву (карта 1). Главна предност тог пута јесте што би он био не само мање ризичан него и знатно краћи од постојећег, а поготово од оног који води кроз мореуз Ломбок. Ова идеја је одавно у оптицају, али још увек далеко од реализације, упркос чињеници да је интересантна за већину корисничких земаља са обе стране мореуза Малака и да неке од њих показују спремност да је финансијски подрже. Међу разлозима евидентног двоумљења око исплативости тог подухвата помиње се, поред осталог, лоша безбедносна ситуација на терену преко којег би се канал протезао. Реч је о стању хроничне нестабилности узроковане деловањем сепаратистичког покрета у тајландској покрајини Патанији.

²⁷ Кина је, на пример, за релативно кратко време, од извозника нафте постала други највећи увозник тог енергента (US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/index.cfm?topL=exp>).

²⁸ Kamaruzaman, Raja Malik, "Navigational Safety in the Straits of Malacca", *Singapore Journal of International & Comparative Law*, Volume 2 Issue 2 (1998): 470.

²⁹ Mokhzani Zubir, "The Strategic Value of the Strait of Malacca", *Center for Maritime Security & Environment, Maritime Institute of Malaysia*, (2005): 3, <http://www.mima.gov.my/images/stories/PrevContent/pdf/mokhzani/strategic-value.pdf>

³⁰ Kamaruzaman, наведено дело, стр. 470.

Алтернатива недовољно безбедном транспорту енергената морем кроз мореуз јесте изградња нафтовода и гасовода којим се практично премошћава критична деоница пута. Један такав пројект налази се у завршној фази реализације. То је нафтовод који води од Бенгалског залива, преко територије Мјанмара до кинеске провинције Јунан. Планирано је да буде завршен 2013. године и пројектован за капацитет од 440.000 барела дневно.³¹ Њиме ће се до кинеских рафинерија допремати део нафте коју Кина увози из земаља Блиског истока, а која се сада транспортује морем преко мореуза Малака. На тај начин смањиће се недопустиво висок степен зависности њене енергетске безбедности од безбедности тог пловног пута.

Наравно, тиме се решава само један део проблема. Наиме, с обзиром на релативно високу стопу привредног раста у земљама Далеког истока и југоисточне Азије, као и висок степен зависности њихових економија од сировина и енергената са афричког континента и Средњег истока, реална су очекивања да ће обим транспорта у поморском саобраћају на релацији исток – запад и даље да се повећава и да ће највећи део тог терета пролазити уобичајеном трасом – кроз мореуз Малака. У интересу је и наручиоца и испоручиоца и достављача робе да она редовно пристиже на одредиште и да њена цена не буде оптерећена ванредним издацима због поремећаја у режиму саобраћаја и оне су, свакако, спремне да подрже мере којима се смањује ризик настанка таквих ситуација. Ипак, највећи део одговорности за то сноси земље преко којих се или поред којих се транспорт обавља. У овом случају то су приобалне земље – Индонезија и Малезија чије територијалне воде залазе у део Мореуза којим се протеже међународни пловни пут и Сингапур који је преко истоименог мореуза с њим тесно повезан. Због тога оне, свака на свој начин (руководећи се националним интересима), унилатерално и међусобно координираним акцијама, уз директну или индиректну логистичку подршку других заинтересованих субјеката, настоје да редукују безбедносне ризике у мореузу Малака на ниво који му неће „оспоравати“ функцију главног транзитног коридора између Индијског океана и Пацифика. Резултати тог настојања већ су видљиви, као и ограничења с којима се при томе суочавају.

Одговор приобалних држава на безбедносне изазове у мореузу

Питање безбедности у мореузу Малака за приобалне земље јесте питање од националног значаја. „Владање ситуацијом“ у Мореузу је облик заштите територијалног интегритета земље и потврда компетентности за „газдовање“ морем у ексклузивној економској зони. Нарушавање безбедности у Мореузу за њих значи угрожавање националне безбедности. Ипак, њихове позиције, када је реч о одговору на поменуте безбедносне изазове, нису сасвим идентичне. Чини се да Сингапур на то питање гледа крајње прагматично, првенствено са становишта ефикасности транспорта, односно редовитости допремања и испорука роба и степена упослености лучке инфраструктуре као битних претпоставки одрживости његовог привредног просперитета.

³¹ „World Oil Transit Chokepoints“. US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/index.cfm?topL=exp>.

На другој страни, за Малезију и Индонезију питање безбедности мореуза односи се, како на безбедност пловидбе у ужем смислу (безбедност посада, пловила и терета), тако и на очување националног суверенитета и на заштиту природних ресурса мореуза на којима почива значајан део привредне активности у приобаљу.

Из тог различитог генералног приступа проблему безбедности у мореузу проистичу и различити ставови приобалних земаља о надлежностима, односно расподели улога у процесу управљања безбедносним ризицима. Сингапур је заговорник модела са непосредним ангажовањем и ширим овлашћењима наднационалних тела и институција, док су Малезија и Индонезија присталице већег ослањања на сопствене снаге, уз дозирану асистенцију спољашњих фактора, првенствено у виду консалтинга, инструктажа и материјалне помоћи „домаћим пројектима“.³²

За њих су неприхватљива решења која могу да доводе у питање њихов пун суверенитет над сопственим територијалним водама у мореузу. Уместо тога, право првенства имају унилатералне мере у духу националних безбедносних стратегија и билатерални аранжмани са државама и међународним организацијама који не угрожавају ауторитет и изворне надлежности националне државе истовремено.

У духу таквих опредељења, Индонезија је, на пример, учинила неколико корака ради унапређења безбедности у мореузу Малака: формирала је Поморску команду задужену за заштиту бродова од оружане пљачке; интензивирала патролирање на мору и у ваздушном простору ради надгледања стања у мореузу; увела праксу опсежних обавештајних активности и против кријумчарских операција; успоставила Систем интегрисаног надгледања мора (Integrated Maritime Surveillance Sistem) и предузела одговарајуће политичке и безбедносне мере на копну.³³ Истовремено, анимирала је земље које имају стратешке интересе у мореузу Малака да конкретним донацијама у виду новчаних средстава и одговарајуће опреме помогну реализовање тих унилатералних мера. Тако су Сједињене Државе инсталирале пет осматрачких радара у оквиру система интегрисаног надзора мора са индонезанске стране мореуза Малака и 7 радара у мореузу Макасара који су саставни део Система интегрисаног надзора мора.³⁴ Јапан је 2007. године поконио Индонезији три патролна брода и уступио на одређено време 120 стручњака из области безбедности поморског саобраћаја. Следеће године Индонезија је добила од Јапана бесповратну финансијску помоћ у износу од 1.573 милиона јена (око 18 милиона долара)

³² Разлика по овом питању између Малезије и Индонезије, с једне стране, и Сингапура, с друге, одавно је позната. На пример, на консултативном састанку, који је одржан 1971. године поводом меморандума разумевања између приобалних држава и Јапана о хидролошким истраживањима у мореузу Малака, Индонезија и Малезија јасно су ставиле до знања да не прихватају никакву обавезу која би значила интернационализацију мореуза. Конкретно, за њих је био потпуно неприхватљив предлог из јапанског нацрта Меморандума да мореузом управља међународно тело састављено од представника приобалних држава и држава корисника (Djalal, Hasjim, M.A. "Persoalan Selat Malaka-Singapura". Website of the State Secretariat of the Republic of Indonesia; http://www.setneg.go.id/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=33)

³³ Oegroseno, Arif Havas. "Threats to Maritime Security and Responses Thereto: A Focus on Armed Robbery against Ships at Sea in the Straits of Malacca and Singapore Indonesian Experience". Presentation in United Nations Informal Consultative Process on Oceans and the Law of the Sea, Ninth meeting, June 23-27, 2008.

³⁴ Badan Koordinasi Keamanan Laut Indonesia, "[Haluan Kepri]RI Jamin Keamanan Selat Malaka", <http://www.bakorkamla.go.id/index.php/arsip/index-berita/sorotan-media/125-ri-jamin-keamanan-selat-malaka>

за побољшање поморског саобраћаја у мореузу Малака.³⁵ Децембра 2012. године Кина је најавила да ће дати Индонезији радаре и патролне чамце ради повећавања њених капацитета патролирања Moreuze Malaka.³⁶ Обећала је, такође, да ће Индонезији бесплатно испоручити нову навигацијску опрему којом би се заменила застарела опрема оштећена током цунамија 2006. године и да ће изградити индонежанско-кинески поморски и климатски центар и помоћи развој индонежанског поморског безбедносног сателита.³⁷

Географска близина (заједничке границе), економска међузависност, чланство у истим регионалним организацијама (АСЕАН) и, пре свега, недељивост безбедносних претњи, приморали су приобалне земље да траже пригодне облике заједничког (удруженог) деловања у интересу безбедности простора који их физички повезује. Из тог настојања проистекли су, пре свега, неки општи принципи и смернице за међудржавну (билатералну и трилатералну) сарадњу у тој области. Још 1971. године Индонезија, Малезија и Сингапур огласили су се заједничком изјавом да је безбедност пловидбе у мореузима Малака одговорност приобалних земаља које излазе директно на њих. Тада је дефинисан и трипартитни институционални оквир заједничког деловања који чине: трипартитни министарски састанак, трипартитни састанак виших званичника (*Senior Official Meeting*) и представници приобалних држава. Изјавом је прокламован заједнички став да мореуз Малака није међународни мореуз већ само мореуз за међународну пловидбу.

Четири године касније (1975) Индонезија, Малезија и Сингапур договорили су се о стварању Система саобраћајног одвајања (*Traffic Separation System*) у складу са чланом 41 Конвенције о праву мора у вези са питањем загађења животне средине. Заједничком изјавом из Батама (Batam Joint Statement), 2005. године, потврдиле су став да су приобалне земље најодговорније за безбедност пловидбе и заштити животне средине у мореузима, уз потенцирање обавезе да све мере које се у вези с тим предузимају морају бити усклађене са одредбама Конвенције о праву мора које се односе на мореузе који се користе за међународну пловидбу. Од 1998. године приобалне земље су, у складу са одлуком донетом на Састанку трипартитне групе стручњака, успоставиле Систем обавезног бродског извештавања (*Mandatory Ship Reporting System*).³⁸

Атмосфера међусобног разумевања и сарадње, створена заједничким саопштењима три приобалне државе, била је добра полазна основа за предузимање конкретних заједничких акција од интереса за безбедност мореуза. То су, на пример, здружене и комбиноване вежбе (*Joint and Combined Exercise*), које су, у ствари, здружене војне вежбе три приобалне земље, затим тзв. вежбе додавања (*Passing Exercise*) у којима је тежиште на сарадњи у размени информација и података доби-

³⁵ Nenden Novianti, "Hibah Jepang Untuk Pengamanan Selat Malaka", *Viva News*, 7. новембар 2008, http://us.dunia.news.viva.co.id/news/read/8013-hibah_jepang_untuk_pengamanan_selat_malaka

³⁶ Budi Nahaba, "Indonesia dan Tiongkok Jajaki Kerja Sama Pengamanan Selat Malaka", *Voice of America Indonesia*, 9. јул 2012, <http://www.voaindonesia.com/content/indonesia-dan-tiongkok-jajaki-kerja-sama-pengamanan-selat-malaka/1365292.html>

³⁷ "Indonesia-China sepakati empat bidang kerja sama maritime", *Antara*, 6. децембар 2008, <http://www.antaraneews.com/berita/347269/indonesia-china-sepakati-empat-bidang-kerja-sama-maritim>

³⁸ Оегросено, наведено дело.

јених из поморских билтена, извиђањем и мапирањем, као и координирано патролирање (Coordinated Patrol).³⁹

Прва у низу заједничких, односно међусобно усаглашених мера било је координирано патролирање на мору (Malacca Strait Sea Patrol) и у ваздушном простору (Eyes in the Sky). Та пракса успостављена је јула 2004. године. Ради се о засебним патролама три земље које обављају задатке у границама сопствених територијалних вода, односно у сопственом ваздушном простору, али су њихове активности усаглашене (координисане) тако да се прибављеним информацијама (које се у међусобној размени верификују и допуњују) користе све земље учеснице. Ради продуктивније и свестраније експлоатације тих информација 2006. године формирана је Група за размену обавештајних података (Intelligence Exchange Group), која је касније прерасла у Информациони систем патролирања мореузом Малака (Malacca Strait Patrols Information System).⁴⁰ Тајланд, чије територијалне воде једним делом допиру до мореуза Малака (у пределу северозападних врата Мореуза), придружио се координираном патролирању Индонезије, Малезије и Сингапура септембра 2008. године.⁴¹

Несумњиво је да овај вид сарадње приобалних земаља представља значајан искорак ка ефикаснијем управљању безбедносним ризицима у мореузу Малака. Међутим, њени домети су видно лимитирани договореним правилима поступања патрола и интервентних снага у случајевима нарушавања безбедности пловидбе, будући да су све њихове активности, укључујући, на пример, и гоњење пирата, пљачкаша или кријумчара ограничене на територијалне воде и ваздушни простор државе која их формира. Решење које би допуштало прекограничне потере за сада није прихватљиво, јер га приобалне земље доживљавају као пристанак на нарушавање националног суверенитета. И поред тих ограничења, резултати предузетих мера, бар када је реч о ризику од пиратских напада, постали су видљиви већ у првој години њихове примене. Наиме, током 2005. године у мореузу Малака било је свега 12 напада, што је мање за нешто више од две трећине у односу на 2004. годину када је регистровано 38 напада.⁴² Реагујући на смањење ризика од пиратских напада, савет осигуравајућег друштва Лојд, задужен за процену ратних ризика (Lloyd's Joint War Risk Committee), већ у августу 2006. године скинуо је са мореуза Малака квалификацију „ратна зона“ која му је приписана у време процвата пиратства.⁴³

Наравно, заслуга за то не може се приписати само кооперативном патролирању. Пацификовањем ситуације у сепаратистички настројеној индонежанској покрајини Аће, 2005. године, дошло је до јењавања активности пирата повезаних са се-

³⁹ Mabes TNI-AL, "Pengamanan dan Pengawasan Selat Malaka" (2006), u Steven Yohanes Pallah, *Pengelolaan Isu-Isu Keamanan di Selat Malaka* (Jakarta: Universitas Indonesia, 2008), 36, www.lontar.ui.ac.id/file?file=digital/118818

⁴⁰ "Factsheet: Milestones of Malacca Strait Patrols", Ministry of Defence of Singapore http://www.mindef.gov.sg/imindef/news_and_events/nr/2008/mar/28mar08_nr/28mar08_fs.html

⁴¹ Raymond Catherine Zara, "Piracy and Armed Robbery in the Malacca Strait", *Naval War College Review* (Summer 2009, Vol. 62, No. 3): 32-33.

⁴² *Iraq declared new piracy hotspot*, <http://www.icc-ccs.org/news/112-iraq-declared-new-piracy-hotspot>

⁴³ *Factsheet: Milestones of Malacca Strait Patrols*, Ministry of Defence of Singapore http://www.mindef.gov.sg/imindef/news_and_events/nr/2008/mar/28mar08_nr/28mar08_fs.html

паратистичким покретом.⁴⁴ На смањење броја пиратских напада утицале су, макар на посредан начин, и мере које су у то време почеле да се примењују у оквиру регионалних пројеката заштите међународних пловних путева. Реч је, пре свега, о мерама из делокруга међународних организација надлежних за безбедност поморског саобраћаја и заштиту мора, формираних, односно подржаваних од влада за то заинтересованих земаља. Њихове активности, бар када се ради о општим циљевима, комплементарне су са оним што на том плану, у мореузу Малака, унилатерално или координисаним акцијама чине приобалне земље.

Улога међународних организација у управљању ризицима у мореузу Малака

Најшири институционални облик међудржавне сарадње у области поморске безбедности јесте Међународна организација за поморство (International Maritime Organization). Као специјализована агенција организације Уједињених нација надлежна за безбедност пловидбе и заштиту мора од загађења изазваног изливом штетних материја са бродова, она је значајна карика у процесу управљању ризицима у мореузу Малака. На њену иницијативу, 2004. године, промовисан је свеобухватни приступ безбедности саобраћаја и контроле загађења на критичним деоницама пловних путева широм света. У фокусу те иницијативе била је управо проблематика мореуза Малака. О томе сведочи податак да је под окриљем Међународне организације за поморство одржана, у главним градовима приобалних земаља, серија скупова на тему: „Мореузи Малаке и Сингапура: унапређење, безбедности, сигурности (safety) и заштите животне средине“. Први је одржан 2005. године у Џакарти, други, 2006. у Куала Лумпуру, а трећи, годину дана касније, у Сингапуру.⁴⁵

Резултат тих састанака био је договор (постигнут на састанку у Сингапуру 2007. године) о успостављању механизма сарадње за сигурност пловидбе и заштиту животне средине у мореузима Малаке и Сингапура (*Cooperative Mechanism on Safety of Navigation and Environmental Protection in the Straits of Malacca and Singapore*). Према предлогу из Куала Лумпура, сарадња је концентрисана на реализовање шест конкретних пројеката из те области. То су: 1) уклањање олупина са морског дна на критичним тачкама пловног пута кроз мореуз; 2) сарадња и изградња капацитета за реаговање на присуство штетних материја у мореузу; 3) демонстрација класе Б аутоматског система идентификације на малим бродовима; 4) инсталирање система за мерење плиме, морских струја и ветра у мореузу ради повећања сигурности пловидбе и заштите животне средине; 5) инсталирање и одржавање нове навигационе опреме у мореузу и 6) замена навигационе опреме оштећене цунамијем.⁴⁶

⁴⁴ Будући да територија покрајине Аће излази на мореуз Малака, пиратски напади и други бројни инциденти у том подручју доводили су се, све без основа, у везу са деловањем „ослободилачког покрета Аће“, организације која се борила за одвајање те покрајине од Индонезије (Oegrosono, navedeno delo).

⁴⁵ Raymond Catherine Zara, „Piracy and Armed Robbery in the Malacca Strait“, *Naval War College Review*, Summer 2009, Vol. 62, No. 3, стр. 32–33.

⁴⁶ Исто, стр. 39–41.

Ток и исход наведених договора под окриљем Међународне организације за поморство још једном су показали да Индонезија и Малезија нису вољне да поделе одговорност за безбедност мореуза са корисничким државама. Мада се њихов *ad hoc* допринос, финансијска помоћ и различите врсте донација обезбеђене кроз билатералну сарадњу прихватају као добродошле за унапређење укупне безбедности, евидентно је настојање да се избегне било каква институционализација тог процеса која би, како то примећује индонежански државни секретар Hatta Radjasa, отворила врата за учешће иностраних снага у обезбеђивању мореуза.⁴⁷ Ипак, иницијатива Међународне организације за поморство допринела је да се успостављањем поменутог Механизма сарадње за сигурност пловидбе и заштиту животне средине обогати сарадња између приобалних земаља и створе услови за унапређење сарадње са другим заинтересованим субјектима. На састанцима организованим у оквиру иницијативе заштита виталних поморских линија препозната је важност мореуза за регионалну и глобалну прекоморску трговину и економију и потврђена неопходност да тај пут остане стално отворен и сигуран за пловидбу.⁴⁸

Механизам сарадње почива на три комплементарне и функционално повезане компоненте: 1) *Форум сарадње* који служи као платформа за дијалог између приобалних држава и међународне поморске заједнице по питањима од заједничког интереса у мореузу; 2) *Одбор за координацију пројеката* који координира послове на реализацији пројеката у мореузу и 3) *Фонд подршке навигацији* у који се сливају финансијска средства приспела од међународне поморске заједнице за одржавање навигацијске опреме у мореузу.⁴⁹ У сваком случају, механизам сарадње препознаје интересе корисничких земаља и других заинтересованих субјеката и омогућава сарадњу између њих и приобалних земаља, али на добровољној основи, што, уосталом, проистиче из става при којем чврсто остају Индонезија и Малезија да суверенитет, а тиме и примарна одговорност за безбедност пловидбе и заштиту животне средине, припадају приобалним државама. Из таквог устројства механизма проистиче и једно од његових сновних ограничења, а то је недовољност финансијских средстава који се у његов фонд сливају по основу добровољних доприноса са стране. Наиме, раст расположивих средстава не прати повећање интензитета саобраћаја у мореузу који, примера ради, у периоду од 1999. до 2007. године износио чак 61 одсто.⁵⁰

О недовољном приливу средстава за функционисање Механизма сарадње говори податак да од 63 земље и 24 невладине организације које су (пored приобалних земаља) заинтересоване за безбедност пловидбе на међународним путевима, укључујући и онај кроз мореуз Малака, финансијску помоћ Фонду уплаћује само осам држава (Уједињени Арапски Емирати, Саудијска Арабија, Кина, Јужна Кореја, Индија, Грчка, Немачка и Норвешка) и четири међувладине организације (Савез мореуза Малака, Фондација Nippon, Европска комисија и Служба Средњег истока за помоћ у на-

⁴⁷ Исто, стр. 39–41.

⁴⁸ Jabatan Laut Malaysia, "Cooperative Mechanism Background", http://www.cooperativemechanism.org.my/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=7

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Sam Bateman, Catherine Zara, Raymond, Joshua Ho, *Safety and Security in the Malacca and Singapore Straits: An Agenda for Action*, Singapore: Institute of Defence and Strategic Studies, 2006, стр. 13.

вигацији – Middle East Navigation Aids Service). Помоћ кроз пројекте пружају две организације (Европска комисија и Међународна организација за поморство) и седам држава (Аустралија, Кина, Јапан, Ј. Кореја, Индија, Немачка и САД).⁵¹

Када је реч о улози спољашњих субјеката (корисничких држава и међународних организација) у управљању ризицима у мореузу Малака пажњу заслужује Споразум о регионалној сарадњи у борби против пиратства и оружаних пљачки бродова у Азији (*Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against Ships in Asia - ReCAAP*). То је први међувладин споразум мотивисан потребом удруженог реаговања земаља региона на угроженост пловидбе пиратском активношћу која је почетком 21. века достигла енормне размере (табела 1). Споразум је постигнут новембра 2004. године, а ступио на снагу септембра 2006. године. На основу њега, крајем новембра исте године формиран је Центар за размену информација (*ReCAAP Information Sharing Center*) који је 30. јануара 2007. године формално признат као међународна организација.⁵²

Седиште Центра је у Сингапуру. Основни задатак му је да олакша комуникацију и убрза размену информација између држава чланица и издаје редовне извештаје о пиратским нападима у региону. Размена информација обавља се између контактних пунктова („фокусне тачке“) у земљама чланицама⁵³ преко заштићеног информационо-мрежног система (*secure Web-based information-network system*). Осим што служе за размену информација, ови пунктови су места из којих се руководи противпиратским акцијама у оквиру сопствених територијалних вода, подржавају истражне радње из надлежности дотичне земље и координирају мере надзора са суседним „фокусним тачкама“.⁵⁴

За разлику од Сингапура у којем је седиште Центра за размену информација, Индонезија и Малезија се још нису прикључиле Споразуму. Истина, оне су исказале спремност да сарађују са том регионалном иницијативом, али није учињен озбиљан напредак ка пуноправном чланству.⁵⁵ Њихово дистанцирање од Споразума, свакако значајно ограничава његов утицај на безбедност у мореузу Малака. На тај начин не лишавају се значајне помоћи коју за борбу против пиратства имају подаци који се систематски прикупљају и дистрибуирају земљама чланицама путем Центра за размену информација. Истина, оне тај хендикеп на извесан начин ублажавају

⁵¹ Jabatan Laut Malaysia, "Contribution", http://www.cooperativemechanism.org.my/index.php?option=com_content&view=article&id=42:contributions&catid=26:cooperative-mechanism&Itemid=39

⁵² The Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against Ships in Asia Information Sharing Centre, "About ReCAAP and ReCAAP ISC", <http://www.recaap.org/AboutReCAAPISC.aspx>

⁵³ Споразум данас окупља 18 држава из Азије и Европе. То су: Бангладеш, Брунеј, Велика Британија, Вијетнам, Данска, Индија, Јапан, Ј. Кореја, Камбоџа, Кина, Лаос, Мјанмар, Норвешка, Тајланд, Холандија и Шри Ланка

⁵⁴ Raymond Catherine Zara, "Piracy and Armed Robbery in the Malacca Strait", *Naval War College Review*, Summer 2009, Vol. 62, No. 3, стр. 38–39.

⁵⁵ Препрека томе је њихово противљење сваком решењу које би могло да буде увод у интернационализацију мореуза и отвори врата за учешће трећих земаља у његовом обезбеђивању. У том смислу, апсолутно неприхватљиво је свако страно војно присуство. Такав став потврђен је на састанку највиших званичника војски две земље 2005. године поводом понуде Јапана и САД да њихове снаге обезбеђују мореуз (Liputan6, "AS-Jepang Ditolak Mengamankan Selat Malaka", *Liputan6*, 11. jun 2005, <http://news.liputan6.com/read/103281/asjepang-ditolak-mengamankan-selat-malaka>).

тесном сарадњом са Сингапуром који је, као земља чланица Споразума и седиште Центра, у поседу тих информација.

Значајан утицај на опште безбедносно стање на простору југоисточне Азије, па тако и у мореузу Малака, има заједница земаља тог региона – АСЕАН (*Association of South East Asian Nations*).⁵⁶ С обзиром на географски положај земаља чланица које су све, осим Лаоса, приморске, односно острвске, изградња Политичко-безбедносне заједнице АСЕАН-а, једног од три његова темељна стуба,⁵⁷ неизбежно подразумева унапређивање међудржавне сарадње у области поморства, како је и наведено у Плавој књизи Заједнице.⁵⁸ Том проблематиком непосредније се бави неколико специјализованих радних тела, као што су: Радна група АСЕАН-а за поморски транспорт (*ASEAN Maritime Transport Working Group*), Поморски форум АСЕАН-а (*ASEAN Maritime Forum*) и Проширени поморски форум АСЕАН-а (*Expanded ASEAN Maritime Forum*).

Акционим планом транспорта за период 2005–2010, који је 2004. године усвојила Радна група АСЕАН-а за поморски транспорт, назначени су основни кораци које треба предузети ради решавања проблема у поморском саобраћају. То су: 1) јачање институционалних капацитета, људских ресурса и веза сарадње међу земљама АСЕАН-а у интересу унапређења сигурности пловидбе и спречавања загађења мора; 2) повећање безбедности поморског транспорта путем проширења капацитета и програма заснованих на информатичкој технологији и 3) јачање регионалних капацитета за операције трагања и спасавања на мору.⁵⁹ Под покровитељством ове радне групе у Сингапуру је априла 2004. године одржан састанак Форума АСЕАН-а о конвенцијама Међународне организације за поморство (МОП). На том скупу констатовано је да су све чланице АСЕАН-а, осим Лаоса, поднеле МОП-у своје планове обезбеђења лука (*Port Facility Security Plans*). Истовремено, усвојени су предлози за пет пројеката могуће техничке помоћи земљама АСЕАН-а од стране МОП-а.⁶⁰ Пракса рада Групе јесте да на своје пленарне седнице позива представнике приватног сектора, као што је Удружење бродовласника и Удружење шпедитера земаља АСЕАН-а. Сврха тих сусрета јесте размена мишљења о актуелној безбедносној ситуацији у вези са пиратством и оружаним пљачкама бродова, посебно у подручју мореуза Малака. Са истим циљем, на захтев Удружења бродовласника, одвија се садња са Међународним уредом за поморство (*International Maritime Bureau*).⁶¹

⁵⁶ Индонезија, Малезија и Сингапур су заједно са Тајландом и Филипинима оснивачи АСЕАНА. Остале чланице су: Брунеј, Вијетнам, Камбоџа, Лаос и Бурма. Једине земље региона које нису чланице АСЕАН-а су Источни Тимор и Папуа Нова Гвинеја.

⁵⁷ Према документу „Визија АСЕАН-а 2020“, који је усвојен још 1997. године, крајњи циљ АСЕАН-а који треба да се реализује до 2020. године јесте изградња Заједнице земаља ј/и Азије коју ће чинити три стуба: 1) политичко-безбедносна заједница, 2) економска заједница и 3) социјално-културна заједница.

⁵⁸ ASEAN Political-Security Community Blueprint, <http://www.asean.org/archive/5187-18.pdf>

⁵⁹ “ASEAN and ARF Maritime Security Dialogue and Cooperation” (information paper by the ASEAN Secretariat as of 4 October 2007), 7-8, http://www.un.org/Depts/los/consultative_process/mar_sec_submissions/asean.pdf

⁶⁰ “ASEAN and ARF Maritime Security Dialogue and Cooperation” (information paper by the ASEAN Secretariat as of 4 October 2007), 7-8, http://www.un.org/Depts/los/consultative_process/mar_sec_submissions/asean.pdf

⁶¹ “ASEAN and ARF Maritime Security Dialogue and Cooperation” (information paper by the ASEAN Secretariat as of 4 October 2007), 7-8, http://www.un.org/Depts/los/consultative_process/mar_sec_submissions/asean.pdf

Други регионални механизам у служби посредног управљања безбедносним ризицима – Поморски форум АСЕАН-а (*ASEAN Maritime Forum*), који је основан 2007. године, служи за размену идеја о поморским безбедносним питањима између држава југоисточне Азије. Прикључивањем земаља чланица Самита источне Азије, октобра 2012. године, прерастао је у Проширени поморски форум АСЕАН-а (*Expanded ASEAN Maritime Forum*). Форум се бави широким спектром питања од интереса за поморску безбедност, почев од Конвенције о праву мора, преко питања сарадње, изградње капацитета реаговања и обуке помораца, до идентификовања најбоље праксе заштите мора, морског окружења, промовисања еко-туризма и режима риболова.⁶²

Улогу фактора безбедности АСЕАН остварује и преко свог Регионалног форума (ASEAN Regional Forum – АРФ) који, осим земаља чланица АСЕАН-а, окупља још 11 држава Азије (Бангладеш, Индију, Источни Тимор, Јапан, Ј. Кореју, Кину, Монголију, Пакистан, Папуу Нову Гвинеју, С. Кореју и Шри Ланку), Аустралију, Европску унију, Канаду, Нови Зеланд, Русију и САД.⁶³ На нивоу овог форума организовано је више конференција, округлих столова и радионица на тему изградње капацитета поморске безбедности. При томе, свакако, није могао бити заобиђен проблем угрожавања безбедности пловидбе мореузом Малака појачаном пиратском активношћу. У вези са тим проблемом, који је, као што је претходно поменуто, достигао кулминацију почетком 21. века, на састанку Регионалног форума АСЕАН-а, у јуну 2003. године, договорено је: 1) да све чланице подстичу међусобну мултилатералну и билатералну сарадњу у борби против пиратства, уз интензивирање контаката, размену информација и извођење противпиратских вежби, поштујући при томе територијални интегритет, суверенитет и надлежности сваке земље у складу са принципом добровољности; 2) да пружи, где је и када је то могуће, техничку помоћ у изградњи капацитета инфраструктуре, помогну доношење одговарајућих, учествују у обуци кадра и обезбеђивању неопходне опреме; 3) да све земље чланице АСЕАН-а, осим Лаоса, усвоје националне законе и прописе о пиратству и оружаним пљачкама на мору и организују фокусне тачке за размену информација и да АСЕАН, у сарадњи са Интерполом и другим експертским телима у региону, покрене израду студија о трендовима развоја и начинима дејства пирата у водама југоисточне Азије; 4) да АСЕАН размотри могућности усвајања билатералних и мултилатералних законских оквира за борбу против пиратства и 5) да се идентификују могућности уклапања релевантних програма у координирано патролирање против пиратства.⁶⁴

На конференцији АРФ-а о мерама изградње поверења и регионалној сарадњи у области поморске безбедности која је одржана у Сингапуру, марта 2005. године, договорена су три основна принципа у вези са мореузима Малака и сличним морским путевима у региону. Прво, да главна одговорност за обезбеђење мореуза имају приобалне земље; друго, да се признаје плуралитет заинтересованих страна, укључујући заинтересоване државе, међународне организације, транспортна удру-

⁶² "ASEAN Maritime Forum Breaks New Ground For Maritime Cooperation", Philippine Information Agency, <http://www.pia.gov.ph/news/index.php?article=2101349775410> (приступљено 23. децембра 2012).

⁶³ "About the ASEAN Regional Forum", ASEAN Secretariat <http://aseanregionalforum.asean.org/about.html>

⁶⁴ Исто, стр. 7.

жења и мултинационалне корпорације и, треће, неопходан је наставак сарадње на основу консултација и у складу са одредбама међународног права.⁶⁵

Очигледно је да овако дефинисани принципи представљају ограничавајући фактор непосредном ангажовању спољашњих чинилаца у процесу управљања ризицима у мореузу Малака, с обзиром на то да фаворизују право приобалних земаља да суверено одлучују о томе, у духу становишта Индонезије и Малезије да мореуз Малака није међународни мореуз већ само мореуз који се користи за међународну пловидбу. Остали заинтересовани субјекти укључени су само индиректно у тај процес, што знатно умањује њихову непосредну одговорност за безбедност пловидбе и заштиту животне средине у мореузу, али је не чини занемарљивом, будући да они на различите начине утичу на креирање општег безбедносног амбијента у региону од којег у великој мери зависи којим ће безбедносним претњама мореуз бити изложен и у којој мери њима угрожен.

Закључак

У концепирању стратегије управљања безбедносним ризицима у мореузу Малака препознатљиви су различити приступи, од инсистирања на ставу да је то искључиво у надлежности приобалних земаља, преко договорног и дозираног суделовања спољашњих субјеката, до интернационализације тог питања у смислу преузимања контроле над пловним путем кроз мореуз од стране неког супранационалног тела. Имајући у виду ставове приобалних земаља о статусу мореуза, као и чињеницу да утицајни фактори у међународној заједници имају разумевања за њихове ставове, односно аргументацију којима се они бране, чини се да је у овом тренутку најприкладније решење које почива на доградњи постојећег кооперативног механизма надзирања пловидбе и заштите мора. Наиме, оно је прихватљиво за приобалне земље, јер не доводи у питање њихов пун суверенитет над територијалним водама у мореузу, као ни газдовање ресурсима и заштиту мора у ексклузивним економским зонама. Истовремено, оно омогућава спољашњим субјектима – корисничким земљама и заинтересованим међународним организацијама да кроз различите форме сарадње са приобалним земљама, наменским донацијама и преко заједничких пројеката, усмеравају активности „на терену“ у правцу редуковања безбедносних ризика и, на тај начин, обезбеде заштиту властитих интереса, без нарушавања односа са „чуварима мореуза“.

Проблем је, међутим, у томе што су за успешно функционисање тог начина управљања ризицима неопходни знатно већи капацитети од оних којима располажу приобалне земље. Оне тај хронични дефицит „покривају“ средствима и кадровским појачањима која солидарно, на добровољној основи, пристижу од земаља и организација заинтересованих за безбедност пловног пута кроз мореуз Малака и за очување животне средине. По правилу, тако обезбеђена помоћ није нити редовна нити довољна, нити је увек безусловна. Дарежљивост донатора подложна је осцилацијама у зависности од перцепције безбедносних претњи и од процене исплативости улагања у конкретне пројекте управљања ризицима. Због тога, концепт на којем истрајавају Индонезија и Малезија, да приобалне земље имају главну улогу и да сносе највећу одговорност за безбед-

⁶⁵ Исто, стр. 4.

ност мореуза Малака, није најрационалније решење. Као такво, оно ће се, вероватно, постепено мењати у правцу флексибилнијег става приобалних земаља према непосредном учешћу спољашњих субјеката у послове управљања ризицима у мореузу, као једног од предуслова за обезбеђивање поузданијег финансира нарастајућих расхода тог процеса. У противном, повећава се вероватноћа да у случају драстичног угрожавања безбедности пловидбе кроз мореуз, неке корисничке земље, ради заштите својих економских интереса, унилатерално предузму додатне мере обезбеђења, што би могло да ескалира у крајње напету ситуацију у региону. Истовремено, одуговлачење са проналажењем ефикасног и одрживог механизма за управљање ризицима у мореузу Малака подстиче корисничке земље да свестраније разматрају алтернативе овом поморском путу, као што је преусмеравање транспорта на дужу, али безбеднију трасу преко мореуза Ломбок или, пак, премошћавање критичне деонице, изградњом пловног канала преко превлаке Кра на Малајском полуострву. Актуелизовање тог питања није у интересу приобалних земаља, будући да оно имплицитно упућује на закључак да приобалне земље немају довољно капацитета, односно да су недовољно компетентне за остваривање улоге гаранта безбедности пловидбе мореузом Малака која им, по властитом становишту, по основу њиховог географског положаја, неоспорно припада. Оне ће, свакако, настојати да избегну такву репутацију и економске и политичке последице које из тога проистичу, што је додатна гаранција да њихови, наизглед тврди ставови (ставови Индонезије и Малезије), неће у коначном бити препрека изналажењу одрживог и довољно ефикасног модела управљања ризицима у мореузу Малака. Добру платформу за то представља мултилатерална сарадња у оквиру АСЕАН-а и Регионалног форума АСЕАН-а који окупља већину земаља чији су интереси у том погледу комплементарни.

Литература

Књиге и чланци

1. Cleary, Mark and Kim Chuan Goh: *Environment and Development in the Straits of Malacca*. London: Routledge, 2000.
2. Bateman, Sam, Catherine Zara Raymond and Joshua Ho: *Safety and Security in the Malacca and Singapore Straits: An Agenda for Action*. Singapore: Institute of Defence and Strategic Studies, 2006.
3. Djalal, Hasjim, M. A: "Persoalan Selat Malaka-Singapura", The State Secretariat of the Republic of Indonesia;
4. Gwin, Peter: "Dangerous Straits", *National Geographic*, октобар 2007.
<http://ngm.nationalgeographic.com/2007/10/malacca-strait-pirates/pirates-text.html>
5. Kamaruzaman, Raja, Malik: "Navigational Safety in the Straits of Malacca", *Singapore Journal of International & Comparative Law*, Volume 2 Issue 2 (1998): 468–485.
6. Nahaba, Budi: "Indonesia dan Tiongkok Jajaki Kerja Sama Pengamanan Selat Malaka". *Voice of America Indonesia*, 9. јул 2012.
7. Oegroseno, Arif Havas: "Threats to Maritime Security and Responses Thereto: A Focus on Armed Robbery against Ships at Sea in the Straits of Malacca and Singapore Indonesian Experience". Presentation in United Nations Informal Consultative Process on Oceans and the Law of the Sea, Ninth meeting, June 23–27, 2008.

8. Sien, Chia Lin: "The Importance of the Straits of Malacca and Singapore". *Singapore Journal of International & Comparative Law*, Volume 2 Issue 2 (1998): 301–322.

9. Raymond, Catherine Zara: "Piracy and Armed Robbery in the Malacca Strait". *Naval War College Review*, Vol. 62, No. 3 (Summer 2009): 31–42.

10. Rosanani, Ibarahim: "International / Regional Cooperation to Oil Spill Response in the Straits of Malacca". Paper presented in Petroleum Association of Japan Symposium 1998, www.pcs.gr.jp/doc/esymposium/12169/95_rosnani_ibarahim_e.pdf

11. Zubir, Mokhzani: "The Strategic Value of the Strait of Malacca", Center for Maritime Security & Environment, Maritime Institute of Malaysia, 2005. <http://www.mima.gov.my/images/stories/PrevContent/pdf/mokhzani/strategic-value.pdf>

Документи

1. "ASEAN and ARF Maritime Security Dialogue and Cooperation" (information paper by the ASEAN Secretariat as of 4 October 2007).

http://www.un.org/Depts/los/consultative_process/mar_sec_submissions/asean.pdf (pristupljeno 23. decembra 2012).

2. "Limits of Oceans and Seas, 3rd Edition. 1953. International Hydrographic Organization http://www.iho-ohi.net/iho_pubs/standard/S-23/S23_1953.pdf, Pengamanan dan Pengawasan Selat Malaka". 2006. u Steven Yohanes Pallah, *Pengelolaan Isu-Isu Keamanan di Selat Malaka*, 36. Jakarta: Universitas Indonesia, 2008. www.lontar.ui.ac.id/file?file=digital/118818

3. "Kra Isthmus History (The Thai Canal)", Pasertsri, Nipaporn www.thai-canal.com/PDF%20file/Hist%2001E.pdf

4. "World Oil Transit Chokepoints". U. S. Energy Information Administration. <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC>, United Nation Convention on the Law of the Sea". United Nations, 1982, http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

Чланци у информативним гласилима

1. "Ships Collide Off Malaysian Coast". *Al Jazeera*, 19. avgust 2009. <http://www.aljazeera.com/news/asia-pacific/2009/08/200981993714453320.html> "Indonesia-China Sepakati Empat Bidang Kerja Sama Maritim". *Antara*, 6. Decembar 2008. <http://www.antaranews.com/berita/347269/indonesia-china-sepakati-empat-bidang-kerja-sama-maritim>

2. "Suez Canal earnings top \$5bn for 2011". *Egypt Independent*, 15. januar 2012. <http://www.egyptindependent.com/news/suez-canal-earnings-top-5bn-2011>

3. "AS-Jepang Ditolak Mengamankan Selat Malaka". *Liputan6*, 11. jun 2005. <http://news.liputan6.com/read/103281/asjepang-ditolak-mengamankan-selat-malaka> (pristupljeno 18. decembra 2012). <http://www.voaindonesia.com/content/indonesia-dan-tiongkok-jajaki-kerja-sama-pengamanan-selat-malaka/1365292.html>

4. "Hibah Jepang Untuk Pengamanan Selat Malaka". *Viva News*, 7. novembar 2008. http://us.dunia.news.viva.co.id/news/read/8013-hibah_jepang_untuk_pengamanan_selat_malaka

5. "How to Defeat Pirates: Success in the Strait". *Times*, 22. april 2009. <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1893032,00.html>

6. "China Builds Up Strategic Sea Lanes". *The Washington Times*, 17. januar 2005. <http://www.washingtontimes.com/news/2005/jan/17/20050117-115550-1929r/#ixzz2F153Hzv3>

ЕКОЛОШКЕ ИЗБЕГЛИЦЕ: ДИРЕКТАН ИЛИ ИНДИРЕКТАН ПУТ ДО КОНФЛИКТА

Гаврило Д. Остојић¹

Генералштаб Војске Србије, ВЗ „Мома Станојловић“

Под утицајем све учесталијих последица климатских промена и негативног деловања човека на животну средину, последњих деценија долази до пораста природних и технолошких катастрофа у свету, које неминовно утичу на све већи број људи, при чему доводе до појаве и пораста броја нове врсте избеглица – еколошких избеглица.

Средином деведесетих година прошлог века у свету је, по незваничним подацима, било око 25 милиона еколошких избеглица, при чему њихов број свакодневно расте. Имајући у виду претпоставке многих међународних организација, установа и научника да ће утицај климатских промена у наредном периоду бити све израженији, то ће условити промене у животној средини које ће утицати на то да број еколошких избеглица увелико надмаши број „традиционално насталих избеглица“ у свету. Овако стање може да усложи економску, верску, политичку и националну нетрпељивост до те мере да могу лако да кулминирају, односно да прерасту у конфликте мањих или већих размера.

У раду је посебно наглашен проблем дефинисања појма еколошких избеглица на међународном нивоу, трендови раста, будуће стање, узроци њихове појаве, као и последице повећања њиховог броја – пораст конфликта.

Кључне речи: еколошке избеглице, конфликти, природне и технолошке катастрофе и климатске промене

Увод

Историја људске цивилизације, у ствари, представља историју миграција становништва, које се у потрази за бољим условима живота кретало из једне области у другу. Од настанка савременог човека (*Homo Sapiens*) пре око 200.000 година, људска врста се стално селила, односно емигрирала из једног региона или подручја у други (McBrearty, Brooks, 2000).

У праисторији човек је био номад, чији је опстанак зависио од лова, риболова и сакупљања плодова у природи. Овакав начин живота имао је за последицу стално кретање из једне области у другу. Пре око 12.000 година људска врста почиње да се бави пољопривредом, тако да се привремено „стационира“ на једној локацији.

¹ Gavrilko.ostojic@vzmmost.vipvo.rs

Међутим, сталне потребе за обезбеђењем довољне количине хране за растућу популацију и потребе за обезбеђењем бољих услова станишта принудиле су савременог човека да и даље настави да мигрира, што ће довести, поред осталог, до велике сеобе народа почетком VI века, односно касније насељавањем новооткривених континената Америке, а затим и Аустралије у новом веку (БРЭ, 2004).

Задовољавајући потребе за бољим условима живота, човек је у све већој мери користио природне ресурсе, тако да је у једном тренутку свог развоја премашео одрживу производњу и коришћење и почео да деградира животну средину. Данас у свету постоји више чинилаца који директно или индиректно доводе до деградације животне средине. Висок природни прираштај у појединим светским регионима проузроковао је већи притисак на пољопривреду, а самим тим довео до урбанизације одређених подручја, што је уз карактеристичне климатске и геофизичке особине рељефа утицало да буду подложни поплавама, ерозијама, десертификацији² и другим процесима у поступку деградације животне средине (Homer-Dixon, 1991; Suhrke, 1993; Dasgupta, 1997). Такође, коришћење неефикасних агротехничких метода у пољопривреди довело је до девастације земљишта, поготово у неразвијеним државама Трећег света. Употреба неодговарајућих ђубрива, пестицида и забрањених хербицида имала је негативне ефекте на животну средину. Под утицајем наведених фактора дошло је до стотина и хиљада избеглица, које су због стреса у животnoj средини потражиле спас у новим областима и регионима. Крхке еколошке зоне у многим неразвијеним земљама (земље Трећег света) окупирани су богати индустријалци са Запада, који експлоатацијом националних ресурса уништавају њихову животну средину.

Убрзан раст светске популације у 20. веку, неодрживо управљање и експлоатација природе и њених богатстава довела је до појаве нове врсте избеглица на светској позорници – еколошких избеглица. Нарушавање природне равнотеже и природних закона, који су хиљадама година владали на планети, имало је за последицу деградацију животне средине, односно промене у животnoj средини, које су биле толико велике да нису могле да обезбеде човеку основне услове живота, услед чега долази до миграција становништва, односно стварања еколошких избеглица (Myers, 2001).

Незванични подаци из 1995. године наводе да је већ тада у свету регистровано око 25 милиона еколошких избеглица, од чега преко 5 милиона потиче из Сахелског дела Африке. У наредним годинама дошло је до раста броја еколошких избеглица у свету. Имајући то у виду, процена многих међународних институција и водећих светских научника из ове области, до 2050. године, у свету би могло да буде око 200 милиона нових еколошких избеглица, од чега би највећи број настао због пораста нивоа мора – преко 160 милиона (Myers, 1997).

Пораст броја еколошких избеглица у комбинацији са текућим проблемима у решавању њиховог статуса у међународној регулативи постаје горући проблем међународне заједнице у 21. веку, који може лако да се отргне контроли и доведе до конфликта, односно употребе оружане силе.

² Колики је степен десертификације у свету најбоље показује податак да се сваке године изгуби преко 60.000 km² обрадиве земље и 1% површина које се наводњавају због неправилне примене агротехничких мера и салинизације (Myers, 1995).

Појам и проблем дефинисања еколошких избеглица

Еколошке избеглице настају у свим оним деловима и регионима на планети, у којима је дошло до стреса у животној средини изазваних под утицајем природних или антропогених фактора. Другим речима, уколико промене у животној средини буду тако велике да не могу задовољити и обезбедити основне услове живота, тако да доводе у опасност животе и опстанак људи, долази до миграција становништва, односно до појаве еколошких избеглица.

Од када је 1970. године Лестер³ први пут увео појам еколошких избеглица у свакодневну употребу, постојало је више покушаја да се да једна универзална дефиниција овога појма. Међутим, отежавајућа околност која је створила препреку у њеном дефинисању јесте што међународно право не идентификује, односно не препознаје ову групу људи као избеглице.

У теорији је мигрант свако оно лице које на добровољној основи и без притисака напусти своју земљу односно државу, да би се настанио на неком другом месту, како би задовољио своје жеље или личне прохтеве. Са друге стране, избеглице настају због неке присиле и немају другу алтернативу осим да траже избеглички статус у другој држави. Слично њима, еколошке избеглице су сва она лица која су присиљена да напусте место боравка услед промена насталих у животној средини, при чему су им угрожени животи.

Прву значајнију дефиницију еколошких избеглица даје Ел-Хинави⁴ у својој брошури објављеној при Програму уједињених нација за животну средину (United Nations Environment Programme – UNEP) 1985. године. Он еколошке избеглице дефинише као: „Они људи који су принуђени (приморани) да напусте своје традиционално место боравка-станишта, привремено или трајно, услед изражених промена у животној средини (природних и/или антропогених) при чему им је угрожено постојање и/или озбиљно утиче на њихов квалитет живота“. Овом дефиницијом Ел-Хинави прави разлику између три врсте еколошких избеглица, и то:

1. оних које су привремено измештене услед промена у животној средини (нпр. земљотреса или поплава),

2. оних које су измештене за стално при, чему им је обезбеђено ново место боравка (приликом реализације великих инфраструктурних објеката – брана, вештачких језера и сл.) и

3. оних које мигрирају привремено или трајно у потрази за бољим условима живота.

Међутим, Ел-Хинави у својој дефиницији не прави разлику између појединих врста еколошких избеглица, тако да не поставља разлику између оних који су избегли због последица земљотреса или цунамија и оних који су постепено напуштали своја места пребивалишта услед ерозије или загађења животне средине.

Слично Ел-Хинавију, многи су покушали или да прошире или да дају своју верзију дефиниције еколошких избеглица (Jacobson, 1988; Catanese, 1990; Suhrke&Vissentin, 1991; McGregor, 1993; Lee, 1994; Myers&Kent, 1995 и др.). Међутим, приликом дефинисања ове врсте миграција, увек се јављају различити проблеми који ни-

³ Lester, B.: *Environmental refugee*, World Watch Institute, 1970.

⁴ El-Hinnawi, E.: *Environmental Refugees*, Nairobi, Kenya: United Nations Environmental Programme, 1985.

су уско везани само за еколошке факторе већ зависе и од много других чинилаца. Промене које настају у животној средини зависе од великог броја елемената, било да су они настали природним путем (поплаве, суше, земљотреси, олије и сл.) или под утицајем људског немара или непажње (индустријски акциденти, нуклеарне катастрофе и сл.), или комбинацијом оба наведена. То је један од основних разлога због којих до данас није усвојена једна јединствена дефиниција појма еколошких избеглица на међународном нивоу.

Додатни проблем око дефинисања појма еколошких избеглица јесте и тај што ову групу, односно ову врсту избеглица не препознаје међународно право. Конвенција о статусу избеглица која је усвојена на Конвенцији амбасадора при организацији Уједињених нација (The United Nations – UN) 28. јула 1951. године (ступила на снагу три године касније – 21. априла 1954. године), допуњена је, односно модификована Протоколом из 1967. године.⁵ Међутим, и после модификације наведени међународно-правни акт не садржи одредбе које би се односиле на посебну групу избеглица – еколошке избеглице.

Тако, појам „избеглица“, члан 1 А (2) наведене конвенције, односи се на „сва она лица која се због основаног страха од прогона из разлога расне, верске, националне или припадности одређеној групи или због политичког мишљења, налазе изван земље свог држављанства, па не могу или не желе, услед тог страха, да се ставе под заштиту дате земље, односно лице без држављанства које се из наведених разлога налази изван земље свог бившег пребивалишта, па не може или због страха не жели у њу да се врати“.⁶ Према овој дефиницији, избеглички статус имају само она лица која су напустила земљу свог држављанства и они који су побегли због политичких и социјалних разлога, тако да се називају „конвенционалне избеглице“. Такође, ова дефиниција изричито наводи да је избеглица свако оно лице које се налази ван своје земље – државе, док се, са друге стране, еколошке избеглице, као једна подврста избеглица, могу налазити у оквиру исте земље, односно избећи – мигрирати из једног дела државе у други.

Следећа отежавајућа околност, везана за дефиницију појма еколошких избеглица, јесте недостатак међународно прихватљиве дефиниције. Пошто не постоји међународно прихватљива дефиниција, практично не постоји ни формална институција на глобалном нивоу, која би се бавила овом проблематиком. Иако Високи комесаријат Уједињених нација за избеглице (The United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR) има широку јурисдикцију деловања, да помаже угроженим људима широм планете, и то не само онима који су дефинисани као избеглице по важећим протоколима и конвенцијама,⁷ у највећем броју случајева, када је реч о људима који су мигрирали због стреса животне средине, нема правног одговора. Међутим, признавање еколошких избеглица, као врсте избеглица, на међународ-

⁵ Ове међународноправне акте који дефинишу статус избеглица у свету, до сада је потписало и ратификовало 110 држава.

⁶ *Convention and protocol relating to the status of refugees*, UNHCR, 2011. www.unhcr.org/3b66c2aa10.html [17.01.2012]

⁷ Од 1986. године UNHCR пружа помоћ и другим категоријама расељених или сиромашних лица, укључујући и азиланте и интерно расељена лица. Међутим, за све оне људе који су постали мигранти због природних или антрополошких катастрофа, помоћ ове организације још увек није доступна.

ном нивоу створило би додатне проблеме и оптерећење за ограничен буџет ове организације. Расположив буџет од једне милијарде долара, који већ данас није довољан да реши проблеме избеглица широм света, вишеструко би се увећао (за више од 2 пута). Такође, признавање статуса еколошких избеглица од стране ове институције у систему УН довело би до великих проблема у међународној заједници, који би се огледали у појави великог броја азиланата, што би нарушило садашњи успостављен систем помоћи осталим врстама избеглица у свету.

Још једна потешкоћа која усложњава наведену проблематику јесте чињеница да се стрес животне средине може десити на било ком делу планете, без обзира на то да ли се ради о богатим индустријским државама или државама у развоју, односно земљама Трећег света. Еколошка избеглица може постати свако, али за разлику од класичних избеглица, оне не могу да траже избеглички статус због наведених нормативно-правних проблема. У развијеним државама, овако настале избеглице најчешће се збрињавају на адекватан начин, док је у неразвијеним државама, због ограничених финансијских средстава, ова помоћ минимална или је уопште нема.

Проблем везан за дефинисање еколошких миграната у међународној заједници јесте и у чињеници да би признавање ове врсте избеглица створило нерешиве међународне проблеме везане за коришћење великих новчаних средстава за помоћ која би им била пружена, као и проблеме у развијеним државама, које већ данас не могу на адекватан начин да реше пријем нових миграната. Последњих година миграциона политика многих држава, а поготово високоразвијених, све више постаје строго рестриктивна. Принудно затварање границе, нарочито према оним земљама које су неразвијене и у којима вртоглаво расте број становника, изазива појаву нелегалних миграција – миграната (Jonson, Khoudour-Casteras, 2011).

Трендови пораста еколошких избеглица у свету

Упркос чињеници да је термин еколошке избеглице први пут увео у стручну литературу Лестер Браун са Института Ворлдвоч (World Watch Institute), тек 1970. године оне су постојале у највећем делу људске историје, чији почетак можемо везати за период настанка древних цивилизација.

Највећи број развијених цивилизација у старом веку, на простору Месопотамије, Јужне Азије и Јужне Америке у великој мери је нестао због великих промена у животној средини, односно због промена у окружењу у којима су настале и обитавале. Тако су у периоду од 2.200 до 700 године п. н. е наведене цивилизације биле у највећем успону, при чему су увелико експлоатисале расположиве природне ресурсе. Овако велика експлоатација одређених ресурса изазвала је последице по животну средину, која се углавном огледа у повећању салинизације земљишта (Chase-Dunn & Anderson, 2005). Драстичан пад обрадивих површина услед повећања салинитета аутоматски је довео до смањења приноса хране, што је приморало људе да се селе у друге регионе, који су им могли обезбедити сигурне услове живота. Такође, у овој епохи људског развоја, климатске промене довеле су до повећања средње глобалне температуре, што је утицало на то да дође до повећања сушних периода, односно утицало да дође до смањења приноса усева.

Наведене промене у животној средини, или „Мрачно доба“ како наводе Чејс-Дан и Андерсон у својој књизи „Историјска еволуција светског система“ (The historical evolution of world systems), утицале су да дође до масовних еколошких миграција, што је проузроковало нестанак појединих цивилизација на простору Месопотамије, Јужне Азије и Јужне Америке. Недавно су научници обезбедили поуздане доказе, који указују на то да су проблеми настали у животној средини главни узроци који су довели до пропадања и нестанка некада високоразвијених цивилизација Египта, Персије, Маја, па чак и Римског царства. Недостатак хране, у комбинацији са оружаним сукобима, политичким и друштвеним немирима, представља главне факторе који су принудили људе да се иселе из урбаних средина у појединим областима.

Последњих година и деценија све већи притисци индустрије, пољопривреде, урбаних средина, загађења и деградације животне средине и еколошких катастрофа утицали су да дође до пораста броја еколошких избеглица. Током 1995. године у свету је евидентирано око 27 милиона „међународно признатих“ избеглица, да би тај број опао на 22 милиона током 1999. године. Такође, у овом периоду настао је велики број еколошких избеглица. Сматра се да је у току 1995. године било око 25 милиона еколошких избеглица у свету (Myers & Kent 1995; Myers, 1997; Doos, 1997; Ramlogan, 1996; Renner, 2000; UNHCR, 2006), од чега је највећи број – преко 5 милиона пореклом из Сахелског дела Африке⁸ (где је због последица суше избегло преко 10 милиона људи, од којих се касније у своје домове вратила половина), односно око 4 милиона (од 11 избеглих) са Рога Африке, укључујући и Судан. Из осталих делова подсахарске Африке преко 80 милиона људи угрожено је еколошким факторима (суша, недостатак хране, дезертификација и сл.), од чега је само од последица глади и недостатка хране мигрирало око 7 милиона људи. Током 1999. и почетком 2000. године у Судану је, према званичним подацима, евидентирано око 8 милиона људи којима прети глад, у Сомалији 6 милиона, а у Кенији 3 милиона и још неколико милиона у суседним државама, од којих се највећи број може окарактерисати као еколошке избеглице (Myers & Kent, 2001).

Процес колонизације, започет у 17. и 18. веку, а настављен током 20. века, довео је до прекомерне експлоатације природних ресурса на подручју афричког континента. Климатске промене и периоди великих суша 1968–1974. и 1982–1984. године у комбинацији са претераном испашом за потребе сточарства, крчењем шума (за потребе : колонијалних господара, увећања обрадивих површина, обезбеђења дрвета за огрев у домаћинствима и за потребе индустрије), довело је до смањења не само биолошке разноврсности већ је изазвало промене у протоку воде, повећању седиментације у рекама и деградацију земљишта (Warner et al., 2009). Ако томе

⁸ Сахел је еоклиматска и биогеографска зона ширине око 1.000 km која се налази између пустиње Сахаре на северу и Суданске саване на југу. Простире се на подручју централног дела северне Африке, од Атлантског океана на западу до Црвеног мора на истоку, укупне дужине око 5.200 km. У његов састав улазе територије (идући од запада према истоку) дела Сенегала, јужне Мауританије, Малија, Буркине Фасо, јужног дела Алжира, Нигера, северне Нигерије, Чада, Судана (укључујући Дарфур и јужни део Судана), северне делове Етиопије и Еритреје. Заузима површину од око 3.000.000 km².

Неодрживо бављење сточарством и неадекватна примена агротехничких мера довело је до деградације земљишта, што је уз пораст сушних периода довело до појаве глади, услед чега је ова област постала главни светски извор еколошких избеглица. Висок природни прираштај, који се креће од 2,5 до 2,8-% годишње, додатно доприноси порасту миграната са ових простора (Suhrke, 1993).

додамо да се највећи број држава у развоју налази у овој области, које имају изузетно висок природни прираштај и чији највећи део становништва зависи од пољопривредне производње, лако је закључити да земљиште свакодневно трпи све већи притисак. Некономично коришћење и примена неодговарајућих агротехничких метода утичу на то да све веће површине обрадивог земљишта постају неплодне, што доводи до кретања становништва (поготово из сахелског дела Африке).⁹ Према подацима из 2006. године (Brown, 2011) процењује се да ће до 2020. године око 60 милиона људи из овог региона да мигрира у предео северне Африке и Европе. Због последица дезертификације, сваке године у Либији, Тунису и Мароку изгуби се преко 1.000 km² обрадиве плодне земље.¹⁰ Данас је у свету више од једне трећине укупног обрадивог земљишта – 3,6 милијарди хектара угрожено процесом претварања полупустињске зоне у пустињску. У Египту, који зависи од наводњавања, око половине обрадивих површина већ трпи последице салинизације. Од 900 милиона људи у свету, који осећа последице дезертификације, око 4 милиона су еколошке избеглице (Myers, 2005). Ако томе додамо климатске промене, чије се осцилације највише осећају у овом региону (пораст суша, поплава, олуја и сл.) онда и не чуди што је подручје Африке – предео око Екватора, односно сахелска Африка и Рог Африке, регион са највећим изворима еколошких избеглица у свету.

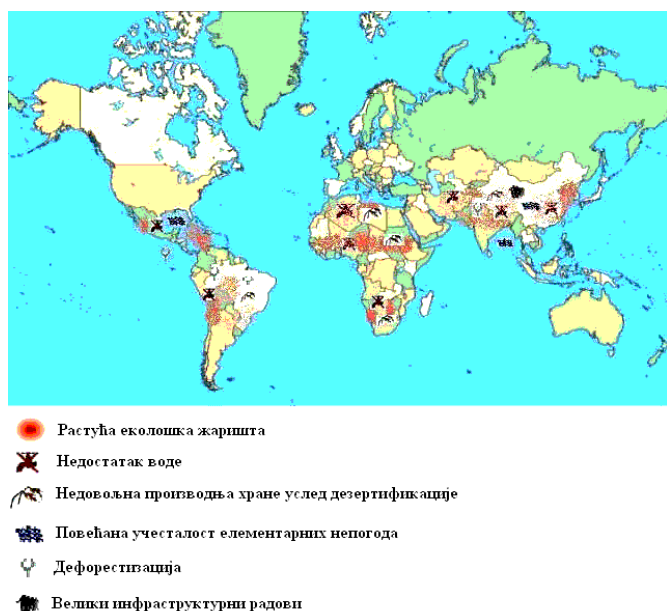
Иако је предео подсахарске и сахелске Африке главни извор еколошких избеглица у свету, постоје и други региони и државе у којима је доминантна ова врста миграција (слика 1). Једна од „црних тачака – растућих еколошких жаришта“ за еколошке избеглице јесте простор НР Кине, у којој већ данас има око 120 милиона интерних миграната, од којих више од 6 милиона треба да има статус еколошких избеглица, пошто су морали да напусте своје домове услед нестајања њиховог пољопривредног земљишта због реализације великих инфраструктурних радова (Hu, 1993; Micklin, 1993). Примена хегемоније Индије над водом реке Ганг изазива несagleдиве економске последице по привреду Бангладеша. Скрећући део воде реке Ганг, преко Фарак бране и изградњом нових канала за наводњавање, а ради изградње јединственог националног система за наводњавање, Индија изазива огромне друштвено-економске и еколошке губитке у Бангладешу (Остојић, Благојевић, 2011). Како наводе Хомер и Диксон у свом делу „Оскудица животне средине и насилни конфликти: докази из предмета“ (Environmental scarcities and violent conflict: evidence from cases)¹¹ последице хегемоније Индије над водом реке Ганга, у периоду од 1951. године, проузроковале су да настане између 12 и 24 милиона еколошких избеглица (200.000 – 300.000 годишње у Бангладешу) које су своје уточиште углавном нашле у индијским државама Асаму и Трипури.

⁹ Последице изразито сушног периода у јуну и августу 2010. године донеле су неславан температурни рекорд у овим крајевима. Просечне летње температуре превазишле су вишегодишњи просек, при чему су у свим државама сахелске области забележене температуре од преко 47°C, што је створило само у Нигеру преко 350.000 гладних и преко 1,2 милиона опасно угрожених од глади. (Channel 4 News, 2010).

¹⁰ Најтеже стање је на афричком континенту, где од јаке деградације „пати“ око 25% обрадивих површина, а најчешћи фактор је човек, односно претерано напасање стада стоке.

¹¹ Више о овоме: Homer-Dixon, T.: *Environmental scarcities and violent conflict: evidence from cases*, International Security 19, page 5-40. 1994.

http://graduateinstitute.ch/webdav.site/iheid.shared.summer.IA2009_readings.MD1.pdf [25.10.2011]

Слика 1 – Растућа еколошка жаришта у свету

Последице претераног крчења шума у североисточном делу Бразила, 60-их и 70-их година 20. века, а ради добијања пољопривредних површина за узгајање кафе и развој сточарства, довеле су до деградације земљишта, односно девастације животне средине. Нарушена природна равнотежа довела је до пораста сиромаштва и глади, што је условило појаву еколошких избеглица. У току 60-их година евидентирано је око 4,1 милион еколошких избеглица, да би се током наредних 10 година њихов број повећао на 4,6 милиона (Sanders, 1990–1991).

У Мексику сваке године настане око милион нових еколошких избеглица услед проблема у животној средини, комбинованих са порастом сиромаштва у руралним срединама. Највећи број ових избеглица бива асимилован у растућим урбаним срединама, поготово у главном граду Мексико Ситију, док се мали број врати назад у своје домове (Myers, 2001).

Најбољи пример комбинације природних и антрополошких утицаја, који су довели до појаве великог броја еколошких избеглица јесте подручје Хаитија. Ова мала острвска држава налази се у Карипском мору, на западном делу острва Хиспаниола. Заузима површину од 27.750 km² а просечан бруто национални доходак (БНД) по глави становника креће се од 1.164 \$.¹² Тешко стање животне средине резултат је историјског утицаја колонијалног ропства. Још у време док је била француска колонија, на Хаитију је дошло до велике сече шуме, ради развоја и узгајања планта-

¹² Због неразвијености и ниског БНД Хаити је најсиромашнија држава на простору северне хемисфере. Око 80% становништва живи испод линије сиромаштва, док 54% живи у апсолутном сиромаштву (CIA, 2011).

жа кафе и шећерне трске, развоја дрвне индустрије и обезбеђења огревом растућих потреба главног града државе. Међутим, претерана сеча шуме¹³ изазвала је велику ерозију земљишта, повећала број поплава и умањила количину пољопривредних усева. Овако тешко стање животне средине довело је до пораста броја људи који су напустили земљу у потрази за бољим условима живота. Процене показују да је са Хаитија, мигрирало око 1,3 милиона људи, од којих више од 300.000 еколошких избеглица у САД (Myers, 2002).

Јак земљотрес који је погодио ову државу у јануару 2010. године само је продубио проблеме животне средине које је имала. Последице велике сече шуме и уништавања дела животне средине узроковале су велики прилив становника из руралних предела у главни град државе Порт-о-Пренс, у којем је био епицентар земљотреса. Велике људске жртве и проблеми изазвани земљотресом довели су до тога да и после више месеци највећи број људи живи под шаторима, а глад и болести су свакодневна појава. Поред људских живота земљотрес је интензивирао велики број клизишта и одрона који су настали услед превелике сече шуме, што је још више усложнило тешку еколошку ситуацију и створило хиљаде и хиљаде нових еколошких избеглица.

Будуће стање еколошких избеглица у свету

Колики ће у наредним деценијама бити број еколошких избеглица тешко је претпоставити, због утицаја већег броја фактора који на различите начине утичу на повећање, односно смањење њиховог броја. Последице убрзаних климатских промена, пораст људске популације и пораст броја сиромашних најзначајнији су чиниоци који ће утицати на број еколошких избеглица у свету.¹⁴

У периоду до 2050. године доћи ће до пораста светске популације на број од око 9 милијарди, односно за око 28–30% у односу на садашње стање. Посебно ће доћи до експлозија броја становника у оним регионима у којима су већ данас евидентирани еколошки проблеми као што је предео подсахарске Африке, Централне Америке и индијског потконтинента. У наредном периоду – до 2050. године, очекује се пораст становништва подсахарске Африке са 800 милиона на 1,5 милијарди или за 87%, док ће на простору индијског потконтинента број становника порасти на преко 2,5 милијарде или за око 70%.

Стернов извештај из 2006. године¹⁵ и Четврти извештај Међународног панела о климатским променама (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC-a) из 2007. године¹⁶ предвиђају изразите климатске промене које ће до краја овога века

¹³ Данас је на простору Хаитија остало само око 2% некадашњих шумских комплекса (Keese, 2011).

¹⁴ У стручној литератури сусрећу се три потенцијална сценарија, који на различите начине предвиђају будуће промене у климатском систему. Ове процене крећу се од најгорих – катастрофалних до најбољих – златних. У складу са овим сценаријима предвиђа се број еколошких избеглица до краја овога века.

¹⁵ Доступно на:

www.webarchive.nationalarchives.gov.uk/+.http://www.hm-treasure.gov.uk/independent_reviews_e [20.12.2011]

¹⁶ Доступно на: http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/syr/en/contents.html [22.12.2010]

погодити све регионе на планети. Према овим извештајима, због последица ефекта стаклене баште, насталих као последице антропогеног деловања на животну средину, доћи ће до пораста средње глобалне температуре у 21. веку за вредности 1,1 до 6,4°C (2,0 до 11,5°C), у зависности од коришћеног модела са различитом - Пораст просечне средње глобалне годишње температуре изазваће крупне промене у климатском систему, које ће се испољити у виду убрзаног топљења глечера и сталног снежног покривача на високим планинама и половима, пораста нивоа мора, повећања сушних периода у појединим регионима, повећања падавина и поплава, тропских олуја, односно настанка екстремних временских појава, као и смањења ресурса пијаће воде у аридним и субаридним регионима у свету. Ове промене, у зависности од степена, интензивираће пораст броја еколошких избеглица, поготово у оним регионима где већ данас постоји њихов увећан број.

Пораст просечне температуре у овом веку доведиће до топљења глечера и сталног снежног покривача на високим планинама и половима, што ће неизбежно довести до пораста нивоа мора. Према предвиђањима, до краја 2100. године, просечан ниво светских мора порашће за вредност од 0,7 до 1 m, чиме ће угрозити људску популацију настањену у приобалној морској зони. На тај начин, како наводи Сухрке,¹⁷ нестаће око 360.000 km² морске обале, чиме ће бити угрожени милиони људи.¹⁸ Највећа опасност прети коралним острвима у Индијском и Тихом океану, чија просечна висина износи свега неколико метара (Church, 2006). Најбољи пример су Малдиви, група острва, смештених југозападно од Шри Ланке у Индијском океану, чија се највиша кота налази на висини од само 2,4 m изнад мора. Уколико пораст нивоа мора буде у границама модела који су наведени у поменутим извештајима, у периоду до краја века острва ће бити преплављена, а судбина више од 400.000 људи веома неизвесна, јер ће постати еколошке избеглице, без алтернативе да се настане на неком суседном острву (Peters, 2011). Слично стање задесиће и остала корална острва, као: Тувалу, Кирибате, Маршалска острва и већи број острва на Карибима.

Према прелиминарним проценама, највећи број еколошких избеглица настаће због пораста нивоа мора и то у оним државама које се налазе уз море и чија просечна надморска висина није велика. Од последица пораста нивоа мора најтеже стање биће у НР Кини и то у њеној приморској зони у којој су смештени вишемилионски градови. Укупан број људи, који ће на овај начин бити угрожен (што ће зависити од пораста нивоа мора) премашује број од 73 милиона. Слично стање биће и у Бангладешу, чије се 80% територије налази у делти реке Ганг. На тај начин, ова низијска држава изгубиће око 10% своје територије, што ће проузроковати раст броја еколошких избеглица за више од 26 милиона. Египат, као приморска држава, изгубиће 12–15% своје територије, што ће проузроковати настанак преко 12 милиона еколошких избеглица. Вијетнам ће услед пораста нивоа мора остати без 25.000

¹⁷ Suhrke, A., : *Pressure Points: Environmental Degradation, Migration and Conflict*, *Environmental Change and Acute Conflict Project*, Occasional Paper Series, 1993.
http://www.cmi.no/publications/1993%5Cpressure_points.pdf [20.10.2011]

¹⁸ Данас више од 2/3 светске популације живи у низијама на висини до 100 m, при чему се 50 највећих светских градова налази на самој обали мора.

km² своје територије, услед чега ће бити расељено око 10 милиона људи. У западној Африци, преко 70% нигеријске обале ће нестати, при чему ће се поједини делови копна повући и за више од 3 km ка унутрашњости, тако да ће ова држава изгубити 27.000 km² свог копна, односно смањити своју површину на 896.768 km² или за 2,92 %, односно на 97,08 % садашње површине (Boon and Tra, 2007). Слично стање биће и у Индији у којој ће настати око 20 милиона еколошких избеглица, што ће са 31 милион оних који настану у осталим државама у свету премашити 162 милиона људи. У исто време најмање 50 милиона људи на планети доћи ће у опасност због све чешћих суша и поплава. (Docherty & Giannini, 2009).

Следећи велики проблем, са којим ће се сусрести човечанство у периоду до 2100. године, јесте недостатак ресурса пијаће воде. Убрзано топљење глечера и снежних капа на високим планинама имаће за последицу смањење протока великих река и до 20% у зависности од региона и степена климатских промена. Према проценама Четвртог извештаја IPCC-а најтеже стање биће у оним регионима у свету који већ данас имају озбиљне потешкоће са обезбеђењем довољних количина ресурса пијаће воде, а то су региони подсахарске Африке и хималајског потконтинента. Поред израженог сиромаштва и неразвијености, највећи број људи у овим подручјима зависи од пољопривредне производње. Недостатак довољне количине пијаће воде умањиће количину произведене хране, што ће индиректно утицати на пораст еколошких избеглица. Већ данас на подручју афричког континента више од 400 милиона људи је под сталним стресом због акутних несташица воде, док је стање у Азији још теже, а поготово у НР Кини, где више од 300 милиона људи нема приступ чистој пијаћој води. Како у свом делу „Животна средина и безбедност” (Environmental and security) наводи Mayer, до 2025. године последице недостатка довољних количина пијаће воде осетиће између 2,8 и 3,3 милијарде људи, да би се тај број до 2050. године могао додатно увећати за још 3 милијарде, што ће несумњиво утицати на пораст еколошких избеглица у свету.

Према Четвртом извештају IPCC-а, због последица климатских промена, број еколошких избеглица, до 2050. године, премашиће цифру од 200 милиона. Слично предвиђање даје и Николс,¹⁹ који истиче да ће у периоду до 2080. године бити између 50 и 200 милиона еколошких избеглица. UNEP даје приближне бројке и истиче да ће до 2060. године само са афричког континента настати око 50 милиона ових избеглица.

Уколико ове процене буду тачне, проблем еколошких избеглица могао би да постане један од највећих глобалних демографских изазова у 21. веку. Највећи број ових избеглица већ данас долази из најсиромашнијих држава у свету, чије економије увелико зависе од пољопривредне производње која је веома подложна утицају климатских промена. Већи број студија предвиђа да ће до 2050. године број еколошких избеглица у свету премашити број традиционално насталих избеглица – то јест оних које су настале у складу са Конвенцијом организације UN о избеглицама из 1951. године.

¹⁹ Nicholls, R. J.: *Coastal flooding and wetland loss in the 21st century: changes under the SRES climate and socioeconomic scenarios*, *Global Environmental Change*, No. 14, pp. 69–86. 2004, http://randd.defra.gov.uk/Document.aspx?Document=GA01034_2288_FRP.pdf [15.01.2012]

Узроци појаве еколошких избеглица у свету

Као што постоји проблем у одређивању и усвајању појма еколошких избеглица, присутан је и проблем у јединственој класификацији узрока који доводе до појаве и настанка еколошких избеглица у свету. До данас је представљено више студија и научних радова, који су, полазећи од различитих основа и узимајући у обзир различите факторе, покушали да дају једну целовиту листу узрока који би били опште-прихватљиви. Један од примера даје Влахос²⁰ који је израдио класификациону шему садашњих и будућих еколошких избеглица, при чему наводи следеће категорије:

1. *екометаболизам* или промене екосистема. У ову категорију Влахос укључује: деградацију земљишта, стање природних ресурса, последице настале глобалним загревањем, климатске промене, пораст нивоа мора и дезертификацију;

2. *несреће узроковане антропогеним факторима* – пре свега мисли се на индустријске несреће (несреће у индустрији у којима је дошло до хемијског и радиоактивног загађења животне средине), загађења речних токова и деградације природних ресурса од стране човека;

3. *еколошко-политички потрес* које чине ратови, револуције, пропадање режима и померање или нестајање државних граница и сл.;

4. *социолошко-економска деградација*, која је проузрокована потресима у међународној економији, оскудицом појединих ресурса и друштвеним превирањима.

Са друге стране, Шин-ва Лин²¹ наводи две велике групе услова који увећавају и убрзавају ефекте еколошких промена, што изазива кретање популације из угрожене области еколошке безбедности, чиме они постају еколошке избеглице.

У прву велику групу фактора Шин-ва Лин убраја *наглашавајуће услове*, климатске – геофизичке факторе, односно све оне факторе на које човек не може да утиче, односно да их контролише. Милионима година природа се мењала и стварала услове који данас владају на планети. Такође, током кратке историје људског рода човек није могао да утиче на распоред природних богатстава, река, језера, мора и вулкана у природи.

У другу групу Лин убраја *олакшавајуће услове* који представљају антропогене утицаје, који се деле на:

– *уплићање људи у природне токове*. Наглим развојем човечанства, поготово у последњих 100 година, човек је својим активностима утицао на то да дође до убрзавања појединих процеса у природи, који доводе до појаве природних несрећа. Убрзано повећање броја људи на планети, поготово од почетка 20. века, имало је за последицу увећање интензитета људских активности које су довеле до повећања просечне средње глобалне температуре, што је изазвало климатске промене. Климатске промене убрзале су појаву суша, олуја, поплава, пожара и других природних несрећа. Претерано крчење шума, загађење водотокова и ваздуха довело је до деградације земљишта, што је утицало на то да се убрза појава појединих несрећа.

²⁰ Vlachos, E.: (2007) Environmental Refugees: The Growing Challenge. In: Conflict and the Environmental, Nils Petter Gleditsch et al., Dordrecht: Kluwer Academic, 293-312.

²¹ Lee, S. W. (2007) In Limbo: Environmental Refugees in the Word. In: Conflict and the Environmental, Nils Petter Gleditsch et al., Dordrecht: Kluwer Academic, 273-293.

– *неделовање влада*, што представља све оне активности које утичу да владе одређених држава својим радом услед незнања, корупције или неодговорности ни-су много учиниле да предупреду и предвиде ситуације у којима може доћи до стварања еколошких избеглица.

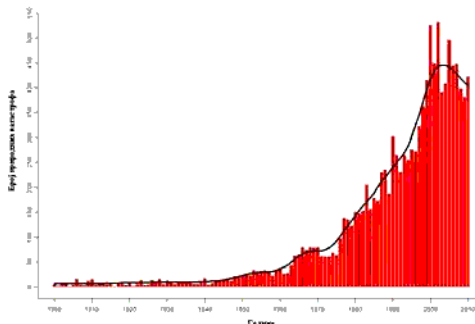
– *деловање влада*, које се огледа у свим поступцима код којих су владе држава својим радом омогућиле да дође до економског развоја државе, при чему је дошло до реализације великих инфраструктурних пројеката у сектору енергетике, наводњавања и сл., под чијим је утицајем дошло до премештања и поновног насељавања становништва.

– *међународне факторе*, који се углавном огледају у међународној помоћи развијених држава земљама Трећег света (финансијска средства и техничка помоћ).

Проучавајући стручну литературу лако се може уочити да већина аутора из ове области наводи четири основна узрока који доводе до појаве еколошких избеглица, (Hugo 2008; Naik, 2007 и др.), а то су: еколошке катастрофе, деградација животне средине, климатске промене и мега-пројекти.

Еколошке катастрофе

Еколошке катастрофе представљају природне (поплаве, земљотреси, вулканске ерупције, цунами, олује, суше, урагани и др.) или антропогене изазване непогоде (хемијске или нуклеарне катастрофе и сл.) које стварају велике људске жртве или материјална разарања.

Графикон 1 – Број природних катастрофа у периоду 1900–2010. година
(Извор: EM-DAT, 2011)

Од почетка 20. века дошло је до увећања броја природних катастрофа у свету (графикон 1), што је утицало да њихове последице осећа све већи број људи. До шездесетих година прошлог века број ових катастрофа кретао се око 50 годишње, да би у наредним деценијама дошло до њиховог наглог пораста. Почетком другог миленијума број природних катастрофа достигао је своју кулминацију од око 550 годишње, да би затим дошло до њиховог осетног пада.²² Порастом броја природних катастрофа у свету расте и број оних који директно или индиректно осећају њихове последи-

²² Више о овоме: EM-DAT. 2011. Internet: <http://www.emdat.be/database> 20.11.2011.

це. Индиректне последице наведених катастрофа данас осећа преко 2 милијарде људи, док директне последице делују на више од 211 милиона људи сваке године.²³ Највећи број оних који осећају наведене последице живи на азијском континенту (највише на простору Индије – око 15 милиона годишње), у Африци и Америци.

У табели 1 приказане су највеће природне катастрофе које су се десиле у периоду од 1900. до 2012. године у свету по броју погинулих, погођених и по износу материјалне штете.

Табела 1 – Највеће природне непогоде у свету, по броју погинулих, погођених и по материјалној штети у периоду 1900–2012. године

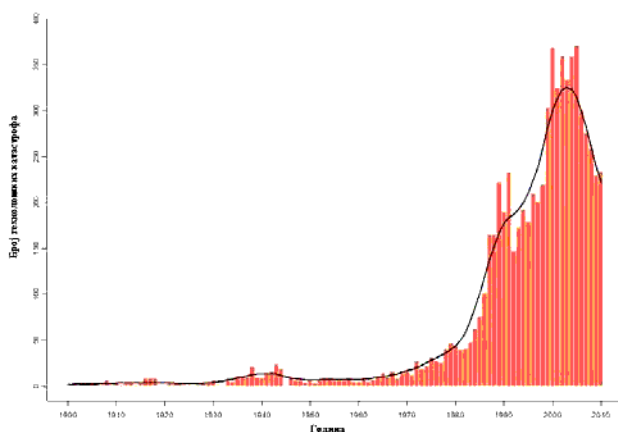
Врста непогоде	Датум	Држава	Број погинулих	Популација	Удео у популацији (%)	Број погођених људи	Удео у популацији (%)	Трошкови непогоде (000 \$)
Екстремне температуре	јун 2010.	Русија	55.763	142.958.000	0,04			
	16.06.2003.	Италија	20.089	57.321.000	0,035			
	10.01.2008.	НР Кина		1.328.020.000		77.000.000	5,79	
	јун 2011.	НР Кина		1.347.350.000		3.800.000	0,28	
	10.01.2008.	НР Кина						21.100.000
	01.08.2003.	Француска						4.400.000
Епидемије (болести)	1917.	Совјетски Савез	2.500.000	184.600.000	1,35			
	1920.	Индија	2.000.000	249.699.000	0,80			
	1923.	Совјетски Савез		149.000.000		18.000.000	12,08	
	октобар 1994.	Кенија		26.345.000		6.400.000	24,29	
	01.01.1969.	Никарагва						7
Најезде инсеката	15.01.2009.	Либерерија		3.955.000		500.000	12,64	
	19.11.1991.	Бразил		151.857.000		2.000	0,0013	
	новембар 1995.	Филипини		68.395.000		200	0,00024	
	април 2000.	Аустралија						120.000
	17.05.1995.	Колумбија						104.000
	26.05.1997.	Мадагаскар						3.500
Олује	12.11.1970.	Бангладеш	300.000	66.881.000	0,45			
	29.04.1991.	Бангладеш	138.866	106.313.000	0,13			
	14.03.2002.	НР Кина		1.284.530.000		100.000.000	7,785	
	20.04.1989.	НР Кина		1.127.040.000		30.007.500	2,26	
	29.08.2005.	САД						125.000.000
	12.09.2008.	САД						30.000.000

²³ Колики је то број најбоље показује податак да је број људи који осећа утицај еколошких катастрофа пет пута већи од броја људи који су осетили последице утицаја оружаних сукоба у протеклој деценији.

Врста непогоде	Датум	Држава	Број погину-лих	Попула-ција	Удео у попула-цији (%)	Број пого-ђених људи	Удео у попула-цији (%)	Трошкови непогоде (000 \$)
Поплаве	јул 1931.	НР Кина	3.700.000	337.000.000	1,098			
	јул 1959.	НР Кина	2.000.000	660.120.000	0,30			
	01.07.1998.	НР Кина		1.247.610.000		238.973.000	19,15	
	01.07.1991.	НР Кина		1.158.230.000		210.232.227	18,15	
	05.08.2011.	Тајланд						40.000.000
	01.07.1998.	НР Кина						30.000.000
Пожари	15.10.1918.	САД	1.000	103.208.000	0,00097			
	септембар 1997.	Индонезија	240	198.163.000	0,00012			
	октобар 1994.	Индонезија		190.043.000		3.000.000	1,58	
	јул 2007.	Македонија		2.055.915		1.000.000	48,64	
	септембар 1997.	Индонезија						8.000.000
	јануар 1989.	Канада						4.200.000
Суше	1928.	НР Кина	3.000.000	485.552.000	0,62			
	1943.	Бангладеш	1.900.000	38.843.000	4,89			
	мај 1987.	Индија		798.680.000		300.000.000	37,56	
	јул 2002.	Индија		1.048.641.000		300.000.000	28,60	
	јануар 1994.	НР Кина						13.755.200
	1981.	Аустралија						6.000.000
Вулкани	08.05.1902.	Мартиник	30.000	205.781	14,58			
	13.11.1985.	Колумбија	21.800	31.564.090	0,069			
	09.06.1991.	Филипини		62.536.990		1.036.065	1,65	
	09.04.1992.	Никарагва		4.161.854		300.075	7,21	
	13.11.1995.	Колумбија						1.000.000
	18.05.1980.	САД						860.000
Земљо-треси	27.10.1976.	НР Кина	242.000	932.670.000	0,026			
	12.01.2010.	Хаити	222.570	9.993.000	2,22			
	12.05.2008.	НР Кина		1.328.020.000		45.976.596	3,46	
	21.10.1988.	Индија		815.590.000		20.003.766	2,45	
	11.03.2011.	Јапан						210.000.000
	17.10.1995.	Јапан						100.000.000
Клизишта	10.01.1962.	Перу	2.000	10.516.410	0,019			
	31.10.2005.	Филипине	300	83.054.480	0,00036			
	март 1989.	Совјетски Савез		286.717.000		8.000	0,0028	
	06.10.1990.	НР Кина		1.143.330.000		5.105	0,00044	
	10.01.1962.	Перу						200.000
	26.11.1992	Русија						2.600

Један од најпознатијих примера природне – еколошке катастрофе у новије време је разоран цунами који је погодио државе Индијског океана током децембра 2004. године. У 12 азијских и афричких држава, које имају излаз на Индијски океан, погинуло је или нестало преко 298.000 људи, док је за преко 5 милиона био потребан неки вид помоћи. Од последица ове еколошке катастрофе расељено је преко милион људи (UNHCR, 2006) од чега је само у Шри Ланки расељено 450.000, а у индонезијској покрајини Ацех преко 533.000 до краја 2004. године.

Последњих деценија у свету је у порасту број еколошких катастрофа, што доводи до пораста броја еколошких избеглица широм планете. Према подацима UNHCR-а из 2006. године, у току 1970. број људи који су директно погођени овим катастрофама износио је око 275.000, да би тај број порастао на 1,2 милиона у току 1980. године, односно на 18 милиона 1990. године. Десет година касније, 2001. године, број људи који су погођени катастрофама порастао је на 170 милиона, од чега је 97% било везано за климу и климатске последице (суше, поплаве и олује), (Boon&Tra, 2007). Због последица природних катастрофа, на глобалном нивоу расељено је више људи него од последица ратова или других оружаних сукоба.

Графикон 2 – Број технолошких катастрофа у периоду 1900–2010
(Извор: EM-DAT, 2011)

Као што је већ истакнуто, у свету расте број технолошких катастрофа, поготово оних које су настале деловањем антропогених фактора, (графикон 2). До шездесетих година прошлог века, број и обим овако насталих еколошких катастрофа није био велики, тако да њихове последице нису утицале на велики број људи. Међутим, развојем и усавршавањем технолошких процеса рада и производње и растом броја становника на планети, последице технолошких катастрофа делују на све већи број људи, при чему су материјални трошкови, људске жртве и број избеглица све већи. У табели 2 дат је приказ највећих технолошких катастрофа у свету по броју погинулих, погођених и по материјалној штети у периоду од 1900. до 2012. године.

Табела 2 – Највеће технолошке катастрофе у свету по броју погинулих, погођених и по износу материјалне штете у периоду од 1900. до 2012. године

Врста непогоде	Датум	Држава	Популација	Број погинулих	Удео у популацији (%)	Број погођених људи	Удео у популацији (%)	Трошкови непогоде (000 \$)	Број еколошких избеглица
Индустријске несреће	17.08.1956.	Колумбија	14.122.000	2.700	0,019	> 10.000	> 0,07	100.000 пезоса (Е)	
	03.12.1984	Индија	749,676,900	2.500	0,00033	> 550.000	> 0.073		>200.000
	19.11.1984.	Мексико	73,910,520	600	0,00081	708.248	0,96		
	01.04.2003.	Бразил	181,407,900			550.000	0,30		
	17.11.2002.	Шпанија						9.960.407	
	26.04.1986	СССР				500.000		2.800.000	>350.000
Остале индустријске несреће	01.09.1923.	Јапан	58.481.500	3.800	0,0065				
	27.11.1954.	Турска	24.585.000	2.000	0,0081				
	авг. 1981.	Ел Салвадир	4,637,901			990.000	21,34		
	март 1977.	Хаити	5,114,284			500.000	9,77		
	11.03.1996.	Немачка						314.700	
	13.05.2000.	Холандија						256.000	
Транспортне индустријске несреће	20.12.1987.	Филипини	56,921,740	4.000	0,0070				
	13.02.1993.	Хаити	7,193,645	1.800	0,025				
	17.04.1992.	Мозамбик	14,223,360			50.000	0,35		
	22.04.2004.	ДР Кореја	22,383,780			42.300	0,18		
	22.04.2004.	ДР Кореја						408.000	
	02.11.1996.	Перу						55.000	

Једна од најпознатијих еколошких катастрофа у новијој историји десила се у индијском граду Бопалу, у фабрици пестицида, ноћу између 2. и 3. децембра 1984. године. У акциденту је, по званичним подацима, страдало 2.500 људи, док је токсичном дејству хемикалија било изложено преко 500.000 људи. Број еколошких избеглица до данас са тачном поузданошћу није утврђен, али се претпоставља да тај број прелази 200.000 (Horne, 2006).

Убрзо после акцидента у Бопалу догодила се нуклеарна катастрофа у бившем СССР-у, тј. у нуклеарној електрани Чернобиљу у близини града Припјата у данашњој Украјини. Дана 26. априла 1986. године, на четвртом реактору ове електране дошло је до експлозије, што је проузроковало изливање велике количине радиоактивног материјала у животну средину. Експлозија је имала разоран утицај на друштво и економију у Украјини и суседним државама. Области у којима је био најизраженији утицај ове катастрофе су западни делови тадашњег СССР-а и Европе, односно подручја данашњих држава Белорусије, Украјине и Русије. Због безбедности становништва у периоду од 1986. до 2000. године из области пречника 30 km око нуклеарне електране је евакуисано становништво, односно око 350.400 људи постали су еколошке избеглице (UNICEF, 2002). За разлику од еколошких избеглица које су настале под утицајем других фактора, овако настале избеглице не могу да се врате назад на своја огњишта и у наредним деценијама, због високе концентрације радионуклеида. Према подацима руских извора, од последица ове катастрофе до данас је умрло више милиона људи, од којих преко 985.000 од рака (UNICEF, 2002).

Нуклеарна катастрофа у Чернобиљу, а касније и у Фукушими у Јапану 2011. године, показала је величину и последице еколошких катастрофа услед људског немара и непажње. Велика материјална штета праћена девастацијом животне средине, великим људским жртвама и још већим бројем еколошких миграната, само показује колико последице човековог немара могу утицати на самог човека и животну средину.

Деградација животне средине

Према дефиницији коју је дала Међународна стратегија ОУН за смањење катастрофа (UN International Strategy for Disaster Reduction – UNISDR), деградација животне средине дефинише се као: „Смањење капацитета животне средине за остваривање друштвених и еколошких циљева“.²⁴ Другим речима, деградација животне средине представља погоршавање стања животне средине, настало због исцрпљивања ресурса као што је ваздух, вода и земљиште.

Почетак веће деградације животне средине везује се за почетак прошлог века, када је дошло до убрзаног раста светске популације, за чије потребе је коришћено све више природних ресурса. Повећан број становника у појединим светским регионима, који се карактеришу слабом економском развијеношћу и недостатком одговарајућих ресурса, довеле су до тога да дође до прекомерног коришћења природних богатстава, како би подмирили потребе растућег становништва. У једном тренутку притисак становништва био је толико велики да природа није била у стању да надомести оно што је из ње узето, услед чега је дошло до стварања негативних последица, које се огледају у деградацији животне средине. Претерано и неодрживо коришћење воде, земљишта и других обновљивих и необновљивих природних ресурса довело је до тога да природа буде до те мере уништена да више није могла да обезбеди човеку егзистенцију, услед чега је дошло до миграција становништва у друге области, односно средине.

²⁴ Видети: *The International Strategy for Disaster Reduction*, UNISDR. <http://www.unisdr.org/we/inform/terminology> [17.11.2011]

Делови Африке, Азије и Јужне Америке су региони у којима је највише изражена деградација животне средине.²⁵ Ови региони су посебно осетљиви на процес дезертификације који је све више изражен услед притисака растућег становништва, крчења шума и ерозије земљишта. Посебно тешко стање је у Африци, где је због последица сиромаштва и смањене количине падавина убрзан губитак обрадивог земљишта. Последњих година проблем деградације животне средине је све израженији у Кини, посебно у њеном западном делу. Претерано крчење шума, несташица воде и прекомерно загађење животне средине, изазвано рударским активностима, има за последицу да се током 2004. године, на преко 2,94 милиона km² земљишта, осећа утицај ерозије, што чини 82,6% целокупне површине код које је изражен овај ефекат (Бао, 2006). Због последица деградације животне средине и утицаја на економију Кине, од 2002. године заштита животне средине постала је званична политика кинеске владе. Постојао је план, како наводи Тан,²⁶ да се пресели 7 милиона људи у наредној деценији из појединих делова западне Кине у суседне регионе, како би се смањио притисак на животну средину. У периоду 2000–2005. године у овом делу Кине било је око 1,02 милиона еколошких избеглица. Слично спровођењу политике заштите животне средине, коју реализује НР Кина, а ради смањења деградације животне средине, влада Индонезије реализује пресељење становништва из планинских и брдских области, угрожених ерозијом земљишта, у пољопривредне регионе у низијама. На тај начин створено је око 4 милиона еколошких избеглица (Hugo, 1988).

Већина миграција насталих деградацијом животне средине дешава се унутар једне државе. Међутим, данас постоји све више доказа да оне попримају међународни карактер. Најбољи пример наводи Тогола²⁷ који објашњава да је део еколошких избеглица из Малија био приморан да нађе спас у суседним државама због суше и дезертификације обрадивих површина. Рачуна се да је више од две трећине породица из Каиеса (област у Малију) избегло у суседне државе.²⁸ Слично стање је и у већини екваторских држава на простору јужноамеричког континента, где је због последица претеране сече тропског растиња дошло до миграције домородачког становништва. Највише су погођене области у којима је сточарство у порасту, као што су Бразил, Еквадор и Аргентина.

У раду под називом „Контрола, прилагођавање или бекство: Како се суочити са еколошким миграцијама?“, (Control, Adapt or Flee: How to Face Environmental Migration?)²⁹ група аутора предвођена Renaudom је 2007. године истакла да су суви преде-

²⁵ Од почека индустријализације у овим регионима долази до неодрживог коришћења природних ресурса, што је узроковало изражену деградацију животне средине.

²⁶ Tan, Y.: *Environmental Concerns and Population Displacement in West China*, Paper presented at the 8th APMRN Conference, Fuzhou, China, 26-29 May, 2007.
<http://apmm.anu.edu.au/conferences/8thAPMRNconference/26.Tan%20Guo.pdf> [10.12.2011]

²⁷ Togala, I.: *Désertification et les migrations: La Promotion du Pourghère comme outil de lutte contre la désertification et facteur de création d'emplois pour la lutte contre la pauvreté*, International symposium on Desertification and Migrations, Almeria, 25-27 October 2006.

²⁸ Millennium Ecosystem Assessment 2005 *Ecosystems* је већ идентификовао преко 2 милијарде људи који живе у сушним, полу-сушним и суб-влажним подручјима у којима је изражена деградација животне средине.

²⁹ Renaud, F., et al.: *Control, Adapt or Flee: How to Face Environmental Migration?*, United Nations University, Institute for Environment and Human Security, Germany, 2007.

ли планете деградирани од 10 до 20%. Смањење ресурса пијаће воде услед климатских промена представља све већи притисак на ове пределе. Пример хималајске државе Непала и раста броја еколошких избеглица услед претеране деградације животне средине најбољи је пример. Због нестајања шумских ресурса, насталих претераним крчењем и сечом дрвета, а због немогућности запослења у другим гранама привреде расте број еколошких миграната у планинским пределима ове државе.

Климатске промене

Климатске промене обухватају све облике климатских нестабилности (тј. било какве промене између дугорочних статистичких елемената, израчунатих за различите периоде који се крећу од деценије до милион година)³⁰, без обзира на њихову статистичку природу или физички узрок.

Нагли развој и напредак човечанства за последњих сто година омогућило је човеку да лакше и једноставније прилагоди природу својим потребама. Међутим, нагли напредак људског друштва довео је до низа негативних појава које су оставиле велики траг у природи. Дошло је до деградације и загађења животне средине, што је убрзало поједине природне процесе до те мере да више нису биле потребне стотине и хиљаде година да би се одиграле, већ се дешавају за неколико десетина година. Стернов извештај, објављен 2006. године, указује на то да је човек одговоран за убрзавање климатских промена и последице до којих те убрзане промене доводе. Закључак који је донесен у овом извештају потврђен је само годину дана касније и то Четвртим извештајем IPCC-а. У поменутом извештају истиче се да је од почетка 20. века дошло до повећања просечне средње глобалне температуре која је „врло вероватно“ (са тачношћу од преко 90%) настала због људских активности.

Стернов извештај процењује да ће до 2050. године, због последица пораста средње глобалне годишње температуре, више од 200 милиона људи бити измештено услед пораста нивоа мора, поплава и јаких суша. Четврти извештај IPCC указује на то да ће до 2080. године бити између 1,1 и 3,2 милијарде људи који су погођени несташицом воде, између 200 и 600 милиона гладних и да ће услед повећања нивоа мора изазваног топљењем леда и снежних капа на половима, настајати између 2 и 7 милиона избеглица годишње. То указује на то да ће због климатских промена у наредном периоду неминовно доћи до раста еколошких избеглица у свету.

Анализирајући податке о климатским променама које се дешавају, поготово од 80-их година прошлог века, може се увидети да постоји велики број еколошких промена насталих као последица климатских промена. Оне се огледају у подизању нивоа мора, учесталим појавама екстремних временских догађаја, смањењу обима падавина у једним регионима, односно повећању падавина у другим, променама у обрасцу болести због промена у временским режимима и др..

У стручној литератури данас сусрећемо велики број студија, које указују на то да је „ниска морска обала“ висине до 10 m најосетљивија на климатске промене. У

³⁰ Glossary – Climate Change. Education Center – Arctic Climatology and Meteorology. NSIDC National Snow and Ice Data Center.

свом раду „Расподела урбаног становништва и повећање ризика од климатских промена“ (Urban Population Distribution and the Rising Risks of Climate Change) Балк³¹ наводи да је данас у области ниске морске обале концентрисано око 10% светске популације, од чега се 73,4% налази у Азији и 8,8% у Африци (13% целокупног урбаног светског становништва). Државе које имају највише становника у овим зонама су: НР Кина, Индонезија, Јапан, Индија, Бангладеш, Вијетнам, САД, Тајланд, Египат и Холандија.³² Такође, у овим областима ниске надморске висине број становника расте по стопи која је и до два пута већа него у њеним централним деловима. Посебно велики раст забележен је у Кини и Бангладешу, при чему око 2% територије Кине чине ове области, док је проценат у Бангладешу и више од 40% (McGranahan, Balk, & Anderson, 2007).

Поред пораста нивоа мора, у наредном периоду се очекује да ће због климатских промена доћи до измена у режиму падавина. У пределу Јужне Азије очекује се јачање монсуна за нешто више од 20%, поготово на истоку Индије и Бангладеша. Са друге стране, смањење количина падавина може имати озбиљне последице по аридне и субаридне регионе у свету. Приноси пољопривредних производа могли би да падну и за више од 30% до 2050. године, што би покренуло велике миграције у оне области које немају оваквих проблема. Наведеном стању доприноси и чињеница да ће доћи до измене режима река услед топљења глечера и снежних капа на високим планинама, али и до пораста броја олуја, урагана и тајфуна (IPCC, 2007).

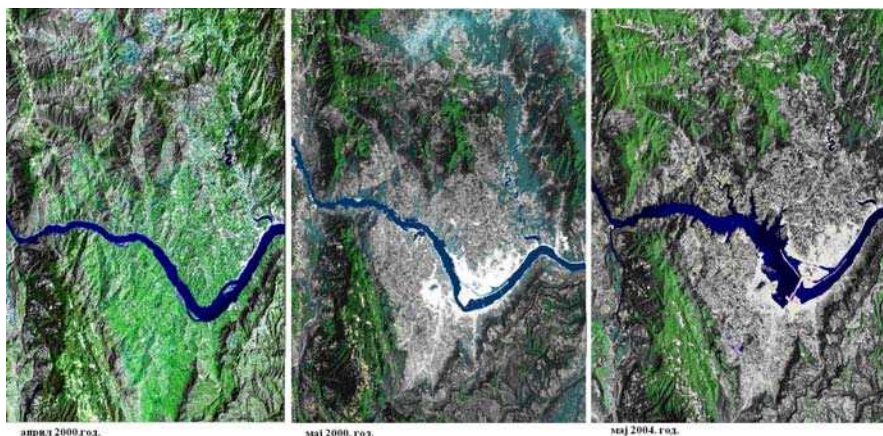
„Мегапројекти“

Убрзан развој људске цивилизације, поготово од почетка 20. века, довео је, поред осталог, до реализације великих инфраструктурних пројеката, међу којима се посебно истиче изградња великих брана. Ови „мегапројекти“ најбројнији су у најнеразвијенијим државама, где постоји ескалација у потражњи за електричном енергијом и водом (Cernea and McDowell, 2000). Реализацијом ових пројеката дошло је до измештања, односно миграција људи на нове територије. Како се наводи у извештају „Бране и развој“ (Dams and Development), Светска комисија за бране (World Commission on Dams – WCD) наводи да су многи имали користи од услуга које пружају велике акумулације. Међутим, њихов рад је имао и негативне социјалне факторе, који су директно испољени на људску популацију (WCD, 2000). Изградња, а касније и рад, имали су за последицу расељавање породица и домаћинства из њихове околине. Највећи број тих миграната настао потиче из азијских држава, где су потребе за електричном енергијом у индустрији и водом у пољопривреди од виталног значаја за опстанак и функционисање државе. Због изградње више од 45.000 брана процењује се да је у свету до данас расељено између 40 и 80 милиона људи, од чега један део чине еколошке избеглице, које су против своје воље расељене у суседне регионе. Око 57%

³¹ Balk, D.: *Urban Population Distribution and the Rising Risks of Climate Change*, Presentation at the United Nations Population Division Expert Group Meeting, 21-23 January 2008. Део доступан на интернет адреси: - http://www.un.org.esa.population.meetings.EGM_PopDist.Balk.pdf [11.11.2011]

³² Најбољи пример је Бангладеш, у којем на надморској висини до једног метра живи око 17 милиона становника (Boano & Morris, 2008).

свих светских великих брана изграђено је у Кини и Индији, што им је обезбедило не-славно водеће место по броју интерно расељених лица, а такође и еколошких избе-глица. (Emmanuel & Tra, 2007). У Кини је већ крајем 80-их година прошлог века било расељено више од 10,2 милиона Кинеза.³³ Један од најпознатијих случајева овако насталих миграција је пример реализације пројекта „Три клисуре“ у округу Јилинг, у провинцији Хубеи на истоку Кине (слика 2).

Слика 2 – Акумулација „Три клисуре“ у Кини
(Извор: Michael, 2009)

Од почетка 70-их година прошлог века, када је започета реализација наведеног пројекта, кинеска влада је раселила више од 1,2 милиона људи, при чему у овај број нису урачунати сви они који су расељени због других аспеката реализације на-веденог пројекта, као што су: канали, електране, насипи и сл. (процењује се да су од овога броја више од 100.000 људи еколошке избеглице – INR, 2003). Слично стање је и у суседној Индији, где процене показују да је расељено између 16 и 38 (WCD, 2000), а по неким проценама и читавих 50 милиона становника. Расељава-ње у Индији је много критичније него у свим осталим државама у свету, због веома изражених супротности у погледу вере, расе, касте и ритуала који владају међу ло-калним заједницама (Вакер, 2001).

Реализација наведених капиталних објеката носи и последице које се огледају у појави еколошких избеглица. Ослањајући се на примере индијских пројеката, Фер-нандес (Fernandes, 1991) наводи да људи који су расељени за потребе њихове ре-ализације најчешће спадају у сиромашну групу становништва, која је немоћна да утиче и учествује у било каквом одлучивању о томе. Такође, у највећем броју слу-чајева, њима нису адекватно надокнађени губици настали њиховим насилним по-мерањем са одређене територије. Еколошке избеглице, углавном, насилно селе и

³³ Незванични подаци показују да је овај број много већи. Светска комисија за бране наводи да је због из-градње великих брана у басену реке Јанг-це Јанг дошло до више од 10 милиона еколошких избеглица.

измештају у околне регионе, који не могу да задовоље потребе овог дела популације, због просторних и природних ограничења. Квалитет земљишта, воде и осталих природних ресурса најчешће су лошији него у области у којој су обитавали, што ствара додатне притиске и проблеме досељеницима. Различити животни услови доводе до појаве болести на које је новопридошло становништво мање отпорно, што додатно компликује њихову тешку ситуацију (Baker, 2001). Такође, на овај начин стварају се додатни притисци на животну средину, што у кратком раздобљу ствара нове миграције, немире, па чак и конфликте у региону.³⁴

Конфликти и еколошке избеглице

Као што је већ речено, Четврти извештај IPCC-а и Стернов извештај наводе (са великом вероватноћом) да ће до краја овога века у свету настати око 200 милиона нових еколошких избеглица, које ће бити измештене са свог места боравка због промена насталих у животnoj средини. До највећег броја ових избеглица доћи ће због климатских промена, и то ефеката, односно последица пораста нивоа мора и појаве екстремних поплава и суша.

Миграције становништва у друге регионе или државе могу бити узрок насиља и конфликта. У раду „Климатске промене и конфликти: миграциона веза“ (Climate change and conflict: the migration link)³⁵ група аутора предвођена Гледишом наводи два основна пута које од стреса животне средине могу довести до миграција и конфликта, и то директан и индиректан начин.

Директан начин настаје када због стреса животне средине у једном региону дође до миграција становништва у други регион.³⁶ Повећање популације у другом региону ствара веће притиске на расположиве природне ресурсе, што најчешће доводи до социјалних немира који прелазе у конфликте.

Индиректан начин настаје када због стреса животне средине у једном региону дође до конфликта. Појава конфликта ствара миграције, тако да становништво иде из једног региона у други. На тај начин долази до пораста популације у другом региону, што може да изазове нове конфликте, а чији узрок може бити недостатак природних ресурса, верска и/или расна нетрпељивост. Најбољи пример овако насталих конфликта представљају пољопривредни региони у којима се највећи део становништва бави овом граном привреде. Услед климатских промена и појаве екстремних суша или поплава долази до дезертификације земљишта, што може да проузрокује недостатак хране, односно може довести до појаве конфликта. Сам конфликт, уз примену оружане силе, створиће нове миграције. Пораст миграната у другом региону, уз могућу појаву националне, етничке, верске или расне нетрпељивости изазива нове конфликте.

³⁴ Данас постоји више студија које приказују ситуацију у Африци, а у мањој мери у Азији, где су еколошке избеглице проузроковале деградацију животне средине (Hugo 1987, Christensen and Scott 1988, Uttign, 1992,...).

³⁵ Gleditch, N.P. et al.: *Climate change and conflict: the migration link*, International Peace Academy, 2007. http://www.ipinst.org.media.pdf.publications.cwc_working_paper_climate_change.pdf [11.12.2011]

³⁶ Промене у животnoj средини могу настати као последице климатских промена, и то: пораста нивоа мора, појаве екстремних суша, поплава, олуја, земљотреса и сл.

Рафаел Реувени у свом раду „Климатске промене – узрок миграција и насилних сукоба“ (Climate change-induced migration and violent conflict)³⁷ наводи пет основних узрока који доводе до појаве конфликта, односно сукоба, а који су настали због појаве еколошких избеглица. То су:

1. Конкуренција. Долазак великог броја еколошких избеглица у један регион доводи до пораста притисака на расположиву базу ресурса и економију. Притисци ће расти упоредо са растом броја миграната, а посебно у оним регионима и областима у којима су расположиви ресурси оскудни и где имовинска права нису довољно развијена.

2. Етничке тензије. У случају када еколошке избеглице и аутохтоно становништво припада различитим етничким, верским или расним групама може доћи до појаве конфликта, односно сукоба. Посебно су критичне оне области код којих је веома изражена наведена разлика, што доводи до дугогодишњих етничких спорова, који веома лако могу да прерасту у сукобе.

3. Неповећење. Овај извор сукоба, везан за еколошке избеглице, огледа се у постојању неповерења између узрока настанка – појаве еколошких миграната у области у којој су настали и области у коју долазе. Пример овога узрока је, рецимо, неповерење владе – државе која прима мигранте, јер сматра да друга страна путем еколошких избеглица покушава да оствари друге интереса као што је успоставање етничке равнотеже или отцепљење дела територије.

4. Грешка линије. Конфликти могу настати због одређених грешака на друштвено-економској линији.

5. Помоћни услови. Овај узрок доводи до конфликта у оним регионима или државама које приме већи број еколошких избеглица, а чије економије и ресурси не могу да задовоље потребе овако настале увећане популације. Ови региони, односно државе, најчешће су политички нестабилна подручја, што повећава вероватноћу настанка сукоба.

Реувени наводи 38 случајева појаве еколошких избеглица у периоду од краја педесетих година до данас, у којима је дошло до конфликта. Такође, настале конфликте класификује према интензитету и то:

- конфликте ниског интензитета, код којих практично нема појаве насиља,
- средње или полуорганизоване конфликте,
- конфликте високог интензитета – унутрашње побуне, међудржавне чарке са применом оружаног насиља и
- конфликте веома високог интензитета – унутрашње конфликте или међудржавни рат.

У првом делу наведеног рада Реувени наводи 19 случајева код којих су еколошке миграције довеле до сукоба (табела 3). Највећи број конфликта десио се на простору Африке – 10 случајева, затим Азије и Северне Америке – 3 и по један у Океанији, Средњој Америци и Јужној Америци. Такође, од 19 наведених случајева 8 је везано за унутрашње сукобе, тј. конфликте унутар једне државе, 3 имају карактер међудржавних сукоба, док 8 представља сукобе између различитих (етничких, верских, расних и др.) заједница.

³⁷ Reuveny, R.: *Climate change-induced migration and violent conflict*, Political Geography, Vol. 26, pp. 656-673. 2007. <http://www.sciencedirect.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/science/article/pii/S0962629807000601> [17.12.2011]

Табела 3 – Евиденција еколошких миграција и сукоба

Континент	Држава	Време-период	Укупан број становника	Број миграната	Удео у популацији	Еколошки узроци	Интезитет конфликта	Узрок конфликта
Африка	Етиопија	1984-1985	41.000.000	600.000	1,46%	Суша, глад, шумски пожари, најезда инсеката	Средњи	Сукоби фармера око земље
	Руанда	1990	7.110.000	1.700.000	23,9%	Недостатак воде, деградација земљишта, крчење шума	Веома високи	Етничке тензије, цивилни рат, геноцид
	Етиопија	1960-1990	22.550.000-48.333.000	1.100.000	око 2,27%	Суша, глад	Средњи	Сукоб око воде и обрадиве земље
	Мауританија	1980-1990	1.518.000-1.995.000	69.000	Око 3,47%	Суша, ерозија, десертификација, недостатак воде	Висок	Граничне чарке, етничко насиље, побуна
	Сомалија	1970	3.601.000	400.000	Око 11,11%	Деградација земљишта и пашњака, оскудица воде	Средњи	Конфликт око воде
	Јужна Африка	1970-1990	22.501.000 - 36.794.000	750.000 годишње	3,3-2,04% годишње	Деградација земљишта, крчење шума, недостатак воде	Средњи	Насиље, социјални немири
	Судан	1970-1980-их	14.766.000 - 26.494.000	3,5-4.000.000 до почетка 1990.	Око 15,1%	Суша, глад, ерозија, деградација земљишта, крчење шума	Висок	Етничке тензије, сукоб са дољеницима
	Етиопија	1970	28.959.000	450.000	1,55%	Деградација пашњака и обрадивог земљишта, крчење шума	Веома висок	Гранични сукоб и рат око воде и пограничне територије
	Нигерија	1970-1990	57.357.000 - 97.556.000	-	-	Деградација воде, земље и ваздуха	Средњи	Сукоб узгајивача стоке око земљишта и испаше
	Сахел	1960-1980		10.000.000		Глад, суша, недостатак обрадивог земљишта	Средњи	Немири у сушној области са еколошким избеглицама
Азија	Бангладеш	1970-1990	66.881.000 - 105.256.000	600.000	мање од 1%	Суша, недостатак воде, поплаве, олује, ерозија тла и десертификација	Висок	Етнички сукоби и побуне
	Бангладеш	1950-данас	37.895.000-148.692.000	12 - 17.000.000		Суша, оскудица хране, воде, обрадивих површина и олује	Висок	Верско насиље
	Пакистан	1980-1990	80.493.000-111.845.000	-		Недостатак воде, крчење шума, деградација воде и зе-	Средњи	Етничке несугласице, и урбани сукоби.

Континент	Држава	Време-период	Укупан број становника	Број миграната	Удео у популацији	Еколошки узроци	Интензитет конфликта	Узрок конфликта
СЕВЕРНА АМЕРИКА						мљишта		
	Мексико	1960-1990	38.419.000-84.307.000	280.000	0,33 %	Деградиција обрадивог земљишта и крчење шума	Висок	Сукоб око обрадивих површина између ранчера и сељака
	Ел Салвадор	1950-1980	2.200.000-4.656.000	300.000 Хондурас и 500.000 САД	6,4-10,7 %	Деградиција обрадивог земљишта, крчење шума, недостатак воде и обрадивих површина	Веома висок	Рат, борба око расположивих природних ресурса
	САД	1930	122.775.000	2.500.000	Око 2,4 %	Деградиција земљишта, суша и пешчане олује	Средњи	Неслагање и сукоб са мигрантима око запослења
СРЕДЊА АМЕРИКА	Хаити	1970-1990	4.710.000-7.125.000	1.300.000	Око 18,18%	Ерозија, деградиција земљишта, недостатак обрадивог земљишта и ерозија тла	Средњи	Цивилни немири и урбано насиље
ОКЕАНИЈА	Филипини	1970-1990	35.451.000-61.629.000	4.300.000	око 10%	Деградиција земљишта, глад, недостатак воде, хране, и високообрадивих површина	Висок	Сукоб земљопоседника и сељака
ЈАУЖЕЛНА АМЕРИКА	Бразил	1960-данас	72.759.000-194.496.000	8.000.000	око 4,11 %	Крчење шума, деградиција земљишта, недостатак воде и суша	Средњи	Сукоб између велепоседника и досељеника

У другом делу рада Реувени наводи осталих 19 случајева у којима је дошло до конфликта, али без примене силе. Основни фактори који су довели до појаве еколошких избеглица у наведеним случајевима су: 27 случајева деградиција земљишта, суше – 19, крчења шума – 17, несташица воде – 15, поплаве – 9, олује – 7 и глад – 5.³⁸ Такође, анализом наведених података види се да у 19 од 38 случајева, иако је дошло до конфликта, није било примене силе, односно значајнијих оружанних сукоба. Наиме, анализа показује да су сукоби мањег интензитета у оним регионима и државама у којим су староседеоци и новопридошли мигранти исте националности, вере и етничке припадности, тј. јаз између њих је мањи. Такође, то указује да староседеоци лакше прихватају оне мигранте који су исте вере. Оружани сукоби, односно конфликти у којима је дошло до примене силе настали су у оним регионима који су неразвијени и у којима су оскудни поједини (основни) ресурси неоп-

³⁸ Поједини конфликти настали су комбинацијом више различитих фактора.

ходни за нормалан живот популације (вода, обрадиво земљиште, шуме и сл.), као што је случај у сахелској Африци, Средњој Америци и на индијском потконтиненту.

Пошто се у наредним деценијама очекује пораст светске популације, преко 9 милијарди до 2050. године, то ће највероватније довести до пораста броја еколошких избеглица у свету, поготово у оним регионима у којима је данас изражена њихова појава. Имајући у виду ову чињеницу, као и податке о порасту броја природних непогода изазваних климатским променама, то ће условити смањење расположивих природних ресурса неопходних за нормалан људски живот. Овако настале промене могу интензивирати сукобе настале као последица раста броја еколошких избеглица. Ову констатацију потврђују подаци Центра за истраживање епидемиологије катастрофа (Center for Research on the Epidemiology of Disasters – CRED),³⁹ приказани у табели 4.

Табела 4 – Евиденција броја суша, поплава и олуја у периоду 1975–2001. године и њихов утицај на популацију по континентима

К О Н Т И Н Е Н Т	Врсте природних непогода								
	Суше			Поплаве			Олује		
	Утицај суша на број становника	Укупна број суша	Просечан утицај једне суше на број становника	Утицај поплава на број становника	Укупан број поплава	Просечан утицај једне поплаве на број становника	Утицај олуја на број становника	Укупан број олуја	Просечан утицај једне олује на број становника
Азија	1.100.000.000	117	9.400.000	2.100.000.000	724	2.900.000	416.000.000	730	570.000
Африка	222.000.000	255	870.000	29.000.000	311	93.000	9.000.000	103	87.000
Латинска Америка	48.000.000	66	720.000	40.000.000	363	110.000	22.000.000	220	100.000
Океанија	9.000.000	23	390.000	500.000	70	7.100	6.000.000	176	34.000
Европа	6.000.000	22	270.000	8.000.000	1000	8.000	8.000.000	235	34.000
Северна Америка	30.000	1	25.000	800.000	941	8.500	3.000.000	349	8.600

(Извор: CRED, 2002.)

Као што се види из табеле 4, у периоду од 1975. до 2001. године, суше су биле најинтензивније на подручју Азије и Африке, при чему је једна суша просечно утицала на 9,4 милиона људи (Азија), односно на 870.000 људи (Африка). Поплаве, као врста природне непогоде, утицале су, просечно, на највећи број људи у Азији – 2,9 милиона, односно у Латинској Америци на 110.000 људи. Такође, једна олуја утицала је у просеку на 570.000 људи у Азији, 100.000 у Латинској Америци и 87.000 људи у Африци.

³⁹ CRED. (2002). EM-DAT, Center for Research on the Epidemiology of Disasters. Brussels: University of Louvain. Cropper, M. L., Griffiths, C., & Mani, M. (1999). Roads, population pressures, and deforestation in Thailand, 1976-1989. *Land Economics*, 75 (1999), 58-73.

Анализом наведених података може се закључити да је у последњих неколико деценија највећи утицај природних (елементарних) непогода, које су створиле велике еколошке проблеме, било на простору Азије, Африке и Латинске Америке, односно из оних региона одакле потиче и највећи број еколошких миграната у свету.

Имајући у виду очекивани пораст људске популације и претпоставке о будућим климатским променама, које ће утицати на доступност појединих расположивих природних ресурса, неопходних за нормално функционисање људске популације, с правом се претпоставља да ће доћи до повећања броја еколошких избеглица у свету, поготово у оним регионима у којима већ данас постоји велики стрес у животној средини (Африка, Азија и Латинска Америка).

Закључак

Пораст броја становника у свету, поготово од 50-их година прошлог века, у комбинацији да израженим климатским променама и порастом броја природних и еколошких катастрофа, довело је до пораста броја „нове врсте“ избеглица на светској позорници – еколошких избеглица.

У току 90-их година 20. века број ових избеглица био је око 25 милиона, при чему се као последица наведених фактора њихов број знатно увећава из године у годину, да би до краја прошлог века премашио број од 200 милиона.

Према претпоставкама многих међународних институција и водећих светских научника из ове области, у наредном периоду број еколошких избеглица премашиће број „традиционално насталих избеглица“, што ће довести до политичких, економских и националних потреса, који ће проузроковати економске, верске и националне нетрпељивости, односно интензивираће кризу која ће лако кулминирати – прерасти у конфликт мањих или већих размера.

Уколико међународна заједница на време озбиљно не схвати проблем еколошких избеглица у свету, у наредним деценијама оне ће постати горуће питање глобалног система.

Литература

1. Mcbrearty, S. and Brooks, S. A.: *The revolution that wasn't: a new interpretation of the origin of modern human behavior*, Original Research Article, Journal of Human Evolution, 2000, Vol. 39, Issue 5, pp. 453-563.
http://ac.els-cdn.com/S0047248400904354/1-s2.0-S0047248400904354-main.pdf?_tid=cf9851e0-331c-11e2-905c-00000aab0f27&acdnat=1353421141_aa5e2490ef6e0ef3cac24722ba860fe3 [11.12.2011]
2. *Большая Российская энциклопедия*, БРЭ, Москва, 2004. ISBN: 5-85270-326-5.
3. Myers, N.: *Environment exodus*, Climate institute, 1995.
<http://www.climate.org.topics.environmental-security.index.html> [28.11.2011]
4. Homer-Dixon, T.: *On the Threshold: Environmental Changes As Causes of Acute Conflict*, International Security, Vol. 16, No. 2, pp. 76-116, 1991.

5. Dasgupta, P.: *And resource economics in the world of the poor*, Resources for the future, 1997.
http://books.google.rs/books?hl=en&lr=&id=QMr9LBLNgc0C&oi=fnd&pg=PA1&dq=High+birthrate+agriculture,+environmental+degradation+world&ots=yjnJOVxmgV&sig=3MP6WE8AHeJS5Im24w_vLZNijWE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. [28.12.2011]
6. Suhrke, A.: *Environmental Degradation, Migration and Conflict*, Chr. Michelsen Institute, 1993. http://www.cmi.no/publications.1993%5Cpressure_points.pdf [03.04.2011]
7. Myers, N.: *Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century*, The Royal Society, pp. 609-613, 2002.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov.pmc.articles.PMC1692964.pdf.12028796.pdf>. [19.02.2012]
8. Myers, N.: *Environmental refugees*, Population Environment, Vol. 19, page 167–182, 1997.
<http://www.springerlink.com.proxy.kobson.nb.rs:2048.content.j436x24814660277.fulltext.pdf> [12.12.2011]
9. Lester, B.: *Environmental refugee*, World Watch Institute, 1970.
10. Jacobson, J.: *Environmental refugees: A Yardstick of Habitability*, Worldwater Paper, no.86, Washington, DC: Worldwatch Institute, 1988.
11. Catenese, A.: *Haiti's Refugees: Political, Economic, Environmental Field Staff Reports*, no. 17, Sausalito, CA: Universities Field Staff International and Natural Heritage Institute, 1990.
12. Mc Gregor, J.: *Refugees and the Environment*, pp. 157-170 in: Richard Black & Vaughan Robinson, eds. *Geography and refugees: Patterns and processes of Change*. London & New York: Belhaven, 1993.
13. Lee, S.-wan: *Environmental Change, refugees, and conflict in the Third Worlds. A Framework for Inquiry Applied to Case Studies of Sudan and Bangladesh*, University of Maryland, 1994.
14. Suhrke, A, and Visentin, A.: *The Environmental refugees: A New Approach*, Ecodecision, p.73-74, 1991.
15. Myers, N. and Kent, J.: *Environmental exodus: An emergent crisis in the global arena*, The climate Institute, Washington DC, 1995.
16. Lee, S. W. (2007) *In Limbo: Environmental Refugees in the Word*. In: *Conflict and the Environmental*, Nils Petter Gleditsch et al., Dordrecht: Kluwer Academic, 273-293.
17. Gargon J. and Khoudour-Casteras D.: *Tackling the Policy Changes of Migration, regulation, integrated, development*, Development Centre Studies. 2011.
<http://browse.oecdbookshop.org.oecd.pdfs.product.4111061e.pdf> [21.05.2012]
18. Chase-Dunn, C. & Anderson, E. N. : *The historical evolution of world-systems*, NY: Palgrave Macmillan, New York, 2005. http://www.revalvaatio.org.wp.wp-content/uploads.chase-dunn_anderson-the_historical_evolution_of_world-systems.pdf [24.12.2011]
19. Myers, N. & Kent, J.: *Food and hunger in Sub-Saharan Africa*, The Environmentalist 21, pp. 41–69, 2001.
<http://www.springerlink.com.proxy.kobson.nb.rs:2048.content.p84046649j842v27.fulltext.pdf> [10.11.2011]

20. Doos, B. R.: *Can large-scale environmental migrations be predicted?*, Global Environmental Change, No. 7, pp. 41–61. 1997.
21. Ramlogan, R.: *Environmental refugees: a review*, Environmental Conservation, Vol. 23, page 81–88. 1997. doi: 10.1017.C0376892900038285.
22. Renner, M.: *Refugee numbers continue decline*, In Vital signs, 2000, (ed. L. R. Shrestha, S.S. and P.B Bhandari 2005 Environmental Security and Labour Migration in Nepal, Paper for presentation at the IUSSP's XXV International Population Conference, Tours, France, 18-23 July.
23. UNHCR (2006) *The State of the World's Refugees*. Доступно на: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtz/template?page=publ&src=static/sowr2006/toceng.htm>. [12.12.2011]
24. Warner, K. et al.: *In Search of Shelter: Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement*, 2009. http://www.ciesin.columbia.edu/documents/clim-migr-report-june09_final.pdf [12.12.2011]
25. Brown, L. R.: *World on edge: How to prevent environmental and economic collapse*, NY: Earth Policy Institute, New York, 2011. <http://www.earth-policy.org.books.wote.wotech9> [19.12.2011]
26. Myers, N.: *Environmental refugees: An emergent security issue*, 13th Economic Forum, 2005. <http://www.osce.org.eea.14851>. [01.12.2011]
27. Hu, A.: *The trend of the Chinese population growth*, Beijing: Chinese Academy of Sciences.1993.
28. Micklin, M.: *Is continued growth sustainable?*, The change in the Chinese economy in ecological perspective, Nanjing: University of Nanjing, 1993.
29. Остојић Г. и Благојевић, М.: *Примена хегемоније у решавању међународних спорова око ресурса пијаће воде*, Међународни проблеми, Vol.LXII, No 3.2011, Београд. 2011.
30. Homer-Dixon, T. : *Environmental scarcities and violent conflict: evidence from cases*, International Security 19, page 5-40. 1994. http://graduateinstitute.ch.webdav.site.iheid.shared.summer.IA2009_readings.MD1.pdf [25.10.2011]
31. Sanders, T.G.: *Northeast Brazilian Environmental Refugees: Where They Go*, Field Staff Report, no. 21, Washington DC: Universities Field Staff International. 1990-91.
32. Myers, N.: *Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century*, The Royal society, 2001, doi 10.1098.rstb.2001.0953. <http://www.nicholas.duke.edu.people.faculty.myers.myers2001.pdf> [12.12.2011]
33. CIA World Factbooks, 2011. www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html. [29.03.2012]
34. Keese, J.: *The Caribbean*, Geography 370: Geography of Latin America, 2011.
35. Myers, N.: *Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century*, Philosophical Transactions of the Royal Society, 357(1420), 609-613. 2002. doi:10.1098.rstb.2001.0953.
36. IPCC Fourth Assessment Report: Climate Change 2007 (AR4),2007. http://www.ipcc.ch/publications_and_data.ar4.syr.en.contents.html [22.12.2010]

37. Church, J. A, et al.: *Sea Level Rise at Tropical Pacific and Indian Ocean Islands*, Global and Planetary Change, 53, pp. 155-168. 2006
38. Peters, L. K.: *Environmental refugees, Senior Project, Social Sciences Department*, College of Liberal, California polytechnic state university, 2011. <http://digitalcommons.calpoly.edu.cgi.viewcontent.cgi?article=1051&context=socssp> [05.12.2011]
39. Boon K, E, and Tra L, T.: *Are Environmental Refugees Refused?*, Stud. Tribes Tribals, 2007, 5(2) pp. 85-95, 2007. <http://www.krepublishers.com.02-Journals.T%20&%20T.T%20&%20T-05-0-000-000-2007-Web.T%20&%20T-05-2-085-2007-Abst-PDF.T%20&%20T-05-2-085-07-141-Boon-E-K.T&T-05-2-85-07-141-Boon-E-K-Tt.pdf> [15.12.2011]
40. Docherty, B, & Giannini, T.: *Confronting a rising tide: a proposal for a convention on climate change refugees*, Harvard Environmental Law Review, Vol. 33. 2009. http://www.law.harvard.edu.students.org.s.elr.vol33_2.Docherty%20Giannini.pdf [28.12.2011]
41. Nicholls, R. J.: *Coastal flooding and wetland loss in the 21st century: changes under the SRES climate and socioeconomic scenarios*, Global Environmental Change, No. 14, pp. 69–86. 2004, http://randd.defra.gov.uk.Document.aspx?Document=GA01034_2288_FRP.pdf [15.01.2012]
42. Vlachos, E.: *Environmental Refugees: The Growing Challenge*, 2007. In: Conflict and the Environmental, Nils Petter Gleditsch et al., Dordrecht: kluwer Academic, 293-312.
43. Lee, S. W.: *In Limbo: Environmental Refugees in the Word*, 2007. In: Conflict and the Environmental, Nils Petter Gleditsch et al., Dordrecht: Kluwer Academic, 273-293.
44. Hugo, G.J.: *Population Movement in Indonesia Since 1971*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 4, pp. 242-256. 1988,
45. Naik, A., Stigter, E. and Laczko, F.: *Migration, Development and Natural Disasters: Insights from the Indian Ocean Tsunami*, International Organization for Migration, Geneva, 1997.
46. EM-DAT: the OFDA . CRED International Disaster Database, 2012. <http://www.emdat.be.database> [20.11.2011]
47. *Population & Housing Census: Preliminary Results*, Government of the People's Republic of Bangladesh, 2011. <http://www.bbs.gov.bd/webtestapplication/userfiles/image/BBS/PHC2011Preliminary%20Result.pdf> [11.11.2011]
48. *World Economic Outlook*, International Monetary Fund, 2011. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/text.pdf> [11.02.2012]
49. *World Development Indicators 2010*, World Bank, 2010. <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators/wdi-2010>. [10.10.2011]
50. *China Population Statistics and Related Information*, China Information and Sources. 2010. www.chinatoday.com/data/china.population.htm [16.04.2012]
51. OUN – www.data.un.org
52. Historical-atlas, www.tacitus.nu/historical-atlas/population. [12.03.2012]
53. www.nationmaster.com/graph.peo_pop-people-population&date=1991

54. *The State of the World's Refugees*, UNHCR, 2006.
<http://www.unhcr.org.4a4dc1a89.html>. [12.12.2011]
55. Boon, K. E., and Tra, L. T.: *Are Environmental Refugees Refused?* Stud. Tribes Tribals, 5(2): 85-95, 2007.
<http://www.krepublishers.com.02-Journals.T%20&%20T.T%20&%20T-05-0-000-000-2007-Web.T%20&%20T-05-2-085-2007-Abst-PDF.T%20&%20T-05-2-085-07-141-Boon-E-K.T&T-05-2-85-07-141-Boon-E-K-Tt.pdf> [15.12.2011]
56. UNICEF, *The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident.*, 2002,
<http://www.unicef.org/newsline/chernobylreport.pdf> [12.12.2011]
57. Diago C. A.: *La explosión de Cali*, Biblioteca Virtual del Banco de la República. 1956
58. Arturson, G.: *The tragedy of San Juanico--the most severe LPG disaster in history*, Burns, . page 87-102, 1987. Доступно на:
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/3580941>. [21.03.2011]
59. *Company Defends Chief in Bhopal Disaster*, The Associated press, 2009.
http://www.nytimes.com/2009/08/03/business/global/03bhopal.html?_r=0 [19.02.2011]
60. Horne, B.: *What is the status of environmental refugees, under international and Australian law?* ANU.CLA Internship Program, Faculty of La, 2006.
<http://www.cla.asn.au.Articles.060203BrookeHorne.pdf> [11.12.2011]
61. *The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Acciden*, UNICEF,
<http://www.unicef.org.newsline.chernobylreport.pdf> [12.12.2011]
62. Bao, X. B.: *Protection and Control of Land Resources*, In Liang, C, Crises and Breakthrough for China's Environment, pp. 198-210, Beijing: Social Sciences Academic Press, 2006.
63. Hugo, G. J.: *Population Movement in Indonesia Since 1971*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 79, 4, pp. 242-256, 1988.
64. Tan, Y.: *Environmental Concerns and Population Displacement in West China*, Paper presented at the 8 Tth APMRN Conference, Fuzhou, China, 26-29 May, 2007.
<http://piasdgserver.usp.ac.fj/apmrn/conferences/8thAPMRNconference/26.Tan%20Guo.pdf> [10.12.2011]
65. Togala, I.: *Désertification et les migrations: La Promotion du Pourghère comme outil de lutte contre la désterification et facteur de création d'emplois pour la lutte contre la pauvreté*, International symposium on Desertification and Migrations, Almeria, 25-27 October 2006.
66. Bates, C. D.: *Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change*, Population and Environment, Vol. 23, No. 5, 2002.
<http://www.springerlink.com.proxy.kobson.nb.rs:2048.content.p1pgnk1epjy66ta4.fulltext.pdf>. [12.01.2012]
67. Renaud, F., et al.: *Control, Adapt or Flee: How to Face Environmental Migration?*, United Nations University, Institute for Environment and Human Security, Germany, 2007.
68. Glossary – Climate Change. Education Center – Arctic Climatology and Meteorology. NSIDC National Snow and Ice Data Center.
http://nsidc.org/arcticmet/glossary/climate_change.html

69. Balk, D.: *Urban Population Distribution and the Rising Risks of Climate Change*, Presentation at the United Nations Population Division Expert Group Meeting, 21-23 January 2008. Део доступан на интернет адреси:
http://www.un.org.esa.population.meetings.EGM_PopDist.Balk.pdf [11.11.2011]
70. Boano, C. & Morris, T.: *Environmentally displaced people Understanding the linkages between environmental change, livelihoods and forced migration*, Environmentally displaced people, 2008. <http://www.rsc.ox.ac.uk.publications.policy-briefings.RSCPBI-Environment.pdf>. [11.12.2011]
71. McGranahan, G., Balk D. & Anderson, B.: *The rising tide: assessing the risks of climate change and human settlements in low elevation coastal zones*, Environment & Urbanization, Vol 19, pp 17-37. 2007,
<http://sedac.ciesin.org.gpw.docs.McGranahan2007.pdf>. [07.01.2012]
72. Cernea, M. and McDowell, C.: *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*, Oxford: Berghahn Books, 2000.
http://books.google.rs/books?id=9ddh_7mJqL8C&printsec=frontcover&hl=sr&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [23.12.2011]
73. *Dams and Development, The report of the world commission on dams*, World Commission on Dams, 2000. http://www.internationalrivers.org/files/attached-files/world_commission_on_dams_final_report.pdf [13.06.2011]
74. Emmanuel, K. B. & Tra, L. T. : *Are Environmental Refugees Refused?* Stud. Tribes Tribals, 5(2): 85-95, 2007. <http://www.krepublishers.com.02-Journals.T%20&%20T.T%20&%20T-05-0-000-000-2007-Web.T%20&%20T-05-2-085-2007-Abst-PDF.T%20&%20T-05-2-085-07-141-Boon-E-K.T&T-05-2-85-07-141-Boon-E-K-Tt.pdf>. [17.12.2011]
75. Baker, R. E.: *Determination of Environmental Refugees: Cases for Inclusion and Expansion*, Macalester Environmental Review, 1-14, 2001.
<http://www.macalester.edu.environmentalstudies.macenvreview.determination.htm> [24.12.2011]
76. Fernandes, W. *Power and Powerlessness: Development Projects and Displacement of Tribals*, Social Action, pp. 243-269, 1991.
77. Gleditch, N.P. et al. : *Climate change and conflict: the migration link*, International Peace Academy, 2007.
http://www.ipinst.org.media.pdf.publications.cwc_working_paper_climate_change.pdf [11.12.2011]
78. Reuveny, R.: *Climate change-induced migration and violent conflict*, Political Geography, Vol. 26, pp. 656-673. 2007.
<http://www.sciencedirect.com.proxy.kobson.nb.rs:2048.science.article.pii.S0962629807000601> [17.12.2011.]
- CRED. (2002). EM-DAT, Center for Research on the Epidemiology of Disasters. Brussels: University of Louvain. Cropper, M. L., Griffiths, C., & Mani, M. (1999). Roads, population pressures, and deforestation in Thailand, 1976-1989. *Land Economics*, 75 (1999), 58-73. <http://www.econ.umd.edu.research.papers.140>. [15.01.2012]

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО ДРУШТВЕНИ
РЕСУРС НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИСветлана С. Станаревић и Миланко М. Бодин
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У овом раду представљена је безбедносна култура као друштвени ресурс и фактор развоја националне безбедности, укључујући два битна процеса: први, као трансфер националне културе у безбедносну културу и, други, као трансфер националне безбедности у безбедносну културу.

Да бисмо развили ту поставку, кренули смо од националног оквира безбедности и безбедносне културе и размотрили на које све начине и укључујући које факторе, актере или институције безбедносна култура треба да допринесе развоју и очувању националне безбедности. Бројни су фактори који утичу на стабилност и развој националне безбедности. Поред војних, економских, политичких и технолошких фактора који проистичу из оснажености и стабилности демократских процеса и институционалне изграђености и ефикасности, веома су значајни и они који потичу из сфере културе, националне културе, а затим и безбедносне културе.

Безбедносна култура која је проистекла из националне културе јачањем и оснаживањем, пре свега националног идентитета, кроз јачање националне воље, патриотске свести грађана и спремности да се бране виталне националне вредности, усмерена је и ка остваривању трајних националних циљева, првенствено уз ослањање на сопствене ресурсе и капацитете у свим доменима развоја друштва. Тежиште рада је на улози и значају друштвене елите и националног система образовања, када је у питању трансфер националне културе у безбедносну културу, односно на улогу државних и друштвених институција, када је у питању трансфер националне безбедности у безбедносну културу.

Кључне речи: *национална безбедност, национална култура, безбедносна култура, друштвени ресурс*

Увод

Познато је да се национална безбедност односи на делатност државе којом она, у складу са својим друштвеним могућностима у садашњости и ресурсима које гради за будућност, штити властити идентитет, опстанак и интересе. При том су друштвене могућности у свом најширем схватању условљене и културним обележјима, као што су традиција, вредности, веровања, институције, али и начин живота. Када говори о безбедности, Љ. Стајић наглашава управо ту димензију дру-

штва, јер да бисмо били безбедни „није довољно само одсуство неког или нечег што нас угрожава, већ се мора живети у друштву које обилује правдом, моралом и културом, друштву које стално унапређује своје вредности“.

Национална безбедност може се представити као способност државе (нације) да опстане тако што ће заштитити територијални интегритет и суверенитет, остварити политичку самосталност и уз помоћ државних атрибута заштитити своје унутрашње вредности од угрожавања, које може доћи споља или изнутра. Заштита основних вредности друштва полази од активности националних безбедносних структура путем организованог специфичног апарата државе и не произлази искључиво из ефикасности, већ и суштине и функције, као и превенције укупних хуманистичких вредности којима се на цивилизован начин постижу национални безбедносни ефекти у друштву.

Разнолике су културно-теоријске традиције, из којих се могу издвојити и различита значења националне безбедности с обзиром на вредносно-нормативни потенцијал њеног садржаја, с једне стране, и фактичке организације системске природе, које постављају националну безбедност у контекст позитивноправног и политичког остваривања, с друге стране.² Свакако да национална култура својим садржајем и својим функцијама утврђује начин на који се национална безбедност изграђује, чува и развија, поштујући значај и одржавање свих важних компоненти нације као ентитета. Да би се то постигло, неопходно је да своје утицаје и деловање усмери тако да се изграђује и одржава одређени степен националне хомогености, да се пренесе доминантне идеје у сфери политичког и националног, уобличава и преноси владајући поглед на свет, укључујући вредносни систем и вредносне оријентације, чувају историјска сећања везана за процес настајања националног идентитета, конструише однос са „другима“, изграђују ресурси у материјалном и духовном смислу и слично.

Национална безбедност представља и „угаони камен“ концепта националног интереса, који као искључиву или најважнију вредност којој тежи најчешће истиче управо национално самоочување, тј. националну безбедност. Витални национални интерес представља корист, добит и погодност од посебног значаја за опстанак нације без обзира на начин на који се конституисала. Он не може бити предмет преговарања, већ представља крајњу тачку опстанка, за чију је заштиту држава спремна да употреби све расположиве снаге и средства. Интерес националне безбедности може бити интерпретација виталних националних интереса на различитим нивоима испољавања. Национални интереси треба да буду јасно дефинисани и да артикулишу намере нације, које државе реализују активним спровођењем политике на унутрашњем и спољашњем плану, уз мобилисање свих расположивих ресурса.

У овом раду желимо да представимо безбедносну културу као незаобилазан чинилац безбедносне политике унутар једне државе и на међународном плану, који значајно утиче на то да се национална безбедност унапреди и развије. Наиме, безбедносна култура може представљати прихватљив оквир или образац за безбедно-

¹ Љубомир Стајић, „Неке недоумице око схватања безбедности у XXI веку“, у: *Ризик, моћ, заштита – Увођење у науку безбедности*, приредио Владимир Н. Цветковић, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 342.

² Миленко Бодин: *Теоријски основи менаџмента националне безбедности*, докторска дисертација, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2007.

сну политику која ће бити смислена за теоретичаре и корисна за практичаре безбедности. Смисао овог концепта огледа се управо у томе да постави, али и објасни темеље безбедносне политике и да дефинише, а затим и развије средства која ће омогућити развој и просперитет државе, а на појединачном нивоу добробит, сигурност и квалитет живота. Већ је познато да се безбедносна култура такође може сагледати и у контексту превенције друштвених конфликта, системских одговора на ризике и као конститутивни део нових безбедносних инфраструктура.

Разумевање концепта безбедносне културе подразумевало би безбедносне активности и понашања који проистичу из одговорности и спремности деловања свих субјеката у једном друштву, у складу са стеченим знањима и вештинама, као и прихваћеним вредностима и вредносним оријентацијама, веровањима и изграђеним ставовима утемељеним у датој култури и културном наслеђу.³ Огледа се у начину на који се најшире схвата окружење, испољава разумевање за динамику друштвених односа (и на појединачном и на ширем плану), уочава важност апсолутне контроле над сопственим добрима (начело суверенитета), начина на који се уочавају и дефинишу опасности, ризици и претње, затим одређују интереси и бирају средства или инструменти за деловање.

Безбедносна култура може се разматрати и кроз њене унутрашње и спољашње манифестације. Унутрашње се односе на промишљање безбедности или развој идеје о безбедности, а спољашње на понашање у сфери безбедности, као и однос или приступ безбедности који се превасходно односи на спремност и способност да се одговори на ризике и претње, било у материјалном било у духовном смислу.

Према Љубомиру Стајићу, безбедносна култура је: *скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих облика и носилаца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања*.⁴

Према овој дефиницији безбедносне културе уочавамо да се она одређује у односу на угрожавање, опасност или претње, који су кључне одреднице за успостављање и развијање једног оваквог концепта. Наравно, може се говорити и о неким другим, новим димензијама које се оријентишу према богатијем систему мотивације за деловање, као што су, на пример, бољи услови развоја и унапређења односа између одређених актера на међународној сцени или унутар државе упркос присутним претњама и опасностима. Такође, занимљива је и димензија која интегрише разнородне друштвене елементе и њихове специфичне функције, као и поткултуре, и њихове различите улоге, обављајући одређене фундаменталне функције у процесу хуманизације човека и његовог света.

У литератури се тек последњих година појављују текстови који јасније дефинишу и који са приметно више аргумената говоре о националним безбедносним културама, стављајући их у контекст обрасца глобалног управљања.⁵ Националне без-

³ Светлана Станаревић, *Концепт безбедносне културе и претпоставке његовог развоја*, докторска дисертација, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2012.

⁴ Љубомир Стајић: *Основи система безбедности*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2011, стр. 59.

⁵ Видети: Emil J. Kirchner, James Sperling (eds), *National Security Cultures – Patterns of global governance*, Routledge, London and New York, 2010.

бедносне културе представљају објектив кроз који национални ауторитети преламају структуралне позиције државе у међународном систему, објашњавају субјективно разумевање објективних претњи националној безбедности, инструменте који ће се користити као одговор и придају предности или првенство унилатералним или мултилатералним акцијама. У том смислу се, према Кирхнеру (*Emil J. Kirchner*) и Сперлингу (*James Sperling*), издвајају елементи који одређују оквир националне безбедносне културе и на основу којих се она може анализирати.⁶ Када се говори о националном нивоу, дакле националној безбедности и безбедносној политици која се води у оквиру једне државе, уочавају се следећи елементи безбедносне културе: поглед на међународно окружење, национални идентитет, инструменталне склоности и предност у интеракцијама.

Први елемент односи се на питање да ли међународни мир почива на активној промоцији међународних правила и институција или на одвраћању и равнотежи моћи – дакле, какав је приступ рату, миру и безбедности. Национални идентитет је важан и разматра се његова заснованост на принципима либералне демократије, поштовању владавине права, одбрани људских права и грађанских слобода, те веровању у плурализам (у том смислу се и мултикултурализам може посматрати као политички концепт или као кључна компонента националног идентитета, што је, рецимо, случај Канаде).

Инструменталне склоности односе се на став државе о томе да ли при доношењу неких одлука и поступака на међународној сцени користи привилегију меке или тврде моћи; а, такође, о томе колико је насиље прихватљив начин да се тражи извршење политичке промене, било изнутра, било споља или се опредељују за решавање спорова мирним путем, применом ефикасних и принципијелних компромиса – дакле, да ли постоји тенденција да се користе више војна или више цивилна/мирољубива средства.

На крају, предности или давање првенства у интеракцијама подразумевају могућност да се делује мултилатерално у оквиру глобалних или регионалних међународних организација или више билатерално са земљама из региона, чак и са могућношћу да се буде готово изолован (пример Северне Кореје) или неутралан.

Концепт безбедносне културе има додирних тачака са многим сличним концептима који се заснивају и утемељују у концепту културе, као што су: стратешка, политичка или организациона култура и који уједно могу представљати његово теоријско извориште. Упоредјујући их можемо утврдити где су тачке сусрета или размимоилажења у сагледавању предмета којим се баве. Тако, на пример, у односу на стратешку културу концепт безбедносне културе може се представити и као „ужи“ и као „шири“, у зависности од угла гледања, али свакако да има потенцијал да се развија и примењује у више димензија и аспеката, и са више расположивих инструмената. У складу са новим, измењеним концептом безбедности, који укључује бројне актере и не креће се само у оквиру војних претњи, стварају се услови који превазилазе могућности, замисли и идеје стратешке културе. Ипак, овог рада биће на трансферима⁷ који се одвијају на релацијама националне културе и националне безбедности, с једне стране, и безбедносне културе, с друге стране.

⁶ Исто, стр. 11.

⁷ Иманентно својство сваког делатног људског бића које можемо означити атрибутом „културни“, макар и да је реч о најрудиментарнијим формама, јесте трансцендирање (трансфер) постојећег и стварање нечега но-

Трансфер националне културе у безбедносну културу

Све што има предзнак националног представља јасан израз једног посебног начина реаговања, и то нарочито на изазове глобалне и транснационалне промене. Национална „имагинација“ на посебан начин организује своје размишљање и одређује своје категорије као одговор на оно што се догађа у савременом свету. Када се говори о националној култури, а још више и о националном менталитету, и поред бројних оспоравања када је у питању легитимност појма, подразумева се или бар претпоставља становиште јединства, интегритета, кохерентности, консензуса, заједништва – дакле, све оно што представља позитивну вредност, како културну, тако и политичку вредност коју треба бранити и заштитити.

Процес идентификације са елементима специфичне културе подразумева снажан емоционални улог, а он је најинтензивнији, па често и најбогатији, када су у питању верски, етнички и/или национални идентитет. Из ове тврдње проистичу две ствари: прво, удео културе у фаворизовању стварања сложених односа између чланова дате заједнице са допуштењем да препознају сваког другог члана (нације) и замисле њихову заједницу као одвојену и дистанцирану од других и, друго, индивидуе социјализоване у оквиру посебне културе теже њеним унутрашњим симболима, веровањима, обичајима, вредностима, као делом који и њих уобличава.⁸

Посредством церемонија, обичаја и симбола сваки припадник заједнице учествује у њеном животу, емоцијама и врлинама и, преко њих, поново се посвећује њеној судбини. Артикулишући и чинећи опипљивом идеологију национализма и појмове нације, церемонијал и симболика доприносе осигуравању континуитета једне апстрактне историјске и судбинске заједнице.

Национална култура може се дефинисати као скуп претпоставки, веровања и вредности које деле припадници једне националне заједнице и који битно одређују њихово разумевање света, као и понашање у њему.⁹ Наведене претпоставке, вредности и норме углавном су подсвесног карактера и одређују замисао људске природе, однос према природи, као и односе између људи.

Да бисмо јасније разумели и одредили оквир третирања националне културе у овом раду, морамо поћи од чињенице да постоје различите културне групе у различитим географским регионима и да свака поседује заједничко културно памћење и заједнички систем симбола, што, опет, не значи аутоматски да је култура исто што и нација. Стога, дефинисање културе на националном нивоу није чест приступ антрополошких наука и наука о култури. Нације су релативно нова појава и не морају

вог, што на сврсисходнији начин задовољава одређену људску потребу или решава неко егзистенцијално питање. Да бисмо објаснили трансферно обележје концепта безбедносне културе морамо узети у обзир различите нивое и димензије у којима се трансфер одвија, тако да запажамо пренос одређених функција у оквиру културе, пренос категорија и теоријских конструкција из једног концепта у други (из културе у поље безбедности), пренос знања, пренос значења, пренос референтних објеката и субјеката безбедности из једног поља анализе у друго, пренос претњи, пренос методологија и истраживачких поступака и томе слично. У раду се посебно ослањамо на трансфере из поља културе и безбедности која имају национални предзнак.

⁸ Montserrat Guibernau, *The Identity of Nations*, Polity Press, Cambridge, UK, 2008.

⁹ Н. Јанићијевић: „Глобализација и националне културе земаља у транзицији: конвергенција или дивергенција?“, *Пословна политика*, год. 31, бр. 7–8, 2002.

неминовно да чине хомогену културу. Такође, појаве као што су национализам, глобализација, миграције и сличне, у савременим друштвима постају снажније и са јачим утицајима, јер, поред осталог, могу чак и ојачати културну разноврсност у оквиру једне исте земље.

Ипак, у литератури о менаџменту концепт националне културе је солидно успостављен и широко признат. Холандски истраживач Хотстеде [Geert Hotstede] свестан је проблема перспективе ширег аспекта када се говори о култури, али у својим истраживачким радовима наводи снаге које интегришу (уцелињују), као што су: језик, национални образовни систем, национална армија, национални политички систем, национална заступљеност у спортским манифестацијама и догађајима, тржиште домаћих производа и услуга са одређеним вештинама и слично. Све заједно може довести до могућности концептуализације културе на националном нивоу, јер су детерминанте које имају утицај на „програмирање ума“ упоредиве, с обзиром на то да људи у оквиру једне земље мисле и осећају на сличан начин.

Хотстеде је дефинисао националну културу као „колективно програмирање ума које разликује једну групу људи од друге“.¹⁰ Он је предложио да се људи деле према колективном националном карактеру, који представља њихово културно ментално програмирање, које обухвата вредности, уверења, претпоставке, очекивања, перцепције и понашања. Да би се различите културе тумачиле, потребно је посегнути за различитим димензијама појединачних култура, како би се њиховим поређењем пронашле сличности и разлике, односно створила матрица кроз коју би се преламале особине култура различитих народа.¹¹

Неки научници су подржали Хотстедеа и предложили оквир за проучавање културе на националном нивоу. Они су идентификовали основне друштвене проблеме који ангажују све људе без обзира на њихову националну припадност. Разлике међу земљама настају јер свака национална култура има другачији приступ прилагођавања идентификованим друштвеним питањима или проблемима који су од значаја за све. Поред тога, Стенкамп [Jan-Benedict EM Steenkamp] сматра да се култура валидно може појмовно замислити на националном нивоу, ако постоји неки облик заједнице у оквиру нације са значајним разликама у односу на припаднике других етничких заједница.¹²

¹⁰ Geert Hotstede, "National Cultures in Four Dimensions", *International Studies of Management and Organization*, 1983.

¹¹ Хотстеде је био пионир у развоју националне културне димензије, кроз своја истраживања у локалним јединицама корпорације ИБМ у више од 50 земаља света. С тим у вези, Хотстеде је открио да култура има четири димензије помоћу којих се могу објаснити начини на које се људи из различитих култура понашају баш тако како се понашају. То би биле следеће димензије: дистанца моћи, избегавање несигурности, индивидуализам и принцип мушкост/женскост. У међувремену је у оквир анализе увео и пету димензију, која представља дугорочну оријентацију, а подразумева или прихватање дугогодишњих или краткорочних друштвених вредности. Слично су други истраживачи подржали ова Хотстедеова истраживања или су, као полазне тачке у сопственим истраживањима, узели идентификовање заједничких друштвених проблема, као што су: однос према власти, концепт сопства (однос између појединца и друштва), појединачни концепти мушкости и женскости и начин решавања конфликта. Видети: Shalom H. Schwartz, "Are there universal aspects in the content and structure of values?", *Journal of Social Issues* (1994), 50, pp. 19–45; и F. Trompenaars, "Resolving International Conflict Culture and Business Strategy", *Business Strategy Review*, 1996, Volume 7, Issue 3, pp. 51–68.

¹² Jan-Benedict EM Steenkamp, "The role of national culture in international marketing research", *International Marketing Review*, 2001, vol. 18, iss. 1, pp. 30–44.

Уважавајући и могућу тензију између појмова културе уопште и националне културе, треба истаћи да се било које стваралаштво које називамо културним сматра отвореним за културну комуникацију најширих размера, али истовремено, уколико је у питању засебна култура, у њој се може распознати оригиналност у форми и садржају као нешто што исказује дух људи и народа међу другим људима и другим народима. У том смислу национална култура представља оквир стваралаштва и деловања који се по обиму и садржају појма не може нивелисати на општу културу. На основу таквог разумевања националне културе може се говорити о њеном утемељењу у одређеним цивилизацијским парадигмама, њеној трајности на основу специфичних културних образаца и актуелности у погледу особености искустава и начина живота народа на одређеном простору.

Познато је да „замишљена заједница“, као извор идентитета и као извор обавезе, најефикасније функционише када је заједница унитарна. Такође, јасно је да су такве заједнице малобројне и тешко их је одржати.¹³ С обзиром на то да постоји опредељење за суштинско јединство, национална култура, која, поред осталог, обухвата и начин мишљења и осећања, може да доживљава разноликост, различитост и комплексност као проблем. Различитост је проблем, зато што се доводи у везу са опасностима (које често, такође, могу бити само „замишљене“ или „умишљене“) културног и политичког пропадања, раздвајања, као и нереда.

Свакодневна реалност ипак је испуњена различитошћу, са којом савремене нације треба да живе и да се суоче. Зато је важно да се пронађу механизми овладавања плуралитетом и последицама које настају када се тим плуралитетом не управља на одговарајући начин. У теорији, али и политичкој пракси, већ су примењени концепти асимилације, мултикултурализма и интеркултурног дијалога, који по том питању дају и различите резултате.

Када је у питању јединство, у теорији су заступљене назнаке о снажном уверењу у неопходност постојања неке врсте повезујућег механизма „заједничког етоса“ (уцелињујућег начела – према Рут Бенедикт). Данас се још увек трага и тражи решење за уједињавајући принцип који би могао да се успостави у неком друштву (у националним оквирима, на пример). Политички мислиоци најчешће износе став како би јединство требало везати за изванредан политички принцип, за неки концепт националног грађанства, где је оно схваћено као пристајање на скуп политичких начела, као што су: толеранција, поштовање владавине права, веровање у процедуре парламентарне демократије и тако даље.

Познато је и да други теоретичари одбацују принцип грађанског национализма као основ заједничке идентификације, јер, по њима, није довољно суштински; што значи да он не може објаснити зашто границе политичке заједнице треба да буду ту где су постављене, а не негде другде, затим не пружа било какав осећај историјског идентитета заједнице, везе које спајају данашњу политику са одлукама донетим и акцијама изведеним у прошлости. Неопходно је, дакле, да постоји снажнија

¹³ Према неким новијим проценама, у 184 независне државе у свету постоји око 600 језичких и 5.000 етничких група. Исланд и Кореја наводе се као примери земаља које су мање или више културно хомогене. Видети: Вил Кимлика, *Мултикултурализам – мултикултурно грађанство*, ЦИД, Подгорица, Јесенски и Турк, Загреб, 2004.

веза, која укључује потребу грађана да имају осећај свог историјског места и свог правог заслуженог места у савременом свету.

Пре него што се помире ове две супротстављене опције, важно је нагласити нужност трансфера акумулираног знања, искуства и других потенцијала из сфере националне културе у безбедносну културу, како би она одиграла своју водећу улогу „чуvara“ националне безбедности. Пре свега тога потребно је утврдити на који се начин, којим средствима и ангажовањем којих актера то може постићи. О некимa ћемо нешто рећи у тексту који следи.

Акумулираним знањима, вредностима и веровањима, потенцијалом који развија креативност и иновативност, национална култура омогућава да се лакше дође до одговора како да се заштите и сачувају виталне вредности, тј. вредности које се најбоље штите језгром савременог концепта безбедности – националном безбедношћу. За разлику од традиционалних виђења безбедности, која нису укључивала културну компоненту у својим анализама, савремена тумачења и погледи на безбедност и националну безбедност посебно уважавају културу и не устручавају се да је уведу у оквир анализе. Као што се показало исправним, идејна основа, антрополошка сазнања, појединачна и колективна психологија, представе и значења јесу друштвени чиниоци који су из темеља преобликовали материјалну структуру и шире и продубљеније разматрали категорије попут идентитета и његове релације према култури и безбедности.

Просвећеност друштвене елите

Идеја да одабрани треба да владају није нова, јер је још Платон говорио да филозофи, односно они који су супериорни јер су најмудрији, треба да владају друштвом или заједницом. Мудрост као критеријум за „одабране“, који су предодређени да владају, одавно је изгубила и устукнула пред једним другим, а то је моћ.

Према једном од најпознатијих теоретичара елите Рајту Милсу [*Wright C. Mills*], елита заузима највише командне позиције друштва. Друштвена моћ је концентрирана у елитним групама које контролишу ресурсе кључних друштвених институција. При том, испољавају огроман ауторитет не само над државним већ и финансијским, образовним, социјалним, грађанским и културним институцијама. Представљају мале групе, али су у могућности да покрену фундаменталне акције које дотичу и мобилишу све грађане. Примера ради, одлуке које се доносе у „дому бардова“ великих корпорација и банака утичу на стопу инфлације и запослености. Такође, потребе индустрије у великој мери одређују приоритете и политике образовних и истраживачких организација, али и главних економских агенција владе.

У теоријској литератури и истраживањима наводе се различити критеријуми формирања и разликовања елита. Сумирајући ставове више теоретичара, можемо говорити о елитама моћи, културним елитама, затвореним и отвореним елитама, елитама које разматрамо према степену структурне интеграције и степену сагласности око вредности. У складу са овим поделама, када се говори о националним елитама, разликују се три важне конфигурације: разједињене, консензусом обједињене елите и идеолошки уједињене елите.

Међу америчким теоретичарима влада мишљење да владајућа елита, која има моћ, црпи своје чланове из следеће три области: 1. највише политичке лидере, укључујући председника и неколико кључних чланова кабинета и блиских саветника, 2. велике корпоративне власнике и генералне менаџере, 3. високе војне официре. Тиме је и снага елите унапређена блиском сарадњом политичке, економске и војне организације.

Полазећи од става да се сва политика своди на борбу за власт, а да ултимативну врсту власти чине сила и насиље, Милс у својој књизи *Елита власти* објашњава како су врхови војске постали током 20. века део елите моћи. „По целом свету се сада стварност уобличава како то војне главешине хоће. Па и у Америци су у политички вакуум умарширали господари рата, војне главешине. Поред извршних органа великих привредних корпорација и политичара, сада генерали и адмирални – ти пријатни рођаци америчке елите – стичу и добијају све већу моћ при доношењу одлука, односно све више утичу на доношење оних најкрупнијих одлука.“¹⁴ Један од разлога повећаног значаја војне елите јесте, по Милсу, и у чињеници да је војска у савременом америчком друштву постала један од, појединачно узето, најснажнијих организатора научног и технолошког напретка и регулатора научних истраживања. Тако је и у неким другим друштвима.

Просвећеност једне нације, а нарочито друштвене елите, када је у питању безбедност, изузетно је важна, јер подстицај и развој безбедносне свести која је у темељу безбедносне културе доприноси развоју и очувању националне безбедности. Елита има задатак или улогу да, добро утемељена у свом знању и могућностима, шири најбоља знања, најбоље идеје свог времена, ослободи знање од свега што је грубо, просто, тешко, апстрактно, стручно, ексклузивно, да га хуманизује (најчешће улога културне елите) и учини га делотворним изван клике култивисаних и учених; и поред свега, да и даље остане најбоље знање и мисао тог доба, па тако и истински извор свежине и светлости.¹⁵

Како ће се дефинисати безбедност под утицајем је договора између државног руководства и елите. То је динамичан процес и питање прерасподеле моћи, а дефиниције безбедности морају да буду посредно постављене и у континуитету. Колико добро руководство успева да максимизира своју аутономију упоредо са учешћем променљивих притисака друштвене елите – одређује природу и степен политичке стабилности и постизање безбедности. Критична улога руководства јесте у његовој способности да балансира сопствена занимања са интересима друштвене елите.

У уобичајеним околностима политика има за циљ да развије међународни и унутрашњи дискурс о безбедности, да буду компатибилни док међусобно обликују један други. Фактор стабилизације структуре која се јавља током времена интеракцијом ова два дискурса јесте безбедносна култура, као скуп вредности, норми, правила и пракси у вези са безбедношћу која наводе на размишљање и образац деловања у пољу безбедности одређене државе. Државе у једном региону понекад могу да деле скуп културних вредности или безбедносну културу у целини. Безбедносна култура дефинише идентитет и тако обликује преференције и приоритете. Тако ак-

¹⁴ Рајт Милс, *Елита власти*, Култура, Београд, 1964, стр. 226.

¹⁵ Метју Арнолд, „Култура и анархија“, *Студије културе – Зборник*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 37–42.

ције и реакције у одређеним ситуацијама помажу да се објасне значајне разлике у политикама безбедности међу државама које могу да деле исто безбедносно окружење и/или су снабдеване са доста сличних домаћих институција.¹⁶

Уколико се држава првобитно определила за кооперативне односе са окружењем или у оквиру неког савеза, специфичне супкултуре или, у овом случају, елите могу да утичу на способност државе да одржи такве односе. Традиције, вредносне оријентације и дубоко укоренењени приоритети војске могу да имају одређени утицај на безбедносну политику и да олакшају или отежају сарадњу у безбедности. Као пример могу да послуже одлучујуће војне експертске групе које дају виртуални вето над одлукама, за или против сарадње у области безбедности, или се њихови ставови преносе преко друштва и утичу на безбедносну културу једне земље.

Национални систем образовања

Смисао и улога образовања у савременим друштвима огледају се у ставу да оно треба да омогући развој друштва, његову савременост, извеснију будућност, квалитет живота и услове да чланови тог друштва живе слободно и срећно, односно да остваре „идеал мира и социјалне правде“. Као предуслов напретка, образовање је саставни део најширих и најзначајнијих друштвених преокупација у свим земљама света. Оно припада „само“ мекој моћи националних држава и, као такво, једно је од најмоћнијих средстава за културно, етичко, професионално формирање личности у условима научно-технолошке револуције, демократизације друштвеног живота и тржишне привреде.

Готово све теоријске расправе и анализе заснивају се на прихватању, подржавању и развијању потреба да се образовни систем ухвати укоштац са савременим проблемима којима обилује свако друштво, и развијено и неразвијено. С тим у вези прокламују се стратешки циљеви који подразумевају: унапређење образовања сходно променама, представљање образовања као развојног ресурса на националном и локалном нивоу, усаглашавање са европским тенденцијама и интернационализацију, али и уважавање образовања као инструмента очувања и развоја националног и културног идентитета. Свака култура развија институције за васпитање и образовање које члановима групе/друштва преносе знања важна за развој, очување и опстанак те групе. Форме у којима се такво знање уводи и преноси могу бити разноврсне.

Унапређење образовања, сходно променама којима је једно друштво захваћено, мора уважити и оне промене које преиспитују досадашњи политички, државни, економски, образовни и културни идентитет. Сва савремена збивања крећу се у оквирима општег, планетарног преплитања идеја, догађаја и актера. Сложена међузависност диктира развој економије, технологије, политике, медија и других чинилаца, а њен први плод је постепено потискивање националних суверенитета и зарањање локалних идентитета пред инвазијом моћних транснационалних институци-

¹⁶ Peter J. Katzenstein, "Introduction: Alternative Perspectives on National Security", in *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, edited by Peter J. Katzenstein, New York: Columbia University Press, 1996; Keith Krause, "Critical Theory and Security Studies the Research Programme of Critical Security Studies", *Cooperation and Conflict*, Sage Journals, 1998.

ја и процеса. Ова глобализација подразумева стварање нових културних блокова и синтеза, али и губитак, нестајање – у распону од декултурације до отвореног етноцида – бројних мањинских култура.¹⁷

Такође, можемо приметити да су сва савремена друштва у мањој или већој мери изложена утицајима ових садржаја, и то посебно образовни и културни системи. Све чешће се у локалном миљеу репродукују социјалне установе, вредности и обрасци понашања глобалног друштва. Животни стилови, аспирације, доколица, потрошња, рад, информације и слично – носе дубоке трагове глобалне културне хомогенизације, оријентишу се и сагледавају мерилима и трендовима глобалне културе. Као одговор на ове утицаје пожељно је да свако друштво и/или држава изграђују своју концепцију усвајања тековина „светског друштва“ (*world society*), односно интеграције у глобализоване социјалне и друге институције, али и да буде свесно модела понашања, интелектуалних и материјалних ресурса који прате глобалне културне токове. Наравно, локална верзија глобалне културе сучељава се са локалним културним идентитетом, националним културама, чије преобликовање може имати и велике патолошке последице, те угрозити саму идеју културног диверзитета или плуралитета култура.

Поред турбулентних промена у сфери економије и убрзаног протока информација, плурализам вредности такође је једна од најуочљивијих одлика савременог света али, исто тако, на националном и међународном плану значајно је присуство дискриминације и насиља. Друштвени оквир у којем егзистирају и делују појединци и групе испуњен је несигурношћу у погледу остваривања људских права и слобода, поштовања институција и принципа демократског развоја и просперитета.

Пошто је савремени свет пун противречности, незаобилазно је поставити питање колико и на који начин образовање може да утиче на избегавање конфликта, на развијање свести о „другима“, о постојећој међузависности, изазовима, ризицима и претњама који оптерећују свакодневни живот, а који ће људе покренути да се суоче са њима и одговоре на прави начин, као и да их усмери на међусобну сарадњу. Ниво образовања, квалитет образовања и образовна постигнућа утичу на то како се човек односи према самом себи, другим људима, припадницима различитих етничких група, човечанству. Због тога је веома важно како се одређују и конституишу садржаји наставних планова и програма на свим нивоима националног система образовања, како се и који кадрови обучавају за преношење тог знања и у којим се условима оно спроводи.

Нашу пажњу треба да заокупи и чињеница да је модерни образовни систем, према мишљењу многих теоретичара и аналитичара, раздвојио један сегмент живота од другог, одвојио научну анализу од филозофске спекулације, технологију од „хуманологије“, науку од уметности, интуицију од интелекта и, самим тим, довео до превласти техничког знања и његових несумњивих резултата. Такође, довео је до сужавања видокруга човекове мисли и делатности, тако да се смањила његова аутономија као индивидуе, његова способност да се одупре нарастајућем апарату масовне манипулације, његова снага имажинације и његов независни суд. Напредак техничких средстава просвећивања, као што смо већ приметили, пропраћен је процесом дехуманизације, па такав напредак прети да поништи сâм циљ који треба да се оствари – идеју човека.

¹⁷ Antony D. King (ed.), *Culture, Globalization and the World – System*, London, Macmillan, 1991; према: Триво Инђић, *Технологија и културни идентитет*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 126.

Образовање, као што знамо, има задатке ширег друштвеног значаја – да упутује људе и приволи их људским правима, естетским, моралним, етничким, националним, културним и универзалним хуманистичким вредностима, да их научи разумевању неопходности међународне сарадње и очувања светског мира и безбедности као услова егзистенције свих људи. У савременом друштву све више се истиче значај образовања, посебно због усложњавања свих форми живота и увођења високих технологија. У том смислу је подизање нивоа безбедносне културе кроз национални систем образовања значајно за спасавање људске заједнице од (само)уништења, при чему се највише рачуна на снагу људског разума и његову културу.

Духовност¹⁸ коју је појам безбедности поседовао у древним временима и која је у међувремену изгубљена – култура је успела да врати у своје поље, управо кроз концепт безбедносне културе. Образовни аспект безбедносне културе, који је утемељен кроз оквир националног система образовања, мора да испољи и развије управо и ту димензију, која ће „оплеленити“ хладну технолошку сферу, која иначе доминира. Тиме ће се опремити не само потребним знањима рационалног и логичког карактера, већ и знањима и вештинама, веровањима и вредностима које проистичу из интуитивних, креативних, духовних облика знања потребних сваком члану друштва који је у процесу образовања, а и осталима.¹⁹

Јединствени национални образовни програми морају се креирати управо тако да промовишу оне вредности које су значајне за будући заједнички живот и идеје које ће донети стабилност, а надасве безбедност за целокупну заједницу. Такође, потребно је да испуне и услове који обухватају традиционалне вредности везане за живот свих групација на том простору, да буду атрактивне за све слојеве друштва, да озбиљно одговоре на изазове и да буду атрактивни за земље из окружења, са којима најпре сарађује и развија добросуседске односе.

Образовање према циљним групама

Свакако најважнија група која је у процесу образовања и која је потребно да буде обухваћена процесом усвајања знања и принципа, што промовише концепт безбедносне културе, јесу деца и млади. Образовање, као што знамо, има веома важну улогу информисања и формирања деце и младих као активних и одговорних чланова заједнице у којој живе. Један од основних циљева образовања²⁰ јесте да

¹⁸ У древним временима концепт безбедности првенствено је био повезан са духом и духовношћу. Она је била есенција теолошког појма. Безбедност је сагледана као диспозиција, поглед на свет и духовно стање, како у психолошком, тако и у моралном погледу. Грчка реч *ataraxie* (део ума, или у значењу – мир) користила се како би се описало стање безбедности. Видети: J. Peter Burgess, „Security as Ethics”, *Policy Brief*, Oslo: PRIO, No 6/2008.

¹⁹ Макс Вебер је, позивајући се на Ничеа, говорио о „стручњацима без духа, уживаоцима без срца“ као типичним представницима модерне културе. И један и други тиме указују на проблем знања које се непрекидно увећава, али које се више не може повезати ни са чим људским као својим средиштем. Видети: Алаида Асман, *Рад на националном памћењу*, Библиотека XX век, Београд, 2002.

²⁰ Данас се све више говори о новим приступима образовању, који су назначени у бројним стратегијама образовања за 21. век и који се могу операционализовати кроз четири образовна циља која морају да се остваре: учити да би се знало, учити да би се радило, учити да би се живело заједно и учити да би

развије самосталан лични идентитет младог човека, чему треба да допринесу сви наставни предмети и целокупан васпитно-образовни процес.

Као што је већ познато, наставни предмети који највише предњаче као носиоци националних обележја јесу матерњи језик и књижевност, историја, географија, али и предмети посвећени културном стваралаштву одређене националне заједнице. Ови наставни предмети пружају основна сазнања о култури народа којима се припада, њиховој историји и географским обележјима територије на којој се живи, али и знања о народима и културама ван граница те државе. Пригодним садржајима у оквиру тих предмета ученици могу најлакше усвојити основна знања о свом националном пореклу и развити свест о поседовању специфичних културно-антрополошких, национално-историјских, вредносно-обичајних и језичких обележја. Уз упознавање културних посебности сопствене националне заједнице, пожељно је да ти предмети усмеравају ученике на разумевање и поштовање других народа, на прихватање разлика произашлих из утицаја другачије средине и на усвајање и поштовање основних људских права и слобода.

Тиме се, као што је већ раније наглашено, ствара основа за трансфер културног обрасца као друштвеног ресурса развоја преко гранања образовања у правцу безбедносне културе,²¹ организационе, као и професионалне културе рада и стваралаштва. На тим основама гради се идентитет младих као аутентичан темељ за обликовање људских ресурса једне земље и за њихову спремност да се суоче са свим изазовима, ризицима и претњама које их окружују.

Образовањем се, иначе, више развија и јача одређени систем вредности и обичаја које једно друштво настоји да промовише у свим приликама, а они даље утичу на избор садржаја којима ће се дати преимућство у преносу знања и средствима која ће користити да би остварили те циљеве. Образовни процес мора бити обогаћен и хуманистичким садржајима, а хуманистичко образовање мора постати део опште културе и културолошке самосвести сваког појединца. На тај начин култивише се и обогађује личност појединца и групе, и пружа им се шанса да успешније пронађу и изграде свој идентитет и сагледају сва ограничења, препреке и изазове глобалног друштвеног развоја. Развој идентитета представља суштину развоја и филозофије образовања за 21. век и њен најважнији циљ.

Откривањем властитог идентитета (издвајањем цивилизацијских колективних вредности из културне историје света и сопствене нације) развија се не само колективно памћење, већ се омогућава откривање и чување властитог групног и индивидуалног идентитета, али и других личних и друштвених вредности. При том се развија осећај припадности својој нацији, али и човечанству, па се, с једне стране, негује национални идентитет, а, с друге, развија и обогађује дух „планетарног човека“.

се било/живело (остваривање људске целокупности, развој личног и групног идентитета, самопоштовања и самоуважавања).

²¹ Било је већ успешних покушаја да се предмет *Безбедносна култура* уведе у образовне програме средњих школа и на факултетима у Републици Србији и у Босни и Херцеговини. Као резултат одређених пројеката и програма у образовним установама објављене су и прве публикације из ове области. Видети: Љ. Стајић, С. Мијалковић, С. Станаревић, *Безбедносна култура*, 2005; Љ. Стајић, С. Мијалковић, С. Станаревић, *Безбедносна култура младих*, Драганић, Београд, 2006; С. Станаревић, Ф. Ејдус (уредници), *Појмовник безбедносне културе*, Центар за цивилно-војне односе уз покровитељство Министарства омладине и спорта, Београд, 2009.

Позната је већ и мисао која политичка размишљања, активности и одлуке представља као безбедносни пројекат. Архитектура савремене политичке моћи, која је оличена у држави и у институцијама и појединцима, укључујући савремене демократске политичаре, своје кључне премисе гради на темељима безбедности и безбедносних потреба. Управо због тога је важно да политички лидери који се позивају на безбедност располажу знањима и умећима који ће помоћи да се безбедносна култура оствари примењујући адекватна политичка, економска, културна, војна, полицијска и друга средства. Креатори политике и стратегије склони су да виде ситуацију кроз свој културни „објектив“, са недовољно разматрања и калкулација перспектива и интереса других, те је у том смислу потребно озбиљније поради на њиховом образовању.

Неке културе и политике, као што је у литератури већ разматрано, одређене су према безбедности на Хобсов начин, а неке на Кантов. Начин на који ће се остварити и применити безбедносна култура у једном друштву не умањује значај и одговорност владајућих политичких снага, као једне од циљних група које су важни промотори тог концепта. Зато се и они идентификују као циљна група која треба да буде одговорни носилац трансфера националне културе у безбедносну културу и који се морају укључити кроз неку форму образовног процеса како би стекли, а затим и оправдали тај статус. На сличан начин могу се посматрати и кадрови/људски ресурси из безбедносних структура.

Медији, као средство и организација преко које се преносе поруке широкој и друштвено мешовитој публици, такође су веома значајна циљна група која треба да буде део образовног процеса и активности, кроз које се садржаји националне културе представљају на начин да доприносе промоцији и развоју безбедносне културе трансфером акумулираних знања и вредности. Средствима масовних комуникација управљају менаџери одређених профила и са посебним стручним знањима, али који у сваком тренутку морају бити свесни значаја безбедносне културе и потребе да обогате своје програме, рубрике и сајтове образовним садржајима који шаљу поруке мира, толеранције, поштовања и уважавања других и другачијих, као и упозорења о ономе што може да повреди, разболи, манипулише или „заведе“.

Трансфер националне безбедности у безбедносну културу

Као што из досадашњег излагања може да се закључи, национална безбедност представља вишу форму развијања интереса безбедности пренету на људске структуре и ентитете, као полазне и темељне структуре за концептуализацију културе, безбедности, а затим и безбедносне културе. Да би се извршио трансфер националне безбедности у безбедносну културу, неопходно је подржати активну, конститутивну улогу нације у оквиру безбедности политичке заједнице, изградити националну свест припадника политичке заједнице, кроз изграђене државне и друштвене институције развијати понашања заснована на моралним и етичким начелима и поштовању норми, оријентисати је према неким важним вредностима које се изграђују и кроз институције образовања, културе, привредне структуре и сличне механизме.

Национална безбедност, без обзира на начин интерпретације и начине употребе, заснована је на различитим културно-историјским традицијама и носи у себи вредносно-нормативни потенцијал, који се може уобличити и уоквирити кроз безбедносну културу. Да би се извршио трансфер, веома је важно усагласити факторе који, с једне стране, доприносе различитим аспектима живота нације, а, с друге, угрожавају облике и начине реализације.

Успоставити и сачувати националну безбедност озбиљан је изазов, посебно када постоје различити изазови који подривају национални идентитет, а могу се препознати и у неким наднационалним структурама. Трансфером у безбедносну културу национална безбедност добија преко потребну стабилност, утемељену у културалним компонентама које имају доминантну или значајну улогу у реакцијама и понашању државе и њених институција, друштвене групе или појединца у односу на безбедносну претњу.

Безбедносна култура и државне институције

Држава је основни и уједно најзначајнији облик организовања друштва и носилаца власти на одређеној територији. Такође, она је правни субјект унутрашњег и међународног права, али и регулатор најважнијих процеса и односа, како у сфери економије, политике, тако и у сфери безбедности, културе, образовања и свих других делатности које доприносе остваривању појединачних, заједничких и општих циљева, потреба и интереса. Своју моћ и стабилност држава достиже развијањем способности управљања или јачањем капацитета, тј. квалитета институција. То је важно и за њен општи развој и за заузимање значајних позиција на међународној сцени, које ће јој омогућити стабилност, сигурност и безбедност. Као важна претпоставка мора се уважити чињеница да иницијативе и подстицај за развој институција, као предуслова безбедности, треба проналазити управо унутар државе и међу „домаћим актерима“. Насупрот томе, ту важну улогу све више преузимају међународне институције и организације за помоћ, донатори, зајмодавци и слични који нуде услове, програме и пројекте за структурално прилагођавање, а заузврат носе много проблема, ограничења и притисака.

У савременим условима, и поред свих противречности и критичких размишљања, суверена територијална држава је и даље стандардна јединица и референтни оквир у којем се разматра безбедност. Држава је кључни субјект који је способан да суверено остварује своју власт, а самим тим организује и чува националну безбедност у складу са националним интересима. Она кроз међународне и унутрашње правне норме дефинише јасне одреднице концепта националне безбедности у политичком и правном смислу и адекватном безбедносном политиком остварује важну улогу у животу и опстанку нације. Безбедносна политика укључује низ механизма и средстава којима осигурава безбедност на свим нивоима, а када је у питању држава, она подразумева очување државног суверенитета, мира и благостања.

Да би се изоштрило разумевање потенцијала и границе безбедносне политике, па самим тим и унапредила текућа дебата о актуелним безбедносним проблемима, морају се уважити и безбедносна култура и могућности њене трансформације. Држава би требало да буде политичко тело сопственог националног суверенитета, а инте-

рес националне безбедности мора уважити културно-историјску суштину и природу настанка те исте државе. Безбедносна култура јавља се као специфичан одраз културно-историјске суштине и, негујући културне вредности и вредности нације, држава и специфичан однос према држави која је на тим вредностима заснована. У том смислу јавља се и тежња да се, поред уважавања права мањинских националних заједница, мора пронаћи начин да се заштите и права већинске националне заједнице.

Држава се одувек, па чак и данас, када је њена улога у том погледу редукована, сматра главним „заштитником вредности“, управо због тежње да створи нови тип и степен цивилизације. Поред тога што суштински делује на економски потенцијал, снаге и развој економске производње и стварање нове структуре, она има веома важну улогу и када су у питању фактори „надградње“. Наиме, и на том пољу држава и њене институције представљају инструмент рационализације и убрзавања развоја и напретка. Она делује плански, подстицајно и усмеравајуће, с једне стране, али, с друге, и „кажњава“, јер када се створе услови у којима је одређени начин живота „могућ“, „кривично дело или прекршај“ мора имати казнену санкцију с моралном импликацијом, а не тек генерички осуђено као „опасно“.²²

Држава је, да поновимо још једном, организацијска и референтна целина, где се најбоље одражава могућност да се развије безбедносна култура, која ће кроз активности државних институција остварити преко потребну легитимност држави да влада и управља грађанима – држављанима. При том, треба уважавати чињеницу да су грађани делегирали свој суверенитет у суверенитет државе, како би се остварила њихова безбедност. Да би се то постигло, неопходно је и поштовати људске вредности као меру за реализацију основних егзистенцијалних могућности које ће безбедносна култура уградити у оквир деловања државних институција.

Безбедносна култура и друштвене институције

Безбедносна култура као значајна компонента рада и развоја индивидуе, групе или колективитета постала је и једно од најширих подручја целокупног друштвеног живота. Савремени друштвени простор, са сложенom и динамичном друштвеном структуром и друштвеним односима, представља својеврстан изазов за успостављање и развој специфичног односа безбедносне културе и одређених димензија друштва, па тако и друштвених институција.

Свако друштво има своје друштвене институције. То нису објекти, зграде или нека друга места, већ специфична структура односа, обавеза, улога и функција. То су друштвени концепти и праксе, који, такође, укључују когнитивне структуре. Чланови друштва имају заједнички ментални концепт доброг и лошег, реда и односа, као и специфичне обрасце доброг (позитивне вредности). Они који не поштују ове појмове асоцијални су, припадници криминалног милјеа и углавном на маргинама друштва (то чак могу бити и изузетно надарени појединци, у исто време несхваћени или појединци који представљају „црне овце“ у свом окружењу).

²² Антонио Грамши, „Хегемонија, интелектуалци и држава“, у: *Студије културе – Зборник*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 148–154.

Друштвене институције изграђују се у сфери политике, економије, религије, језика, образовања, уметности и другим подручјима. Ове институције су значајне и виде се као посебни фактори друштвеног идентитета, а важни су за разумевање друштва и интеграцију у друштво. Свака од ових институција има јединствену историју и специфичну функцију у очувању друштвених норми, вредности, културе и веровања. Самим тим значајно је одредити и назначити важност ових институција у трансферу националне безбедности у безбедносну културу и њеном промовисању.

Институције које регулишу понашање појединца у кључним областима друштва, а самим тим и безбедносне културе свакако су:

а) породица и мрежа друштвених односа за спровођење репродукције и социјализације (Као што знамо, породице и породичне везе представљају места где деца одрастају и стичу примарну социјализацију. У идеалном случају породице се одликују великом осећајношћу, бригом и дружењем, а своје чланове обасипају љубављу и партнерским односима, помажући им да се осећају заштићено, безбедно и задовољно. Породице несумњиво имају кључну улогу у репродукцији статусне позиције. Наиме, деца наслеђују друштвени положај, који умногоме произлази из породичног стабла, односно социо-економског статуса и угледа његових предака);

б) институције у области образовања и обуке које треба да обезбеде пренос и неговање знања, способности и специјализованих вештина;

в) институције у области тржишта рада и привреде које треба да обезбеде производњу и дистрибуцију робе и услуга;

г) институције у области владавине права, политике које треба да обезбеде одржавање друштвеног реда и стабилности;

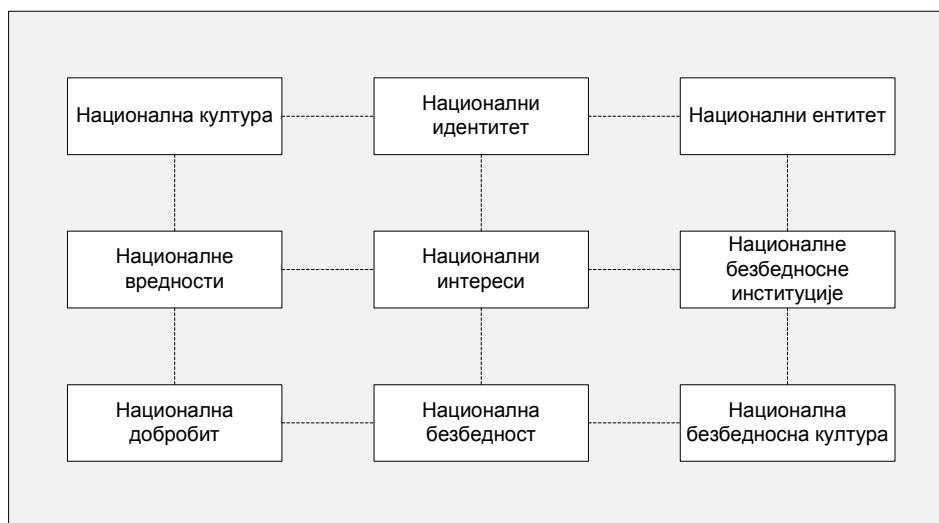
д) културне, медијске и верске институције, које треба да обезбеде развој контекста значења, вредносних оријентација и симболичких кодова.

Веома важно питање, када се говори о друштвеним институцијама, јесте питање институционалних појава, њиховог континуитета и промена. Између влада и научника из области друштвених наука постигнута је сагласност да институције нису статичне. Процеси институционализације и дезинституционализације одређених образаца понашања јављају се стално. Током времена мења се и значење институција. Оне, такође, могу бити локус друштвене промене. На пример, институција породице претрпела је суштинску промену још од средине 20. века, а у међувремену су породичне форме постале веома различите.²³

Институција цркве такође је претрпела трансформацију у свом значењу и функцији. У предмодерним друштвима производња и пренос нових знања били су једна од централних функција верских институција, поред ширења вредносних оријентација и културних кодова. У савременим друштвима образовне институције преузеле су први задатак, док је црква ограничила своју мисију да преноси значење и тумачење света. Међутим, институције културе и медијске сфере све више постају конкурентне цркви управо у овој области. У исто време модерна друштва су сведоци нових пракси, где се врши диференцијација верске праксе и где расте плурализам светских религија.

²³ Модел породице повезан је са сексуалношћу, саживотом и подизањем детета у јасно дефинисаном институционалном облику названом брак, при чему се јавља низ нових облика породичног домаћинства (неудати/неожењени родитељи, хомосексуална домаћинства, породице без деце и слични облици заједница).

Промене у функцији и промене у значењу институција веома су важне, а безбедносна култура и њена улога у тим трансформацијама битна је, јер их може ојачати или бити извор најбољих решења и одговора на проблеме које трансформација може изазвати (шема 1).

Шема 1 – Концептуална анализа безбедносне културе

Једном утврђена у организацији друштвеног живота, али и као оријентир у раду одговарајућих државних институција, безбедносна култура повратно утиче и на своје изворе, као и на своја исходишта. Разумевање овог феномена ставља се у оквир концепта друштвених ресурса уопште. Друштвена интеракција, људски ресурси који се стварају кроз процесе васпитања и образовања, идентитет који се тако уобличава у културу заједнице, установљење правила и стандарда друштвених организација и такозване институционалне мреже која усмерава живот у друштву и држави –представљају вредносни оквир настајања безбедносне културе.

Интеракција, тј. међуделовање различитих слојева националне и безбедносне културе постаје друштвени ресурс развоја националне безбедности, а тиме и других аспеката добробити народа и државе. И то све када се постигне транспарентни институционализовани организовани повратни (*feed back*) поступак њеног функционалног препознавања. То конкретно значи да се, примера ради, интеракција елемената приказаних на шеми 1, као што су национални интереси, безбедносне институције и безбедносна култура усмерава у (научно утемељен) програмски концепт артикулације анализе и примене сазнања којим се, с једне стране, култивишу интереси, а с друге стране – повратно структурира безбедносна култура према темељним националним интересима.

Институционални развој безбедносне културе

Формулисање неке идеје, принципа или концепта културно је безначајан ако се и све док се не преведе у организовани оквир здружених активности. Претварање изума (идеје) појединца у стандардну својину заједнице и њено учвршћивање у институционални систем деловања или понашања означава прелаз из прекултурне у културну фазу једне заједнице. Институционална структура је универзална, без обзира на карактер и облик културе, на њено порекло, развојни степен материјалног или духовног живота, карактер друштвених односа и друга специфична или локална обележја која припадају једном културном ентитету.

Свако друштво има одређене институције које регулишу друштвене односе и начин дистрибуције друштвених улога и положаја, прописујући одговарајуће облике понашања. Друштвени живот увек је институционализован, што значи подвргнут одређеним правилима која појединци и друштвене групе морају усвојити да би друштвени систем несметано функционисао: од сродничког система, као универзалног институционализованог оквира, преко појаве државе, као средишта правног институционализовања друштва, до сложених модерних друштвених система са диференцираним подсистемима и специфичним институцијама.

Познато је да институције уносе ред у друштвене односе, редукују флексибилност и варијабилност понашања те ограничавају могућности једностраног остваривања личног интереса или нагона. Основна логика деловања јесте слеђење правила – прескрипција које се заснивају на логици прикладности и на осећају права и дужности које произлазе из идентитета и припадности (политичкој) заједници и њеном етосу, односно праксама и очекивањима од њених институција. Логика прикладности односи се на појединачну културу. Не постоји претпоставка о нормативној супериорности. Логика прикладности може произвести истинољубивост, правичност, поштење, поверење и великодушност, али и крвне освете, одмазде и етничке сукобе у различитим културама.²⁴

Уколико јасније изградимо у теоријском смислу проблемско поље, јаснији и садржајнији биће приступ изградњи институционалне мреже у оквиру које ће се водити координација фактора релевантних за националну безбедност. Самим тим ствараће се услови и могућност да се кроз постојећу мрежу институција уведе и безбедносна култура или да се стварају нове институције у складу са поставкама овог концепта. То може да подразумева креирање студијских образовних програма, института и центара за истраживање и промоцију безбедносне културе, формулисање кључних докумената, укључујући стратегије, развој база података и националних инвентара, имплементирање принципа и поставки безбедносне културе у безбедносну праксу субјеката безбедности, развијање и јачање техничких и менаџерских капацитета у том и у другим секторима, и слично. У друштву које успева да одржи своју унутрашњу интегрисаност могуће је и очување властитог идентитета, вредности и традиције и остваривање фундаменталних државних и националних интереса. Осим тога, интегрисано друштво лакше решава кризне и конфликте ситуације, а уједно је и мерило развијености и имплементираниости безбедносне културе у друштвену структуру и друштвене односе.

²⁴ *Институције и институционализам*, приредили: Петар Бојанић, Иван Младеновић, Службени гласник, Београд, 2010.

Закључак

Развој у којем је култура доминантна основа обезбеђује равнотежу између очувања специфичности (путем ослањања на сопствене материјалне и духовне ресурсе) и освајања новог, тј. обogaћење новим специфичностима (отварањем сопствене културе према другим културама, као и контактима са спољним светом). Друштвена улога и значај културе у савременом свету имају потпуни легитимитет, јер је она повезана са свим токовима друштвеног живота, интегрисана у све друштвене појаве и процесе. С тим у вези, трансферна и развојна обележја безбедносне културе подразумевају и другачије начине промишљања и дискусије на тему изналажења нових националних стратегија и програма који ће правовремено и ефикасно одговорити на безбедносне изазове, ризике и претње, те оспособити друштво за живот у свету који се константно мења. У том смислу, и развој концепта безбедносне културе треба да се креће у правцу стварања услова за заједнички живот, развијања способности кључних политичких и других државних и друштвених актера за решавање проблема из сфере безбедности, промовисања и развијања толеранције на свим нивоима живота и рада у једном друштву, разумевања и уважавања других и другачијих, разумевања разлога због којих се свет мења, развоја солидарности и адаптације, и слично.

Циљ безбедносне културе јесте да осмисли, припреми и омогући остваривање безбедности појединца, заједнице и сваког организованог људског ентитета, да се не деси безбедносна катастрофа, као највише и најрестриктивније остварење безбедносне претње, с једне стране, и да се сви актери оспособе да искористе све своје могућности за развој и напредак, с друге стране. Да би се достигло то жељено стање безбедности, поред осталог, потребно је ширити безбедносну свест и одговорност на појединачном, државном и глобалном нивоу, и то као константну делатност. Безбедносну културу настојали смо представити као једну од најбитнијих категорија савременог концепта националне безбедности, при чему она конкретно може представљати материјализацију замисли безбедности, а, с обзиром на то да њена пуна афирмација тек предстоји, овим радом желели смо и да укажемо на неопходност развијања и пружања подршке истраживањима у тој области.

Да би безбедносна култура стекла и статус ресурса који значајно доприноси јачању и развоју националне безбедности, мора се нагласити улога националног образовног система, друштвене елите и различитих друштвених институција, као и стратешких опредељења у избору начина и средстава за вођење националне безбедносне политике.

Литература

1. Асман, А.: *Рад на националном памћењу*, Библиотека XX век, Београд, 2002.
2. Арнолд, М.: „Култура и анархија“, *Студије културе – Зборник*, Службени гласник, Београд, 2008.
3. Бодин, М.: *Теоријски основи менаџмента националне безбедности*, докторска дисертација, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2007.
4. Бојанић, П., Младеновић И., (приређивачи): *Институције и институционализам*, Службени гласник, Београд, 2010.

5. Burgess, J. P.: "Security as Ethics", *Policy Brief*, Oslo: PRIO, No 6/2008.
6. Грамши, А.: „Хегемонија, интелектуалци и држава“, у: *Студије културе – Зборник*, Службени гласник, Београд, 2008.
7. Инђић, Т.: *Технологија и културни идентитет*, Службени гласник, Београд, 2009.
8. Јанићијевић, Н.: „Глобализација и националне културе земаља у транзицији: конвергенција или дивергенција?“, *Пословна политика*, год. 31, бр. 7–8, 2002.
9. Katzenstein, P. J., ed.: *The Culture of National Security*. Norms and Identity in World Politics, New York: Columbia University Press, 1996.
10. Кимлика, В.: *Мултикултурализам – мултикултурно грађанство*, ЦИД, Подгорица, и Јесенски и Турк, Загреб, 2004.
11. Kirchner, Emil J., Sperling, J., (eds): *National Security Cultures – Patterns of global governance*, Routledge, London and New York, 2010.
12. Krause, K.: "Critical Theory and Security Studies the Research Programme of Critical Security Studies", *Cooperation and Conflict*, Sage Journals, 1998.
13. Montserrat, G.: *The Identity of Nations*, Polity Press, Cambridge, UK, 2008.
14. Рајт Милс: *Елита власти*, Култура, Београд, 1964.
15. Стајић, Љ.: „Неке недоумице око схватања безбедности у XXI веку“, у: *Ризик, моћ, заштита – Увођење у науку безбедности*, приредио Владимир Н. Цветковић, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2010.
16. Стајић, Љ.: *Основи система безбедности*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2011.
17. Станаревић, С.: *Концепт безбедносне културе и претпоставке његовог развоја*, докторска дисертација, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2012.
18. Steenkamp, Jan-Benedict: "The role of national culture in international marketing research", *International Marketing Review*, 2001, vol. 18, iss. 1.
19. Hotstede, G.: "National Cultures in Four Dimensions", *International Studies of Management and Organization*, 1983.
20. Schwartz, Shalom H.: "Are there universal aspects in the content and structure of values?", *Journal of Social Issues* (1994), 50, pp. 19–45; и F. Trompenaars, "Resolving International Conflict Culture and Business Strategy", *Business Strategy Review*, 1996, Volume 7, Issue 3.

ПРОБЛЕМИ ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ У ПРОЦЕСУ ПРИЛАГОЂАВАЊА САВРЕМЕНИМ ИЗАЗОВИМА, РИЗИЦИМА И ПРЕТЊАМА

Александар Крштенић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Мартин Матијашевић

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Обавештајне службе широм света воде непрекидну и тешку битку како би се прилагодили новим условима које креирају савремени изазови, ризици, претње и глобализација. Поред сталних покушаја да се унапреди методологија и начин рада обавештајних служби, допало је и до безбедносних пропуста. Велики шок за светску обавештајну заједницу уследио је 11. септембра 2001. године, када је Ал Каида извршила терористичке нападе на територији Сједињених Америчких Држава. Ови терористички напади означили су прекретницу у перцепцији националне и глобалне безбедности у свету. Све ове промене довеле су до појаве различитих проблема у прилагођавању обавештајних служби актуелном безбедносном контексту. Како би се превазишао јаз између потреба, тренутних капацитета и могућности обавештајних служби потребно је инсистирати на континуираном развоју и усавршавању обавештајне делатности. Овај развој морао би обухватити, како редефинисање самог положаја обавештајних служби у држави, тако и имплементацију нове методологије рада. То је једини начин да се одржи корак са савременим изазовима, ризицима, претњама, чији носиоци константно теже усавршавању и проналажењу нових облика угрожавања, а њихова максима је: „Максималан ефекат са минималним средствима“.

Кључне речи: обавештајна активност, обавештајна служба, ризик, глобализација, претња, тероризам, организовани криминал

Увод

Познато је да обавештајна и контраобавештајна активност представљају саставне делове једне од најважнијих функција државе – функције безбедности. Ове активности имају веома дугу традицију у историји човечанства. Ако би се на њих гледало као на професију, видело би се да оне представљају једну од најстаријих професија. Обавештајна активност настала је као последица потребе човека да се заштити од других људи који би могли угрозити његов опстанак. Људима је ова активност служила

како би прикупили информације о намерама својих потенцијалних непријатеља и што боље се припремили за одбрану од потенцијалних напада. Ова активност имала је толико значајну улогу у опстанку људи и њихових заједница, да је чак и описана у многобројним светим књигама различитих конфесија. Стари завет представља само једну од тих светих књига у којој је ова активност описана (у њеном рудиментарном облику). Према Старом завету Мојсије је слао уходе у обећану земљу како би они сазнали информације о богатствима и другим карактеристикама обећане земље (о народима који тренутно настанују ту земљу и сваком камену те земље).

Значај обавештајне активности за опстанак човека и његове заједнице од тог периода има узлазну путању. Значај обавештајне активности је кроз историју постајао све јаснији и све већи, а посебно је постао јасан у периодима између и после два светска рата која су произвела огроман број жртава у свету (највећи у дотадашњој историји човечанства). Повећан значај обавештајне делатности био је приметан и током хладног рата, све до његовог окончања 1989. године. Највећи развој обавештајна делатност имала је управо у овом периоду у СССР-у и САД. Обавештајне службе као институционални облици обавештајне активности (делатности) у периоду хладног рата имале су највећу улогу у обликовању тадашњег безбедносног контекста. Њихове активности обухватале су широки дијапазон активности (од прикупљања обавештајних информација, па до специјалних операција).

Захваљујући томе што је било доста познатих чињеница (постојала су два супротстављена блока, биле су познате чак и последице најгорег сценарија, маневарски простор био је потпуно јасан) ситуација је била релативно лако предвидљива.

Практично је све што је било важно било и познато (од објекта заштите, па до оних који га угрожавају и начина угрожавања). Период до 1989. године био је лако предвидљив захваљујући и чињеници да је (као и у претходном периоду) предмет заштите била држава са својим виталним вредностима (суверенитетом и територијалним интегритетом). Реализам је био доминантни правац у теорији међународних односа који је пружао адекватан аналитички оквир за обавештајно-безбедносне аналитичаре. Цела методологија рада развијена је и утемељена на карактеристикама периода хладног рата. Проблеми су се јавили када је дошло до његовог окончања 1989. године и до распада СССР-а и других социјалистичких држава. После биполарног, свет је прешао у униполарни, да би се све више приближио мултиполарном светском поретку. Сликовитије речено, од периода у којем су постојала два доминантна блока (предвођена двема супротстављеним суперсилама – САД и СССР), дошло се до униполарног света у којем је остала само једна доминантна супер-сила – САД. Захваљујући, пре свега, економском развоју и технолошком развоју на светској сцени све већи значај почели су добијати и други актери. Те друге актере изнедрила је тзв. мека моћ, а међу њима су биле различите врсте корпорацијских и других организационих система, али и неке државе. Све ове промене појачане развојем транспортних система и саобраћајне инфраструктуре довеле су, условно речено, до сажимања простора и времена. Ови услови погодовали су развоју трговине, комуникација и омогућили да информација у кратком року обиђе читаву планету. Границе између држава постале су све порозније за различиту врсту роба и услуга (укључујући и оне илегалне). Такав развој ситуације на глобалном плану допринео је развоју нових ризика и претњи и њиховој распрострањености по целој планети.

Тероризам и организовани криминал представљају доминантне претње по државу и међународну безбедност, а све су доминантније и економске и сајбер претње.¹ Ове нове претње последица су развоја, а имају и заједничке карактеристике. Њихова главна карактеристике су непредвидљивост, асиметричност и глобална распрострањеност. За разлику од периода хладног рата у овом случају носиоци угрожавања нису директно државе, већ су то најчешће различити колективитети које карактеришу сложена организациона структура и различити интереси (економски, верски, политички и сл.). Ове савремене претње представљају велики изазов за традиционалне обавештајно-безбедносне структуре. Опширније о самом безбедносном контексту, проблемима са којима се суочавају обавештајне службе у супротстављању савременим изазовима, ризицима и претњама, као и о новим облицима и методама рада обавештајних служби биће више речи у наредним поглављима. Наредно поглавље намењено је дефинисању и објашњењу основних појмова и традиционалне методологије рада обавештајних служби.

Обавештајна активност, појам и облици

У савременим теоријским приступима политичких наука, науке безбедности, обавештајних студија и других научних и теоријских приступа које изучавају проблематику обавештајне активности често се може наићи на различита схватања овог појма. Да би се проникло у суштину појма обавештајне активности потребно је навести неке њене карактеристике, њен опис и разграничити је од неких сличних појмова. Постоји више начина на које је могуће перципирати обавештајну активност. Она представља један вишедимензионални појам. Њена форма може имати следеће облике: процес, организацију и производ. Овде ћемо укратко споменути само основна значења сваког од њих, док ће посебна пажња бити посвећена обавештајној активности као процесу, његовим облицима и најважнијим карактеристикама. Ако узимамо у разматрање обавештајну активност у форми организације видећемо различите облике и форме у којима се она може јавити, али и то да је заједничка особина тих форми и облика да сви они представљају посебан тип организације (обавештајну организацију). Када још дубље зађемо у суштину обавештајне активности као организације, схватићемо да је то, у ствари, други назив за институционализацију ове активности чији облик називамо обавештајном службом.

Обавештајна служба је појам којим се описује организација која је задужена за прикупљање података и информација о потенцијалним изазовима, ризицима и претњама по државу, као и о носиоцима угрожавања. Реч је превасходно о тајним подацима и информацијама из различитих извора, а рад ове организације усмерен је претежно ка иностранству, док се подаци и информације могу прикупљати и на територији матичне државе. Поред њиховог прикупљања ова организација је задужена и за њихову обраду, чување и достављање државном естаблишменту. У неким случајевима овај тип организације задужен је и за планирање и извођење специјалних акција и операција ради пресецања активности којима неки ентитет насто-

¹ Hough Peter, *Understanding Global Security*, Routledge: Taylor and Francis Group, London, 2004, стр. 125.

ји угрозити безбедност и интересе матичне државе. Ова условно речено дефиниција (описног карактера) обавештајне службе одговарала је том појму током већег дела 20. века, док су државе биле једини актери међународних односа и док је обавештајна активност била њихово ексклузивно право. Падом Берлинског зида 1989. године и уједно завршетком хладног рата наступила је нова ера коју карактерише велики број сукоба и високи степен нестабилности и неизвесности. Свет се у периоду после хладног рата померио са биполарног на униполарни, када су САД остале као победник после распада СССР-а. Развојем трговине, економским кретањима у свету и јачањем неких других држава (Бразил, Индија, Кина, појавом ЕУ као актера на светској сцени и растом цене енергената због чега је и Русија почела свој повратак на глобалну сцену) створили су се услови за трансформацију света из униполарног у мултиполарни свет. Све већу улогу на глобалном плану имају различите врсте невладиних организација, мултинационалне корпорације, међународне организације и други колективитети који својим активностима обликују безбедносну слику света. Као последица претходно наведених појава и промена јављају се и приватни колективитети који различитим актерима (мултинационалним корпорацијама, државама, правним и физичким лицима) пружају услуге обавештајно-безбедносног карактера. Експанзија организација овог типа је посебно појачана после терористичких напада од 11. септембра 2001. године. Све те околности доводе до потребе редеофинисања појма обавештајне службе и његовог усклађивања са новом ситуацијом на терену.

Обавештајна служба представља институционализовану или на други начин оформљену организацију чија је улога прикупљање, обрада и достављање информација обавештајног карактера заинтересованим странама (правна и физичка лица, међународне организације и њихове агенције, терористичке организације и мреже, криминалне организације и државе), чије организовање и функционисање није нужно легално и легитимно, а може подразумевати и предузимање активности које подразумевају активну офанзивну и дефанзивну заштиту интереса заинтересованих страна (специјалне акције и операције).

Александар Крштенић

Обавештајна активност може се посматрати и као процес који карактерише требовање и захтевање одређених типова информација, њихово прикупљање, обраду и дистрибуцију. Неки теоретичари сматрају и да посебне акције и операције чине саставни део овог процеса.

Да бисмо боље сагледали суштину и карактеристике обавештајног процеса, потребно га је укратко описати, издвојити његове најважније карактеристике и навести неке његове облике и методе.

Ако обавештајну активност посматрамо као процес, приметимо да је реч о веома комплексном процесу који има доста сложену структуру и велики број елемената који га чине. У делу рада у којем смо говорили о обавештајној активности као

организацији (тј. о обавештајној служби) рекли смо да обавештајна служба представља форму институционализације обавештајне активности. Разлог због којег поново наводимо чињеницу да је обавештајна служба форма институционализације обавештајне активности лежи у чињеници да она (обавештајни процес), у ствари, представља систематизовани и структурирани процес рада обавештајне службе. Узимајући у обзир чињеницу да је обавештајни процес веома комплексан, да овај појам није лако дефинисати, а имајући у виду чињеницу да је реч о процесу чији облик, структура и методологија зависе од многобројних фактора, у овом делу рада биће обрађене неке опште карактеристике, облици и методе од којих је сачињен овај процес. Једна од важнијих карактеристика овог процеса је и његова димензионалност (његова два нивоа у којима се он јавља) – стратешки и тактички. Посебна пажња биће посвећена разјашњењу разлике између ова два нивоа.

Обавештајна активност може се условно поделити на два нивоа – стратегијски (стратешки) и тактички, па ће на тај начин бити и обрађена. У вези с тим важно је рећи да је ова подела на два нивоа обавештајне активности проистекла из праксе, а да је прихваћена и у теорији. Приступ дефинисању два нивоа обавештајне активности који је примењен у овом раду преузет је из теорије и праксе САД, јер је ова тематика најдетаљније проучавана на простору Сједињених Држава.

Стратешка обавештајна активност, према теорији Сједињених Америчких Држава, представља знање и предвиђање света око нас, које обликује (условљава) акцију председника. Другим речима, стратешки ниво обавештајне активности је највиши ниво, који утиче на одлуке највиших органа неке државе. Према садржају стратешки ниво обухвата информисање највиших органа власти о ситуацији на националном и међународном плану, тј. о потенцијалним ризицима и претњама по државу и њене виталне интересе. Стратешки ниво се у теорији и пракси најчешће дели на два нивоа: унутрашњи и спољни. Ова подела је условна, а урађена је према критеријуму територијалности.

Стратешка обавештајна активност која покрива територију матичне државе усмерена је на прикупљање података и информација о потенцијалној штетној активности неког појединца или колективитета усмереној против уставног поретка и виталних вредности матичне државе. Колективитети који су могући носиоци угрожавања у овом случају могу бити различите врсте група или организација, које према месту настанка и статусу њихових припадника могу бити домаћег порекла или инфилтрирани (убачени из друге државе или од неког другог ентитета). Најчешћи типови ових колективитета су диверзантско-терористичке групе, организована криминална група (наркодилери, трговци оружјем на црно, трговци белим робљем) и инфилтрирани припадници страних обавештајних служби.

Циљ обавештајне активности у овом случају јесте, са једне стране, прикупљање информација о претходно наведеним носиоцима угрожавања, њиховој мотивацији, намерама и обавештавање највиших органа власти, а, са друге стране, спречавање и пресецање њихових активности и њихово лишење слободе. Због тога што се овим типом обавештајне активности штити безбедност државе и њеног поретка, као и због тога што се она предузима на територији саме матичне државе, ову активност неки теоретичари називају безбедносно (или због супротстављања активностима страних обавештајних служби) и контраобавештајни рад (или активност).

До сада је ова активност посматрана као јединствена активност коју спроводи унутрашња обавештајна служба, односно служба безбедности.

Стратешка обавештајна активност усмерена ка иностранству усмерена је према другим државама и спроводи се најчешће на територији других држава. Основни циљ ове активности је прикупљање основних сазнања о потенцијалима и намерама других држава или других ентитета (међународних организација, интернационалних терористичких колективитета и сл.), као и да својим деловањем, на војном или неком другом плану, угрозе безбедност и националне интересе матичне државе. Поред тога, циљ рада обавештајне службе у овом случају јесте прикупљање података и информација које могу указати на потенцијалне промене на међународном плану и обавештавање највиших органа власти о томе, а ради доношења што ефикаснијих и ефективнијих планова и одлука од стране највишег нивоа власти, како би се држава што боље заштитила од потенцијалних претњи и што ефикасније искористила своје шансе на националном и међународном плану. За ову активност може се рећи да има два лица – војно и цивилно, јер се прикупљање сазнања од значаја за безбедност и одбрану земље најчешће дели између војних и цивилних обавештајних структура.

Када је у питању стратешка војна обавештајна активност, њени циљеви су:

- прикупљање обавештајних сазнања о војним капацитетима других држава;
- прикупљање обавештајних сазнања о намерама других држава и/или организација да војно угрозе безбедност матичне државе;
- праћење развоја нових технологија у области одбране;
- праћење и прогноза развоја безбедносне ситуације на регионалном и глобалном плану;
- прикупљање обавештајних сазнања о свим другим изазовима, ризицима и претњама које потенцијално могу угрозити одбрану земље (тероризам, економски изазови, ризици и претње, пролиферација оружја за масовно уништење и сличним).

Сви претходно наведени циљеви део су комплекснијег циља који подразумева извештавање највишег војног и државног естаблишмента о свим изазовима, ризицима и претњама који могу угрозити суверенитет и територијални интегритет земље и негативно утицати на одбрану земље.

Циљ цивилне стратешке обавештајне активности јесте прикупљање обавештајних сазнања економске, научне, политичке и безбедносне природе која се односе на потенцијалне изазове, ризике и претње по безбедност државе и остварење њених интереса. Основна сврха ове активности је спречавање потенцијалног угрожавања безбедности државе од деловања из иностранства и заштита националних интереса државе ван њених граница. Прецизније речено, циљ ове активности јесте упознавање највишег државног естаблишмента са ситуацијом на међународном плану и њихово саветовање са намером да се дође до најбољих практичних политика чијом применом би се заштитили интереси и безбедност земље.²

² Видети опширније у: Крштенић Александар, мастер рад: Обавештајна анализа и нова слика света у ери глобализације: Савремени изазови, ризици и претње и развој обавештајно-аналитичких метода, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2012, стр. 16–17.

Тактичка обавештајна активност односи се на много ужи простор, бојно поље или сцену/простор операције и услове и догађаје на њој. Други назив за овај тип активности у жаргону војних командира је „ситуациона свест“. Поред примене у војним акцијама и операцијама, овај ниво обавештајне активности заступљен је и у цивилним безбедносним структурама; примера ради приликом извођења широког спектра полицијских акција и операција, укључујући и акције и операције заштите важних личности и објеката.

Основна разлика између ова два нивоа обавештајне активности садржана је у нивоу органа који тражи информације; у овом случају реч је о тактичко-оперативном нивоу који чине команданти на терену или у штабу (ако је реч о операцији већег обима или акцији већег обима и значаја). Поред ове разлике веома је важна и разлика у типу обавештајних сазнања која се прикупљају. Претходно наведену разлику најлакше је уочити ако анализирамо питања која служе као водилца за прикупљање информација у једном и у другом случају. У случају стратешке обавештајне активности доминантна су питања: КО, ШТА и ЗАШТО, док су за тактички ниво карактеристична питања КО, ШТА, КАДА и КАКО?³. Наравно, овакво виђење ствари је упрошћено, али је потребно како би се видела разлика између стратешког и тактичког нивоа ове активности. Ова разлика проистиче из разлике у потребама које су у случају тактичке обавештајне активности ограничене на обавештајна сазнања која ће омогућити командантима да акцију или операцију изведу на најефикаснији и најефективнији начин. То практично значи да је циљ сваке акције да се успешно изврши, уз што мање губитака (са посебним тежиштем на минимизацији цивилних жртава). Претходно наведени циљ постиже се добро изведеним обавештајним активностима ради прикупљања информација и података о конкретној претњи којој се треба супротставити, тј. о мети напада. У зависности од типа акције или операције – офанзивна (нападачака) или дефанзивна (одбрамбена) – подаци и информације који се у овом случају могу прикупљати у начелу су следећи:⁴

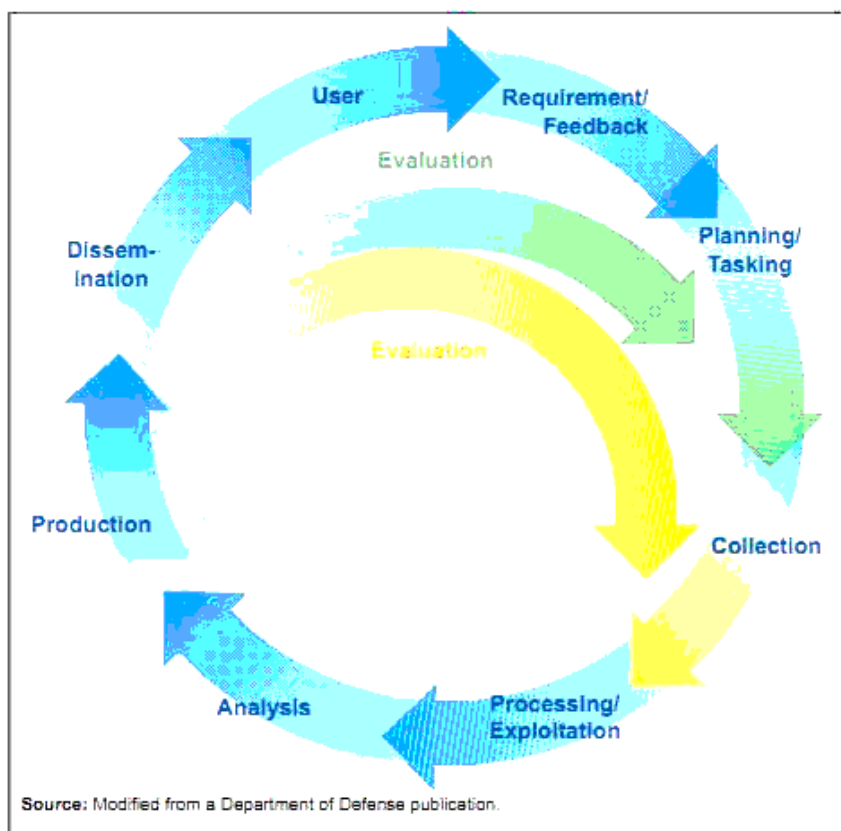
- подаци о непријатељу и његовим потенцијалима,
- подаци и информације који помажу у идентификацији конкретне мете напада,
- метеоролошки услови и друге карактеристике бојишта или оперативног поља,
- сазнања о начину извршења – тактици носиоца угрожавања (*modus operandi* sistem),
- временски оквир у којем ће се остварити претња,
- друга потребна сазнања за успешно извршење акција и операција у зависности од њиховог типа и подтипова (антитерористичке, војне, полицијске, заштита важних личности и објеката и сл.).

Сам процес рада обавештајне службе назива се обавештајни циклус и он ће у свом традиционалном облику бити описан у даљем тексту.

Обавештајни циклус јесте циклични процес који обухвата низ активности (од прикупљања података до њихове обраде и дистрибуције крајњим корисницима). На слици 1. шематски је приказан обавештајни циклус:

³ Karmon Ely, „The Role of Intelligence in Counterterrorism“, *The Korean Journal of Defense Analysis*, Seoul, Spring 2002.

⁴ Крштенић Александар, *Исто*, стр. 17.

Слика 1 – Луца Крузан: *Intelligence Essentials for Everyone*

На слици 1 представљени су елементи обавештајног циклуса, а у наставку текста биће више речи о фазама обавештајног циклуса које инкорпорирају елементе из шеме. Обавештајни циклус најчешће се састоји од следећих фаза:

1. Фаза утврђивања обавештајних потреба (доносиоци одлука, самостално или по и/или у сарадњи са руководиоцима обавештајних структура одређују опсег информација које је потребно прикупити).
2. Фаза преношења обавештајних захтева од стране политичких одлучилаца обавештајним структурама.
3. Фаза планирања и организовања обавештајног истраживања (избор методологије рада).
4. Фаза прикупљања сирових обавештајних информација.
5. Фаза анализе и обраде сирових обавештајних информација.
6. Фаза израде завршних обавештајних докумената.
7. Фаза дистрибуције обавештајних докумената крајњим корисницима (дисеминација).

Фаза утврђивања обавештајних потреба је фаза у којој непосредно учествује политички естаблишмент. У зависности од стратешких националних интереса и приоритета у спољној политици или неких конкретних спољнополитичких акција, они доносе одлуке о тренутним и дугорочним обавештајним потребама. У том смислу, политички естаблишмент доноси одлуку о предмету обавештајног истраживања ради прибављања обавештајних сазнања, неопходних за успешно спровођење активности на спољнополитичком плану.

Фаза преношења обавештајних захтева је фаза у којој политички естаблишмент преноси своје захтеве обавештајним службама путем директног контакта са њиховим руководиоцима. Естаблишмент који је надлежан за доношење одлука на највишем нивоу упознаје обавештајне стручњаке са својим обавештајним потребама и износи им конкретне захтеве. Захтеви и потребе који су утврђени овим путем представљају улазну информацију за фазу планирања и организовања обавештајног истраживања. Са друге стране, ово није први контакт између оних који доносе политичке одлуке и руководиоца обавештајних служби, јер у појединим случајевима постоји контакт између ових субјеката још у фази одређивања обавештајних потреба (кризне ситуације, на основу законом утврђених овлашћења и у неким другим специфичним ситуацијама).

Фаза планирања и организовања представља темељну фазу обавештајног циклуса, јер се у њој разматрају и процењују захтеви политичког естаблишмента што обавља руководство обавештајне службе. Процена захтева мора бити искључиво техничке природе, јер би у супротном дошло до мешања обавештајних служби у посао политичког естаблишмента. Такав сценарио могао би бити посебно опасан, јер би у том случају обавештајне службе биле у позицији да воде спољну политику државе. Процена техничке природе подразумевала би схватање значаја проблема за спољну политику државе, као и схватање сопствене улоге у могућем решавању проблема. Дакле, за ову фазу је најважније процењивање обавештајних потреба, посебно оних које се односе на националну безбедност или спољнополитичку ситуацију. Такође, ова фаза може бити покренута и на основу интерних сазнања и потреба обавештајне службе, а у том случају служба је дужна да обавести политички естаблишмент о новом обавештајном проблему. Ова фаза служи за одређивање конкретне методологије рада, за одређивање извора који ће бити ангажовани на прикупљању података, потребних материјалних и других ресурса за прикупљање података, као и временског оквира у којем треба извршити обавештајно истраживање.

Фаза прикупљања сирових обавештајних информација је фаза у којој су ангажовани сви капацитети обавештајне службе ради прикупљања обавештајних информација. У овој фази користе се сви могући извори информација како би се дошло до обавештајних сазнања (агенти, агентурне мреже, техничка средства за прикупљање информација, отворени извори). Посебна пажња у овој фази посвећује се квалитету извора информација, проверености информација, заштити информација, као и начину достављања информација организационим јединицама обавештајне службе надлежним за њихово тумачење и даљу обраду (управа за анализу, одељење за анализу, аналитичка група, аналитички центар и сл.).

Фаза анализе и обраде сирових обавештајних информација је фаза у којој се прикупљени подаци класификују, процењују, анализирају, интерпретирају и обједињују. У овој фази се прикупљени подаци интерпретирају и од њих се стварају обаве-

штајне информације које се онда разврставају по својој природи и значају. Ове информације по својој природи могу бити политичке, војне, економске, техничко-технолошке, криминалистичке, биографске и друге природе. Ове информације се по значају могу разврстати на оне од стратегијског значаја и друге. Разврстаним информацијама се кроз анализу, процењивање, интерпретацију и обједињавање даје сасвим нова форма, која је неопходна за израду завршног обавештајног производа (докумената различите типологије – анализе, процене, обавештајне студије и сл.). Ова фаза подразумева и континуирану евалуацију планирања и организације обавештајног истраживања и самог прикупљања сирових обавештајних информација.

Фаза израде завршних обавештајних докумената је фаза у којој се ангажовањем најстручнијих кадрова обавештајне службе, аналитичких тимова или других специјализованих аналитичких организационих јединица стварају завршни обавештајни производи у виду докумената. Обавештајне студије и друге врсте завршних обавештајних докумената представљају скуп систематизованих обавештајних сазнања, која имају пресудну улогу у процесу доношења одлука од стране политичког естаблишмента.

Фаза дистрибуције обавештајних докумената је фаза у којој се, на поуздан и безбедан начин, коначне верзије обавештајних докумената достављају политичком естаблишменту. Начин достављања зависи од многобројних фактора (осетљивости самих докумената, хитности, расположивих комуникационих потенцијала и сл.). У зависности од осетљивости информација садржаних у обавештајним документима, документи могу бити прослеђени различитим каналима комуникације. Према типу канала могу бити директни и индиректни. Директни канал комуникације подразумева директно достављање обавештајних сазнања личним контактом између обавештајних стручњака и политичког естаблишмента.⁵ Индиректни канали комуникације су они канали који подразумевају употребу неког система везе и они могу бити:

- заштићена телефонска линија (најчешће земаљска или сателитска) која обухвата и телефонске апарате и факс;
- мрежни начин комуникације (путем интерних или екстерних ИКТ система, заснованих на интернет протоколу или неком сличном решењу). Тако, на пример, у САД постоје специјални интернет портали за размену информација (Intellipedia);
- поверљива поштом (директна пошта), која се данас ретко примењује (углавном у случајевима када су други путеви доставе потенцијално компромитовани).

Важно је напоменути да индиректни комуникациони канали подразумевају примену посебних система заштите информација који подразумевају кодирање садржаја обавештајног документа. Системи који су данас у употреби засновани су на примени посебних система заштите заснованих на примени криптографских и стеганографских техника.

Сам обавештајни циклус подразумева и постојање повратне спреге која подразумева да процес никада није завршен, већ крај једног циклуса представља улаз за други циклус. Такође, повратна спрега омогућава добијање повратне информације о ефикасности и ефективности обавештајне активности. Да би обавештајни циклус био адекватно објашњен потребно је још укратко описати методологију која се примењује у аквизицији сирових обавештајних података.

⁵ Видети опширније у: Савић Андреја, *Обавештајне службе и национална безбедност*, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, Крагујевац, 2006, стр. 87–90.

Методологија прикупљања обавештајних информација, методе које су овде наведене, класификоване су према хибридној класификацији, која се заснива на типологији извора информација и техникама њиховог прикупљања. То су методе које се примењују у аквизицији обавештајних сазнања:

- ХУМИНТ (HUMINT – Human Source Intelligence) јесте метод прикупљања обавештајних информација, коришћењем људских извора. Реч је заправо о методологији рада која подразумева прикупљање обавештајних информација помоћу инфилтрираних оперативаца или инфилтрираних агената и агентурних мрежа у структуре страних држава и непријатељских организација, као и о коришћењу конзуларних представника и другог дипломатског особља ради прикупљања обавештајних сазнања. Циљ овог начина рада јесте прикупљање најширег спектра информација које могу бити војне, економске, политичке, биографске и безбедносне природе, а од значаја су за националну безбедност и заштиту интереса матичне државе. Иначе, ова методологија рада представља најстарији начин доношења до обавештајних сазнања, а у историји је оставила дубок траг и за сада се сматра да је није могуће заменити у потпуности неком другом методом. Посебан значај (и ефикасност) ове методологије могуће је уочити у случајевима када је потребно доћи до најтајнијих информација;

- ОСИНТ (OSINT – Open Source Intelligence) представља методологију прикупљања обавештајних информација из отворених извора. Овим начином прикупљања информација обухваћене су оне информације које су доступне у различитим врстама медија и публикација (радио и телевизијски програм, интернет), штампани медији (дневне новине, недељници, часописи) и разне врсте публикација (стручне и научне публикације);

- СИГИНТ (SIGINT – Signal Intelligence) сматра се једном од најкомплекснијих и најважнијих методологија прикупљања обавештајних информација у данашње време. У обавештајној заједници САД овој методологији се даје предност у односу на све друге. Њоме се пресећу различите врсте сигнала страних влада, организација и појединаца. Ова методологија има две поткатегорије КОМИНТ и ЕЛИНТ;

- КОМИНТ (COMINT – Communications Intelligence) представља прикупљање обавештајних информација пресрећањем, обрадом и анализом електронских комуникација страних влада, организација и појединаца (овде се не убрајају телевизијски и радио-пренос). Комуникације које се пресећу могу потицати из различитих извора (фиксни телефони, мобилни телефони, ручне и фиксне радио-станице, интернет и друге мрежне комуникације). Информације које се најчешће прикупљају овим путем су војне, безбедносне, дипломатске, политичке, економске, па и биографске природе;

- ЕЛИНТ (ELINT – Electronics Intelligence) представља прикупљање обавештајних информација пресрећањем сигнала који нису комуникационе природе. Ти сигнали могу бити из различитих извора (радарски системи, свемирски и ваздухопловни системи и слично);

- ИМИНТ (IMINT – Imagery Intelligence) представља методу прикупљања обавештајних информација коришћењем опто-електронских система за снимање предмета од интереса. У овом случају најчешће се користи аерофото снимање, а обавештајне информације могу бити различитог карактера (најчешће се ради о информацијама географске природе или о информацијама које се односе на активности страних држава – њихових војски или организација);

• МАСИНТ (MASINT – Measurement and Signature Intelligence) представља прикупљање обавештајних информација техничким средствима која нису обухваћена СИГИНТ методологијом. Реч је најчешће о примени активних техника за прикупљање информација чији се принцип рада заснива на различитим врстама мерења и на „хватању“ електромагнетног потписа. Електромагнетни потпис представља одређени тип електромагнетне емисије коју својим радом могу произвести различити технички системи. Ова методологија рада обухвата коришћење сензора различите врсте како би се дошло до обавештајних информација. Обавештајне информације прикупљене овим путем су војно-техничке природе и могу указивати на постојање и развој одређеног типа оружја у некој потенцијално непријатељској земљи (нпр. нуклеарно, хемијско и биолошко оружје) од стране њене владе или неке организације која делује на њеној територији и са ње (терористичке организације).⁶

Пошто је описан и разјашњен обавештајни процес са свим елементима и карактеристикама које обухвата, потребно је описати и актуелни безбедносни контекст, који својим карактеристикама утиче на развој обавештајне активности и обавештајних служби.

Савремени изазови, ризици и претње и нови безбедносни контекст

Као што је већ речено, живимо у свету који карактерише велики број промена и нестабилности. Хладни рат завршен је 1989. године, а распао се и СССР. Ове промене довеле су до комплексног прекомпоновања међународне сцене. Распад Совјетског Савеза, пад Берлинског зида и криза која је обухватила простор СССР-а и других бивших социјалистичких држава створили су услове за прекомпоновање снага на глобалном плану. Уместо дотадашњег биполарног света, који је карактерисао велики број мањих сукоба и равнотежа снага између САД и СССР, долази до тога да САД остају једина светска суперсила. Такође, распад СССР-а означио је крај и блоковске поделе света. На међународном плану остао је само један блок – НАТО. Све то означило је транзицију из биполарног света у униполарни свет. Та транзиција из биполарног света у униполарни није прошла „глатко“, обележена је великим бројем крвавих сукоба. Рат на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) представљао је карактеристичан пример. У овом рату дошло је до насилне разградње СФРЈ на независне државе: Савезну Републику Југославију, Босну и Херцеговину, Хрватску, Словенију и Бившу Југословенску Републику Македонију (БЈР Македонију). Сукоби су трајали од 1992. до 1995. године, однели велики број живота и произвели више стотина хиљада избеглица и расељених лица.

Поред већ наведених сукоба одвијали су се и многи други сукоби широм света. Тај период униполарног света обележила је појава нових изазова, ризика и претњи и развој традиционалних претњи. Неизвесност је порасла услед деловања различитих фактора. Поред традиционалних војних претњи – ратова и других врста оружаних сукоба (углавном ниског интензитета), све чешће се јављају и друге претње. Такође, економски развој и развој информатичких и других технологија довео је и до појаве

⁶ Krizan Lisa, *Intelligence Essentials for Everyone*, Joint Military Intelligence College, Washington D.C., 1999, стр. 11.

нових актера на међународној сцени, као и нових изазова, ризика и претњи. Нови актери су последица развоја у различитим областима (економија, трговина, технологије, индустрија, наука и слично) и за њих је карактеристична такозвана мека моћ (насупрот војној или тврдој моћи како се обично назива моћ која карактерише јаке државе). Ти актери су многобројни (међународне организације, међународне невладине организације, невладине организације, мултинационалне корпорације, а има и других). Поред ових нових актера које је изнедрила тзв. мека моћ (знање, економска моћ, дипломатија и друге форме политичке моћи које им омогућавају утицај на креирање светских процеса и промена на глобалном нивоу), она је уједно помогла и све већу присутност и утицај неких других држава на међународном плану. Поред Сједињених Америчких Држава, све већу моћ имају и државе БРИК-а (Бразил, Русија, Индија и Кина). Цела та ситуација додатно усложњава безбедносни контекст. Поред тога што и даље постоји вероватноћа избијања оружаних сукоба, како на регионалном, тако и на глобалном плану (вероватноћа великог сукоба светских размера је релативно ниска, али постоје бројне потенцијалне конфликтне тачке, а на глобалном плану присутан је релативно велики број жаришта), све више долази до тога да су други облици угрожавања актуелнији и вероватноћа њиховог испољавања је знатно већа.⁷ Поред директних последица глобализације, на промену ситуације утиче и чињеница да је појавом нових актера на међународној сцени (укључујући и развој нових сила и повратак неких старих на глобалну сцену) дошло до постепене трансформације света из униполарног у мултиполарни. Све те промене и све веће неједнакости у економском развоју, уз бројне друге факторе, доводе до развоја низа нових облика угрожавања – нових ризика и претњи. Сви ти ризици и претње, поред класичног војног карактера, имају и политички, економски, еколошки, социјетални, а у новије време све више се говори и о сајбер карактеру. Реч је, заправо, о њиховој класификацији, према узроцима и сектору који погађају, на: економске, политичке, војне, социјеталне, еколошке и сајбер претње. У данашње време посебно место међу безбедносним претњама заузимају тероризам и различити облици организованог криминала. Тероризам представља претњу која је карактерисала 20. век и почетак 21. века. У намери да проценимо претњу коју чине тероризам и различити облици организованог криминала (укључујући и пролиферацију оружја за масовно уништење и другог оружја) на почетку 21. века потребно је прво сумирати доминантне трендове последње деценије 20. века.

Тероризам последње деценије 20. века карактерише смањење броја инцидената у свету, али и повећање квалитета напада, као и смртности самих напада.

Самоубилачки напади, као и напади аутомобилима-бомбама карактеристични су модус операнди терористичких колективитета у овом периоду. Примери ове врсте терористичких напада су многобројни, а најкарактеристичнији и неки од најопаснијих терористичких напада овог типа су:

- први терористички напад на Светски трговински центар 26. фебруара 1993. године (САД, Њујорк), који је изведен камионом-бомбом, а у њему је живот изгубило 6 људи и рањена су 1042 човека. Циљ овог напада који је извела Ал Каида био је рушење оба торња Светског трговинског центра како би се показала немоћ САД;

⁷ Gutjahr M.H. Melanie, *The intelligence Archipelago: The Community's Struggle to Reform in a Globalized Era*, Joint Military Intelligence College, Washington D.C., 2005, стр. 127.

- терористички напад у подземној железници у Јапану (Токио) 20. марта 1995. године, који по начину извођења није био у складу са доминантним модусом операнди терористичких колективитета тога доба. Овај терористички напад извела је секта Аумшинријо испуштањем отровног гаса сарина у подземној железници. Последица овог напада била је смрт тринаест људи и рањавање 5500 људи, а циљ је био обарање владе и постављање Шоко Асахаре (вође ове секте) на чело нове;

- терористички напад на амбасаду САД у Танзанији 1998. године, који је извео Египатски исламски сиахад, користећи камион-бомбу. Ова акција имала је за последицу 11 мртвих и 85 повређених.⁸

Листа терористичких напада током деведесетих година двадесетог века много је дужа, а њихове последице су велике (више стотина мртвих и више хиљада повређених и огромна материјална штета). Индиректну штету ових активности (политичке последице, индиректне економске последице и слично) није могуће квантификовати, али је засигурно већа од директних последица.

Поред тероризма и организовани криминал је имао одређену улогу у обликовању безбедносног контекста деведесетих година двадесетог века. У овом периоду организовани криминал се ширио попут пандемије. Илегална производња и трговина наркотицима, трговина људима и пролиферација оружја и муниције обележили су овај период. Велики број ратних сукоба посебно је допринео развоју и ширењу организованог криминала. Балканска рута којом су наркотици улазили преваходно у земље ЕУ посебно се развијала у овом периоду. Улогу главних играча на простору југоисточне Европе заузели су албански наркокартели. Наркокартели са простора бивше СФРЈ имали су такође велику улогу у региону. Највећа опасност у периоду 90-их година двадесетог века представљала је руска мафија. Ова организована криминална структура сложене архитектуре, представљала је посебну опасност због више фактора. То су:

- руска мафија настала је махом од бивших припадника совјетске тајне службе КГБ и наследила је велики део обавештајне инфраструктуре и контаката из периода бившег СССР-а широм света;

- добра повезаност и широки спектар криминалних активности (илегална производња и трговина наркотицима, илегална трговина лековима, илегална трговина оружјем, илегална трговина оружјем за масовно уништење, уцене, убиства, трговина људима и сличне активности);

- тешкоћа продора безбедносних служби у њене редове;

- строго придржавање чланова ове мафијашке организације закона ћутања (ОМЕРТА).

Ове карактеристике представљају само део карактеристика и потенцијала који руску мафију чине тако опасном организацијом.

Слична опасност претила је и прети и од мексичког и колумбијског наркокартеља, јапанских тријада и неких других азијских криминалних организација. У борби против ових криминалних колективитета највећу улогу играле су Сједињене Америчке Државе, јер је њихова територија била највише погођена активностима ових

⁸ Крштенић Александар, мастер рад: Обавештајна анализа и нова слика света у ери глобализације: Савремени изазови, ризици и претње и развој обавештајно-аналитичких метода, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2012, стр. 37.

колективитета. Већ у том периоду било је могуће увидети опасност од удруживања организованог криминала и тероризма.

На простору југоисточне Европе велику моћ добили су албански наркокартели. Ове криминалне организације успоставиле су сарадњу са многобројним светским наркокартелима. Поред трговине наркотицима веома важне изворе прихода за ове организације представљале су и трговина људским органима, трговина људима и трговина оружјем. Албанске организоване криминалне групе и организације су своја финансијска средства користиле за финансирање сепаратистичких тежњи на Косову и Метохији. Велики број терористичких акција и операција које је изводила Албанска национална армија (АНА), делујући под различитим псеудонимима (УЧК, ОВПБМ), финансиране су средствима зарађеним организованим криминалним активностима. Највећи број тих активности одвијао се у периоду од 1996. године до 2000. године, а у нешто измењеном облику настављају се и до данашњих дана.

Поред претходно набројаних примера, постоје и многи други који говоре у прилог чињеници да је организовани криминал све више ојачао у овом периоду на глобалном нивоу. Такође, бројни су и примери оружаних сукоба и терористичких активности које су финансиране организованим криминалним активностима. Веза између организованог криминала и тероризма постала је у овом периоду све тешња, разноврснија и опаснија. Почела се први пут појављивати реална опасност да терористички колективитети дођу до најсавременијег наоружања, укључујући и оружје за масовно уништење. Доказ претходно наведеног је и огромна количина наоружања из арсенала бившег СССР-а које је после његовог распада завршило на црном тржишту. Посебно опасну претњу представља интернационални тероризам. После терористичких напада 11. септембра 2001. године на циљеве у САД ова претња је секуритизована у готово свим државама света и заузима једно од прва три места у њиховим стратешким документима. Предузети су и бројни напори да се створи посебни правни оквир на свим нивоима (од националног до међународног) који пружа веће слободе носиоцима борбе против тероризма, а на штету људских права и слобода. Да би се створила боља представа о самим нападима од 11. септембра 2001. године, овде је извршена њихова кратка анализа.

Терористички напади 11. септембра 2001. године представљају прекретницу у савременом тероризму. Први пут у историји изведена је тако сложена и добро координирана терористичка операција. Напад је представљао велико стратешко изненађење за администрацију САД и њен безбедносни апарат. До великих пропуста на безбедносном плану дошло је због слабости коју је показао обавештајни систем. Како је наведено у различитим извештајима, слабости које су довеле до успешног извршења терористичких напада последица су недостатка квалитетних и право-времених обавештајних информација, као и погрешних безбедносних процена. Наиме, сви индикатори (који су засновани на обавештајним сазнањима) указивали су на то да ће доћи до великих терористичких напада на америчке циљеве, али ван територије САД. Била је позната и чињеница да ће Ал Каида организовати и извршити те акције. Поред тога, сам начин извршења измакао је обавештајној заједници САД. Сви ти пропусти у обавештајном и безбедносном раду, уз релативну рањивост ваздухопловне инфраструктуре, довели су до успешног извршења терористичких напада. Ове нападе извела је Ал Каида под вођством Осаме бин Ладена.

Терористички напади изведени су тако што су прво отета четири авиона која је требало да буду употребљена за нападе на Пентагон и Светски трговински центар, а мета четвртог авиона требало је да буде Бела кућа. Четврти авион није стигао до своје мете, јер су се путници побунили против отмицара. То је био највећи терористички акт у светској историји, изведен конвенционалним оружјем, који је према карактеристикама својих мета и циљевима представљао први стратегијски терористички напад.

Слабости безбедносно-обавештајне заједнице САД у овом случају показале су се кобним по безбедност САД, а односиле су се на:

- лошу координацију међу обавештајним и безбедносним службама (сарадња између ЦИА, НСА и ФБИ није била на потребном нивоу, што се посебно огледало у неадекватној и недовољној размени информација, а према истрази Комисије за истраживање 11. септембра из САД управо је то био један од основних разлога због којих је дошло до успешног извршења терористичких напада);
- немогућност ефикасног обавештајног продора у структуру Ал Каиде;
- лошу координацију служби које делују на територији САД и на пословима безбедности (ФБИ, ЦИА, царина, аеродромско обезбеђење и других служби);
- недостатак капацитета на централном нивоу обавештајно-безбедносне заједнице за анализу у реалном времену.

Ови терористички напади довели су до проглашења тзв. рата против тероризма, који је објавио амерички председник Џорџ Буш. Рат је започео нападима на Авганистан (2001. године) и Ирак (2003. године), а као изговор за напад послужило је помагање тероризма од стране ових двеју држава. Промене које су уследиле као последица терористичких напада заувек су оставиле трага у глобалној безбедносној политици. После ових инцидената тероризам је секуритизован у највећем броју стратешких докумената земаља широм света, а и међународних организација. Као последица тога донесени су и ригорозни закони и други правни акти који су знатно ограничили људска права и слободе. Такође, отворена су врата и за повећање обима сарадње и размене информација које се тичу савремених безбедносних претњи (међу којима тероризам заузима прво место). После 10 година рата у Авганистану (и уједно 10 година од 11. септембра 2001. када је у терористичким нападима погинуло 3000 људи у САД), успешно је лоциран и ликвидира Осам бин Ладен. Наиме, он је лоциран у Пакистану, у месту надамак главног града Исламабада. У раним сатима 2. маја 2011. године амерички специјалци – СЕАЛ-тимови (тим 6) упали су у његово утврђење и тамо га ликвидирали. Акција је извршена по наређењу Барака Обаме (актуелног председника САД).

После смрти Осаме бин Ладена Ал Каида је најављивала одмазду. До озбиљнијих инцидената није дошло. Вођство Ал Каиде преузео је Ал Завахири, а Ал Каида је, захваљујући својој специфичној организационој структури, успешно опстала. Да подсетимо, Ал Каида је такав тип организације који у себе имплементира комплексну мрежну и ћелијску структуру. Ова терористичка мрежа обухвата велики број других терористичких организација.

Велики број стручњака и истраживача у овој области сматра да се организациона структура Ал Каиде најлакше може упоредити са неком врстом франшизе. Начин на који је организована Ал Каида допринео је томе да ова организација преживи тешке губитке. Наставак озбиљнијих операција Ал Каиде могуће је оче-

кивати по окончању консолидације њених редова. Сви индикатори говоре у прилог томе да рат против тероризма није добијен. Ал Каида широм света преко својих ћерки организација (терористичких мрежа и организација) успешно изводи своје активности.

Може се закључити да су савремени изазови, ризици и претње (попут тероризма и организованог криминала) распрострањени широм планете. Такође, постаје све јасније и да се ове две претње све више преплићу и остварују све сложеније везе, као и да се стално развијају и прилагођавају новим околностима. Те нове околности подразумевају и експлоатацију интернета и других телекомуникационих технологија ради комуникације, медијске промоције, прикупљања информација и логистичке подршке операцијама. Са таквом флексибилношћу опасност од терористичких колективитета и њихова снага само ће расти и развијати се и у будућности.⁹

Проблеми обавештајних служби у новом безбедносном контексту

Као што је већ констатовано у претходним поглављима овог рада дошло је до великих промена на глобалном плану. Организовани криминал и тероризам постали су глобалне претње број један и, као такве, нашле су се у највећем броју стратешких докумената различитих међународних организација и највећег броја држава. За разлику од периода хладног рата у којем су све варијабле које одређују међународне односе и безбедност биле релативно познате, дошли смо у еру неизвесности, непредвидљивих и асиметричних претњи. Тероризам и организовани криминал представљају две најкарактеристичније савремене претње. Из претходног излагања постаје јасно да су се обавештајне службе нашле у потпуно новим околностима за које нису адекватно припремљене. Захваљујући тој неприпремљености и неприлагођености новим околностима данас можемо говорити о две групе проблема са којима се суочавају обавештајне службе. Прву групу проблема представљају они који су по свом извору унутрашње природе, док се у другу групу сврставају проблеми спољне природе. Ова подела је условна, јер се у раду служби јављају негативни ефекти који су последица комбинованог негативног утицаја обе групе проблема. Такође, спољни проблеми условљавају промене у самим службама, а свака некомпатибилност (неадекватна покривеност) одговарајућег спољног проблема може се посматрати као унутрашњи проблем.

Под проблемима унутрашње природе подразумевају се проблеми организационе и методолошке природе, као што су:

- Недовољна флексибилност организације у прилагођавању новим околностима (недостатак иновативног размишљања, неприлагођеност концепту организације која учи).
- Недостатак материјалних ресурса и ограниченост финансија.
- Недовољна отвореност и спремност за сарадњу и размену информација.

⁹ Видети опширније у: Крштенић Александар, мастер рад: Обавештајна анализа и нова слика света у ери глобализације: Савремени изазови, ризици и претње и развој обавештајно-аналитичких метода, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2012, стр. 34–40.

• Проблеми кадровске политике (већина кадрова је потекла махом из традиционалних друштвено-хуманистичких научних дисциплина: права, социологије, историје, психологије, економије, филозофије, филологије). Проблем са традиционалним дисциплинама је њихова нефлексибилност и недовољна специјализација и осетљивост за безбедносну проблематику, као и чињеница да се у неким од њих (попут права и донекле економије) одвијају сувише брзе промене, те стечена знања брзо застаревају. Велики број кадрова у службама потиче још из периода хладног рата, те имају тешкоће да се прилагоде ери брзих промена, неизвесности и непредвидљивости. Такође, имају озбиљних проблема са применом информационих технологија у свом раду, као и са познавањем страних језика. Велики проблем представљају неадекватни програми усавршавања кадрова (у самим институцијама и изван њих), а често се јављају и проблеми приликом селекције адекватних кадрова који могу бити последица различитих фактора.

• Проблеми методолошке природе – под овим проблемима подразумевају се сви они недостаци и слабости које се односе на методологију рада: коришћење неадекватних и застарелих методолошких поступака у аквизицији и анализи обавештајних сазнања, недовољни капацитети за обраду сувише велике количине података који долазе из великог броја извора, чији број бележи константан раст услед појаве нових извора, проблеми везани за квалитет извора информација, проблеми комуникационе природе (услед непостојања капацитета за превођење са неких језика и тумачење информација), технички и други проблеми који могу утицати на правовременост доставе готових обавештајних производа и на њихов квалитет.¹⁰

Проблеми спољне природе су:

- Сувише брзе промене на глобалном плану.
- Економска криза, осиромашење и презадуженост великог броја држава.
- Организације које се баве организованим криминалом и тероризмом нису погођене економском кризом и имају могућности за ширење својих активности.

• Државне границе под дејством многобројних фактора постају све порозније (посебно када је у питању илегална трговина наркотицима, оружјем, људима и људским органима).

• Тероризам и организовани криминал постали су интернационални, та интернационализованост тероризма и организованог криминала огледа се како у просторном смислу (јер је обухваћена цела планета), тако и у погледу порекла носилаца терористичких и криминалних активности (интернационално – представници свих раса и народа укључени су у ове колективитете, па су у комуникацији заступљени многи језици);

• Све већа распрострањеност интернета и других система и мрежа и премрежаност готово читаве планете створили су потпуно ново тржиште на којем се одвијају и илегалне трансакције, које је тешко контролисати и пратити (трговина оружјем, уговарање различитих илегалних активности, финансијске трансакције и прање новца).¹¹

¹⁰ Погледати опширније у: De Valk Gustav Guillaume, *Phd Thesis: Dutch Intelligence: Towards a Qualitative Framework for Analysis*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2005, стр. 79–90.

¹¹ Погледати опширније у: Weimann Gabriel, *Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges*, United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 2006, стр. 7–24.

- Активно присуство терористичких и криминалних организација на интернету и експлоатација интернета ради комуникације, пропаганде, логистичке подршке операцијама у физичком свету, као и спровођење различитих активности.

- Појава сајбер криминала и сајбер тероризма, као и развој других претњи на интернету, које могу изазвати последице у реалном свету.

- Недовољно развијена свест политичких елита и шире јавности о значају обавештајних служби и начинима добре управе овим системима.

- Постојање све већег броја актера који се баве обавештајним радом, а чије намере често није лако открити.

- Непредвидљивост савремених изазова, ризика и претњи и њихове међусобне условљености.

- Савремене терористичке организације и неке криминалне организације прилично су отпорне на продоре (што је последица како њихове сложене структуре, тако и неких других фактора који се сматрају организационом културом).

- Проблематика која додатно оптерећује службе земаља у транзицији:

- проблем недовољне развијености и институционализованости система националне безбедности и механизма за контролу и координацију служби;

- изражени недостатак финансија;

- изражени политички притисци на службе;

- подложност утицајима страних држава и организација;

- ниво свести код политичких елита о значају служби и њиховој улози у заштити државе најчешће је веома низак, а праћен је и недостатком политичко-безбедносне културе услед чега долази и до злоупотреба служби и њихових информација;

- системска корупција.

Када имамо у виду све проблеме са којима се суочавају службе постаје јасно да је то велики број проблема који могу изазвати озбиљне последице по безбедност државе. Јасно је да се ови спољни и унутрашњи проблеми међусобно преплићу и да између њих постоји узрочно-последична веза. Рецимо, проблеми везани за методологију условљени су развојем претњи и променама контекста, а тиме су и методе (које су биле веома ефикасне у неком претходном периоду) сада постале застареле и неадекватне. Брзина промена у свету условила је потребу брзе обраде података (који морају бити обрађени и дистрибуирани кориснику у реалном времену), а велики број обавештајних извора додатно је увећао количину података које је потребно обрадити. Додатни проблем настаје због тога што је веома тешко доћи до оних правих, кључних информација које омогућавају склапање правог мозаика (јасне обавештајне слике). На превазилажење проблема и недостатака у раду служби посебан утицај има и финансијски моменат, јер економска ситуација великог броја држава је изузетно тешка. Политички моменат је такође кључан. Да би се превазишли ови проблеми потребно је упоредо решавати и економске и друге проблеме и реформисати службе у складу са најбољом праксом. Проблеми су постали константа, која ће се увек појављивати као последица настанка нових промена и потреба за њиховим адресирањем.

Закључак

Обавештајне службе представљају веома важне институције чија је примарна улога заштита државе од потенцијалних претњи. Своју улогу ове институције остварују превасходно прикупљањем, обрадом и дистрибуцијом информација које се тичу националне безбедности и заштите националних интереса највишем државном естаблишменту. Информације прикупљене на овај начин служе као водилца политичким структурама у процесу планирања и доношења најважнијих одлука. Оне су често од стратешког значаја и могу утицати на опстанак државе. У времену пуном неизвесности и промена, у којем се о претњама може говорити само у контексту вероватноће, веома озбиљни изазови постављају се пред обавештајне службе. Истовремено су и очекивања од ових служби велика – од њих се очекује да знају скривено и да предвиђају непредвидљиво. Услед сталних промена, а да би службе успеле да држе корак са савременим ризицима и претњама, јавља се потреба за њиховим континуираним развојем и прилагођавањем новонасталој ситуацији. Свака неприлагођеност и недостатак службе који онемогућава или слаби њене потенцијале за обављање функције представља слабост и унутрашњи проблем. Колики је значај прилагођавања обавештајних служби новим околностима и решавања проблема може се уочити на примеру терористичких напада на САД 11. септембра 2001. године.

На основу различитих извештаја и анализа бројних стручњака, јасно је да се већина проблема унутрашње природе може идентификовати као узрок успешно изведених терористичких напада. Да би се службе ефикасно супротставиле савременим изазовима, ризицима и претњама, потребна је еволуција њихове организационе културе, која би их учинила отворенијим за сарадњу и нове идеје и промене. Само тако могуће је држати корак са оним савременим носиоцима угрожавања који теже да увек буду неки корак испред служби. По први пут у историји неки криминални колективитети имају на располагању много већа средства од већине држава. Зато је важно да се стално инсистира на подршци развоју обавештајних служби.

Литература

1. Hough P.: *Understanding Global Security*, Routledge: Taylor and Francis Group, London, 2004.
2. Крштенић, А.: Обавештајна анализа и нова слика света у ери глобализације: Савремени изазови, ризици и претње и развој обавештајно-аналитичких метода, *мастер теза*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2012.
3. Karmon, E.: "The Role of Intelligence in Counterterrorism", *The Korean Journal of Defense Analysis*, Seoul, Spring 2002.
4. Савић, А.: Обавештајне службе и национална безбедност, *Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет*, Крагујевац, 2006.
5. Krizan, L.: *Intelligence Essentials for Everyone*, Joint Military Intelligence College, Washington D.C., 1999.
6. Gutjahr, M.H. M.: *The intelligence Archipelago: The Community's Struggle to Reform in a Globalized Era*, Joint Military Intelligence Colege, Washington D.C., 2005.

7. De Valk Gustav G.: Phd Thesis: Dutch Intelligence: Towards a Qualitative Framework for Analysis, *Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2005.*
8. Weimann, G.: Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges, *United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 2006.*
9. Петровић, П., (уред.): Корупција у сектору безбедности Србије, *Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2013.*
10. Група аутора: Годишњак реформе сектора безбедности у Србији, *Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.*
11. Гађиновић, Р.: „Облици савременог тероризма“, *Журнал за криминалистику и право, КПА, Београд, 2012/1, КПА.*
12. Гавриловић, Д., Деспотовић, Љ.: „СФРЈ – Почетак краја: Кратка историја сукоба виђена из перспективе ЦИА“, *Журнал за криминалистику и право, КПА, Београд, 2013.*
13. Група аутора: Алманах о надзору сектора безбедности на Западном Балкану, *Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012.*
14. Петровић, П.: „Надзор служби безбедности на Западном Балкану“, www.bezbednost.org/upload/document/nadzor_sluzbi_bezbednosti_na_zapadnom_balkanu_sl.pdf, приступљено (23. 06. 2013)
15. Bruneau, C., T., Dombroski, R., K.: “Reforming Intelligence: The challenge of control in new Democracies”, <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/people/aldrich/vigilant/bruneau.pdf>, приступљено (25. 06. 2013)

УЛОГА ПРИВАТНИХ ОРУЖАНИХ СНАГА У ТРАДИЦИОНАЛНИМ КОНЦЕПТИМА БЕЗБЕДНОСТИ

Никола Врачевић и Владимир Цветковић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Посматрано са историјског аспекта, безбедност и одбрана одувек су били задаци којима су се, углавном, бавиле државне институције (полиција, војска и обавештајне службе). Монопол државе над инструментима силе видно је „ослабио“ у протекле две деценије, највише као резултат тренда приватизације који је захватио све области модерног друштва. Након завршетка хладног рата приватне војне компаније у великој мери почеле су да пружају професионалне војне услуге, како земљама у развоју, тако и индустријски развијеним земљама. Те услуге варирају од стратешких, тактичких и технолошких савета, обуке и логистичке подршке, као и пружања искључиво војних (борбених) услуга владама разних држава, мултинационалним корпорацијама, међународним организацијама, невладиним агенцијама и осталим недржавним субјектима. Приватне војне компаније свакако нису неки пролазни феномен или појава; напротив, оне ће представљати веома важног снабдевача приватних војних услуга у будућности.

У вези с тим, у раду се на један генерални и систематски начин сагледава улога приватних војних компанија и оружаних снага, како у традиционалним концептима националне, тако и међународне безбедности са посебним освртом на њихов историјски развој.

Кључне речи: *приватне оружане снаге, приватне војне компаније, традиционални концепт, национална и међународна безбедност*

Увод

Нову еру конфликта и савремене оружане сукобе карактерише интензивна употреба недржавних безбедносних снага. Са правом се може рећи да је приватизација безбедности данас постала исплатив и трајан посао, али и тренд у свету где све више демократских влада жели да смањи ризик губитака људи и „политичке трошкове“ учествовањем у ратним операцијама, тако што ангажују максимално спремне, мотивисане, опремљене и дискретне приватне војне компаније.¹ Приватне војне компаније и оружане снаге, као носиоци глобалног тренда привати-

¹ Мијалковић, С.; Мијалковић, С.: *Национална безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2009, стр. 104.

зације безбедности данас су један од значајних фактора и феномена на пољу одбрамбене и безбедносне политике. Ове компаније данас се поносе својом улогом „спасиоца“ који се на међународној сцени појављује онда када државне и међународне безбедносне структуре остану немоћне пред безбедносним проблемима данашњице (хуманитарне кризе, сукоби ниског интензитета, тероризам, организовани криминал, итд.). Приватне војне компаније успеле су да се представе као нови феномен на међународној сцени, феномен на који се стара (традиционална) правила о плаћеницима или „војницима судбине“ више не примењују. Оне данас делују као легално основане приватне фирме, организоване као већина комерцијалних компанија које послују у конвенционалном пословном окружењу. На основу званичних информација у свету данас постоји преко 300 приватних војних компанија, које послују у преко 50 земаља широм света.

У исто време, јавност је закупљена догађајима и дешавањима који доминирају на многим телевизијским станицама и интернет сајтовима. Оружани сукоби и бомбашки напади у Ираку, талибански екстремисти у Авганистану, напади пирата на обалама Сомалије, трговина наркотицима и последњи терористички напади представљају само један од показатеља тренутног политичко-безбедносног стања у свету, као и његове повезаности с приватним војним компанијама и неким моћним светским државама.

Дакле, приватне војне компаније су легално основане приватне фирме организоване као већина комерцијалних компанија које послују у конвенционалном пословном окружењу. Свој профит остварују тако што нуде војне и безбедносне услуге које су до недавно биле искључиво у надлежности државе, тј. њених војних, полицијских и обавештајних структура. Ове услуге подразумевају борбену обуку, логистичку подршку, безбедносне операције, обавештајни рад, као и послове реконструкције и обнове инфраструктуре и објеката у постконфликтним областима. Док неке услуге, које нуде приватне војне компаније, подразумевају и могућност употребе силе, на пример приликом обезбеђења и заштите личности у зонама високог безбедносног ризика, велики део тих услуга, као што су пружање безбедносних савета и обавештајна подршка, у суштини нису „смртоносне“ и насилне.

Приватне војне компаније формално су отворене за јавност, иако се не могу похвалити претераном транспарентношћу. Незванично је правило да се њихова седишта налазе близу центара моћи, у градовима као што су Вашингтон и Лондон. Уз то, велики број ових компанија има своје канцеларије (представништва) на стратешки распоређеним локацијама широм света. Било да је реч о посебним организационим јединицама унутар великих мултинационалних корпорација, које чине неку врсту филијала или да је реч о потпуно независним фирмама, приватне војне компаније чине део приватне војне индустрије која бележи огроман раст и експанзију још од раних 90-тих година 20. века.

На основу званичних информација у свету постоји преко 300 приватних војних компанија, које нуде велики број различитих приватних војних и безбедносних услуга. Глобалним тржиштем приватних војних компанија данас доминирају оне које долазе из САД и Велике Британије. Према неким проценама, приватна војна индустрија прави годишњи профит од око 100 милијарди долара, док су разне приватне војне компаније присутне у више од 50 земаља света.

Приватне оружане снаге и плаћеничке групе у средњем веку

У периоду средњег века (1300–1500) и у раном модерном добу (1600–1800) није постојала јасна граница између државних и приватних војних снага. Штавише, појмови „национални“ или „страни“, у контексту који су се односили на оружани конфликт, још увек нису у потпуности били јасно дефинисани. У том смислу може се рећи да су типични примери војних организација у том периоду биле групе војних плаћеника или неке врсте организационих група које су биле састављене од војника који су долазили из других држава.

Најистакнутије групе ове врсте биле су групе плаћеника у раном средњем веку. Под тим подразумевамо армије разних владара, неке врсте војних предузетника који су били активни у 17. веку, милиције, оружане снаге које су биле део прекоморских трговачких компанија и разне пиратске групе и банде које су се бавиле кријумчарењем и другим криминалним активностима. „Милиција“ је једина група коју можда не би требало посматрати као плаћеничку. Ипак, она представља важну карику у ланцу историјске еволуције државних снага и због тога се не сме занемарити.

У периоду касног средњег века појавила су се „велика“ и „слободна“ друштва, како су их у то време називали. Она су била први облици онога што данас можемо назвати модерним приватним војним компанијама. Стогодишњи рат (1337–1453), који је био нека врста повремене серије ратова између енглеских и француских краљевских породица за француски престо, довео је до мобилизације великог броја бораца, који су се борили на страни поменутих породица и племића. Године 1360. потписан је мировни споразум у Бретањи (*Brétigny*), који је означио деветогодишњи престанак сукоба.² У периоду мира, већина војника који су учествовали у ратовима била је разрешена дужности, распуштена и остала је без посла. Неки од њих организовали су се у велике групе и наставили да нуде своје услуге средњевијековним владарима.³ Ове групе (оружане формације), познате међу историчарима овог периода као „велика друштва“, биле су активне у Француској, Италији и Шпанији. Легендарно Бело друштво (*La Compagnie Blanche*), на пример, имало је под својом контролом око 5.000 до 6.000 ратних ветерана и уживало је велики респект у Италији. Кастиљански грађански рат у Шпанији (*Castilian Civil War*, 1366–1369) настао је као последица сукоба Стогодишњег рата, био је један од великих „полигона“ за деловање и активности ових плаћеника, у то време познатијих под именом рутиерс (*routiers*), што у преводу значи „путари“.

Иако мировни споразум у Бретањи на неки начин даје образложење и оправдање за оснивање, постојање и деловање ових великих друштава, сличне формације које су се јављале у ранијем периоду демантују такав став. Византијски цар Андроник II Палеологус (*Andronicus II Paleologus*), на пример, ангажовао је Каталонско велико друштво (*Universitas Catalanorum*) 1302. године, ради војних операција у Грчкој. Између 1353. и 1363. године, велико друштво из Фра Мориале (*Fra Moriale*), које је под својом командом имало око 10.000 војника, деловало је у Италији.

² Burne, A.; *The Crecy War: Military History of the Hundred Years War from 1337 to the Peace of Brétigny*. London: Wordsworth Military Library, 1999, стр. 243.

³ Burne, A.: *Исцо*, стр. 250.

Велика друштва била су део ширег појма који би се могао дефинисати као „слободна друштва“. То су била друштва плаћеника, настала од војника који су били демобилисани након завршетка сукоба, чији се број кретао од неколико стотина до неколико хиљада. Међу првим слободним друштвима, која су била активна у 13. и 14. веку, налазила су се она која су припадала Каталонцима, Вилијаму де ла Тореу (*William della Torre*) и Дијегу де Рату (*Diego de Rat*). Друштво Цергулио (*Cerruglio*), које је бројало преко 800 немачких војника, који су дезертирали из војске Луиса од Баварије (*Louis of Bavaria*), освојило је град Луку (*City of Lucca*) и продало га Ђенови (*Genoa*) за време војне кампање у периоду 1329–1330. године.

У суштини, велика друштва настала су уједињавањем одређеног боја слободних друштава, за које је било карактеристично да се на челу сваког од њих налазио изабрани капетан. Деценију након мира у Бретању, 91 од 166 капетана, познатих по томе што су водили слободна друштва, у Француској или ван ње, постали су познати и као лидери великих друштава.⁴

Како је ад хок ангажовање плаћеника све више „излазило из моде“, у то доба ренесансна Италија постаје епицентар феномена који се зове „слободна друштва.“ Плаћеници почињу да се ангажују на основу кондоте (*condotte*), што у преводу значи уговор, који се склапа између кондотера (*condottieri*), односно контрактора, који управља и командује друштвом (групом) плаћеника, и италијанских градова–држава.⁵ Ове групе плаћеника нису више биле лутајуће банде или групе војника сумњивог морала, већ дисциплиноване и организоване војне формације, формално ангажоване на одређени период.

Поред чињенице да је постојао ривалитет између градова–држава, мотивисан ангажовањем (унајмљивањем) контрактора, владајуће структуре на италијанском полуострву такође су подржавале овакав приватни војни систем. Све то довело је до тога да контрактори превазиђу своју специфичну улогу и постану адекватна замена у односу на конвенционалне плаћенике.

Историјски подаци говоре и о веома запаженој улози плаћеника и плаћеничких група на Балканском полуострву у том периоду. Када је реч о средњевековној Србији њена војска је у то време имала четири рода: пешадију, коњицу, флоту и артиљерију. Како су се најважније битке тог времена одвијале на копну, то су се највише ангажовала прва два рода војске. Пешадију су у средњевековној Србији чинили себри, плаћеници и сиромашни властелини, који би редом добијали чинове десетара, стотинара и тисућника. Док је себре опремао и наоружавао велможа или властелин, друге две врсте пешадије би саме себи куповале оружје и опрему. Пешадинци су могли бити стрелци или су се борили прса у прса, а то су били тзв. људи под оружјем.⁶

У овом периоду интересантно је поменути и Битку код Велбужда, која се одиграла 28. јула 1330. године између трупа краљевине Србије, предвођених краљем Стефаном (1322–1331) и његовим сином, младим краљем Душаном (краљ 1331–1346, цар 1346–1355), са једне стране и трупа царевине Бугарске предвођених царем Михајлом III Шишманом (1323–1330), са друге стране. Наиме, повод за битку био је покушај краља Стефана да предупреди спајање бугарске војске са византиј-

⁴ Fowler, K.: *Medieval Mercenaries*, vol. 1, *The Great Companies*. Oxford: Blackwell, 2001, стр. 6.

⁵ Lenman, B.; Anderson, T.: *Chambers Dictionary of World History*. London: Chambers, 2000, стр. 200.

⁶ Преузето 29. децембра 2011. године, са [http://sr.wikipedia.org/sr-Душанова освајања](http://sr.wikipedia.org/sr-Душанова%20освајања).

ском и њихов заједнички напад на Србију, а окончала се погибијом Михајла Шишмана и потпуним поразом бугарских снага. У бици се посебно истакао млади краљ и престолонаследник Душан.

Обе војске на дан битке биле су бројчано подједнаке и свака је имала око 15.000 војника, што су за то доба биле велике армије. Податке о бугарској војсци даје Мавро Орбин (*Mauro Orbin*),⁷ који наводи да „... је Михајло Шишман сакупио 12.000 Бугара и 3.000 Влаха“,⁸ док сам Душан наводи да је бројала до 80.000 људи, насупрот српских снага којих је било до 15.000. Изненадни српски напад затекао је Бугаре потпуно неспремне, тако да њихови редови нису издржали ни први налет српске војске, већ су се одмах распали и отпочели неорганизовано повлачење, што је српска војска искористила и у потпуности их разбила.⁹

У борби су се нарочито истакли одреди под вођством младог краља Душана. Оно што је овде карактеристично јесте да је краљ Душан у том тренутку под својом командом имао око 1300 немачких плаћеника, од којих 300 коњаника искусних у борбама, који су на самом почетку битке јурнули право ка делу бугарске војске у којем се налазила царска заставица и сам цар Михајло.

Цар Душан звани Силни (1346–1355) такође је био познат по томе што је поста- вио услов по којем кандидат за његову личну гарду (витез) мора имати најмање два метра висине.¹⁰ Због тога што су стандарди које је поставио били превисоки, цар се дао у потрагу по Европи за таквим витезовима и убрзо је саставио гарду од 101 ви- теза, који су уједно били и његова лична пратња (нека врста обезбеђења). Припад- ници његове личне гарде били су разних националности, па тако можемо говорити о некој врсти плаћеничке војске која је ратовала и била у служби средњовековне српске државе на челу са царом Душаном. Интересантан је податак да је само је- дан гардиста био виши од цара, а то је био барјактар, иначе Швеђанин.

Везано за овај период требало би поменути можда и једног од најпознатијих плаћеника у редовима српске средњовековне војске. Наиме реч је о извесном Пал- ману Брахту (*Palman Bracht*).¹¹ На путу у Свету земљу, приликом проласка кроз Зе- ту и Приморје, Палман одлучује да се са својим сапутницима придружи Стефану Душану као витез плаћеник са титулом капетана плаћеничке алеманске гарде. Пал- ман је у Душанову службу ступио око 1331. године када му је било 40 година. Поу- здано се зна да је са својим људима (већина су били странци) учествовао у боју на Породини, после којег је Душан проглашен за краља Србије. Такође, постоје по- даци да је Палманов сестрић Георг, заједно са немачким плаћеницима (вероватно се радило о једној чети), учествовао у гушењу побуне зетског војводе Богоја и ар-

⁷ Мавро Орбин (рођен вероватно 1563. године у Дубровнику, умро пре маја или јуна 1611. године) био је дубровачки историчар, писац и бенедиктински монах.

⁸ Орбини, М.: *Краљевство Словена*. Пезаро, 1601, стр. 35.

⁹ Преузето 29. децембра 2011. године, са <http://sr.wikipedia.org/sr-Бој на Велбужду>.

¹⁰ Цар Душан Силни био је изузетно висок човек и за данашње време, а поготово за 14. век. Наиме, како су показале анализе мерења костију скелета процењује се да је био висок 2,14 метара.

¹¹ Палман Брахт рођен је крајем 13. века у аустријској провинцији Штајерској. Детињство и младост провео је на очевом двору у Штајерској, да би са 13 година постао паж. Са 16. година ступио је у службу Хајнриха од Истрије, где је до 1310. године био витез. Исте године, због очеве смрти, враћа се у Штајерску где је ступио у службу кнеза од Аустрије, који га на церемонији удавања ћерке проглашава витезом.

банашког кнеза Димитрија Суме. Након Душанове смрти (20. децембра 1355. године) Палман одлази у службу Душанове сестре Теодоре, удовице хрватског бана Младена III Шубића. У њеној служби највероватније остаје до краја живота, јер о његовој даљој судбини не постоје поуздани подаци.¹²

Посао плаћеника у то време је постао честа пракса и један од важних извора прихода за широке масе. Док је мир у једном делу Европе стварао свежу базу потенцијалних регрута, оружани сукоби у другом делу континента довели су до потражње за оваквим профилем људи. У исто време, прелаз из феудализма у модерно доба допринео је све бржем развоју овог тржишта. За време овог периода, окарактерисаног великим и честим оружаним сукобима, модерна држава почела је да добија своје прве облике. Европски краљеви и владари из тог времена често су улазили у ратове како би постигли политичке или економске циљеве, уместо да дају предност преговорима и мирном решењу сукоба.

Европске армије и војни предузимачи у раном модерном добу

Током раног модерног доба европске армије представљале су робустне војне организације, које су биле на располагању својим владарима. Другим речима, оне су биле власништво монархије или државе, а не инструменти створени за очување целовитости и безбедности националне државе, у облику у којем их данас познајемо.

Средства потребна за оснивање и одржавање ових армија била су велика, поготово ако се има у виду ендемска природа оружаних сукоба у Европи, као и укupan број војних снага које су учествовале у тим сукобима. Године 1650, на пример, француска армија бројала је око 125.000 војника, шпанска армија око 100.000, Велика Британија имала је армију од око 70.000 војника, шведско-финска армија око 50.000 војника, Аустрија око 33.000 војника и Холандска Република армију од око 30.000 војника. До 1760. године, док се шпанска армија смањила на 59.000 војника, француска армија је порасла на 347.000 војника, британска армија на 99.000, шведско-финска армија на 53.000, аустријска армија на 201.000 и холандска армија на 36.000 војника.¹³ Ови подаци налазе се у табели 1, заједно са бројним стањем армија ових држава према подацима из 2009. године.¹⁴ Ако бисмо желели да упоредимо снагу ових армија из 17. и 18. века, у односу на оно што оне данас представљају, морамо имати у виду да је популација у Европи пре три века била знатно мања.

¹² Преузето 29. децембра 2011. године, са http://sr.wikipedia.org/wiki/Палман_Брахт.

¹³ Види, Табелу 3.1 у Peter Wilson: „Warfare in the Old Regime 1648–1789,” in *European Warfare 1453–1815*, (ed. Jeremy Black). London: Macmillan Press, 1999, стр. 80.

¹⁴ Табела 1.1. приказује величину европских армија у раном модерном добу. Честе промене политичких граница у Европи тог времена нису узете у разматрање. На пример, Енглеска и Шкотска су тек 1707. године постале део исте државе (Велика Британија). Подаци за 2009. годину узети су из International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance* 2009, London: Routledge, 2009.

Табела 1 – Европске армије (1650–2009)

Држава	Број војника 1650. године	% од бројног стања из 2009. године	Број војника 1750. године	% од бројног стања из 2009. године	Број војника 2009. године
Аустрија	33.000	94,6	201.000	575,9	34.900
В. Британија	70.000	43,7	99.000	61,8	160.280
Холандија	30.000	74,0	36.000	88,8	40.537
Француска	125.000	35,4	347.000	98,4	352.771
Шпанија	100.000	45,1	59.000	26,6	221.750
Шведска	50.000	108,2	53.000	114,7	16.900
Финска					29.300

Плаћеници су били ангажовани или као појединци или као припадници војних јединица. То значи да је било која армија из тог времена, која је ратовала под једном заставом, била састављена од великог броја странаца, што са садашњег становишта представља неку врсту плаћеничке војске. Многе армије често су ангажовале трупе које су чинили припадници германског, скандинавског, шкотског и швајцарског порекла, које су у много случајева биле укључене у оружане сукобе против припадника свог народа.

Швајцарски кантони су се издвајали у односу на остале државе, по томе што су били једни од главних „снабдевача“ плаћеницима. Од периода средњег века, па све до модерног доба, њихов траг се може наћи у свим европским армијама. Французи су, поред осталог, били поносни на своје швајцарске пукове. Процене варирају, али током 16. века француски краљеви су ангажовали између 270.000 и 350.000 швајцарских држављана.¹⁵ Папска гарда, данас углавном церемонијална војна формација, била је попуњавана војницима из Швајцарске још од времена њеног оснивања, 1506. године.

Свака европска држава која је у то време била укључена у неку врсту оружаног сукоба или конфликта, нашла би се у великим финансијским проблемима. Шпанија је, на пример, технички банкротирала након ратова које је водила 1607, 1627 и 1647. године. Шпански војници, стационирани у Холандији, организовали су преко педесет побуна због неисплаћених дневница, у периоду између 1570. и 1607. године.¹⁶ Војни издаци у то време били су огромни. У неким случајевима износили су чак 60 до 70 процената државног буџета, што је често доводило до тога да владе многих држава прогласе банкроте. Новчана средства, неопходна како би се исплатили војници, нису увек била на располагању владарима (који су их ангажовали). Имајући то у виду, европски владари су све више почели да се ослањају на великаше (племиће), који су, у договору са владарима, били спремни да поделе финансијски ризик ратовања, али и потенцијални „ратни плен“. У војној историји ови великаши су се често називали „војним предузетницима“ или „војним предузимачима“.

Војни предузетници били су нека врста војних брокера. Владар који је имао потребу за ангажовањем војних снага, потписао би формални споразум са војним предузетником, који би му обезбедио одређени број војника, на одређени период, уз претходно договорену надокнаду за војнике. Углавном, владари су ангажовали

¹⁵ McCormack, J.: *One Million Mercenaries: Swiss Soldiers in the Armies of the World*. London: Leo Cooper, 1993, стр. 72.

¹⁶ Childs, J.: *Warfare in the Seventeenth Century*. London: Cassell & Co., 2001, стр. 105.

предузетнике племићког порекла, који су уз то имали и неки високи војни чин. Ови предузетници – генерали затим би овластили ниже рангиране војне предузетнике да изврше даљу регрутату. Ниже рангирани војни предузетници често су и сами командовали својим јединицама или „слободним друштвима“.

Војно предузетништво било је уобичајена појава за време Тридесетогодишњег рата (1618–1648). Овај оружани конфликт настао је у германским државама, али након тога се брзо проширио и на већи део Европе. Фриц Редлих (*Fritz Redlich*) процењује да је укупан број војних предузетника, различитих рангова (титула или војничких чинова), који су били активни за време овог конфликта, износио око 1.500.¹⁷

Неки од војних предузетника, као што су Албрехт Е. В фон Валенштајн (*Albrecht E. W. von Wallenstein*) и Бернард од Сакс-Вајмара (*Bernhard of Saxe-Weimar*), у то време били су веома познати. Валенштајн не само да је био један од најуспешнијих војних предузетника у то време, него и један од најбогатијих људи у Европи. Године 1625. владар Светог римског царства Фердинанд II (*Ferdinand II*) као награду за његове услуге, прогласио је Валенштајна војводом од Фридленда (*duke of Friedland*). Разлоге за овај потез Фердинанда II треба тражити и у томе што му је Валенштајн једном приликом послао помоћ од око 20.000 бораца, и то о сопственом трошку. Валенштајн је постао командант царске војске и тако под својом командом имао преко 60.000 војника.¹⁸ С друге стране, али ипак у мањој мери, Бернард од Сакс-Вајмара такође је имао одређени политички утицај и уз то био веома способан регрутер. Године 1635. приступио је француској војсци и остао тамо све до своје смрти 1639. године. Француска држава преузела је његову војску и ставила је под команду Жан-Баптиста Буде (*Jean-Baptiste Budes*).

Очигледно је да европски владари нису имали директну контролу над нижим ранговима својих армија (официри, подофицири и војници), који су ратовали за њих и у њихово име. Ипак, цео систем је функционисао искључиво на економском принципу. С једне стране, били су војни предузетници и војници спремни да понуде и „продају“ своје услуге за добру цену, а с друге стране владари којима су те услуге биле потребне и који су за њих могли да плате.

Прекоморске трговачке компаније

У 17. и 18. веку појавиле су се прекоморске трговачке компаније, чије су главне делатности биле прекоморска трговина и истраживачке активности. Један од главних разлога за њихово оснивање био је истраживање и проналажење нових и профитабилних тржишта за трговину зачинама, шећером, чајем, свилом, порцеланом и осталим стварима из Индиса (*Indies*). Индис је термин који се односио на источне земље које су се налазиле далеко од Европе. Међутим, постојала је разлика између источних Индиса (Блиски исток, Азија и Океанија) и северних Индиса (Јужна Америка и Кариби). Европљани су вековима били велики потрошачи свих врста егзотичне робе, која је била допремана из овог региона. Ипак, пре него што се појавио међународни систем закупа, европски народи нису у потпуности контролисали снабдевање овом робом.

¹⁷ Redlich, F.: *The German Military Enterpriser and His Work Force: A Study in European Economic and Social History*, vol. 1. Wiesbaden, Germany: Franz Steiner Verlag, 2004, стр. 170.

¹⁸ Schiller, F.: *Исцо*, стр. 90.

Владе многих држава опорезивале су прекоморске трговачке компаније кроз тзв. „закупе“ (*charters*). Закупом су дефинисана правила за оснивање и управљање овим компанијама, а заузврат држава је компанијама гарантовала трговински монопол у погледу одређених добара (робе), као и монопол над географским подручјем из којег су та добра била допремана.¹⁹ Овакав облик трговине, који је у то време био на самом почетку, доводи до стварања идеје о удруживању са деоничарима који су обезбеђивали капитал неопходан за рад компаније. Компаније тако постају јединствени субјекти, којима су у већини случајева управљали судови или управни одбори састављени од директора или инвеститора.

Готово све велике европске нације које су имале излаз на море, или су биле у могућности да изађу на море, основале су компаније за трговину у Индисима, источним и западним, али и у Африци. Неки историјски документи говоре о таквим компанијама у Данској, Енглеској, Француској, Португалу, Шкотској, Шведској и Уједињеним Провинцијама (Холандија). Ако се узме у обзир обим послова, улагања и начин пословања, компаније из Енглеске и Холандије, које су се бавиле прекоморском трговином из источних Индиса, за кратко време су се издвојиле у односу на компаније из других земаља или њихових колонија било где у свету. Што се тиче Холандије, међу компанијама је предњачила Уједињена холандска источноиндијска компанија (*Verenigde Oostindische Compagnie – VOC*), док је у Енглеској то била енглеска Источноиндијска компанија (*English East India Company – EIC*). Ове две компаније трговале су у источном Индису преко два века.²⁰

Модели на основу којих су пословале компаније из Енглеске и Холандије, који се не разликују од модела по којима данас послују велике мултинационалне корпорације, генерално посматрано, у то време представљали су стандард за све европске трговце. Ширење оваквих компанија довело је до стварања европског система закупа који је деловао на глобалном плану.

Упркос пословној домишљатости компанија, право на монопол и приватну употребу силе, како би заштитиле себе, своје бродове и робу, биле су две основне карактеристике оваког система пословања. Оружане снаге којима су командовале ове прекоморске трговачке компаније прерасле су у један веома специфичан и софистициран инструмент ратовања. Ипак, карактеристична организација и делатност послова прекоморских трговачких компанија даје им право да буду окарактерисане као приватне војне компаније.²¹

Прекоморске приватне армије

Оружане снаге које су деловале у оквиру прекоморских трговачких компанија биле су састављене како од копнених, тако и од поморских снага. На почетку, ове оружане снаге чиниле су ад хок групе састављене од људи различите прошлости, професија и порекла. Већина њих били су авантуристи, без претходног војног или

¹⁹ Childs, J.: *Исто*, стр. 175.

²⁰ Ortiz, C.: "Overseas Trade in Early Modernity and the Emergence of Private Military Companies," in *Private Military and Security Companies: Chances, Problems, Pitfalls and Prospects*, (ed. Thomas Jäger and Gerhard Kummel). Wiesbaden, Germany: VS Verlag, 2007, стр. 11–22.

²¹ Ortiz, C.: *Исто*, стр. 32.

борбеног искуства, тако да су ове групе трпеле велике губитке током оружаних сукоба и конфликта. Међутим, како се систем „закупа“ полако развијао, и ове оружане снаге су напредовале, како по величини, тако и по софистицираности.

Прекоморске приватне армије стваране су у Европи, од стране војних предузетника, тј. њихових регрутера, и углавном слате преко мора на одређене дестинације. Године 1668, на пример, краљ Чарлс II (*King Charles II*) поверио је енглеској Источноиндијској компанији управљање над Бомбајем (данашњи Мумбаји), након што му је Португалија предала овај град. У току предаје надлежности, краљевим трупама понуђено је да се прикључе компанији и да буду у њеном саставу. Попуна за гарнизон у Бомбају, у то време, имала је пет официра, 139 подофицира и војника, двојицу топица и 54 „топаза“.²²

Приватна армија коју је створила и контролисала енглеска Источноиндијска компанија, као и већина других прекоморских приватних армија које су контролисале друге водеће источноиндијске компаније, систематски су тежиле да у своје послове и активности укључе и онај део становништва који је у оквиру својих матичних европских држава био у мањини. До 18. века Азија је, можда, била војнички уређена и војно организована исто као и Европа. У Бомбају је број војника порастао са 2.550 војника 1763. године, на 26.500 војника 1805. године.²³

Све веће присуство европских војника у Азији допринело је преношењу искустава из Европе, када је реч о регрутовању, начину пружања услуга и пословању прекоморских приватних армија. Уједињена холандска Источноиндијска компанија је, на пример, ангажовала пук извесног пуковника Чарлса Данијела де Меутона (*Charles Daniel de Meuron*), војног предузетника из Швајцарске, како би тој компанији обезбедио оружане снаге и војну помоћ на Рту добре наде (*Cape of Good Hope*) и Џејлону (данашња Шри Ланка). Након што су британске трупе преузеле контролу над Шри Ланком 1796. године, већина војника у Де Меутоновом пуку прешла је у британску војску. Енглеска Источноиндијска компанија и француска Источноиндијска компанија (*Compagnie des Indes Orientales* – CIO), биле су познате по томе што су често ангажовале швајцарске плаћенике.

Чести трансфери приватних оружаних снага између ривалских прекоморских трговачких компанија одговарали су функционисању војне машинерије у Европи. Ипак, пространство Азије наметнуло је одређену природну границу, када је реч о амбицијама приватних војних предузетника и приватних војника. Пре него што су комерцијални императиви у потпуности отворили пут колонијалним силама да послују и сарађују са локалним азијским владарима, услови које су диктирали „закупи“ за приватне прекоморске трговачке компаније још увек су деловали као примамљива и добра понуда.

У оквиру оружаних снага прекоморских трговачких компанија деловале су и поморске оружане снаге, које су имале сличан развојни пут као и копнене оружане снаге. Енглеска Источноиндијска компанија у то време је основала групу „Маринци из Бомбаја“, локалну поморску оружану јединицу чији је задатак био да штити регионалну поморску трговину. Ова јединица се временом развијала и на крају прерасла у основу за оно што данас представља индијску морнарицу.

²² Superintendent Government, India.: *The Army in India and Its Evolution: Including an Account of the Establishment of the Royal Air Force in India*. Calcutta: Superintendent Government Printing, 1924, стр. 2–3. Тоназ је био термин који се односио на рођене азијате португалског порекла.

²³ Callahan, R.: “The Company’s Army, 1757–1798,” in *The East India Company: 1600–1858*, vol. 5, *Warfare, Expansion and Resistance*, (ed. Patrick Tuck) . London: Routledge, 1998, стр. 24.

Плата у приватним поморским оружаним снагама које су биле под контролом енглеске Источноиндијске компаније није била велика, али у економском смислу овај посао је био примамљив највише због „награда“ и „повластица“.²⁴ Награда је била новчани стимуланс за све војнике – морнаре који би спречили неку штету компанији и њеном власништву, али је, такође, подразумевала и накнаду за било какав вид инвалидитета који би настао код војника за време вршења службе. С друге стране, повластице су се односиле на прекоморске „пословне“ активности на које су војници–морнари имали право и које су могли обављати искључиво за себе и за свој рачун (нпр. кријумчарење и препродаја разне робе).

Приватне морнарице неких компанија временом су се трансформисале у елитне оружане снаге, а неки историчари тврде да су биле супериорне чак и у односу на британску краљевску морнарицу. Технолошке и техничке иновације, као и поморска тактика коју су увеле приватне морнарице, у великој мери су утицале на развој и напредак краљевске морнарице, након што је дошло до њиховог спајања у 19. веку.

Уједињена холандска Источноиндијска компанија и француска Источноиндијска компанија су, такође, управљале великим и јаким приватним морнарицама. Остале земље, које су у мањој мери биле присутне у пословима прекоморске трговине, одржавале су своје поморске капацитете и повремено биле укључене у ову врсту посла, заједно са Енглезима, Холанђанима и Французима.²⁵

Прекоморске трговачке компаније, са својим поморским оружаним снагама (приватне морнарице), често су користиле силу у приватне сврхе и на тај начин доделиле себи функцију која би се пре могла подвести под ингеренције и институције модерне државе, него под право које подразумева оснивање, одржавање и управљање оружаним снагама. Поред тога што су ове компаније имале контролу над комерцијалним трговачким морским рутама, оне су биле задужене и за безбедност пловидбе супротстављајући се претњама које су долазиле од пирата и гусара.

Јачање државе и слабљење утицаја приватних оружаних снага

Између 17. и 20. века развој институција модерне државе доводи до успостављања јасне границе између јавне (државне) и приватне употребе физичке силе. Употреба силе ван државних оквира, тј. могућност да неко други поред државе има право да је употреби, све више је наилазила на осуду. Такво понашање и деловање све чешће је сматрано нелегитимним, а у неким случајевима чак и криминалним. Начин рада и деловање недржавних оружаних снага (приватних оружаних снага и приватних војних организација–компанија), као и три велика оружана сукоба (Тридесетогодишњи рат, Амерички рат за независност и Француска револуција), довели су до јачања државе као институције и слабљења утицаја недржавних оружаних снага.

²⁴ Cotton, E.: *East Indiamen: The East India Company Maritime Service* (ed. Charles Fawcett). London: Batchworth Press, 1949, стр. 29–32.

²⁵ Cotton, E.: *Исто*, стр. 70.

Тридесетогодишњи рат оставио је дубок и значајан утицај на политичку трансформацију у Европи, током које је успостављен веома близак однос између држава, које су се полако развијале, и њихових оружаних снага, које су често мењале како облик, тако и функцију.²⁶

Амбиције које је гајила Хабзбуршка династија, пре свега према престолу Светог римског царства, довеле су до почетка Тридесетогодишњег рата. Царство је, поред осталог, обухватало и већи број територија у централној Европи, заједно са територијама које се данас налазе у самом срцу Немачке. Године 1617. цар Матијас (*Matthias*) поставио је надвојводу Фердинанда II од Штајерске (*Ferdinand II of Styria*) на престо Чешке. Чешка је у то време била велика протестантска кнежевина, а Фердинанд II побожан и веома привржен католик. Овај потез требало је да обезбеди Фердинанду II да наследи царску титулу након Матијасове смрти. У Европи, која је у то време била подељена на католике и протестанте, Фердинандов равнодушан став доводи до првих већих протестантских немира.²⁷ У намери да успоставе контролу у свом краљевству, Хабзбурзи су покренули рат против Чешке. Паневропски конфликт, који је започео овим ратом, трајао је три деценије.

Како се рат развијао, а његови трошкови ескалирали, владари су били принуђени да преиспитају своје стратегије у погледу оснивања нових и одржавања постојећих војних снага. Нове и лојалне војне снаге, које би биле ангажоване пуно радно време, биле су преко потребне. Многи владари су покушали да, у неком облику, уведу редовно служење војног рока, тако што су оснивали посебне јединице милиције, али то није дало жељени ефекат. Уз то, проблем су правили и војници који су били регрутовани из редова осуђених криминалаца или сиромашних и незапослених слојева становништва. За разлику од цивила, који нису били мотивисани за борбу, нити су прошли одговарајућу обуку, плаћеници су се могли наћи на сваком кораку. Они су имали велико искуство из претходних ратова, а многи од њих поседовали су и сопствено оружје. Ипак, њихово ангажовање било је само скупо и привремено решење за овај проблем.

Велике људске жртве и огроман економски колапс, изазван Тридесетогодишњим ратом, на крају су довели до његовог завршетка. Данас бисмо тешко могли да замислимо слику у којој је велики део западне Европе опустошен глађу, који пати од масовне незапослености, са великим бројем градова који су уништени или опљачкани. Ипак, по завршетку оружаних сукоба оваква слика могла се видети у многим европским државама. Године 1648. Версајски мир (*Treaties of Westphalia*) означио је крај сукоба и довео до јасне поделе у Европи. У то време јаке армије плаћеника које су остале након завршетка рата постале су инструменти помоћу којих су владари промовисали и показивали своју моћ и свој утицај. Оваква централизација моћи довела је до тога да су владари преузели целокупну контролу над свим средствима принуде и силе, у оквиру територије на којој су вршили власт.²⁸

Рат је на неки начин имао значајно место у међународним и међудржавним односима и играо улогу посредника када је реч о важним државним питањима у преуређе-

²⁶ Wilson, P.: *The Thirty Years War: Europe's Tragedy*. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 2009, стр. 735.

²⁷ Wilson, P.: *Исто*, стр. 829.

²⁸ *Исто*, стр. 854.

ној Европи. Армије, које су контролисале државе, сматране су идеалним решењем када је реч о пружању заштите и безбедности. Међутим, богатство које су створили имућни трговци било је неопходно, како за финансирање ратова, тако и за плаћање војника. Као последица тога, владари су, у оквиру својих мандата, били принуђени да прилагоде своје интересе интересима ових нових, растућих, моћних и богатих социјалних група. У том смислу, способност да се сачува и одржи политичка моћ у држави полако је почела да се преплиће с интересима прекоморске трговине, великим прекоморским трговачким компанијама и њиховим оружаним снагама.²⁹

Након Седмогодишњег рата (1756–1763), који је вођен у централној Европи, индијском потконтиненту и Северној Америци, Француска је изгубила своје колоније у Канади и Луизијани од Британаца. Ако се томе дода још и „предаја“ Флориде од стране Шпаније, која се за време рата борила заједно са Француском, Британија је учврстила и потврдила своју владавину над Северном Америком. Трошкови, настали као последица рата, као и трошкови одржавања гарнизона у Северној Америци, приморали су Британију да наметне низ пореза на својим колонијалним територијама. Систем опорезивања који је увела Британија довео је до великих грађанских немира, устанка и, на крају, рата.³⁰

Дана 4. јула 1776. године, тринаест британских колонија у Северној Америци прогласиле су своју независност. Реакције у Европи које су уследиле након овог проглашења биле су различите. Француска је подржала ову независност и понудила војну помоћ отцепљеним колонијама. Холандија и остале европске поморске нације, које су трговале са колонијама, само су следиле став Француске.

Као и у случају других оружаних сукоба који су се одвијали далеко од Европе, укључивање Европљана у Амерички рат за независност резултирало је различитим „извозом“ њиховог војног искуства. За време рата контингент од око 19.000 војника немачког порекла ангажовали су Британци, како би се борио на њиховој страни.³¹ Немачки регрути већином су били пореклом из области Хесен-Касел (*Hessen-Kassel*). Због тога се у записима и другој литератури често називају „плаћеници из Хесена“.

На дан 3. септембра 1783. године, Париским споразумом рат је формално завршен и призната је независност САД. Несумњиво, Французи су узели у обзир догађаје у Северној Америци и њихов исход у предвечерје Француске револуције, неколико година касније.

Упад париске руље у Бастиљу (*Bastille*), у јулу 1789. године, означио је почетак Француске револуције. Бастиља, средњевековна тврђава, подигнута за време владавине Шарла V (1338-1380), била је затвор. Њен пад симболично је означио завршетак краљеве владавине, као и веома јаку пропаганду за револуционарни покрет. Овај „устанак“ у Француској изазвао је шок у читавој Европи.

Рат који је након тога уследио између револуционарне Француске и краљевства које је тежило да поново успостави владавину монархије неповратно је довео до постепеног урушавања принципа и начела апсолутистичке владавине у Француској. У суштини, с једне стране била је идеја о држави која је као од Бога дата на управљање

²⁹ Исто, стр. 890.

³⁰ Marston, D.: *The American War of Independence 1774-1783*. New York: Routledge, 2002, стр. 25.

³¹ Atwood, R.: *The Hessians: Mercenaries from Hessen-Kassel in the American Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980, стр. 254.

разним краљевима и династијама насупрот идеји – покрету, који се ослањао на социјално-друштвене појмове и принципе, као што су слобода, једнакост и братство (*liberté, égalité, fraternité*). Социјални преврат, заједно са Француском револуцијом, натепао је европске владаре на опрез, када је реч о опхођењу према сопственом народу.

Потреба за одбраном новог режима била је веома јасна револуционарним вођама и пре Луја XVI, збаченог краља Француске, који је погубљен на гиљотини у јануару 1793. године. Комитет јавне безбедности (*Comité de salut public*), у то време нова извршна власт, 23. августа 1793. године донео је декрет по којем сваки француски грађанин мора у сваком тренутку бити спреман за војну службу, све док се и последњи непријатељ Републике не протера из земље. Овакав начин „масовног служења војног рока“ („*levée en masse*“) створио је националну милицију, која је имала око милион људи. Од тог тренутка, принцип и виђење армије као националног – државног тела почели су да добијају на тежини и значају.³²

Приватне војне компаније у периоду и након завршетка хладног рата

По завршетку Другог светског рата одмах су почеле припреме за нови рат познат под називом „хладни рат“.

Хладни рат је трајао све до краја 80-их година 20. века и представљао је стање „ни рата ни мира“, а два супротстављена војно-политичка и идеолошка блока (НАТО и Варшавски) развијала су модерно оружје и опрему разорне моћи и у количинама какве до тада нису биле забележене.³³

У периоду од краја Другог светског рата до краја 60-их година (период хладног рата) примена силе заснивала се на економској и војној моћи и служила је као средство застрашивања и претње одмаздом. То је период у којем се још увек размишљало да се применом војне силе могу остварити интереси великих сила и на њен развој су улагана огромна средства.³⁴

Већина приватних војних компанија из периода хладног рата потиче из САД и Велике Британије. Ове две земље данас су највећи заговорници тржишта приватне војне безбедности и као такве представљају незаобилазни фактор када је реч о приватној војној индустрији и приватним војним компанијама.

Једна од најпознатијих претеча савремених приватних војних компанија била је британска компанија Међународни стражар (*Watchguard International Ltd.*). Компанију је основао потпуковник сер Дејвида Стирлинга (*Sir David Stirling*) 1967. године. Стирлинг је више познат по томе што је за време Другог светског рата основао и формирао елитну војну јединицу – Л Одсек САС бригаду (*L Detachment SAS brigade*), која је представљала основу за оно што ће касније постати специјална ваздушно-десантна јединица (*Special Air Services – SAS*). Данас SAS заједно са Специјалном поморском

³² Wilson, P.: *Исто*, стр. 865.

³³ Стајић, Љ.: *Исто*, стр. 117.

³⁴ Стајић, Љ.; Гилановић, Ч.: *Исто*, стр. 62.

службом (*Special Boat Service – SBS*) представља британски пандан америчкој Здруженој команди специјалних снага (*U.S. Special Operations Forces*).

Као и већина бивших и искусних британских војника, Стирлинг је био укључен у послове везане за војну обуку и пружање војно-саветодавних услуга. Поред осталог, био је умешан и у војну кампању у Северном Јемену. У то време компанија Међународни стражар бавила се пружањем и једне специфичне врсте војних услуга. То је била обука војних јединица за супротстављање државним ударима, веома распрострањеним и честим у том периоду, поготово на афричком континенту. Овај програм укључивао је специјалне методе за одбрану утврђења, спречавање покушаја атентата, успостављање независног вида комуникације помоћу којег би владари покушали да успоставе контролу у случају напада и др.³⁵ Постоје подаци да је ова компанија пословала у разним афричким и арапским земљама.

Период почетка 70-их година карактеристичан је по тенденцијама да се п сваку цену избегне сукоб глобалних размера са супротном страном. Војна сила се у том периоду јавља као облик посредне конфронтације на територији земаља трећег света.³⁶

Међу осталим британским приватним војним компанија које су пословале 70-их година прошлог века, требало би поменути компанију Контрола ризика (*Control Risks*) и Безбедносно-саветодавне услуге (*Security Advisory Services Ltd.*), или скраћено CAC Лтд. (*SAS Ltd.*). Године 1975, менаџери одељења за киднаповање и отмице фирме Хог Робинсон осигурање (*Hogg Robinson Insurance*) и Травел групе (*Travel Group*) основали су фирму Контрола ризика (*Control Risks*). Компанија Контрола ризика, која је у међувремену променила назив у Групу за контролу ризика (*Control Risks Group*), представља једну од водећих и највећих приватних војних компанија на свету. Са друге стране, CAC лтд. била је компанија веома сумњиве репутације. Основао ју је извесни Џон Бенкс (*John Banks*), који је покушао да настави своју каријеру плаћеника кроз причу једне модерне приватне војне компаније, која је више била фирма за пружање разних врста војнобезбедносних услуга, него што је представљала класичну приватну војну компанију. Компанија CAC Лтд. регрутовала је плаћенике преко огласа у штампи, како је писало „за интересантан рад у иностранству“. Плаћеници Џона Бенкса били су активни у Анголи, где су се борили заједно са Националним фронтом за ослобођење Анголе.

Прве приватне војне компаније у САД јављају се током рата у Вијетнаму (1959–1975). Стивен Зампарели (*Steven Zamparelli*) истиче да се током овог рата улога цивилних контрактора (*civilian contractors*)³⁷ нагло променила, због тога што „они више нису били странци у борби“.³⁸ У литератури која се бави ратом у Вијетнаму често се помињу активности извесног База Алена (*Booz Allen*), плаћеника који је био ангажован у многим војним операцијама у тој земљи. Поред осталог, он је био задужен за планирање и спровођење специјалистичке војне обуке за вијетнамске официре.³⁹ Баз Ален се, тако-

³⁵ Seal, P.; McConville, M.: *The Hilton Assignment*. London: Trinity Press, 1973, стр. 19.

³⁶ Стајић, Љ.; Гилановић, Ч.: *Исмо*, стр. 62.

³⁷ Термин „цивилни контрактори“ данас се све више користи и представља само модернији назив за термин „плаћеници“.

³⁸ Zamparelli, S.J.: "Contractors on the Battlefield: What Have We Signed Up For," *Air Force Journal of Logistics* 23, no. 3, 1999: стр. 12.

³⁹ Avant, D.: *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, стр. 114.

ђе, помиње и као особа која је имала веома запажену улогу у оквиру „Ер Америке“ (*Air America*)⁴⁰ и „Винели корпорације“ (*Vinnell Corporation*), која је за време вијетнамског рата била задужена за управљање војним базама и логистичку подршку. По завршетку рата у Вијетнаму, „Винели корпорација“ склопила је дугогодишњи, финансијски јако повољан уговор, који се односио на обуку припадника Националне гарде Саудијске Арабије (*Saudi Arabian National Guard*). Данас је ова корпорација у великој мери присутна и веома утицајна на територији Саудијске Арабије. Примера ради, ова приватна војна компанија је након 11. септембра 2001. године поменута у неким извештајима као веома блиска „Карлајл групи“ (*Carlyle Group*), бившем председнику САД Џорџу Бушу млађем (*George W. Bush*) и саудијској краљевској породици (*Saudi Royal family*).

На основу података из периода вијетнамског рата, приватне војне компаније које потичу из САД биле су посебне организационе јединице унутар великих корпорација. Међутим, веза између приватних војних компанија (и војноиндустријских корпорација) и владе САД досеже у прошлост, даље и од вијетнамског рата. Године 1941. радници компаније Бекхтел (*Bechtel*) били су ангажовани на реконструкцији авио-базе и изградњи аеродрома на Филипинима када су Јапанци напали Перл Харбор и тиме увели САД у Други светски рат. Године 1961. председник САД Двајт Ајзенхауер (*Dwight D. Eisenhower*) упозорио је на потребу стварања војноиндустријског комплекса. Разлог за то била је невероватна војна експанзија која се одиграла за време Другог светског рата. Ипак, тек за време хладног рата, на међународној сцени почеле су да делују војно-индустријске корпорације, које су се систематски трансформисале у компаније које су почеле да нуде приватне војне услуге.

Приватне војне компаније из Велике Британије, на почетку свог деловања, биле су претежно мале, независне компаније, које су пружале услуге војнобезбедносног карактера. Престижна чланства многих приватних „џентлменских“ клубова одувек су привлачила и била резервисана искључиво за политичку, пословну и војну елиту Велике Британије. То наводи на закључак да постоје веома дуге и јаке везе између приватних војних компанија и британског естаблишмента. У извесној мери, ове разлике између САД и Велике Британије и даље се прожимају кроз организацију великих корпорација које чине приватну војну индустрију у обе државе.

Како се приватна војна индустрија даље развијала, КМС (*KMS*), ДСЛ (*DSL*), КАС (*KAS*) и МПРИ (*MPRI*) били су међу компанијама које су се појавиле 80-их година прошлог века. Приватна војна компанија КМС је у то време преузимала много „опасније“ послове, у којима компаније као што су Међународни стражар и њој сличне нису желеле да учествују.⁴¹ Постоје подаци да су неки припадници компаније КМС у Шри Ланки (*Sri Lanka*) били укључени у борбу против тамилских сепаратиста. Питер Тиклер (*Peter Tickler*) наводи да је КМС у једном тренутку „повукла неке људе из Шри Ланке, да би их након тога послала на задатак у Хондурас, како би обучавали контраше у њиховој борби, против владе Сандиниста“.⁴² Године 1981. бивши чланови бри-

⁴⁰ Ер Америка (*Air America*) била је цивилна авио-компанија из САД, основана 1950. године, која је за време рата у Вијетнаму била тајно истурено одељење *CIA* у Азији.

⁴¹ Davis, J.R.: *Fortune's Warriors: Private Armies and the New World Order*. Vancouver, BC: Douglas & McIntire, 2000, стр. 103.

⁴² Tickler, P.: *The Modern Mercenary: Dog of War, or Soldier of Honour?*. Wellingborough, UK: Patrick Stephens, 1987, стр. 127–128.

танске специјалне јединице САС основали су Одбрамбене системе (*Defence Systems Ltd. – DSL*), фирму из које је касније настала Међународна оклопна група (*Armor Group International*). Ова фирма је у то време била једна од водећих приватних војних компанија на свету.⁴³ Компанија ДСЛ је врло брзо постала модел за остале британске приватне војне компаније које су полако улазиле у посао пружања безбедносних и војних услуга у ратним окружењима и зонама високог безбедносног ризика. Године 1986. Стирлинг је основао компанију КАС предузећа (*KAS Enterprises*), што је био његов последњи улазак на приватно војно тржиште, пре смрти, 1990. године.

У САД је, 1987. године, осам бивших високих војних официра основало компанију Војни професионални ресурси (*Military Professional Resources, Inc – MPRI*). Ова компанија постала је модел за оне приватне војне компаније које су нудиле услуге војне и полицијске обуке. Израелске приватне војне компаније, као што су Бени Тал (*Beni Tal*), Левдан (*Levdan*) и Међународни безбедносни и одбрамбени системи (*International Security & Defence Systems – ISDS*), полако су почеле да улазе на приватно војно тржиште, које се из дана у дан све више ширило.⁴⁴

У међувремену, плаћеници настављају своје деловање у оружаним сукобима и ратовима широм света. Брутални грађански рат који је у другој половини 90-их година прошлог века захватио Босну и Херцеговину, привукао је многе плаћенике, али и приватне војне компаније, које су ту виделе свој интерес и могућност добре зараде. Између друге половине 1996. и краја 1997. године, око 300 војника – ветерана босанског рата (углавном босанских Срба) прикључило се плаћеничкој војсци коју је ангажовао и окупио режим Мобуту Сесе Секоа (*Mobutu Sese Seko*) у Заиру (данашња Демократска Република Конго). Након тридесет година владавине Мобуту је свргнут са власти, у мају 1997. године, од Алијансе демократских снага за ослобођење Конга-Заир (*Alliance des forces démocratiques pour la libération du Congo-Zaïre-AFDL*), коју су подржали народи Руанде и Уганде.⁴⁵ Постоје подаци да су амерички, израелски и источноевропски плаћеници сарађивали са паравојним формацијама које су уживале подршку и добијале помоћ од неких нарко-картела у Северној Америци. Примера је много.

Док њихов легалитет и нормативни статус остају непромењени, приватне војне компаније и даље важе за веома поуздане и стабилне партнере појединих политичких режима, влада многих држава, међународних и невладиних организација.

Закључак

У нашој и међународној стручној јавности владају супротна мишљења о томе шта су то приватне војне компаније и каква је њихова улога у савременим концептима националне и међународне безбедности. Једни их дефинишу као легитимне међународне комерцијалне фирме, док са друге стране постоје мишљења да су то плаћеничке организације и ратни профитери најгоре врсте. Феномен приватних вој-

⁴³ Данас је приватна војна компанија Оклопна група (*Armor Group*) део једне од највећих приватних војнобезбедносних компанија Г4С (G4S).

⁴⁴ Ortiz, C.: *Private armed forces and global security: A guide to issues*. Santa Barbara: ABC-CLIO, LLC., 2010, стр. 40.

⁴⁵ Ortiz, C.: *Исто*, стр. 41.

них компанија на нашим просторима дуго је је био под велом тајне, као последица природе политичких и укупних друштвених односа и процеса, које није красио потребан степен јавности и демократизације.

Неки историчари покушавају да успоставе паралеле између модерних приватних војних компанија и плаћеничких организација из прошлости, тврдећи да те паралеле означавају могући повратак у анархију која је била карактеристична за период у којем су ове организације биле активне. Због тога постоји стално присутна опасност која лежи у чињеници да се заштита државе од свих облика угрожавања (војни и невојни ризици и претње) може приватизовати, али да ће „организације“, групе – компаније које на себе буду преузеле тај посао, као некада стари кондотијери (*condottieri*), временом преузети и контролу над државом.

Ако ангажовање приватних војних контрактора прихватимо као неку врсту константе, док у исто време држава и даље важи за јединог и крајњег арбитра када је реч о употреби силе, намеће се закључак да је реч о наизглед контрадикторној појави. Овакав развој ситуације последица је постепене промене политичких и међународних односа у протеклих неколико деценија. На основу тога може се закључити да оно што је обележило постхладноратовску еру, као значајну разлику у односу на неки претходни период, није чињеница да су велике војноиндустријске корпорације и приватне војне компаније присутне у великом броју на јавној сцени, него обим услуга које нуде и видљивост њихових операција.

Литература

1. Avant, D.: *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
2. Barlow, E.: *Executive Outcomes: Against all Odds*. Alberton, South Africa: Galago Books, 2007.
3. Бајарић, М.: *Шпијунажа у XXI веку: Савремени обавештајно-безбедносни системи*. Београд: MAPCO, 2010.
4. Berndtsson, J.: *The privatization of security and state control of force: Changes, challenges and the case of Iraq*. Gothenburg: University of Gothenburg, 2009.
5. Chatterjee, P.: *Iraq, Inc.: A Profitable Occupation*. New York: Seven Stories Press, 2004.
6. Davis, J. R.: *Fortune's Warriors: Private Armies and the New World Order*. Vancouver, BC: Douglas & McIntire, 2000.
7. Даничић, М.; Стајић, Љ.: *Приватна безбједност*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова, 2008.
8. Fowler, K.: *Medieval Mercenaries*. Vol. 1, *The Great Companies*. Oxford: Blackwell, 2001.
9. Halliday, F.: *Mercenaries*. Nottingham, UK: Russell Press, 1977.
10. Howard, M.: *War in European History*. Oxford: Oxford University Press, 1977.
11. Huntington, S. P.: *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, MA: Belknap Press, 2002.

12. Isenberg, D.: *Shadow Force: Private Security Contractors in Iraq*. Westport, CT: Praeger, 2008.
13. Kinsey, C.: *Corporate soldiers and international security: The rise of private military companies*. New York: Taylor & Francis Group, 2006.
14. Lane, Jan-Erik.: *New Public Management*. London: Routledge, 2000.
15. Мијалковић, С.: *Национална безбедност*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2009.
16. Милашиновић, Р.: *Терор запада над светом: Савремени механизми разарања и подчињавања суверених земаља и народа*. Ветерник: LDIJ, 1998.
17. Милашиновић, Р.; Милашиновић, С.: *Увод у теорије конфликта*. Београд: Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, 2004.
18. Ortiz, C.: *Private armed forces and global security: A guide to issues*. Santa Barbara: ABC-CLIO, LLC., 2010.
19. Ortiz, C.: *The new public management of security: the contracting and managerial state and the private military industry*. New York: CIPFA, 2010.
20. Singer, P. W.: *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. New York: Cornell University Press, 2003.
21. Scahill, J.: *Blackwater: The rise of the world's most powerful mercenary army*. New York: Nation Books, 2008.
22. Стајић, Љ.: *Основи безбедности*. Београд: Полицијска академија, 2004.
23. Стајић, Љ.; Гилановић, Ч.: *Основи безбедности*. Београд: Полицијска академија у Београду, 1994.
24. Tickler, P.: *The Modern Mercenary: Dog of War, or Soldier of Honour?* Wellingborough, UK: Patrick Stephens, 1987.
25. Fernandez, C.: *Armada española desde la unión de los reinos de Castilla y de León*. Michigan: University of Michigan Library, 1895.
26. Fowler, K.: *Medieval Mercenaries*. Vol. 1, *The Great Companies*. Oxford: Blackwell, 2001.
27. Gaastra, F. S.; J. R. Bruijn.: "The Dutch East India Company's Shipping, 1602–1795, in a Comparative Perspective." : *Ships, Sailors and Spices: East India Companies and Their Shipping in the 16th, 17th and 18th Centuries*. Amsterdam: NEHA, 1993.
28. Ghazvinian, J.: *Untapped: The Scramble for Africa's Oil*. New York: Harcourt, 2008.
29. Guy, A.: *Mercenaries: The Scourge of the Third World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999.
30. Halliday, F.: *Mercenaries*. Nottingham, UK: Russell Press, 1977.
31. Haskin, J.: *The Tragic State of the Congo: From Decolonization to Dictatorship*. New York: Algora Publishing, 2005.
32. Hoare, M.: *Mike Hoare's Adventures in Africa*. Boulder: Paladin Press, 2010.
33. Hoffman, B.: *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press, 2006.

У ТРАГАЊУ ЗА ПРАВНИМ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИМ КОНЦЕПТОМ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Зоран С. Павловић и Ненад Аврамовић
Универзитет Привредна академија Нови Сад, Правни факултет

Трагање за могућим концептом националне безбедности у Републици Србији креће се од појма безбедности, уз осврт на постојеће, али и неке од нових облика угрожавања, који до сада нису ни препознавани као такви, или им је било поклањано недовољно пажње, све до укључивања социјалног подручја у безбедност државе. Указује се на основне међународне конвенције, системске законе и стратегије којима се ова проблематика уређује. Институционално, додатна пажња посвећена је војним обавештајно-безбедносним агенцијама у земљи, без посебне анализе већ познатих детаља те регулативе, али уз давање критике онога што би се апсолутно морало мењати ради заштите вредности и добара већ признатих појединачних и колективних људских права и слобода, као и евентуалне институционалне измене кроз стварање једне службе у оквиру министарства одбране. Предлажу се адекватнији облици рада када су у питању одређени изазови и претње и ризици. Иако парламентарна контрола рада безбедносних служби не постоји у свим земљама, посредно се закључује да би у нашој земљи то било најоптималније решење. Даје се пример италијанског законодавства, које већ више деценија има у функцији јединствени систем безбедности, са тенденцијама промена које прате друштвени развој и стање. Инсистира се на стварању реформисаног система националне безбедности у Србији, из којег би произилазила нова решења, као део система безбедности.

Кључне речи: *безбедност земље, традиционалне и нове методе, институционална реформа, стварање функционалног система безбедности*

Увод

Безбедност, као једна од основних функција у уређеним заједницама, без обзира на то да ли се ради о појединцу, држави, региону или међународној заједници, увек је повезано са жељом да се обезбеде суштинске вредности и стања која су за све њих од животног значаја. Безбедност је феномен (лат. *securus/secu-*

ras – безбрижан) који се користи као израз у скоро свим областима људског деловања и постојања или, како је то изрекао још пре пола века Волферс,¹ безбедност је *ambiguous symbol* који чак и не мора да има неко посебно значење.² Зато данашњи колоритни концепти безбедности више и не обухватају само националну државу и њену безбедност, већ и појединце, групе, па и међународну заједницу.

И, за разлику од априла 1831. године, када је књаз Милош Уредбом установио функцију тзв. тајне полиције за политичке послове, где је постојало преплитање полицијских и војних органа и служби, са посебним апострофирањем на војним, у савременим условима национална безбедност више није превасходни синоним за војну проблематику, већ је усмерена и на облике невојног угрожавања основних привредних, политичких, хуманитарних, еколошких, социјалних и других вредности. Посебно место у проблематици безбедности засигурно припада и заштити људских права и слобода, демократији и владавини права. Актуелне организације које се баве безбедношћу развијају посебне ресурсе за активности усмереним према управљању кризама.

Ниво националне безбедности данас се првенствено посматра кроз угроженост државе претњама. Као облик конкретизоване опасности, та угроженост захтева формирање система безбедности као облика организовања друштва у заштити својих виталних интереса и вредности.³ Национална безбедност, пак, зависи не само од облика угрожавања, већ и од критеријума кроз које се посматра. Од олаког прихватања угрожености неког добра још се лакше долази до некритичног трошења средстава, агресивне политике и слично, док претеривање у одређивању доњег прага толеранције може да има за резултат неспремност у случају озбиљног угрожавања. Да би се пронашла одговарајућа средина, потребно је имати добру моћ предвиђања, коју је Сун Цу Бу⁴ означавао као *dynamos*, моћ дефинисану негде на средини размишљања од *Webera* до *Parsonsa*, као легитимну, стручну, награђивану, али увек моћ – националне или наднационалне силе!

У емпиријској анализи безбедности и њеног угрожавања моћ предвиђања је неспорна. Та анализа зависи од три групе: мишљења стручњака, политичких докумената и јавног мњења. Али, безбедносне активности још од Макијавелија су представљале неодвојиви део политике, што онда уз начело тајности рада води не само скривању од науке, већ и од јавних манифестација. Без тога се област безбедности помало склања не само од науке, већ и од тога да се рад служби безбедности подвргава парламентарној, судској и свакој другој контроли, па и заштити основних права и слобода човека.

Безбедност државе се све до краха ех СФР Југославије, до почетка трећег миленијума, разликовала према свом заштитном објекту на јавну и државну (неки би рекли војну) безбедност. И, што је још важније, стављан је знак једнакости безбедности државе са спољном безбедношћу и заштитом од спољне агресије и субверзивног деловања,

¹ Wolfers, Arnold, National Security as an Ambiguous Symbol, Discord and Collaboration, J.Hopkins Un. Press, Baltimore, 1962.

² Димитријевић, Војин, Појам безбедности у међународним односима, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, 7. Илић, Предраг, Семантичко лексикографски аспекти појма безбедности, Војно дело, Београд, Јесен 2011, 85–99.

³ Радослав Гађиновић, Друштвени извори угрожавања капацитета система безбедности државе, СПМ, Београд, година XIX, Вол. 35, Но 1/2012, стр. 133.

⁴ Сун Цу Бу, Вештина ратовања, Мала војна библиотека, Београд, 1952.

путем војних и обавештајних средстава. Сваки напад на режим на власти схватан је као напад на безбедност земље, што значи да су безбедност појединца и организованих група, њихових права, слобода, живота и имовине улазили у сферу тзв. јавне безбедности. Јавна безбедност бавила се оним што се означава као вредност јавног поретка (*ordre public, public policy*), регулисано императивним (мандаторним) нормама.

Данас, од почетка 21. века и незаустављивих демократских промена државе и друштва, у нашој стручној и научној јавности уврежила се синтагма национална безбедност. У оквиру те безбедности обавештајне службе више немају пресудну улогу, већ су само један од интегралних елемената националне безбедности. Безбедност правне државе поствестфалског и постутрехтског мира⁵ јесте стање уравнотежене заштитености националних и државних интереса и вредности, кроз функцију безбедности појединца, националног и стварно међународног безбедносног механизма, уз одсуство страха од њиховог угрожавања и колективни осећај спокојства.⁶

Националне вредности и интереси штите се од различитих облика угрожавања. Државна безбедност је можда најважнија, јер одређује друге нивое безбедносне заштите. У савременим условима уобичајено мерило безбедности је суверена, територијална и правна држава.⁷ Подручја битна за националну безбедност (*national security*) државе не укључују више само војно подручје (офанзивне и дефанзивне способности државе) и заштити не само од оружане агресије, већ и од политичких, војно-економских притисака, међународног статуса, па чак и миграционих кретања, демографског развоја и другог. Знатан је део невојних угрожавања који долази од организованог криминала, трговине људима, дрога, илегалног прелажења преко границе, еколошких, природних и техничко-технолошких несрећа, са додатним тежиштем на угрожавању националног идентитета, обичаја, језика и традиција (дакле, на социјалном подручју), што надлежне службе још увек нису у довољној мери обрадиле, нити му се пружа одговарајућа заштита, а као такво још увек није поменуто чак ни у стратешким документима! Културолошки поремећаји у систему вредности доводе до појаве посебног облика угрожавања безбедности кроз стварање субкултура које излазе из оквира уобичајене друштвене контроле. Дугорочно гледано, ови и други облици угрожавања на социјалном пољу могу да имају несагледиве импликације по безбедност и државе и појединца.

Република Србија није усамљена ни у сузбијању тероризма, прања новца и финансирања тероризма, већ је активан члан међународне противтерористичке коалиције и као таква вурнелабилна је на све облике терористичких активности. У том контексту треба стално пратити ситуацију на том плану и правовремено реаговати, како би се избегле последице евентуалних напада на безбедност, те на одговарајући начин увежбавати и располагати људским ресурсима усмереним на противтерористичке активности, координацијом свих надлежних у тој бици: од полиције, управе за спречавање прања новца (*ФИУ*) као обавештајне службе, преко правосудних органа до БИА, ВБА и ВОА.

⁵ Павловић Зоран, Аврамовић Ненад, Суверенитет и мултилатерализам, Српска политичка мисао, Београд, година XIX, Вол. 35, Но 1/2012, стр. 51–63.

⁶ Мијалковић Саша, Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност, Београд, Безбедност 1/2011, стр. 74–93.

⁷ Jež, Zdravko, Avramović Nenad., Pavlović Zoran, Some Aspects of Legal State, Universitatea Tibiscus din Timisoara, Anale, Vol. XX, Seria Drept, Editura Artpress, 2011, p. 77–89.

У остваривању прокламованих циљева у заштити безбедности важно је утврдити ко и како обавља функцију (националне) безбедности. Зато посебно место заузима правни и институционални оквир надлежних државних служби којима је задатак заштита националне безбедности, њихов начин организовања и рада, финансирања, контроле и друго.

Савремени концепт националне безбедности и обавештајно-безбедносне службе

Савремени концепт националне безбедности довео је, у складу са новим тенденцијама, до проширења послова и преузимања одговарајућих надлежности, са државне на јавну безбедност. Тако полицији, као органу унутрашњих послова, долази све већи број послова и задатака који су до недавно били такоређи ексклузивна надлежност обавештајних и безбедносних служби, још од времена Краљевине Југославије, када су ти послови били у оквиру Одељења Државне заштите. Контрола кретања и боравка странаца, кретања путничког, теретног и поштанског саобраћаја преко државне границе, пасошка контрола и друго, сада су у надлежности јавне безбедности. Обавештајне и безбедносне службе (БИА као посебна организација; ВБА и ВОА као органи управе у саставу МО) имају, исто тако, проширене надлежности у области сузбијања организованог криминала, високотехнолошког криминала и угрожавања информационих и телекомуникационих система, финансијског криминала, тероризма, угрожавајуће делатности екстремне емиграције, ратних злочина, корупције и других посебно тешких кривичних дела. Међутим, генерално је тежиште њиховог рада усмерено на спречавање и сузбијање прикривених или тајних појава угрожавања безбедности које врше појединци, групе или институције које директно раде обавештајно-субверзивно у Србији или у иностранству, али према Србији.

Обавештајне и безбедносне службе непосредно су наспољене на осигурање националне безбедности, уз овлашћења да могу да примењују посебна средства, мере и радње ради заштите суверенитета, интегритета, заштите људских живота и других виталних интереса. То нису само обавештајни и контраобавештајни послови, већ и послови обезбеђења одређених личности, безбедносна заштита појединих органа и институција, као и безбедносна заштита домаћих држављана на раду или са *résidence habituelle* (привременим бораиштем) у иностранству.⁸ Безбедносне претње се тако нису промениле, већ је њихова листа постала дужа у односу на пре.

Сви ови послови имају своју систематику и план, кроз прикупљање потребних обавештења и различите активности. Стручност и професионалност део су од којих зависе резултати специјализованих органа државне управе у остварењу циљева националне безбедности, али на то једнако утиче и начин организације државних служби који то реализују, политичког система у којем се остварују, као и правни оквир деловања. Обе компоненте рада – функционална и организациона једнако су важне у националној безбедности. Зато решења којима се све то регулише морају бити део система безбедности, а не да се ради *ad hoc*, што онда често има негативне реперкусије, као што је пре пар година био случај са раздвајањем јавне безбедности и БИА

⁸ Мијалковић, С., оп. cit. стр. 88.

или са одлуком Уставног суда од 19. 4. 2012. године да поједине одредбе Закона о ВБА и ВОА нису у сагласности са Уставом Србије. Такве чињенице, или налази различитих контролних тела (као што је био различит налаз генералног инспектора служби у односу на извештај Државног заштитника грађана о повредама права запослених који реализују ове послове), уз промене околности рада и регулативу, утичу на размишљања да је неопходно доћи до нових системских решења, уз учешће државе као искључивог титулара активности везаних за националну безбедност. Класичне безбедносне претње нису нестале, а безбедносни изазови, ризици и претње се свакодневно проширују. Тако се усложњавају и обавезе обавештајно-безбедносних служби, што даље води ка захтеву за њиховом свеукупном реформом.

Правни извори регулисања националне безбедности

У времену велике друштвено-правне и институционалне турбуленције, која прати нашу земљу у последњих десетак година, област безбедности заузима посебно место. Питања је много, на која нека још чекају одговоре, а већ су се отвориле нове теме. Сем Устава из 2006. године и његових решења, почевши од члана 16. став 2, који је увео непосредну примену међународних обичаја и уговора и обавеза по њима и даље, преко Националне стратегије безбедности, казненог законодавства, организације државне управе и судства, па до закона о безбедносним службама, очигледно је да немамо до краја заокружену целину система безбедности. Органски закони допуњују се појединачно, без усклађивања и прављења листе приоритета у том усклађивању.

Структурно повећање броја и облика претњи, ризика и изазова за безбедност, као и њихово теже откривање и превенирање, доводи до тога да су традиционалне методе, до сада коришћене у раду за њих, све чешће без адекватних резултата, а до којих се углавном могло до сада долазити тако да буду у складу и са Уставом и са законима. Решење се, углавном, проналази у прекомпоновању организационог права, права безбедности, права одбране, казненог права и др., са идејом ефикаснијег и квалитетнијег одговора на специфичности проблематике (националне) безбедности. Безбедност као *public good* (јавно добро) има одлучујући утицај на друштвене и правнополитичке процесе, па је њен садржај, одређење и регулатива од изузетног значаја за целокупни државно-правни систем.

Наглашена потреба за јачањем међународне сарадње у заједничкој борби против организованог криминала довела је до усвајања и ратификовања већег броја међународних конвенција. С обзиром на уставне одредбе⁹ да смо држава заснована на припадности европским принципима и вредностима, а да су општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Србије и да се непосредно примењују, неке од њих ћемо посебно издвојити. Важнији међународни прописи који се односе на ову област су:

– Конвенција УН против транснационалног организованог криминала (усвојена 2000, ратификована 2001. са додатним протоколима, тзв. Палермо конвенција);

⁹ Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије број 98/2006 од 10. новембра 2006. године. Види посебно члан 1, 16, став 2 и члан 142. став 2. Устава.

– Конвенција СЕ о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом (усвојена 1990, ратификована 2002, тзв. Стразбуршка конвенција);

– Конвенција против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци (усвојена 1988, ратификована 1990, тзв. Бечка конвенција);

– Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма (усвојена 1999, ратификована 2002), недавно усвојена и ратификована Варшавска конвенција и друге.

У унутрашњем законодавству, након усвајања Устава 2006. године, донето је више закона, националних стратегија и других прописа који имају посебан значај за националну безбедност и службе на којима се она и заснива уз основна два прописа о томе – Закон о безбедносно-информативној агенцији (Закон о БИА) и Закон о војно-безбедносној агенцији и војнообавештајној агенцији (Закон о ВБА и ВОА). То су:

– Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије;

– Закон о одбрани, Закон о војсци;

– Закон о полицији;

– Законик о кривичном поступку, Кривични законик;

– Закон о тајности података, Закон о електронским комуникацијама;

– Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела;

– Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма, Царински закон;

– Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала;

– Закон о програму заштите учесника кривичног поступка;

– Закон о одузимању имовинске користи проистекле из кривичног дела;

– Закон о Влади, Закон о министарствима;

– Стратегија националне безбедности Републике Србије;

– Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма и други прописи.

Нова решења, која морају да се усвоје у складу са постојећим потребама и државном структуром која има своје слабости због кризе изазване многобројним разлозима и стањем на терену, имала би улогу подизања ефикасности рада служби безбедности, али њихови критичари често истичу да су она на граници претварања у средства нелегитимне репресије у друштву, јер могу да повређују друге интересе, као што је заштита људских права. Управо у том контексту занимљив је случај *Daschner*, који описује проф. *Roxin*. Наиме, без обзира на то о којем добру се ради, основна људска права се не смеју угрожавати, без изузетака, чак и ако би се можда тако спасили животи недужних. Искључен је сваки изузетак *expressis verbis*. Према Конвенцији Савета Европе о заштити људских права и основних слобода (ЕКЉП), забрана злостављања *ergo* принуде не може се суспендовати, чак ни у случају рата или неког другог ванредног стања *јавне опасности*. Нема таквих околности случаја да се оправда употреба силе, нечовечног и понижавајућег поступања, без обзира на то што је реч о извршењу дела у вези са тероризмом. Рад на перципираној опасности откривања и спречавања терористичког напада од стране екстремне деснице из иностранства, што смо сазнали од извора из земље принудом, на ХЕ „Бердап“, који би имао несагледиве последице за свеукупну безбедност земље, овде нећемо даље

елаборирати. Али, да ли би та принуда била екскулпирана по природним законима или не, веома је упитно са становишта заштите људских права.¹⁰ Али, то не значи да се треба зауставити у раду, већ само да треба ићи ка што оптималнијим, али увек законитим решењима која би што више приближила постојеће противречности.

Критички осврт на актуелно стање

У организацијском смислу приметно је постојање различитих државних органа који сасвим сигурно не раде синхронизовано, без посебне координације и усаглашености. Томе управо доприноси шароликост њихових овлашћења, па тако не чуди што не постоји адекватна (задовољавајућа) размена података од, на пример, Финансијске обавештајне службе (FIU) Министарства финансија ка обавештајној служби Министарства одбране или недовољно коришћење тих истих података од обавештајне службе Министарства унутрашњих послова или БИА. А сви они, свако у свом домену, баве се, на пример, спречавањем финансирања тероризма и самим тероризмом, као једним од облика угрожавања националне безбедности.

Основни документ у домену националне безбедности јесте стратегија (*стратос* – војска и *аго* – водим) националне безбедности, као *државни тезаурус* за реализацију циљева безбедности. Структуру система безбедности по нашој националној стратегији чине, у ширем смислу, највиши органи законодавне, извршне и судске власти, а у ужем смислу систем одбране, снаге МУП-а, безбедносно-обавештајни систем и привремено формирани органи и координациона тела за поједине кризе.

И колико год су одређена нормативно-персонална решења кроз Законе о влади и о министарствима из 2012. године исправљена (да не може чиновник, ма колико био професионалан, бити члан који практично учествује у доношењу одлука у неким од безбедносних тела), толико је читав низ других недоречености остао. Оне се не одnose толико на сам рад надлежних служби, органа и агенција, колико на недостатке у правно-организационом смислу, нарушеном равнотежом у контроли и одговорности за цивилно-војне односе, неадекватним надлежностима Парламента у процесу контроле служби. Народна скупштина требало би да има велику улогу и одговорност у процесима именовања или разрешења одређених руководећих лица, као што су, на пример, директор ВБА и ВОА, генерални инспектор служби, директор БИА, итд. Сама природа и динамика сектора безбедности представља прави изазов за делотворну парламентарну контролу. Прописи о тајнама, правила и процедуре умногоме отежавају члановима Народне скупштине да врше своју улогу. Део тих недостатака могао би се побољшати, али не и отклонити, без одређених интервенција већ у самом Уставу, који би требало да буде основа система безбедности.

У овом тренутку много више пажње могло би се посветити самој организацији, посебно војних служби безбедности. Наиме, већ поменутом одлуком Уставног суда Србије ВБА је делимично остала без једног од својих инструмената за превентивно

¹⁰ Клаус Роксин: “Злостављање у правној држави – случај Дашнер у Немачкој”, СПЖ, 3/2008, Београд. В. и “Пракса Европског суда за људска права”, у Цереми Мекбрајд, Београд, 2009., стр. 44-45., одлуке *Erdogan Yagiz v. Turkey*, 27473/02 од 06. марта 2007. године, *Murray v. United Kingdom*, 14310/88, 28. октобар 1994.

деловање без судског поступка, којим се могу ефективно отклањати безбедносни ризици и претње. Сада је то могуће искључиво уз одлуку суда, али по предлогу овлашћеног државног тужиоца посебне надлежности, односно тужиоца за организовани криминал.¹¹ Сем непосредне заштите људских права са једне стране, јер се овако прикупљени материјали у случају непокретања судског поступка у одређеном року морају уништити, грађанин евентуално обавестити, према Законнику о кривичном поступку, само ако то не би угрозило вођење кривичног поступка, са друге стране управо ради заштите људских права престаје могућност да овако прикупљени подаци представљају основу за евидентирање података и њихово коришћење, сем оних докумената и података до којих се није дошло уз примену посебних мера. То само значи да би требало потражити друге могућности за овакав рад.

Примена посебних поступака и мера за тајно прикупљање података, на начин како су сада одређене (е. г. члан 27. Закона о ВБА и ВОА), има само основу за експлоатацију појединих мера. Тако, на пример, оснивање правних лица и уређење њиховог рада који не компромитује службе безбедности представља базу за почетак стварања концепта *business intelligence*, што дозвољава развијање привредне димензије националне безбедности. У савременој организацији националне безбедности пословно-обавештајна делатност, односно обавештавање, као менаџмент пословним информацијама, представља једно од важнијих места у скали инструмената којима се остварује и безбедност, али и информатичка и друштвена моћ.

Реализација концепта *business intelligence* за сада је без свог логичног наставка у делу који се тиче сарадника служби и питања – шта се дешава са њима по завршетку уговорног периода на који су засновали сарадњу. Друго, *business intelligence* може да се користи унутар било ког привредног друштва када су у питању национална безбедност и интереси усмерени ка иностранству, али и обрнуто. Јачање привреде представља јачање привредне димензије националне безбедности у њеном пуном значењу. Тако питање оснивачких капитала и контроле финансија таквих привредних друштава представља додатни проблем који мора да буде решен, ради спречавања могућих кршења прописа.

Можда би било превише правити паралелу са искуством из *афере Пулџиз* из Републике Хрватске, али би једно од могућих решења за део проблема око евидентирања података, који су у функцији рада служби, могло да буде законом дозвољено снимање разговора које би водили припадници ВБА и ВОА са грађанима.

У односу на обавештавање и извештавање, нејасно је због чега су изостављени председник Владе и Скупштине као особе којима би се достављали подаци о раду ВБА и ВОА. У овом тренутку информишу се само председник РС, министар одбране и начелник Генералштаба. Такође, нејасно је како би заиста цивил (а не пензионисани официр) могао да буде на челу било које од ове две агенције, кад је један од услова да има завршено генералштабно усавршавање. У овом тренутку још је теже замислити да би такав облик специјализације могао да има цивил, иако има и другачијих схватања о томе. То би могло бити и лице које има завршене високе

¹¹ Павловић С. Зоран, „Значај и оправданост успостављања тужилаштва посебне надлежности у сузбијању организованог криминалитета“ у Зборнику Организовани криминалитет – изазов XXI века, Нови Сад, 2012, стр. 601.

студије безбедности и одбране, које могу да похађају по строгим критеријумима и цивилна лица. Али, то је већ више ствар организације, а не законског решења.

Потрошња буџетских средстава требало би да буде под парламентарном контролом, посебно у сегменту из којег би била видљива потрошња и оправданост финансијских средстава, како би се избегле могуће злоупотребе, не улазећи у детаље потпуних расхода (па чак и могућих прихода) ВБА и ВОА, јер би то могло да разоткрије поједине операције служби. У том смислу значајна је улога државног ревизора, али он, као институција, мора ту да добије значајнију улогу и подршку за сада од самих органа, док год се у самом закону то не буде другачије регулисало. Прописи о тајности података не обавезују, наравно, искључиво само припаднике ВБА и ВОА, већ и ДРИ, тако да би се контрола могла спровести квалитетније.

Компаративна искуства у остваривању безбедности

Осигурање националне безбедности има за претпоставку активности којима се штите традиционалне вредности, као што су територија, становништво и уставни поредак, али и поменуте већ друге наведене вредности, а са друге стране ту су носиоци тих активности, као професионални субјекти који обављају стручне послове заштите националне безбедности (која је претежно и била предмет разматрања). Без обзира на изнете критике, сигурно је да специјализовани органи – службе безбедности раде у складу са својим уставним и законским овлашћењима, али да би се њихов рад унапредио могу се очекивати измене које би им омогућиле још квалитетније функционисање. Да ли су изнете критике у потпуности на месту, без озбиљније научне и стручне анализе, тешко је до краја са сигурношћу тврдити. Тако, на пример, обавештајне службе у Великој Британији потчињене су министру, у Чешкој председнику и влади, у Украјини председнику, у Турској премијеру и подсекретару. Ни у једној од ових земаља не подносе обавештајне извештаје парламенту.

У односу на надлежности обавештајних служби у овим земљама, у Великој Британији реч је о заштити националног интереса, у Чешкој основних демократских вредности, суверенитета и територијалног интегритета, државних и службених тајни, у Украјини то је заштита политичке сфере, војне индустрије и одбране, а у Турској заштита територијалног и државног интегритета и уставног поретка.

Овде ћемо се сложити са Ронином, да војска и полиција могу да се створе на брзину, а обавештајне службе не. Зато сматрамо да промене морају да се покрену, али да буду системске, са потпуном идејом шта се започетом реформом жели постићи. Без обзира на методологију, у већини земаља света данас постоје централна обавештајна служба, која има универзални карактер и од стратегијског је значаја. Остале службе су уже специјализоване и углавном уграђене у ресурсе одбране, спољних и унутрашњих послова, економије и другде.¹² Њихова активност углавном се разврстава у три облика, и то у обавештајну, контраобавештајну и субверзивну делатност. Како се ове делатности преплићу, то је разлог више да се постави питање како ће те делатности и службе бити организоване: разуђено као до сада, по

¹² Гађиновић, Радослав, монографија „Безбедносна функција државе“, Београд, 2012, стр. 273.

различитим ресурсима, али са једним саветом за националну безбедност и бироом, или све заједно у једном ресурсу.

У овом тренутку најближи смо решењу, у односу на безбедноснообавештајне службе, које постоји у Републици Италији. Србија је у неколико различитих области у реформама највише проналазила као узор правни систем Републике Италије. Тако смо приликом доношења Закона о одузимању имовинске користи стечене криминалом, као добар пример, имали управо у највећем делу Републику Италију. Слично је и са прописима који регулишу надлежности и организацију државних тела посебне надлежности у борби против организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела. Можда је прехрабро тврдити, али се и по устројству полицијских снага приближавамо овом системском моделу. Али, као и у многим другим областима, реч мора да буде о системским, а не само организацијским решењима.

Реформе у безбедноснообавештајној делатности и службама Италије дуг су процес, који је, чини се бар за сада, заокружен Законом број 124 од 3. 8. 2007. године – Обавештајно-безбедносни систем Републике Италије и нова регулатива тајности (Службени лист број 187 од 13. 8. 2007). Закон представља добар пример у смислу целовитог решавања регулисања обавештајно-безбедносног система земље континенталноправне традиције.

На основу овог Закона у Италији су реорганизоване неке од главних обавештајно-безбедносних институција, које су постојале у континуитету више од тридесет, па и четрдесет година. Законодавац се у Републици Италији држао става да се ове институције тешко стварају, а лако нестану, па су реформе стално ишле искључиво у правцу да су само део механизма заштите државе и њеног јавног поретка, које функционишу само ако су те институције прилагођене простору и времену.

Реформе италијанског безбедносно-обавештајног система започеле су још 1981. године укидањем противтерористичке обавештајне службе у оквиру МУП-а, у друге полицијске институције. Промене су настављене након десет година, када су обавештајне службе *SISMI* и *SISDE* обавезане да спроведу усклађивање обавештајних и истражних активности са супротстављању организованом криминалу. *SISMI* и *SISDE* имале су обавезу да спровode обавештајне и безбедносне активности, у земљи и у/из иностранству(а) против свих облика угрожавајућег или субверзивног деловања од организованих криминалних група, који представљају претњу институцијама државе, грађанима и развоју друштва. Извршене су и друге промене, у односу на организацију и рад Министарства унутрашњих послова. А управо су Министарство одбране, МУП и Министарство финансија носилац задатака произашлих из ових промена.

Према одредбама Закона број 124 о информативном систему за безбедност Републике и новом режиму тајне, реорганизоване су или промењене неке од основних обавештајних институција, тако да безбедносно-обавештајни систем Италије сада чине: Међуминистарски комитет за обавештајно-безбедносне послове (*CISR*), Парламентарни комитет за надзор обавештајно-безбедносних служби (*COPASIR*), Управа за безбедност информација (*DIS*), Обавештајна агенција за спољну безбедност (*AISE*), Војни обавештајни центар електронске обраде (*CIDE*), Војнообавештајно-безбедносно одељење (*RIS*) и Обавештајна агенција за унутрашњу безбедност (*AISI*), као и одређене ресурсне службе и органи при министарствима унутрашњих послова, одбране и финансија.

Скупштинско тело од десет чланова (Представничког дома и Сената) за контролу обавештајно-безбедносних служби (*COPASIR*) врши парламентарни надзор над законитошћу деловања свих италијанских служби безбедности.

Политичко тело које делује при Влади Републике Италије је Међуминистарски комитет за обавештајно-безбедносне послове (*CISR*). Комитетом руководи премијер, а у његов састав улазе министри иностраних и унутрашњих послова, одбране, правосуђа, финансија и економије. На седнице *CISR*-а позивају се директори обавештајних служби и други функционери и стручњаци. Комитет за обавештајно-безбедносне послове надлежан је за остваривање политичке контроле над радом свих служби и утврђивање општих смерница за њихово деловање, као и за давање политичких оцена о стању безбедности и праћење спољнополитичких активности које се односе на безбедносну проблематику.

Управа за безбедност информација (*Dipartimento delle Informazioni per la Sicurezza – DIS*) јесте стручно-извршни орган Међуминистарског комитета за обавештајно-безбедносне послове. Основни задаци *DIS*-а, чији директор непосредно одговара председнику Министарског савета, јесу координација и усмеравање рада италијанских обавештајно-безбедносних служби, аналитичко обједињавање и процењивање обавештајних података добијених од тих служби и других надлежних институција, као и сарадња са страним обавештајно-безбедносним органима.¹³

Обавештајна агенција за спољну безбедност (*Agenzia informazioni e sicurezza esterna – AISE*) такође је нова централноаутономна служба, успостављена крајем 2007. године, конзумирајући у битном овлашћења раније Војнообавештајно-безбедносне службе (*SISMI*). У делокругу рада *AISE* јесу организовање стратешко-офанзивног политичког, привредног и војног обавештајног истраживања према иностранству од значаја за безбедност, интегритет и суверенитет земље и њене економске интересе. Централа *AISE* у Риму организована је по секторима са бројчаним ознакама (I, II, III и итд.). Из централе се непосредно руководи обавештајним центрима, потцентрима и пунктовима.

У свом саставу служба *AISE*, којом руководи генерални директор, има и веома развијен информатички центар који за своје потребе користи и новоформирана служба *AISI*. Осим тога, Обавештајна агенција за спољну безбедност је и директан корисник обавештајних података до којих долази Војни обавештајни центар електронске обраде (*CIDE*), везаних за електронско осматрање и прислушкивање из ваздушног простора. С друге стране, након престанка рада *SISMI*, послове контраобавештајне заштите у оружаним снагама Италије је, почетком 2008. године, преузела нова служба у саставу Министарства одбране – Војнообавештајно-безбедносно одељење (*RIS*). Задаци *RIS*-а обухватају организовање контраобавештајне заштите команди, штабова, јединица и објеката који припадају оружаним снагама, те израду обавештајних докумената којима се обавештавају корисници унутар оружаних снага и изван њих.

Обавештајна агенција за унутрашњу безбедност (*Agenzia informazioni e sicurezza interna – AISI*) формирана је током 2007. године према одредбама Закона број 124, преузимајући надлежности контраобавештајне службе и службе за заштиту

¹³ Милошевић Милан, "Закони Републике Италије о обавештајно-безбедносном систему и режиму државне тајне", Београд, Страни правни живот, 3/2008, стр. 262–274.

уставног поретка, која је деловала у саставу Министарства унутрашњих послова. У складу са том променом *AISI* је у највећем делу преузела инфраструктуру и кадрове расформиране Обавештајне службе за заштиту демократије (*SISDE*). *AISI* је надлежна за контраобавештајну заштиту територије Републике Италије (откривање, праћење и сузбијање деловања страних обавештајних служби); ангажовање у откривању и супротстављању делатности усмерених на насилно угрожавање уставног поретка и борбу против тероризма, односно спровођење активности на плану откривања и онемогућавања деловања терористичких група и организација.

Реч је о централно-аутономној служби непосредно одговорној Влади, којом управља генерални директор. Седиште Обавештајне агенције за унутрашњу безбедност је у Риму, а њени центри (20) лоцирани су у административним центрима регија. *AISI*, контраобавештајна служба чији припадници су без полицијских овлашћења, има задатак да планира и организује безбедносне активности које непосредно оперативнo реализују друге безбедносне организације и полицијске снаге. Према својим овлашћењима, организацији и надлежности подсећа на британску Службу безбедности (*MI 5*) и немачки Уред за заштиту устава (*BfB*), а њени главни ослонци су припадници специјализованих полицијских формација, карабињера и финансијске страже.

Супротстављање тероризму, на државном нивоу, координира се у оквиру Централне полицијске управе за антитероризам, у чијем се саставу налази Централна безбедносно-оперативна јединица, као и јединица *NOCS (Nucleo Operativo Centrale di Sicurezza)*, која је задужена за непосредна антитерористичка дејства и талачке кризе. Наслеђе активности мафије и вишегодишња безбедносна угроженост Републике Италије организованим криминалом, корупцијом и другим посебно тешким кривичним делима, условили су постојање и деловање разгранате мреже служби за супротстављање тим видовима подривања стабилности државе и безбедности грађана. Италија је од 1965. године до данас донела читав сет антимафијашких закона, а установљен је и *ad hoc* комитет, сачињен од представника оба дома Парламента, са истражним овлашћењима која имају судске власти.

На основу тога су на националном нивоу организоване три службе за борбу против организованог криминала: Генерални савет за борбу против организованог криминалитета, Централна управа за борбу против мафије и Владаина комисија за борбу против мафије. *Генерални савет за борбу против организованог криминалитета* је организационо постављен при МУП-у Италије. Седницама Већа председава министар унутрашњих послова, а чланови тог тела су руководиоци Централне управе за борбу против мафије, полицијских снага, карабињера и финансијске полиције. У надлежности Већа су формулисање стратегије за супротстављање организованом криминалитету, надзор и координација рада надлежних служби и дефинисање превентивних активности.

Централна служба за борбу против мафије (*Direzione Investigativa Antimafia – DIA*) делује у оквиру Државне полиције. Сачињава је шест оперативних одељења која су смештена у 12 оперативних центара на територији Италије. У оквиру њених овлашћења су тзв. превентивне антимафијашке истраге, те спровођење истражних радњи по налогу истражних судија за борбу против организованог криминалитета. Ова служба, с тим у вези, има широка овлашћења у примени посебних оперативно-

техничких средстава и метода. *Владаина комисија за борбу против мафије* делује у оквиру Државног тужилаштва. Чине је државни тужилац за борбу против мафије и 20 истражних судија за борбу против организованог криминалитета. У надлежности Комисије је вођење превентивних антимафијашких истрага, те праћење истрага правосудне полиције поводом злочина мафијашког типа.

У италијанском полицијском систему посебна пажња посвећује се специјализованој истражној служби за сузбијање недозвољене трговине наркотицима. Те послове, на нивоу Државне полиције, врши Централна дирекција за борбу против трговине дрогом (*Direzione Centrale per i Servizio Antidroga*), а сарадњу различитих служби на државном нивоу координира тело које чине представници Државне полиције, карабињера и Корпуса финансијске полиције. У надлежности Централне дирекције је и међународна сарадња у борби против трговине наркотицима, тако да ова служба има и своје експерте и официре за везу при дипломатско-конзуларним представништвима Италије у свету.

Корпус оружаних снага карабињера (*L'Arma dei Carabinieri*) који припада оружаним снагама Италије, као специјални род копнене војске, има карактеристике жандармеријске организације, али поседује и сва законска овлашћења судске полиције. Из тога проистиче да им министар унутрашњих послова може поверити и превентивне обавештајне задатке, односно послове контроле појединаца и организација унутар земље који својом делатношћу могу угрозити уставни поредак и безбедност земље. Такође, карабињерске јединице може ангажовати и министар одбране на војнообавештајним пословима, за поуну одреда војне полиције и на другим задацима безбедности у оружаним снагама. Структуру Корпуса оружаних снага карабињера сачињавају Команда са више (шест) линијских управа у седишту, пет међурегионалних команди, 19 регионалних команди, 103 обласне команде и близу 5.000 карабињерских станица распоређених по читавој Италији.

Корпус финансијске полиције (*Il Corpo della Guardia di Finanza*) полувојна је формација и посебна полицијска институција у саставу Министарства финансија, надлежна за контролу финансијског пословања, извршавање пореске политике и за царинске послове на граничним прелазима. Представља саставни део оружаних снага Италије, али врши и функцију органа јавне безбедности у смислу сузбијања грађанских нереда, па и тероризма. Има око 68 000 припадника и обавезу да открива и гони прекршиоце закона и прописа који регулишу финансијско пословање, а нарочито да сузбија све врсте кријумчарења и илегалног преласка с робом преко границе. Оперативци финансијске полиције делују у цивилу, а овлашћени су да врше провере, прегледају документе и регистре, претресају стамбене и пословне просторије, састављају извештаје и подносе кривичне пријаве, тј. имају овлашћења судске полиције.¹⁴ Овакво државно-безбедносно устројство италијанској држави омогућавају успешно сузбијање и борбу против могућих безбедносних изазова, ризика и претњи који се постављају пред савремену државу, и сигурно је да би већи део ових законских решења могао да се реализује и у нашем правном систему.

¹⁴ Видети детаљније у Закону Републике Италије број 801 од 24. октобра 1977. године, Закону број 124 од 3. августа 2007. године, као и детаљну анализу Закона, у раду др Милошевић Милан, „Закони Републике Италије о обавештајно-безбедносном систему и режиму државне тајне“, Београд, СГПЖ, 3/2008, стр. 262–274.

Уместо закључка

Перцепција угрожавања безбедности данас се више веже за социјалну (егзистенцијалну) проблематику, а најрелевантнија угрожавања уочавају се као претња од деловања организованог криминала и тероризма, док су различити облици војних и асиметричних претњи повезани са њима. У данашњој констелацији међународних односа организовани криминал и тероризам постају један од примарних облика националног и наднационалног (стварно међународног) угрожавања система безбедности и вредности које се тим системом штите, а на коју нема имуних земаља ни заједница. И организовани криминал и тероризам представљају комплекс угрожавања који настаје на различитим изворима у различитим интензитетима, али са истим циљем – дестабилизацијом система безбедности и освајањем власти. На деструктивне и бескомпромисне нападе на све друштвене вредности мора бити дат и исти такав одговор, што даље захтева модернизовану и реформисану државну безбедносну структуру са обученим и едукованим извршиоцима.

Дакле, примарни задатак организације обавештајне делатности јесте сопствена одбрана и заштита државних институција. Такви циљеви захтевају промене и прилагођене обавештајно-безбедносне службе у складу са модерним изазовима, њихову сталну деполитизацију, ефикасну контролу и поштовање уставности и законитости. Да би се положај свих безбедносних служби и институција заокружио, прво је неопходно да се то уради на нивоу нормативног, а тек након тога и фактички.

Стављање под контролу законодавне и извршне власти Безбедносно-информативне агенције, као кључне установе за заштиту националне безбедности, након њеног издвајања из МУП-а био је један од најважнијих корака. Пројекат реформи тиме није био заустављен, већ је дошло стварања ВБА и ВОА у њиховим данас већ познатим оквири. Међутим, тиме се још увек није дошло до краја регулисаног и конзистентног безбедносног концепта. Због делимичног преклапања или, пак, неконзумирања дела одређених надлежности безбедносних служби неопходна је даља реформа.

Чини се да би, када су у питању реформе обавештајно-безбедносних служби у оквиру Министарства одбране, једно од решења могло бити интегрисање појединих надлежности ВБА и ВОА, па према томе и стварање јединствене Обавештајно-безбедносне службе Министарства одбране. Прецизирање положаја, по којем год моделу то било, мора да обухвати све премисе правне државе и демократије, уз успостављање ефикасног механизма координације и контроле, уз равнотежу тајности у раду служби и цивилне контроле над њима. Стварно отпочињање рада Савета за националну безбедност тек је корак у стварању оптималних услова за рад надлежних за очување националне безбедности.

Преиспитивање уставног положаја надлежних државних органа и њихових овлашћења, на основу утврђене Националне стратегије безбедности, уз систем казног права земље са новелираном најтежом групом кривичних дела – повредама и угрожавањем уставног уређења и безбедности Србије, сагледавањем нових безбедносних изазова, ризика и претњи, овлашћењима и одговорностима државних органа у том оквиру – део су задатака у наредном периоду. Пример организације служби безбедности у Републици Италији показује како добра легислативна основа у пракси даје добре резултате у сузбијању опасности по систем безбедности земље.

Основне друштвене вредности данас се првенствено штите кроз демократско и законито вршење власти. Да би то било могуће неопходно је потребан загарантовани

систем слобода, права и дужности, у уређеном систему правосуђа, органа безбедности и других. Националне вредности друштва и интереси који иза тога следе остварују се тек у држави која има обезбеђен систем националне безбедности.

Овај рад, који представља допринос у стварању националне безбедности, отворен је за сваку врсту критике, али су теме које он разматра више него интригантне, па би свака од њих могла да буде засебно обрађена. То су: систем националне безбедности, систем служби безбедности, службе безбедности и државна управа, правосуђе, национални парламент, однос традиционалних служби безбедности и других овлашћених служби итд. Брзина реформи које су неспорно пред нама зависиће и од предвиђања и безбедносне процене стања безбедности целокупне друштвене заједнице.¹⁵ Зато би у дискусији, коју проглашавамо отвореном, требало поћи од трагања за новим теоријским и институционалним концептом националне безбедности Србије.

Литература

1. Wolfers, A.: „National Security as an Ambiguous Symbol“, *Discord and Collaboration*, J.Hopkins Un. Press, Baltimore, 1962.
2. Димитријевић, В.: „Појам безбедности у међународним односима“, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973.
3. Илић, П.: „Семантичко лексикографски аспекти појма безбедности“, *Војно дело*, Београд, Јесен 2011, 85–99.
4. Сун Цу Ву: *Вештина ратовања*, Мала војна библиотека, Београд, 1952.
5. Павловић, З., Аврамовић, Н.: „Суверенитет и мултилатерализам“, *Српска политичка мисао*, Београд, година XIX, Вол. 35, Но 1/2012, стр. 51–63
6. Мијалковић, С.: „Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност“, *Безбедност*, 1/2011, стр. 74–93, Београд, 2011.
7. Жеж, З., Аврамовић, Н., Павловић, З.: „Some Aspects of Legal State“, *Universitatea Tibiscus din Timisoara, Anale*, Vol. XX, Seria Drept, Editura Artpress, 2011, p. 77– 89.
8. Рохин, К.: „Злостављање у правној држави – случај Дашнер у Немачкој“, *Страни правни живот*, 3/2008, Београд.
9. Мекбрајд, Џ.: „Пракса Европског суда за људска права“, Београд, Савет Европе, 2009.
10. Павловић, С., З.: „Значај и оправданост успостављања тужилаштва посебне надлежности у сузбијању организованог криминалитета“ у Зборнику „Организовани криминалитет изазов XXI века“, Нови Сад, 2012., стр. 591–609.
11. Гађиновић, Р.: „Друштвени извори угрожавања капацитета система безбедности државе“, *Српска политичка мисао*, Београд, година XIX, Вол. 35, Но 1/2012, стр. 133–148.
12. Гађиновић, Р.: „Безбедносна функција државе“, Београд, 2012, стр. 273.
13. Милошевић, М.: „Закони Републике Италије о обавештајно-безбедносном систему и режиму државне тајне“, *Страни правни живот*, 3/2008, Београд, 2008.
14. Закон Републике Италије број 801 од 24. октобра 1977.
15. Закон број 124 од 03. августа 2007.
16. Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије број 98/2006 од 10. новембра 2006.

¹⁵ Радослав Гађиновић, „Друштвени извори угрожавања капацитета система безбедности државе“, *СПМ*, Београд, година XIX, Вол.. 35, No 1/2012, стр. 134. и даље.

ВЕЛИКА АЛБАНИЈА – ОБЛИКОВАЊЕ НОВЕ НЕСТАБИЛНОСТИ НА БАЛКАНУ*

Милоје Здравковић
Министарство одбране Републике Србије

По свом предмету проучавања овај рад је логички наставак текста „Велика Албанија – претња регионалној стабилности“ од истог аутора, публикован у *Војном делу* лето/2013, у коме су разматране правне последице отцепљења Косова и Метохије по стабилност Југоисточне Европе.

Аутор констатује да ће процес албанске самоизолације и покушај стварања „Велике Албаније“ највероватније водити у даље заостајање Албанаца, обнављање сукоба са суседним народима, поред којих живе и од којих суштински зависе, као и обнављању сукоба између самих Албанаца.

Кључне речи: „Велика Албанија“, албанске територије, албанске терористичке организације, организовани криминал, радикални ислам, подела Косова, „Велико Косово“

Увод

Сецесионистичке тежње албанског становништва први пут су јасно дефинисане 1878. године, када је одржана Прва призренска лига. Током састанка, који је окупио већином Албанце муслиманске вероисповести, уз три католичка и једног православног представника одлучено је да сви Албанци, без обзира на то којој вероисповести припадају, треба да раде на стварању великоалбанске државе од делова територија тада већ новоформираних суседних држава Србије, Црне Горе и Грчке.

Касније, одлукама Лондонске конференције 1913. године Албанци су, поред Албаније, наставили да живе и у три суседне државе – Србији, Црној Гори и Грчкој. На територијама наведених држава живели су у много мањем броју него што је то случај данас. Наиме, у време Отоманске империје велики број Албанаца плански је насељаван у Бугарској и Србији као помоћ Отоманском царству у разбијању честих устанака, али су одатле временом исељени. До пре 60 година највише Албанаца изван Албаније живело је у Грчкој. Међутим, Грчка је у сенци протеривања судетских Немаца после Другог светског и затим сопственог грађанског рата протерала скоро две трећине Албанаца. Тако је Србија временом постала земља са највећом албанском дијаспором, претежно насељеном на Косову и Метохији.

* Мишљења изнета у тексту су искључиво опажања аутора и не представљају званичан став Министарства одбране Републике Србије.

Током ослободилачких ратова, у време када су други народи проливали крв борећи се за слободу, Албанци су били на страни Отоманске империје. Њихови захтеви кретали су се у оквиру остваривања аутономије унутар Османске империје, а никако ван ње. Због тога им се историја на неки начин осветила. Наиме, увек су зависили од туђе, а никада од своје воље. Оснивање модерне албанске државе, 28. новембра 1912. године, такође је била туђа воља – тада моћне Аустроугарске царевине. Међутим, формирање те модерне албанске државе омогућило је и настанак и развој идеје Велике Албаније, које је данас поново оживела међу Албанцима у региону.

Кључни, савремени документ који је дефинисао и оправдао концепт стварања „Велике Албаније“, је „Платформа за решење албанског националног питања“ албанске Академије наука из Тиране, који је први пут објављен у јавности октобра 1998. године. Платформа за решавање албанског националног питања, у суштини представља националну стратегију Албанаца, која је у облику брошуре, током протеклих година, штампана и достављана на адресе међународних институција на енглеском и француском језику. Поред постојеће платформе албански интелектуалац Кочо Данај израдио је „Платформу природне Албаније“ која је објављена у 50 хиљада примерака и преведена је на неколико језика: албански, српски, грчки, македонски и енглески током 2009. године, у којој се наводи неопходност решавања албанског националног питања на југоистоку Европе.

Сва наведена документа полазе од тога да су Албанци практично подељени у пет држава, због чега налазе да је једини пут за решење албанског националног питања уједињење у једну државу. Платформама је, заправо, прецизно дефинисана великоалбанска стратегија која је јасно одредила правце деловања, циљеве и развој догађаја у региону. У првој, прелазној фази, налаже се стварање нове албанске државе на Косову и остваривање аутономије на југу Србије у Црној Гори, Македонији и Грчкој, чиме ће се стећи превласт и додатно хомогенизовати територије на којима живе Албанци. У другој, коначној фази, те територије треба спојити са матицом Албанијом. У албанској политичкој стратегији у оквиру постепеног стварања „Велике Албаније“, и федерализације „албанског простора“, кључ представља отцепљење Косова. Стварањем друге албанске државе, сматрају албански идеолози, добило би се језгро које би себи привукло остале „албанске окупиране територије“ (слика 1)

Водећи савремени интелектуалац међу косовским Албанцима, Реџеп Ћосај, недавно је потврдио да се, идејно и територијално, концепт „Велике Албаније“ наслања на искуства из 1878. године. Међутим, да би се разумео савремени албански сецесионизам важно је напоменути да Албанци „Велику Албанију“ не виде као плод сецесионистичких тежњи већ као једини могући и праведни начин решавања албанског националног питања путем уједињења албанских територија.

Слика 1 – Мапа „Велике Албаније“

Наиме, неопходно је приметити и да су захтеви Албанца у одређеним случајевима, посебно када је реч о економским и социјалним питањима, били легитимни и оправдани. Проблеми социјалне и економске природе су постојали, што је видљиво и данас по израженом сиромаштву албанске, али не само албанске већ и српске, македонске и црногорске заједнице у региону. Такође, одређени покушаји да се Албанци афирмишу политички, економски или на неки други начин, унутар држава у суседству, често су оспоравани и занемаривани или чак сматрани неприхватљивим. Коначно, било је и случајева злоупотребе албанске мањине од стране њихових политичких представника који су користили националну реторику, симболе и обележја, ради прикривања криминалних активности и остваривања личне добити. Ипак, у већини случајева пракса је показала да су националне амбиције Албанаца надилазиле наведене социјалне и економске проблеме, а као коначни резултат имале дестабилизацију ситуације у региону, што је и данас случај.

„Албанске територије“

Отоманска империја владала је већим делом југоисточне Европе читавих пет векова, док се на мањем северном делу региона простирала Аустроугарска царевина. Петовековно присуство Турске и Аустроугарске допринело је успостављању појединих трајних обележја. Наиме, услед вековног присуства империја, државе региона стекле су јаку безбедносну зависност од великих сила, што се и данас манифестује неспособношћу самосталног решавања актуелних спорова, при чему се тражи подршка треће стране која је сада актуелизована кроз дугогодишње присуство НАТО-а. Један од заједничких безбедносних изазова који угрожава стабилност држава региона представља деловање организованих криминалних група, посебно албанских, које, као што смо навели, неретко користе националне симболе и позивају се на националне циљеве Албанаца зарад остваривања личне добити. Деловање албанских криминалних и терористичких група, њихова блиска повезаност са исламским фактором и нерешени територијални спорови Албанаца са државама у непосредном окружењу, својим узајамним деловањем у протекле две деценије створили су посебну врсту безбедносне међузависности.

Присуство наведених претњи, како на Косову, тако и на југу централне Србије и Албанији, Македонији и на северу Црне Горе и Грчке, уз бројна нерешена питања и наставка етничких тензија, доприносе продубљавању политичке нестабилности, што може бити претња не само за државе у блиском окружењу већ и за Европу у целини. Интересантно је да су наведене претње најуочљивије на територијама Албаније, Косова, југа Србије и северозападног дела Македоније, дакле територијама где углавном живи албанска популација муслиманске вероисповести. На делу територија севера Црне Горе и Грчке, где такође живи албанско становништво хришћанске, односно католичке и православне вероисповести претње попут исламског екстремизма нису нарочито изражене. Међутим, њихови напори за решавањем албанског националног питања, посебно после „успешног“ решења питања Косова, постају све израженије.

Осим тога, верске разлике између самих Албанаца донекле ублажавају интензитет сецесионистичких тежњи албанске мањине на овим територијама и чине га мање уочљивим. Ипак, то не значи да на деловима држава региона већински насељеним Албанцима не постоје заједнички напори за решавањем националног питања путем стварања заједничке државе. Напротив, то значи да је реч о практичном усклађивању циљева и њиховој постепеној реализацији, како се не би угрозили досадашњи резултати, посебно када је реч о независности Косова. Наиме, даљи напори Албанаца на остваривању својих циљева умногоме ће зависити од успешности на осталим деловима територија да остваре сепаратистичке захтеве.

Током формирања Призренске лиге, прве политичке организације која је јасно артикулисала албанске захтеве за формирањем самосталне државе, представници Албанаца, католици и православци, иако су били присутни симболично – мањина у односу на Албанце муслиманске вероисповести, подржали су ставове Лиге. Касније, када је дошло до практичне реализације пројекта Велика Албанија, у Другом светском рату, они су активно учествовали у његовој реализацији. Међутим, морамо да напоменемо да када је реч о сепаратистичким тежњама Албанца у Грчкој, да је поред постојања верске солидарности која је несумњива Грчка додатно заштићена и својим дугогодишњим чланством у Европској унији, али и НАТО-у, те самим тим потенцијална дестабилизација овог дела територије од стране Албанаца у Грчкој је најмање могућа. Ипак, сматрамо да, посебно уколико се албанско питање позитивно реши на другим деловима територија где Албанци испољавају исте или сличне захтеве, што је добрим делом могуће само уз подршку великих сила, албанске амбиције чак и у Грчкој надићиће верску солидарност, али и постојеће евроатлантске пројекте. Посебно ако се има у виду да се за реализацију албанских циљева у Грчкој активно ангажује НАТО чланица Турска, о чему ће касније бити речи.

Албанске екстремистичке и терористичке организације

Територија Албаније и Косова представља место зачетка и логистичку базу екстремистичких и терористичких група, које својим узајамним деловањем остварују значајан утицај на стабилност региона и креирају специфичну безбедносну међузависност.

Националистичке и екстремистичке организације и групе које се залажу за „отварање“ албанског националног питања на територијама суседних држава и стварање јединствене албанске државе која би укључивала све територије на којима Албанци чине већинско становништво, постоје и делују, уз значајан утицај на унутрашњу безбедност. Најистакнутије су: Албанска национална армија (АНА), Ослободилачка војска Косова (ОВК), Национална ослободилачка армија (НОА), Ослободилачка војска Прешева, Медвеђе и Бујановца (ОВПМБ), Фронт за национално уједињење Албанаца (ФНУА) и Покрет за самоопредељење (табела 1).

Табела 1 – Албанске екстремистичке и терористичке организације – Недржавни актери (Non-States group)¹

Место настанка	Назив	Основана	Јачина	Статус	Територија на којој делује	Циљеви
Албанија	Албанска национална армија (АНА) ²	почетком 1999	н. п.	активна	Косово, Македонија, Србија, Црна Гора	Организована албанска јединица која се бори за национално уједињење (Велику Албанију). У свој састав укључује распуштене припаднике ОВК, НОА, ОВПМБ и Националну војску Црне Горе.
Србија, Косово, Македонија	Ослободилачка војска Косова ОВК ³	1992/03	5–12000 +	прикривена	Косово	Албански екстремисти који захтевају уједињење Косова са Албанијом
Македонија	Национална ослободилачка армија НОА	1999–01	2–3000 +	прикривена	Македонија	Циљ је Велика Албанија, а деловање се преклапа са ОВК и ОВПМБ
Србија	Ослободилачка војска Прешева, Медвеђе и Бујановца	2000	800	активна	Прешевска долина, Србија, западна и северна Македонија	У првој фази присаједињење Косову, а затим етничкој Албанији
Косово	Самоопредељење	после 2000	н. п.	активна	Косово	Радикални покрет етничких Албанаца, захтева независност Косова без присуства међународних организација и оспорава било какво право српском народу.
Албанија, Србија, Црна Гора	Непознат назив	1990	н. п.	активна	Турска, Албанија, Македонија, Косово, Србија, ЦГ, БиХ и европске земље	Организована криминална група чији је циљ остварење профита.

Деловање терористичке организације у Албанији на Космету и северозападу Македоније под називом Албанска национална армија, чији је циљ национално уједињење албанских територија и стварање Сједињених Албанских Држава или Велике Албаније, представља окосницу деловања свих осталих албанских „ослободилачких“ војски. Албанска национална армија организована је по територијалном

¹ Military Balance 2008 International Institute for Strategic Studies (IISS)] <http://www.informaworld.com/smpptitle~content=t716100759> (приступило 12. 12. 2012).

² AKSh – Armatës Kombëtarë Shqiptarë.

³ UÇK – Ushtria Çlirimtare e Kosovës.

принципу и наметнула се као кровна организација свим осталим екстремистима и терористима који делују у окружењу. Тако је из окриља АНА формирана Ослободилачка војска Косова, Црне Горе, Чамерије, Прешева, Медвеђе и Бујановца уз Националну ослободилачку армију у Македонији. Иако о Ослободилачкој војсци Чамерије која, према њиховом званичном саопштењу, делује у Грчкој има најмање података, Аљи Ахмети, оснивач Националне ослободилачке армије у Македонији, јавно се хвалио 2001. године постојањем наведене организације која делује у северозападном делу Грчке (Епиру) и поседује импресивни арсенал наоружања. У медијима у окружењу повремено се спекулише и о постојању 2500 припадника легије странаца, тј. албанских легионара које је раније предводио сада покојни Лека Зогу, некронисани краљ Албаније, и који су спремни да пруже подршку наведеним терористичким групама у било ком тренутку.⁴

Бела књига о албанском тероризму и организованом криминалу на Косову, коју је објавила Влада Србије септембра 2003. године, наводи податке о деловању ових екстремистичких група. Захваљујући албанској мафији југоисток Европе постао је територија где су политика, организовани криминал и тероризам удружени на истом задатку – стварању друге албанске државе. У првој фази предвиђено је отцепљење дела територије Србије (Косово⁵), а у другој делова територије Црне Горе, Македоније и Грчке. Осим тога, јаке позиције албанских криминалних група на Косову, Македонији, југу централне Србије, северу Црне Горе, Грчкој и самој Албанији представљају довољан разлог за забринутост, нарочито уколико се има у виду наставак смањења међународног присуства КФОР-а са Космета и међународног интересовања за регион.

Иза назива наведених „ослободилачких војски“ крију се криминалне и терористичке групе које користе националистичку реторику ради остваривања материјалне добити. Поред чињенице да у састав ових група улазе искључиво Албанци заједничко им је деловање под називом војски. Међутим, ангажовање у виду ослободилачких војски не представља никакву новост. Таквих примера је и раније било у историји, попут „Ирске републиканске армије“ у Северној Ирској или „Исламских светих ратника“ односно муџахедина који су посебно били активни у сукобима на тлу бивше СФР Југославије. Формиране албанске „ослободилачке војске“ својим деловањем, али и саставом показују јасну намеру Албанаца да очувају прву и до сада једино успешну

⁴ Бабановски Иван, *ОНА Терористичка паравојска во Македонија*, Веда Скопје, 2002. године.

⁵ Званични назив јужне српске покрајине је Косово и Метохија или скраћено Космет. Са друге стране, пропаганда коју користе великоалбански идеолози, али и њихови савезници из међународне заједнице, инсистира на албанизованој речи словенског порекла „Косова“ уз изостављање Метохије, речи грчког порекла која својим значењем сведочи о постојању манастирске земље Српске православне цркве. С обзиром на то да се у Резолуцији 1244 Савета безбедности УН и другим међународним документима користи назив Косово, али и да бисмо избегли евентуалне нејасноће приликом цитирања аутора, углавном западних, који су до сада највише писали о Косову (још један парадокс везан за Косово) у истраживачком раду користимо скраћени назив Косово. Тиме немамо намеру да фаворизујемо нити једну страну већ да поједноставимо садржај рада уз напомену да ће се реч Косово односити на пун назив Аутономне покрајине Косово и Метохију. Коначно, за опстанак неког дела територије (Косова) у оквиру одређене државе (Републике Србије) није важно како га ко назива већ да држава предузме све неопходне мере (политичке, привредне, културне, образовне, здравствене и инфраструктурне) да би тај део интегрисала у јединствену државну целину.

Ослободилачку војску Косова, односно да кроз деловање албанских ослободилачких војски у Македонији, југу централне Србије, северу Црне Горе и Грчке одрже континуитет са овом терористичком организацијом. Подсетимо да је општеприхваћена дефиниција тероризма „незаконита употреба силе против цивилног становништва ради изазивања страха“, што је управо и био, и још увек је, случај са ОВК и њој сродним терористичким организацијама. Таква незаконита употреба силе, попут убиства, отмица и трговине људским органима, почињена уз присуство међународних снага на Косову (КФОР), ради изазивања страха код цивилног становништва, показује да се у случају албанских екстремистичких група не може говорити о герилској, а никако о ослободилачкој већ пре свега о терористичкој организацији.

Заговарајући стварање „етничке Албаније“ по сваку цену и свим средствима ове терористичке организације не презају ни од употребе силе. Располажу и огранцима и симпатизерима, на свим територијама насељеним претежно Албанцима, чиме степено њихове повезаности и организованости добија на снази.

Синхронизованим деловањем албанских терористичке групе успеле су да интернационализују албанско национално питање и припреме терен за остваривања коначног циља – формирање Велике Албаније. Отвореном подршком албанским сецесионистима на Косову пружена је посебна подршка сличним/истим албанским сецесионистичким покретима који делују на југу централне Србије, у Македонији, Црној Гори и Грчкој. Подршком независности Косова посредно је подржана великоалбанска идеја, промовисана у Платформи за решавање Албанског националног питања, која полази од тога да су Албанци подељени у пет држава и да је једино могуће решење уједињење у једну државу – Велику Албанију. Да то није само плод маште и фантазије великоалбанских идеолога потврђује и чињеница да је реч о територијама које су већ једном, током Другог светског рата, насилно уједињење и ушле у састав фашистичке творевине Велике Албаније.

Уосталом, такозвана екстремна албанска струја, коју поред бројних „ослободилачких војски“ чине и поједина удружења попут Ветерана ОВК и покрета Самоопредељење не би и дан данас постојале да немају подршку Запада и да то не одговара великоалбанским идеолозима, како на Косову, тако и у Албанији, јер их по потреби користе за остваривање наведених циљева.

Међутим, у остваривању својих циљева у Грчкој Албанци, за сада, користе углавном медијска средства, али не презају ни од упућивања отворених претњи суверенитету Грчка. Тако је на албанском сајту под називом „Дервина“ током 2007. године објављен снимак маскираних и наоружаних терориста уз незаобилазни декор у позадини (застава САД и Албаније) и прочитано саопштења о оснивању Ослободилачке војске Чамерије. Своје сецесионистичке захтеве у Грчкој Албанци су подржали и на званичном сајту *Непризнатих народа и нација*, где је албанска мањина у Грчкој представљена као група са активним сецесионистичким покретом.⁶

Досадашња пракса показала је да уколико било где у региону где живи албанска популација, дође до етничког сукоба проузрокованог захтевима за већом културном или језичком аутономијом Албанаца, постоји опасност да ће се сукоб проширити, односно прелити и на друге суседне територије насељене Албанцима. Практично, ради

⁶ <http://www.unpo.org/> Приступило 12. децембра 2012. године.

се о територијама које функционишу по принципу „спојених судова“. Дакле, све што се догоди на територији једне државе утицаће и утиче, на друге, суседне државе. Тако се после сукоба на Косову 1999. године активност албанских терориста прелила на територију Македоније (2000), а убрзо затим и на територију југа централне Србије (2001). Већ 2004. године уследило је оглашавање на територији Грчке, а убрзо и на територији Црне Горе, где се огласила тзв. Ослободилачка војска Црне Горе, чија је попуна терористима предвиђена мобилизацијом Албанца са простора Плава, Гусиња, Улциња и Бара. Поменути деловањем обезбеђен је не само опстанак и континуитет ОВК под другим именом, попут Ослободилачке националне армије у Македонији, ОВПМБ на југу централне Србије, Ослободилачке војске Чамерије у Грчкој или Ослободилачке војске Црне Горе у Црној Гори, већ и настављена пракса терора и притиска на државе у региону да изађу у сусрет албанским захтевима за ширим степеном аутономије или федерализације уколико не желе да се суоче са ситуацијом попут оне са којом се суочила Србија – сецесијом Косова.

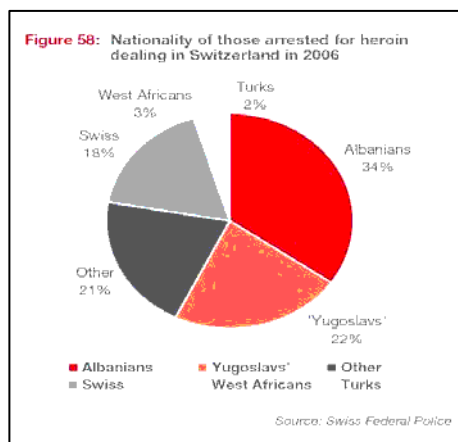
Заједнички принцип функционисања „албанских територија“ није изражен само на безбедносном већ и на политичком плану. Приликом одржавања парламентарних, председничких или локалних избора у државама региона, пресудан фактор за коју странку или личност ће гласати етнички Албанци не представља политички програм те странке, циљеви, идеје или досадашњи резултати на пољу заштите права мањина и ширег степена аутономије грађана, већ пре свега етничка припадност службеника странке или конкретног кандидата. Тако Албанци на Косову, у Македонији, на југу централне Србије, Црној Гори и Грчкој махом гласају за албанске политичке партије или албанске кандидате, чиме обезбеђују полазну основу за реализацију заједничких циљева. Наиме, лидери највећих албанских партија у Македонији Мендух Тачи и Аљи Ахмети су бивши припадници Националне ослободилачке армије, Јонуз Муслију лидер Албанаца на југу централне Србије отворено подржава деловање ОВПМБ. Његов брат Шефхет Муслију, припадник „Гњиланске групе“, оптужен је за злочине против српског становништва 1999. године и још увек је недоступан правосудним органима Србије. Наведеним терористима забрањен је и улазак у САД (стављени су на црну листу коју је потписао бивши председник САД Џорџ Буш 27. јуна 2001. године). Међутим, и поред чињенице да им је забрањен улазак у САД, они нису оспоравани од стране спољног фактора као лидери локалних Албанаца. Осим тога, већ дуги низ година косовску политичку сцену представљају људи који су припадници ОВК, због чега се често називају „ОВК кабинет“ и који су у реализацији прокламованих албанских циљева понајмање користили политичка средства.

Територије Албаније и Косова користиле су се крајем 20. и почетком 21. века пре свега као логистичка основа за офанзивно деловање на политичком и безбедносном плану према државама у окружењу. Слом државе и анархија у Албанији отпочета 1997. године, подстакнута пирамидалном кризом, омогућила је оснивачима ОВК да дођу до наоружања распуштене војске Албаније, али и да успоставе контролу над територијом севера Албаније, на којој није било никакве власти. На тај начин омогућена је обука терориста, као и претварање појединих објеката, попут старих школа и кућа у места за трговину људским органима отетих Срба.

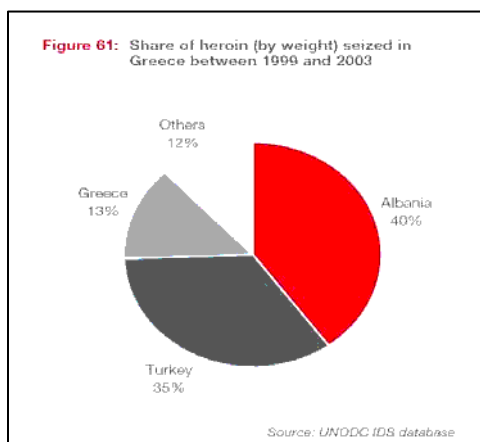
Непријатељско деловање албанских терористичких група регистровано је не само према снагама безбедности држава у непосредном окружењу Албаније, већ и

отвореном претњом дестабилизације, усмереном ка међународним снагама безбедности, посебно уколико се одлуче да спрече њихове планове на реализацији великоалбанских циљева. Током припрема за проглашење независности Косова на територији покрајине уследила су учестала оглашавања албанских терориста, чији су припадници упућивали претње да ће уследити напади усмерени не само према српском становништву већ и према међународним снагама КФОР-а, уколико се не удовољи њиховим захтевима за независношћу Косова.

Терористичке групе своје активности превасходно финансирају пружањем подршке или непосредним учешћем у ланцу организованог криминала. Међутим, организовано деловање албанских криминалних група угрожава и безбедност појединих европских држава, безбедност држава у региону, посебно нарушавајући унутрашњу стабилност Албаније и Косова. На европском тржишту косовски Албанци контролишу преко 80% трговине хероином. Познато је да криминал не познаје границе и представља једини „мултиетнички“ производ који је резултат распада СФРЈ. Тако су унутар албанских криминалних група често заступљени и припадници других етничких група. Међутим, досадашњи подаци о ухапшеним припадницима криминалних група у европским државама, попут Швајцарске и Грчке, указују на процентуално највећу заступљеност Албанаца (графикон 1 и 2).

Графикон 1 – Националност ухапшених кријумчара хероина у Швајцарској 2006. године

Графикон 2 – Националност ухапшених кријумчара хероин у Грчкој у периоду 1999–2003. година

Међутим, занимљиво је да је укључивање Албанаца у контролу шверца, обраде и дистрибуције хероина, као један од најunosнијих послова, спроведено уз помоћ некадашњег шефа обавештајне службе Саудијске Арабије, етничког Албанца Адема Ђемаљија, иначе сина оснивача модерне албанске државе Исмаила Ђемаилџија. Он је, иако у позним годинама, најпре имао кључну улогу у француско-америчком пројекту формирања муцахединских јединица и ангажовања екстремног исла-

ма у Авганистану током рата са Совјетским Савезом, а касније је био кључни човек који је преко својих веза са америчким тајним службама увео Албанце у послове са дрогом, у чему су и данас неприкосновени.⁷

У тзв. златном троуглу Косово–Македонија–Албанија који укључује и мањи део територије југа централне Србије, Црне Горе и Грчке несметано делују албанске криминалне, терористичке и екстремистичке групе. Међутим, илегални канали, које албанске криминалне групе користе за шверц, дистрибуцију дроге, трговину белим робљем и људским органима, истовремено користе и исламски екстремисти. Тиме је безбедносној међузависности држава у региону додата нова претња – исламски екстремизам.

Свесни негативних последица које веза Албанаца са исламским екстремизмом може имати, актуелни политички представници власти и опозиције из Албаније и Косова такво деловање званично не подржавају, већ предузимају мере ради спречавања и ометања исламског деловања које се тренутно сматра политички штетним и деструктивним. Било каква повезаност Албанаца са исламом потенцира се искључиво у сусретима са исламским делегацијама, док се у свим осталим околностима изричито негира, што је нарочито уочљиво приликом лобирања албанских преговарача за независно Косово у исламском свету.

Међутим, како је прва фаза стварање нове албанске државе на територији Косова у већ поодмаклој фази, јер је Косово прогласило независност 17. фебруара 2008. године, у наставку раду анализираћемо активности Албанаца у Македонији, на југу централне Србије, Црној Гори и Грчкој, како би одговорили на питање да ли је заиста реч о великоалбанским плановима за формирање Велике Албаније или о жељи да се остваре основна права албанског народа у државама региона.

Федерализација Македоније

Одмах после независног Косова, као друга карика у стратешком ланцу стварања Велике Албаније, јавља се федерализација Македоније. С обзиром на бројност Албанаца у Македонији и њихов још у комунистичком режиму територијално омеђен простор, решавање албанског питања у Македонији планирано је за следећу фазу националног уједињавања, односно, после „повољног“ решавања косовског питања.⁸

Албанска академија наука решење проблема Албанаца у Македонији предлаже на један од два начина: или да се Македонија конституише као двонационална држава (да Албанци добију статус конститутивног народа по узору на Аустроугарску), или тако што ће се у Републици Македонији формирати посебна албанска аутономна покрајина.⁹

Албанска академија наука тврди да Албанци у Македонији чине готово 40 одсто становништва.¹⁰ Међутим, према резултатима последњег пописа спроведеног

⁷ Синиша Љепојевић, *Сто година албанске независности*, Нови Стандард, 30. 11. 2012

⁸ Јован М. Чанак, *Велика Албанија-замисли и могуће последице*, Београд, Институт за геополитичке студије 1998. стр. 50.

⁹ Албанска академија наука, *Платформа за решење албанског националног питања*, Тирана 1998. године, стр. 41–43.

¹⁰ Исто, стр. 41–43.

2002. године (попис из 2012. године био је неуспешан, јер је претио да ескалира у обнављање македонско-албанског сукоба), у Македонији од укупно 2.022.547 становника Албанци чине 509.083, односно приближно четвртину укупног становништва.¹¹ Међутим, они живе углавном дуж границе са Косовом и Албанијом, због чега њихова бројност у том делу премашује 90% становништва. Поред тога, постоји могућност да, уколико наставе да и даље одржавају висок наталитет у Македонији,¹² Албанци постану у следећих 35 година доминантна већина.

Албански политички представници, свесни ситуације која им се указала распадом СФРЈ, спровели су 10. и 11. јануара 1992. године нелегални референдум о формирању аутономне области Илирида. Затим су, 17. фебруара 1994. године, отворили албански универзитет у Тетову којом приликом је дошло до озбиљног нарушавања јавног реда и мира. Под притиском албанских политичких партија македонски парламент био је приморан да 30. јануара 1997. године донесе закон о легализацији наставе на албанском језику у Скопљу, да би 6. јула исте године донео закон о употреби националних знаменитости ради изражавања националног идентитета. Међутим, наведени уступци македонске владе нису допринели смиривању тензија. Република Македонија остала је талас албанског фактора, што су потврдила будућа дешавања.

Као и на Косову, етнички Албанци у Македонији само привидно прихватају концепт мултиетничког друштва, док упорно, насупрот јавним изјавама које афирмишу таква решења, раде на стварању јасне етничке поделе. Мултиетничност је по њима пожељна и неопходна само у оним општинама у којима чине мањину, док упорно одбијају да се заложе за поштовање принципа мултиетничности тамо где су већина. Тако је главни град Македоније – Скопље реком Вардар већ подељен на два готово одвојена дела, на претежно албански и македонски део, док се политика етничког уједињавања спроводи у општинама са претежно албанским становништвом уз непосредну границу са Албанијом и Косовом.

Док су на Косову за остварење својих циљева користили најразличитија средства, која су укључивала терор и герилски рат, у Македонији су, поред оружаних провокација, тежиште ставили и на грађанску непослушност ради интернационализације албанског питања и добијања подршке утицајних личности из Европске уније и Сједињених Америчких Држава. С тим у вези су и демонстрације деце, омладине и студената албанске националности, штрајкови наставника и ученика на којима се испољавају захтеви за етнички чистим школама и животној средини, све под изговором заштите људских права, учестали протести подршке терористима ОБК и ОНА у Скопљу, Тетову, Куманову... Након напуштања територије Македоније они захтевају политички азил у европским државама.¹³ Бављење криминалом и другим нелегалним пословима објашњавају као једини начин да издржавају породице због неравноправности и подређеног економског положаја који су приморани да трпе у државама из којих долазе.

Опробане оружане провокација албанских екстремиста на Косову обезбедиле су и интернационализацију албанског питања у Македонији и допринеле значајној умешано-

¹¹ Попис на населенито, домаќинствата и становите бо Република Македонија, 2002 – Книга XIII.

¹² Опширније Byron KOTZAMANIS, Развитаκ становништва и демографске перспективе Југоисточне Европе, 15. 08. 2001. UDK 314.182(497).

¹³ http://www.danas.org/content/mirelposeta_beograd_djelic_azil/1972706.html (Приступило 3/3/2010).

сти страних актера, пре свих САД и Европске уније. Криза и напетост око Косова почетком 1997. године прелила се на територију Македоније, где је тек формирана македонска армија била доведена у стање приправности. Убрзо после тога, 1998. године, Албанци у Македонији организују масовне демонстрације подршке терористичкој организацији Ослободилачка војска Косова са захтевима да НАТО интервенише на Косову.¹⁴

Прве акције албанских терориста из терористичке Ослободилачке националне армије¹⁵ усмерене према македонским снагама безбедности уследиле су одмах после потписивања Кумановског споразума и то управо у непосредној близини Куманова и у околним селима Танушевци и Нагоричане. Напади на полицију и војску постали су свакодневица која је претила да угрози будући опстанак Македоније. Полиција и армија Македоније није успела да спречи нападе који су долазили од наоружаних група терориста Ослободилачке националне армије. Логистичку подршку албанским терористима, како на територији Македоније, тако и југа Србије, пружао је Косовски заштитни корпус формиран од бивших припадника – терориста ОВК.

Међународна дипломатија принудила је званичнике у Скопљу да прихвате преговоре са албанском страном који су завршени потписивањем Охридског споразума 2001. године, чиме је практично избегнут грађански рат, бар привремено. Наиме, и након дванаест година од потписивања Охридског споразума важне одредбе уговора и даље нису испоштоване, а за Албанце он све мање представља жељени документ, а све више ограничавајући акт за остваривање сепаратистичких циљева. Разматрајући одредбе Охридског споразума треба нагласити да је посебно интересантан захтев Албанца у Македонији да се бившим терористима, припадницима ОНА, призна право бораца за слободу и, у складу с тим, исплате борачке пензије, на којем истрајавају и данас.

Свесни чињенице да Македонија као држава може да опстане само као грађанска заједница, етнички Албанци наставили су да се залажу за остваривање статуса конститутивног народа. Упоредо с тим инсистирају на питању успостављања територијалне аутономије по етничком начелу, како је предвиђено *анексом В* Охридског споразума.¹⁶

Већ током 2007. године, у јеку интензивних преговора о будућем статусу Косова, албански интелектуалци из Македоније, Албаније и Косова окупили су се у Тетову, где је раније формиран посебан Тетовски универзитет, као идеолошко језгро албанског уједињења, док је сам град већ виђен као престоница албанске аутономне јединице Албанаца у Македонији. На скупу су поновљени ранији захтеви, али значајну новину представља и предлог промене имена државе око којег се Македонија спори са Грчком, који би према мишљењу Албанаца требало да буде „Република Македонија – Илирида“.¹⁷ Формирање аутономне албанске републике „Или-

¹⁴ Заступник македонског Собрања Фазли Велиу најавио је да ће припадници бивше Ослободилачке народне војске – бивша „војска“ македонских Албанаца, ако затреба, оружјем изборити независност Косова. „Ако се и даље буде одгађало рјешавање питања Косова, врло брзо ћемо се прикључити војницима ОВК, најпре на великим протестима, како би интернационализовали питање, а затим, ако треба, независност Косова извојеват ћемо оружјем.“ <http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=D9926D2D7D7A9F4B9D09F9756B7D8CD9&arc=1>

¹⁵ Ослободилачка национална армија је од стране УНМИК-а 2003. године проглашена за терористичку организацију.

¹⁶

http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/police_and_internal_security/OHRID%20Agreement%2013august2001.asp (приступило 3. 3. 2009. године)

¹⁷ <http://www.ngjarjet.com-Lajme-deputet%EBt-hani-dhe-zymeri-mb%EBshtesin-ilirid%EBn-.htm>

рида“ треба да обухвати територију у коју би ушли градови: Скопље, Охрид, Ресен, Битољ, Прилеп, Струга, Дебар, Тетово, Гостивар и Крушево,¹⁸ чиме би се, према њиховом мишљењу, поред решавања албанског питања решио и спор са Грчком око имена, али и прихватило „илирско наслеђе Албанаца“.

С друге стране, у покушају да себе прикажу као староседеоце на тим просторима Македонци инсистирају на историјском наслеђу Александра Македонског. Своју историју, културу, језик и религију директно или индиректно повезују са чувеним императором. Поред тога, Влада Македоније покренула је контроверзни пројекат „Скопље 2014“ који подразумева изградњу статуете Александра Великог на коњу Букефалу, зграду парламента по узору на древни Партеон и друга обележја из хеленског периода. Са друге стране, Албанци такве пројекте и планове доживљавају као провокацију, због чега се међуетнички односи додатно компликују. Осим тога, у оквиру наведеног пројекта Албанцима је одобрено да поставе статуу Скендербега, чиме су њихове аспирације делом задовољене.

На ванредним парламентарним изборима током 2007. и 2008. године изборни процес био је праћен оружаним насиљем и честим инцидентима између присталица супротстављених албанских политичких партија. Сукоби су кулминирали током самих избора, због чега је постојала опасност да се читави избори прогласе неважећим. Међутим, представници међународне заједнице су проценили да је веће зло да Македонија поново пролази кроз изборну кризу, од прихватања резултата уз корекције само на оним изборним местима где су недвосмислено утврђене неправилности у виду отвореног притиска на гласаче да гласају за припаднике одређене партије, протеривања чланова изборне комисије и других начина ремећења изборне процедуре. Поменути догађаји свакако су довели у питање ауторитет међународне заједнице, али и угрозили стабилност Македоније као кандидата за чланство у Европску унију.

Након самита НАТО-а у Букурешту, који је одржан од 2. до 4. априла 2008. године, због спора око имена са Грчком онемогућени су даљи планови Македоније да приступи НАТО-у. Поред тога, појавио се још један проблем у погледу даље стабилности Македоније. Подршка уставном имену Македонија је након самита радикално опала код албанске популације на једва 4%, док је, са друге стране, 80% Македонаца наставило да подржава уставно име Македонија.¹⁹ Такве очигледне разлике у интересима две етничке заједнице и неспремност владајуће македонско-албанске коалиције да се суочи са реалношћу указује да веома лако може доћи до дестабилизације прилика у будућности. Разлог за забринутост проналазимо и у истраживању маркетиншке куће Галуп медија из 2008. године које наводи да 29% Македонаца очекује још један оружани сукоб у региону.²⁰

Страхове Македонаца потврђују и албански екстремисти. Екстремистичка организација Албанаца – Албанска национална армија више пута се јавно оглашавала саопштењима да планира да изведе оружане акције против снага безбедности Републике Македоније. Ангажовање Албанаца у Македонији представила је кроз три фа-

¹⁸ Агон Гарабајдан, *Албански сецесионизам деведесетих година XX века*, У зборнику радова Косово и Метохија прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007. стр. 136.

¹⁹ <http://ssla.oneworldsee.org/article/view/119324/1/> (приступило 12/4/2009).

²⁰ Gallup Balkan Monitor, *Кратак преглед закључака*. (доступно на www.balkan-monitor.eu)

зе: (1) учлањивање и професионалне припреме нових „војника“, (2) герилски рат на свим територијама где живе Албанци, а које је узурпирала македонска власт и (3) борба „корак по корак“ све док се не ослободи читава територија где живе Албанци. Додатно, Албанцима запосленим у институцијама безбедности републике Македоније (војске и полиције где су и иначе слабо заступљени), саветује се да напусте радна места „како се не би нашли на погрешној страну у рату“. Имајући у виду сличност која из оваквих саопштења проистиче са догађајима на Косову, не треба потцењивати потенцијал за дестабилизацију које овакве групе носе. Такође, Албанци у Македонији разматрају и планове о формирању Републиканске армије Илириде (РАИ) која би сачињавали бивши припадници ОВК, ОНА и АНА, чиме би припадници ОВК наставили да врше терор у Македонији под другим именом, а све ради стварања етнички чистог простора Илириде као саставног дела „Велике Албаније“.

Свесни могуће дестабилизације, македонска Влада пронашла је шансу за опстанак и смиривање унутрашњих тензија у признавању независности Косова. Међутим, услови под којима је призната независност Косова лоше су процењени, због чега Македонија још увек плаћа високу цену. Очекивала је да ће након признања независности Косова успешно окончати демаркацију границе између Косова и Македоније у подручју села Дебелде и Танушевци. Свакако, надала се и дипломатском реципроцитету, односно признању Македоније од стране Косова и одређеног броја западних држава под уставним именом Македонија. Међутим, демаркација границе, посебно у рејону села Дебелде и Танушевци, искоришћена је за додатне притиске наоружаних група екстремиста и померање граничних обележја дубоко на територију Македоније.²¹ Паралелно с тим изостале су и чврсте гаранције Приштина за признавање Македоније под њеним уставним именом, чиме је Македонија наставила да буде предмет поткусуривања између суседа. Са друге стране, питање имена у спору са Грчком, које су САД као најутицајнија чланица НАТО-а могле релативно лако да реше да су то хтеле, и даље остаје угаони камен спотицања Македоније на њеном путу у евроатлантске структуре.

Већ сада је извесно да ће се даљи развој ситуације на Косову итекако одразити на развој ситуације у Македонији, јер Албанци у Македонији на проглашену независност Косова гледају као на саму „претходницу националног уједињења“. После независности Косова разматра се уједињење две Албанске државе (Албаније и Косова), а касније и прикључење територија већински насељених Албанцима, попут западне Македоније, заједничкој држави „Великој Албанији“ или формирање „Сједињених Албанских Држава“.

Поред економског ради се и на чвршћем политичком повезивању Албанаца у региону. Од укључивања Македоније у процес визне либерализације повећан је број албанских захтева за издавањем македонских докумената. Иако су такви захтеви мотивисани, пре свега, економским интересима, није тешко претпоставити да ће новоформирано албанско бирачко тело пружити јасну подршку истим циљевима као и на Косову – отцепљењу. Наиме, након остваривања права на путна документа Албанци са Косова, из Албаније или осталих делова суседних држава остварују

²¹ Љубе Бошковски, бивши министар унутрашњих послова Македоније. Интервју недељнику Печат, октобар 2009. године.

права на добијање македонског држављанства, чиме се поред промене националне структуре бирачког тела мењају и будући резултати избора и директно утиче на даљи развој укупне политичке и безбедносне ситуације у Македонији.

Наиме, у случају оружаног сукоба на територији Македоније две чланице НАТО-а Албанија и Македонија биле би „приморане“ да реагују ради заштите својих грађана. Чињеница да око 70.000 Македонаца поседује држављанство и пасош Бугарске, а и приближно толико Албанаца поседује држављанство Албаније пружа довољан легитимитет да те две државе у почетној фази учествују у смиривању тензија у Македонији, а затим и продуже своје присуство у недоглед, правдајући га лошом безбедносном климом.

Због свега тога ова „земља без имена“ суочава се са бројним проблемима. Са Грчком има проблем око имена, при чему Грчка инсистира на коришћењу другог назива попут Северна или Вардарска Македонија, јер већ поседује територију на северу Грчке са истим именом на којој је током грађанског рата у Грчкој после Другог светског рата вођена оштра борба између Македонаца и Грка. Напад на идентитет Македоније долази и од Бугарске која оспорава македонски језик и сматра га само једним од дијалеката Бугарског језика, а Македонију третира као другу бугарску државу (покрајину) на југоистоку Европе. Македонски Албанци, са бројном популацијом на североистоку државе и захтевима за проширењем аутономије до федерализације представљају значајан унутрашњи политички фактор. Коначно, са својим северним суседом, Републиком Србијом, Македонија има најмање проблема, изузимајући питање признавања аутокефалности Македонске православне цркве и, наравно, проблем признавања независности Косова који је односе две земље снижио на најнижи могући ниво до сада. И поред тога, Македонија то не уочава, већ притиснута унутрашњим проблемима слепо испуњава захтеве међународних представника, који углавном иду у корист Албанцима.

Наставак македонског спорења са Грчком и Бугарском, уз албанске напоре за проширивањем аутономије и федерализацију земље, ради реализације пројекта „Велика Албанија“, може угрозити опстанак Македоније као важног елемента на ваги равнотеже снага на југоистоку Европе. Македонија је до сада успевала да се одржи као независна држава само уз помоћ НАТО-а и Сједињених Америчких Држава. Међутим, оправдано се поставља питање шта Македонија може да очекује када САД и НАТО изгубе интерес за пружањем подршке овој малој држави. У таквој ситуацији евентуално одвајање западне Македоније, такозване Илириде из састава Македоније, и њено припајање „Великој Албанији“ могло би да изазове сукоб у којем не би били укључени само Албанци из Македоније већ и Албанци из околних држава. Практично, био би то сукоб који Македонија не би могла да добије и чији је исход већ одавно познат. Свакако, такав развој ситуације подстакао би и умешаност две кључне регионалне силе, Грчке и Турске, које би, евентуално, подстакле шири регионални сукоб. Такав поремећај равнотеже снага на југоистоку Европе значио би општу катастрофу са несагледивим последицама не само по регион већ и Европу у целини. Наиме, Турска је друга војна сила у НАТО, важан амерички савезник и један од стубова Светске организације исламских земаља. Све већа финансијска улагања у делове територија које су у прошлости биле део њене доминације насељене исламском популацијом (Босна и Херцеговина, Рашка регија, Косово, Албанија) потврђују повратак Турске. Евентуални сукоб Грчке и Турске неминовно би водио формирању исламског и хришћанског војног блока, при чему ни Европска унија не би могла да остане равно-

душна и посматра догађаје са стране. Наравно, ни светске силе попут САД и Русије у том потенцијалном сукобу не би остале равнодушне, што би додатно допринело наставку нестабилности југоистока Европе.

Аутономија Албанаца на југу централне Србије

Југ централне Србије представља део територије од изузетног стратешког и економског значаја за Србију. Ту пролази главни железнички правац север–југ и пројекција ауто-пута Коридора 10 који спаја Грчку и централну Европу. Поред осталог, разматра се и могућност проласка крака гасовода Јужни ток који би обезбедио несметано снабдевање Македоније природним гасом из Русије. На основу тога, лако се може закључити да успостављање и одржавање контроле над југом централне Србије (Коридором 10) представља приоритетни задатак Републике Србије на унутрашњем плану. Свакако, сличан приоритет има и албанска страна на југу централне Србије која, у жељи да оствари планиране циљеве из албанске платформе, током 2001. године предузима спорадичне терористичке акције на делу Коридора 10, пре свега на територији Прешева и Бујановца. Према подацима државних органа СР Југославије, само у периоду од 21. јуна 1999. године до 21. новембра 2000. на подручју општина Прешево, Бујановац и Медвеђа извршено је 287 терористичких напада у којима је 17 лица убијено (осам полицајаца и девет грађана), а повређено је 41 лице (34 полицајаца). Највећи број терористичких напада десио се на подручју општине Бујановац и то у ширем рејону села Добросин, Лучане, Кончуљ и Мали Трновац, где се налазио главни штаб албанских терориста.²²

Међународна заједница предвођена Сједињеним Америчким Државама, у блиској сарадњи са званичницима Републике Србије и вођама Ослободилачке војске Прешева, Медвеђе и Бујановца који су били бивши борци ОВК и ОНА, ради окончања оружане побуне издејствовали су потписивање Кончуљског споразума. Међутим, Кончуљски споразум, очигледно, није задовољио захтеве екстремних Албанаца што се јасно показало наставком напада на снаге безбедности Републике Србије, постављањем експлозивних направа у близини објеката где живе припадници војске и полиције.²³ Осим тога, током 2008. и 2009. године иницирани су и нови предлози за решавање питања Албанаца на југу централне Србије, попут регионализације овог дела територије, формирање националног савета Албанаца и слично, а почетком 2013. године и постављањем споменика терористима ОВПМБ у Прешеву.

Међутим, најзначајнији предлоге за решавање питања Албанца на југу централне Србије налазимо у документу Платформа за решење албанског националног питања. Наведеним документом предлаже се да се питање Албанца на југу централне Србије реши тако што ће се део компактне албанске етничке територије (коју чи-

²² <http://www.bhdani.com/arhiva/191/t19111.shtml>, приступио 21. 10. 2012.

²³

http://www.pressonline.rs/sr/vesti/vesti_dana/story/72687/Drama+u+Pre%C5%A1evu%3A+Novi+napad+albanских+terorista%21.html, приступио 20. 07. 2009.

не три општине – Прешево, Медвеђа и Бујановац, од којих само у општини Прешево Албанци чине убедљиву већину од око 90 посто, док су у Бујановцу заступљени са 60%, а у Медвеђи са испод 30%), у првој фази припојити Косову. Наравно, у следећој фази планирано је уједињење територија у саставу „Велике Албаније“.

Албанци на југу централне Србије јединствени су у својим ставовима да се тај део територије Србије прикључи Косову, али истовремено схватају да такви захтеви за сада нису реални.²⁴ Због тога су чланови скупштине три албанске општине на југу централне Србије (Бујановац, Прешево и Медвеђа) 14. јануара 2006. године усвојили платформу у којој траже висок степен децентрализације и територијалне аутономије, односно, исте или сличне захтеве које Београд тражи за Србе на Космету. Међутим, оно што посебно забрињава јесте став да ће у случају „евентуалне промене границе (мисли се на промене граница севера Косова - прим. аутора) Скупштина радити у циљу уједињена Прешевске долина са Косовом...“²⁵ Практично, Албанци из три општине на југу централне Србије захтевају да се питање Албанаца на југу централне Србије реши у пакету са косовским питањем. Своје радикалне захтеве испољавају и тиме што успостављају реципроцитет између права три општине на југу Србије и општина на северу Космета, уместо да се реципроцитет успоставља према српским општинама јужно од Ибра у којима Срби немају слободу кретања нити елементарне услове за живот.

Отворено повезивање питања југа централне Србије са питањем севера Косова наговештава „да је судбина тог региона блиско и неповратно повезана са судбином самог Косова“²⁶ и говори да би албанске терористичке формације, попут Ослободилачке војске Прешева, Медвеђе и Бујановца, у случају евентуалне поделе Косова, готово истогачаса започеле врло озбиљне припреме за пројекат дестабилизације југа централне Србије и тражиле да се три општине, Прешево, Медвеђа и Бујановац припоје Косову.²⁷ О томе најбоље сведоче и последња дешавања на југу Србије и Косова након одлуке Владе Србије да уклони споменик терористима ОВПМБ.²⁸

Актуелни премијер Косова Хашим Тачи је још пре десет година најавио могућност да Албанци изнесу предлог о размени територија три општине на југу централне Србије (Прешево, Медвеђа и Бујановац) за српске општине на северу Косова (северни део Косовске Митровице, Зубин Поток, Звечан и Лепосавић). Недавно је, почетком 2010. године, председник скупштине Косова Јакуп Краснићи, некадашњи портпарол терористичке ОВК изјавио да „уколико један део Срба није спреман да живи у северном делу и мисли да може да се одвоји од Косова, онда су и Албанци из Прешевске долине спремни да се припоје Косову. Нормално је да ако Срби са северног Косова и Србија желе да одвоје део Косова, природна је наша по-

²⁴ [www.crisisgroup.org/Serbia: Maintaining Peace in the Presevo Valley Europe Report N°186](http://www.crisisgroup.org/Serbia/MaintainingPeaceinthePresevoValleyEuropeReportN°186) – 16 October 2007. p. 10.

²⁵ Ibid.

²⁶ Вилијам Монтгомери, *Косово ће постати још један замрзнути сукоб*, Данас, објављено на сајту НСПМ <http://www.nspm.org.yu/Slike/monti5.jpg>, Приступио 02.09.2007. године.

²⁷ Опширније Ана Радмиловић, *Коме одговара подела Косова и Метохије*, 4. октобар 2009. године, НСПМ.

²⁸ Након уклањања споменика на Косову је отпочео читав низ инцидената, попут бацање бомби, паљења аутомобила, док су у Прилужју, Милошеву, Племетини, Гораждевцу, Клокоту и Косовској Витини оскрнављена српска гробља, а у Ђаковици спречен напад Албанаца на српски манастир.

треба да се и Албанци Прешева, Медвеђе и Бујановца споје са Косовом. Ову размену треба урадити споразумно и уз сарадњу, не само са овдашњим Србима него и са политичарима у Београду“.²⁹

Да би остварили наведени циљ албански екстремисти и њихови ментори, како у земљи тако и у иностранству, учесталим провокацијама и нападима на снаге безбедности Републике Србије обезбеђују интернационализацију овог питања. Процењује се да ће тиме обезбедити наставак активности на дестабилизацији ситуације на југу Србије, при чему би, по узору на Косово, користили социјално незадовољство локалног становништва, а касније би се, у зависности од развоја догађаја, захтеви проширивали и на област људских права, локалне самоуправе, регионализације и слично. Свакако, значајну подршку таквој активности пружили би албански политичари са Косова, али и представници међународне заједнице из западних држава који су до сада пружили отворену подршку независности Косова.

Сагласно томе, политички представници Албанца на југу централне Србије покушавају да убеду Запад да промени став у погледу југа централне Србије, пре свега кроз залагање за остваривање начела реципроцитета у погледу статуса севера Косова (северна Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић) и југа централне Србије. Уколико би у томе успели следећи корак би представљао покушај да се издејствује право Албанца на самоопредељење на територијама општина Прешево, Медвеђа и Бујановац, чиме би се омогућило право на самоопредељење и уједињење најпре са Косовом, а касније са „Великом Албанијом“.

Међутим, морамо да напоменемо да је са становишта таквих албанских планова охрабрујуће деловао извештај Међународне кризне групе под називом „Косово: изазов транзиције“ од 17. фебруара 2006. године³⁰ у којем је Кризна група одустала од некадашње замисли да у разговоре о будућем статусу Косова укључи и померање границе Косова тако да оно обухвата и три општине на југу централне Србије.

Уколико је Међународна кризна група бар званично одустала од такве идеје, то се не може тврдити за Албанце на југу централне Србије. Њихове сепаратистичке тежње додатно су подгрејане идејом о децентрализацији Републике Србије, при чему су политички представници Албанца пројектовали да у састав новог региона укључе и општине Босилеград и Трговиште, већински насељене бугарским становништвом.³¹ Тиме би новоформиран регион успоставио потпуну контролу над Коридором 10, једином тачком од стратешке важности која је остала на територији Републике Србије. У складу с тим отпочело се са опробаним методама, попут откупа земљишта и насељавања албанског становништва у српске средине и наставак притисака на даље исељавање неалбанца. Тако је у општини Бујановац интересовање за куповину већинског дела специјалне болнице за рехабилитацију Бујановачке бање недавно испољила компанија из Турске, иза које стоји капитал сумњивог порекла, односно капитал Албанца из Приштине који је дубоко умешан у криминалне послове.³²

²⁹ http://www.danas.org/content/krasniki_upozorenje_kosovo/1955259.html Приступило 15. 02. 2010.

³⁰ Међународна кризна група, *Косово-изазов транзиције*, Извештај за Европу бр. 170, 17. фебруар 2006. године.

³¹ Опширније *Глас јавности*, 11. јул 2009. године.

³² Опширније *Данас*, 19. новембар 2009. године.

Поред тога, председници општина Прешево и Бујановац, Рагми Мустафа и Јо-
нуз Муслију, као и потпредседник СО Прешева Орхан Реџеџи, подржали су, 31. ок-
тобра 2010. године у Тирани, формирање „Велике Албаније“ у коју би, поред Косо-
ва и Метохије, ушли и делови централне Србије, Црне Горе, Македоније и Грчке.³³
Штавише, Орхан Реџеџи је изјавио да је Прешевска долина у правом смислу речи
најокупиранија територија од свих албанских крајева на Балкану! Слични ставови и
захтеви Албанца поновљени су и током прославе стогодишњице албанске незави-
сности, 28. новембра 2012. године.

Могућност поновне дестабилизације налазимо и у чињеници да је српска страна
иницирала могућност укидања копнене зоне безбедности, при чему ће коначна одлука
НАТО-а о том питању зависити од процене безбедносне ситуације на југу централне Ср-
бије. Претпоставка је да би укидање Копнене зоне безбедности отежало несметано де-
ловање организованих криминалних група које би због тога могле иницирати нове напа-
де на снаге безбедности Републике Србије. Готово је извесно да такви напади не би до-
вели одмах до отворених сукоба ширих размера, јер би могли негативно да утичу на од-
носе Албанаца за западним државама, посебно када је реч о процесима међународног
признавања тзв. државе Косово. Свакако, такве акције допринеле би скретању пажње
међународне јавности на југ Србије као критично подручје. Изоловани инциденти, попут
немира, демонстрација и појединачних инцидената могли би да буду веома делотворни
ради поновне интернационализације албанског питања на југу централне Србије. Најма-
ње што Албанци на југу централне Србије желе јесте специјални статус унутар Републи-
ке Србије, а да би своје циљеве остварили траже повољан тренутак и мотив. Ангажова-
ње снага безбедности Републике Србије могло би да се искористи ради приказивања
тзв. репресије српског режима према Албанцима и непоштовања њихових људских и
грађанских права. Из досадашњег искуства знамо да када се одређено питање интерна-
ционализује, не постоји могућност његовог повратка у националне оквири, нити могућ-
ност утицаја матичне државе Републике Србије на даљи ток решавања. Свакако, није
потребно подсећати да до сада ниједно унутрашње питање Републике Србије које је ин-
тернационализовано (Косово) није решено у њену корист. Уколико би дошло до описа-
ног тока догађаја створили би се неопходни услови за даљи наставак започете реализа-
ције албанске стратегије, односно стварања „Велике Албаније“.

Аутономија Албанаца у Црној Гори

Платформа за решење албанског националног питања предлаже да се питање
Албанаца у Црној Гори реши на тај начин што би део компактне албанске етничке
територије, коју чине Плав, Гусиње и Рожаје, такозвана „Малесија“, постао само-
стална аутономна покрајина, са Улцињом као главним градом. Албанци у Црној Го-
ри чине осам одсто становништва,³⁴ али према мишљењу Албанске академије нау-
ка не уживају неопходна национална и грађанска права. Због тога су, како тврде

³³ http://www.balkanmagazin.net/kolumna/danasnje_novine/cepanje_srbije_na_skupu_tirani.xhtml приступио
02/11/2010.

³⁴ Подаци о етничком саставу становништва у Црној Гори доступни су на: <http://www.monstat.cg.yu /Me-niGodisnjiPodaci.htm>

албански интелектуалци из Тиране, православни Албанци из Црне Горе потпуно асимиловани, док су успешан отпор пружили једино католички и муслимански Албанци, само захваљујући томе што имају компактну територију на северу Црне Горе и Улцињу и Бару.³⁵

Сагласно томе, политички представник Албанаца у Црној Гори, Ферхат Диноши више пута отворено наглашава да статус Албанаца у Црној Гори није адекватно решен.³⁶ Из таквих изјава произилази да ће се адекватно решење највероватније тражити у будућности. По узору на Косову, у почетку ће се вероватно инсистирати на мањим уступцима који треба да резултирају потпуно аутономним функционисањем албанских институција на северу Црне Горе, док би се касније захтевао шири степен аутономије, односно федерализација до отцепљења. Наравно, када се за то створе услови. Албански политички представници у црногорском парламенту су, 11. децембра 2009. године, упутили амандмане на изборни закон Црне Горе, чиме желе да омогуће равноправну заступљеност мањина у црногорском парламенту. Међутим, њихови захтеви нису се зауставили само на томе. Додатно, захтевају да се убудуће, 28. новембар, Дан албанске заставе – национални празник Албанаца на Косову и Албанији убудуће прославља као званични празник Албанаца у Црној Гори.

Поред наведених политичких притисака могу употребити и војно-економски притисак на црногорску власт. С обзиром на то да туризма игра важан удео у економији Црне Горе, не треба искључити могућност оружане акције албанске терористичке формације под називом „Ослободилачка војска Црне Горе“ током летњих месеци. Таквим акцијама било би онемогућено нормално коришћење туристичких капацитета на приморју Црне Горе, вероватно у појасу Улцињ–Бар, где Албанци чине већину, а заузврат би се захтевала „шира овлашћења“ на локалном нивоу или аутономно доношење одлука.

Најављена демаркација границе са Косовом указује на додатне проблеме. Не треба заборавити ни чињеницу да су институције Косова од отцепљења, 17. фебруара 2008. године, активно спроводиле демаркацију државне границе са Македонијом коју су успешно користиле ради уцењивања Македоније (ради признавања независности Косова), док демаркација границе са Црном Гором још увек није започета. Демаркација границе може бити и повод ради остваривања појединих албанских захтева у Црној Гори. Министар унутрашњих послова Косова Бајрам Реџеп већ је оптужио црногорске власти да намерно „затварају очи“ пред питањем демаркације границе, као и да су „црногорски грађани померили гранично обележје на штету Косова.“³⁷ Сличност са догађајима у Македонији је очигледна.

Повод за оружани сукоб могу бити и изоловани инциденти мотивисани међуетничком нетрпељивошћу, што би захтевало активније деловање снага безбедности Црне Горе. Међутим, Црна Гора је активни војни састав свела на симболичан број.

³⁵ Албанска академија наука, *Платформа за решење албанског националног питања*, Тирана 1998. године, стр. 43–44.

³⁶ Албанци чине 8% популације у Црној Гори, а у црногорском парламенту заступа их пет представника, што је по мишљењу Диношија недовољно. Опширније: <http://www.malesia.org>, *The rights acquire do not put in question*.

³⁷ <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Sporno-razgranicenje-Crne-Gore-i-Kosova.sr.html>, приступио 12. 08. 2010.

У евентуалном оружаном сукобу са Албанцима отежано би контролисала општине Плав и Гусиње (све до Подгорице), као и Улцињ и Бар. Најгори сценарио по Црну Гору везан је за паралелно издвајање и отцепљење Рашке области или Санџака, што се већ дуже време најављује у медијима.³⁸ У случају таквог крајње неповољно развоја догађаја у региону, Црна Гора би остала без трећине своје територије на северу земље, што би могло да охрабри и суседну Хрватску да оствари своје претензије на Боку Которску, чиме би се у потпуности угрозио опстанак Црне Горе као суверене државе. Овде треба упозорити на изјаву бившег председника Хрватске Стјепана Месића који је најавио ангажовање хрватске војске у Републици Српској уколико се одлучи на референдум о независности. С обзиром на то да таква изјава није наишла на критике ни НАТО-а ни држава у окружењу зашто се не би размишљало и о спровођењу сличних планова у Црној Гори који би истоветно били правдани напорима Хрватске да „стабилизује безбедносну ситуацију у блиском окружењу“. Уколико се изнети сценарији сагледају заједно са чињеницом да су црногорске власти, у крајње неповољним условима по Републику Србију, одлучиле да признају независно Косово, и тиме прекину своје природне и историјске везе са српским народом, могућност дестабилизације Црне Горе носи додатне последице. У таквој ситуацији практично би се створили услови да Црна Гора опстане једино као патуљаста држава под протекторатом неке од великих сила заштитница: Русије – због велике количине новца који је последњих година уложен из Русије на црногорско приморје, или САД која би сигурно парирала напорима Русије да учврсти позиције на овом делу југоистока Европе.

Аутономија Албанаца у Грчкој

Албански интелектуалци у својој Платформи наводе бројне замерке када је у питању положај албанске националне мањине у Грчкој – Чамерији (*Çameria*). Према мишљењу Албанске академије наука, у Грчкој има знатно више Албанаца него што то званичници Грчке признају.³⁹ Ради задовољавања њихових захтева, траже да се у основним школама у Грчкој омогући да албанска деца уче писање и читање на албанском језику, док би се у средњим школама увели предмети као што су историја Албаније и историја албанске књижевности на албанском језику. Уз поменуте захтеве Албанска академија у Тирани инсистира да се Албанцима који су 1945. године протерани у Албанију, због сарадње са фашистичким окупатором, тј. њиховим потомцима, омогући повратак у Грчку.⁴⁰ Учестили су и захтеви Албанаца, чији су преци протерани са севера Грчке због сарадње са окупационим силама, фашистичком Италијом и Немачком, за повратком имовине коју су поседовали. Ре-

³⁸ Према подацима Организације непризнатих народа Санџак се сврстава у групу територија које теже ширем међународном признању до отцепљења. Опширније на <http://www.unpro.org/> Приступило 12. децембра 2009. године.

³⁹ Званични подаци о етничкој структури Грчке говоре да само 7% становништва чине припадници других етничких група. *CIA WorldFactbook*.

⁴⁰ Албанска академија наука, *Платформа за решење албанског националног питања*, Тирана 1998, стр. 44–45.

шење проблема, сматрају Албанци, омогућиће се тек по уласку Албаније у Европску унију, јер ће тада Грчка бити обавезна да изврши повратак одузете имовине. Међутим, свесна опасности која за Албанију може да проистекне из сукоба са Грчком око питања Чама, званична Тирана је веома обазрива. Довољно је поменути да на сајту МИП Албаније не постоји ниједна информација око питања Чама, али се зато на интернет сајту МИП Турске могу наћи бројне странице које пружају информације о овом питању. Наиме, Турска као заштитница Албанаца у региону испоставља њихове захтеве суседним државама, пре свега Грчкој.⁴¹

Захваљујући успешној сарадњи са државама у региону, пре свега са Албанијом, питање сецесионистичких захтева албанске мањине на деловима територије северне Грчке (Епир – Чамерија) још увек се успешно контролише. Грчка је успела да смањи прилив албанских избеглица, поправи статус грчке мањине у Албанији и покушава да индиректно утиче на испољене захтеве Албанаца у Грчкој, који су у већој мери оправдани.

Према незваничним подацима, око 600.000 Албанаца живи у Грчкој, при чему они у Албанију шаљу око 700 милиона евра годишње. Већи удео у укупном броју представља економска емиграција, односно становништво које ради на црном тржишту на територији Грчке током туристичке сезоне.⁴² Процењује се да око 100.000 Албанаца од тог броја нема никакав посао већ се баве шверцом и повезаним криминалним активностима. Током 1994. године Албанија је покушала да своју бројну популацију у Грчкој употреби ради остваривања појединих уступака економске природе од старне Грчке. Међутим, реакција Грчке владе била је изузетно оштра. Грчка је са своје територије вратила у Албанију око 10 хиљада албанских емиграната – радника којима је привремени рад у Грчкој био једини извор прихода. Враћени радници, без посла и перспективе, захтевали су да Албанија ублажи свој став према Грчкој, што је убрзо и учињено, чиме је омогућен поновни повратак албанских радника на територију Грчке. Током 2009. године Грчка је спровела сличну акцију под називом „Метла“ при чему су обавештајне службе Грчке саставиле списак од 250 криминалаца, углавном Албанаца, који су у сарадњи са локалним криминалним клановима учествовали у шверцу дроге, оружја, људи, као и пљачкама и отмицама⁴³ и протерала их из Грчке у матичне државе.

Подсећамо да су се Албанци насељавали и на територији Србије (Косова) у периоду бивше СФРЈ, посебно након завршетка Другог светског рата, када им је због неподношљивих услова живота у гету Енвера Хоџе у Албанији, једини спас био бег на Косово. Међутим, за неколико деценија политика помоћи, толеранције и солидарности бивше СФРЈ резултирала је непоправљивим грешкама, јер су убрзо ти исти Албанци почели да захтевају шири степен аутономије, републику, а данас независну државу – Косово, што може резултирати сличним сценаријом и у Грчкој.

⁴¹ http://www.mfa.gov.tr/morgenavisen-jyllands-posten-danimarka-26-subat-1999_br_chronicle_greece-is-an-unworthy-eu-member_br_by-gunnar-nissen-author-and-translator-aabenraa_br_march-9_-1999.en.mfa и <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/hringreece.pdf>. Приступило 12. 10. 2012.

⁴² <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4883468,00.html> приступило: 09. 03. 2012.

⁴³ Извештај UNHCR-а 14. новембра 2003. године, под називом Третман Албанаца у Грчкој. Опширније на <http://www.unhcr.org/refworld/country,,IRBC,,GRC,4562d8b62,403dd1f50,0.html>

Захваљујући чињеници да положај Албанаца у Грчкој, али и даљи напредак Албаније у политичком, економском и војном смислу зависе од Републике Грчке, албански напори за укључивањем тог дела територије у једну државу од завршетка Другог светског рата нису били нарочито испољавани.

Иако је, објективно посматрајући, „најмање вероватно да би Албанцима пошло за руком да припоје Великој Албанији северозападни део Грчке, који они називају Чамерија“, ⁴⁴ такав развој догађаја не треба потпуно одбацити. Уосталом, економске могућности Грчке и утицаја који је до недавно остваривала полако се сужавају. Располагајући подаци говоре да је свака трећа мала фирма у Грчкој у албанским рукама, чиме се отвара могућност узајамног економског условљавања и од стране Албаније.

Осим тога, забележено је и неколико етничких инцидената, попут ситуације када је више десетина Албанца спалило Грчку заставу у Грчкој након што је албанска телевизија емитовала снимак на којем грчки војници певају антиалбанске песме. ⁴⁵ Такве наступе Албанци објашњавају нескривеним незадовољством, посебно положајем албанске мањине у Грчкој за који се наводи да је неподношљив и да Албанци трпе страховити притисак од Грчке. Због тога налазе да су њихови захтеви за независношћу Чамерије, који се медијски експонирају на званичном сајту Непризнатих народа и држава, ⁴⁶ као и медијско оглашавање терористичке групе Ослободилачке војске Чамеријем, ⁴⁷ у потпуности оправдани.

Партија за правду и уједињење, чији је званични програмски циљ заштита интереса Албанаца у Грчкој захтева од Атине да испуни поједине захтеве албанске популације. Председник партије Шпетим Идризи, који је уједно и посланик у албанском парламенту, успротивио се иницијативи за изградњу спомен-гробља грчким војницима који су погинули током Другог светског рата у Албанији, ⁴⁸ захтевајући да се исто или слично обележје изгради и на територији Грчке за Албанце који су се борили на страни фашиста!

И поред таквих неодмерених политичких реакција, актуелне политичке елите две земље настоје да прикажу да су проблеми превазиђени и да преостаје решавање одређених правних питања и проблема. Међутим, све је више показатеља да у позадини учесталих инцидената стоји све озбиљнија национална нетрпељивост између Албанаца и Грка, али и међусобне територијалне претензије. Евидентно је и повећање броја организација и удружења која заговарају нужност покретања и убрзавања решавања такозваног „питања Чама“ у Грчкој. Због тога се реално очекује да ће се међунационални односи и даље компликовати, иако су наизглед под пу-

⁴⁴ Јован М. Чанак, *Велика Албанија-замисли и могуће последице*, Београд, Институт за геополитичке студије 1998. стр. 54.

⁴⁵ <http://www.naslovi.net/2007-03-06/danas/grcki-vojnici-pevali-antialbanske-pesme/314993>

⁴⁶ <http://www.unpo.org/> Приступило 12. децембра 2009. године.

⁴⁷ <http://www.novinar.de/2007/04/30/paravojno-organizovanje-albanaca-u-grckom-epiru.html>

⁴⁸ Албански парламент је ратификовао, 25 марта 2010. године, Споразум између влада Албаније и Грчке о проналажењу, ексхумацији, идентификацији и сахрањивању грчких војника који су погинули током рата са Италијом, 1940–41. године, и уређивању њихових гробаља на територији Албаније. На основу тог споразума, који је потписан још 19. новембра 2008. године, предвиђена је изградња два гробаља, и то у месту Келцири код Пермета и у Ђирокастру. http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/newsbriefs/2010/04/14/nb-11

ном контролом актуелних политичких елита две земље. Уосталом, слична ситуација била је и када је у питању Косово у саставу СФРЈ, али и када се југословенска федерација суочила са унутрашњим проблемима; косовским Албанцима било је потребно свега две деценије да остваре независност.

Чланством у НАТО и Европској унији Грчка је заштићенија од осталих држава региона – Македоније, Србије и Црне Горе када је реч о албанским територијалним претензијама. Међутим, дугогодишњи сукоб Грчке и Турске, чланице НАТО-а, показује да ни припадност Атлантском савезу не представља довољан гарант мира и стабилности. Погоршана економска ситуација у Грчкој, уз могућност искључивања из зоне евра, чести протести и јачање анархистичког покрета, довољно су забрињавајући и иду на руку албанским циљевима. Албанске захтеве за независношћу додатно подржава и појачано ангажовање регионалне силе Турске у дешавањима у окружењу. Турска по опробаној формули „непријатељ мог непријатеља је мој пријатељ“ подржава захтеве Македоније у њеним преговорима око питања имена, што је директно усмерено на слабљење преговарачке позиције Грчке. Наиме, такву ситуацију врло лако могу искористити Албанци на северу Грчке, потпомогнути оружаним провокацијама својих сународника у окружењу. Оружане акције биле би спроведене током летње сезоне, изведене у близини туристичких капацитета које Грчка има у области Чамерије, чиме би приходи од туризма значајно опали, а Грчка била приморана да преговара са терористима или, супротно, да предузме опсежне војне акције ради њиховог неутралисања. Уколико би до таквог развоја догађаја дошло, он би највероватније водио отварању потенцијалног рата између Грчке и „Велике Албаније“ (две НАТО чланице) и, у исти мах, ради компензације територија ојачало Грчке претензије на делове Македоније.

Укључивање у евентуални сукоб и других држава у региону, попут Србије и Црне Горе, „довело би до образовања два супротстављена блока балканских држава – један блок претежно исламских, а други православних држава. Хипотетичка Велика Албанија била би за све суседне православне државе – Србију, Црну Гору, Македонију и Грчку – оличење неодрживог политичког решења. Зато би те државе, пре или касније, направиле православни балкански савез против „Велике Албаније“, што би је приморало да се удружи не само са Турском и босанско-херцеговачким муслиманима, него и да поново захтева уплитање исламског света у балканске и европске сукобе, као што је био случај током сукоба у Босни и Херцеговини и на Косову. Утолико би стварање „Велике Албаније“ био само увод у нови велики ратни сукоб хришћанског и исламског света на Балкану, а тиме и у Европи, баш као и у време надирања Османске империје на Запад.“⁴⁹

Поменути сценарио заправо подржава тезу о сукобу цивилизација, која ће по мишљењу Самуела Хантингтона, обележити 21. век. Наиме, наведени аутор сматра да ће преовлађујући односи у 21. веку бити диктирани, пре свега питањима нерешених граница и сукобима различитих цивилизација. Пошто таквих питања (нерешених граница) на југоистоку Европе има напретек, док се различите цивилизације ту вековима сусрећу, уколико Албанци остваре своје намере о насилним про-

⁴⁹ Јован М. Чанак, *Велика Албанија-замисли и могуће последице*, Београд, Институт за геополитичке студије 1998. стр. 55.

менама граница са суседним државама и формирају „Велику Албанију“ која би у свој састав укључила и део северне Грчке, сценарио о потенцијалном сукобу цивилизација свакако не би требало искључити.

Захваљујући чињеници да је положај Албанаца у Грчкој, али и даљи напредак Албаније у политичком, економском и војном смислу, пре свега у приближавању Европској унији последњих година искључиво зависио од става Грчке, планове о укључивању Чамерије у састав „Велике Албаније“ до сада је званична Атина одбацивала као нереалне. Међутим, немогућност Грчке да се отворено суочи са постојањем албанског питања у Чамерији наговештава да може доћи до негативног развоја ситуације. Решење проблема захтеваће стрпљење како албанске, тако и грчке стране, којег због погоршане унутрашње ситуације у Грчкој и обузетости владе у Атини економским проблемима има све мање. У таквој ситуацији оружане провокације Ослободилачке војске Чамерије и планови о формирању „Велике Албаније“ постају питање погодног времена и тренутка.

Крајњи циљ албанског сецесионизма – стварање „Велике Албаније“

Пројекат „Велика Албанија“ је под тим називом, али уз нешто другачије границе, био остварен у току Другог светског рата, у виду италијанског протектората који је обухватао простор од 8.900 квадратних километара и 560.000 становника, заједно са плавским, рожајским и тутинским крајем. „Заснован на идеји 'сви Албанци у једној држави' (пројекат „Велика Албанија“ – прим. аут.) представља пример националног романтизма и политичког прагматизма којим се током 20. века упорно реметила политичка, етничка, конфесионална и демографска архитектура⁵⁰ југозападне Европе.

Међутим, када говоримо о пројекту „Велике Албаније“ неопходно је осврнути се на извештај Међународне кризне групе за Европу из 2004. године,⁵¹ који обрађује тему националног уједињења Албанаца, односно испитује у којој је мери паналбанизам претња по стабилност региона. Чланове Међународне кризне групе тада су чинили политичари на највишим државним функцијама у својим земљама, који су пресудно утицали на прекрајање граница бивше СФРЈ, попут Мартија Ахтисарија, Мортонa Абрамовица, Луис Арбур, Збигњева Бжежинског, Весли Кларка и Џорџа Сороша, због чега њихови ставови с тим у вези заслужују посебну пажњу. У поменутом извештају Кризна група настоји да прикаже Албанце као вековне жртве, којима је неправда учињена прекрајањем граница после ратова у деветнаестом и двадесетом веку. Констатује се и да су Албанци на Косову и Црној Гори били изложени сталној дискриминацији од Турака, а касније и од Срба и Црногораца. Међутим, оно што је најинтересантније у извештају јесте покушај да се негирају чињенице да паналбански покрет за стварање Велике Албаније уопште постоји као програм и да

⁵⁰ Ђорђе Борозан, Великоалбанско питање, у Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000, Београд, Институт за савремену историју, 2001. године, стр. 1.

⁵¹ Међународна кризна група, *Паналбанизам, колика је претња стабилности на Балкану?* Извештај за Европу бр. 153, Тирана, Брисел, 2004. године.

иза њега стоје најважније албанске политичке партије. Решавање албанског националног питања, предложено у Платформи Албанске академије наука, Међународна кризна група оцењују као *више митско него практично могуће*. Узимајући у обзир наведено сматрамо да тај звештај 1) не само да умањује значај албанских захтева за стварањем „Велике Албаније“ већ и 2) покушава да оправда такве мотиве. Са сличним ставовима наступају и аутори *Chaillot Papers*⁵², под називом „Да ли постоји албанско питање?“ Иако констатују да већина држава у региону, посебно оних у окружењу Албаније, осећа страх од могућих последица тог питања, сами аутори нису убеђени да је пројекат „Велика Албанија“ могућа и остварива опција. Наравно, у питању су ставови које стварност у великој мери доводи у питање.

Утицајна Међународна кризна група није се либила да након две године у свом новом извештају под називом „Косово: изазов транзиције“ од 17. фебруара 2006. године⁵³ препоручи да међународна заједница, а посебно истакнути члан Кризне групе, именован за Специјалног изасланика УН за решавање статуса Косова – Марти Ахтисари, припреми наметање решења за независност Косова. Таквим у најмању руку пристрасним ставовима Међународна кризна група свесно је подржала реализацију прве фазе пројекта „Велика Албанија“ који подразумева формирање независног Косова, што значи да се неће либити да пружи подршку албанским захтевима и у будућности.⁵⁴

Свесни чињенице да питање националног уједињења Албанца представља агресивну идеју која угрожава мир и безбедност југоисточне Европе, великоалбански интелектуалци у јавним дебатама и полемикама често наглашавају да ће уједињење бити корисно не само за Албанце већ и за регион, како у политичком, економском, тако и у безбедносном смислу, јер ће смањити међуетничке тензије и омогућити наставак дијалога и сарадње. Уосталом, и Устав Албаније у својој преамбули разматра могућност уједињења Албанца као реалну опцију, односно позира се на „вековне аспирације албанског народа ка стварању националног идентитета и јединства“.⁵⁵

Међутим, са друге стране, препреку за наставак уједињења Албанци, пре свега, виде у члану 1.3. Устава Косова⁵⁶ који не дозвољава уједињење Косова са било којом другом државом или делом друге државе. Да би решили поменути проблем, великоалбански идеолози разматрају превазилажење тог члана Устава уз, наравно, избегавање сукоба са Западом.⁵⁷ Уосталом, наведену одредбу косовски Албанци могу решити референдумом – изменом Устава.

⁵² Chaillot Papers, *Is there an Albanian question?*, бр. 107.

⁵³ Међународна кризна група, *Косово - изазов транзиције*, Извештај за Европу бр. 170, 17. фебруар 2006. године.

⁵⁴ Потврду албанских настојања да формирају Велику Албанију и демант ставова Међународне кризне групе налазимо и у недавном скупу одржаном 31. октобра 2010. године у Тирани на којем је новоформирана организација „Листа за природну Албанију“, најавила да ће учествовати на изборима у свим балканским државама у којима живе Албанци http://www.balkanmagazin.net/kolumna/danasnje_novine/serbianje_srbije_na_skupu_tirani.xhtml приступио 02/11/2010

⁵⁵ Устав Албаније усвојен од стране Парламента Албаније 21. октобра 1998. године.

⁵⁶ Члан 1.3 Устава Косова гласи: Република Косово нема никакве територијалне захтеве према било којој држави или делу државе, нити ће тражити уједињење са било којом државом или делом државе.

Додатан проблем представља оспоравање независности Косова од стране Републике Србије, али и српског становништва на северу Косова које не пристаје да буде укључено у реализацију великоалбанских идеја. Званичан став Србије о непризнавању Косова и подршку српском становништву, како на северу тако и јужно од Ибра, доживљавају као увод у поделу Косова, што је по Албанцима и жељени сценарио.

Подела Косова је опција која се у домаћим и страним медијима често појављивала као могуће решење. Званично је први пут најављена током 2007. године када је специјални изасланик ЕУ за преговоре о статусу Косова, Волфганг Ишингер, индиректно навестио поделу као могуће решење, ставом да је преговарачка тројка „спремна да прихвати сваки споразум које две стране постигну“. Међутим, с обзиром на то да би евентуална подела могла изазвати нове поделе дуж етничких линија раздвајања на другим сличним територијама, та опција се веома опрезно разматра. Стога српски академик Добрица Ћосић, који је модел решавања кризе навестио на сличан начин, потенцира реч разграничење уместо поделе. „Предлажем територијалну поделу Косова и Метохије и разграничење Срба и Албанаца, без тежње за етнички чистим територијама“.⁵⁸ Разграничење би подразумевало дијалог две стране и договор о коначном решењу проблема, чиме би се спречио преседан који би допринео додатном охрабривању сличних сецесионистичких покрета који евидентно постоје. Осим тога, питање легитимитета поделе Косова наводи на основно питање саме поделе од Србије до које је дошло нелегалном сецесијом Косова.

Да не би били проглашени за реметилачки фактор, великоалбански идеолози заступају тезу да нема потребе мењати границе које ће саме по себи нестати уласком у Европску унију. Уосталом, како они сматрају, национално уједињење Албанаца је у великој мери већ реализовано с обзиром на то да је дошло до духовног уједињења. Предстоји само територијално – државно уједињење које тренутно и није од пресудне важности и значаја и које ће се постепено реализовати у наредном периоду.

Да не би угрозило своје шансе за даље међународно признање, које је од великог значаја за даље формирање атрибута државности, Косово се највероватније неће отворено залагати за промену граница и уједињење албанских територија у једну државу. Приштина намерава да такве циљеве реализују тек када се створе повољни међународни услови за то. Сачекаће достизање потпуне независности, односно пријема у пуноправно чланство Уједињених нација, чиме ће било какве промене, укључујући и промене „Устава Косова“ бити могуће.

Међутим, кључ за све наведене проблеме и препреке на које наилази национални корпус Албанаца на Косову налази се у међународном признању Косова. Значајну подршку на том плану очекују од муслиманског света, јер Организација исламске конференције, која окупља 53 државе чланице, до сада није признала Косово ни трећином својих чланица. Остваривањем пуноправног чланства у УН сви наведени проблеми, укључујући и онај који највише „боли“ Приштину – успостављање власти на читавој територији (север Косова), могу бити веома лако решени. Евентуалним пријемом у Уједињене нације Косову нико не може оспорити право да употреби своје војне и полицијске снаге ради успостављања реда и мира на читавој територији.

⁵⁸ Добрица Ћосић, *Косово*, Београд, 2004.

Због тога ништа не изгледа наивније од мишљења да ће Албанци проглашењем независности Косова одустати од дугорочног програма стварања „Велике Албаније“. И поред више пута тенденциозно исказаног става Међународне кризне групе да на Косову, али и у Албанији, склоност Албанаца ка стварању „Велике Албаније“ није снажна, односно да су Албанци одустали од њеног формирања, то се у пракси не потврђује. У прилог томе говори независност Косова, захтеви за федерализацијом Македоније, ширим степеном аутономије на југу Србије у Црној Гори и Грчкој, а посебно политичко, економско, инфраструктурно и енергетско повезивање ових територија у једну целину. У прилог констатацији да је реч о етничком уједињењу албанских територија, неопходно је поменути и податак да је приликом организовања било каквих политичких, економских и друштвених активности Албанаца у региону незаобилазни декор застава Албаније. И поред постојања нове косовске заставе, Албанци на Косову приликом митинга и окупљања искључиво користе заставу Албаније. Слична ситуација је и у три општине на југу централне Србије, у западној Македонији, на северу Црне Горе, као и на северу Грчке. Све то практично потврђује да Албанци независност Косова посматрају као једну од етапа у стварању „Велике Албаније“.

„Велика Албанија“ или „Велико Косово“

После представљања Платформе албанске Академије наука у Тирани тадашњој албанској академији у Приштини, која је требало да представља заједничку платформу за деловање албанске духовне и политичке елите, косовска Академија ју је одбацила, сматрајући је сувише умереном. Такав став упућује и на закључак да косовска елита себе сматра будућим Пијемонтом свих Албанаца и да зато не жели ни са ким да дели иницијативу за стварање заједничке државе Албанаца.

Наиме, идеју о „Великој Албанији“ данас превасходно заступају интелектуални кругови косовских Албанаца и она подразумева да се после проглашене независности Косова тој територији прикључе Албанци у Македонији, на југу централне Србије, јер поред осталог имају велики број рођака, како на једној, тако и другој страни границе. Истовремено, на тај начин омогућили би лакше коришћење обрадиве земље која се једним делом налази и у пограничном појасу између Косова и Македоније. Стога, могући развој ситуације указује на формирање „Великог Косова“, јер се „у једнокомпонентном називу Косово сугерише - идеја о нераскидивој политичкој и географској целовитости те покрајине и подсећа на бивши Косовски вилајет (знатно већи од територије аутономне области Косова и Метохије).“⁵⁹ С обзиром на то да је Косово хомогенија територија од Албаније у верском погледу (98% становника Косова чине муслимани, док је у Албанији, према сумњивим пописима, 70% муслимана, 20% римокатолика и 10% православних хришћана) јединство у реализацији великоалбанских циљева и могућност организације ишло је у прилог политичким представницима на Косову. На застави новопроглашене државе Косово постоји шест звездица на плавој позадини које означавају шест територија на којима

⁵⁹ Агоп Гарабајдан, *Албански сецесионизам деведесетих година XX века*, У зборнику радова Косово и Метохија прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007. стр. 130.

Албанци чине хомогену популацију и чије уједињење представља коначан циљ косовског паналбанског покрета. То су: 1) Малесија и Улцињ у Црној Гори, 2) Косово, 3) југ централне Србије, 4) западна Македонија, 5) Чамерија и 6) територија саме Албаније. У прилог реализацији идеје Великог Косова бележимо и изјаву некадашњег портпарола ОВК, а данас председника Скупштине Косова Јакупа Краснићија, који је више пута јавно поновио да је некадашњи циљ ОВК, а данас институција независног Косова, уједињење свих Албанаца у једну државу, при чему се подразумева да би та држава била „Велико Косово“.

Сличне ставове износи и поједини интелектуалци у Србији. Тако Алека Ђилас наводи: „Сада ме мучи као питање да ли се стварају једна или две Велике Албаније... На једној страни имате Приштину као јак град, која је богата и образована и тај северни део који тежи Косову и Приштини, а са друге стране, питање да ли ће они као главни град прихватити Тирану и види ли их Тирана као своје, има ли снаге да свој државни апарат прошири тамо“.⁶⁰

Закључак

Линија сукоба „Велика Албанија“ или „Велико Косово“ унутар албанског корпуса изражена је и на другим пољима. Географске поделе Албанаца на Тоске и Геге које дели река Шкумба, која пролази кроз средишни део Албаније, поделе по верској основи на муслимане, римокатолике и православце које су годинама биле занемариване потребом супротстављања заједничком (словенско-хеленском) непријатељу, крвна освета као традиционални начин решавања спорова између племена (кланова) и коначно поделе по питању „Велика Албанија“ или „Велико Косово“, могу представљати осу унутрашњег сукоба која би имала пресудну важност у даљој реализацији великоалбанских циљева. Разлике у схватању албанске Академије наука у Тирани и Приштини, иако могу деловати као занемарљиве, представљају реалну препреку великоалбанском уједињењу. Питање ко ће бити „савремени Скендербег“ у новијој албанској историји за Албанце није ни мало безначајно. То питање би вероватно обновило и међусобне сукобе криминалних кланова који постоје на Косову, Албанији и Македонији. У врху косовске власти већ дуже време је присутан сукоб између Хашима Тачија и Рамуша Харадинаја. Тај сукоб се протеже из периода када је Тачи био шеф политичког крила ОВК, а Харадинај командант, те самим тим популарнији од њега. Оно што посебно забрињава је чињеница да сукоб не постоји искључиво на политичком плану већ је присутан и на плану криминалних послова. Наравно да би у случају међусобног албанског сукобљавања могућности за остварење великоалбанског уједињења знатно опале. Подршка треће стране била би неопходна, чиме се дотиче и кључно питање међународне подршке великоалбанском пројекту. При томе, морамо да констатујемо да досадашњи резултати Албанца у реализацији њихових националних циљева нису само одраз њиховог националног јединства или реалне снаге Албанаца у региону, колико су резултат подршке светске силе – САД.

⁶⁰ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/341391/Intervju%3A+Aleksa+%C4%90ilas.html> Интервју: Алекса Ђилас, приступио 21. 1. 2010. године.

Америчку подршку пројекту „Велика Албанија“ недавно је поновио и пензионисани генерал америчке војске Вилијам Вокер, бивши шеф Верификационе мисије ОЕБС-а за Косово и Метохију (1998–1999. године), који је изјавио да подржава иницијативу за уједињење Косова са Албанијом.⁶¹ Међутим, иза изјава америчких дипломата, активних или пензионисаних, најчешће се крију званични ставови Вашингтона. С обзиром на то да је Вилијам Вокер завршио највећи део посла почетком 1999. године, припремивши терен за војну агресију НАТО на СРЈ, исфабриковавши мит о „масакру“ у селу Рачак, очигледно је поново изабран да отпочне дипломатску пропаганду и борбу за легализацију стварања „Велике Албаније“. Стога, не би требало да чуди уколико се Вашингтон позове на случај Рачак, по угледу на Сребреницу, ради проглашења „Велике Албаније“ у Тирани на основу аргумента да онај ко је крив за Рачак нема више моралног права на Косово.

Међутим, разлоге америчке подршке великоалбанским циљевима, тачније, формирању „Велике Албаније“, треба најпре тражити у суштинском интересу најмоћније земље света обликованим полувековним сукобом на глобалном нивоу – хладним ратом, који је својевремено налагао даљи продор на исток и одржавање сфере утицаја на југоистоку Европе. Међутим, по свему судећи, хладни рат је настављен и данас. Сједињене Америчке Државе су подржале независност Косова не само због интереса којима су се руководили током хладног рата већ и због нових геополитичких циљева који су налагали подршку муслиманском свету. Сједињене Државе подржавају муслимански свет бар из два разлога: (1) државе муслиманског света представљају важан спољнополитички фактор од којих САД зависе због снабдевања нафтом – неопходним ресурсом за покретање војне и економске машинерије којом располажу и (2) формирањем неомуслиманских држава на југоистоку Европе намеравају да спрече понављање терористичких напада на територији САД, попут оних од 11. септембра 2001. године.

За реализацију својих циљева у региону („Велика Албанија“) САД су, поред својих дипломатских капацитета, подржаних респектабилном војном силом, ангажовале и поједине државе региона. На регионалном плану САД је активирала дугогодишњег сарадника Турску, другу војну силу унутар НАТО-а. Последњих година Турска отворено показује своје интересовање за југоисток Европе, позивајући се на „златно доба Балкана“ и своје полумиленијумско присуство на овим просторима. Турска је пружила отворену подршку независности Косова, активно организује исламски свет ради наставка признања независности Косова (недавно је омогућила усвајање Резолуције о подршци Косову у Организацији исламске конференције), а значајно је поменути и да је пружила допринос обуци и опремању, како албанске армије, тако и Косовских снага безбедности. Свакако, подршка Турске изузетно је важна и када говоримо о плановима Албанаца на северу Грчке (Чамерија), јер Турска често истиче Грчку као европску државу у којој су људска права мањинских група (посебно Албанаца) угрожена.⁶²

Међутим, најлојалније партнере у окружењу САД налазе у Албанији која успешно усклађује своје спољнополитичке приоритете са интересима САД. Стога формирање „Сједињених Албанских Држава“ постаје извесан пројекат. Међутим, од америчке

⁶¹ <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Vilijam-Voker-podrzava-ideju-o-velikoj-Albaniji.lt.html> приступио 15/11/2010

⁶² <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/hringreece.pdf>. Приступио 21. 11. 2012.

подршке Албанији и Албанцима, још интересантнија је америчка подршка несловенском елементу у региону. Десловенизација готово свих држава бивше СФРЈ, која је била главна карактеристика протеклих деценија током распада СФРЈ, то додатно потврђује. Све бивше југословенске републике, изузев Србије, траже свој национални идентитет, а оно што је још чудније – проналазе га у пореклу које није у директној вези са словенском припадношћу. При томе, на Републику Србију и српски народ Запад и даље гледа као на полувековног непријатеља – „малу Русију“.

Осим тога, САД и муслимански свет, међу које спадају и Албанци, представљају природне савезнике. И једни и други теже заједничком глобалном циљу – свету без традиционалних држава; муслимани – светском исламу, свету без држава и државних граница у којем ће постојати искључиво једна религија: ислам, док САД – либералном (слободном) светском тржишту. При томе, заједнички непријатељ им је систем традиционалних држава, које својим инсистирањем на суверености, контроли граница и захтевима за очување територијалног интегритета представљају заједничке непријатеље, како једној, тако и другој страни, које треба што пре уклонити. У таквој ситуацији Албанцима, не само у Албанији и на Косову већ и у Македонији, северу Црне Горе и Грчке, није било тешко да реализују један део својих циљева. Реализација коначног циља („Велика Албанија“) умногоме ће зависити од даљег развоја догађаја на међународној сцени и могућности САД и Турске, као предводнице исламског света да реализују наведене циљеве.

Међутим, поред сукоба на релацији „Велико Косово“ – „Велика Албанија“, који прети да знатно угрози све досадашње резултате Албанаца на пољу формирања заједничке државе, постоји још један сукоб којем се, не случајно, не поклања довољна медијска пажња, као што се то чини са сукобом између самих Срба и Албанаца. У средишту сукоба налазе се сами косовски Албанци са бројним унутрашњим противречностима са којима се последњих година суочавају. Четрнаест година међународне управе довело је до урушавања неких традиционалних вредности на којима се заснивала албанска заједница на Косову. Патријархални морал, који је представљао значајну снагу косовских Албанаца, еродирао је. Младе Албанце понео је талас модернизације и глобализација, при чему су се многи од њих претворили у себичне индивидуалце – појединце који маштају снове о лаком животу и богаћењу преко ноћи. Такве нагле промене неминовно воде радикализацији целокупног албанског друштва и, у појединим случајевима, усвајању појединих екстремних ставова и начела. Криминал, дрога, корупција, проституција, отмице, уцене, ратно профитерство, етнички и политички мотивисана убиства, напади на неистомисљенике, сиромаштво, неадекватна здравствена заштита, ограничена слобода кретања, за Србе на Косову, али и за косовске Албанце ван територије Косова, свакодневна искључења струје и воде, само су део проблема са којима се становништво Косова свакодневно суочава. До сада је кривица за такве и сличне проблеме са којима су се суочавали пребацивана бившим државама у којима су живели: СФРЈ, затим СР Југославији, односно Републици Србији. Само је питање времена када ће косовски Албанци узрок својих проблема пронаћи у међународној заједници, чак и унутар НАТО-а и захтевати да напусте територију Косова. Подсетимо да такве захтеве већ поставља радикални Покрет за самоопредељење, који већ дужи низ година позива међународне представнике да напусте Косово, док његови припадници

на бројним скуповима уништавају возила, техничку опрему и објекте некада УН-МИК-а, а данас ЕУЛЕКС-а.

Стога, досадашње победе Албанаца веома лако могу представљати почетак њихових пораза. Проблеми на које смо само делом указали и са којима се суочавају већ дужи низ година неће решити ни евентуални пријем Косова у УН, НАТО, ЕУ, Организацију исламске конференције или било коју другу организацију. То су проблеми са којима се косовски Албанци морају суочити. Уколико их успешно реше њихове шансе да остваре национални циљ – уједињење албанских територија може постати реална опција. У супротном, сви досадашњи напори, укључујући независност Косова, могу постати ништавни.

Литература

1. Албанска академија наука: *Платформа за решење албанског националног питања*, Тирана, 1998.
2. Бабановски, И.: *ОНА Терористичка паравојска во Македонија*, Веда, Скопје, 2002.
3. Батаковић, Т., Д.: *Косово и Метохија историја и идеологија*, Чигоја, Београд, 2007.
4. Бела књига: *Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији*, Београд, септембар 2003.
5. Бела књига: *Тероризам на Косову и Метохији и Албанији*, Београд, септембар 1998.
6. Богдановић, Д.: *Књига о Косову*, Војна књига – Народна књига, Београд, 1999.
7. Богумил, Х.: *Призренска арбанашка лига 1887–1881*, Београд, 1998.
8. Вилић, Д., Тодоровић, Б.: *Тероризмом у нови светски поредак*, Графомарк, Београд, 1999.
9. Јовановић, В.: *Косово и Метохија*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2003.
10. Thanos, M., V., Triantaphyllou, D.: *Kosovo and Albania Dimension in Southeastern Europe: the need for regional security and conflict prevention*, Athens, 1999.
11. Wicker, M., Pettifer, J.: *From Anarchy to a Balkan Identity*, Hurst and Company, London, 1999.
12. Dejjings, G.: *Религија и идентитет на Косову*, Библиотека XX век, Београд, 2005.
13. *Документи о Косову и Метохији*, Либер-прес, Београд, 2004.
14. Дрецун, М.: *Други Косовски бој*, Прес, Београд, 2002.
15. Ђуричић, М.: *Обичаји и веровања Албанаца*, прив. издање, Београд, 1994.
16. Ђурковић, М.: *Србија 2000-2006 држава, друштво, привреда*, (Зборник радова), Институт за европске студије, Београд 2007.
17. Екмечић, М.: *Дуго кретање између клања и орања (Историја Срба у новом веку 1492–1992)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
18. Екмечић, М., Јанковић, Ђ., Миљковић-Бојанић, Е., Терзић, С., Бјелајац, М., Борозан, Ђ., Димић, Љ.: *Одговор на књигу Ноела Малколма, Косово. Кратка историја*, САНУ, Београд, 2000.

19. Зборник радова: *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, САНУ, Београд, 2007.
20. Здравковић, Х.: *Политика жртве на Косову*, Етнолошка библиотека, Београд, 2005.
21. Ignatieff, M.: *Kosovo and Beyond*, Chato and Windus, London, 2000.
22. Имами, П.: *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат, Београд, 1999.
23. Јанић, Д.: *Између сукоба и дијалога*, Форум за етничке односе, Београд, 2005.
24. Коштуница, В.: *Између силе и права-Косовски записи*, Хришћански записи, Београд, 2000.
25. Paulin, K.: *The Search for Greater Albania*, Hurst and Company, London, 2003.
26. Крстић, Б.: *Косово – узроци сукоба, помирење правâ*, Либер-прес, Београд, 2002.
27. Lellio Di Anna: *The Case For Kosova (Passage to independence)*, London: Anthem Press, 2005.
28. LIMES, Rivista Italiana di Geopolitica, *Kosovo, non solo Balcani*, gruppo editoriale l'espresso, 2, 2008.
29. Malcolm, N.: *Kosovo a Short History*, Harper Perennial, New York, 1999.
30. Мијалковски, М.: „Тероризам албанских екстремиста“, *Војска*, Београд, 2002.
31. Чупић, М.: *Насиље иза паравана власти*, Приштина, 1989.
32. Поповић, Н.: *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000*, Београд, 2001.
33. Радовановић, М.: *Косово и Метохија антропологеографске, историјскогеографске, демографске и геополитичке основе*, Службени гласник, Београд, 2008.
34. Рауфер, К.: *Албанска мафија – претња Европи*, Форум за безбедност и демократију, Београд, 2005.
35. Human Rights Watch: *Ратни злочини на Косову*, Самиздат Б92, Београд, 2003.
36. Симеуновић, Д.: *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989 .
37. Judah, T.: *Kosovo war and Revenge*, Yale University press, 2000.
38. Бела књига: *Тероризам на Косову и Метохији и Албанија*, Савезно министарство за иностране послове, Београд, 1998.
39. Tziampiris, A.: *Kosovo's endgame*, Defence analyses institute (IAA), Athens, 2006.
40. Ђоровић, В.: *Историја Срба*, Лирика, Београд, 2002.
41. Ћосић, Д.: *Косово*, Вечерње новости, Београд, 2004.
42. Хорват, Б.: *Косовско питање*, Загреб, 1986.

Дисертације и магистарске тезе

1. Борозан, Ј., Ђ.: *Велика Албанија 1939–1945 порекло, идеје и пракса, дисертација*, Београд, 1993.
2. Kotzamanis, B.: *Развитак становништва и демографске перспективе Југоисточне Европе*, UDK 314.182(497)
3. Видојевић, А.: *Legal and Political Aspects of Kosovo crisis (1998–2007)*, School of Law University of Vienna

4. Гудељ, Н.: *Форме сепаратистичког насиља на Косову и Метохији у времену од 1945 до 2000. године*, магистарска теза, Београд
5. Ђурић, С.: *Крвна освета на Косову и Метохији*, дисертација, Београд, 1996.
6. Илић, Б.: *Положај САП Косова у друштвено-политичком и уставном систему Југославије и СР Србије*, дисертација, Београд, 1986.
7. Batt, J.: *Is there an Albanina question?*, Chaillot Paper, n. 107, January 2008.
8. Милосавлевски, С.: *Albanians in the Republic of Macedonia 1945–1995, legislative, political documentation, statistic*, Факултет политичких наука
9. Мишић, С.: *Политика Југославије према Албанији у периоду од 1924–1927. године*, магистарска теза, Београд, 2005.
10. Муртови, Љ., И.: *Однос српске социјалдемократије према албанском питању до 1914*, магистарска теза, Београд, 1994.
11. Перлман, Ф.: *Услови развоја привредно заосталог подручја с посебним освртом на Косову и Метохији*, дисертација, Београд, 1966.
12. Плана, Е.: *Косово према реформама у Турској крајем XIX и почетком XX века*, дисертација, Београд, 1973.
13. Стули, Б.: *Албанско питање 1875–1882*, дисертација, 1959.

АПОЛОГИЈА РАТА ЖОЗЕФА ДЕ МЕСТРА И ПОЛИТИЧКА САВРЕМЕНОСТ

Срђан В. Старчевић*

Генералштаб Војске Србије, Кабинет начелника

Илија Кајтез**

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Горан Вукадиновић

Генералштаб Војске Србије, 204. ваздухопловна бригада

Интересовање за дело Жозефа де Местра, филозофа који је најпознатији по својој оштрој критици Француске револуције, ултраројализму и ултрамонтанизму,¹ обновљено је уочи обележавања двестагодишњице Француске револуције. Циљ рада је да испита у чему се огледа значај Де Местрових погледа на свет, а посебно на рат, за савремени свет и човека данашњице; које су местријанске теме актуелне данас и који закључци овог филозофа кореспондирају са нашим добом. У процесу истраживања примењене су историјско-компаративна метода, биографска метода и метода анализе садржаја. Наизглед превазиђене тезе и аргументи овог филозофа, материјал су за плодно разматрања, пре свега о власти, поретку и рату и њиховим међусобним односима. Рад указује на актуелност различитих аспеката Де Местрове филозофије, са тежиштем на његовој апологији рата. Посебно се истиче веза коју Де Местр успоставља између рата и политичког поретка, која омогућава објашњење узрока ратова које су водиле, воде и које ће водити светске империје у свим временима.

Кључне речи: *рат, поредак, револуција, рестаурација, конзервативизам*

Увод

Мисао Жозефа де Местра (Joseph de Maistre, 1753–1821) обликовала је и обележила европску ројалистичку католичку реакцију на Француску буржоаску револуцију. Његови политички погледи на свет били су недвосмислено супротни Русоовим политичким назорима, док је његова аргументација ближа времену у којем је филозофијом господарила слепа вера, у стилу Тертулијанових (160–230) максима: „Верујем, јер је апсурдно“ (Credo quia absurdum est) и „Сигурно је јер је не-

* srdjan.starcevic@vs.rs

** ilijasbm@ptt.rs

¹ Ултрамонтанизам је схватање по коме је Рим, тј. папа, духовно средиште хришћанске цркве и света уопште.

могуће“ (Certum est quia impossibile est),² него веку разума у којем је живео. Мада је доживео да се неке од идеја које је заступао остваре у периоду рестаурације „старог режима“, после Наполеоновог пораза и абдикације, додуше не у потпуности и само привремено, Де Местр је пред крај живота био изразити политички песимиста, предосећајући револуционарно подрхтавање Европе. Убрзо је његов филозофски рад, поставши симболом ултраројализма, крајњег конзервативизма, католичке легитимистичке мисли и клерикализма, потиснут из матице филозофског струјања. Ехо његових мисли у значајнијој мери био је присутан у критици револуције Огиста Конта (Auguste Comte, 1798–1857), конзервативизму Хуана Донозо Кортеса (Juan Donoso Cortés, 1809–1853), ултрамонтанизму Луја Вејоа (Louis Veuillot, 1813–1883), теоријским радовима Шарла Мораса (Charles-Marie-Photius Maurras, 1868–1952) и донекле у теорији суверености Карла Шмита (Carl Schmitt, 1888–1985). После Другог светског рата његове идеје није преузимала ниједна филозофска школа.

Нови погледи на Де Местрову филозофију појавили су се тек уочи обележавања двестагодишнице Француске револуције, у духу ревизионистичког тумачења овог догађаја.³ Два века после Велике револуције и после четири деценије скоро потпуног заборавља, у тренутку када је западна демократија дочекала пропаст свог „есхатолошког непријатеља“, односно комунизма, и када се чинило да „модернизовани свет не верује више у аутократску легитимност“,⁴ објављено је на десетине књига посвећених овом филозофу који је презирао не само револуцију и њене идеје слободе и једнакости, него и концепт демократског друштва.

Један од разлога због којих је Де Местр (п)остао актуелан јесте његово схватање оружаног сукоба, својеврсна апологија рата, која доводи у везу људску природу, божанску промисао, теорију о првобитном греху, историјске законе, поредак и рат.

Жозеф де Местр – филозоф реакције

Жозеф де Местр, уз Едмунда Берка⁵ (Edmund Burke, 1729–1797) најзначајнији критичар Француске буржоаске револуције и један од првих представника идеологије конзервативизма, рођен је у Шамберију, тада главном граду Савојског војводства које је било део краљевине Сардиније, у угледној грађанској породици. Када му је било 25 година, његов отац, прослављени магистрат, сенатор и председник сената, стекао је грофовску титулу и обезбедио својој породици оно место у племићком сталежу које је у Француској тог доба већ било омрзнуто.⁶ На његово образовање, филозофске и

² Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1*, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд 2003, стр. 39.

³ Међу ревизионистима издвајамо Франсоа Фиреа (1927–1997) чија је књига *О француској револуцији* објављена 1990. године, а *Критички речник Француске револуције* 1996. године, у издању Издавачке књижевнице Зорана Стојановића из Сремских Карловаца. О ревизионизму у негативном контексту писао је Марко С. Марковић. Види: Марко Марковић, *Истина о Француској револуцији*, Catena Mundi, Београд 2012, стр. 16–18.

⁴ Ђовани Сартори, *Демократија – шта је то?* ЦИД, Подгорица 2001, стр. 272. и 274.

⁵ Види: Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској*, Филип Вишњић, Београд 2001.

⁶ Племићи – скоројевићи нису били омиљени ни међу старим племством, ни међу дојучерашњим парњацима из грађанског сталежа. На тај својеврсни „племићи парадокс“ указао је Токвил: „У неким про-

политичке ставове битно су утицали језуити, али и шкотска и германска грана франко-масонерије, чији је био члан. На Универзитету у Торину, 1772. године, стекао је звање доктора наука. Био је страсно одан књигама, филозофији и верским расправама. Један је од ретких људи у Савоји који је имао лични примерак *Енциклопедије*, изучавао је Волтера и Русоа, али се његов дух, ипак, није слагао са променама које је на друштвеном ткиву желела да изврши француска филозофија 18. века, утирући пут Француској револуцији. Када су француски војници, 1792. године, као гласници новог поретка, умарширали у његов родни Шамбери, Де Местр почиње да пише прве контрареволуционарне текстове. Од тада, овај савојски филозоф, који је по свом језику и образовању припадао француском мисаоном кругу, посветио је живот борби против Француске револуције, њених идеја, политичких наука и тековина. Познавалац француског просветитељства, опредељује се за енглеску филозофију 17. и 18. века, у којој тражи моћ који би спојио веру и разум. Читалац Русоа приклања се Берку и гаји наду да ће постати његов „католички и континентални пандан“.⁷

Он није створио целовит и конзистентан филозофски систем, нити логички заокружено објашњење револуције; остао је филозоф у служби парадокса, апологета апсурда, „љутит доктриниста“.⁸ Као контрареволуционар, он не жели само повратак краља, него враћање чистој монархији, каква је постојала пре апсолутизма; он не тражи само поштовање цркве, верских норми, права и осећања, него уздиже католичанство какво је постојало пре Реформације на пиједестал јединог исправног виђења стварности; он не захтева да живот тече као да револуције није ни било, већ проповеда повратак традицији прочишћеној „од скраме векова, регенерисаној“.⁹

Де Местрова дела настајала су у току Француске револуције, као реакција на њу и њене поједине фазе.

У првој фази свог дела он је апологета „старог режима“ и тврди заступник поретка.¹⁰ На почетку Француске револуције за Де Местра је револуција била само узурпација власти, постигнута неморалним и насилним средствима. Француско друштво свог доба проглашава неморалним, интелектуалце оптужује за заверу против јавног морала, духовну јаловост и пороке „који су крвници човекови“. Међу првима схвата значај који је филозофија имала за револуцију и не устеже се да повеже *Енциклопедију* и француски Устав, назвавши их најнаказнијим производима људског духа. У просвећеној Француској он види само поквареност сличну оној „у декаденцији империја“, а у револуцији хи-

винцијама новопридошле племиће потискују, с једне стране, зато што их не сматрају довољно племенитим, а с друге пак стога што се мисли да су одвећ племенити.“ Алексис де Токвил, *Стари режим и револуција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1994, стр. 99–110. (Слична би се паралела могла повући са новобогаташима, које не признаје постојећа елита, а презиру они који су дојучерашњи њихови „саборци“. Међутим, све то има, нама се чини, једну дубљу људску димензију, а то је да се људи генералноprotиве промени и измени свог друштвеног положаја, поготово ако их неко нови угрожава или други када виде да за неким другим заостају. Људска завист је изгледа свевремена и вечна, узалуд етичке теорије и верски покрети – И. К.)

⁷ Жан-Луј Дарсел, *Уводна реч*, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 9.

⁸ Оп. cit. стр. 6.

⁹ Оп. cit. стр. 13.

¹⁰ „Све се одржава у поретку, моралном и политичком: чувајмо се зато екстрема и, изнад свега, оних етеричних система који су засновани једино на ономе што човек назива разумом, а што је, међутим, само умовање.“ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 26.

покризију, варварство, окрутност, корупцију и антирелигиозност, што назива труљењем, уз коментар да „труљење не води ничему“.¹¹ Одсуство правих вредности, које је по његовом мишљењу било на делу, сматрао је незаобилазном препреком између револуционарне праксе и остваривања њених циљева.

Откуда, онда, револуцији снага да силовито захвати душу народа? Де Местр проналази извор те снаге у жељи за бољим условима живота и тежњи ка напретку, проистеклим из „узнемирене“ људске природе. Поредиши револуцију и стари режим, он упозорава да је „боље често непријатељ добра“¹² и да би људима било боље да у миру уживају у положају у којем се налазе, него да се буне. Осећао је, очигледно, потребу да на неки начин помири властити светоназор и стварност, која се није никако уклапала у ту његову теоријску Прокустрову постељу. Он наглашава да се у револуцији њени сопствени идеали преображавају у своју супротност. Слобода и равноправност, на пример, по његовом мишљењу показали су само „окрвављене дроњке и змије фурија“, а кривица за „кварење“ и завођење народа пада на „француске смутљивце“, револуционаре, који без овлашћења народа проговарају у његово име, узурпирајући тако власт.

У овом периоду настала су Де Местрова „Писма једног савојског ројалисте својим сународницима“, својеврсна контрареволуционарна пропаганда, читана на тајним окупљањима ројалиста у освојеној Савоји. Де Местр, као „пропагандист“ контрареволуције, представља супротност Томасу Пејну (Thomas Paine, 1737–1809), који је био први „пропагандист“ револуције.¹³ Сваки велики друштвени покрет има своје духовне веснике и веровеснике, тако да и Де Местр и Томас Пејн нису изузетак, као што су весници радикалних друштвених промена у Француској били француски просветитељи.

После термидорске реакције,¹⁴ Де Местр мисли да судбина револуције и контрареволуције може да се реши у Паризу и развија идеју о контрареволуцији као повратку на стару форму монархије.

У монархији, по Де Местровом мишљењу, индивидуално осећање поданика према суверену свакодневно јача и обнавља принцип власти, што је јединствен случај међу облицима владавине. Он истиче да је ауторитет монарха неопходан као кохезиона снага друштва, што у демократији не постоји и због чега је она краткотрајно стање засновано на општој, али пролазној егзалтацији. Он оспорава и саму могућност да нека од значајнијих европских држава постане република, тврдећи да „ничега новог нема, и велика је република немогућа, јер никада није ни било велике републике“.¹⁵ Пример Сједињених Америчких Држава, по његовом мишљењу, ирелевантан је

¹¹ „Када чујем да се говори о слободи и врлини, чини ми се као да пред очима имам увелу куртизану која, стидљиво накарминисана, изиграва девицу.“ Ор. cit. стр. 60–62, 68. и 103.

¹² Ор. cit. стр. 24.

¹³ Драгољуб Мићуновић, *Предговор – Живот и дело Томаса Пејна*, у: Томас Пејн, *Права човека*, Филип Вишњић, Београд 1987, стр. 11.

¹⁴ Робеспјерова владавина завршена је побуном 9. термидора II године по календару Француске револуције или 28. јула 1794. године. Робеспјеров пад означио је крај јакобинског терора и почетак распуштања револуционарних одбора. По месецу у којем се одиграо, овај догађај назива се термидорском реакцијом, власт која је затим успостављена термидорским режимом, а његови политички носиоци термидористима. По мишљењу неких историчара, побуном 9. термидора завршена је Француска револуција.

¹⁵ „Ако нам кажу да је једна коцка, бачена сто милиона пута, када се зауставила увек показивала само пет бројева, 1, 2, 3, 4 и 5, можемо ли поверовати да се на једној од њених страница налази број 6? Не, наравно; и онда би нам показали како смо то већ видели, да је једна од њених шест страница бела. Е, па, добро,

за Европу, јер су Американци нови, религиозан и миран народ. Уосталом, сматра Де Местр, „желели то или не, и код њих ће се развити племство...“¹⁶

Као што је 1789. године препознао почетак нове епохе, без обзира на презир који је осећао према санкилотима¹⁷ и јакобинцима,¹⁸ Де Местр је разумео да је захтев за једнакошћу уписан у духовни код епохе у којој је живео. Тим пре, он монарха поставља у средиште своје визије идеалног поретка. Пошто је моћ племства или свештенства свакако већа од моћи сељака, моћ суверена у његовој теорији има улогу бесконачне величине пред којом је свака друга величина бескрајно мала. Универзална супрематија монарха чини да ниједан грађанин није моћнији од другог; она је, по Де Местровом суду, разлика која брише разлике. „Нека човек из народа, који се осећа јачко малим када се упоређује са великим господином, њега упоређи са Сувереном: а тај назив *поданик*, који их обојицу потчињава истој моћи и истој правди, јесте уистину једна врста једнакости која стишава неизбежне патње самољубља“.¹⁹

Од 1795. године, када су неке европске монархије поклекле у борби против Француске републике, Де Местр све више посматра револуцију као дело провиђења, чији је циљ да прочисти Француску, и као божју казну за „атентат на врховну власт“, дело које се, будући у самом средишту политичке сфере, одувек сматрало најтежим преступом.²⁰ Ову контрадикцију, да људи заслужују божју казну због подизања револуције, која је у бити дело провиђења, Де Местр решава тиме што човека везује „за престо Врховног бића лабавим ланцем који нас држи, али нас не потчињава“.²¹ По његовом мишљењу, људи су „слободни као робови“ и раде оно што желе, али без могућности да утичу на опште планове или да нешто створе. У прилог својој тврдњи Де Местр тврди да ниједан од корифеја револуције није контролисао револуцију, нити је могао да утиче на њен ток. Револуција их је, једног по једног, одбацивала када су покушали да је обликују у складу са својим визијама.²² Тврдећи

протрчимо кроз историју; у њој ћемо видети оно што се зове Срећа како без одмора баца коцкицу током четири хиљаде година: да ли је она икада донела ВЕЛИКУ РЕПУБЛИКУ? Није. Дакле, тај број није уопште ни био на коцки“ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, оп. cit. стр. 97. и 98. На несрећу Де Местра по први пут се појавила велика република, јер се у историји човека увек мора појавити преседан и први пут.

¹⁶ Оп. cit. стр. 69.

¹⁷ Санкилот (фр. sansculotte, голаћ, подругљив назив за пролетера) у време Француске револуције назив је за доследне револуционаре и родољубе. Били су препознатљиви по томе што нису носили кратке панталоне какве су облачили племићи, него панталоне са дугим ногавицама.

¹⁸ Јакобинци (фр. jacobins) били су чланови политичког клуба у доба Француске револуције, који су захтевали слободу и једнакост до крајњих граница. Били су главни ослонац Робеспјеру. Назив јакобинског клуба потиче од некадашњег доминиканског манастира светог Јакова у Паризу, места где су се окупљали чланови овог клуба.

¹⁹ Оп. cit. стр. 54. Ово је опет покушај Де Местра да реалност која му не одговара некако теоријски уобличи. То је легитимно, али је неконзистентно и противи се логици.

²⁰ Шире у: Војин Димитријевић, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 8–9.

²¹ Жозеф де Местр, оп. cit. стр. 73.

²² „Оно што је најфрапантније у Француској револуцији јесте та заносна снага која обилази све препреке. Њен вртлог носи попут сламе све чиме му се људска снага умела супротставити: нико се није некажњено супротставио њеном ходу... а та љубоморна снага, која непрекинуто маршира ка своме циљу, одбацује подједнако и Шарета и Димуријеа и Друеа... и од часа када их савлада жеља да њоме овладају, они гадно страдају.“ Оп. cit. стр. 75. У Француској револуцији страдале су скоро све велике вође: Мирабо је проглашен краљевим плаћеником и да није умро, вероватно би био погубљен. Димурије, оптужен за издају, емигрирао је. Ебер, Дан-

да по свом физичком и моралном закону „човек може све да мења, али ... ништа не ствара“,²³ Де Местр у ствари тврди да је непотребно и узалудно бити револуционар, јер је све у божјим рукама. Додатни аргумент прибавили су му међусобни обрачуни различитих групација револуционара.²⁴

Примећујући да у револуцији страдају и невини, Де Местр посеже за аргументом првобитног греха, пишући да „ниједан човек није кажњен као праведник, већ као човек, па је грешка мислити да у овоме свету пати врлина: људска је природа та која пати и ту патњу она увек и заслужије“. ²⁵ Дела против цркве, попут одузимања имовине, заклетве свештеника уставу, па чак и очигледни злочини као што је био масакр кармелита²⁶ у септембру 1792. године, чинила су му се као план провиђења за прочишћење цркве. Револуционарни ратови, по његовом суду, прилика су за ослобађање народа од порока челичењем у крви. Сводећи револуционарну активност на спровођење величанственог плана провиђења и извршење божје казне, проглашавајући јакобинство спасом за француску монархију, желео је да свака побуна изгледа апсурдна.

Де Местр не преза ни да револуцију назове сатанском, јер су се револуционари „винули чак и до мржње према Богу“. По његовом мишљењу, у њој нема ничег доброг, она је „чиста нечистота“ и јединствен догађај у историји само по томе што је у корену лоша. Револуција представља промену поретка, што Де Местр проглашава злом, јер „све јесте зло, пошто ништа није на свом месту“, а зло је само „шизма бића“, неспособна да било шта створи, јер „нема ништа заједничко са постојањем“. ²⁷ Тако се негативна, јалова снага зла коју носи револуција у Де Местровој критици револуције јавља као суштински разлог због којег су идеје револуције осуђене на пропаст. Револуција је шизма поретка, неспособна да створи било шта. Емил Сиоран (1911–1995) запажа да је осликавањем револуције као манифестације чистог зла довео у питање божју милост и нехотице кривицу за појаву гиљотине унео у божанску интервенцију.²⁸

Де Местр у овом периоду ствара „Студију о суверенитету“ и „Разматрања о Француској“.

Освајачки походи Наполеона Бонапарте (1769–1821) учинили су северну Италију и Швајцарску, у којој је после пада Савоје Де Местр нашао уточиште и базу за ројалистичку агитацију, несигурним местима за филозофа и политичара таквих погледа на свет. На позив краља Сардиније Карла Емануела IV (1751–1819), Де Местр 1800. године одлази на Сардинију, где три године руководи судством, сукобљавајући се са краљевим братом, коме нимало није било стало до правне државе и поштовања регуларних процедура.

тон и Робеспјер завршили су под сечивом гиљотине. Шире у: Илија Кајтез, *Револуционарно насиље, химна слободи или апологија зла*, Факултет безбедности, Службени гласник, Београд 2009.

²³ Жозеф де Местр, *op. cit.* стр. 111.

²⁴ „Овде још можемо и да се дивимо реду који влада у неред; јер очигледно је, ако се макар и мало размисли, како велики кривци Револуције и не могу да падну сем под ударцима својих саучесника.“ *Op. cit.* стр. 81.

²⁵ Емил Сиоран, *Жозеф де Местр*, у: *Списи о револуцији*, Градац, Београд 2001, стр. 180–181.

²⁶ Кармелит је калуђер кармелитског реда, основаног 1156. године, названог по брегу Кармел, у Палестини, где је овај ред основан. У септембру 1792. године, док је пруска војска опседала Верден, револуционари су предузели мере против „унутрашњих непријатеља“, што је резултирало тзв. септембарским покољем.

²⁷ Жозеф де Местр, *op. cit.* стр. 95, 101–104. и 122–123.

²⁸ Емил Сиоран, *Жозеф де Местр*, *op. cit.* стр. 177–178.

Од 1803. до 1815. године био је амбасадор Сардиније у Петрограду. У престоници царске Русије написао је или започео неке од својих најзначајнијих радова: „Оглед о пореклу државних установа“, „Преглед Беконове филозофије“, „О папи“, „О Галиканској цркви“ и „Петроградске вечери“.

Недуго после Наполеоновог пада Де Местр се враћа у Торино, где наизглед тријумфују његове идеје, у виду рестаурације коју је предвидео и прижељкивао више од две деценије. Схвативши да рестаурација, ипак, није значила враћање принципима монархије „прочишћене од скраме векова“ и предосећајући револуционарно подрхтавање Европе, Де Местр пише: „Ја умирем са Европом“.²⁹ Умро је у Торину, 26. фебруара 1821. године.

Актуелност Де Местрове филозофије

Нешто више од два месеца после Де Местра умро је и Наполеон Бонапарта, човек са којим је Де Местрова мисао нераскидиво повезана. Наполеон је утицао и на дела других људи од духа и пера, на пример на Хегелово и Фихтеово филозофско учење, на Толстојева критичка размишљања о рату и миру, као и на Клаузевицева и Жоминијева разматрања о рату. Оно што је интересантно јесте чињеница да је Наполеон 1797. године у Милану, када још увек није преузео власт у Француској, прочитао Де Местрова „Разматрања о Француској“. Емил Сиоран с правом сугерише да је било довољно да велики војсковођа плодоаје краљу интерпретира у своју корист, па да управо у Де Местровом делу нађе теоријско оправдање својих политичких амбиција и „нешто попут путоказа за своје снове...“³⁰ Тако је, на извесан начин, кроз Наполеонов политички учинак мисао конзервативног савојског филозофа нашла пут до свог остваривања у време када је настајала. Де Местр, додуше, није био Наполеонов присталица већ напротив – противник. Наизглед, Наполеон је био сушта супротност Де Местровом идеалу владара, јер је са становишта легитимистичке мисли био узурпатор. Због тога је филозоф мрзео војсковођу. С друге стране, Наполеон је у њему побуђивао дивљење, потајну жељу да му наликује. Зар није Наполеонова тимархија (или тимократија, владавина чија је основа част) слична Де Местровој „завојитој монархији“? Племство Првог царства настало је на принципима регенерисане монархије за коју се залагао Де Местр. Није ли и Наполеон, као и Де Местр, био присталица аристократске владавине, с том разликом што је Наполеон желео да своју владавину заогне плаштом или демократске форме или неинституционализоване подршке маса.

Де Местр је дуго био убеђен да француски револуционари имају само пролазну власт и да револуција представља одсуство вредности. Погрешио је. Француска револуција била је један од оних пресудних догађаја који мењају ток историје и утемељују нови систем вредности. Грађани европских земаља нису поверовали да се њихове судбине налазе у бојјим рукама и наставили су борбу за људска и грађанска права, владавину закона и демократију. Упркос томе што ми не живимо у свету

²⁹ Оп. cit. стр. 177–178.

³⁰ Оп. cit. стр. 200. Могли би рећи да је и Хитлер у Ничеовом надчовеку видео боже провиђење иако не би требало пренаглашавати утицај литературе на стварне историјске покрете и личности.

који је прижељкивао и за који се залагао Де Местр, неке од његових тврдњи и нешто од његовог стила остало је вредно разматрања до наших дана.

Снага Де Местрових пламених речи, непоколебљивост приликом заступања властитих ставова и жестоки презир према аргументима својих противника, касније су дело овог филозофа чинили примамљивим за идеологе француске екстремне деснице, на пример за чланове Француске акције, која се сматра првом утицајном политичком организацијом са фашистичким карактеристикама.³¹ Овде може да се уочи да снажно убеђење у исправност одређеног политичког наума може да покрене људе и учини да они примене силу и насиље против других и да тиме уведу зло у политику. „Како Троцки с правом примећује против демократе Кауцког: у свести о релативностима неће се наћи храбрости да се сила примени и крв пролије“.³²

Један од разлога због којих је интересовање за Де Местра порасло крајем 20. века објаснио је Емил Сиоран, истичући Де Местров таленат за провокацију и поредећи га са оним којим су били обдарени Ниче или апостол Павле.³³ Заиста, многе идеје филозофа и писаца из различитих времена познате су и утицајне, поред осталог и због тога што изазивају снажну реакцију читалаца, следбеника, ученика и противника, позивају на дебат, отварају расправе и изненађују. То је постало посебно значајно у савременом добу, у обилу информација које се нуде и намећу човеку. Данас се, с једне стране, информације и идеје релативно лако и брзо шире, што пружа могућности за међусобно повезивање људи, оплемењивање и очовечење стварности, а, с друге стране, људи информацијама површно и некритички приступају, брзо заборављају чињенице, остају склони предрасудама и опчињени „општим местима“, некомпетентни и отворени за манипулације. Само мисао која провоцира у стању је да подстакне савременог човека на плодно размишљање, попут теза које заступају Ноам Чомски, Мартин ван Кревелд, Игор Мандић и неки други савремени аутори.

Следећи разлог Де Местрове накнадне популарности налази се у домену књижевности и естетике. У том погледу, он је утицао на Шарла Бодлера (Charles Pierre Baudelaire, 1821–1867), који га је сматрао једним од својих учитеља размишљања, уз Едгара Алана Поа (Edgar Allan Poe, 1809–1849). Неке Бодлерове опсесије су, у суштини, преживљени местријански мотиви.³⁴ Лепота уметничких дела траје и трајаће све док буде људи да им се диве.

Поред тога, Де Местр се бавио питањима власти и поретка, која су одувек била у жижи људског интересовања и на која, као и на већину питања о друштвеним појавама и процесима, нису дати коначни одговори, а сваки озбиљан покушај да се на њих на компетентан начин одговори подразумева ослањање на мудрост минулих векова. Када

³¹ Шире о Француској акцији у: Ернст Нолте, *Фашизам у својој епохи*, Просвета, Београд 1990, стр. 34–150.

³² Карл Шмит, *Духовно-повесни положај данашњег парламентаризма*, у: *Норма и одлука, Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд 2001, стр. 193. „Несумњиво је да централну опасност по човека данашњице представљају напетост и могућност да на доминантне позиције дођу екстремне, фанатизоване снаге спремне на деструкцију најширих размера која хоризонт савременог човека снижава до нивоа анималног, на ниво преживљавања на његовим најелементарнијим нивоима, уколико такве нивое човек као биће уопште буде могао поднети...“ Владимир Милановић, *Образовање и друштво*, Радничка штампа, Београд 1985.

³³ Емил Сиоран, *Жозеф де Местр*, op. cit. стр. 173.

³⁴ Шире у: Емил Сиоран, *Жозеф де Местр*, op. cit. стр. 202–203.

је реч о власти, Де Местр у њено средиште поставља тајну. Настављајући традицију политичке мисли која је суштину власти видела у њеним скривеним деловима, као Тацитову „*arcana imperii*“, и коју је у нововековној филозофији актуелизовао Арнолд Клапмар (Arnold Clapmar, 1574–1604), писац дела „*De arcanis rerum publicarum*“ (О тајнама политике),³⁵ Де Местр сматра да постоје тајне које су одувек биле и које треба да остану скривене од светине, од обичних људи којима није од бога дато право да владају или од владара допуштено да управљају појединим ресорима. „Када детету дамо неку од оних играчака која прави њему необјашњиве покрете јер има унутрашњи механизам, пошто се њоме кратко забављало, разбија је да би видело шта се налази унутра. Тако су Французи урадили са влашћу. Хтели су да је виде изнутра: разоткрили су политичке принципе, отворили су очи маси и показали ствари које се она никада није усудила да истражи, а при том нису размишљали да постоје ствари које се, изласком на видело, уништавају...“³⁶ Тако Де Местр критикује француске револуционаре.

Мада у данашњем свету заступање и оправдавање тајности власти звучи као антифонија, није ли судбина која је задесила Џулијана Асанжа, оснивача „Викиликса“, или Џона Киријакуа, бившег агента ЦИА који је проговорио о злостављању заробљеника у тајним затворима и завршио у затвору, као и неких других „узбуњивача“ грађанског друштва, али и све чешће позивање влада на „леgitимне тајне“ и „угроженост националне безбедности“, потврда да се местријански аргументи још увек користе? Ако власт и националну безбедност угрожава истина, да ли онда власт под изговором да брине о националној безбедности угрожава демократију, па и самог човека као политичко биће, са њему својственим грађанским правима и људским слободама? У сваком случају, ако је у вођењу државе потребно имати извесне тајне, што у пракси јесте случај, могућност злоупотребе тајне мора се смањити на најмању могућу меру.

Де Местр је уочио и појаву претварања револуционарне елите у конзервативну, тврдећи да се револуционари када освоје власт мењају и постају „нови доминатори ... са још више суровости“.³⁷ Мудро и далековидо, посматрајући јакобинце, антиципирао је појаву још суровије, бољшевичке револуционарне диктатуре и Стаљинове тоталитарне државе. Он је, такође, разликовао снагу власти од насиља којим се власт служи и опомињао да средства употребљена ради остваривања неког политичког циља морају да буду у складу с тим циљем.³⁸

Проучавање политичке историје света уверило је Де Местра да је сваки поредак нужно заснован на разликама. Он, затим, закључује да је општа једнакост људи немогућа и да је наследна аристократија неизбежна. Схватањем значаја разлика за поредак Де Местр је постао један од претходника бар два савремена учења. Прво, он је претходно антрополошки утемељеном објашњењу значаја разлика за опстанак људске заједнице, које је доказао Рене Жирар (René Girard, 1923–). Како тврди Жирар: „Културни поредак и није ништа друго него организовани систем разлика; дифе-

³⁵ Шире у: Љубомир Тадић, *Парергон*, Филип Вишњић, Београд 2002, стр. 78.

³⁶ Цитирано према: Емил Сиоран, *Жозеф де Местр*, оп. cit. стр. 185.

³⁷ Жозеф де Местр, оп. cit. стр. 62.

³⁸ „Како веровати у трајност једне слободе која почиње гангреном? Или да говоримо још прецизније, како веровати да та слобода може да се успостави (јер још је нема) и да се из крила најдегунтанније поварености може изродити она врста власти која се врлинама краси...“ Оп. cit. стр. 62.

ренцијални помаци дају личностима 'идентитет' на основу којег се одређују једне у односу на друге".³⁹ Друго, дајући предност разликама над једнакошћу и тврдећи да ће се и у САД развити племство, Де Местр на неки начин јесте претеча елитизма, од Моске (Gaetano Mosca, 1858–1941) до Михелса (Robert Michels, 1876–1936), па и савремених елитиста попут Ђованија Сарторија (Giovanni Sartori, 1924–), чија је теза да демократија мора да буде селективна полиархија, а да би „добра“ демократија требало да буде изборна меритократија⁴⁰ (владавина талентованих, тј. најспособнијих). Тврдња да је наследна аристократија неизбежна, ма колико да то за Де Местра представља светлу страну непролазног светског поретка, чини се као звоно које звони на узбуну и позива грађане на борбу против корупције и непотизма, са којима се суочавају сва или скоро сва савремена друштва; на борбу против тих пошаста које повлаче друштва у кризи ка не-изборности, не-селекцији, наопакој феудализацији и назадовању, обухвативши јавне функције и послове, при чему *res publica* (јавна ствар) постаје *res privata* (приватна ствар) или *res nullius* (ничија ствар). Додуше, ово звоно за узбуну долази с противничке стране, од пријатеља у заблуди.

Постмодерна је прогласила веру у непрекидни и неограничени напредак великим и лажним митовима нашег времена, али напустила је и револуционарне алтернативе као утопијске.⁴¹ Будући да је теорија прогреса уобличена у делима Ан-Робер-Жака Тиргоа (Anne-Robert-Jacques Turgot, 1727–1781) и Кондорсеа (Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, marquis de Condorcet, 1743–1794), било је природно да се поново размотре, па можда и превреднују опуси оних филозофа који су били у оштром сукобу са теоретичарима линеарног прогреса, а Жозеф де Местр писао је да је Кондорсе „најгнуснији међу француским револуционарима и најжешћи непријатељ хришћанства“⁴² који „свој живот користи тако што припрема несрећу садашњој генерацији, добровољно завештавајући савршеност нашим прауницима.“⁴³ Имплицитно, критикујући промене које узрокују људску патњу, одбијајући да поверује да је савршенство које револуција обећава потоњим генерацијама вредна жртвовања живота његових савременика, Де Местр је претеча нашег доба, у којем аскетизам и одрицање у име боље будућности није на цени, „зато што живот не може да чека“, како је гласио и изборни слоган једне од парламентарних партија у Србији.

Све то чини Де Местрову филозофију актуелном.

Рат у филозофским опсервацијама Жозефа де Местра

Писање о феномену рата Де Местр започиње цитирајући једног краља Дахомеја⁴⁴ који је тврдио да је бог овај свет створио за рат и да су сва краљевства, без обзира на величину своје територије, у свим временима, ратовала, мада из различитих разлога.

³⁹ Рене Жирар, *Насиље и свето*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990, стр. 57–58.

⁴⁰ Ђовани Сартори, *Демократија – шта је то?* ЦИД, Подгорица 2001, стр. 163.

⁴¹ Мирослав Печулић, Владимир Милић, *Социологија*, Службени гласник, Београд 2005, стр. 42.

⁴² Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, *op. cit.* стр. 78.

⁴³ *Op. cit.* стр. 94.

⁴⁴ Некадашња краљевина Дахомеј, данашњи Бенин.

Де Местр рат види као уобичајено стање људског рода, а мир као привремени одмор, паузу између ратова. Да би поткрепио ову тезу, Де Местр приступа историји, прелеће преко њеног дугачког списка битака, ратова и људских жртава и доказује да и када „истражимо све могуће фазе кроз које су прошли народи, од стања варварства до најразвијеније цивилизације: увек ћемо наћи рат“⁴⁵ – Хераклитовска слика света из пера филозофа хришћанског конзервативизма. До сличног закључка, ограниченог, додуше, на примитивна друштва, дошао је и Пјер Кластр (Pierre Clastres, 1934–1977).⁴⁶ Истицање рата као појаве иманентне људској историји и стварности, прва је ствар која чини Де Местрову мисао о рату актуелном и данас. Према једном истраживању, у периоду од 3200. године пре нове ере до данас, човечанство је у миру живело само 292 године, док је у истом периоду вођено више од 14.500 ратова у којима је изгинуло 3,6 милијарди људи.⁴⁷ Крај Првог светског рата и међуратни период обележило је чврсто уверење да ратова више неће бити, али се, ипак, свет сигурним кораком приближавао новом, још страшнијем рату. После се, опет, веровало да ће се човечанство, пошто је упознало страхоте Другог светског рата и концентрационих логора, окренути трајном и непомућеном миру. Али, после Другог светског рата вођено је више од 120 ратова. Заиста, рат је „друштвена појава, која прати човека током целе његове историје, без обзира на све промене које је доживело људско друштво у материјалном, техничком, културном, научном и моралном смислу, те начин и степен његовог развоја и организације политичког живота“.⁴⁸

Стално присуство рата у историји водило је савојског филозофа ка закључку да „људска крв мора да тече без престанка на земаљској кугли, овде или тамо...“ и да „проливање људске крви није никада у свету било заустављено: час је мање обилно на једној много већој површини, а час је страшно на површини која је мала; у сваком случају, оно је скоро константно.“⁴⁹ Тражећи дубљи смисао ове појаве, Де Местр као да се колеба између природе и бога, између онога што велича век просветитељства и разума у којем је живео и онога што слави црква чијој је одбрани он посветио свој живот. У први мах, у непрекидном присуству рата на историјској позорници, непресушним потцима проливане људске крви и насилном уништавању људске врсте, уочава обресе непроменљивог природног закона. Занимљиво је да је Де Местр 1797. године, дакле годину дана пре свештеника Томаса Роберта Малтуса (Thomas Robert Malthus, 1766–1834), повезивао екстремно крвопролиће са екстремно бројном популацијом и то поткрепио примером Шпаније под доминацијом Арапа. Затим, он прецртава пасус у рукопису и враћа се тези да је рат средство провиђења.

⁴⁵ Оп. cit. стр. 93.

⁴⁶ „Од истраживача или мисионара, преко трговаца и учених путника, од 16. века до (недавног) краја освајања света, сви се слажу у једној ствари: било да су у питању амерички (од Аљаске до Оњене Земље) или афрички народи, народи из сибирских степа или меланезијских острва, номади из аустралијских пустиња или ратари староседеоци из цунгли Нове Гвинеје, примитивни народи су увек представљени као страствено предани рату а њихов изузетно ратнички карактер је оно што, без изузетка, погађа европске посматраче. Из огромне документације сакупљене из хроника, путописа, списа свештеника и пастора, војника или препродаваца, помаља се, неоспориво, прва, најочигледнија слика коју бескрајна разноликост описаних култура одмах пружа: слика ратника. Слика која довољно преовлађује да бисмо извели социолошку констатацију: примитивна друштва су насилна друштва, њихово биће је *биће-за-рат*.“ Пјер Кластр, *Археологија насиља*, Киша, СКЦ Нови Сад, Нови Сад 2004, стр. 9–10.

⁴⁷ Гавро Перазић, *Међународно ратно право*, Култура, Београд 1966, стр. 18.

⁴⁸ Илија Кајтез, *Мудрост и мач – филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ Одбрана, Београд 2012, стр. 21.

⁴⁹ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, оп. cit. 90. и 93.

Усклађујући ову тезу са својим погледима на свет, Де Местр негира да је овај вид деструкције оличење зла. Провиђење које међу људе уноси рат је, по мишљењу овог филозофа, попут баштована који сече дрво и лишће, водећи рачуна о плодовима. Због тога „прави *плодови* људске природе, уметност, наука, велики подухвати, узвишене мисли, врлине, зависе највише од ратног стања“.⁵⁰ Он се не слаже са увреженим мишљењима да је уметност пријатељица мира. У узвишеним раздобљима историје света он налази понајмање пацифизма; они су, напротив, обавијени и проткани белицизмом. Само онај ко на овакав начин посматра политику и историју може да тврди да „је крв гнојиво оне биљке коју зовемо *геније*“.⁵¹ Де Местр није у оваквом гледању усамљен и много је великих људи, мудраца и филозофа који сматрају да су велика дела уметности, књижевности и филозофије дело људске несреће, рата, крвопролића, страдања и погибије. Човек није способан да много пише о срећи, али о несрећи се пишу томови дела и то је непресушна река мисли. Уосталом, зар би ремек дело *Рат и мир* настало без Наполеоновог похода на Русију, Бородинске битке и освајања Москве и сукоба француске (удружене европске) и руске војске.

Поред тога, Де Местр сматра да је људска душа изгубила чврстину, врлине, духовну и моралну снагу због мекуштва, порока, безбожничтва и неумерености наше цивилизације. Таква душа, по његовом суду, може да буде очеличена само у крви.

Још један аргумент излази из мрака Де Местровог антрополошког песимизма, оличеног у његовом већ поменутом схватању да на земљи не пати врлина, него људска природа, која ту патњу увек и заслужује. „Несхватљиво заједништво двају различитих и неспојивих сила, монструозни кентаур, осећа да је резултат неког непознатог промашаја, неког гнусног споја, који је покварио чак и најсуштаственију бит човека“.⁵² Овако Де Местр описује човека и у том опису налазимо местријанско оправдање за то што човек живи на свету са једним „скривеним и страшним законом који захтева људску крв“.⁵³

Провиђење, дакле, има оправдање да употреби рат као средство за кажњавање људске природе, челичење човекове душе и одабир плодова са дрвета човечанства, али не и прави узрок који би га навео да пусти ратни вихор међу људе. У Де Местровој теорији, мрачно осликавање људске природе и поимање зависне слободе чији је симбол лабави ланац који нас држи везане за божји престо, али нас не потчињава, ослобађа провиђење од одговорности за рат. За рат су одговорни људи. „Људи су ти који сакупљају облаке, а онда се жале на олује“.⁵⁴ На неки начин, Де Местр је осетио да је рат „дубоко повезан са судбином човека као онтолошког бића“⁵⁵ и да представља „најизразитије обележје антагонистичког друштва у којем свет живи од памтивека“.⁵⁶

⁵⁰ Оп. cit. стр. 94.

⁵¹ Оп. cit.

⁵² Жозеф де Местр, *Петроградске вечери*, цитирано по: Ернст Нолте, *Фашизам у својој епохи*, Пролета, Београд 1990, стр. 44–45.

⁵³ Оп. cit. стр. 45.

⁵⁴ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, оп. cit. стр. 95.

⁵⁵ Илија Кајтез, оп. cit. стр. 21.

⁵⁶ Љубомир Тадић, *Наука о политици*, БИГЗ, Београд 1996, стр. 165.

Оно што Де Местр види као прави узрок ратова јесте људска жеља за променама. Он каже да „*све јесте зло*, пошто ништа није на свом месту“⁵⁷. Угрозити традиционални ред ствари јесте узрок рата; довести ствари у ред, успоставити *по-ред-ак* – то је његов оправдани циљ.⁵⁸

У ужем смислу, било је то оправдање рата као средства за прочишћење хришћанске Европе и обнављање монархије као, по Де Местровом мишљењу, идеалног политичког поретка. Као противник промена Де Местр није присталица рата, иако је његов апологета. Било би боље да нема ни потребе за ратом. Он од људи тражи да одустану од захтева за променама и да тако, не угрожавајући поредак, не изазивају рат. Зато он не позива на рат, него тражи да вичемо против рата и да покушамо да га огадимо владарима, али тврди да не постоји други начин да се заустави ратна стихија осим „да се зауставе нереди који воде ка том ужасном прочишћењу“⁵⁹. Семјуел Хантингтон (Samuel Phillips Huntington, 1927–2008) тврди да од почетка 19. века до наших дана демократски уређене државе нису међусобно ратовале, уз малобројне изузетке. У ратове су углавном биле укључене ауторитарне земље, које су или међусобно ратовале или су ратовале против демократских земаља. Демократски свет је, унутар себе, релативно ослобођен међународног насиља, па због тога Хантингтон ширење демократије изједначава са ширењем зоне мира у свету.⁶⁰ Али је, ипак, могуће направити паралелу између Де Местровог рата за монархију и рата који се предузима у име демократије, заштите људских права и демократских вредности. У оба случаја реч је о *ратовима-за-поредак*.

Шире посматрано, за све империје, без обзира на то да ли су биле, јесу или ће тек да постану светски хегемони, рат је у чврстој вези са поретком. Усуд империје је да успоставља, шири и јача своју доминацију, да је брани од сваког ко је угрожава и да покорава све који јој пркосе. Империја успоставља такозвани негативни мир, који значи одсуство слободе, односно ропство, а најбољи историјски пример таквог мира је Рах Романа. Непријатељ империје је онај који се не уклапа у њен поредак и то је разлог због којег му империја објављује рат. Тај рат није ништа друго него рат-за-поредак. Он нема другу, узвишену, хуманију, чистију и часнију суштину. Ратове за поредак не могу да оправдају рационални и хуманистички филозофски ставови. То могу само апологете поретка. Начином на који је довео у везу рат и поредак, Де Местр је дао једну такву апологију, али тиме што је уочио ову везу и теоријски је уобличио уздигао је своју филозофију на пиједестал универзалног и свевременог. И данас, када је употреба силе у односима држава забрањена нормама међународног права, ратови-за-поредак још увек се дешавају, с том разликом што је реч *рат* замењена еуфемизмима. Према не-

⁵⁷ Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, оп. cit. стр. 95.

⁵⁸ Од времена кад постоји човек и људски род имамо сукоб и надметање сила реда и нереда, поретка и хаоса, здравља и болести људи, мира и немира заједнице. „Најсветији чин који се може замислити јесте претварање нереда у ред, хаоса у космос: то је ... почетак божјег стварања света! Нема јаче представе у људском духу од ове: без обзира на сав неред у светском збивању, осећање реда зајамчено је са највишег места и служи као основа свег нашег мишљења, веровања и делања!... Нарушавање реда може се разумети као грех, а очување реда као пут спасења.“ Ђуро Шушњић, *Драма разумевања*, Чигоја штампа, Београд 2004, стр. 171.

⁵⁹ Оп. cit. стр. 94.

⁶⁰ Семјуел Хантингтон, *Трећи талас*, Стубови културе, Београд 2004, стр. 35-36.

ким студијама, само у периоду између 1980. и 1995. године вођена су 72 различита рата, углавном грађанска, на етничкој, националној, расној и верској основи.⁶¹ Оваква тенденција наставља се и у 21. веку, што потврђују ратови који су вођени или још увек трају у Авганистану, Ираку, Сомалији, Судану, Либији, Малију, Сирији и у неким другим земљама. Убрзана глобализација света, нарастајућа војна моћ најразвијенијих земаља света и развој ратне технике, компресујући простор и време који су пре колонијализма 19. и 20. века били главна препрека за велике ратне походе у удаљене крајеве света, отворили су врата светском интервенционизму. Империје данашњице и будућности имају могућност да (зло)употребе своју војну моћ на било којој тачки земаљске кугле. Без обзира на то да ли ће у свету будућности постојати једна светска суперсила, планетарни хегемон, или ће бити више таквих држава, са подељеним зонама утицаја у којима ће се понашати као хегемони, мир није гарантован и увек ће постојати опасност од нових ратова. „Рат и будућност човечанства потпуно су отворене странице људске историје без обзира на све напоре, наде и жеље људи који се залажу за мир, толеранцију и узајамно разумевање људи, држава и народа на нашој планети.“⁶²

Закључак

Дело Жозефа де Местра, настало као реакција на Француску револуцију, мада је, пре свега, било теоријска потпора ултрамонархистичких политичких активности и напора да се у периоду рестаурације у потпуности обнови „стари режим“, има своју вредност и данас. Тезе овог филозофа, а још више његови аргументи, заиста делују превазиђено. Негирајући главне прогресивне мисли и вредности, које су се рађале и брзо стицале снагу у епохи у којој је живео, постајући њен духовни код и кључ за разумевање будућих догађаја, Де Местр се оваквој критици изложио чим је своја размишљања понудио јавности, не само на увид, него и са намером да јој прочита лекцију из политичке историје и филозофије. Пркосећи матици филозофског струјања и борећи се за изгубљену ствар, остао је без значајнијег утицаја на касније школе филозофског мишљења.

Ми, данас, не живимо у свету сличном оном за који се залагао, који је прижељкивао и описивао Де Местр. Наш свет много је сличнији потпуно супротним политичким визијама, на пример, визији Томаса Пејна. Ипак, тежња ка објективности и критичком сагледавању наше стварности довела је до обнављања интересовања за мисао једног од најљућих и непомирљивих противника вредности на којима почива демократско друштво. Скидајући прашину са Де Местрових књига и одбацујући предрасуде које се јављају и при самом помену његовог имена, стварају се предуслови за плодносније сагледавање његовог дела.

Као благо из давно закопаног ковчега, из дубина Де Местрових мрачних слутњи о будућности испуњених антрополошким песимизмом и презиром према свакој промени, изречене у естетски вредној мешавини барокног стила и стила црквених отаца, излазе идеје, мисли и запажања чија је актуелност и данас неспорна и чији нас провокативни набој изненађује и приморава на промишљање.

⁶¹ Наводи се према: Зоран Видојевић, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд 2005, стр. 123.

⁶² Илија Кајтез, *Мудрост и мач – филозофи о тајнама мира и рата*, op.cit. стр. 25.

Де Местрово објашњење власти, као вештине у чијој је сржи тајна, која тајном треба и да остане, само звучи као антифонија, али прилично тачно антиципира реакцију власти на појаву „Викиликса“ и других узбуњивача грађанског друштва. На неки начин, позивање влада на „легитимне тајне“ звучи као ехо Де Местрове критике разоткривања политичких принципа. Његово схватање значаја разлика за опстанак људске заједнице потврдила су савремена антрополошка истраживања, а његово схватање аристократије утицало је на развој елитизма. Де Местрова тврдња да је наследна аристократија неизбежна, за данашње демократско грађанско друштво је пријатељска опомена на опасности корупције, непотизма, не-изборности и не-селекције, против којих се свако друштво мора борити. Његови политички погледи усмерени су на живот његових савременика, што га, такође, чини блиским савременим политичким мислиоцима и делатницима.

Де Местрова запитаност о рату није ништа мање актуелна. Напротив, она највише кореспондира са стварношћу. Де Местр види рат као уобичајено стање људског рода, а мир као привремени одмор, паузу између ратова. Без обзира на то што је ратова мање него што их је било раније у току људске историје, рат није појава која нестаје за шара земаљског. Рат јесте изгубио много од својих привлачних страна, нико га више не сматра божанством као у Старој Грчкој или Риму, сваки романтизам њему је стран, али он је још увек присутан, као стални пратилац човека и његове цивилизације.

За ово разматрање најзначајније је Де Местрово спајање рата и поретка. Угрозити важећи ред ствари узрок је рата; довести ствари у ред, успоставити поредак, јесте његов циљ. Он, додуше, не позива на рат и указује на његову окупну страну, али тврди да не постоји други начин да се рат заустави или избегне, осим да се људи одрекну жеље за политичким променама.

Де Местр је тиме дао апологију рата као средства за прочишћење хришћанске Европе и обнављање монархије, али шире посматрано, за све империје, у свим временима, рат је увек рат-за-поредак. Рат империје увек је у служби поретка. И данас, када је употреба силе у односима држава забрањена нормама међународног права, ратови-за-поредак још увек се дешавају, с том разликом што је реч рат замењена еуфемизмима. Де Местр је један од најзначајнијих апологета рата-за-поредак и због тога је његова мисао још увек актуелна.

Литература

1. Становчић, В.: Политичке идеје и религија 1, Удружење за политичке науке и Чигоја штампа, Београд 2003.
2. Марковић, М.: Истина о Француској револуцији, *Catena Mundi*, Београд 2012.
3. Сартори, Ђ.: Демократија – шта је то? ЦИД, Подгорица 2001.
4. Берк, Е.: Размишљања о револуцији у Француској, Филип Вишњић, Београд 2001.
5. Алексис де Токвил: Стари режим и револуција, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад 1994.
6. Жозеф де Местр: Списи о револуцији, Градац, Београд 2001.
7. Пејн, Т.: Права човека, Филип Вишњић, Београд 1987.
8. Димитријевић, В.: Тероризам, Радничка штампа, Београд 1982.

9. *Кајтез, И.*: Революционарно насиље, химна слободи или апологија зла, *Факултет безбедности, Службени гласник, Београд 2009.*
10. *Нолте, Е.*: Фашизам у својој епохи, *Просвета, Београд 1990.*
11. *Норма и одлука, Карл Шмит и његови критичари, Филип Вишњић, Београд 2001.*
12. *Милановић, В.*: Образовање и друштво, *Радничка штампа, Београд 1985.*
13. *Тадић, Љ.*: Парергон, *Филип Вишњић, Београд 2002.*
14. *Жирар, Р.*: Насиље и свето, *Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990.*
15. *Печујлић, М., Милић, В.*: Социологија, *Службени гласник, Београд 2005.*
16. *Кластр, П.*: Археологија насиља, *Киша, СКЦ Нови Сад, Нови Сад 2004.*
17. *Перазих, Г.*: Међународно ратно право, *Култура, Београд 1966.*
18. *Кајтез, И.*: Мудрост и мач – филозофи о тајнама мира и рата, *МЦ Одбрана, Београд 2012.*
19. *Тадић, Љ.*: Наука о политици, *БИГЗ, Београд 1996.*
20. *Шушњић, Ђ.*: Драма разумевања, *Чигоја штампа, Београд 2004.*
21. *Хантингтон, С.*: Трећи талас, *Стубови културе, Београд 2004.*
22. *Видојевић, З.*: Куда води глобализација, *Филип Вишњић, Београд 2005.*

УСЛОВЉЕНОСТ ИЗГРАДЊЕ ОПЕРАТИВНИХ СПОСОБНОСТИ ОД РАЗВОЈА ДОКТРИНЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Божидар Форца*

У трансформацији и развоју Војске Србије коришћена су, поред осталог, и најбоља страна искуства. Као принцип тог развоја утврђена је интероперабилност са страним оружаним снагама у процесима и активностима у којима учествују јединице Војске Србије, као што је програм Партнерство за мир или учешће у мултинационалним операцијама изван граница републике Србије. Посебан аспект примене страних искустава јесте концепт развоја Војске Србије, заснован на способностима. У страним оружаним снагама те способности познате су под називом „суштинске оперативне способности“, а у Војсци Србије као „оперативне и функционалне способности“. Изградња тих способности заснива се на чиниоцима, међу којима је један од кључних војна доктрина. Условљеност изградње оперативних способности од развоја доктрине Војске Србије јесте предмет овог рада.

Кључне речи: *војна доктрина, оперативне способности војске, Војска Србије*

Увод

Након раздруживања државне заједнице СЦГ, 2006. године, Република Србија, као самостална и независна држава, развија сопствени систем одбране, у којем је трансформација и развој Војске Србије кључни процес. Развој Војске Србије, поред осталог, заснива се и на најбољим страним искуствима. У такво искуство спада и концепт развоја оружаних снага заснован на способностима. То искуство преузето је од оружаних снага НАТО, односно програма Партнерство за мир (ПзМ). Суштинске оперативне способности (Essential Operational Capabilities), како се називају у страним оружаним снагама, са мањим изменама у називу појединих њихових елемената, у Војсци Србије изграђују се као оперативне способности за јединице, као и функционалне способности које се односе на команде и установе.

На развој наведених способности утичу одређени чиниоци, који су, такође, преузети из страних искустава, и то: стратегија и доктрина; организација; персонал; образовање; обука; наоружање и војна опрема; инфраструктура и интероперабилност. Међу основне и кључне чиниоце спада војна доктрина, која је и у средишту овог рада. Односно, предмет рада јесте зависност развоја оперативних способности Војске Србије од изграђености система доктрине, након усвајања Доктрине Војске Србије.

* Ванредни проф. др Божидар Форца је генерал-мајор у пензији.

Промишљање војне доктрине

Доктрина, са атрибутуом војна, као појам (синтагма) не егзистира дуго у војној теорији и пракси. Наиме, појам (војна) стратегија дуго је у употреби, а до 20. века, апроксимативно посматрано, садржао је и доктрину. За потребе овог рада користимо се промишљањем војне доктрине на нашим просторима, у бившем СССР-у и Руској Федерацији, као и у САД, односно НАТО.

(1) Кад је у питању теорија и пракса оружаних снага (војски) на нашим просторима, први пут се са дефиницијом војне доктрине срећемо у Војном речнику из 1967. године. Према том документу, војна доктрина се дефинише као „... СКУП УСВОЈЕНИХ МИСЛИ, СТАВОВА И НАЧЕЛА О ОРГАНИЗАЦИЈИ, ПРИПРЕМИ И УПОТРЕБИ ОРУЖАНИХ СНАГА“.¹ Нешто касније, 1975. године, у Војној енциклопедији војна доктрина је дефинисана слично као и у претходном документу и то као „... СИСТЕМ УТВРЂЕНИХ И УСВОЈЕНИХ СТАВОВА И ПРИНЦИПА О ОРГАНИЗАЦИЈИ, ПРИПРЕМАМА И НАЧИНУ УПОТРЕБЕ ОРУЖАНИХ СНАГА У МИРУ И РАТУ“.² И Војни лексикон, који је објављен 1981. године, војну доктрину дефинише на сличан начин и то као „... СИСТЕМ УСВОЈЕНИХ СТАВОВА И ПОГЛЕДА О ОРГАНИЗАЦИЈИ, ПРИПРЕМАМА И УПОТРЕБИ ОРУЖАНИХ СНАГА И ВОЂЕЊУ ОРУЖАНЕ БОРБЕ НА СТРАТЕГИЈСКОМ, ОПЕРАТИВНОМ И ТАКТИЧКОМ НИВОУ“.³

Дакле, заједничко за наведене три дефиниције, уз мања одступања, јесте да се војна доктрина поима као скуп ставова о организацији, припремама и употреби оружаних снага.

Од деведесетих година прошлог века, непосредно пре и након распада бивше СФРЈ и трансформације ЈНА, чине се напори да се донесе један конзистентан документ под називом војна доктрина. У том смислу, претходно наведена дефиниција војне доктрине помера се ка основном одређењу – војној делатности, које има шири смисао од експлицитних одредаба типа организација, припреме и употреба оружаних снага. Тако, у предлогу једног од докумената под називом Војна доктрина, који је израдио Институт ратне вештине, она је дефинисана као: „...**реалистично на поузданим знањима засновано програмско становиште државе о војној делатности у систему интегралне одбране земље**“.⁴ У својој докторској дисертацији под називом „Научна изграђеност војне доктрине“, пуковник Јоже Сивачек је, делом по угледу на радове Института ратне вештине, а делом ослањајући се на војну теорију и праксу западних земаља, војну доктрину дефинисао као: „УЧЕЊЕ О УТВРЂЕНИМ И УСВОЈЕНИМ ПРИНЦИПМА ВОЈНЕ ДЕЛАТНОСТИ ПО КОЈИМА СЕ ОРГАНИЗУЈЕ, ПРИПРЕМА, АНГАЖУЈЕ И ОБЕЗБЕЂУЈЕ ВОЈСКА У ПОДРШЦИ НАЦИОНАЛНИХ ЦИЉЕВА, У ОДРЕЂЕНИМ УСЛОВИМА, ОДРЕЂЕНОМ ПРОСТОРУ И ОДРЕЂЕНОМ ВРЕМЕНУ“.⁵ Напокон, 2010. године у Републици Србији је усвојен документ Доктрина Војске Србије, који је дефинисан на следећи начин:

¹ Војни речник, ДСНО, Београд, 1967, страна 361.

² Војна енциклопедија, друго издање, ВИЗ, Београд, 1975, страна 551.

³ Војни лексикон, ВИЗ Београд, 1981, страна 686.

⁴ Необјављени нацрт Војне доктрине, Институт ратне вештине, Београд, 1994.

⁵ Сивачек, Јоже, Научна изграђеност војне доктрине, докторска дисертација, ВА Београд, 2006.

„Доктрина Војске Србије је основни документ у којем се дефинишу општа опредељења о војној делатности, организовању, припремама, употреби и обезбеђењу Војске Србије у миру, ратном и ванредном стању“.⁶

(2) У бившем СССР-у једно од првих одређења војне доктрине срећемо у Совјетској војној енциклопедији, где је утврђено да: „ВОЈНА ДОКТРИНА ДОНЕТА У ДРЖАВИ ЗА ОДРЕЂЕНО ВРЕМЕ, ЈЕСТЕ СИСТЕМ ПОГЛЕДА НА ЦИЉЕВЕ И КАРАКТЕР РАТА, НА ПРИПРЕМУ ЗЕМЉЕ И ОРУЖАНИХ СНАГА ЗА РАТ, А ТАКОЂЕ И НА СПОСОБНОСТ ЗА ЊЕГОВО ВОЂЕЊЕ“.⁷ Након распада бившег СССР-а, једна од првих дефиниција војне доктрине утврђених у Руској Федерацији гласи: „ВОЈНА ДОКТРИНА РФ ПРЕДСТАВЉА СВЕУКУПНОСТ ЗВАНИЧНИХ СТАВОВА КОЈИ ОПРЕДЕЉУЈУ ВОЈНО-ПОЛИТИЧКЕ, ВОЈНО-СТРАТЕГИЈСКЕ И ВОЈНО-ЕКОНОМСКЕ ОСНОВЕ ОСТВАРИВАЊА ВОЈНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РФ“.⁸ У најновијој доктрини РФ она је утврђена на следећи начин: **„Војна доктрина је систем званично усвојених ставова о спречавању рата, изградњи војне организације, припремању земље и њених оружаних снага за разбијање агресије, те о начину вођења оружане борбе“.**⁹

(3) Војна теорија и пракса тзв. западних земаља развијала се под снажним утицајем САД. Тако, карактеристичне дефиниције доктрине срећемо у САД, Великој Британији и НАТО. Једно од првих промишљања војне доктрине у САД утврђује је као: „ИСКУСТВО, ТЕОРИЈА, СПОСОБНОСТИ, РАЗУМЕВАЊЕ И ПРЕДВИЂАЊЕ КОЈЕ ОДРЕЂУЈЕ КАКО ЋЕ СЕ КОРИСТИТИ ОРУЖАНЕ СНАГЕ“.¹⁰ Дефиницију војне доктрине коју ће користити бројне земље запада срећемо у америчком речнику сродних термина, а гласи „ФУНДАМЕНТАЛНИ ПРИНЦИПИ ПО КОЈИМА ВОЈНЕ СНАГЕ ИЛИ ЊИХОВИ ДЕЛОВИ УСМЕРАВАЈУ СВОЈЕ АКЦИЈЕ У ПОДРШЦИ НАЦИОНАЛНИМ ЦИЉЕВИМА. ОНА ЈЕ АУТОРИТАТИВНА АЛИ ЗАХТЕВА ПРОЦЕНУ ПРИЛИКОМ ПРИМЕЊИВАЊА“.¹¹ Тако, у Великој Британији се под војном доктрином подразумева **скуп принципа којима се руководе оружане снаге у реализацији одређене стратегије или тактике.** На крају, Војни речник НАТО војну доктрину дефинише на следећи начин: **„Фундаментални принципи према којима војне снаге руководе својим акцијама ради остварења циљева. Она је ауторитативна али захтева процену при примени“.**¹²

Сублимирајући наведене стране и домаће ставове о војној доктрини можемо закључити следеће:

– Совјетска (руска) војна доктрина у жижу ставља рат, свакако посматран у војној сфери, односно домену сукобљавања оружаних снага.

– Наша и западна теорија у жижу поставља оружане снаге, са прецизнијим (наша) одређењем да се ту експлиците подразумевају припрема, организовање, употреба и обезбеђење, док западна теорија све то своди под заједнички именитељ – војну делатност. Тај аспект војне делатности, као предмета војне доктрине, учили су и бројни наши теоретичари, а коришћен је и у неким званичним документима под називом војна доктрина.

⁶ Доктрина Војске Србије, 2010, страна 5.

⁷ У наведеној дисертацији Јоже Сивачека.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

Кључна одредница доктрине потиче од њеног изворног значења да је то УЧЕЊЕ, а атрибут „војна“ ближе одређује сферу у којој се то учење формира, развија и траје одређени период. То учење, кад је доктрина у питању, пуковник у пензији др Душан Вишњић, с правом је називао **теоријом струке**. Наиме, основни аспект промишљања војне доктрине у пракси јесте да одговори на питање КАКО ће реализовати мисије и задатке који су додељени оружаним снагама, јер се те мисије и задаци утврђују у вишем документу под називом стратегија (војна или стратегија одбране). Дакле, стратегија даје задатке, поставља систем и дефинише циљеве, док доктрина даје одговор на наведено питање – како?

С обзиром на то да је доктрина учење, односно теорија неке будуће праксе, то је њена битна одредница привременост, односно временска ограниченост будућности у којој ће се то учење примењивати. Двадесети век је најбоља потврда временске ограничености доктринарних ставова. Наиме, доктрине су се у том периоду толико мењале да је тешко и препознати полазну доктрину на уласку у тај век.

Ако се има у виду да је предмет војне доктрине војна делатност, односно активности оружаних снага, то је карактеристика војне доктрине хијерархичност, као што су и саме оружане снаге хијерархијски устројене. Тако хијерархијски устројено учење доктрину не своди само на један документ, већ на различит скуп докумената, који се у уређеним оружаним снагама развија као систем доктрине. Изузимајући водеће силе у НАТО-у (САД, Француска и Велика Британија), земље чланице, убицајено, доносе један документ под називом доктрина (војна, здружена), док остале документе у хијерархији ратификују из система доктрина НАТО-а. Својеврсни је парадокс да једино Република Србија, која није чланица НАТО-а, има утврђен систем доктрине сличан оперативној стандардизацији НАТО-а.

Оперативне способности оружаних снага

Општи аспект промене односа према поимању безбедности, са „чисто војне“ на друге сфере, као што су економска, социјална, еколошка и друге, изменио је и однос према намени и задацима оружаних снага. Промена намене оружаних снага утицала је и на промене у поимању њихове организације, развоја, припрема и употребе. Пројектовани сукоб милионских армија, у доба хладног рата, распршио се у потребу развоја оружаних снага које треба да поседују способности за широки спектар изазова, ризика и претњи, у савременим условима. Такав однос према статусу оружаних снага утицао је на измену концепта њиховог развоја, познатог у теорији и пракси страних оружаних снага као *развој заснован на способностима*. Дакле, концепт пројектовања (нарастања) снага замењен је концептом пројектовања способности. При томе, кад су стране оружане снаге у питању, из скупа општих способности које треба да поседују, издваја се подскуп суштинских оперативних способности оружаних снага (енглески: Essential Operational Capabilities). Кад је развој Војске Србије у питању, прво у законској, а затим у доктринарној форми, уведена је синтагма *оперативне и функционлне способности*.¹³ Тако, кад се посматра

¹³ Закон о одбрани, 2007. године.

припремљеност оружаних снага, синтагма борбена готовост замењена је синтагмом (суштинске) оперативне способности.

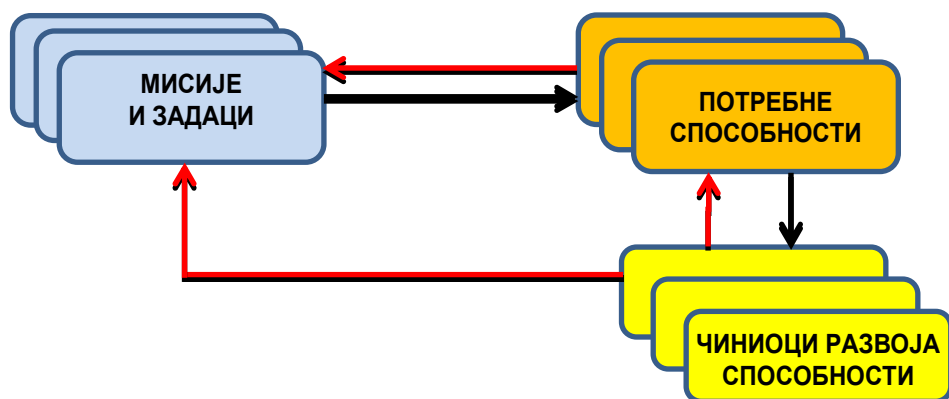
Концепт суштинских оперативних способности прихватиле су све земље чланице НАТО-а, али и већина земаља чланица програма ПзМ. Према званичним документима НАТО-а, суштинске оперативне способности утврђене су као:

- правовремена расположивост снага (Timely Force Availability),
- ефективнообавештајна делатност (Effective Intelligence),
- размештање и мобилност (Deployability and Mobility),
- ефективно ангажовање (Effective Engagement),
- ефективно командовање, контрола и комуникације (C3), (Effective Command, Control and Communication),
- логистичка одрживост (Logistic Sustainability) и
- преживљавање и заштита снага (Survivability and Force Protection).¹⁴

У Војсци Србије примењена су искуства земаља чланица НАТО-а и ПзМ по питању елемената оперативних способности, са следећим разликама: (1) не користи се атрибут „суштинске“, (2) ефективна обавештајна делатност назива се способност искоришћења информационог простора, (3) логистичка одрживост назива се способност одрживости снага и (4) поред оперативних (јединице), у Војсци Србије изграђују се и развијају функционалне способности (команде и установе). Постојале су иницијативе да се елементи оперативних способности Војске Србије, по броју, врсти и називу изједначе са елементима у оружаним снагама земаља НАТО-а и ПзМ, али су то остали само предлози.

Као што су, готово у целини, преузети елементи оперативних способности, тако је, логично, преузет и скуп чинилаца који на њих утичу, а који је наведен у уводу. Међу кључне чиниоце спада доктрина.

Најопштија и логична веза оперативних способности и чинилаца њиховог развоја приказана је на следећој шеми.

Шема: Мисије и задаци, потребне способности и чиниоци њиховог развоја

¹⁴ Supreme Allied Command Europe and Supreme Allied Command Transformation, Directive 80-90, 16. November 2007., page 1-4.

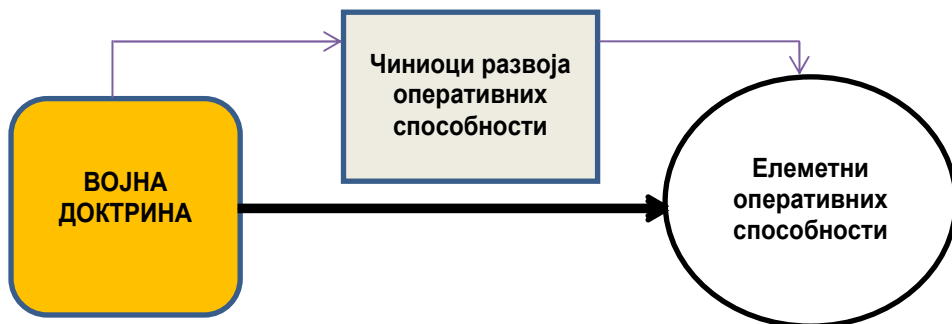
Са претходне шеме уочавају се следеће релације:

- оружаним снагама (војсци) се утврђују (додељују) мисије и задаци,
- за додељене мисије и задатке оружане снаге морају да поседују одговарајуће оперативне способности,
- оперативне способности изграђују се преко чинилаца њиховог развоја,
- чиниоци развоја оперативних способности делују двојачко: (1) на потребне способности да се изграде у захтеваном степену и (2) на мисије и задатке, у смислу њихове реалности и могућности остварења и извршења.

Пример. Република Србија је чланица ПЗМ и суштински је опредељена за учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама изван својих граница. За упућивање у мултинационалне операције једна од захтеваних оперативних способности Војске може да буде **стратегички ваздушни транспорт**, односно пребацивање контингента у зону употребе у иностранству. У том смислу могуће су ситуације: (1) Војска Србије има способност, односно располаже авионима који могу пребацивати контингент јачине једног вода до 1500 километара удаљености, и (2) Војска Србије нема способност (нема довољну способност), односно не располаже капацитетима за пребацивање контингента на већу даљину од 1500 километара, нити јединицу већу од вода. Варијанте утицаја чинилаца способности могу бити: (1) изградити способност – опремити Војску Србије авионима за транспорт или (2) саопштити властима (онима који додељују мисије и задатке) да Војска Србије нема капацитете да достигне ту способност, односно да се тражи неко друго решење. То друго решење може имати више варијанти, као што су: (1) да нека друга земља изврши транспорт нашег контингента сопственим средствима о свом трошку или (2) да Република Србија ангажује стране компаније да пребаце наш контингент о нашем трошку или (3) да се одустане од упућивања контингента у мултинационалну операцију. У сва три случаја Војска Србије остаје без изграђене оперативне способности.

Однос доктрине и оперативних способности

Евидентно је да је војна доктрина чинилац развоја оперативних способности оружаных снага. Схваћена као чинилац, војна доктрина утиче на развој оперативних способности на два начина: (1) посредно и (2) непосредно (шема).

Шема: Утицај војне доктрине на развој оперативних способности

Посредан утицај војне доктрине на развој оперативних способности садржан је у чињеници да је она (доктрина) најопштији чинилац, који даје одговор на питања: како ће се припремати оружане снаге, какву ће организацију успоставити, како се употребљавају оружане снаге и како се обезбеђују током употребе. У том смислу схваћена, доктрина је најопштији чинилац развоја оперативних способности, јер, у основи (као учење – теорија струке), детерминише и остале чиниоце. Наиме, предмет доктрине су сви остали чиниоци развоја оружаних снага. Дакле, посредан утицај доктрине на оперативне способности јесте преко утврђивања теорије струке, чији саставни део је-сте и детерминисање осталих чинилаца њиховог развоја и изградње.

Непосредан утицај војне доктрине на изградњу оперативних способности исказује се кроз: (1) утврђивање и дефинисање елемената оперативних способности и (2) утицај на сваки елемент тих способности.

Утврђивање и дефинисање елемената оперативних способности

Како је већ наведено, број и називи елемената оперативних способности преузети су из искустава оружаних снага земаља чланица НАТО-а и ПЗМ. Међутим, мора се признати да је то преузимање имало и својих недоследности. Наиме, сам почетак преузимања страних искустава, кад су способности оружаних снага у питању, била је идентификација у нашој теорији тих способности са елементима за исказивање стања јединица (персонал, опрема, ресурси и обученост). Та недоследност је отклоњена након неког периода. Следећа недоследност јесте назив способности. У земљама на које смо се угледали те способности се називају „суштинске оперативне способности оружаних снага“, а у нас – „оперативне и функционалне способности Војске“. Већ је напоменуто да је синтагма „оперативне и функционалне способности“ утврђена у Закону о одбрани, те је и њена евентуална измена условљена условима и начином измене закона. Поред наведене законске одредбе, у неким нашим теоријским опсервацијама способности војске тврди се да их треба назвати „операцијске способности“, а не „оперативне способности“, чиме је ситуација додатно закомпликована. На крају, недоследност преузимања страних искустава садржана је у чињеници да се неке од у нас утврђених оперативних способности не називају тако у оружаним снагама чија смо искуства користили (способност командовања, способност искоришћења информационог простора и способност одрживости снага).

С обзиром на то да смо се у развоју војске, заснованом на способностима, водили искуствима земаља чланица ПЗМ и НАТО-а, због формалне и суштинске коректности, неопходно је извршити одређене измене у утврђивању и дефинисању елемената оперативних способности, које се огледају у следећем: (1) увести синтагму „суштинске оперативне способности“ и (2) редеофинисати неке од већ утврђених елемената оперативних способности.

У нашим првим радовима, па и нацрту Доктрине Војске Србије, стајала је одредба о „кључним (суштинским) оперативним способностима“, што је било коректно, кад се посматрају називи способности у страним оружаним снагама. Касније, под утицајем законских одредаба, та синтагма је замењена како је наведено. Да бисмо доказали

да је коректно користити термине „суштинске оперативне способности“, послужићемо се изворним значењима појмова „оперативан“ и „операцијски“ у енглеском језику.

Изворно посматрано, појам (термин) operational, у енглеском језику има неколико значења, од којих се као прво и основно наводи: **да је нешто (неко) у употреби** (is in use) **или да је спремно да буде употребљено** (is ready to be used). „The whole system will be fully operational by December 1995.“¹⁵

У Мортон-Бенсоновом речнику енглеско-српског језика, значење термина operational преводи се као – **оперативан, употребљив**.¹⁶

Према Лексикону страних речи и израза, као прво – опште значење термина „оперативни“ користе се одредбе: **који се тиче рада, радни**.¹⁷

Енглеска реч *sapability* се у нашем језику преводи као *способност*.

Уносећи своја основна значења, термини оперативан (operational) и способност (sapability), у синтагми „оперативна способност“ (operational sapability), дају ново значење, које би могао имати следећа одређења: **радна способност, способност за употребу, способност онога што је у употреби, употребљивост**.

У даљем истраживачком поступку синтагма „оперативне способности“ (operational sapabilities) везана је за односни субјекат – оружане снаге. Тако, нова синтагма „оперативне способности оружаних снага“ (Armed Forces operational sapabilities или operational sapabilities of Armed Forces) добија основна значења: способности оружаних снага за употребу, способност оружаних снага које су у употреби или употребљивост оружаних снага. Дакле, реч је о способностима оружаних снага за употребу у општем смислу, без конкретног случаја посматрања. Наиме, говори се о а priori утврђеном скупу способности оружаних снага потребних за њихову употребу. У претходно наведеном смислу треба посматрати и чињеницу да је, изворно, у документима НАТО-а, уз наведену синтагму Armed Forces operational sapabilities коришћен и атрибут essential. Термин essential у нашем језику преводи се као: битан суштински, основни.¹⁸ Здраворазумски речено, а кад је у питању скуп суштинских оперативних способности, како се поима у документима НАТО-а, може се успоставити следећа тврдња: операцију треба припремити и стално располагати обавештајним информацијама; снаге треба довести у зону операције и обезбедити мобилност у њој; неопходна је делотворна и ефикасна употреба снага (сходно њиховој намени), заштита и (логистичка) одрживост снага током операције у наређеном времену, односно времену утврђеном за њено трајање.

Врло је индикативно мишљење испитаника по питању атрибута „суштинске“ уз оперативне способности. Наиме, 60% испитаника сматра да је довољно рећи само оперативне способности, док 40% има став да треба користити и термин суштинске. Од наведених 40% испитаника који сматрају да треба користити и термин суштинске, уз оперативне способности, сви су били на усавршавању у некој од земаља чланица НАТО-а или ПЗМ.¹⁹

¹⁵ New Students Dictionary, Herper Collins Publishes, London, 1997, page 444.

¹⁶ Енглеско-српски речник са граматиком, МОРТОН БЕНСОН, Просвета, Београд, 1995, страна 278.

¹⁷ Вујаклија, Милан, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1980, страна 678.

¹⁸ Енглеско-српски речник са граматиком, МОРТОН БЕНСОН, страна 147.

¹⁹ Истраживање је извршено за потребе израде магистарског рада мајора Љубинка Карапетровића, под називом: „Елементи и садржаји суштинских оперативних способности тактичких јединица Копнене војске“.

Поставило се питање шта је навело поједине наше ауторе да у свом осврту на оперативне способности оружаних снага тврде да је то погрешан превод са енглеског језика и да, кад су јединице у питању, треба да се преводи као „операцијске“ способности. Постоји неколико разлога. Први је што се, изворно, у документима НАТО-а која третирају суштинске оперативне способности оружаних снага оне доводе у везу са операцијама, други би могао бити непознавање енглеског језика, а трећи покушај аутора да изворно преузету теорију превреднује у нашу реалност на непримерен начин. Наиме, и сам генерал др Митар Ковач констатује: „Изгледа да је оправданије у законима и прописима задржати назив оперативне способности, него уводити операцијске способности јер је неопходан велики број измена у законима и подзаконским актима“.²⁰

Кад је у питању изворна доктринарна теорија (документа) НАТО-а, чињеница је да је у тим документима, кад се говори о суштинским оперативним способностима оружаних снага, утврђено да оне морају бити способне да воде операције широког спектра, од операција кризног менаџмента до операција колективне одбране, на и изван територије земаља чланица Алијансе и у најсуровијим условима околине.²¹ При томе, суштинске оперативне способности захтевају од команди и јединица оружаних снага да буду способне за планирање, вођење и подршку операција (...are the capabilities required for HQs and forces to be capable of planning, conducting and sustaining operations...).²² Дакле, наведене способности: (1) називају се оперативним а не операцијским и (2) не деле се посебно на команде а посебно на јединице, већ се и од команди и од јединица захтева да их поседују.

Непознавање енглеског језика садржано је у поимању именице „операција“ и нечега што операцији припада, што је њено својство, у енглеском језику – „операцијски“. Наиме, именица операција се у енглеском језику назива *operation*. Да нешто припада операцији, њено својство („операцијски“), у енглеском језику, добија се када се термину *operation* дода наставак's – *operation's*, или када се прво наведе односни термин и пре термина операција дода реч *of*: – *of operation*. Дакле, очигледно је да је некоректно да се термин *operational*, из енглеског језика, преведе као „операцијски“ у српском језику. Односно, термин *operational*, из енглеског језика, у српском језику треба користити као термин „оперативан“, како се и користи у Закону о одбрани и доктринарним документима Војске Србије.

Некоректност утврђивања „операцијских“ уместо „оперативних“ способности очигледна је и у нашем, не само енглеском језику. Ту тврдњу доказујемо следећим чињеницама:

– Операција је у нашој војној теорији утврђена на следећи начин: „Операција је скуп борбених и/или неборбених активности, покрета и других акција, које се предузимају по јединственој замисли ради остваривања општег циља различитог значаја. Изводе се самостално, у сарадњи са другим снагама одбране, снагама земаља партнера и снагама савезника“.²³

²⁰ Ковач, Митар, цитирани чланак у *Војном делу*, страна 218.

²¹ Allied Command Operations Forces Standards Vo II – Land Forces; Supreme Headquarter Allied Powers Europe, Belgium; 18. mart 2008; page 3-9.

²² Исто.

²³ Доктрина операција, 2012. године, страна 19.

– Операција је, дакле, једносмерна активност (скуп активности) коју предузимају војска или њени делови, да би остварили циљ различитог значаја. У том смислу посматрано, активност, сама по себи, не може имати способности, већ способности за операцију – активност (скуп активности) имају или треба да поседују војска или њени делови који ту операцију – активност (скуп активности) треба да реализују.

Није аномалија наше теорије и неких погледа теоретичара садржана само у наведеној чињеници о тзв. операцијским способностима. Наиме, поодавно је у нашој теорији одомаћено да се за операцију везује и циљ,²⁴ па се каже – циљ операције је.... Операција, као активност (скуп активности) не може, сама по себи, имати циљ, већ циљ имају снаге које операцију треба да припреме и изведу. Одређене аномалије се уочавају и поступно отклањају. Тако, у најновијем документу Доктрина операција, као чинилац операције не наводи се циљ операције, већ циљ извођења операције. Међутим, иако је поднаслов у Доктрини операција наведен као циљ извођења операција, текст испод подналова почиње реченицом „циљ операције“.²⁵ Дакле, недоследност у изради докумената није отклоњена. Међутим, шири аспект аномалија наше теорије, осим наведеног за неслагање око оперативних (операцијских) способности, нису предмет овог рада.

Потреба редеофинисања појединих елемената оперативних способности

Како је већ наведено, у утврђивању оперативних способности војске у нас дошло је до другачијег дефинисања појединих елемената тих способности у односу на страна искуства која смо користили, као што је приказано у табели.

НАША ДОКТРИНА	ИЗБОРНО ЗНАЧЕЊЕ (у страним оружаним снагама)
Способност командовања	Effective Command, Control and Comunication (C3) (Ефективно командовање, контрола и комуникације (Ц3))
Способност искоришћења информационог простора	Effective Intelligence (Ефективно обавештајно обезбеђење)
Способност одрживости снага	Logistic Sustainability (Логистичка одрживост)
Способност заштите снаге	Survivability and Force Protection (Преживљавање и заштита снага)

Ради коректног утврђивања наведених способности у нашој доктрини неопходно је: (1) способност командовања преименовати у способност командовања и руковођења, (2) способност искоришћења информационог простора преименовати у способност обавештајног обезбеђења и (3) способност одрживости снага преименовати у способност одрживости снага.

²⁴ Конституенс, по некадашњој, или чинилац операције, по садашњој доктринарној теорији.

²⁵ Доктрина операција, страна 26.

новати у способност логистичке одрживости снага. Наведена преименовања нису само формалне природе, већ садрже и суштинске промене, које се огледају у следећем: прво, способност командовања, сама по себи, де јуре и де факто, не значи ништа. Наиме, полазећи од Закона о Војсци Србије, та функција се назива командовање и руковођење у Војсци Србије, а не само командовање²⁶. Са друге стране, део способности искоришћења информационог простора, која се односи на телекомуникационо обезбеђење, логично, припада способности командовања и руковођења. Тако, додавањем руковођења уз постојеће командовање и увршћивањем дела способности телекомуникационог обезбеђења добила би се логична целина – способност командовања и руковођења; друго, способност искоришћења информационог простора, како је сада дефинисана, односи се на две целине: (1) способност обавештајног обезбеђења и (2) способност телекомуникационог обезбеђења. Измештањем дела телекомуникационог обезбеђења у елемент способност командовања и руковођења, добио би се (остао би) смислен елемент – способност обавештајног обезбеђења; треће, способност одрживости снага, и у нашој доктринарној теорији, у потпуности се односи на логистичко обезбеђење, те је и логично да се тај елемент преименује у способност логистичке одрживости снага.

У складу са наведеним посредним и непосредним утицајем војне доктрине на развој оперативних способности оружаних снага, незаобилазан скуп даљих корака јесте утврђивање процеса развоја оружаних снага заснованог на способностима. У том процесу неколико је кључних елемената: (1) изградња система војне доктрине, (2) утврђивање листе универзалних задатака оружаних снага и листе тежишних задатака мисије и (3) стандардизација.

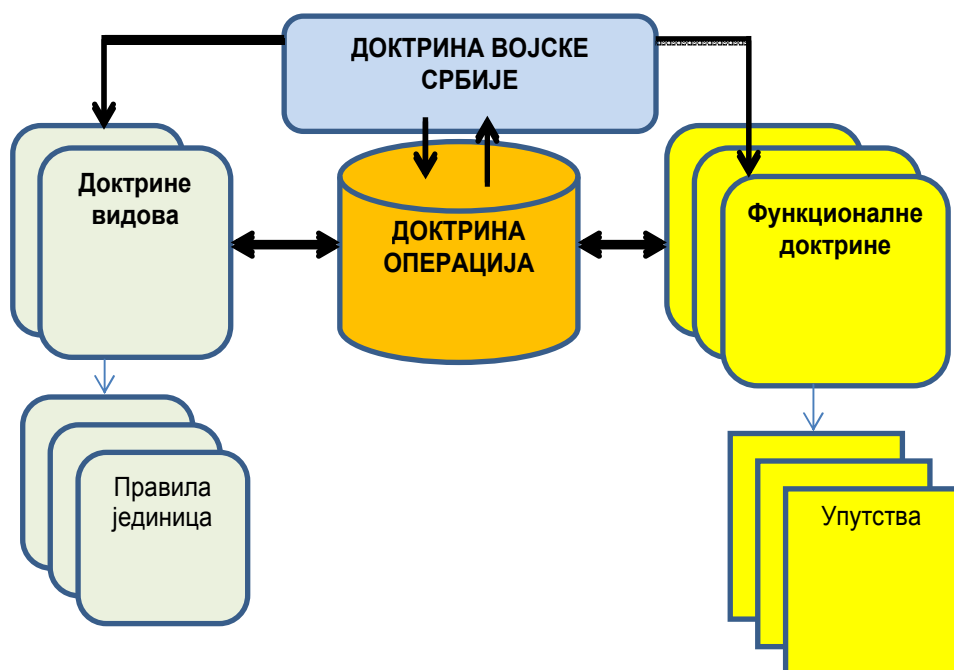
Систем војне доктрине

Војна доктрина није само један документ. Напротив, она се развија као систем докумената који се различито детерминише у разним оружаним снагама. У Војсци Србије примењен је приступ развоју система доктрине, сличан ономе који је утврђен у НАТО-у. Наиме, базни документ јесте Доктрина Војске Србије. Тај базни документ, како и пише у његовом закључку, јесте основа за израду доктринарних докумената нижег хијерархијског нивоа. Документа нижег хијерархијског нивоа у Војсци Србије, кад је доктрина у питању, имају организациони и функционални карактер. Документа нижег нивоа од Доктрине Војске Србије, која имају организациони карактер, јесу доктрине видова и правила јединица. Са друге стране, доктрине нижег хијерархијског нивоа, функционалног карактера, јесу доктрине од Ј1 до Ј9 и из њих изведени документи до нивоа разних упутава. Правила и упутства се на Западу називају тактике, технике и процедуре.

Тренутна ситуација у Војсци Србије јесте да су усвојене Доктрина Војске Србије и доктрине тзв. првог нивоа (доктрине видова и функционалне доктрине од Ј1 до Ј9), а у фази израде су правила јединица, почевши од правила Бригада КоВ. С обзиром на то да у наведеним усвојеним доктринама има недоследности и опречних ставова по истим питањима, прилика је да се за њихов даљи развој сугерише следећа логика:

²⁶ Закон о Војсци Србије, 2007. године, тачка 7. Командовање и руковођење Војском Србије.

основни документ – Доктрина Војске Србије, јесте база за сва остала доктринарна документа нижих хијерархијских нивоа. Међутим, та база иде преко Доктрине операција, као основног документа на првом нивоу доктринарних докумената (шема).

Шема: Систем војне доктрине

Листа универзалних задатака оружаних снага и листа тежишних задатака мисије

Као што су оружане снаге (војска) хијерархијски организован систем, тако и оперативне способности нису исте за поједине нивое у тој хијерархији. Тако, на пример, способност командовања није иста за оружане снаге, као целину, или за чету као јединицу. У том смислу посматрано, неопходно је израдити: (1) листу универзалних задатака оружаних снага (војске) и (2) листе тежишних задатака мисије.

Листа универзалних задатака оружаних снага (војске) израђује се као рашчлањени скуп задатака за сваку од утврђених способности и то по нивоима – стратегијски, оперативни и тактички. Тако израђена листа јесте општи документ укупно могућих задатака који су неопходни да би се изградиле и развијале оперативне способности.

Листа тежишних задатака мисије јесте конкретнија од листе универзалних задатака оружаних снага (војске) и израђује се за сваку конкретну јединицу, у складу са додељеном мисијом.

Стандардизација

Стандардизација је незаобилазни корак у спровођењу процеса развоја оружане снаге заснованом на способностима и представља један суштински алат преко којег се утврђени задаци са листе универзалних задатака или листе тежишних задатака мисије ближе одређују. Стандарди се, уобичајено, утврђују у административној, оперативној и материјалној сфери. У оперативној сфери, суштински, стандарде чине мере и критеријуми.

Стандарди прописују минимум прихватљивог и захтеваног нивоа извршења задатка, односно дефинишу резултат који се мора постићи извршењем наведеног задатка.

Стандард може представљати опис правилног извршења задатка или квантитет везан за задатак и представља опис услова које треба испунити да би задатак био реализован. Мера је најнижи прихватљиви ниво оспособљености за испуњење критеријума. Најчешће се изражава мерљивим величинама, као што су: број, време, постоји/не постоји, да/не, проценат.

Критеријуми и мере којима се успоставља стандард извршења задатка базирани су на доктринарним (правилским) одредбама и искуству. Критеријуми и мере су заједнички језик за команданте (командире), планере и извођаче обуке.

Закључак

Трансформација Војске Србије заснива се, поред осталог, и на најбољим страним искуствима. Једно од тих искустава јесте процес развоја војске заснован на способностима, чија реализација се одвија од 2006. године, током које је достигнут и изванредан ниво развоја и изградњености. У том процесу, а на основу страних искустава, евидентно је да је било периода непрецизног тумачења и преузимања тих искустава.

Доктрина Војске Србије је полазни и базни документ за детерминисање припреме, организовања, употребе и обезбеђења војске у миру, ванредном и ратном стању. Доктрина Војске Србије је и основни чинилац развоја способности војске за извршавање додељених мисија и задатака. Стога, Доктрина Војске Србије, као основни документ, и доктрине на нижим хијерархијским нивоима дају општи и полазни оквир за развој и изградњу суштинских оперативних способности Војске Србије. У том смислу схваћена доктрина има посредан и непосредан утицај на развој суштинских оперативних способности Војске Србије. Да би се тај процес заокружио и коректно одвијао у пракси потребно је:

- редефинисати назив оперативних способности, односно уместо синтагме „оперативне способности“ (за јединице Војске) увести синтагму „суштинске оперативне способности“;

- редефинисати поједине елементе суштинских оперативних способности, а посебно: способност командовања у способност командовања и руковођења; способност искоришћења информационог простора у способност обавештајног обезбеђења; способност одрживости сага у способност логистичке одрживости;

– завршити процес изградње система војне доктрине до најнижег нивоа у хијерархији, односно до правила и упутстава (тактика, техника и процедура);

– теоријски разрадити и јасно прецизирати процес развоја Војске заснован на способностима, а посебно: (1) изградити и у пракси применити листу универзалних задатака војске (по нивоима – стратегијски, оперативни и тактички). Сваки задатак са листе треба да буде везан за одређене доктринарне ставове и утврђене стандарде; (2) за сваку јединицу утврдити листу тежишних задатака мисије; (3) изградити конзистентан систем стандарда, пре свега у сфери оперативне стандардизације, како би задаци (на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу) могли бити непосредно везани за неки од стандарда.

Тек након наведених корака у будућности могуће је изградити конзистентан систем обуке за достизање суштинских оперативних способности, као и утврдити начин контроле и оцењивања достизања тих способности за сваку јединицу.

Литература

1. *Allied Command Operations Forces Standards Vo II – Land Forces*; Supreme Headquarters Allied Powers Europe, Belgium; 18. mart 2008.
2. *Војни речник*, ДСНО, Београд, 1967.
3. *Војна енциклопедија*, друго издање, „ВИЗ“, Београд, 1975.
4. *Војни лексикон*, „ВИЗ“, Београд, 1981.
5. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, „Просвета“, Београд, 1980.
6. *Доктрина Војске Србије*, Београд, 2010.
7. *Доктрина операција*, Београд, 2012.
8. *Енглеско-српски речник са граматиком*, МОРТОН БЕНСОН, „Просвета“, Београд, 1995.
9. *Закон о одбрани*, Београд, 2007.
10. *Закон о Војсци Србије*, Београд, 2007.
11. Ковач, М.: „Појам, елементи и чиниоци операцијских (оперативних) и функционалних способности“, *Војно дело*, зима/2009.
12. *New Students Dictionary*, Harper Collins Publishers, London, 1997
13. *Речник српскохрватског књижевног језика*, „Институт за српскохрватски језик САНУ“, Београд.
14. Сивачек, Ј.: *Научна изграђеност војне доктрине*, докторска дисертација, Војна академија, Београд, 2007.
15. Supreme Allied Command Europe and Supreme Allied Command Transformation, *Directive 80–90*, 16. November 2007.
16. Форца, Б.: *Функционалне доктрине*, уводник за „Нови гласник“, 3/2009.
17. Форца, Б.: *Доктринарни аспект припрема, употребе и обезбеђења Војске Србије*, „Нови гласник“, 3/2009.

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЈАВНОГ СЕКТОРА У ВРШЕЊУ ПОСЛОВА ОДБРАНЕ

Самед М. Каровић, Игор З. Вукоњански и Драгољуб Ј. Секуловић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Витални одбрамбени интереси Републике Србије изражени су кроз активности очувања суверенитета, независности и територијалног интегритета и заштите њених грађана, изградње поверења, унапређење безбедности и стабилности у региону, као и кроз унапређење сарадње и партнерства са међународним безбедносним организацијама и институцијама.

С обзиром на то да су субјекти одбране дефинисани стратешким документима државе, законским и подзаконским актима, предмет рада усмерен је ка субјектима одбране и њиховој међусобној координацији. Према томе, циљ рада јесте да се, по питању планирања и реализације послова одбране, укаже на одређене проблеме у области институционалних капацитета којима тренутно располаже јавни сектор.

Кључне речи: *одбрана, организација, подела надлежности, јавни сектор*

Увод

Витални одбрамбени интереси Републике Србије испољавају се кроз активности очувања суверенитета, независности и територијалног интегритета и заштите њених грађана, изградње поверења, унапређење безбедности и стабилности у региону и кроз унапређење сарадње и партнерства са међународним безбедносним организацијама и институцијама демократских држава. Сходно томе, Република Србија ствара услове за развој ефикасног система одбране уз одржавање мира и повољног безбедносног окружења. Један од битних предуслова за остварење постављених стратешких циљева јесте и трансформација система одбране у модеран, ефикасан и међународно интероперабилан систем.

Имајући у виду значај целокупног концепта одбране наше земље и бројне факторе који утичу на доследно спровођење стратешких, законодавних и планских аката у тој области, у тексту који следи указује се на најважнија питања у области функционисања и развоја система одбране.

Да би се добили потребни одговори на садашње и будуће безбедносне изазове, ризике и претње потребно је у сваком тренутку обезбедити широк спектар одбрамбених способности, како војног, тако и цивилног сектора ради реализације најважнијих одбрамбених циљева који су у стратешким документима дефинисани као: 1) изградња кредибилних одбрамбених способности; 2) развијање интероперабилних способности

државе за учешће у активностима подршке миру у свету; 3) допринос у изградњи стабилног безбедносног окружења; 4) развијање партнерства и сарадње са другим демократским државама. Осим тога, наглашено је и опредељење да, учешћем у НАТО програму „Партнерство за мир“, наше одбрамбене снаге доприносе заједничким демократским вредностима и учвршћивању регионалне и глобалне безбедности.¹

Како се послови одбране односе на: управљање, надзор и вођење војних одбрамбених послова за копнене и ваздушне одбрамбене снаге; управљање и вођење цивилних одбрамбених снага; спровођење плана за непредвиђене ситуације; извођење вежби у које су укључене цивилне установе и становништво и управљање истраживањима и развојем који су повезани са одбраном, као и фондовима намењеним за те сврхе, следи да се одбрана земље остварује кроз организовање и припремање субјеката одбране за извршавање задатака у ратном и ванредном стању, као и кроз предузимање мера и радњи за рад субјеката одбране, односно кроз употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању.

С обзиром на то да су субјекти одбране дефинисани као: Војска Србије, државни органи, привредна друштва и друга правна лица и коначно грађани Републике Србије, тај рад усмерен је ка субјектима одбране и њиховој међусобној координацији с циљем да се укаже на одређене проблеме у области институционалних капацитета којима тренутно располаже јавни сектор. Ту се, пре свега, мисли на министарства, остале државне органе, као што су судови, тужилаштва и други, али и на органе територијалне аутономије и јединице локалних самоуправа.

Основе актуелне политике одбране Републике Србије

У актуелним глобалним дешавањима и геостратешким околностима политика одбране Републике Србије заснована је на интегралном и мултилатералном приступу проблемима безбедности и одбране. Основу политике одбране Републике Србије чини њена евроатлантска спољнополитичка оријентација и опредељење да се активно укључи у процес сарадње и заједничког деловања са другим државама и субјектима међународних односа у процесима изградње глобалне, регионалне и националне безбедности. Из тако постављених стратешких опредељења произлазе и основни циљеви политике одбране Републике Србије који су дефинисани као: 1) обезбеђивање потребних способности за одбрану и заштиту виталних безбедносних и одбрамбених интереса, 2) пружање активног доприноса очувању мира и развијању повољног безбедносног окружења и 3) развијање и унапређивање партнерских односа са суседним и другим државама у циљу унапређења колективне безбедности.²

У остваривању циљева политике одбране напори државних органа првенствено су усмерени на развој ефикасног система одбране, његово стабилно функционисање и на стварање услова за његову интероперабилност са системима одбране др-

¹ У том смислу, ради спровођења реформе одбране и достизања интероперабилности Војске Србије у фебруару 2006. године успостављена је Група Србија – НАТО за реформу одбране, а та опредељења потврђена су и у Белој књизи одбране Републике Србије 2010. године.

² Стратејски преглед одбране Републике Србије (који је усвојила Влада закључком од 19. 3. 2010. године).

жава укључених у НАТО програм „Партнерство за мир“. Из стратегијских опредељења политике одбране Републике Србије произлазе следећи основни циљеви: 1) ефикасан систем одбране, 2) мир и повољно безбедносно окружење и 3) интеграција у европске и друге међународне безбедносне структуре.³

Ради достизања наведених циљева, утврђени су следећи задаци политике одбране: 1) трансформација и професионализација Војске Србије, 2) изградња и унапређење способности Војске Србије, 3) реформа и изградња способности институција цивилне одбране, 4) ефикасно управљање системом одбране, 5) учешће у мултинационалним операцијама, 6) ангажовање у активностима европске безбедносне и одбрамбене политике, 7) ангажовање у програму Северноатлантског савеза Партнерство за мир и 8) достизање интероперабилности са системима одбране држава укључених у Северноатлантски савез.⁴

Војска, као најзначајнији део система одбране, има важну улогу у остваривању безбедносних и одбрамбених интереса и циљева политике одбране. Међутим, на том плану од непроцењивог значаја су и активности других државних и привредних субјеката. Посебно је значајно што припреме за одбрану земље представљају скуп нормативно-правних, организацијско-планских, кадровских, материјалних, производних и других мера и активности које предузимају сви надлежни субјекти друштва у миру да би се постигао и одржао одговарајући степен припремљености и оперативне способности свих снага и средстава друштва за одбрану земље.

Савремени безбедносни изазови су такве природе да се систем одбране заснива на планирању, припреми и реализацији многобројних активности у миру усмерених, поред осталог, и на одбрамбене припреме цивилних структура друштва како би се, у зависности од интензитета изазова, ризика и претњи, обезбедило функционисање институција органа власти, привреде и других делатности; функционисање цивилне заштите и одбране; функционисање службе осматрања и обавештавања; уређење државне територије за потребе одбране и бројне друге активности зависне од специфичности и променљивости ратних ситуација.

Да би држава адекватно одговорила свим безбедносним претњама и изазовима, политика система одбране Републике Србије конципирана је тако да обезбеди перманентну припрему друштва за одбрану кроз одређене активности. То су: 1) припрема Војске и других снага система одбране (јединице Министарства унутрашњих послова и јединице цивилне заштите); 2) припреме осталих структура друштва кроз извршење војне обавезе, учешће у цивилној одбрани, извршавање радне и материјалне обавезе;⁵ 3) припрема предузећа и других субјеката који чине привредни систем Републике Србије за организовање производње ради задовољавања потреба приоритетних корисника, грађана и обезбеђења дохотка⁶; 4) припрема и уређење простора за одбрану која се организују преко Генералштаба Војске Србије и Министарства одбране – Сектора за материјалне ресурсе и 5) припрема грађана за одбрану земље

³ Исто, Основни циљеви и задаци политике одбране.

⁴ Видети: Стратегија одбране Републике Србије („Сл. гласник РС“ бр. 88/09).

⁵ Ближе уређено Уредбом о начину и поступку вршења војне, радне и материјалне обавезе („Сл. Гласник РС“ број 100/11).

⁶ Видети Одлуку о одређивању правних лица од значаја за одбрану („Сл. гласник РС“, број 52/08).

кроз извршавање војне обавезе (у сталном и резервном саставу Војске Србије и других снага одбране), учешће у цивилној заштити; извршавање радне обавезе и материјалне обавезе.

Имајући у виду да је систем одбране концептиран као интегрални део система националне безбедности републике Србије и да га чине међусобно повезани елементи који синергијски делују ради реализације одбрамбених циљева, то подразумева и интегрисаност свих елемената на унутрашњем плану. Из тога следи да су субјекти система одбране: грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица, предузетници и коначно Војска Србије.

Са аспекта структуре система одбране треба истаћи да је она састављена од управљачког и извршног дела. Управљачки део система одбране чине: Народна скупштина Републике Србије, председник Републике Србије и Влада Републике Србије, а извршни део чине: Министарство спољних послова, Министарство одбране, Министарство унутрашњих послова, Министарство правде, Министарство финансија, безбедносно-обавештајни системи, Војска Србије и институције цивилне одбране.⁷

Сагласно актуелној политици одбране, органи законодавне и извршне власти Републике Србије, у оквиру својих редовних надлежности и одговорности прописаних Уставом и законом, обезбеђују потребне претпоставке за стабилно функционисање система одбране Републике Србије, како у миру, тако и у ратном и ванредном стању. У миру органи законодавне и извршне власти доносе и усвајају: законе, опште акте и друге прописе из области одбране; стратегијско-доктринарне документе; План одбране Републике Србије; финансијски план одбране и планове и програме развоја и функционисања система одбране.

Како је политика одбране усмерена на стварање одговарајућих унутрашњих и спољних, политичких, економских, социјалних, војних и других услова за очување и заштиту одбрамбених интереса Републике Србије, она се темељи на јачању постојећих одбрамбених капацитета, сарадњи са другим државама и субјектима међународних односа у изградњи националне, регионалне и глобалне безбедности. Ставови политике одбране, исказани у Стратегији одбране Републике Србије, прокламују позитивне процесе који иду у правцу очувања мира, смањења опасности од свих врста сукоба и насиља и јачања узајамног поверења и сарадње као важне претпоставке унапређења међународног мира и безбедности.

Актуелном политиком одбране Република Србија, као чланица Организације Уједињених нација, потврђује своју спремност за: поштовање обавеза које проистичу из Повеље Уједињених нација и других потврђених међународних споразума и уговора; јачање улоге Организације Уједињених нација и стварање сигурних механизма колективне безбедности и очување безбедности међународног поретка путем сарадње, очувања демократских вредности и поштовања међународног права. Такође, политиком одбране Република Србија потврђује своју приврженост Завршном документу из Хелсинкија и осталим основним документима Организације за европску безбедност и сарадњу, уз испуњавање својих обавеза на подручју контроле наоружања и спречавања пролиферације оружја.

⁷ Исто, Поглавље 5, Систем одбране Републике Србије.

Организациони аспекти послова одбране

Тежишни послови стратегијског и оперативног планирања и извршавања послова одбране у делокругу су рада Министарства одбране. Сходно томе, унутрашња организација Министарства одбране усклађена је са делокругом рада, како је то прописано чланом 4. Закона о министарствима („Службени гласник РС“, бр. 65/08 и 36/09 – др. закон и 73/10), Уредбом о начелима и критеријумима за унутрашње уређење и систематизацију радних места у Министарству одбране („Службени гласник РС“, број 106/08) и Правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Министарству одбране усвојен од стране Владе Републике Србије 01.12.2009. године.

У Министарству одбране, сходно члану 11. Уредбе о начелима и критеријумима за унутрашње уређење и за систематизацију радних места у Министарству одбране, образоване су унутрашње јединице (слика 1). Основна унутрашња јединица је сектор, а посебне унутрашње јединице јесу: Секретаријат Министарства одбране, Кабинет министра одбране и Генералштаб Војске Србије. Уже унутрашње јединице јесу: Кабинет начелника Генералштаба Војске Србије и уже организационе јединице Здружене оперативне команде.

Слика 1 – Шема надлежности Министарства одбране и територијалних органа над субјектима система одбране⁸ (обрада аутора)

⁸ Делокруг рада Министарства одбране детаљно су уређене одредбама члана 14. Закона о одбрани („Сл. гласник РС“, бр. 116/07, 88/2009, 88/09 – др. закон и 104/09 – др. закон), а надлежности унутра-

Како се из приложене шеме види, у саставу Министарства одбране организован је и Сектор за политику одбране. Он планира, организује и реализује садржаје из домена развоја система одбране, међународне војне сарадње, научне делатности и интеграција наше државе у евроатлантске безбедносне структуре. Надлежности тог сектора су у области: израде стратегијских и доктринарних докумената; планирања научне делатности; развоја система одбране; планирања и организовања међународне војне сарадње; спровођења међународних споразума и конвенција; спровођења међународних мисија и војноекономске сарадње.

Појам јавног сектора

Јавни сектор није законска категорија у правном систему Републике Србије и представља веома широк појам.⁹ Термин „јавни сектор“ заправо представља оно што се у науци управног права схвата као јавна управа у најширем смислу. Прецизније речено, јавна управа је израз који је усвојен при одређивању теоријског појма управе у организационом смислу. Јавна управа или јавна администрација, у контексту овог рада, примарно означава стручни део државне управне организације и локалне самоуправе која обухвата општине и друге територијалне заједнице јавног карактера. За потребе рада, дакле шире гледано, под јавни сектор подведени су и недржавни вршиоци управе у које спадају јавне установе, јавне службе и јавна предузећа. Тако посматрани, јавни сектор обухвата разне облике организованости појединих привредних субјеката путем којих држава, односно њени локални органи, обезбеђују остваривање одређених интереса у области одбране земље.

Из тога произилази да на јавни сектор треба гледати као на институционални систем државе. Чине га два подсистема. Први подсистем је сектор извршне власти у којем одређујућу улогу има бирократска координација уз непосредан политички надзор, а други подсистем чине предузећа и привредна удружења у власништву државе, односно локалних самоуправа.

Такође, јавни сектор обухвата државну администрацију, јавне службе – здравство, образовање, одбрану, безбедност, социјалну мрежу, културу, социјалне фондове – обавезно здравство, социјално и пензијско инвалидско осигурање,

шњих организационих јединица Уредбом о начелима и критеријумима за унутрашње уређење и за систематизацију радних места у Министарству одбране („Службени гласник РС“, број 106/08).

⁹ У Републици Србији институт јавног сектора први пут се уводи 1950. године, после доношења основног закона о управљању предузећима. После уставног закона из 1953. године, низ савезних и републичких закона и других прописа прогласили су многе делатности за јавне службе и секторе. Уставом из 1992. године дато је овлашћење савезној држави да регулише одређена питања која се тичу правног положаја предузећа и других привредних субјеката. Јавни сектор подразумева разне облике организованости привредних субјеката, путем којих држава, односно њени локални органи обезбеђују остваривање интереса у одређеним областима привређивања. Другим речима, јавни сектор представља део националне привреде за који држава има посебну одговорност, јер се као оснивач предузећа у тој области јавља држава, односно јединица локалне самоуправе. Јавни сектор обухвата предузећа која обављају делатности од општег интереса за све грађане. То су: електропривреда, нафтна индустрија, банкарске и услуге осигурања, сви облици транспорта, комуналне службе, ПТТ саобраћај итд.

корпоративни сектор – јавна државна и јавна комунална предузећа, регулаторна тела, локалну управу и администрацију, државну имовину и систем управљања државном имовином, као и систем управљања градским земљиштем и градском рентом. У сваком случају, треба истаћи да се појмови јавне управе и државне управе у битном разликују, јер државна управа обухвата мањи број органа и институција изричито одређених законом, док јавна управа обухвата, осим државне управе, и оне органе и организације којима основна делатност није управног карактера, али који под условима одређеним законом врше послове управног карактера.

Осим органа управе и посебних управних организација у саставу државне организационе структуре, као вршиоци управне делатности могу се јавити и недржавни субјекти којима је законом поверено њено вршење. У странијој литератури та се област често назива и јавни сектор. Класификацију ових субјеката према нашим прописима није увек могуће прецизно извршити. Због тога се при класификацији врста и облика недржавних субјеката са јавним овлашћењима најчешће полази само од неких основних елемената који су дати у важећим законским и другим прописима. Полазећи од тога, код нас се недржавни субјекти овлашћени за вршење управне делатности могу разврстати у две основне категорије: 1) јавне установе и 2) јавне агенције.

Са аспекта теме рада, јавни сектор треба посматрати као државу и све њене ентитете који располажу јавним средствима и државном имовином – државни органи, државна управа, судство, војска, полиција, јединице локалне самоуправе, независна регулаторна тела, као и правна лица, ортачка и командитна друштва у којима држава или општине имају већински власнички удео. Сходно наведеном, а у контексту анализе ефикасности у спровођењу виталних функција одбране земље, под јавним сектором подразумевају се: 1) сви кориснике јавних средстава; 2) органи територијалне аутономије и локалне власти; 3) организације обавезног социјалног осигурања; 4) буџетски и јавни фондови; 5) централна банка у делу који се односи на коришћење јавних средстава; 6) јавна предузећа које је основао корисник јавних средстава; 7) јавна предузећа у чијем капиталу или управљању има учешће корисник јавних средстава; 8) јавна предузећа које је основала држава; 9) субјекти који се баве прихватањем, чувањем издавањем и коришћењем јавних резерви и 10) други субјекти који користе јавна средства и државну имовину.

Дакле, осим 17 министарстава, јавни сектор у Србији чине и: 29 управних округа, 28 органа управе у саставу министарства и 22 посебне организације које се образују за стручне и с њима повезане извршне послове чија природа захтева већу самосталност од оне коју има орган у саставу министарства. Они се обично препознају као заводи и секретаријати, иако је законом одређено да им се могу давати и другачији називи. Осим тога, у правном систему Републике Србије постоје 24 јавне агенције и републички заводи, републичке дирекције и републички фондови, као и органи аутономне покрајине, градови, општине и градске општине, затим јавне службе социјалне заштите, установе у области правосуђа, привреде, пољопривреде, шумарства и водопривреде, као и установе у области образовања, науке, културе и информисања чији је оснивач држава или их она финансира.

Подела надлежности у обављању послова одбране унутар јавног сектора

Да би држава адекватно одговорила свим безбедносним претњама и изазовима, послови одбране мобилишу све државне и недржавне субјекте, јавни и приватни сектор као и све грађане који живе на њеној територији (слика 2). Отуда је, пре свега, законским актима јасно уређен делокруг рада, обавеза и одговорности свих носилаца послова одбране.

Слика 2 – Организациона шема јавног сектора у систему одбране Републике Србије¹⁰
(обрада аутора)

У ратном и ванредном стању органи државне управе извршавају законе, друге прописе и општа акта Народне скупштине и Владе, који се односе на рад у ратном и ванредном стању, док су други органи државне управе одговорни за стање при-

¹⁰ Организациона шема јавног сектора у систему одбране уређена је одредбама садржаним у Закону о одбрани („Сл. гласник РС”, бр. 116/07, 88/2009, 88/09 – др. закон и 104/09 – др. закон), глава II – Надлежности државних органа у области одбране.

према и функционисање одбране у областима за које су образовани и за извршавање задатака одбране по налогу надлежних органа. Јадном речју, у извршавању послова одбране органи државне управе, органи аутономних покрајина и органи јединица локалне самоуправе сарађују у пословима одбране из свог делокруга, а заједно са привредним друштвима, другим правним лицима и предузетницима дужни су да из свог делокруга Министарству одбране достављају податке од значаја за одбрану.

Како у ратном и ванредном стању Влада спроводи одлуке Народне скупштине и председника Републике, које се односе на: 1) функционисање државних органа, органа аутономних покрајина, органа јединица локалне самоуправе, привредних друштава, других правних лица и предузетника на територији Републике Србије и 2) прелазак државних органа с мирнодопске на организацију утврђену за ратно и ванредно стање и њихово функционисање према плановима одбране, министарства и посебни органи и организације, у оквиру свог делокруга, извршавају законе из области одбране, прописе за рад у ратном и ванредном стању, општа акта Народне скупштине и Владе, задатке утврђене Планом одбране Републике Србије и одговарају за поступање правних лица која су у њиховој надлежности.

Тако, на захтев Министарства одбране, ресорна министарства: израђују акта и прилоге за припрему Плана одбране републике Србије, у складу са Упутством за израду планова одбране; достављају списак лица овлашћених за сарадњу са Министарством одбране; достављају податке о свом органу и променама у организационој структури, податке о ратној организацији, податке о потребама и могућностима за производима и услугама и друге податке; достављају Извештај о спровођењу припрема за одбрану у систему одбране; обезбеђују планиране капацитете и обавезне резерве значајне за одбрану, у складу с одлукама и захтевима Владе; прате стање припрема за одбрану из делокруга својих надлежности и одговарају за њихово спровођење; сачињавају свој план одбране и спроводе сопствене припреме за рад у ратном и ванредном стању; израђују сопствену процену војних и невојних изазова, ризика и претњи на основу процене добијене од Министарства одбране; израђују документа сопствених планова одбране за организационе делове у и ван седишта; спроводе мере безбедности и заштите сопствених планова одбране; израђују Упутство за руковање и чување Плана одбране; у сарадњи са Министарством одбране врше одабир ратне локације и после добијања одобрења за предложену локацију старају се о уређењу и одржавању рејона ратне локације; достављају изводе из планова измештања Министарству одбране; израђују захтеве за попуну по основу радне и материјалне обавезе, решења о распоређивању по основу радне обавезе за запослене и устројавање картотеке обвезника радне обавезе и доносе методолошка, стручна и техничка упутства припрема за одбрану правних лица из делокруга своје надлежности.

Такође, министарства: предлажу Влади утврђивање обавеза привредних друштава, других правних лица и предузетника значајна за одбрану из делокруга сво-

јих надлежности; врше процену могућности правних лица из своје надлежности у вези обезбеђења производа и услуга од значаја за одбрану; у сарадњи са Министарством одбране предлажу, а Влада Републике Србије утврђује обавезе правних лица у вези с обезбеђењем производње и вршења услуга од значаја за одбрану и уговарају своје потребе и склапају уговоре за обезбеђење производа и услуга за правна лица из своје надлежности.

С друге стране, органи аутономних покрајина и органи јединица локалне самоуправе, у оквиру свог делокруга рада, одговорни су за стање припрема за одбрану, као и за стање припрема привредних друштава, других правних лица и предузетника преко којих грађани непосредно задовољавају своје потребе. Тако аутономне покрајине, општине, градови и Град Београд, у оквиру својих надлежности у области одбране: израђују своје планове одбране који су саставни део плана одбране Републике Србије; предузимају мере за усклађивање припрема за одбрану правних лица у делатностима из своје надлежности; предузимају мере за функционисање локалне самоуправе у ратном и ванредном стању; спроводе мере приправности и предузимају друге мере потребне за прелазак на организацију у ратном и ванредном стању.¹¹

Одбрамбене припреме јавног сектора за одбрану

Планирање одбрамбених припрема представља комплекс многобројних међусобно повезаних и усклађених мера, поступака и активности које предузимају сви субјекти друштва у миру ради постизања и одржавања потребног степена припремљености и оперативне способности свих снага и средстава друштва за одбрану земље.

Одбрамбене припреме конкретизују се на основу усвојених планова одбране и употребе снага и средстава. Планови зависе од реалности процена могућих облика угрожавања безбедности земље, процене војно-политичког и геостратегијског положаја, процене демографских, економских, техничко-технолошких и других могућности, доктрине одбране земље и политике која се на њој заснива. Неопходно је да се кроз припреме у миру обезбеди да субјекти друштва буду оспособљени за прилагођавање честим изменама, зависно од очекиваних ратних ситуација које се проценама не могу детаљно предвидети.

Припреме за одбрану обухватају: припреме Војске и цивилних структура друштва, а обухватају све следеће субјекте одбране (слика 3).

¹¹ Видети: Уредба о мерама приправности државних органа, органа аутономних покрајина, органа јединица локалне самоуправе и привредних друштава и других правних лица и предузетника у ратном и ванредном стању („Сл. Гласник РС“ број 24/09).

Слика 3 – Организациона шема субјеката планирања система одбране Републике Србије¹²
(обрада аутора)

Јасније и потпуније одређења појма одбрамбених припрема добија се ако се пође од критеријума, карактера мера и поступака по којима се сви наведени субјекти одбране припремају. У сваком случају, према дефиницији, одбрамбене припреме су целина организационих, кадровских, техничких и других мера и активности које се спроводе у миру, за време ванредног и ратног стања. Тако одбрамбене припреме цивилних структура друштва, у зависности од интензитета изазова, ризика и претњи треба да обезбеде: 1) функционисање институција органа власти, привреде и других делатности; 2) функционисање цивилне заштите и одбране; 3) функционисање службе осматрања и обавештавања; 4) уређење државне територије за потребе одбране и 5) бројне активности, зависно од специфичности и променљивости ратних ситуација.¹³

С друге стране, припрема снага одбране за рат имају за циљ оспособљавање за успешно вођење оружаних сукоба у свим условима савременог рата, као и одржавање високог степена оперативне и мобилизацијске способности. Одбрамбене

¹² Дужности органа државне управе и осталих органа у области одбране уређени су Законом о одбрани („Сл. гласник РС“, бр. 116/07, 88/2009, 88/09 – др. закон и 104/09 – др. закон), глава III – Права и дужности органа државне управе и осталих органа у области одбране.

¹³ Послови планирања одбране начелно су уређени у документу Стратегија одбране Републике Србије („Сл. гласник РС“ бр. 88/09), у глави 7 – Планирање одбране, а детаљније Законом о одбрани („Сл. гласник РС“, бр. 116/07, 88/2009, 88/09 – др. закон и 104/09 – др. закон), глава III и VI.

припреме се планирају, организују и спроводе у складу са планом одбране земље, прописима и одлукама надлежних државних органа. У том сегменту, министарства имају законом утврђен делокруг рада и, сходно томе, одговарајући степен одговорности. То питање је посебно уређено Законом о министарствима.

Припрема државних органа, организација и јавних служби за одбрану

Припремама за одбрану, органи државне управе, организације од посебног значаја за одбрану, органи аутономних покрајина и органи локалне самоуправе оспособљавају се за рад у условима ванредног и ратног стања. Њиховим спровођењем се обезбеђује непрекидно и ефикасно функционисање уставног система, односно правне државе на целој територији Републике Србије и у најтежим условима. Све послове планирања, организовања и реализовања припрема спроводе државни органи, а Министарство одбране учествује у планирању тих активности и координира рад државних институција у тој области.

Припреме државних органа обухватају: 1) процену политичких, војних, економских и других услова агресије, 2) утврђивање мирнодопске и ратне организације државних органа и осталих субјеката одбране, 3) прикупљање захтева и потреба Војске Србије, државних органа и других снага одбране у случају ванредног и ратног стања, 4) утврђивање привредних друштава и других правних лица која производе предмете или врше услуге од посебног значаја за одбрану земље, 5) утврђивање производа и услуга од посебног значаја за одбрану земље и 6) израду докумената плана одбране појединачних органа која су саставни део Плана одбране Републике Србије.

Јавне службе (здравство и социјална заштита, васпитање, образовање, наука, култура и уметност, јавно информисање) имају значајан утицај на организовање одбрамбено-заштитних функција друштва. На основу садржаја својих активности оне су првенствено окренуте грађанима ради задовољавања здравствено-социјалних, васпитно-образовних, културно-уметничких, научних и информативних потреба. Са аспекта одбрамбено-заштитног организовања друштва јавне службе делују двоструко: у оквиру редовне делатности у мирнодопским условима ангажују се на оспособљавању, образовању и информисању грађана и припремању становништва за супротстављање свим облицима угрожавања у миру и рату. Тако, јавне службе, са осталим субјектима друштва, представљају целину и свака у оквиру својег делокруга рада доприноси функционисању одбрамбено-заштитног система у миру и рату. То се првенствено односи на јавне службе у области здравствене и социјалне заштите.

Како здравствена заштита обухвата низ мера и активности државе и здравствене делатности ради унапређења, очувања и побољшавања здравља грађана, у одбрамбеним припремама здравства полази се од чињеница да у савременим ратовима, услед наглог усавршавања ратне технике и повећање њене разорне и убојне моћи долази до масовних повреда, обољења и губитка делова становништва и припадника система одбране. Наведене околности упућују на

то да је у миру неопходно предузимање одговарајућих мера за функционисање здравствене делатности. Тако се припреме здравства у миру за функционисање у рату тежишно усмеравају на: унапређење здравља и психофизичке способности људи и опште здравствене културе грађана и на стварање што повољнијих материјалних, кадровских и других услова здравствене делатности у ванредном и ратном стању.

Основу организовања здравствене делатности за рад у условима ванредног и ратног стања чини постојећи систем организације у здравственој делатности и материјална и кадровска база здравствених установа. Да би се здравствене установе припремале за ефикасно деловање у ванредном и ратном стању, неопходно је урадити процену потреба и могућност, здравствене заштите на одређеној територији.¹⁴ У складу са том проценом предузимају се одговарајуће мере и активности у здравству, а најважније су: 1) утврђивање и обезбеђење организационих облика и услова за рад у ванредном стању и рату (стационираних и покретних); 2) распоређивање здравствених кадрова, по шеми ратне организације; 3) обезбеђење неопходних резерви лекова и санитетског материјала; 4) набавка медицинске опреме за нове болничке капацитете и конкретне медицинске екипе за рад у теренским условима; 5) планирање санитетских и других возила за санитетску евакуацију повређених и оболелих, унутар и ван региона и 6) обука здравствених и осталих кадрова који ће учествовати у обезбеђењу здравствене заштите у рату.

Поред припрема здравствених организација, потребно је вршити и припреме санитетских јединица, екипа цивилне заштите, Црвеног крста, као и самих грађана за спровођење мера личне и узајамне заштите.

С друге стране, јавне службе у области социјалне заштите имају посебно значајну улогу за време рата и великих природних и техничких катастрофа када могу настати тешке последице за велики број становника. Социјална заштита организује се на територији Србије, а њени основни носиоци су органи власти, предузећа и институције социјалне делатности. Мада најзначајније место имају центри за социјални рад и специјализоване организације – домови, заводи, вртићи и слично, поред њих, у активностима социјалне заштите пожељно је и ангажовање хуманитарних организација као што су Црвени крст и других владиних и невладиних организација које се баве сличним делатностима. Ове организације и институције припремају се за прихват, збрињавање и обезбеђење нужног смештаја, исхране и других минималних услова за живот и рад најугроженијим грађанима.

За организовање социјалне заштите најбитније је утврдити вероватан број и структуру социјално угрожених у ванредним приликама и рату, организациону шему социјалне заштите, постојеће кадровске, организационе и материјалне могућности, биланс заштитних потреба и слично.

¹⁴ Процена потреба и могућност здравствене заштите обухвата: пројектовање могућих последица борбених дејстава у односу на људски фактор, на уништење и оштећење здравствене инфраструктуре и на сагледавање хигијенско-епидемиолошке ситуације; утврђивање укупних потреба здравствене заштите, укључујући потребе Војске и становништва дате територије; утврђивање укупно расположивих снага које се могу ангажовати у здравственој заштити.

Институционални капацитети и актуелни организациони проблеми носилаца послова одбране

На ефикасно функционисање система одбране знатно утиче адекватна искоришћеност свих расположивих ресурса. Основни предуслови за квалитетно извршавање послова одбране су планирање, организација и подела послова, људски и материјални ресурси. За потребе рада посебно ће се фокусирати организациони аспекти у вези са расположивим људским ресурсима у јавном сектору.

Планирање одбране веома је важан механизам за развој система одбране и планирање употребе снага одбране. Основни плански документи у области одбране су: Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије, Стратегијски преглед одбране Републике Србије и План одбране Републике Србије.¹⁵

Организација и људски ресурси представљају базични основ за изградњу система одбране. Како је доступност људских ресурса условљен демографским и другим факторима, треба имати у виду да нови безбедносни изазови, ризици и претње захтевају нове способности и савремену обуку кадрова којима су поверени послови одбране. Развој и обука људских ресурса је кључна област за изградњу успешног система одбране.

Постојећа организација Министарства одбране усклађена је са стандардима и организационим решењима примењеним у другим модерним државама. Током реформе система одбране континуирано се спроводе промене организационе структуре Министарства одбране. Актуелна организациона структура обезбеђује функционално обједињавање организационих целина као што су Сектор за политику одбране и његове унутрашње организационе јединице – Управа за организацију и Управа за стратегијско планирање; Сектор за људске ресурсе са унутрашњим организационим јединицама – Управа за обавезе одбране и Инспекторат одбране.

Реализацијом организацијско-мобилизацијских промена у марту 2010. године формиран су територијални органи, пет регионалних центара Министарства одбране, организацијског састава: Управа регионалног центра Министарства одбране и одређени број центара Министарства одбране¹⁶ у чијој надлежности је координација, праћење и надзор над активностима органа аутономних покрајина и органа јединица локалне самоуправе које су усмерене у правцу обезбеђивања свих просторних и техничких предуслова за извршавање војне, радне и материјалне обавезе.¹⁷

Управа за обавезе одбране је, као унутрашња организацијска јединица Сектора за људске ресурсе, надлежна за: израду аката и планских докумената којима се планирају мере и радње за рад грађана, државних органа, привредних друштава и других правних лица и за употребу Војске Србије и других снага одбране у ванредном и

¹⁵ Министарство одбране Републике Србије, Развој и увођење система планирања, програмирања, буџетирања и извршења (Студија), Београд, 2007.

¹⁶ Постојећа организација обухвата 5 управа регионалних центара Министарства одбране и 59 центара Министарства одбране који координирају послове одбране на нивоу јединица локалне самоуправе, односно за 167 општина на територији Републике Србије.

¹⁷ Видети одредбе члана 6. став 2. Закона о војној, радној и материјалној обавези („Сл. гласник РС“, бр. 88/09 и 95/10).

ратном стању; војну обавезу; радну обавезу; материјалну обавезу; организацију, спровођење и спровођење мера приправности, мобилизације и попуне државних органа, јавних служби, органа јединица локалне самоуправе, привредних друштава, других правних лица и предузетника, као и за руковођење потчињеним саставима.

У протеклих нешто више од две године од формирања територијалних органа, искуства у вези са спровођењем наведене законске обавезе су различита – од обезбеђења оптималних услова за рад до недовољне ангажованости у решавању законске обавезе од стране појединих органа јединица локалне самоуправе. Према извештајима Управе за послове одбране, карактеристични примери успостављене добре сарадње између центара Министарства одбране и органа јединица локалне самоуправе огледају се у: одговорном односу према територијалним органима Министарства одбране на територији своје надлежности, стварању оптималних услова за њихов рад у складу са чланом 6. став 2. Закона о војној, радној и материјалној обавези, укључујући и обезбеђење рачунарске опреме, део канцеларијског материјала, канцеларијског намештаја и плаћање комуналних услуга и одржавања просторија.

С друге стране, и поред позитивних примера, сарадња органа јединица локалне самоуправе са центрима Министарства одбране није задовољавајућа, почев од недостатка потпуне комуникације која није на захтеваном нивоу до неизвршавања законом прописаних обавеза у вези са обезбеђењем пословног простора. Такво стање најчешће је последица суштинског неразумевања значаја и комплексности планирања и ажурирања послова одбране, али и недостатак кадрова којима би били поверени послови из те области. У овом последњем случају начелници управа упућују овлашћена лица центара Министарства одбране на запослене који нису компетентни, како по питању радног искуства на одговарајућим пословима, тако и по питању степена стручне спреме.

Један од узрока неадекватне сарадње, према прикупљеним подацима са терена, свакако је у вези и са одредбама Закону о ванредним ситуацијама који прописује која су лица одговорна за поступање у ванредним ситуацијама. Тако је одредбама члана 42. цитираног закона прописано да је командант градског штаба за ванредне ситуације градоначелник, по положају, а да је командант општинског штаба за ванредне ситуације председник општине, по положају. Одредбама истог члана прописано је да је заменик команданта градског, односно општинског штаба за ванредне ситуације заменик градоначелника, односно председника општине или члан градског или општинског већа. Такође, као по правилу, за чланове градског и општинског штаба за ванредне ситуације постављају се директори јавних комуналних предузећа и установа чија је делатност у вези са заштитом и спасавањем и/или руковођиоци органа локалне самоуправе.

На тај начин постављена регулатива у пракси имплицира лошу сарадњу локалних самоуправа са представницима центара Министарства одбране из два разлога. Прво, лица одређена за команданте градских, односно општинских штабова за ванредне ситуације презаузета су свакодневним пословима и немају довољно времена да се баве проблематиком планирања и извршавања послова одбране. Друго, наведени послови се поверавају запосленима у градским, односно општинским управама који, осим што не поседују задовољавајући степен стручне спреме, не поседују ни довољно знања и искуства у извршавању тих послова. Најчешћи случај јесте да се радни задаци планирања и извршавања послова одбране додељују, на-

логом непосредног руководиоца, као додатна задужења уз послове радног места на којима су запослени распоређени.

Осим тога, из досадашње праксе треба детектовати још један проблем који је у вези са квалификационом структуром запослених који обављају послове одбране – неадекватна врста стручна спреме, с обзиром на то да на овим пословима у државним органима, а посебно у јединицама локалних самоуправа, раде и извршиоци правне, економске, али и других струка из области менаџмента, јавног информисања и слично.

Може се закључити да се институционални капацитети који су за потребе планирања и извршења послове одбране ангажовани у јавном сектору не могу оценити као задовољавајући. Суштина уочених проблема на које је указано у раду усмерава се на нужност повезивања свих субјеката одбране у целовит и делотворан систем, посебно ако се има у виду да само употреба војног кадра, опреме и других ресурса за одбрану државне територије и њених грађана не може бити довољна без професионалног ангажовања државне управе и јавног сектора у овој области. Пре свега, нужни су стручњаци који имају компетенције и вештине потребне за анализу ризика и потенцијалних претњи по безбедност земље, организацију у условима одбрамбених активности и планирање ресурса. Недовољна заступљеност стручних цивилних кадрова из јавног сектора у тој области има за последицу ризик од дуготрајног неразумевања суштине и значаја ових послова до озбиљног урушавања система цивилно-војне сарадње у пословима одбране.

Процена је да у нашој популацији има још много оних који памте појавне организационе облике општенародне одбране као јединственог система организовања, припремања и учешћа државних органа, аутономних покрајина, општина, привредних организација, месних заједница и свих грађана у припремама за оружану борбу и извршење свих других активности од интереса за одбрану земље. У систему општенародне одбране оружана борба је представљала само један од одлучујућих облика супротстављања агресији. Такође, још су нам у сећању појмови територијална одбрана и друштвена самозаштита.¹⁸ У недавној прошлости, за потребе одбране земље спровођене су организоване активности у вези са обуком која се спроводила у свим школским установама, од основне школе до факултета, као и у вези са обуком наставног кадра у тој области. У основним школама, од петог до осмог разреда, обука се изводила кроз предмет „Прва помоћ и заштита“, а у средњим школама проблематика општенародне одбране и друштвене самозаштите изучавана је у оквиру предмета „Одбрана и заштита“, као и на факултетима током прве и друге године студија. Свести грађана, посебно младих, у вези са значајем одбране земље доприносиле су и друштвене организације као што су „Црвени крст“, „Савез извиђача“ и/или „Савез за физичку културу“.

¹⁸ Подсећања ради, територијална одбрана била је део јединствених оружаних снага и најшири облик организовања грађана за оружану борбу. Снагама територијалне одбране била је покривена целокупна територија земље. Оне су могле да дејствују заједно са јединицама тадашње Југословенске народне армије, али и самостално. Како се територијална одбрана састојала од јединица, установа, штабова и других облика организовања грађана за општенародни оружани отпор, ради организовања, припремања, руковођења и командовања територијалном одбраном у миру и рату функционисали су републички, покрајински, регионални, градски и општински штабови.

На основу искустава и добре праксе, препоруке у правцу унапређења стања у тој области ишле би у два правца. Прво, потребно је започети израду низа приручника за деловање система на локалном нивоу у области организације система, спровођења анализа опасности, ризика и претњи по безбедност земље и изради планова приправности. Друго, потребно је предузети бројне активности у правцу информисања јавности о значају мера благовременог и целовитог планирања послова одбране. Треће, потребно је приступити реафирмацији целовитог плана образовања кадра потребног за систем одбране земље. На крају, али и најургентније, потребно је извршити реорганизацију у јавном сектору – систематизовати радна места која ће у потпуности, по опису послова и условима у погледу стручних квалификација и компетенција, одговарати степену сложености и значаја послова одбране.

Приликом систематизације радних места која су од непосредног значаја за послове одбране, нужно је испољити основна предзнања у тој области, а затим и аналитички приступити. Уместо уопштених формулација, какве су сада често присутне у актима о унутрашњој организацији и систематизацији радних места, потребно је много детаљније описати послове који би обухватили: израду плана одбране органа, израду нормативних аката из области одбране у сарадњи са надлежним службама, учествовање у изради правилника о ратној организацији и систематизацији органа, учествовање у изради одлуке о организацији и функционисању органа и других субјеката одбране у случају ратног и ванредног стања, израду решења којима се утврђују радне обавезе у органу, израду спискова функционера и запослених у органу, вођења евиденције и вршење попуне органа обвезницима радне обавезе, вршење послова израде плана мера приправности, плана задатака и мера за мобилизацију, плана функционисања цивилне заштите, осматрања, обавештавања и узбуњивања и других неопходних планова из области које учествује у координирању послова одбране са Центром Министарства одбране, као и послове организовања обуке запослених у складу са Програмом Министарства одбране.

Како се послови одбране односе и на јавна предузећа, привредне субјекте, систематизована радна места треба да садрже и опис тих послова. Зато се препоручује да се опис послова односи и на: послове одбране из области привреде, јавних предузећа и друштвених делатности у складу са законом и подзаконским актима, координирање рада јавних предузећа на пословима одбране, учествовање у координирању послова одбране са Центром Министарства одбране и учествовање у обуци субјеката одбране из области привреде, јавних предузећа и друштвених делатности у складу са Програмом Министарства одбране.

Наравно, препорука је и да се у актима о унутрашњој организацији и систематизацији радних места јасно издвоје и послови из области цивилне заштите. Та радна места требало би да обухвате: послове учешћа у изради плана функционисања цивилне заштите и система осматрања и обавештавања општине, плана заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, плана заштите од удеса и других планова; учешће у припремама и спровођењу мера цивилне заштите предвиђених Законом о ванредним ситуацијама, другим законима и подзаконским актима; учешће у вршењу обуке за превентивне мере цивилне заштите, као и послове на обезбеђењу и држању у исправном стању потребних средстава и опреме за личну, узајамну и колективну заштиту запослених у органу. У најидеалнијем случају таква радна места требало би да обухватају и послове

сарадње и размене информације са субјектима система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуђивања, овлашћеним и оспособљеним правним лицима, која врше заштиту и спасавање грађана, материјалних и других добара у случају опасности и несрећа изазваних елементарним непогодама и другим несрећама.

Коначно, због комплексности, сложености и разнородности описаних послова, препорука је да се у актима о унутрашњој организацији и систематизацији радних места систематизују унутрашње организационе јединице са најмање два до три извршиоца. Руководиоци тих унутрашњих организационих јединица вршили би послове израде плана одбране органа; руководили би планом одбране; били би одговорни за ажурност планских докумената и организацију и функционисање свих субјеката одбране у случају ратног и ванредног стања.

У зависности од знања и компетенција, били би им поверени и послови процене безбедносне ситуације и процене војних и невојних изазова, ризика и претњи, координирања послова одбране са Центром Министарства одбране, послови организовања обуке за потребе запослених у органу у складу са Програмом Министарства одбране. Коначно, у складу са степеном сложености и одговорности послова радног места, нужно је, као услов за ова радна места, прописати високу школску спрему еквивалентну факултету народне одбране, одговарајуће радно искуство у зависности од сложености и одговорности посла радног места, елементарну информатичку писменост и положен државни стручни испит.

Дакле, ради ефикаснијег функционисања послова одбране у државним органима, органима територијалне аутономије и јединицама локалне самоуправе, потребно је систематизовати радна места у искључивој вези са пословима планирања припрема за одбрану. Поред свих изнетих разлога, то је неопходно и у вези са сертификатом који издаје Канцеларија за националну безбедност, за рад на документима са степеном тајности „државна тајна“, односно „строго поверљиво“. Коначно, то подразумева и опремање засебних просторија у којима ће се чувати и израђивати документа плана одбране, како је то прописано у тачки 131.2 Упутства о методологији за израду планова одбране.

Закључак

У систему Републике Србије субјекти одбране су: Војска Србије, државни органи, привредна друштва и друга правна лица, предузетници и грађани Републике Србије. Послови одбране обухватају низ активности припреме и планирања који се односе, како на државне субјекте, органе територијалне аутономије и јединице локалне самоуправе, тако и на привредне субјекте, велике техничке системе и јавна предузећа. Координирање послова одбране успешно спроводи Министарство одбране преко Управе за послове одбране и њених регионалних центара.

Послови одбране у већини земаља у потпуности се актуелизују у ратним условима када долази до изражаја нужност добре повезаности и координације војног и цивилног сектора. Међутим, успешне одбране становника и територије у рату нема без ваљане процене њихове угрожености, планирања задатака и активности у случају кризних стања у рату и миру. Стога су бројне предности координираног деловања цивилног сектора у рату и војног сектора у миру.

Да би држава адекватно одговорила свим безбедносним претњама и изазовима, послови одбране мобилишу све државне и недржавне субјекте, јавни и приватни сектор, као и све грађане који живе на њеној територији. Стање у тој области указује, али и упозорава, на неадекватан однос јавног сектора према повереним задацима у овој области.

У раду је указано само на неке од најизраженијих организационих и кадровских проблема са којима се регионални центри Министарства одбране суочавају у сарадњи са јавним сектором. Имајући у виду позитивну праксу у области организације и реализације послова одбране из недалеке прошлости, тренутни проблеми могу се превазићи подизањем свести руководећих структура у локалним самоуправама, а на нивоу државе издвајањем додатних наменских средстава за послове одбране. Када се томе додају и активности у правцу едукације и стимулисања лица која су непосредно одговорна за послове одбране, коначни напредак у овој области неће изостати.

Литература

1. Милошевић, М.: Систем државне безбедности, Полицијска академија, Београд, 2001.
2. Мијалковић, С.: Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.
3. Министарство одбране Републике Србије, Развој и увођење система планирања, програмирања, буџетирања и извршења (студија), Београд, 2007.
4. Република Србија, Презентациони документ, Индивидуални акциони план партнерства између Републике Србије и организације Северноатлантског уговора (НАТО), Београд, 2011.
5. Стајић, Љ.: Основи безбедности, ФЦО, Београд, 2005.
6. Стајић Љ., Мијалковић С., Станаревић С.: Безбедносна култура, Драганић, Београд, 2005.
7. Стратегија одбране Републике Србије („Сл. гласник РС“ бр. 88/09)
8. Стратегијски преглед одбране Републике Србије од 19. 03. 2010.
9. Стратегија националне безбедности, Министарство одбране, Београд, 2007.
10. Бела књига одбране Републике Србије, 2010.
11. Закон о одбрани („Сл. гласник РС”, бр. 116/07, 88/2009, 88/09-др. закон и 104/09-др. закон).
12. Закон о војној, радној и материјалној обавези („Сл. гласник РС”, бр. 88/09 и 95/10).
13. Закон о ванредним ситуацијама, Београд, 2009.
14. Уредба о начину и поступку извршавања обавезе планирања припрема за одбрану („Сл. гласник РС“ број 24/09).
15. Уредба о начину и поступку вршења војне, радне и материјалне обавезе („Сл. гласник РС“ број 100/11).
16. Уредба о мерама приправности државних органа, органа аутономних покрајина, органа јединица локалне самоуправе и привредних друштава и других правних лица и предузетника у ратном и ванредном стању („Сл. Гласник РС“ број 24/09).
17. Устав Републике Србије, Београд, 8. новембар, 2006.

УТИЦАЈ СТРАНИХ ЛЕКСЕМА НА ВОЈНУ
ЛЕКСИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Карина Авагјан

Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Предмет овог истраживања су лексеме страног порекла из језика војне струке (галицизми, русизми, германизми, турцизми, италијанизми, англицизми, хиспанизми) и њихов утицај на лексички састав српског језика. На ексцерпираном материјалу из Војног лексикона и етимолошких речника извршили смо етимолошку и контрастивну анализу, ради осветљавања следећих питања: на који начин, због чега и у коликој мери стране речи могу утицати на лексички састав другог језика, који је у употреби једног затвореног система као што је војска.

Кључне речи: *лексема, војна лексика, војска, етимолошка анализа, деривација, корпус, семантичка група, српски језик*

Војна терминологија

Тема овог рада односи се на војну лексику у српском језику, која је, заправо, мало обрађивана. Разлог за такво запостављање видимо у томе што војска спада у ред организација затворених за јавност, па је самим тим затворен и језик, који служи као инструмент комуникације у оквиру ње. Област о којој се заиста пуно писало код нас, као и иностранству, пре свега у Русији, јесте област стилски маркиране лексике, вероватно због тога што је немогуће не приметити њену специфичност у усменој комуникацији са представницима војске, а доступна је и кроз литературу: војне речнике (дескриптивни и двојезични), енциклопедије, лексиконе и сл., за разлику од писмене документације која је тајна и самим тим отежава истраживање.

Особености војног жаргона први пут су забележени у Речнику вулгарног језика (на материјалу енглеског језика) Ф. Гроуза 1785. године, а затим у монографији *Slang Today and Yesterday*, у којој Е. Петриц подробније описује ову проблематику. Винборт и Флексер су у коауторском речнику *Dictionary of American Slang* детаљно приказали стање лексичке грађе војне струке (на материјалу енглеског језика), али тај речник обухвата стилски обојену лексику у ширем смислу, а војна лексика је само део његовог корпуса. У Русији је проблем нестандартне лексике привукао пажњу многих лингвиста, па су се њоме бавили многи научници: И. В. Арнољд, С. Г. Воркачев, И. Р. Гальперин, В. С. Елистратов, Л. П. Крысин, А. А. Леонтьева, А. И. Смирницкий, В. А. Хомяков, А. Д. Швейцер. Треба истаћи В. П. Коровушкина, који је истраживао жаргон руског језика у совјетској војсци. Упоредну анализу руског војног жаргона у односу на енглески извршио је руски лингвиста Г. А. Судзиловский.

Анализу тематских група војног жаргона спровели су Т. Бељакова и С. Лазаревич у коауторском чланку под насловом *Тематические группы военного жаргона*. Проблемом стереотипа у војној комуникацији у својој дисертацији *Психологические и лингвистические аспекты стереотипов русского воинского общения* бавила се руска ауторка Татјана Степина, која је, на основу ексцерпираниог материјала из оригиналних правилника/устава руске, односно совјетске војске у периоду од XVII до XX века, саставила корпус од 1570 речи, које је затим истражила у погледу фонетских, лексичко-семантичких, морфолошких и синтаксичких средстава. Сва та средства реализују се у стереотипима војне комуникације. Степина поставља хипотезу да се у савременој војној заједници стереотипност професионалне комуникације развија и шири, стварајући разлике између језика ове заједнице и језика цивилног друштва. Степина је први аутор који се бави стереотипима војног језика на руском говорном подручју, што њеном раду даје велики научни значај. Интересантан је рад Л. Венедиктове, која се у својој дисертацији *Концепт «Война» в языковой картине мира. Сопоставительное исследование на материале английского и русского языков*¹ бави лингвокултуролошким компаративним истраживањем концепта „рат“ у језичкој слици света на материјалу руског и енглеског језика.

Оксана Александровна Захарчукова (2007) у својој докторској дисертацији под називом *Универсальные характеристики и национально-культурная специфика военного жаргона*² бави се истраживањем војног жаргона на материјалу руског и енглеског језика. У свом раду ауторка, полазећи од ова два светска језика, покушава да реши основне општелингвистичке задатке: 1) налажење специфичних националних особености војног језика као одраз одговарајућих различитих друштвено-историјских околности формирања два народа и њихових језика, као и њихових војски; и 2) налажење општих универзалија у војном језику. Избор ова два језика условљен је тиме што су они који те језике говоре дуги низ година били противници током хладног рата. Ауторка закључује да се разлике у доживљају и односу према војној стварности руских и америчких војника огледају у томе да је америчка војска професионална, а да се руска војска у основи попуњава регрутима. Она тврди да лексика језика америчке војске има све одлике професионалног аргоа, док је руски војни жаргон заснован на разговорном, односно језику цивила, из чијих редова и потичу руски војници. Међутим, с обзиром на то да је Захарчукова користила компаративни метод, а примери које наводи на једном од два језика увек имају еквивалент у другом језику, њена претпоставка да је руски војни жаргон бројнији и разноврснији није оправдана.

У објављеним делима домаћих аутора: Ратомира Животића, Божидара Јововића, Душана Исаковића и Ранка Бугарског, који су се бавили проблемима војне лексике српског језика, као и непрецизношћу терминологије војне струке присутан је исти став као и код страних аутора о томе да лексика војне струке захтева дубље истраживање и систематизацију. Заправо, када је наша тема у питању, истичемо да је само неколико редака посвећено наведеном проблему у коауторском делу *Језик и стил ратне вештине* Ратомира Животића и Божидара Јововића. Наиме, Божидар Јововић констатује да се у делима која се односе на праксу већим делом користе русизми, као

¹ Концепт „Рат“ у језичкој слици света на материјалу енглеског и руског језика.

² Универзалне карактеристике и национално-културолошка специфика војног жаргона.

наставак традиционалних утицаја. Такође, аутор наводи примере који би се пре могли дефинисати као калкови из руског језика него као прави русизми, као што су: *лични састав, бојева готовост, стајанка, смакнути поредак, авио-полетање, маскирање, запречна ватра, оружана сила/борба, вршити дејство, вршити извиђање, минска опасност*.³ Од свих ових примера као русизам издвајамо само – стајанка, при чему треба поменути да у Војном лексикону не постоји одредница о овој лексеми.

Предмет и циљ истраживања

У овом раду описане су речи страног порекла (галицизми, русизми, германизми, турцизми, италијанизми) које су ушле у језичку употребу српске војске, задржале се, одомаћиле и током времена изгубиле српски еквивалент или га никад нису ни имале, с обзиром на чињеницу да се речи најчешће прихватају из страног језика заједно са појмом.⁴ У вези с тим поставља се читав низ питања која се односе на њихово порекло, прихватање, утицај и заузимање чврстог места у лексичкој грађи језика српске војне струке.

Лексички корпус за истраживање ексцерпиран је из Војног лексикона (1981) у чијој изради је учествовало око пет стотина сарадника – стручњака из појединих области војне науке. Како се наводи у предговору Војног лексикона, на значајнијим текстовима непосредно су биле ангажоване управе Генералштаба ЈНА и ССНО, војни институти и школски центри, као и друге надлежне установе оружаних снага СФРЈ. За податке о оружаним снагама других земаља коришћене су стране отворене публикације. Лексикон је намењен представницима оружаних снага у најширем смислу речи. У овом делу се на најрелевантнији и најопширнији начин набраја и дескрибује комплетна савремена војна терминологија српске војске.⁵ Поред речничке јединице постоји квалификатор, који упућује на порекло лексеме, односно говори из ког језика је преузета (мана лексикона је у томе што се он односи само на савремену лексику, изостављајући изворне српске речи које су биле замењене страним током историјског развоја језика војне струке, што додатно отежава истраживање).

У раду се хронолошки описује улазак страних речи у основни корпус српског језика војне струке, описана је њихова дистрибуција према језику из којег потичу, уз кратки историјски осврт, а затим се те речи разврставају у семантичке групе: 1. родови војске, 2. војне формације 3. чинови, 4. оружје и опрема, 5. униформа. За такву семантичку поделу определили смо се јер смо увидели да су у Војном лексикону обилато заступљене речи, грађене префиксном творбом, при чему је префикс најчешће страног порекла, док је корен речи српски. Тако, на пример, постоји 65 речничких одредби које у основи садрже префикс *аеро-*, а веома фреквентан је и префикс *анти-*, као и многи други. Следећи разлог за избор семантичких група је у

³ Животић Ратомир, Јововић Божидар *Језик и стил ратне вештине*, Београд, 1990, стр. 98–100.

⁴ Термин „позајмљивање“ стране речи не чини нам се прихватљивим, јер позајмљивање изискује и враћање позајмљеног, па ћемо га у даљем тексту замењивати речју „прихватање“.

⁵ Аутори Војног лексикона и Војне енциклопедије не наводе шта за војну терминологију значи савремена лексика.

томе што многе речничке одредбе чине синтагме, при чему се први део синтагме понавља кроз бројне одредбе, на пример: маршевска брзина, маршевска колона, маршевски строј, итд. Наведене речи анализирају се уз помоћ Етимолошког речника хрватскога или српскога језика Петра Скока и Етимолошког речника руског језика Макса Фасмера, иако, као што је већ речено, у Војном лексикону квалификатор лексеме одређује њено порекло, али не пружа информацију из којег језика је она ушла у српски језик. Треба напоменути да ни у поменутим етимолошким речницима нисмо успели да пронађемо објашњење за све тражене речи. На крају овог рада следи речник од сто јединица.

Током истраживања утицаја страних речи на српски језик у војној струци дошли смо до запањујућег податка да су у војној терминологији коришћеној у Војном лексикону од 20.000 лексема српске речи понајмање су заступљене, као и словенизми уопште. Такво стање на први поглед делује нелогично и збуњујуће, јер војска сваке земље подразумева одбрану националних интереса и очување интегритета отаџбине у сваком погледу, што би требало да укључује и матерњи језик припадника тих бранилаца, имајући у виду да војна лица одређене државе уједно морају бити и њени држављани. Друга нелогичност је у томе што је делатност војне струке тајног или полутајног карактера. Писмена документација, као и усмена комуникација, често је, поготово у ратно доба, шифрована и кодирана, што нас наводи на мисао да би употреба термина из матерњег језика знатно отежала разумевање непријатељу, а уједно и олакшала комуникацију. Међутим, када се узму у обзир историјска дешавања и само формирање професионалне војске Србије, ствари постају јасније.

Историјски осврт на развој српске војске

Србија се од самог свог настанка налазила на удару различитих освајача (Келти, Римљани, Угари, Турци) и сваки од њих имао је велики утицај на све сфере живота, па и на културу, уметност и језик. Срби су се одувек славили као храбри ратници, иако нису имали организовану војску. Од својих освајача учили су о војној организацији и уводили је у свој систем ратовања. Калкирање римских формација одразило се не само на организацију војних формација већ и на њихове називе, нпр.: десетар – декурија, чета – центурија, легија – војска (армија).

У даљем тексту навешћемо податке о развоју српске војске, руководећи се текстом еминентног војног историчара М. Бјелајца који је објављен у чланку *Неговање културе и борбене традиције у војсци Краљевине Југославије 1918–1941*.

Појам државности Србије настаће тек као последица устанка и прерастања борбе за аутономију у оквиру турског поретка у борбу за самосталну државу. Тај преображај десио се 1806. године, после великих српских војних победа. Победе над турском војском код Иванковца, Мишара, Делиграда, али и улазак у Београд, дале су устанку међународни значај. Међутим, без обзира на бројне победе, српска војска тада није била организована нити је имала научну доктрину, већ је била народна војска, слабо наоружана, без школованих официра. Због тога су се Срби још у фебруару 1806. обратили руском цару да их подржи у праву на националну државу у „балканским покрајинама“, која би могла подићи војску од 200.000 људи. То ће се

десети, али не одмах, већ у првом периоду српске аутономије, коју је, после успешног рата са Турском (1827–1829), издејствовала Русија и постала високи покровитељ српске аутономије. Та сила дала је печат првобитном развоју српске стајаће (професионалне) војске. Малу војску организовала је Русија по властитом узору, укључујући и униформе. Активни официри били су из Русије, уведени су руски зајони и егзерцир. У периоду од 1830. до 1836. године постепено су формирани баталјон пешадије, коњички ескадрон и топовска батерија. Тада је у Русију послата и прва група од 12 младића на школовање за официре. Први српски закон о устројству гарнизонског војинства донесен је 1838. године. Војска се у тој првој фази свог развоја налазила под надлежношћу Министарства унутарњих дела.⁶

Аустрија није благонаклоно гледала на развој српске државности, па ни њене војске. У првој фази развоја српске војске није било неких посебних утицаја. Касније, током 1860. године, почели су преласци млађих српских официра из аустроугарске у српску војску. У њу су долазили и представници других националности, првенствено Словени. Србија је 1867. донела Закон о примању страних официра.

Дакле, организација руске војске није утицала само на српску војску, већ и на њено непосредно формирање. У Србији се средином XIX века отварају војне образовне институције: школе, академије, гимназије, где се војна доктрина по руском узору учи непосредно од руских официра-предавача. Из тога би се могло закључити да ће доћи и до језичког утицаја и обилатог попуњавања војне лексике српског језика русизмима, међутим, то није сасвим тачно. При анализи поменутог Војног лексикона видимо да је број русизама у односу на галицизме занемарљив, иако је неспорно да су Срби формирали војну терминологију по угледу на Русе. Посреди је, заправо чињеница да је Русија, захваљујући Петру (I) Великом, који је као младић живео у Холандији где је учио занат бродоградње и ратне вештине, своју војску организовала по угледу на Запад. Имајући у виду да се на руском двору говорио француски који се знао боље од матерњег језика, а да се царска лоза преплитала с немачким племством, постаје сасвим разумљиво одакле толики број галицизама и германизма у терминологији руске војске, па отуда и у српској. Исконске руске лексеме које су означавале родове војске, чиновне официра и подофицира, војних формација и сл. биле су замењене холандским речима, германизмима, а у највећем степену галицизмима. Ако поредимо војну лексичку руског и српског језика, српска је у предности када је реч о очувању властитих термина у односу на руску.

Утицај стране лексике на војну лексичку српског језика

Елементи из језика даваоца могу прелазити у језик примаоца, како констатује хрватска научница Анита Скелин Хорват,⁷ на три начина: директним преузимањем, преко језика посредника и кружним позајмљивањем. У овом случају ради се о прихватању страних лексема француског порекла преко посредника – руског језика, при чему у не-

⁶ Министарство унутарњих дела преузето из руског *Министерство внутренних дел*.

⁷ Anita Skelin Horvat *O riječima stranoga podrijetla i njihovu nazivlju*, Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Knj. 46–47, 2006., str. 203–215.

ким случајевима речи мењају своје семантичке карактеристике, нпр.: „шинел“ у француском језику подразумева мушко јутарње одело,⁸ у руски улази са значењем – војнички капут, а посредно, са истим значењем и у српски језик, или се пак узима само њихово друго или треће значење, нпр. основно значење лексеме „парада“ – у француском језику основно значење лексеме *parade* подразумева „стајање“, од *para* „задржати“. У руски језик ушло је само секундарно значење „војна смотра“, а посредно је и у српском језику забележено само такво значење. Иако је на српску војску касније јако утицала традиција француске армије, захваљујући све тешњој вези са Француском, чак до те мере да је први војни министар у Србији био управо Француз Иполит Монден (1861–1865), који је као капетан био задужен да 1856. изради темељну студију о Србији. Ипак, већи део војног лексичког корпуса у то време већ је био преузет од Руса.

Интересантно је да су германизми који су били присутни у војној лексици српског језика, претходно заменивши изворне српске речи (на пример уместо војвода – херцег, *heritogo*), касније били замењени руском лексемом пуковник (полковник). Овај пример није усамљен, и лако се може објаснити отпором Србије према аустроугарском политичком притиску који је та земља вршила кроз дуги историјски период, као и чињеницом да је у току Првог и Другог светског рата Србија највише страдала од Немаца.

Непосредним путем, у војну терминологију српског језика улазили су највише турцизми, управо због непосредних дуготрајних ратова и блиског контакта. Парадокс је у томе што су турске речи ипак остале, без обзира на још већу озлојеђеност српског народа према јарму Турака и свему што је у вези са њим. Једино објашњење које изгледа оправдано видимо у томе што за те речи, због саме специфике појмова које оне означавају, не постоји еквивалент ни у српском ни у било ком европском језику који је имао утицаја на војну лексичку српског језика (на пример: *јатаган*, *ханџар*, *кубура*).

Корпус овог рада састоји се од сто тринаест лексема страног порекла, преузетих из језика који су највише утицали на војну лексичку српског језика, српских, као и општесловенских лексема, које су ексцерпирани из Војног лексикона из 1981. године. Интернационализми грчког и латинског порекла у овом раду неће бити обрађивани, јер су подједнако утицали на лексичку војне доктрине свих индоевропских језика. Избор лексема направљен је према семантичким групама, због лакшег уочавања пресека различитих страних језика у поређењу са српским лексемама, а од врста речи биране су само именице.

Етимолошка анализа

Родови војске

Пешадија – прасл. суфиксална изведеница од српскохрв.: *пјеџше* „пешице“ прасловенског порекла, укр. *піший*, белор. *пéшы*, струск., стслав. *пѣшь пѣѣс* (Супр.), буг. *пеш*, *пéши* (Младенов 421.), словен. *pešji*, чеш. *pechý*., словач. *peši*, полск. *pieszy*, луж. срб. *peši*. Вероватно од **pēdsjos*, изведено од и.-е. **pēd-* „нога (стопало)“, лат. *pēs*, *pedis* (м.) „нога“ лит. *pėdà*, вин. *pėdà* „стопа, траг нозе“ *pėdė* „ступало“ лет. *pēds* м. „траг нозе“ „

⁸ Макс Фасмер у свом делу *Этимологический словарь русского языка* из 1960. не даје шири опис тог јутарњег одела, вероватно се ради о некој врсти бадемантила.

pe̋da“ „стопало“ санскрит. padám „траг ноге, стопало“ дор. πῶς „нога (стопало)“ гот. fōtus „нога, корак“ лит. pėščias, pėksčias „пешак, пешице“ (*pėd̥tjos), ст.-лит. pėstomis прилог. (Даяуша). (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Артиљерија – у полск. artyleria, у итал. artigleria или франц. artillerie почетком 19. века замењује балкански турцизам **топњиштво** суфиксално изведен од ономатопејске речи „топ“ – артиљеријско оружје. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Коњица – (стлов) улази у употребу 1552. из руског језика (Вук). (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Извиђачи – србизам од глагола извидети

Авијација – из енглеског Aviation српски еквивалент ваздухопловство

Падобранство – србизам интерсуфиксална сложеница од падобран (пад + бранити)

Морнарица – србизам изведеница од морнар > море

Врсте војних пловила:

Разарач србизам – од глагола разарати

Фрегата – итал. из италијанског fregare

Топовњача турц. – настала комбинацијом турског корена + српски суфикс

Крстарица – преведеница – из енглеског cruiser

Војне формације

Одељење – (рус) најмања војна јединица, прва половина 19. века.

Вод – србизам < водник

Чета – прасл. (Вук, 15. век) војничка трупа < четник (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Батаљон – посредно преузимање из руског језика у коме се први пут појављује 1702. из франц. bataillon, ит. battaglione или кроз нем. Bataillon, у српски језик улази у употребу 1791. (Михајловић) (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Бригада – галицизам „неколико пукова“ у 18. веку преузето из руског језика у коме се појављује од 1704.; могуће преко нем. Brigade или директно из франц. brigade од ит. brigata „друштво, бригада“ (војн.) .(Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Дивизија – посредно преко руског, али у Војном лексикону постоји и дивизион (галицизам) са истим значењем „састав од неколико пукова“ < дивизионар

Пук – прасл. српскохрв.. пуѣ, укр. полк, струск. пълкѣ, стлов. плѣкъ фάλαγξ, παράταξις (Супр.), болг. пълк, чеш., слвц. pluk „гомила“ пољск. pułk „полк“ луж. срп. роѣk – исто, (Младенов 411). (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Армија – преузето из руског језика који још 1705. улази у употребу из франц. armée или нем. armee (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Војска – прасл. *voьsko, српскохрв. војска, цслав. воиска стратѣс, словен. vόjska, буг. Войска, чеш. vojsko, пољск. Wojsko < гл. воин, војна. (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Подофицирски чинови

Чин – стслов. – ранг, ред

Разводник – србизам од вод

Десетар – калк из римске војске *decurion*

Водник – србизам од вод

Заставник – настало од „застава“ према нем. *Fähnrich* „заставник“ „онај који носи заставу“ : *Fahne* „застава,, швајцарско-нем. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Официрски чинови

Потпоручник – по аналогији са потпуковник, калк из руског језика

Поручник – у полск. *porucznik*, чеш. *poručník*, рус. *поручик* калк од лат. *locum tenens*, буквално – „онај који држи место“ (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Капетан – (Пераст, Дубровник) Вук, 15. век (из народне песме) из итал. *Capitano*, лат. *Capitaneus*. Синоним *ћефалија* (Вук). (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српскога језика*, Загреб, 1984)

Мајор – из нем. *Major* ушло из шпанс. *Mayor* од лат. *māior* „већи, старији“ (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Потпуковник – калк руског подполковник

Пукovníк – Из рус. *Полковник*, заменило стару српску реч војвода пореклом из стслов. воевода *ѣѡѡѡѡ* (Супр.), буг. *войвода*, словен. *vójdova*, чеш. *vévoda*, *vejvoda*, полск. *województwo*, полаб. *vajvada* „кнез“. Од воин, војска и водити. Касније под утицајем Аустро-угарске замењује се *Erzherzog*, као надвојвода, од немачког *herzog* „онај који води пук“, а последње је калкирање грчке речи *στратηγός*, *στрателάτης*. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Генерал – 17. век в. из нем. *General*, пореклом из латинског.

Адмирал – 17. век из шпанског или португалског *admirari*, у који долази из арапског *emīr al baḥr* „кнез мора“ (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Маршал – из француског *maréchal* или немачког *marschal* – „коњушар“ је ушло у руски, а отуд у српски, у српској војсци је постојао један једини маршал – Јосип Броз Тито, по угледу на Стаљина. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Ађутант – 18. век (Вук), помоћник генерала из нем. *Adjutant*. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Оружје и опрема

Оружје – прасл. * *rod* из цслав. српскохрв. *оруѣје* (14. век Вук), укр. *оружья*, белор. *ружжэ*, струск. *оружите*, стслов. *орѣжие ѡплон*, *мѡхѣра* (Супр.), буг. *орѣжие*, словен. *orožje*, *rožje* „оружје“ чеш. *oruží*, полск. *orez*. < оруженоша, оруженосац (15. век) (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Мина – (галицизам) meina, у 17. веку улази у употребу српског језика. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Пушка – **прасл.** (пуштати, пушити) укр. Пушка, белор. пушка „кутија“, струск. пуш(ь)ка „пушка“, чеш. puška, пољск. puszka од лат. buhsa buxis, грч. πυξίς, -ίδος „кутија од шишмира“ (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Картеч – Из нем. Kartätsche од англ. cartage из франц. cartouche, итал. cartoccio из грч. χάρτης (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Карабин – Преко нем. karabin или франц. carabine у употреби од 18. века. (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Ракета – 1759. – преко нем. Rakete (Вук) или из итал. rocchetta, српски еквивалент је праскалица. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Катјуша – (рус.) артиљеријско возило из Другог светског рата, назив је добило према женском имену Катерина у деминутиву.

Пиштољ – Ономатопејског порекла, из итал. pistola. Може бити да је у српски језик дошло преко турског pišto. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Штит – **прасл.** *ščitъ, српскохрв. штић 1069. (Вук) од глагола штитити, укр. щит, белор. щыт, струск. щить, стслов. штить ѡтпи́с (Супр.), буг. щит, словен. ščit, чеш. štít, словац. štít, пољск. szczyt луж. срп. ščit. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Кинжал – из **кавказских језика** преко руског, у груз. Xandžali, калм. Xandžāl, слично балканском турцизму ханџар (бодеж). (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960.

Тенк – из енгл. tank, током Првог светског рата, назив води порекло од презимена проналазача Тенка.

Кремењача – **прасл.** *kremu, од кремен, пушка на кремен (17. век, Лика, Космет). (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Кубура – (Вук) 18. век, пиштољ-kimbura/kubura (Грмница), балкански турцизам. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Топ – ономатопејског порекла (Вук, Космет) канун, лумбарда, мужар, прангија; балкански турцизам. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984.)

Сачма – (Вук, Космет) ситно зрно од олова за пушку балкански турцизам од saj-džak – растурено. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб, 1984)

Калашњиков – аутоматска пушка, назив добила по презимену руског проналазача (Михаил Тимофеевич Калашников).

Колт – 19. век, пиштољ назив добио по презимену америчког проналазача (Samuel Colt).

Маузер – почетак 20. века, пиштољ назив добио по презимену немачког проналазача (Paul Peter Mause).

Хеклер – је аутомат, који су 60-тих развили стручњаци немачке фирме Хеклер и Кох.

Униформа и одликовања

Берета – „врста капе“, из франц. béret од лат. birrus „црвени“ (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Еполете – из франц. épaulette – од épaule „раме“ од лат. spatula „лопатица“ (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960.)

Орден – полисемична реч, овде у знач. „одликовања“, (Дубровник, Држић); из нем. Orden, од лат. ordō, -inis „ред...“ (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Медаља – 17. век (Божава, ЖК) из франц. médaille или из итал. medaglia. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Грб – преко руског гер, у полск. herb, чеш. herb, од нем. erbe „наследство“, (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Шинел – из руског шинель, од франц. chenille (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Шапка – српскохрв. шапка (Марулић, Вранић, Хабделић; Вук је чуо у народној песми.) **прасл.**; укр. шапка., белор. шапка, струск. шапка „мушка капа“, буг. шапка., Тур. şarka „европ. капа“ преузето из слов.; чеш. šarka, словач. šarica, полск. szarka. итд. Неки научници мисле да је преузето од стфранц. Chape. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Калпак – 17. век (Вук из народне песме – висока капа) укр. ковпiк, белор. коўпáк, струск. колпакъ, у тур., тат., казах. kalpak „капа“. Балкански и европски турцизам, из арапског – kalpak. (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Кокарда – из руског, преко нем. Kokarde или из франц. cocarde от bonnet à la cocarde, од соq „петао“ (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Пелерина – из франц. pèlerine „плашт“, од лат. Peregrīnus

Шарпел – (Вук) преметача што се носи на рамену да не би пушка хаљину тргала, из франц. Eschepre, итал sciagra, арап. şepre

Шајкача – српска војна капа, од шајак (материјал), касније је замењена „титовком“.

Припадници војне струке

Кадет – ученик средње војне школе преко руског из франц. cadet „млађи“

Војник – од војна > од вој (урлик, вика) прасл. Словени, као и Келти пред сваку битку су гласно викали и производили што већу галаму, да заплаше непријатеља, отуд руско војна́, укр. війна́, цслав. воина, буг. војна́, словен. во́јна, чеш., словач. војна, полск. woјna, луж. срп. woјna. (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Ратник – прасл. од рат, ратник, српскохрв. раџ, укр. рать, струск., стслов. рать рáхн, πόλεμος (Супр.), буг. рат. Струс. ратити ста., који су повезани са санскритским ṛtiṣ, ṛtiṣ „напад“, sam-āraṇam „борба“, авест. əṛətiṣ ж. „енергија“, грч. ἔρις, -ιδος „свађа“, стнем. ernust, „борба, озбиљност“, лет. ērtuētīeš „љутити се“; Младенов EW 273. Фин. artti „свађа“. (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Редов – рус. рядовой

Наредник – од наредити **прасл.**, у 18. веку замењено са француским командир (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Реденик – од ред **прасл.** Синоним турског порекла – фишеклија (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Чакија – турцизам – топужлија, онај који носи топ (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Стражар – из цслав. стража, рус. сторож ст.-слав. стража фулакѣ (Остром., Супр.). Неки научници реконструишу из праслав. *strǫg- и са значењем стоги. (Фасмер Макс, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960)

Командир – од команда франц. Commande (18. век) или нем. Kommando (14. век.) из итал. Comandore. Српски еквивалент – наредник (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Официр – франц. officier Преко немачког Offizier од лат. Officiarius; српски еквивалент – часник (арх.), Хрвати и данас користе ову реч уместо официр (Петар Скок *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984)

Закључак

За потребе овог истраживања саставили смо корпус од сто тринаест лексема из војне терминологије српског језика. Као што је већ било речено, корпус је ексцерпиран из Војног лексикона, али с обзиром на то да се наведено дело састоји од 20.000 речи, одредили смо се за одређене семантичке групе, сматрајући да ће однос српских речи у поређењу са страним речима бити прегледнији на тај начин. Због објективности прегледа нисмо изостављали српске речи током анализе. На основу тако разврстаних речи извршили смо лексичку и етимолошку анализу. При томе смо користили Етимолошки речник хрватскога или српскога језика (Петар Скок), као и Етимолошки речник руског језика (Фасмер Макс). Без етимолошке анализе не би било могуће утврдити порекло страних речи које су ушле у српску војну терминологију, јер су те речи кружно прелазиле из једног језика у други и тешко је одредити из ког језика заправо потичу. За неке лексеме постоји тачан податак када су ушле у употребу српскога језика, што се наводи у раду уз одредницу извора, док за неке речи не постоји поуздана информација таквог типа. Претпоставка да су српске речи и речи општесловенског порекла заступљене у мањој мери него речи страног порекла показала се као тачна. На основу спроведене анализе, ако изоставимо деривате, однос српских и општесловенских речи према страним је 32 према 71.

Већина лексема из корпуса успешно се одомаћила у српском језику, што доказују бројни деривати и стандардна парадигма. Начини на који су оне улазиле у српски језик означени су поред самих лексема, али је у одређеним случајевима било немогуће тачно утврдити да ли је реч преузета посредним или непосредним путем, с обзиром на то да ни у етимолошком речнику тај податак није дефинисан. На основу историјских чињеница, које су наведене у уводном делу овог рада, можемо закључити да је већина галицизама (из војне терминологије) у српски језик

ушла преко руског језика, то јест посредним путем. Тако је, на пример, лексема дивизија преузета посредно из руског *дивизия*, док је лексема дивизион непосредним путем ушла у српски језик из француског – обе лексеме су у употреби и забележене су у Војном лексикону. Анализа је показала да је француски језик имао највећи утицај на богаћење српске војне терминологије, било да је ушао на непосредан или посредан начин. Калкирање је такође доста заступљено као начин преузимања страних речи у војној терминологији српског језика. Лексеме *топ*, *пушка* и *бомба* које означавају ватрено оружје настале су оноματοпејом, лексеме *тенк*, *калашњиков*, *катјуша*, *колт*, *маузер* и *хеклер* према антропонимима, док је лексема *бајонет* настала према топониму. Имајући у виду да су за предмет рада узети термини, највећи део корпуса представљају моносемичне лексеме, изузев речи: *чин*, *лук*, *батерија*, *орден*.

ОПШТЕСЛОВЕНСКЕ РЕЧИ (23 лексеме)

Пешадија, *коњица*, *чета*, *пук*, *војска*, *чин*, *оружје*, *копље*, *лук*, *мач*, *нож*, *стрела*, *пушка*, *штит*, *кремењача*, *шапка*, *војник*, *ратник*, *наредник*, *реденик*, *стражар*, *шлем*, *сабља*.

СРБИЗМИ (9 лексема)

Извиђачи, *морнарица*, *разарач*, *падобранци*, *вод*, *водник*, *војник*, *разводник*, *бодеж*.

РУСИЗМИ (8 лексема)

Шашка, *потпуковник*, *пуковник*, *потпоручник*, *редов*, *катјуша*, *шинељ*, *козак*, *маљутка* (*ракета*).

ГАЛИЦИЗМИ (34 лексеме)

Артиљерија, *авион*, *амблем*, *армија*, *балон* (*аеростатички ваздухоплов*), *балонет*, *батаљон*, *батерија*, *бригада*, *гамашне*, *гарда*, *гарнизон*, *десант*, *дивизија*, *мина*, *мускета*, *берета*, *еполете*, *медаља*, *митраљез*, *калибар*, *картеч*, *капрал*, *кокарда*, *пелерина*, *шарпел*, *кадет*, *командир*, *карабин*, *официр*, *парада*, *петарда*, *пилот*, *формација*, *фугаса*, *муниција*, *марш*.

ИТАЛИЈАНИЗМИ (5 лексема)

Фрегата, *капетан*, *танкета*, *ракета*, *пиштољ*.

АНГЛИЦИЗМИ (2 лексеме)

Снајпериста, *тенк*.

ХИСПАНИЗМИ (2 лексеме)

Флота, *флотила* (*тактичка јединица ратних бродова*).

ГЕРМАНИЗМИ (9 лексема)

Генерал, *гелер*, *ађутант*, *аркебуза*, *кацига*, *мајор*, *орден*, *грб*, *бомба*, *хауба* (*врста капе која штити главу од повреда*) *штаб*, *хеклер*.

ТУРЦИЗМИ (11 лексема)

Топовњача, *барут*, *ханџар*, *јатаган*, *џефердар*, *топ*, *калпак*, *кубура*, *чакија*, *фишеклија*, *сачма*, *чутура*.

А	Е	Л	П	Ф
1. адмирал	27. еполете	52. лук	75. падобран	104. фишеклија
2. авијација			76. падобранци	105. фрегата
3. авион	З	М	77. парада	
4. ађутант			78. пелерина	Х
5. аркебуза	28. заставник	53. мајор	79. пешадија	106. ханџар
6. армија		54. маљутка	80. пиштољ	107. херцег
7. артиљерија	И	55. марш	81. поручник	108. хеклер
		56. маршал	82. потпоручник	
Б	29. извиђачи	57. мач	83. потпуковник	Ч
		58. медалја	84. пук	
8. барут	Ј	59. мета	85. пуковник	108. чакија
9. барутана		60. метак	86. пушка	109. чутурица
10. батальон	30. јатаган	61. мина	Р	
11. батерија		62. минобацач		
12. берета		63. митраљез	87. рат	Џ
13. бодеж	К	64. морнарица	88. ратник	
14. бомба		65. морнар	89. разарач	110. џефердар
15. бригада	31. кадет	66. мускета	90. разводник	
	32. калашњиков		91. ракета	Ш
В	33. калибар	Н	92. револвер	
	34. камашне		93. реденик	111. шајакача
16. вод	35. калпак	67. наредник	94. редов	112. шапка
17. водник	36. картеч	68. наредба		113. шарпел
18. војвода	37. капетан	69. наређење	С	114. шашка
19. војска	38. капрал			115. шинел
20. војник	39. карабин		95. сабља	116. шлем
	40. кацига	Њ	96. самострел	117. штаб
Г	41. кашикара		97. сачма	118. штит
	42. кинжал	70. њишан	98. стражар	
21. гелер	43. колт		99. стрела	
22. генерал	44. коњица	О		Т
23. грб	45. кокарда		100. танкета	
Д	46. команда	71. одељење	101. тенк	
	47. командир	72. орден	100. топ	
24. десант	48. копље	73. оклоп	101. топовњача	
25. десетар	49. кремен	74. оружје	102. топуз	
26. дивизија	50. кременџача		103. топузлија	
	51. кубура			

Литература

1. Бабац, Д., Најџел, Т.: *Армије на Балкану 1914 – 1918*, Београд, 2001.
2. Бабац, Д.: *Специјалне јединице југословенске војске у Априлском рату*, Београд, 2001.
3. Бабац, Д., Васић, Ч., Марковић, М.: *Црногорска војска 1896 – 1916*, Београд, 2001.
4. Т. А. Бељкова, С. В. Лазаревич: *Тематические группы военного жаргона на материалах русского и английского языков*, Ученые записки Нижегородской Академии МВД Р.Ф. №5, Н. Новгород, 2003.

5. Бјелајац, М.: *Неговање и борбене традиције у Војсци Југославије 1918–1941*, часопис Неговање и вредновање традиције Војске Југославије, Војно Издавачки Завод, Београд, 1993, стр. 35–44.
6. Бјелајац, М.: *Војно образовање и његов значај у Србији (1804 –2004)*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2003, стр. 169–180.
7. Венедиктова Људмила Николајевна: *Концепт «Война»» В языковой картине мира (Сопоставительное исследование на материале русского и английского языков)*, Тјумень, 2004.
8. *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.
- 9.9. Гроуз Ф.: *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*, Лондон, 1962.
10. 10. Животић, Р., Јововић, Б.: *Језик и стил ратне вештине*, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито,, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990.
11. Захарчук Оксана Александровна: *Универсальные характеристики и национально-культурная специфика военного жаргона*, Чельабинск, 2007.
12. Исаковић, Д.: „Познавање и употреба нашег и страних језика у војсци Југославије“, *Војно дело*, јануар/2000.
13. Коровушкин, В. П.: *Словарь русского военного жаргона*, Издательство Уральского университета, Екатеринбург, 2000.
14. Николе, Д.: *Јаничари*, Београд, 2007.
15. Николе, Д.: *Римско-византијска војска од IV до IX столећа*, Београд, 2006.
16. Скок, П.: *Етимолошки речник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1984.
17. Степина Татјана Александровна: *Психологические и лингвистические аспекты стереотипов русского воинского общения*, Пенза, 2005.
18. Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка*, Москва, 1960.

ФУНКЦИОНИСАЊЕ ЗАШТИТЕ И СПАСАВАЊА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ – ГРАДА

Бранко Бабић¹

Јединице локалне самоуправе, у складу са Законом о ванредним ситуацијама, Законом о локалној самоуправи и другим прописима, на територији надлежности регулишу функционисање заштите и спасавања, дефинишући: субјекте заштите и спасавања; надлежности органа општине; укључивање оспособљених правних лица и њихово активирање у систем; улогу грађана, удружења грађана и других организација; координацију и руковођење заштитом и спасавањем у ванредним ситуацијама; личну, узајамну и колективну заштиту; спровођење мера и задатака цивилне заштите; постављање повереника и заменика повереника; образовање јединице цивилне заштите опште намене; функционисање система јавног узбуњивања, постављање сирена; обуку и оспособљавање; планирање и програмирање; финансирање система заштите и спасавања; утврђивање штете; признања и награде и друга питања значајна за организацију и функционисање цивилне заштите. Рад обрађује место и улогу јединица локалне самоуправе у систему заштите и спасавања са тежиштем на организацији и припреми снага и средстава за деловање у ванредним ситуацијама.

Кључне речи: *јединице локалне самоуправе, заштита и спасавање, цивилна заштита*

Увод

Закон о ванредним ситуацијама² (у даљем тексту: Закон) дефинише да су јединице локалне самоуправе (у даљем тексту: општина – град) један од три основна субјекта система заштите и спасавања Р. Србије (у даљем тексту: ЗиС) и да обезбеђују изградњу јединственог система ЗиС на територији Републике Србије у складу са Законом, прописима, програмима, плановима и другим документима којима се уређује организација, развој, припремање и употреба снага и средстава ЗиС. Обавезне су да, пре свега, спроводе *превентивне мере ЗиС, затим мере заштите у случају непосредне опасности од елементарних непогода и других несрећа, мере*

¹ Др Бранко Бабић је пуковник у пензији и професор у Високој техничкој школи струковних студија у Новом Саду.

² Закон о ванредним ситуацијама са изменама и допунама Закона, „Службени гласник Р. Србије”, број 111/09, 92/11, 93/12

заштите када наступе елементарне непогоде и друге несреће, мере ублажавања и отклањања непосредних последица од елементарних непогода и других несрећа.

Да би са успехом могли предузимати прописане мере ЗиС, општине су обавезне да дефинишу *снаге заштите и спасавања* своје територије, као што су: штабови за ванредне ситуације; јединице цивилне заштите (у даљем тексту: ЦЗ); субјекти чија је редовна делатност заштита и спасавање, као и привредна друштва и друга правна лица; удружења која су оспособљена и опремљена за заштиту и спасавање, и да, уз помоћ ватрогасно-спасилачких јединица, полиције, Војске Србије, Црвеног крста Србије и Горске службе спасавања Србије могу спасити становништво и угрожена материјална и културна добра од опасности и последица елементарних непогода и других несрећа. Предузимањем планских и организованих радњи и поступака општине извршавају овај најважнији задатак.

Овлашћена правна лица су привредна друштва и друга правна лица којима је поверено вршење послова од посебног интереса у области телекомуникација, рударства и енергетике, железничког транспорта, метеорологије, хидрологије, сеизмологије, заштите од јонизујућег зрачења и нуклеарне сигурности, заштите животне средине, водопривреде, шумарства и пољопривреде, здравства, збрињавања и ветерине.

Оспособљена правна лица су привредна друштва и друга правна лица која су оспособљена и опремљена за ЗиС, као што су комунална, грађевинска, водопривредна, предузећа која газдују шумама, угоститељска, рударска и транспортна привредна друштва и друга правна лица, привредни субјекти из области приватног обезбеђења, привредна авијација, удружења, савези, друштва, и клубови из области ватрогаства, кинологије, ронилаштва, наутике, алпинизма, спелеологије, радио-аматерства, Горска служба спасавања, извиђачи и други субјекти од значаја за ЗиС.

У остваривању права и дужности у питањима ЗиС општине, преко својих органа, *обављају следеће послове*: 1) доносе одлуку о организацији и функционисању ЦЗ и обезбеђују њено спровођење у складу са јединственим системом ЗиС; 2) доносе план и програм развоја система ЗиС у складу са Дугорочним планом развоја ЗиС Р. Србије; 3) планирају и утврђују изворе финансирања за развој, изградњу и извршавање задатака ЗиС и развој и спровођење мера и задатака ЦЗ; 4) образују Штаб за ванредне ситуације; 5) непосредно сарађују са надлежном службом, другим државним органима, привредним друштвима и другим правним лицима; 6) остварују сарадњу са регијама и општинама суседних земаља; 7) усклађују своје планове ЗиС са Планом ЗиС у ванредним ситуацијама (у даљем тексту: ВрСи) Р. Србије; 8) одређују оспособљена правна лица од значаја за ЗиС; 9) обезбеђују телекомуникациону и информациону подршку за потребе ЗиС, као и укључење у телекомуникациони и информациони систем Службе осматрања, обавештавања и узбуњивања и повезују се са њим; 10) израђују и доносе Процену угрожености и План ЗиС у ВрСи (процену угрожености израђује надлежни орган у сарадњи са надлежном службом МУП-а, органима аутономне покрајине, општинским-градским штабом за ВрСи); 11) прате опасности, обавештавају становништво о опасностима и предузимају друге превентивне мере за смањење ризика од елементарних непогода и других несрећа; 12) набављају и одржавају средства за узбуњивање у оквиру система јавног узбуњивања у Р. Србији, учествују у изради студије покривености система јавног узбуњивања за територију општине; 13) организују, развијају и воде

личну и колективну заштиту; 14) формирају, организују и опремају јединице ЦЗ опште намене; 15) усклађују планове ЗиС у ВрСи са суседним општинама.

Ванредну ситуацију општина проглашава одмах по сазнању за опасност, а може бити проглашена и пошто је наступила ако се опасност није могла предвидети или се, због других околности, није могла прогласити одмах после сазнања. ВрСи може да се прогласи за општину (или за њен део) ако постоји непосредна опасност да ће захватити или ако је већ захватила део или целу територије општине. Одлуку о проглашењу – укидању ВрСи, на предлог штаба за ВрСи доноси – укида, за територију општине – председник општине, односно за територију града – градоначелник.

За координацију и руковођење ЗиС у ВрСи, као оперативно-стручно тело образује се *штаб за ванредне ситуације*, и то: за територију града – градски штаб за ВрСи, који образује скупштина града, а за територију општине – општински штаб за ВрСи, који образује скупштина општине. Штаб чине командант, заменик команданта штаба, начелник и чланови штаба који обавља следеће послове: 1) руководи и координира рад субјеката система и снага ЗиС у ВрСи на спровођењу утврђених задатака; 2) руководи и координира спровођење мера и задатака ЦЗ; 3) руководи и координира спровођење мера и задатака обнове, реконструкције и рехабилитације, узимајући у обзир потребе одрживог развоја и смањења угрожености и ризика од будућих ВрСи; 4) разматра и даје мишљење на предлог Процене угрожености и предлог Плана ЗиС у ВрСи; 5) прати стање и организацију система ЗиС и предлаже мере за њихово побољшање; 6) наређује употребу снага ЗиС, средстава помоћи и других средстава која се користе у ВрСи; 7) стара се о редовном информисању и обавештавању становништва о ризицима и опасностима и предузетим мерама за смањење ризика од катастрофа; 8) разматра организацију, опремање и обучавање јединица ЦЗ, овлашћених, оспособљених правних лица; 9) сарађује са надлежним органима ЗиС суседних држава у ВрСи; 10) наређује приправност – спремност за ВрСи; 11) процењује угроженост од настанка ВрСи; 12) израђује предлог годишњег плана рада и годишњи извештај о раду; 13) спроводи годишњи план рада; 14) доноси наредбе, закључке и препоруке; 15) сарађује са штабовима суседних општина; 16) именује повереника и заменика повереника ЦЗ у насељеним местима; 17) разматра и предлаже доношење одлуке о организацији ЗиС на територији општине, односно града; 18) подноси скупштини општине града на усвајање предлог годишњег плана рада и годишњи извештај о раду; 19) ангажује оспособљена правна лица и друге организације од значаја за општину. Градски штаб за ВрСи, поред наведених послова, координира и акцијама и операцијама ЗиС на подручју града и наређује штабовима за ВрСи градских општина предузимање мера и активности на ЗиС.

Командант градског штаба за ВрСи је градоначелник, а општинског штаба – председник општине, по положају. Заменик команданта градског – општинског штаба за ВрСи је заменик градоначелника – председника општине или члан градског или општинског већа. Начелник градског – општинског штаба за ВрСи је представник подручне организационе јединице Сектора за ВрСи МУП-а Р. Србије. За чланове градског – општинског штаба за ВрСи постављају се, по правилу, директори јавних комуналних предузећа и установа чија је делатност у вези са ЗиС, руководиоци органа општине, секретари окружних, градских и општинских организација Црвеног крста, стручњаци из појединих области ЗиС или друга лица. Начелника, заменика и чланове штаба за ВрСи општине, поставља и разрешава скупштина града – општине, на предлог градоначелника – председника општине.

Цивилну заштиту на нивоу општине – града чине лична, узајамна и колективна заштита, мере и задаци, повереници – заменици повереника ЦЗ и јединице ЦЗ, систем осматрања, обавештавања и узбуњивања, овлашћена и оспособљена правна лица, хуманитарне и друге организације опремљене и оспособљене за ЗиС и скуп активности које се односе на попу, материјално опремање, обучавање, оспособљавање, мобилизацију и активирање ЦЗ.

Ради остваривања личне, узајамне и колективне заштите органи општине обезбеђују и држе у исправном стању потребна средства и опрему за личну, узајамну и колективну заштиту³ и врше обуку запослених из области ЦЗ.

Ради ЗиС људи, материјалних и културних добара од опасности изазваних елементарним непогодама и другим несрећама спроводе се *задаци* ЦЗ, и то: 1) узбуњивање; 2) евакуација; 3) склањање и урбанистичке мере заштите; 4) збрињавање угрожених и настрадалих; 5) радиолошка, хемијска и биолошка заштита; 6) заштита од техничко-технолошких несрећа; 7) заштита од рушења и спасавање из рушевина; 8) заштита и спасавање од поплава и несрећа на води и под водом; 9) заштита и спасавање на неприступачним теренима; 10) заштита и спасавање од пожара и експлозија; 11) заштита од НУС; 12) прва и медицинска помоћ; 13) асанација терена; 14) очување добара битних за опстанак; 15) хитно успостављање неопходних служби од јавног интереса.

Ради реализације прописаних мера и задатака, *општине финансирају*: 1) припремање, опремање и обуку штабова за ВрСи, јединица ЦЗ, повереника и заменика повереника и трошкове спровођења мера ЗиС; 2) трошкове ангажовања оспособљених правних лица у складу са уговором за извршавање задатака ЗиС; 3) изградњу система за узбуњивање на својој територији; 4) прилагођавање подземних објеката (подземни пролази, тунели и други) за склањање и њихово одржавање, као и одржавање других заштитних објеката; 5) обуку становништва из области ЗиС; 6) санирање штета насталих природном и другом незгодом, у складу са материјалним могућностима; 7) друге потребе ЗиС у складу са Законом и другим прописима.

Акта општине у систему заштите и спасавања

Општина је одговорна да се, преко својих органа, а у складу са Уставом Републике Србије, Законом о ванредним ситуацијама и Законом о локалној самоуправи, „стара о заштити животне средине, доноси програме коришћења и заштите природних вредности и програме заштите животне средине” и да „*организује заштиту од елементарних и других већих непогода*, заштиту од пожара и ствара услове за њихово отклањање, односно ублажавање њихових последица”... Да би остварила овај сет задатака, а ради детаљнијег дефинисања послова ЗиС, градови – општине су прописали документа међу којима су најважнија:⁴

- Одлука о организацији и функционисању ЦЗ на територији града/општине
- Одлука о образовању градског/општинског штаба за ванредне ситуације

³ Уредба о обавезним средствима и опреми за личну, узајамну и колективну заштиту од елементарних непогода и других несрећа, „Службени лист Р. Србије”, број 3/11.

⁴ Свака општина је у „Службеном листу” прописала наведена документа. За потребе рада обрађено је 45 општина у Р. Србији.

- Годишњи план рада градског/општинског штаба за ванредне ситуације
- Пословник о раду градског/општинског штаба за ванредне ситуације
- Решење о постављању сирена, уређаја и средстава за јавно узбуњивање
- Одлука о покретању процеса израде процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа
- Закључак о спровођењу оспособљавања грађана за личну и колективну заштиту,
- Наредба о мобилизацији и учешћу у ЗиС у ВрСи
- Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица за ЗиС,
- Одлука о образовању јединица ЦЗ опште намене
- Програм за превентивну заштиту од елементарних и других непогода
- Одлука о заштити од елементарних и других већих непогода
- Закључак о образовању стручно-оперативног тима за ЗиС од елементарних непогода (поплава, земљотреса, ...).

Одлука о организацији и функционисању цивилне заштите на територији града – општине

На основу члана 15. Закона о ванредним ситуацијама, члана 18. Закона о локалној самоуправи и Статута града – општине, Скупштина је донела *Одлуку о организацији и функционисању цивилне заштите на територији града – општине*. Одлука, поред осталог, регулише: организацију и функционисање ЦЗ; надлежности органа општине и дужност градских органа у ЗиС; израду Процене угрожености и Плана ЗиС; постављање повереника и заменика повереника ЦЗ у насељеним местима; формирање јединица ЦЗ опште намене (у даљем тексту: ЈОН); уређује се укључивање оспособљених правних лица и њихово активирање; улога грађана, удружења грађана и других организација; координација и руковођење ЗиС у ВрСи; остваривање личне, узајамне и колективне заштите (у даљем тексту: ЛУИКЗ); спровођење мера и задатака ЦЗ; функционисање система јавног узбуњивања; обука и оспособљавање; планирање и програмирање; финансирање система ЗиС; утврђивање штете; признања и награде и друга питања од значаја за организацију и функционисање ЦЗ.

Одлуком су одређени и субјекти ЗиС на територији града – општине, као и њихови задаци у систему ЗиС: Скупштина града – општине; градоначелник; Градско веће; Градска управа и њени органи; оспособљена привредна друштва и друга правна лица значајна за ЗиС, грађани и удружења грађана и друге организације.

Надлежности субјеката заштите и спасавања

Субјекти ЗиС, у оквиру својих надлежности, права и обавеза, обезбеђују изградњу јединственог система ЗиС на територији општине, у складу са законом и другим прописима, Статутом општине, односно својим интерним актима.

Скупштина општине: 1) доноси одлуку о организацији и функционисању ЦЗ и обезбеђује њено спровођење; 2) доноси средњорочни и годишњи План и програм развоја система ЗиС; 3) планира и утврђује изворе финансирања за развој система ЗиС; 4) образује Општински штаб за ВрСи; 5) разматра висину насталих штета од еле-

ментарних непогода и одлучује о достави захтева за помоћ; 6) разматра годишњи извештај о раду и план рада Штаба; 7) извршава и друге задатке.

Општинско веће општине: 1) доноси процену угрожености за територију општине; 2) доноси План ЗиС у ВрСи; 3) одређује оспособљена правна лица од значаја за ЗиС и обезбеђује им накнаду стварних трошкова за спровођење припрема и ангажовање у извршавању мера и задатака ЦЗ; 4) образује општинску Комисију за процену штете настале од елементарних непогода, на предлог Штаба; 5) обезбеђује обавештавање становништва о опасностима на угроженом подручју; 6) доноси одлуке о накнади штете настале од последица елементарних и других несрећа; 7) прати реализацију превентивних мера ЗиС; 8) предлаже акта, која доноси Скупштина општине, а односе се на систем ЗиС; 9) образује и стара се о опремању јединица ЦЗ опште намене у насељеним местима; 10) стара се о набавци и одржавању средстава за узбуњивање, у оквиру система јавног узбуњивања у Р. Србији, и учествује у изради Студије покривености система јавног узбуњивања за територију општине; 11) доноси решење о постављању сирена, уређаја и средстава за јавно узбуњивање; 12) утврђује критеријуме за доделу признања и награда у области ВрСи, по предлогу Штаба; 13) доноси годишњи програм оспособљавања ЦЗ, у складу са утврђеним наставним плановима и програмима; 14) обавља и друге послове у складу са законом и другим прописима.

Председник општине: 1) стара се о спровођењу закона и других прописа из области ЗиС; 2) предлаже постављење чланова Штаба; 3) руководи ЗиС-ом и наређује мере утврђене законом и другим прописима; 4) усмерава и усклађује рад органа општинске управе, служби и правних лица чији је оснивач општина, у спровођењу мера ЗиС; 5) одлучује о увођењу дежурства у општинским органима и другим правним лицима у ВрСи; 6) одлучује о додели помоћи грађанима који су претрпели штете у ВрСи; 7) обезбеђује обављање стручних послова у области ЗиС на нивоу општине; 8) остварује сарадњу са суседним општинама, управним округом, Министарством унутрашњих послова и Војском Србије, ради усклађивања активности у ВрСи; 9) извештава Скупштину општине, о стању на терену и о предузетим активностима у ВрСи; 10) стара се о обезбеђењу средстава у буџету општине; 11) одлучује о мерама субвенционисања набавке прописаног минимума потребних средстава и опрему за ЛУиКЗ; 12) остварује међународну сарадњу општине у области ВрСи; 13) обавља и друге послове и задатке, у складу са законом и другим прописима. Председник општине, осим наведених, по предлогу Штаба: 1) предлаже процену угрожености за територију општине на усвајање; 2) предлаже план ЗиС у ВрСи, на усвајање; 3) доноси одлуку о проглашењу ВрСи у општини; 4) наређује активирање, опремање и обуку јединица ЦЗ опште намене; 5) наређује активирање оспособљених правних лица од значаја за општину, на предлог Штаба; 6) наређује евакуацију грађана, правних лица и материјалних добара са угроженог подручја и стара се о њиховом збрињавању; 7) стара се о организацији и спровођењу мобилизације грађана, правних лица и материјалних добара, ради њиховог укључења у активности ЗиС; 8) одлучује о организовању превоза, смештаја и исхране припадника јединица ЦЗ опште намене и грађана, који учествују у ЗиС становништва и материјалних добара у општини; 9) обавља и друге послове и задатке, у складу са законом и другим прописима и упутствима надлежних органа.

Општинска управа општине: 1) прати стање у вези са ЗиС у областима свог делокруга, доставља информације и предузима прописане мере; 2) учествује у изради процене угрожености територије општине; 3) учествује у изради појединих делова Плана ЗиС у ванредним ситуацијама; 4) учествује у припремама и спровођењу мере и задатака ЗиСЉиМД из своје области, које нареди Штаб (померање или евакуације становништва, збрињавање настрадалог становништва и друге мере); 5) стара се о вршењу послова урбанистичких мера ЗиС, из своје надлежности; 6) стара се о обезбеђењу телекомуникационе и информационе подршке, за потребе ЗиС; 7) стара се о обезбеђењу неопходних материјално-техничких средстава за рад Штаба; 8) обавештава Штаб о подацима, евидентираних по основу посебних закона и прописа из свог делокруга, који су од значаја за планирање, организовање и спровођење ЗиСЉиМД у општини; 9) организује у органима општине и непосредно спроводи превентивне мере, поступке ЛУиКЗ, поставља повереника ЦЗ, односно предузима активности ЗиС запослених и материјалних добара; 10) евидентира, уређује и води бригу о алтернативним могућностима за водоснабдевање; 11) обавља и друге послове ЗиС, прописане законом и другим прописима.

Стручни послови у области заштите и спасавања

Стручни, оперативни, плански и организациони послови у области ЗиС на територији општине обављају се у служби за послове ЗиС која је, начелно, у саставу Општинске управе. Служба обезбеђује непосредно спровођење, односно врши следеће послове: 1) носилац је активности израде процене угрожености територије општине; 2) носилац је активности израде плана ЗиС у ВрСи; 3) носилац је активности на изради плана функционисања ЦЗ и система осматрања и обавештавања (као део плана одбране општине); 4) носилац је активности на изради плана и програма развоја система ЗиС, на територији општине, у складу са Дугорочним планом развоја ЗиС Републике Србије; 5) носилац је активности у вези формирања, попуње, опремања и обучавања Штаба, повереника и јединица ЦЗ опште намене; 6) планира и припрема збрињавање угрожених, пострадалих, избеглих и евакуисаних лица у ванредним ситуацијама; 7) води евиденције у областима ЗиС, за потребе Штаба; 8) прати опасности, обавештава становништво о ситуацији и предузима превентивне мере за смањење ризика од елементарних непогода и других несрећа; 9) обавља послове у вези са набавком и одржавањем средстава за јавно узбуњивање и учествује у изради студије чујности за територију општине; 10) организује, развија и води ЛУиКЗ на територији општине; 11) стара се о ажурирању планских докумената ЗиС у ВрСи општине и о њиховом усклађивању са суседним општинама и другим надлежним субјектима; 12) припрема и организује извршење мобилизације јединица ЦЗ опште намене; 13) носилац је активности припреме прописа из области ЗиС из надлежности општине; 14) обавља стручне и административно-техничке послове за потребе Штаба; 15) носилац је активности по питању праћења, припремања и пријаве на конкурсе у области ЗиС; 16) остварује непосредну сарадњу са Одељењем за ВрСи Сектора за ВрСи МУП-а; 17) пружа стручну помоћ субјектима ЗиС у планирању својих задатака; 18) врши и друге послове из области ЗиС.

Место и улога месне заједнице у систему заштите и спасавања

Месна заједница, ради задовољавања потреба и интереса локалног становништва у области ВрСи, путем Савета месне заједнице: 1) предлаже поверенике ЦЗ и њихове заменике у насељеном месту на свом подручју; 2) обавештава Штаб о подацима са свог подручја који су од значаја за планирање, организовање и спровођење ЗиС људства и материјалних добара (у даљем тексту: ЉиМД); 3) учествује у спровођењу мера и задатака ЗиС ЉиМД на свом подручју које нареди Штаб (померање или евакуације становништва, збрињавање настрадалог становништва и друге мере); 4) учествује у организовању и оспособљавању грађана за спровођење ЛУиКЗ; 5) учествује у информисању грађана о опасностима од природних и других несрећа, последицама и мерама које се предузимају на заштити и отклањању последица на свом подручју; 6) у складу са својим могућностима, планира и обезбеђује средства за организовање и спровођење превентивних мера заштите од природних и других несрећа на подручју месне заједнице; 7) остварује сарадњу са општинском комисијом за процену штете настале од елементарних непогода на свом подручју; 8) учествује у формирању привремених радних јединица од својих грађана, ради спровођења мера за ублажавање и отклањање последица ВрСи на свом подручју; 9) по наређењу председника општине уводи дежурство у ВрСи.

Месна заједница, у складу са законом, одлуком о месној самоуправи, статутом месне заједнице и другим прописима, покреће и иницијативу за уградњу елемената ЗиС у акте везаних за планирање, уређење и развој насеља; прикупља и обједињава мишљење грађана о питањима од значаја за ВрСи; организује разне облике хуманитарне помоћи на свом подручју; предлаже усклађивање програма за изградњу комуналне инфраструктуре са потребама из области ЗиС; усмерава коришћење простора и одржавање објеката на територији месне заједнице сходно потребама ЗиС; остварује сарадњу у области ЗиС у ВрСи са привредним друштвима и предузетницима, као и невладиним организацијама и цивилним друштвима на својој територији.

Укључивање оспособљених правних лица, других привредних друштава и предузетника

Оспособљена правна лица од значаја за ЗиС (у даљем тексту: ОПЛ) јесу привредна друштва и друга правна лица на територији општине, која обављају комуналну, грађевинску, урбанистичку, угоститељску, трговинску, транспортну, здравствену, социјалну, ветеринарску, пољопривредну, прехранбену и сличну делатност, односно делују у области ватрогаства, образовања, хуманитарних активности, заштите животне средине, рекреације, комуникације, информисања, наутике, радио-аматерства, алпинизма, извиђаштва, ронилаштва и другим областима, а која су у погледу људског потенцијала, опремљености и других капацитета припремљени за извршавање одређених задатака и мера ЗиС ЉиМД и животне средине. Општинско веће посебним актом одређује ОПЛ, по предлогу Штаба дефинише се делокруг и начелни задаци, планира се ангажовање у реализацији назначених задатака ЗиС сходно изводу из Процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа и Плана ЗиС у ВрСи општине. Ангажовање ОПЛ остварују кроз: фор-

мирање интервентних тимова од својих снага и средстава за спровођење мера ЗиС и отклањање насталих последица; стручно оспособљавање запослених за спровођење планираних задатака ЗиС; спровођење других припрема које омогућавају успешно деловање у случају ВрСи. Активирање ОПЛ наређује председник општине, на предлог Штаба. Накнада стварних трошкова за спровођење припрема и ангажовање у извршавању мера и задатака ЦЗ ОПЛ обезбеђује се уговором, који закључује председник општине или лице које он овласти.

Друга привредна друштва и предузетници спроводе превентивне мере, поступке ЛУиКЗ, односно предузимају активности за ЗиС својих запослених и материјалних добара у току и после природне и друге несреће ради хитне нормализације живота и рада и спречавају ширења последица у пословним зградама и другим објектима рада, у оквиру јединственог система ЗиС у општини. За припрему за ЗиС од елементарних непогода и других несрећа одговоран је руководиоца привредног друштва, односно предузетник. Привредна друштва, односно предузетници, власници електронских комуникационих мрежа и информационих система и веза, залиха воде, хране, медицинске опреме и лекова, енергената, одеће, обуће, грађевинског и другог материјала неопходног за извршавање задатака ЗиС омогућавају њихово коришћење у акцијама ЗиС ЉиМД, уз накнаду која се исплаћује по тржишним ценама.

Грађани, групе грађана, удружења грађана, професионалне и друге организације

Грађани и групе грађана (у даљем тексту: грађани) дужни су да учествују у ЗиС, испуњавању прописане обавезе за потребе ЗиС, спроводе прописане и наређене мере и задатке ЦЗ, у складу са законом и то: 1) да се организују за ЗиС у оквирима ЛУиКЗ; 2) да учествују у обавези давања материјалних средстава; 3) да прихвате распоред у Штаб, за повереника и у јединице ЦЗ; 4) да се обучавају за спровођење поступака ЛУиКЗ; 5) да се одазову позиву надлежног органа ЦЗ; 6) да учествују у вежбама ЦЗ; 7) да податке од значаја за ЗиС без одлагања доставе надлежном органу; 8) да дају податке потребне за вођење евиденција од значаја за ЗиС; 9) да на угроженим и настрадалим подручјима учествују у отклањању опасности и поступају у складу са упутствима повереника ЦЗ.

Поред наведених дужности, грађани имају право: да траже оцену здравствене способности за учешће у ЦЗ; право да добровољно учествују у ЦЗ; право на превоз, смештај и исхрану за време учешћа у ЗиС; право на накнаду за уништenu или оштећену имовину, дату за потребе ЗиС.

Удружења грађана, професионалне и друге организације (у даљем тексту: удружења) у складу са кадровским и материјално-техничким могућностима: 1) врше информисање и оспособљавање својих чланова за ЗиС; 2) уграђују у своје програме рада, организују и спроводе задатке и мере којима се обезбеђује учешће њихових чланова, средстава и опреме у ЗиС; 3) врше пријем за привремени смештај ЉиМД са угроженог подручја у стамбене и друге објекте и просторије погодне за смештај угроженог становништва и материјалних добара, са којима располажу, по наређењу Штаба; 4) обавештавају Штаб о подацима који су од значаја за планира-

ње, организовање и спровођење ЗиС ЉиМД; 5) по примљеном наређењу уводе дежурство у ВрСи. У припреми и спровођењу задатака из области ЗиС, у оквиру своје редовне делатности, удружења учествују у складу са законом, својим статутима и правилима међународног права.

Координација и руковођење заштитом и спасавањем у ванредним ситуацијама

Координација и руковођење ЗиС у ВрСи у општини врши се у складу са законом и другим прописима, сходно карактеру ванредне ситуације. Активности повереника и јединица ЦЗ опште намене у насељенима местима, као и оспособљених правних лица, координира и њима руководи Штаб. Специјализованим јединицама ЦЗ, односно активностима оспособљених правних лица упућених ради деловања на територији општине, руководи Окружни штаб за ВрСи у граду. Снагама за ЗиС ангажованим у акцијама и операцијама у којима учествују и снаге МУП-а, на територији на којој је проглашена ВрСи, непосредно руководи надлежни орган МУП-а.

Општински штаб за ванредне ситуације, као стручно-оперативно тело, образује се за координацију и руковођење ЗиС у ВрСи на територији општине. Штаб образује, својом посебном одлуком, скупштина општине. Одлуком се утврђује састав, начин постављења чланова, уређује начин одлучивања, однос и сарадња са другим органима, образовање стручно-оперативних тимова и друга питања везана за рад Штаба, у складу са законом и другим прописима. Штаб обавља следеће послове: 1) руководи и координира рад субјеката система ЗиС и снага ЗиС у ВрСи на спровођењу утврђених задатака; 2) руководи и координира спровођење мера и задатака ЦЗ; 3) разматра и даје мишљење на предлог Процене угрожености и предлог Плана ЗиС у ВрСи; 4) прати стање и организацију ЗиС и предлаже мере за њихово спровођење; 5) наређује употребу снага ЗиС, средстава помоћи и других средстава која се користе у ВрСи; 6) стара се о развијању свести и културе безбедности грађана у области заштите, спасавања и смањења ризика од катастрофа, и ради тога врши редовно информисање и обавештавање становништва о ризицима и опасностима и предузетим мерама; 7) развија и остварује сарадњу са медијима у области промовисања политике смањења ризика од катастрофа и извештавања пре, током и после ВрСи; 8) разматра организацију, опремање и обучавање јединица ЦЗ опште намене и оспособљених правних лица за ЗиС; 9) сарађује, по потреби, са надлежним органима ЗиС суседних држава, у ванредним ситуацијама; 10) процењује угроженост од настанка ванредне ситуације; 11) наређује приправност – спремност за ванредне ситуације; 12) остварује сарадњу са штабовима суседних општина, окружним, покрајинским и Републичким штабом за ванредне ситуације; 13) именује поверенике и заменике повереника ЦЗ у месним заједницама на територији општине; 14) разматра и предлаже доношење одлуке о организацији ЗиС на територији општине; 15) наређује евакуацију становништва и доноси одлуку о обиму евакуације и категоријама становништва које се евакуише; 16) ангажује оспособљена правна лица од значаја за ЗиС на територији општине; 17) доноси наредбе, закључке и препоруке; 18) израђује предлог годишњег плана рада и годишњи извештај о раду и спроводи га; 19) обавља и друге послове у складу са законом и другим прописима.

У случају ВрСи Штаб може наредити: мобилизацију јединица ЦЗ опште намене, грађана и материјалних средстава; посебан режим обављања одређених комуналних делатности; посебне мере и поступке хигијенско-профилактичког карактера; посебан режим саобраћаја или забрану саобраћаја локалним путевима; одређивање другачијег распореда радног времена; посебне приоритете у испоруци комуналних и других производа и пружању услуга (воде, грејања, гаса, електричне енергије, локални превоз, друмски превоз и сл.); привремену забрану приступа и кретања у појединим угроженим подручјима; привремену забрану коришћења одређених покретних и непокретних ствари власницима, односно корисницима; обезбеђење одржавања реда и контроле поштовања наређених мера од становништва и правних лица у организовању и спровођењу евакуације и других активности у ЗИС; корисницима, односно власницима стамбених зграда, станова, пословних просторија и других зграда, примање на привремени смештај угрожених лица из угроженог подручја; власницима, односно држаоцима превозних средстава, грађевинских и пољопривредних машина и других уређаја, опреме и алата, да та средства, у исправном стању и са радном снагом, као и корисницима, власницима, односно држаоцима одеће, обуће, хране и других материјалних средстава, стављање тих средства на располагање надлежном органу; делимично или потпуно рушење објекта; истовар или уклањање материјала; сечу стабала; прокопавање канала; ојачање насипа; уништавање контаминираних ствари, зараженог биља, биљних производа и хране; евакуацију и збрињавање сточног фонда; уништавање инсеката и заражених и оболелих животиња; успостављање снабдевања неопходним намирницама, електричном и топлотном енергијом, гасом, услуге здравствене и социјалне заштите, водовода и канализације, саобраћаја, ПТТ и друге услуге и мере.

Остваривање личне, узајамне и колективне заштите

Личну, узајамну и колективну заштиту непосредно спроводе грађани и запослени у стамбеним и пословним зградама, у јавним и другим објектима, предузећима, установама и другим организацијама и у насељеним местима општине, чиме се обезбеђује прво организовано пружање неопходне помоћи у ЗИС ЛЪМикД, кроз међусобно упозоравање на опасност, спасавање и смештај угрожених и настрадалих лица и имовине и примену других мера и поступака. Ради остваривања ЛУиКЗ, органи општине, привредна друштва и друга правна лица обезбеђују и држе у исправном стању прописани минимум потребних средстава и опрему за ЛУиКЗ од елементарних непогода и других несрећа и врше обуку запослених из области ЦЗ. Грађани и власници стамбених зграда, односно кућа, дужни су да набаве и држе у исправном стању прописани минимум потребних средстава и опрему за личну, узајамну и колективну заштиту. Служба, у сарадњи са Одељењем за ВрСи у граду, припрема упутства и друге публикације, којима ће се вршити едукација становништва о поступцима у могућој или насталој ситуацији. У реализацију наведених активности укључују се и савети месних заједница и повереници ЦЗ. Општина може увести мере субвенционисања набавке прописаних средстава за заштиту.

Спровођење мера и задатака цивилне заштите

Субјекти система ЗиС на територији општине, у складу са својим делокругом, кроз своје програме рада, планове и друга документа којима се уређује организација, развој, припремање и употреба снага и средстава ЗиС, припремају, односно спроводе мере ЦЗ, а нарочито: 1. *превентивне мере* (успостављење Националне стратегије ЗиС у ванредним ситуацијама; процену ризика и угрожености од елементарних непогода и других несрећа; мере при изградњи објеката који могу угрожити животе људи и материјална добра; изградњу одбрамбених насипа и регулисање водотокова; противградну одбрану; разбијање леда на реци; противпожарне мере; мере којима се спречава експлозија убојних средстава, неконтролисано ослобађање, изливање или растурање штетних или чврстих, хемијских и радиоактивних материјала; откривање и прогнозирање развоја и кретања елементарних непогода; организовање система осматрања, обавештавања и узбуђивања; епидемиолошке, ветеринарске и друге мере којима се спречавају природне и техничке несреће или ублажава њихово дејство); 2. *мере заштите у случају непосредне опасности од елементарних непогода и других несрећа* (прикупљање података о наступајућој елементарној непогоди и другој несрећи са проценом њеног дејства и могућих последица; обавештавање и узбуђивање становништва и надлежних органа; активирање Штаба; активирање оспособљених правних лица; мобилизацију јединица ЦЗ опште намене и материјалних средстава; распоређивање људства и технике на најугроженија подручја; планирање учешћа специјализованих јединица ЦЗ, полиције, Војске Србије и других снага; посебне мере физичког обезбеђења потенцијално угрожених објеката; регулисање саобраћаја на угроженим подручјима и друге мере); 3. *мере заштите када наступе елементарне непогоде и друге несреће* (хитно снимање ситуације на терену; организовано учешће људства и средстава у ЗиС становништва и материјалних добара; извршавање задатака Штаба, оспособљених и осталих привредних друштава и других правних лица, јединица ЦЗ и грађана у спасавању угроженог становништва и материјалних добара - евакуација, збрињавање, пружање прве медицинске помоћи и др. - уз процену потребе за пружањем помоћи; координација и предузимање других мера на спречавању и смањењу последица елементарних непогода и других несрећа); 4. *мере ублажавања и отклањања непосредних последица од елементарних непогода и других несрећа након њиховог престанка* (радње којима се стварају услови за нормалан живот и рад на угроженом подручју; прикупљање података, процену и утврђивање висине настале штете; организовање прикупљања и расподеле помоћи; и друге мере).

Ради ЗиС људи, материјалних и културних добара од опасности изазваних елементарним непогодама и другим несрећама, субјекти на територији општине спроводе задатке ЦЗ. То су: 1) *узбуђивање* (обавештавање о непосредно наступајућој или већ насталој опасности); 2) *евакуација* (планско, организовано и привремено премештање људи, животиња, материјалних и културних добара, органа општине, привредних друштава и других правних лица са угроженог подручја на територију на којој не постоји опасност и која пружа услове за живот и заштиту); 3) *склањање и урбанистичке мере заштите* (плански размештај опасних објеката; привремено померање становништва; изградња склоништа и других заштитних објеката, прилагођавање подрумских и других просторија, израда рововских објеката у складу са прописаним

техничким условима); 4) *збрињавање угрожених и настрадалих* (пружање хитног смештаја, здравствена заштита, снабдевање храном и пијаћом водом, спајање раздвојених породица, психолошка подршка и стварање других услова за живот угроженим, пострадалим, избеглим и евакуисаним лицима); 5) *радиолошка, хемијска и биолошка заштита* (мере и поступци који се организују и спроводе ради спречавања, ублажавања и отклањања последица РХБ контаминације); 6) *заштита од техничко-технолошких несрећа* (заштита од удеса у којима су угрожени животи и здравље људи, материјална добра и животна средина, обухвата неопходне мере за спречавање и отклањање последица од удеса, у складу са законом и другим прописима); 7) *заштита од рушења и спасавање из рушевина* (спроводи се као превентивна мера у оквиру просторног и урбанистичког планирања, уз примену грађевинско-техничких и других мера, затим путем радњи и поступака за извиђање рушевина, проналажење лица затрпаних у рушевинама, осигурање оштећених и померених делова конструкција зграда и објеката ради спречавања даљег рушења, спасавање затрпаних односно њихово извлачење изван зоне рушења, мере прве помоћи и хитне медицинске помоћи, као и раскрчивања и других мера); 8) *ЗиС од поплава и несрећа на води и под водом* (одржавање и ојачавање оштећених објеката за заштиту од поплава, осматрање и извиђање стања водостаја, збуњивање, евакуација становништва и материјалних добара из угрожених подручја, планирање и обезбеђење превоза и прелаза преко реке, одстрањивање воде из поплавлених објеката, проналажење и извлачење настрадалих и утоплених, збрињавање угроженог становништва и санирање последица изазваних поплавама, спровођење ЗиС људи и материјалних добара угрожених леденим баријерама реке, оштећењем или рушењем моста на реци, као и других несрећа на води и под водом); 9) *ЗиС на неприступачним теренима*; 10) *ЗиС од пожара и експлозија* (спроводи се по посебном закону у виду превентивних мера кроз: просторно и урбанистичко планирање; обезбеђивање условног складиштења запаљивих и експлозивних материја у стамбеним, привредним и другим објектима; опремање средствима ЗиС; оспособљавање за гашење почетних пожара, односно кроз оперативно гашење пожара ангажовањем професионалних ватрогасно-спасилачких јединица и доброволјних ватрогасних друштава и јединице ЦЗ); 11) *заштита од неексплодираних убојних средстава* – НУС (поступци у вези заосталих експлозивних средстава и остатака из рата, средстава заосталих после експлозија складишта убојних средстава, одбачених убојних средстава из нелегалног поседа); 12) *прва и медицинска помоћ* (сви облици прве помоћи, самопомоћи и узајамне помоћи и даљег збрињавања повређених и оболелих уз ангажовање Црвеног крста, односно прве медицинске помоћи путем Дома здравља и служби и организација социјалне заштите); 13) *асанација терена* (предузимање санитарно-хигијенских и санитарно-техничких мера на терену, у насељу и објектима, у циљу спречавања настанка и ширења заразних болести, епидемија и других штетних последица по становништво и материјална добра, уклањање и сахрањивање лешева, уинулих животиња, као и уклањање отпадних и других материја, мере дезинфекције, дезинсекције и дератизације); 14) *очување добара битних за опстанак* (обухвата очување објеката за водоснабдевање; одржавање потребног обима пољопривредне и друге производње и опстанак биљног и животињског фонда кроз обезбеђење и чување потребних количина и врста добара неопходних за живот становништва, од стране привредних дру-

штава и пољопривредника; као и очување културно-историјских, материјалних и других битних добара у условима елементарних непогода и других несрећа); 15) *хитно успостављање неопходних служби од јавног интереса* (предузимање потребних мера и радњи за успостављање њихове нарушене функције, као што су снабдевање неопходним намирницама, електричном и топлотном енергијом, гасом, услуге здравствене и социјалне заштите, водовода и канализације, саобраћаја, ПТТ и друге услуге). Наведени задаци спроводе се у складу са законом и посебним прописима надлежних органа у областима појединих задатака ЦЗ. У спровођењу задатака ЦЗ учествују сви органи – субјекти у оквиру својих надлежности. Спровођење задатака ЦЗ на територији општине реализује се у оквиру јединственог система ЗиС управног округа и укључује и употребу специјализованих јединица ЦЗ, као и одговарајућу сарадњу са надлежним органима државне управе и другим надлежним органима.

Постављање повереника цивилне заштите

Повереници ЦЗ и заменици повереника (у даљем тексту: повереници) постављају се ради обављања послова ЗиС у насељеним местима, делу насеља, стамбеним зградама и селима и привредним друштвима и другим правним лицима. Повереници у насељеним местима постављају се по просторно одређеним квартовима, односно рејонима, на највише до 450 становника. Квартове и рејоне утврђује Штаб, у сарадњи са саветом месне заједнице. Поверенике и заменике повереника у насељеним местима поставља Штаб, на предлог савета месне заједнице, односно службе. У привредном друштву и другом правном лицу поверенике поставља директор, односно руководилац, зависно од организационе структуре, просторног организовања и деловања и броја запослених, у сарадњи са Штабом. Повереници предузимају непосредне мере за учешће грађана и запослених у спровођењу мера и задатака ЦЗ, ЛУиКЗ и руководе јединицама ЦЗ опште намене. Деловање и задаци повереника утврђују се упутством за рад повереника ЦЗ.

Образовање јединица цивилне заштите опште намене

За извршавање задатака ЦЗ у општини, као оперативне снаге, образују се, опремају и оспособљавају јединице ЦЗ опште намене. Оне се у насељеним местима образују у јачини екипе – одељења у сваком рејону, од радноспособног становништва, распоређивањем здравствено способних лица старости од 16 до 60 (мушкарци), односно од 16 до 55 година (жене), а у њих се могу распоредити и добровољци. Јединице ЦЗ опште намене образују општинско веће, по предлогу Штаба, а у привредном друштву и другом правном лицу образују се од запослених. По питању образовања ЈОН остварује се сарадња са Штабом. Јединице ЦЗ опште намене оспособљавају се за извршавање обимних и мање сложених задатака, а нарочито: локализовање и гашење почетних и мањих пожара и шумских пожара и пожара у пољопривреди, учешће у заштити од поплава, указивање прве помоћи, одржавање реда, учешће у збрињавању угроженог становништва, помоћ у асанацији терена и обављање других активности. Своје задатке извршавају самостално, према упутству повереника или према посебним упутствима – као испомоћ специјализованим

јединицама ЦЗ. Опремају се одговарајућом опремом и материјално-техничким средствима за личну заштиту припадника и за спровођење мера и извршавање задатака ЦЗ. Опрему и материјално-техничка средства обезбеђује орган који је организовао ЈОН. Обавезе служења у цивилној заштити ослобађају се труднице, мајке, самохрани очеви и стараоци малолетника млађих од 15 година. Ова лица ангажују се на пословима ЗиС у складу са законом. Обавезе служења у цивилној заштити ослобађају се и грађани, ако њихову здравствену способност, за учешће у цивилној заштити, утврђује изабрани лекар дома здравља. Лица која су позвана на извршење задатака ЦЗ имају право на накнаду за: превоз, смештај и исхрану, на накнаду зараде, здравствену заштиту, права из пензијско-инвалидског и здравственог осигурања, примену мера безбедности и здрављу на раду, једнократну новчану помоћ, под условима и на начин утврђен законом и другим прописима.

Функционисање система јавног узбуњивања

Општина, у оквиру својих права и дужности, у оквиру јединственог система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања, извршава прописане обавезе, и то: 1) обезбеђује телекомуникациону и информациону подршку за потребе ЗиС, као и укључење у телекомуникациони и информациони систем јединствене службе осматрања, обавештавања и узбуњивања и повезује се са њим; 2) путем својих органа и служби и правних лица из своје надлежности и оспособљених правних лица прати опасности на подручју општине и шире, и информише надлежне органе о истима; 3) обавештава становништво о опасностима и ризицима од елементарних непогода и других несрећа; 4) набавља и одржава средства за узбуњивање, у оквиру система јавног узбуњивања у Републици Србији; 5) учествује у изради Студије покривености система јавног узбуњивања за територију општине; 6) доноси решење о постављању сирена, уређаја и средстава за јавно узбуњивање; 7) извршава и друге задатке, у складу са прописима и техничким нормативима за планирање, изградњу и одржавање система за јавно узбуњивање. О формирању општинског ситуационог центра за праћење стања и управљања у ВрСи одлучује, посебним актом, општинско веће на предлог Штаба. Општина, у извршавању послова остварује непосредну сарадњу са Одељењем за ванредне ситуације, односно Оперативним центром. Власници пословних, стамбених и других зграда и објеката дужни су да за потребе система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања омогуће инсталирање сирена и других одговарајућих уређаја и средстава система осматрања, обавештавања и узбуњивања на тим објектима и омогуће приступ за њихово одржавање, уз уважавање мера заштите људи и животне средине.

Обучавање и оспособљавање

У општини се врши оспособљавање и обучавање Штаба, повереника ЦЗ и јединица опште намене, као и обучавање становништва, у складу са законом. Припадници ЦЗ обучавају се и оспособљавају за извршавање задатака цивилне заштите кроз курсе, семинаре, тренинге и вежбе. Поред обучавања и оспособљавања, Штаб организује и обуку оспособљених правних лица, који се укључују у систем ЗиС. Обучава-

ње и оспособљавање врши се по годишњем програму оспособљавања, који доноси Општинско веће, у складу са утврђеним наставним плановима и програмима и другим критеријумима. Вођење евиденције оспособљавања и обучавања, као и послове у вези с остваривањем права грађана по овом основу, обавља Служба.

Планирање и програмирање система заштите и спасавања

Планирање и програмирање система ЗиС на територији општине врши се у складу са законом и ближим прописима. У планирању и програмирању општина извршава следеће послове: 1) израђује и доноси Процену угрожености и План ЗиС у ВрСи; 2) доноси План и програм развоја система ЗиС, на територији општине у складу са Дугорочним планом развоја ЗиС Републике Србије; 3) усклађује своје планове ЗиС са Планом ЗиС у ВрСи Републике Србије; 4) усклађује План ЗиС у ВрС и са суседним јединицама локалне самоуправе; 5) израђује посебан План функционисања ЦЗ, као део Плана одбране општине, по посебним прописима; 6) сачињава екстерни План заштите од удеса на својој територији, који је саставни део Плана ЗиС у ВрСи, на основу извештаја о безбедности и планова заштите од удеса привредних друштава и других правних лица на територији општине, као и података о удесима са прекограничним ефектима.

У планирању и програмирању система ЗиС, општина остварује сарадњу са Одељењем за ВрСи Сектора за ВрСи и другим надлежним органима државне управе, као и надлежним органима Аутономне Покрајине Војводине. Проценом угрожености обухвата се могућа угроженост територије општине за: елементарне непогоде – земљотрес, поплава, олуја, јаке кише, атмосферска пражњења, град, суша, снежни наноси, екстремне температуре ваздуха, нагомилавање леда на реци, епидемија заразних болести, епидемија сточних заразних болести, појава биљних штеточина; техничко-технолошке несреће – удесе: пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес у друмском, речном, железничком и авио саобраћају, рушење брана, рушење моста, хаварија на електроенергетским, нафтним и гасним постројењима, акциденти при руковању хемијским, радиоактивним и нуклеарним материјама.

Проценом угрожености идентификују се извори могућег угрожавања, сагледавају могуће последице, потребе и могућности спровођења мера и задатака ЗиС од елементарних непогода и других несрећа. Општинско веће, на основу процене угрожености, утврђује за које се врсте елементарних непогода и техничко-технолошких несрећа – удеса и опасности израђују планови заштите и спасавања у ВрС на нивоу општине и одређује органе који учествују у њиховој изради.

Финансирање система заштите и спасавања

Систем ЗиС финансира се из буџета општине и других извора, у складу са законом и другим прописима, и то: 1) припремање, опремање и обука Штаба, повереника и јединица ЦЗ; 2) трошкови спровођења мера и задатака ЦЗ; 3) трошкови спровођења оперативних мера ЗиС у ВрСи; 4) трошкови ангажовања оспособљених правних лица, у складу са уговором за извршавање задатака ЗиС; 5) изградња и одржавање система за узбуњивање на територији општине; 6) прилагођавање и одржавање обје-

ката за склањање, као и других објеката од значаја за ЗиС; 7) обука становништва за личну, узајамну и колективну заштиту; 8) трошкови санирања штета насталих услед елементарних непогода и других несрећа, у складу са материјалним могућностима; 9) друге потребе ЗиС, у складу са законом и другим прописима.

Финансирање задатака обезбеђује се одлуком о буџету општине за текућу годину, из средстава исказаних на посебним позицијама за ВрСи, као и другим наменским апропријацијама, односно из сталне буџетске резерве. Под средствима за финансирање из других извора подразумевају се средства прибављена путем прилога, донација, поклона и помоћи, као и из других извора у складу са законом и другим прописима. Из средстава самодоприноса, по одлуци Савета месне заједнице, могу се финансирати потребе санирања штета насталих услед елементарних непогода и других несрећа, у складу са материјалним могућностима. Додатна средства за финансирање припреме, спровођења и развоја програма, пројеката и других активности у области смањивања ризика, управљања и реаговања у ванредним ситуацијама, општина обезбеђује путем конкурса из буџетског фонда за ВрСи Републике Србије, у складу са посебним прописима.

Утврђивање штете

Утврђивање и процена штете од ВрСи врши се у складу са прописаном методологијом и номенклатуром. Штете услед елементарних непогода и других несрећа на територији општине, процењује општинска комисија за процену штета коју образује Општинско веће (у даљем тексту: комисија). Актом о образовању комисије уређује се начин њеног рада, образовање потребног броја стручних комисија за процену штета, рок завршетка процене, примена методологије за процену штета, обједињавање рада свих стручних комисија за процену штета на територији општине и пружање потребне помоћи, израда збирног извештаја о процењеним штетама на територији општине, достава истог на усвајање, и други подаци. Комисија процењује непосредне штете на оштећеним и уништеним објектима, земљиштима, средствима, материјалним и културним добрима, настале трошкове изазвани директним и индиректним штетама. Штете се процењују на свим средствима и добрима која су претрпела штету, без обзира на то да ли су осигурана или не, односно грађени са или без грађевинске дозволе.

Признања и награде

За остварене нарочите успехе у организовању и спровођењу задатака ЦЗ и других послова у области ЗиС, органима и службама, Штабу и стручно-оперативним тимовима Штаба, јединицама ЦЗ опште намене, повереницима ЦЗ, оспособљеним и другим привредним друштвима и другим правним лицима, односно заслужним појединцима, додељују се признања и награде. Предлог за доделу признања и припрема Штаб, у складу са прописаним критеријумима од стране Општинског већа. Признања и награде се уручују поводом Светског дана ЦЗ – 1. марта, на свечаној седници Штаба, односно поводом Дана општине на свечаној седници скупштине општине. Признања и награде уручује председник општине. О додељеним признањима и наградама у области ВрСи евиденцију води Служба.

Прелазне и завршне одредбе

Општински органи који су Одлуком овлашћени за доношење прописа ради њеног извршења треба да донесу прописе у року од 60 дана од дана ступања на снагу Одлуке. Активности израде и усвајања процене угрожености територије општине треба да буде реализовано у року од 90 дана од дана ступања на снагу Одлуке. Активности израде и усвајања Плана ЗиСу ВрСи општине треба да буду реализоване у року од 60 дана од дана усвајања Процене угрожености територије општине. О благовременој припреми финансирања система ЗиС, ради уградње у буџет општине за сваку календарску годину, стара се председник општине. На поднеске и друга акта у вези с остваривањем права по питањима ВрСи, поднетих органима општине, не плаћа се такса. Оспособљена правна лица усклађују своје опште акте са Одлуком у року од 90 дана од дана њеног ступања на снагу, односно раде планска документа за своје ангажовање у реализацији назначених задатака ЗиС у року од 60 дана од дана добијања извода из Процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа, односно извода из Плана ЗиС у ВрСи општине.

Одлука о образовању градског – општинског штаба за ванредне ситуације

Одлука о образовању Општинског штаба за ВрСи донета је на основу члана 15. и члана 33. Закона о ВрСи, члана 10. Уредбе о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације⁵ и Статута општине.

Општински штаб за ВрСи општине чине командант Штаба, заменик команданта Штаба, начелник и чланови Штаба. Командант Штаба је председник општине, по положају. Заменик команданта Штаба је заменик председника општине или члан Општинског већа општине. Начелник Штаба је стручно лице – представник подручне организационе јединице надлежне службе МУП-а.

Чланови Штаба су: 1) чланови Општинског већа општине у чијем делокругу су послови из области: здравља, пољопривреде, водопривреде и шумарства, рада и социјалне политике, заштите животне средине; 2) представници унутрашњих организацијских јединица Општинске управе општине у чијем делокругу су послови из области: саобраћаја, грађевине, енергетике, јавног информисања, трговине и услуга; 3) руководиоци јавних предузећа, привредних друштава, руководиоци организационих јединица одбране, полиције, хуманитарних организација, удружења грађана, других правних лица и установа у чијем делокругу су послови од значаја за ЗиС у ванредним ситуацијама; 4) радник Општинске управе општине, задужен за стручне и административно-техничке послове у области ВрСи. Састав Штаба може да чини и помоћно особље (возачи, курири и др.). Заменика команданта, начелника и чланове Штаба поставља и разрешава Скупштина општине, на предлог председника општине.

⁵ Уредбе о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације, „Службени лист Р. Србије”, број 98/2010.

Штаб обавља следеће послове и задатке: руководи и координира рад субјеката система ЗиС и снага ЗиС у ВрСи на спровођењу утврђених задатака; руководи и координира спровођење мера и задатака ЦЗ; разматра и даје мишљење на предлог Процене угрожености и предлог Плана ЗиС у ВрСи; прати стање и организацију ЗиС и предлаже мере за њихово побољшање; наређује употребу снага ЗиС, средстава помоћи и других средстава која се користе у ВрСи; стара се о редовном информисању и обавештавању становништва о ризицима и опасностима и предузетим мерама; разматра организацију, опремање и обучавање јединица ЦЗ, овлашћених, оспособљених правних лица; сарађује са надлежним органима ЗиС суседних држава у ВрСи; процењује угроженост од настанка ВрСи; доноси наредбе, закључке и препоруке; сарађује са штабовима суседних општина; именује повереника заштите и заменика повереника у насељеним местима; разматра и предлаже доношење одлуке о организацији ЗиС на територији општине; ангажује оспособљена правна лица и друге организације од значаја за општину.

Поред наведених активности Штаб спроводи и активности на разматрању спремности за организовани одговор на ризике и претње и упознаје се са достигнутим степеном развоја и изградње система ЗиС. За остваривање функција за чланове Штаба организује се и спроводи обучавање, оспособљавање и стручно усавршавање.

Штаб доноси пословник о свом раду који садржи: начин припремања седница Штаба, утврђивање дневног реда, заказивање и вођење седница, начин расправе и одлучивања и друга питања од значаја за његов рад.

Штаб доноси годишњи план рада, на предлог надлежне службе, односно надлежног органа општине.

У извршавању послова и задатака из своје надлежности, Штаб доноси наредбе, закључке и препоруке. Наредбом се одлучује о употреби снага и средстава ЗиС, средстава помоћи и других средстава која се користе у ВрСи и налаже извршавање задатака, односно мера ЗиС. Закључком се утврђује одређени став о питањима из области ЗиС, формира стручно-оперативни тим и утврђују његови задаци, процењује угроженост од настанка ВрСи, утврђује мишљење на одређена акта које Штаб разматра, одлучује о областима задужења чланова Штаба, као и о другим питањима о којима се не одлучује наредбом. Препоруком се предлажу мере за побољшање стања и организације ЗиС, односно препоручује предузимање мера, радњи и поступака којима се умањује ризик од опасности.

Наредбе Штаба, које се односе на обавезе и задатке органа државне управе, органа општине, посебних организација, привредних друштава и других правних лица, установа и хуманитарних организација на територији општине дужни су да спроводе њихови руководиоци и да о томе достављају извештаје Штабу.

Позивање Штаба, ради остваривања његове оперативне функције, врши се у складу са законом и подзаконским актима, као и прописима донетим на основу њих.

Стручне и административно-техничке послове потребне за рад Штаба врши надлежна организациона јединица Општинске управе општине у сарадњи са представником подручне организационе јединице надлежне службе Сектора за ВрСиМУП-а.

За извршавање специфичних задатака ЗиС, Штаб може образовати стручно-оперативне тимове. Радом стручно-оперативног тима руководи руководилац тима који именује Штаб. Стручно-оперативни тим одговара начелнику Штаба.

Финансијска средства за припремање, опремање, обуку и рад Штаба обезбеђују се на посебној позицији у буџету општине. Чланови Штаба и стручно-оперативних тимова за свој рад могу примати накнаду, чију висину, у зависности од обављеног посла и расположивих средства, утврђује Штаб.

Годишњи план рада градског – општинског штаба за ванредне ситуације

Годишњи план рада Општинског штаба за ВрСи доноси се на основу члана 35. Закона о ВрСи, члана 14. Уредбе о саставу и начину рада штабова за ВрСи и Одлуке о образовању Општинског штаба за ВрСи општине. Програмом рада Општински штаб за ВрСи општине утврђује *начелан* преглед тема, које ће се наћи на дневном реду редовних седница Штаба, као и њихов временски распоред по кварталима у години. На пример:

I квартал:

1. Подношење извештаја о раду штаба за претходну годину Скупштини општине. Задатак обухвата: израду и утврђивање предлога извештаја о раду Штаба и подношење Скупштини општине (у даљем тексту: СО) на усвајање. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а, СО. Рок: јануар–фебруар.

2. Доношење годишњег плана рада штаба. Задатак обухвата: израду и утврђивање предлога годишњег Плана рада Штаба и подношење Скупштини општине на давање сагласности на исти. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а, СО. Рок: јануар–фебруар.

3. Именовање повереника заштите и заменика у насељеним местима. Задатак обухвата: именовање повереника ЗиС и његовог заменика у насељеним местима општине. Носилац задатка: Штаб, Савети МЗ. Рок: фебруар.

4. Доношење закључка о утврђивању накнаде чланова штаба у текућој години. Задатак обухвата: доношење закључка о утврђивању накнаде за рад чланова Штаба у текућој години. Носилац задатка: Штаб. Рок: фебруар.

5. Именовање повереника заштите и заменика повереника у привредним друштвима и другим правним лицима. Задатак обухвата: именовање повереника ЗиС и његовог заменика у привредним друштвима и другим правним лицима на територији општине. Носилац задатка: Штаб, руководиоци привредних друштава и других правних лица. Рок: март.

II квартал:

6. Израда и утврђивање предлога процене угрожености у ВрСи. Задатак обухвата: израду и утврђивање предлога Процене угрожености у ВрСи општине према Уредби о садржају и начину израде планова ЗиС у ВрСи – утврђивањем природе и степена ризика потенцијалне опасности, стања угрожености и последица, која могу потенцијално да угрозе животе и здравље људи, посао, службу и животну средину. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: април.

7. Утврђивање предлога одлуке о организацији ЗиС у ВрСи на територији општине. Задатак обухвата: разматрање и утврђивање предлога Одлуке о организацији ЗиС у ВрСи у општини, ради нормативног уређивања ове области, а ради ма-

теријализације планских решења. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: мај.

8. Израда и утврђивање предлога плана ЗиС у ВрСи. Задатак обухвата: израду и утврђивање предлога Плана ЗиС у ВрСи општине, према Уредби о садржају и начину израде планова ЗиС у ВрСи. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: јуни.

III квартал:

9. Оспособљавање чланова штаба: Задатак обухвата: оспособљавање чланова Штаба (упућивањем на курсеви по плану надлежних органа, интерним усавршавањем знања, одржавањем тренажне вежбе и др). Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: јули (по добијању плана обуке).

10. Одржавање заједничке седнице са окружним штабом за ВрСи као са штабовима суседних општина. Задатак обухвата: размену искуства у раду штабова. Носилац задатка: Штаб и Одељење за ВрСи МУП-а. Рок: август–септембар.

IV квартал:

11. Оспособљавање повереника ЦЗ. Задатак обухвата: оспособљавање повереника и заменика повереника ЦЗ у насељеним местима и у привредним друштвима и другим правним лицима на територији општине. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: октобар (по добијању програма обуке).

12. Оспособљавање јединица ЦЗ опште намене. Задатак обухвата: оспособљавање јединица ЦЗ опште намене у насељеним местима и у привредним друштвима и другим правним лицима на територији општине. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: новембар–децембар (по добијању програма обуке).

13. Израда и доношење осталих аката у области ЗиС. Задатак обухвата: израду, разматрање и доношење, односно утврђивање предлога аката у области ЗиС, у складу са донетим подзаконским актима и упутствима. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а.

14. Устројавање и ажурирање евиденције штаба. Задатак обухвата: прикупљање података, израду и ажурирање евиденције података о људским и материјалним ресурсима за потребе ЗиС на територији општине. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: стално.

15. Давање информација о активностима и искуствима штаба. Задатак обухвата: прикупљање података, израду, разматрање и давање званичних информација о активностима и искуствима Штаба, за потребе јавности, органа локалне самоуправе и вишим органима. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: током године.

16. План и програм развоја система ЗиС. Задатак обухвата: утврђивање Плана и програма развоја система ЗиС на територији општине, према планираним и утврђеним изворима финансирања. Носилац задатка: Штаб у сарадњи са Одељењем за ВрСи МУП-а. Рок: током године.

Пословник о раду градског – општинског штаба за ванредне ситуације

Пословник се доноси на основу члана 14. Уредбе о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације⁶ и Одлуке о образовању штаба за ванредне ситуације општине.

Пословником о раду Штаба за ВрСи уређују се: начин припреме седнице Штаба; утврђивање дневног реда; заказивање и вођење седнице Штаба; начин расправе и одлучивање о доношењу наредби, закључака, препорука; друга питања везана за рад Штаба.

Штаб за ВрСи општине представља оперативно-стручно тело општине, које координира и руководи ЗиС у ВрСи у складу са Законом о ВрСи и другим законским и подзаконским актима, уз специфичну примену начела, односно принципа економичности, правовремености, континуитета, поверавања овлашћења, субординације и јединства команди. Штаб представља председник општине, као командант Штаба. У одсуству команданта, Штаб представља заменик команданта Штаба, начелник Штаба, или члан Штаба – постављен из реда чланова Општинског већа општине, кога одреди командант Штаба. Штаб, по потреби образује стручно-оперативне тимове за специфичне задатке ЗиС. Радом стручних оперативних тимова руководи руководилац тима, кога именује Штаб, а тим за свој рад одговара начелнику Штаба. У свом раду стручни оперативни тимови примењују одредбе Пословника.

Начин припреме седнице штаба, утврђивање дневног реда и заказивање седнице Штаба

Штаб одлучује и ради на седници коју сазива командант по својој иницијативи, а дужан је да је сазове ако то затраже: скупштине општине, Општинско веће, или надлежна служба МУП-а – Одељење за ванредне ситуације општине – града. Сазивање редовне седнице Штаба врши се писменим путем најмање седам дана пре одржавања. Ванредне седнице Штаба сазивају се у складу са карактером хитног заседања. Командант Штаба предлаже дневни ред и председава седницама, изриче мере због нарушавања реда на седници, потписује акта које доноси Штаб и обавља и друге послове прописане Одлуком о образовању Штаба. Припрему седница и стручне и административно-техничке послове потребне за рад Штаба надлежна организациона јединица Општинске управе општине у сарадњи са представником подручне организационе јединице надлежне службе МУП-а – Одељења за ВрСи. Уз позив за сазивање редовне седнице доставља се и предлог дневног реда и материјали. Предлог дневног реда утврђује командант Штаба, Скупштина општине, Општинско веће или надлежна служба МУП-а – Одељење за ВрСи. Сваки члан Штаба може предложити да се у дневни ред, поред предложених, унесу и друга питања, за које сматра да су актуелна. Дневни ред се утврђује на седници. Након што је утврђен дневни ред прелази се на рад према усвојеним тачкама дневног реда. На почетку сваке седнице усваја се записник са претходне седнице. Штаб за ВрСи ради и одлучује на редовним и ванредним седницама. Дневни ред редовних седница Штаба утврђује се у складу са надлежностима и задацима Штаба предвиђеним

⁶ Уредба о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације, „Службени гласник Р. Србије”, број 98/2010.

годишњим планом рада Штаба. Дневни ред ванредних седница Штаба одређује се у зависности од врсте ВрСи. Позивање чланова штаба, ради остваривања њихове оперативне функције, налаже командант, а у његовом одсуству заменик команданта или начелник штаба, а на предлог надлежне службе или организационе јединице надлежне службе, односно надлежног органа јединице локалне самоуправе. Позивање чланова Штаба спроводи надлежни орган јединице локалне самоуправе, односно лице које одреди председник општине. У случају настанка ВрСи прва седница Штаба се заказује, а позивање се врши на начин предвиђен овим пословником и сматра се да је Штаб у сталном заседању, до престанка ВрСи. Позивање Штаба, ради остваривања његове оперативне функције, врши се у складу са законом и подзаконским актима, као и прописа донетих на основу њих. Члан Штаба који је примио позив и није у могућности да присуствује седници Савета, дужан је да свој изостанак оправда. У случају изненадног настанка ВрСи, одмах по сазнању за то, чланови Штаба се, без одлагања, јављају команданту Штаба или његовом заменику, односно поступају као да су примили позив за хитно заседање Штаба.

Вођење седнице, начин расправе и одлучивања

Седницом Штаба председава командант, односно заменик команданта штаба. Сваки члан има право да расправља о тачкама дневног реда, али коначну одлуку доноси командант у име Штаба. На седници Штаба води се записник. Записник се, по правилу, израђује на основу аудио или аудио-визуелних снимака седнице. Записник треба да садржи: деловодни број седнице; место и датум одржавања седнице; име записничара и команданта Штаба; број и имена присутних чланова и имена одсутних чланова; имена других лица, која присуствују седници; констатацију команданта о постојању кворума; предложени и усвојени дневни ред седнице; имена дискутаната и битну садржину њихове дискусије по тачкама дневног реда; одлуке донете о појединим питањима; назначење када је седница завршена; потпис записничара и команданта Штаба. Записник мора бити израђен у року од три дана од дана одржавања седнице. Аудио или аудио-визуелни снимци прикључују се записнику и чине његов саставни део. За рад и одлучивање на редовним седницама (кворум) потребно је да буде присутно више од половине чланова Штаба. Уколико не постоји кворум, о одржавању или одлагању седнице одлучује командант Штаба. За ефикасан рад и одлучивање на ванредним седницама примењују се правила субординације и јединства команди. У извршавању послова и задатка из своје надлежности Штаб доноси наредбе, закључке и препоруке. Наредбом се одлучује о употреби снага и средстава ЗиС, средстава помоћи и других средстава која се користе у ВрСи и налаже извршавање задатака, односно мера ЗиС. Закључком се утврђује одређени став о питањима из области ЗиС, формирање стручних оперативних тимова и утврђују се њихови задаци, процењује се угроженост од настанка ванредне ситуације, утврђује се мишљење о одређеним актима које Штаб разматра и одлучује се о питањима о којима не одлучује наредбом. Препоруком се предлажу мере за побољшање стања и организације ЗиС, односно препоручује предузимање мера радњи и поступака којима се умањује ризик од опасности. У извршавању послова и задатка из своје надлежности Штаб доноси још и планове, програме, извештаје и

друге акте у складу са законом, Статутом општине, Одлуком о образовању Општинског штаба за ВрСи општине и Пословником. Акт који доноси Штаб потписује командант Штаба. Потпис команданта се оверава печатом Скупштине општине. Приликом доношења, Штаб одређује која се акта објављују у „Службеном листу општине”, односно у другим средствима јавног информисања. О објављивању аката Штаба стара се Општинска управа. Уколико се приликом разматрања тачке дневног реда укаже потреба, командант Штаба може прекинути претрес тог питања и затражити додатне информације од релевантних организација и институција, а затим сазвати нову седницу само у вези с том тачком. За повреду реда на седници Штаба присутнима се може изрећи опомена, одузимање речи и удаљење са седнице. Опомена ће се изрећи присутном лицу који својим понашањем или говором на седници нарушава прописани ред. Одузимање речи изрећи ће се присутном лицу на седници, који својим говором на седници нарушава прописани ред и већ је на седници опоменут. Удаљење са седнице изриче се присутном лицу које не поступи по налогу за одузимање речи или на други начин грубо омета и спречава рад на седници. Изречене мере на седници Штаба уносе се у записник седнице.

Седницама Штаба могу присуствовати, без права одлучивања, и остала позвана лица, ради давања мишљења и образложења по појединим тачкама дневног реда. Седнице Штаба су, по правилу, отворене за јавност. Приликом разматрања тачака дневног реда и питања, која носе утврђену ознаку тајности, у раду Штаба примењују се опште и посебне мере заштите у складу са законом и прописом донетим на основу закона, ради заштите тајних података.

Решење о постављању сирена, уређаја и средстава за јавно узбуњивање

Решење се доноси на основу члана 110. Закона о ВрСи, Одлуке о организацији и функционисању ЦЗ на територији општине и Статута општине. Овим се решењем одређују правна лица, власници и корисници пословних и других објеката на територији општине, који су дужни да омогуће инсталирање сирена и других одговарајућих уређаја и средстава система осматрања, обавештавања и узбуњивања на својим објектима, као и приступ за њихово одржавање, уз уважавање мера заштите људи и животне средине. Неки од објеката су: зграде скупштина општине, разне хале, добровољна ватрогасна друштва, итд. Решење се доноси уз консултацију са Одељењем за ВрСи у општини.

Одлука о покретању процеса израде процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа

Одлука се покреће на основу члана 15. и 46. Закона о ВрСи, Одлуке о организовању и функционисању ЦЗ на територији општине, као и Статута општине. Процена угрожености општине од елементарних непогода и других несрећа обухвата: прикупљање података, обраду података, усклађивање по прописима, обликовање материјала, разматрање и утврђивање предлога и доношење Процене од стране

Општинског већа општине. Носилац израде Процене је Општински штаб за ВрСи општине и служба за ВрСи и одбрану председника општине у саставу Општинске управе општине (ако је формирана). Приликом израде Процене, уз примену прописане методологије рада, треба полазити од: стратешких и нормативних докумената из области ВрСи и стратешких и нормативних докумената општине, у којима се уређују битна питања везана за заштиту од елементарних непогода и других несрећа. Службама и надлежним лицима у органима и установама у ингеренцији локалне самоуправе општине налаже се да, по захтеву Службе, достављају актуелне податке везане за израду Процене. Организовање тематских састанака стручних радних група, извештавање о току реализације и остваривање обавља Служба. Радне групе приликом рада на задацима везаним за израду Процене, имају статус стручно-оперативног тима уз Општински штаб за ВрСи општине. Током извршавања остварује се сарадња са надлежним државним и другим органима.

Закључак о спровођењу оспособљавања грађана за личну и колективну заштиту

Закључак се доноси на основу члана 15. Закона о ВрСи и Одлуке о образовању Општинског штаба за ВрСи. Њиме се дефинише оспособљавања грађана за личну и колективну заштиту на територији општине по месту извођења, прецизира се датум, почетак и трајање обуке, начин позивања и број грађана за обуку. На пример: 30 грађана мушког пола по квартовима (бирачким местима) рођених 70-их и 80-их година; попуњавање Упитника са одређеним евиденционим подацима; попуњавање теста за проверу знања из личне, узајамне и колективне заштите; уручивање брошуре Савети за заштиту у случају елементарних непогода и других несрећа; обрада презентације „Ванредна ситуација – елементарне непогоде и друге несреће”. Позиви, упитници, тестови, брошуре и презентације обрађују се и на језицима народа и народности. Закључак спроводи координатор за ВрСи општине, у сарадњи са месним заједницама.

Наредба о мобилизацији и учешћу у ЗиС у ванредној ситуацији

Наредбу доноси, на основу Закона о ВрСи, председник Скупштине општине, којом:

1. наређује мобилизацију и учешће у ЗиС у ВрСи општинских органа, органа месних заједница, радних јединица, установа, предузећа и грађана;

2. овлашћује команданта Општинског штаба за управљање у ВрСи: за доношење појединачних наредби органима, установама и предузећима са конкретним задацима у ЗиС у ВрСи у складу са Планом ЗиСу ВрСи општине; за регулисање обавезе давања материјалних средстава органа, односно предузећа у ЗиС у ВрСи; за одређивање мера за смештај, исхрану и обезбеђивање других потреба мобилисаног људства.

Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица за заштиту и спасавање

Уколико општине својом Одлуком о организацији и функционисању ЦЗ на територији нису одредиле овлашћена и оспособљена правна лица, то чине посебном одлуком. Начелан пример приказан је у следећим табелама.

А) Овлашћена правна лица

Ред. бр.	НАЗИВ ПРАВНОГ ЛИЦА	ДЕЛАТНОСТ	СЕДИШТЕ
1.	2.	3.	4.
1.	Завод за хитну медицинску помоћ	Здравство	
2.	Дом здравља	Здравство	
3.	ЈКП „Водовод и канализација“	Снабдевање водом	
4.	Апотекарска установа	Снабдевање фармацеутским производима	
5.	Радио-телевизија	Програмске активности и емитовање	
6.	Добровољно ватрогасно друштво	Савези, удружења и клубови	
7.	Градска организација Црвеног крста	Савези, удружења и клубови	

Б) Оспособљена правна лица

Ред. бр.	НАЗИВ ПРАВНОГ ЛИЦА	ДЕЛАТНОСТ	СЕДИШТЕ
1.	2.	3.	4.
1.	ЈКП „Нискоградња - ад“	Грађевинарство	
2.	ВДП „Вода“	Изградња хидротехничких објеката	
3.	Ауто-саобраћај а.д.	Саобраћај	
4.	„Петровић и синови транспорт“	Саобраћај	
5.	Завод за стоматологију	Здравство	
6.	ЈКП „Градска гробља“	Погребне услуге	
7.	ЈКП „Зеленило“	Одржавање јавних површина	
8.	ЈП Спортски центар	Збрињавање	
9.	Студентски центар	Угоститељске услуге	
10.	Енергетика д.о.о	Снабдевање топлотном енергијом	
11.	Савез извиђача	Савези, удружења и клубови	
12.	Савез радио-аматера	Савези, удружења и клубови	
13.	Клуб подводних активности	Савези, удружења и клубови	

Одлука о образовању јединица цивилне заштите опште намене

На основу члана 15. и 99. Закона о ванредним ситуацијама и Одлуке о организацији и функционисању цивилне заштите на територији општине, образују се јединице цивилне заштите опште намене за извршавање послова и задатака ЗиС на територији општине. У општини се могу образовати разне јединице ЦЗ опште намене (по месним заједницама), што зависи од донете Процене угрожености територије. У раду је дат пример формираних јединица у две општине на територији АП Војводина:

Пример 1: укупно 4 вода и 4 одељења са 135 припадника по месним заједницама:

- месној заједници 1 – 1 (један) вод са 25 припадника,
- месној заједници 2 – 1 (један) вод са 25 припадника,
- месној заједници 3 – 1 (један) вод са 20 припадника,
- месној заједници 4 – 1 (један) вод са 20 припадника,
- месној заједници 5 – 1 (једно) одељење са 10 припадника,
- месној заједници 6 – 1 (једно) одељење са 10 припадника,
- месној заједници 7 – 1 (једно) одељење са 10 припадника,
- месној заједници 8 – 1 (једно) одељење са 5 припадника.

Пример 2:

Ред. бр.	Назив МЗ	Формација				
		чета	вод	одељење	број	повереници
1	2	3	4	5	6	7
1	Месна заједница 1		1	2	20	10
2	Месна заједница 2			1	10	5
3	Месна заједница 3		1	2	20	10
4	Месна заједница 4		1	3	30	15
5	Месна заједница 5			1	10	5
6	Месна заједница 6			1	10	5
7	Месна заједница 7		1	2	20	10
8	Месна заједница 8	1	2	5	50	20
9	Месна заједница 9		2	5	50	20
10	Месна заједница 10			1	10	5
11	Месна заједница 11		1	2	20	10
12	Месна заједница 12		1	2	20	10
13	Месна заједница 13		1	2	20	10
14	Месна заједница 14	1	2	5	50	20
15	Месна заједница 15		1	2	20	10

1	2	3	4	5	6	7
16	Месна заједница 16		1	4	40	20
17	Месна заједница 17		1	4	40	20
18	Месна заједница 18		1	2	20	10
19	Месна заједница 19			1	10	5
20	Месна заједница 20		1	3	30	15
21	Месна заједница 21			1	10	5
22	Месна заједница 22			1	10	5
23	Месна заједница 23			1	10	5
24	Месна заједница 24		1	2	20	10
25	Месна заједница 25			1	10	5
26	Месна заједница 26		1	4	40	20
27	Месна заједница 27	1	2	5	50	20
28	Месна заједница 28			1	10	5
29	Месна заједница 29		1	3	30	20
30	Месна заједница 30			1	10	5
	<u>УКУПНО:</u>	<u>3</u>	<u>23</u>	<u>70</u>	<u>700</u>	<u>335</u>

Формирање, организовање, опремање и попуњу јединица цивилне заштите опште намене извршава Служба цивилне заштите и лица задужена за рад на пословима везаним за ВрСи и планирање одбране у сарадњи са повереницима за цивилну заштиту у насељеним местима општине и надлежном организационом јединицом МУП-а –Сектора за ВрСи.

Закључак

Устав Републике Србије и Закон о локалној самоуправи јасно су дефинисали надлежности општине у сфери заштите својих грађана. Те надлежности су се допиле Законом о ванредним ситуацијама (са подзаконским актима), где општине имају централно место у систему заштите и спасавања.

Локална самоуправа је право грађана да управљају јавним пословима од непосредног, заједничког и општег интереса за локално становништво, непосредно и преко слободно изабраних представника у јединицама локалне самоуправе, као и право и способност органа локалне самоуправе да, у границама закона, уређују послове и управљају јавним пословима који су у њиховој надлежности и од интереса за локално становништво. Република Србија, Аутономна покрајина може законом поверити јединицама локалне самоуправе поједина питања из своје надлежности.

У вршењу своје надлежности, јединица локалне самоуправе доноси прописе са-мостално, у складу са својим правима и дужностима утврђеним Уставом, законом, другим прописом и статутом.

Јединица локалне самоуправе одговорна је за квалитетно и ефикасно вршење својих и поверених надлежности. За остваривање својих права и дужности и за за-довољавање потреба локалног становништва може основати предузећа, установе и друге организације које врше јавну службу.

Ради задовољавања општих, заједничких и свакодневних потреба становни-штва на одређеном подручју, јединице локалне самоуправе могу да образују месне заједнице или друге облике месне самоуправе.

Највиши правни акт јединице локалне самоуправе је статут. Њиме се уређују нарочи-то: права и дужности јединице локалне самоуправе и начин њиховог остваривања, број одборника скупштине јединице локалне самоуправе, организација и рад органа и служби, начин управљања грађана пословима из надлежности јединице локалне самоуправе, оснивање и рад месне заједнице и других облика месне самоуправе, услови за покрета-ње грађанске иницијативе и друга питања значајна за јединицу локалне самоуправе.

Јединице локалне самоуправе сарађују и удружују се ради остваривања заједничких циљева, планова и програма развоја, као и других потреба од заједничког интереса и ра-ди њиховог остваривања могу удруживати средства и образовати заједничке органе, предузећа, установе и друге организације и службе, у складу са законом и статутом. Је-динице локалне самоуправе могу сарађивати са јединицама локалне самоуправе других држава, у оквиру спољне политике Републике Србије, уз поштовање територијалног је-динства и правног поретка Републике Србије. Органи јединица локалне самоуправе могу сарађивати са невладиним организацијама, хуманитарним организацијама и другим ор-ганизацијама, у интересу јединице локалне самоуправе и становника са свог подручја.

Неке од надлежности општина су:

- уређује и обезбеђује обављање и развој комуналних делатности (пречишћа-вање и дистрибуција воде, пречишћавање и одвођење атмосферских и отпадних вода, производња и снабдевање паром и топлотом, линијски градски и при-градски превоз путника у друмском саобраћају, одржавање чистоће у градовима и насељима, одржавање депонија, уређивање, одржавање и коришћење пијаца, пар-кова, зелених, рекреационих и других јавних површина, јавних паркиралишта, јавне расвете, уређивање и одржавање гробаља и сахрањивање и др.), као и организа-ционе, материјалне и друге услове за њихово обављање;

- стара се о заштити животне средине, доноси програме коришћења и заштите природних вредности и програме заштите животне средине, односно локалне акци-оне и санационе планове;

- оснива установе и организације у области основног образовања, културе, при-марне здравствене заштите, физичке културе, спорта, дејче заштите и туризма, прати и обезбеђује њихово функционисање, оснива установе у области социјалне заштите и прати и обезбеђује њихово функционисање,

- организује вршење послова у вези са заштитом културних добара од значаја за општину,

- организује заштиту од елементарних и других већих непогода и заштиту од пожа-ра и ствара услове за њихово отклањање, односно ублажавање њихових последица.

С обзиром на постојање ризика од настајања ванредних ситуација на територији општине може се закључити да постоји више опасности чија појава и деловање може бити штетна по људе, материјална и културна добра и животну средину. Постојање ризика утврђује се у донетим Проценама угрожености на основу којих се израђују Планови заштите и спасавања по опасности које могу бити изазване елементарним и другим непогодама и ТТ удесима и катастрофама.

Руковођењем акција заштите и спасавања, спровођењем мера којима се спречавају, отклањају и ублажавају непосредне опасности и последице, као и обезбеђење заштите и спасавања људи и материјалних добара, планира, организује и спроводи Општински штаб за ванредне ситуације.

Повереници и заменици повереника у насељеним местима и предузећима предузимају непосредне мере за учешће грађана у спровођењу мера и задатака цивилне заштите и личне, узајамне и колективне заштите, а грађани на угроженим и настрадалим подручјима дужни су да поступају у складу са упутствима повереника, односно заменика повереника.

Литература

- 1) Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, број 98/06).
- 2) Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“ број 88/2009.
- 3) Стратегија одбране Републике Србије, „Службени гласник РС“ број 88/2009
- 4) Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама („Службени гласник РС“, број 86/11).
- 5) Закон о ванредним ситуацијама („Службени гласник РС“, бр. 111/09, 92/11 и 93/12).
- 6) Закон о одбрани („Службени гласник РС“, бр. 116/07, 88/09 – др. закон и 104/09 – др. закон).
- 7) Закон о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, број 129/2007).
- 8) Уредба о садржају и начину израде планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама („Службени гласник РС“, број 8/11).
- 9) Уредба о саставу и начину рада штабова за ванредне ситуације („Службени гласник РС“, број 98/10).
- 10) Уредба о спровођењу евакуације („Службени гласник РС“, број 22/11).
- 11) Уредба о обавезним средствима и опреми за личну, узајамну и колективну заштиту од елементарних непогода и других несрећа („Службени гласник РС“, број 3/11).
- 12) Уредба о утврђивању општег плана за одбрану од поплава Општи план за период од 2012. до 2018. године („Службени гласник РС“, број 23/12).
- 13) Упутство о методологији за израду процене угрожености – ризика и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама („Службени гласник РС“, број 96/12).
- 14) Правилник о начину израде и садржају Плана заштите од удеса („Службени гласник РС“, број 82/12).
- 15) Правилник о организацији и начину употребе специјализованих јединица цивилне заштите („Службени гласник РС“, број 26/11).

16) Одлука о образовању Републичког штаба за ванредне ситуације („Службени гласник РС“, број 75/12).

17) Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица за заштиту и спасавање („Службени гласник РС“, број 36/11).

18) Одлука о образовању буџетског фонда за ванредне ситуације („Службени гласник РС“, број 92/10).

Акта општине:

1. Одлука о организацији и функционисању ЦЗ на територији града/општине.
2. Одлука о образовању градског – општинског штаба за ванредне ситуације.
3. Годишњи план рада градског – општинског штаба за ванредне ситуације.
4. Пословник о раду градског – општинског штаба за ванредне ситуације.
5. Решење о постављању сирена, уређаја и средстава за јавно узбуњивање.
6. Одлука о покретању процеса израде процене угрожености од елементарних непогода и других несрећа.
7. Закључак о спровођењу оспособљавања грађана за личну и колективну заштиту.
8. Наредба о мобилизацији и учешћу у ЗиС у ВрСи.
9. Одлука о одређивању овлашћених и оспособљених правних лица за ЗиС.
10. Одлука о образовању јединица ЦЗ опште намене.
11. Програм за превентивну заштиту од елементарних и других непогода.
12. Одлука о заштити од елементарних и других већих непогода.
13. Закључак о образовању стручно-оперативног тима за ЗиС од елементарних непогода (поплава, земљотреса, ...).
14. Статут општине.
15. Пословник о раду.
16. Информатор о раду.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ЗАДОВОЉСТВУ ПОСЛОМ И МОТИВАЦИЈИ ЗАПОСЛЕНИХ

Марко Павловић и Дијана Марковић

Универзитет привредна академија у Новом Саду,
Факултет за економију и инжењерски менаџмент у Новом Саду

Запослени у организацији битан су елемент њеног успеха и важан елемент домена рада савременог менаџера. У раду су изложени теоријски приступи проучавања мотивације запослених и могућности мерења нивоа њиховог задовољства послом.

Кључне речи: *задовољство, мотивација, запослени, организација и упитник*

Увод

Рад обухвата већи део човековог живота. За неке људе то је део општег друштвеног признања, неким испуњење њихове креативности, а неким велики смисао постојања. Већини је то, ипак, начин зарађивања за живот. Мотивација је постала једна од главних тема у менаџменту. Једна од дефиниција мотивације везана је за теоријски појам, који објашњава зашто људи у одређеним околностима бирају одређени начин понашања. Важан разлог и подстицај за теоријско концептирање радне мотивације и фактора који је одређују јесу непосредне практичне потребе разумевања механизма понашања, као основе за изградњу одређених система мотивисања, укупне праксе, политике и организације менаџмента с намером остваривања већег ангажмана и стваралачких доприноса људи, што постаје основа проблема савременог пословања и развоја. Мотиви су психолошки чиниоци који покрећу на активност, усмеравају и обезбеђују истрајност на активностима како би се остварили циљеви са којима се може остварити одређена потреба. Мотиви се, према пореклу, деле на биолошке и социјалне, а према избору на спољашње и унутрашње.¹

Подела на спољашње и унутрашње мотиве полази од извора који врши поткрепљивање, тј. награђивање понашања. Награда је спољашњи мотиватор који утиче на човека да поново примењује одређени облик понашања како би се остварио исти ефекат. Унутрашњи мотиватори повезани су за само задовољство обављањем одређених активности. Мотивација је променљив и врло сложен процес за који нема унапред припремљеног и непроменљивог одговора. То је информација која доводи до

¹ Бранислав Машић, Вилмош Тот, „Принципи менаџмента“ Сремска Каменица, ЕДУКОНС 2012, стр. 233.

промене свести, начина деловања или неке потребе појединца. Аналитичари путем бројних хипотеза истражују који су најпоузданији и најнепосреднији начини да се провери како неко ради. Човек је тај који даје смисао једној организацији и не може се експлоатисати као да је машина за рад, јер он је биће са емоцијама. Менаџмент људских ресурса има задатак да открије, развије и повеже људске потенцијале и да их стави у конекцију остварења организационих циљева, а да при томе човек буде и лично задовољан. Предуслов мотивисања људи је упознавање људске психе и због тога менаџер треба да проводи доста времена са запосленима како би открио најбоље начине за рад. Проблем мотивисања и задовољства запослених посебно постаје значајан у условима савремених транзиционих процеса. Тржишна трансформација предузећа захтева остварење читавог низа предуслова, међу којима, свакако, значајно место заузима успостављање нових система мотивисања запослених, а на основу континуираних мерења како задовољства тако и мотивисаности запослених.

Мотивација

Основни модел мотивације поставио је Чак Вилијамс, у којем је врло успешно представљена суштина основа и процеса мотивације. Основни модел заснивао се на напору и учинку, задовољењу потреба и спољашњем и унутрашњем награђивању. Када се разматра мотивација за рад обично се мисли да би резултат великог напора требало да буде добар радни учинак. Мотивација за рад је сложени процес који иницира и задржава запосленог да ради на одређеном месту и некој организацији и представља активност да се осигура тежња запосленог ка дефинисаним циљевима. Повезана је са радом и организацијом, а у функционалној је вези са мотивима радника, циљевима организације и индивидуалним циљевима. Мотивација је ефикасна ако су запослени кроз организационе циљеве задовољили своје сопствене потребе и циљеве. Главна улога мотиватора јесте да усмери радну атмосферу у жељеном правцу ради постизања циљева организације.

Менаџери морају знати шта узрокује напор и да ли се неко труди да добро обавља свој посао. Основно што морају знати је одговора на питање: шта су потребе запослених? То су физички или психолошки захтеви који морају да буду задовољени да би се обезбедио опстанак и мир. Незадовољене потребе стварају непријатно унутрашње стање напетости које даје подстрек да се предузму акције и уложи напор да се то стање превазиђе. Због тога се сматра да људе мотивишу незадовољене потребе, а менаџери морају да их препознају код својих запослених, што није нимало лак задатак.

ПОТРЕБА ствара **ЖЕЉУ**, која узрокује **НАПЕТОСТ**, а она покреће на **АКЦИЈУ** којом се постиже **ЗАДОВОЉСТВО**

Различите теорије указују на различите категорије потреба. Тако, на пример, Мословљева теорија потреба указује на то да људе мотивишу: физиолошке потребе (као што су храна, вода и др.), потребе за сигурношћу (економском), потребе за припадањем, потребе за поштовањем и потребе за самоостварењем. Алдерф је у својој ЕФГ теорији пет потреба Мослова свео на три категорије: егзистенцијалне

(физиолошке и потребе за сигурношћу), повезивање (припадање) и развој (поштовање и самоостварење). Према Меклеландовој теорији научених потреба људе мотивишу потребе за повезивањем, потребе за постигнућем или потребе да имају моћ над другима. Што се тиче награђивања, оне се могу разматрати као спољашње и унутрашње. Спољашње награде су материјалне природе и углавном се дају запосленима под условом да обављају одређене задатке или да се понашају на одређени начин. Унутрашње награде подразумевају обављање бољег, занимљивијег посла, што је уједно и шанса за самостални рад. Вилијамс истиче следеће ставове како најбоље учити потребу запослених:

1. питати људе које су њихове потребе,
2. треба задовољити потребе нижег реда,
3. потребе људи се готово увек мењају,
4. како се потребе буду мењале и када потребе нижег реда буду задовољене, запосленима ће се пружити шанса да задовоље потребе вишег реда.²

У литератури се наводе следећи приступи мотивацији:

1. традиционални приступ,
2. приступ људских односа,
3. приступ људских ресурса и
4. савремени приступ.³

Традиционални приступ мотивацији заступа став да су радници „хомоекономикуси“, што би значило да су то особе чији је радни ангажман, односно понашање везано за стицање материјалних добара. Они раднике посматрају као особе које су спремне да раде и најтеже послове како би добили највеће плате. То су особе којима је доминантно задовољство материјалних, тј. економских потреба.

Приступ људских односа јесте приступ који у свом фокусу има неекономску страну људске природе, тј. третира раднике као друштвена бића. Тај приступ је довео до великог напретка у теоријској и практичној примени мотивације радника. Настао је у току и после великог броја истраживања и постао познат под називом Хорн експерименти.

Приступ људских ресурса јесте приступ мотивацији који промовише тезу да за послене треба посматрати као целовите личности које имају и економске и неекономске потребе, своје циљеве, односно мотиве. Заговорници тог приступа тврде да је мотивација запослених веома сложен процес који не може бити успешан ако се не примењује више врста мотиватора.

Савремени приступ мотивацији заснива се на тези да је мотивација веома сложен процес. Он је карактеристичан по ускоаспектном третману мотивације који даје основу за холистичко истраживање, тј. објашњење и решавање проблема мотивације запослених.

² Бранислав Машић, Вилмош Тот, „Принципи менаџмента“ Сремска Каменица, ЕДУКОНС 2012, стр. 236.

³ Ранко Лончаревић, Бранислав Машић, Јелена Ђорђевић-Бољановић, „Менаџмент“, Универзитет Сингидунум Београд, 2007, стр. 335.

Класична теорија мотивације

Настанак класичне теорије, која се назива и теорија материјалне мотивације, везује се за Фредерика Тејлора. Он је први мислилац који се бавио проучавањем мотивације и његова сазнања о природи људског понашања, а нарочито деловања материјалних стимуланса, основа су класичне теорије мотивације. Своје истраживање заснивао је на проналажењу и примени метода повећања продуктивности погонских радника, а тиме и предузећа, тј. организације у целини. Велика истраживања које је остварио Мидвел Стилу довела су га до спознаје да је постојећи незадовољавајући ниво продуктивности последица неефикасног, на искуствима заснованог менаџмента. Због тога се залагао за управљање на науци заснованим спознајама и принципима. Из тог контекста произлазе два става: вештина управљања, тј. „знати тачно шта желите да чине ваши људи, а затим се постарати да то чине и на најбољи начин“ и да су „високе плате и ниски трошкови за радну снагу темељ најбољег управљања“. Тејлорови стилови одувек су били актуелни и до данас се примењују.⁴ Данашњи аутори сматрају да је важност материјалних стимуланса за индивидуалну мотивацију битна, а не заговарају аутоматизам његовог деловања. Практично, то би било: „већа плата једнако већа мотивација за обављање послова, а из тога следи и већи учинак“.

Теорија људских односа

Хоторнове студије нису доказале само да материјални фактори нису фактор који мотивише, већ су нам показале да ефекти бихевиоралних фактора на мотивацију повећава продуктивност радника. Ти експерименти показали су да неекономски фактори битно утичу на понашање појединца, а нарочито у групном раду. Такав став генерише следеће:

- демократски стил менаџмента,
- понашање групе,
- неформалну комуникацију,
- информисање радника о циљевима и начелима њиховог остваривања и
- партиципацију у доношењу одлука.

Теорија људских ресурса

Ова теорија настала је као резултат истраживања улоге и значаја људи као ресурса организационих система. Основна теза те теорије може гласити: „Људи су најзначајнији развојни ресурс сваке организације“. Теорија људских ресурса је скуп концепата, ставова и принципа који промовишу кључну улогу људских ресурса у остварењу циљева организације. Из ње су изведени следећи ставови:

- потреба да носиоци одговорности у организацијама (лидери, менаџери и други) боље познају природу људи и њиховог понашања, улогу група и групног рада (понашања),

⁴ <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=864997&show=html> преузето дана 15. 04. 2013. године.

- значај групног одлучивања на принципима партиципације, одговорности свих запослених,
- природа интерперсоналних и интергрупних конфликта и начина њиховог решавања,
- позитивни аспекти неформалних односа.

Теорија X и теорија Y

Теорија X је скуп традиционалних поставки о људској природи. У складу са њом многи теоретичари и практичари сматрају следеће:

– Запослени желе да раде што је мање могуће, тако да менаџери морају да их контролишу, усмеравају, убеђују, награђују или санкционишу како би их натерали да раде и постижу циљеве организације.

– Запослени имају мало амбиција и не воле одговорност.

– Запослени се опиру променама.

Теорија Y за разлику од претходне теорије сматра:

– Запосленима није у природи да одбијају посао.

– Запослени могу бити креативни у решавању проблема у постизању циљева организације.

– Запослени су спремни да траже и прихватају одговорност.

– Запослени ће се посветити циљевима организације, ако могу сами да усмеравају своје напоре и остварују личне циљеве.

– Запослени имају потенцијал за развој који је генерално неискоришћен у већини организација.

Теорија X представља традиционалан поглед на менаџмент по којем су менаџери потребна принуда, контрола или претња радницима и њихова улога је да их мотивишу. Теорија Y представља људско понашање које зависи од тога како се са људима поступа и радници не траже присилу и контролу рада од стране менаџера да би ефикасно обављали своје задатке. Менаџер је тај који креира радну средину и атмосферу у организацији. Мек Грегор сматра да је теорија Y лек за све међуљудске проблеме и основа за побољшање њеног менаџмента.

Садржајне теорије организације

Оне се неретко називају и теорије људских потреба, откривају и класификују потребе које мотивационо делују на понашање људи. Садржајне теорије представљају скуп теорија међу којима су најбитније следеће:

1. Теорија хијерархије потреба.
2. Теорија тростепене хијерархије потреба.
3. Теорија два фактора.
4. Теорија постигнућа.
5. Теорија мотивације улога.

Теорија хијерархије. Њен творац је Абрахам Маслов, и имала је веома снажан утицај на теорију и праксу. Она је инспирисана бројним истраживачима понашања људи у организацијама да, кроз њено критичко преиспитивање, учине напоре да савесније расветле све њене аспекте и импликације. Маслов је дефинисао пет категорија потреба: физиолошке, потребе за сигурношћу, потребе за припадањем, потребе за поштовањем и потребе за самоостварењем.

Теорија тростелене хијерархије потреба. Зове се и ЕРГ теорија, чији је творац Клејтон Елдерфер. Прихватајући теорију о хијерархији потреба он дефинише нову тезу и категорише их у три групе: егзистенцијалне потребе, потребе за повезивањем и потребе за развојем.

Егзистенционалне потребе Маслов дефинише као основне. Оне се могу задовољити храном, водом, ваздухом, али и добијањем одговарајућих накнада за рад. Потребе за повезивањем спадају у потребе за успостављање добрих односа са другим људима. Потребе за развојем су потребе за ауторитетом, и то су потребе највишег ранга. Тој групи припадају лична креативности и развој људи као личности.

Теорија два фактора. Фредерик Херцберг дошао је до спознаје да узроци задовољства, односно незадовољства послом потичу од две групе фактора: фактора који чини присуство појаве незадовољства и фактора који доводи до задовољства. Ти ставови су послужили Херцбергу као основа за формулисање теорије мотивације и тако је и постала позната као Херцбегова теорија или теорија два фактора.

Теорија постигнућа идентификује три људске потребе: потребу за успехом, потребу за дружењем и потребу за поседовањем моћи.

Теорија мотивације упога спада у групу савремених теорија и указује на мотивацију менаџера, предузетника и разних професионалаца који обављају одређене стручне послове у организацијама или продају своје знање. Минер промовише тезу да понашање тих особа треба проучити полазећи од става да различите врсте послова опредељују и различите мотивационе структуре. Она даје менаџерима инструменте и употребљиве смернице у процесима мотивације на следећим релацијама: власници–менаџери, власници–предузетници, менаџери–менаџери, власници–професионалци. Једини недостатак ове теорије јесте ограниченост њене примене.

Процесне теорије мотивације

Претходна истраживања изучавала су потребе и мотиве, а процесне теорије упућује на додатне, тј. нове елементе људског рада.⁵ Оне су настале као резултат проучавања мотивационог процеса и спознаје како се активирају мотиви. Активности се третирају као инструменти за постизање жељеног циља, па се из тог разлога називају још и инструменталним теоријама. Најзначајније теорије тог типа су:

1. Теорија очекивања.
2. Теорија једнакости или правичности.
3. Теорија утврђивања циљева.
4. Интегративна теорија мотивације.

⁵ <http://motivacijateorije.blogspot.com>; преузето дана 17. 05. 2013.

Теорија очекивања. Њен творац је Виктор Врум који разматра мотивацију као процес усмеравања особе на рационално понашање у избору активности, односно начина понашања. Кључни појмови ове теорије су:

1. први и други ниво резултата,
2. инструменталност,
3. валенције и
4. очекивање.

Први и други ниво резултата последица су понашања за које је везано обављање самог посла, односно радног задатка. Резултати другог нивоа су награде или казне.

Инструменталност подразумева перцепцију о повезаности резултата првог нивоа са резултатима другог. То је однос између учинка и награде.

Валенција подразумева привлачност награде, односно значај који различитим резултатима или мотиваторима дају појединци.

Очекивања – основни мотиватори су циљеви. Запослени улажу напор у рад и верују да је он вредан труда. Јасно дефинисани циљеви позитивно утичу на мотивисаност запослених, јер они тачно знају какво се понашање очекује од њих. Учесћем у њиховој формулацији запослени ће их лакше прихватити и доживети као своје сопствене, а самим тим ће улагати и веће напоре у њихово остваривање. Циљеви могу бити тешки, али морају да буду достижни, али ако су циљеви тешко оствариви, најчешће по старом, обично се одустајало од њиховог остваривања. Постоје три основне сугестије којима се менаџери руководе:

- свака група или појединац треба да има постављен циљ, јасан и специфичан. Спознало се да људи воле да раде ако је циљ специфичан и квантификован;
- тешко оствариви циљеви обично демотивишу запослене и
- потребно је увек давати повратну информацију запосленима о остварењу њихових циљева, јер то повећава мотивацију.

Теорија једнакости или правичности заснива се на ставу да ће људи бити мотивисани на послу када уоче да се према њима правично поступа. Адам Стејси је на основу праћења и анализирања улоге материјалне награде као мотива установио да осећај праведности у награђивању има значајну улогу у мотивацији сваког човека. Запослени своју перцепцију заснивају на:

- оном што улажу у радну атмосферу са оним шта од организације добија за то улагање и
- поређењу способности давања и добијања са давањима и добијањем других запослених у одређеној организацији.

Реакција на основу перцепције може се испољити у виду:

- деловања дате особе на начин да мења властите инпите,
- да мења резултате,
- да покуша да редукује осећај неједнакости преко рационализације на когнитивном нивоу.

Теорију утврђивања циљева формулисао је Едвин Лок на ставу да се, осим организационих циљева, мора узети у обзир чињеница да и запослени имају своје циљеве, да сваки радник тежи ка остваривању организационих циљева ако их разуме и прихвата. Своје одреднице мотивације ова теорија заснива на:

1. перформансама циљева,
2. посвећености циљу и
3. процесу дефинисања циљева.

Интегративна теорија мотивације садржи највећи број елемената Врумове и Адамове теорије, али уважава и претходне спознаје о процесу мотивације, а истовремено промовише став да је мотивација веома сложен процес који је вишедимензионалног карактера. Процес мотивације дефинише се као продукт две групе фактора: перцепције вредности очекиване награде и претпоставке вероватноће да ће се за успешно обављен задатак добити и очекивана награда. Ова теорија привукла је пажњу не само теоретичара већ и практиканата својим ставом да је мотивисање изузетно комплексан динамички процес, тј. процес на који утичу бројне, међусобно повезане и условљене варијабле. Практична вредност те теорије је релативно велика.

Задовољство послом

Истраживања у домену менаџмента доминантно се баве испитивањима ставова запослених о свом раду, битном фактору који утиче на понашање запослених. Увидом у литературу о задовољству послом може се закључити да се у истраживачкој пракси највише користи Масловљева теорија. Још је Фредерик Тејлор дошао до са знања о многим питањима задовољства послом⁶ и сматрао је да радник треба да ради оно што му се каже, да постиже најбоље могуће резултате у најкраћем могућем времену. Основна претпоставка којом се руководио била је да уколико радник прихвати основна начела управљања као сопствена, уз најмање уложеног напора постигаће најбоље резултате и добити највишу плату, али то води ка задовољству послом појединца као издвојене јединке. Међутим, Хоторн студија указала је на значај социјалне мотивације за рад, да задовољство послом представља социјални став који обухвата когнитивни, конативни и емотивни аспект. Масловљева теорија о хијерархији потреба поставила је темеље теорије задовољства послом и показала се као добра основа за развој многих теорија задовољства послом.

Теоретичари повезују задовољство послом са концептом мотивације, јер мотивација усмерава човекову активност ка постизању жељеног резултата, а задовољство послом је последица тих резултата. Запослени може да буде задовољан својим послом, али мотивација за рад може да буде ниска.

Веровање да задовољство послом утиче на аспекте као што су продуктивност и флукуација довеле су до стварања бројне научне литературе о задовољству послом – према неким изворима преко 4.000 наслова. Задовољство послом је под директним утицајем величине награде коју запослени добија за обављени посао и ниво учинка је под утицајем достигнуте награде, што практично значи да су појединци задовољни својим послом и ефикасно га обављају уколико обављање посла доводи до постизања циља.

Спектор је навео три значајна разлога за изучавање задовољства послом:

- задовољство послом је мера доброг третмана запослених у организацији,
- задовољство послом усмерава понашање запослених ка организационој ефикасности и
- задовољство послом је одраз доброг организационог функционисања.

⁶ http://www.gmbusiness.biz/index.php/arhiva/11-20/gm_16/3241.html, било доступно 18. 05. 2013. године.

Хопока⁷ сматрамо за првог теоретичара, индустријског психолога који је у литературу увео појам задовољства послом. Дефинисао је задовољство послом као комбинацију психолошких фактора или фактора окружења који утичу на то да запослени каже: „Ја сам задовољан својим послом“. Главни показатељи по њему су: начин на који особа реагује у непријатним ситуацијама, лакоћа са којом се посао обавља, прилагођавање неистомишљеницима, усклађеност посла са вештинама и интересима запосленог, сигурност и лојалност. Бројни су приступи задовољству послом: Блум Најлор истиче повезаност запосленог са радним окружењем, Глимер задовољство или незадовољство послом посматра као резултат различитих ставова које запослени има према свом послу, Булок потенцира факторе као што су плата, радни услови, напредовање, брзо решавање жалби, подједнаки услови за све запослене итд., Шинса задовољство послом дефинише као скуп ставова који настају од личних ставова и фактора радног окружења, док Морсе уз деловање фактора радног окружења на скуп ставова који чине задовољство послом додаје и ниво аспирације који је појединац постигао, Харел наводи да је задовољство послом изведено из одређених фактора који утичу на његове испољавање, Мисра сматра да је задовољство односно незадовољство послом резултат различитих фактора који су повезани са тренутном радном ситуацијом, Блум задовољство послом дефинише као став који је резултат деловања многих специфичних ставова, а делимично и функција задовољења животом, итд.

Извори задовољства послом

Задовољство послом се у истраживањима посматра са два аспекта: утврђивање фактора и испитивање последица које се испољавају на ментално здравље, продуктивност и многе друге облике организационог понашања.

Професор Косановић у факторе убраја опште друштвено-економске прилике, климу у организацији, врсту и садржај посла, зараду, могућност напредовања, одnose у групи, начин руковођења и управљања, физичке услове рада, образовања, мотивацију, социјално порекло, положај, способности, особине личности итд.⁸

Задовољство послом је, дакле, сложен став који укључује одређене претпоставке и веровања о том послу (когнитивна компонента), осећања према послу (афективна компонента) и оцену посла (евалутивна компонента), и представља једну од највише истраживаних тема у области људског понашања у организацијама. Разлог томе је свакако уверење да је задовољан радник продуктиван радник те да се успешност организације не може постићи ако су запослени незадовољни својим пословним амбијентом.

Теоријска основа задовољства послом је Локова теорија вредности, према којој задовољство послом постоји у оној мери у којој су људи задовољни исходом самог посла. Уколико појединац добије више оног исхода који цени то ће бити задовољ-

⁷ http://sl.wikipedia.org/wiki/Zadovoljstvo_zaposlenih, било доступно 20. 04. 2013.

⁸ Докторска дисертација Иване Јошанов-Врговић, „Задовољство послом и организациона приврженост запослених у образовним институцијама“, Нови Сад 2012, стр. 18.

нији. Дакле, на задовољство не утиче само величина награде већ и која се награда прима, односно да ли за уложени труд радник добија оне награде које он цени. Ако су то, на пример, креативни млади инжињери у развоју могуће је да ће бити задовољни послом и поред мале плате ако имају на том послу могућност креативног рада, усавршавања, учења и напредовања, јер је то оно што они цене. Да би предвидели нечије задовољство послом морају се узети у обзир не само задовољство појединим аспектима посла већ и очекивања од тог посла. На укупно задовољство послом утиче, заправо, несклад или одступање задовољства од очекивања у погледу појединих аспеката посла, а не висина задовољства тим аспектима сама по себи. Неко може бити незадовољан послом иако има високу плату, којом је задовољан, ако су скромне могућности напредовања у каријери. Локова теорија скреће пажњу на још један битан феномен – да се висина задовољства појединим аспектима посла везују за висину несклада између очекивања и задовољства. Наиме, код оних аспеката где је несклад очекивања и задовољства велики и апсолутна висина задовољства има тенденцију пада. Истраживања су показала да су запослени били најнезадовољнији оним аспектима посла код којих је постојао највећи несклад и обратно.⁹

Шта је то што утиче да запослени буду задовољни послом који обављају? Истраживања су показала да се сви фактори могу груписати у две категорије: организациони и лични фактори задовољства послом. Организациони фактори задовољства послом су:

- Посао сам по себи. Људи су задовољнији уколико обављају посао који је ментално изазовнији него ако обављају једноставан, рутински посао. Изазован посао има три карактеристике: омогућује запосленом да ради разноврсне задатке, даје му слободу деловања и омогућује повратну информацију о томе како је обавио посао.

- Систем награђивања. Што је плата виша људи су генерално задовољнији послом. Међутим, мора се одмах напоменути да је перципирана праведност система награђивања важнији фактор од пуке висине плате. Радници су задовољнији ако перципирају да је систем награђивања фер и подједнако третира све запослене. Од правичности система награђивања већа су очекивања него од саме висине плате.

- Пријатни радни услови. Што су услови рада бољи логично је да је задовољство радника веће. Оно је веће не само зато што је то њима физички пријатније, него и зато што бољи радни услови стварају већу могућност за боље обављање радних задатака и успех на послу. Људи су често незадовољни лошим радним условима, не толико што су они за њих лично непријатни, колико због тога што их ометају да постигну очекиване перформансе.¹⁰

- Колеге на послу. Социјална атмосфера је битан фактор задовољства на послу. Запослени су задовољнији својим послом уколико раде са колегама са којима имају лично веома добре персоналне односе и уколико на послу влада пријатна социјална атмосфера. То се посебно односи на људе који нису у већој мери заинтересовани за каријеру. У оквир овог фактора спада и однос запослених са непосредним руководиоцем (шефом). Уколико запослени има са шефом приснији однос, ако

⁹ <http://www.business.hr/kompanije/posao-kao-izazov-i-izvor-zadovoljstva-123118>, било доступно 19. 05. 2013.

¹⁰ <http://psihoterapijsketeme.rs/2011/psihologija-zadovoljstva/>, било доступно 17. 04. 2013.

шеф чешће похваљује запосленог, прати његов рад и изгради са њим отворене одnose онда је и задовољство запослених веће. Такође, мора се напоменути да и национална култура може имати утицај на значај овог фактора задовољства послом. У колективистичким културама логично је претпоставити да је значај пријатне социјалне атмосфере и одсуство сукоба веома битан фактор задовољства послом код већине запослених, чак важнији него висина плате. Наша истраживања показују да то апсолутно важи за сва наша предузећа. У сваком домаћем предузећу најважнији аспекти посла, они од којих се највише очекује, заправо су они везани за социјални амбијент: добри односи са колегама, добри односи са шефом, одсуство сукоба, дружење са колегама после посла итд. Закључак је да на задовољство послом наших радника више утиче социјални амбијент него висина плате, чиме се, поред осталог, може објаснити и релативно мало штрајкова и незадовољства радника у поређењу са величином пада њиховог животног стандарда.

– Организациона структура. Истраживања у САД показала су да су запослени задовољнији уколико је организација више децентрализована те је њима дата већа могућност партиципације у одлучивању. Овај аргумент делује логично, али се мора имати у виду и могућност његове културне ограничености. Наиме, децентрализација може бити извор задовољства запослених само ако они очекују да моћ треба да буде што је могуће више равномерно распоређена у организацији. То је, међутим, случај само у националним културама које имају ниску тзв. дистанцу моћи. У културама са високом дистанцом моћи запослени и не очекују и не преферирају њихово укључивање у одлучивању, те ће децентрализација вероватно остати без ефекта по њихово задовољство. Истраживања у нашим предузећима показала су да је једна друга карактеристика организационе структуре извор задовољства запослених – транспарентност и стабилност. Запослени у нашим предузећима задовољнији су уколико је организациона структура јасна, позната и стабилна. То се може довести у везу са једном другом карактеристиком наше националне културе – избегавањем неизвесности. Наши радници не воле промене, неизвесност и нејасноће, те је логично да од структуре очекују да их тога поштеди. Уколико је она таква да то остварује, биће извор задовољства запослених, ако не – извор незадовољства.

Личним факторима задовољства послом сматрају се:

– Склад између личних интересовања и посла. Задовољнији послом су они радници чији лични профил, знања и способности које поседују боље одговарају потребама радног места на којем се налазе. У том случају радник осећа да му посао омогућује да изрази своје знање и вештине, да исказе своју личност и способности, те ће бити задовољнији. Утицај овог фактора је и индиректан. Склад између способности и захтева посла довешће до бољих радних резултата, ови до већих награда, а сви заједно водиће већем задовољству запослених.

– Радни стаж и старост. Старији и људи са већим радним стажом имају тенденцију да буду више задовољни послом него они са мањим стажом на одређеном послу. То се дешава не само зато што човек временом постаје све бољи у своме послу, даје веће резултате, па је више и награђиван већ и због претходно описаног ефекта когнитивне дисонанце. Чак и они који нису били у почетку задовољни својим послом, ако су на њему остали дуже време, рационализују своју инертност тиме што себе убеђују да су задовољни тим послом. Истраживања су показала да за-

задовољство послом расте са годинама стажа и старости, али не линеарно. Прво се нагло повећава задовољство послом до тридесетих година, зато што човек постаје све успешнији у свом послу и напредује у каријери. Око четрдесетих човек достиже зенит у послу, губи многе илузије о њему и мање је задовољан, да би у другој половини педесетих и до пензије опет расло задовољство послом.

– Позиција и статус. Што је хијерархијски ниво запосленог виши то је он задовољнији послом којим се бави. Узрок је сигурно и у томе што виши положаји иду уз већа примања, као и уз одређене статусне симболе, већу моћ и друштвени утицај, што све води већем задовољству послом.

– Укупно задовољство животом. Истраживања су доказала ефекат „преливања задовољства“. Задовољство укупним животом позитивно се одражава на задовољство послом којим се човек бави и обратно – задовољство послом има позитиван ефекат на укупно задовољство животом.

Ефекти задовољства послом

Задовољство послом запослених није само себи циљ. Мада се све више појављују теорије према којима друштвена одговорност предузећа подразумева и њихову обавезу да задовољавају запослене као важне актере, ипак се највећи број аутора бави овим проблемом, јер полази од претпоставке да је задовољнији радник – продуктивнији радник. Међутим, емпиријска истраживања су показала да однос задовољства и продуктивности запослених није тако јасан као што то може на први поглед изгледати. Осим тога, задовољство не утиче само на продуктивност већ и на неке друге појаве у организацији, као што су одсуствовање са посла и флукуација.

Задовољство запослених има три основна ефекта:

- **Задовољство и продуктивност.** Мада је логично претпоставити јаку позитивну корелацију између задовољства и продуктивности, тај однос није тако јак како се то некада мислило. Коефицијент корелације у свим истраживањима креће се тек око 0,17. Има више разлога због којих веза задовољства запослених и продуктивности није јача и директнија.

- **Одсуствовање са посла.** Задовољни радници ће мање одсуствовати са посла. Ова хипотеза је потврђена и емпиријским истраживањима, мада (негативни) коефицијент корелације није тако висок како се очекивало. Вероватни узрок нешто слабије везе незадовољства запослених и њиховог одсуствовања са посла је у томе да на одлуку да се одсуствује са посла утицај имају и други фактори. Некада и врло задовољан радник мора да одсуствује са посла. Са друге стране, има више фактора који присиљавају незадовољног радника да ипак долази на посао – страх од губитка посла, одговорност према колегама на послу или према клијенту.

- **Флукуација.** Установљено је да ће задовољни радници мање напуштати посао него незадовољни, што делује врло здраворазумски. Стопа флукуације у предузећима са високим незадовољством запослених је знатно виша него у оним са нижим степеном незадовољства.

Мерење задовољства послом

У проучавању задовољства послом постоје два општа приступа: холистички и индиректни приступ. Холистички приступ задовољства послом дефинише се као афективни однос или став појединца према послу. Према холистичком приступу мера општег задовољства послом добија се сумом одговора на тврдњама које представљају индикаторе задовољства. Најчешћи индикатори су везаност за посао, занимљивост посла, важност посла итд.¹¹

Задовољство послом не може се директно мерити већ индиректно посматрањем запосленог, методом анкетирања и интервјуисања запосленог. Најчешће се користе упитници за мерење задовољства послом. У пракси се најчешће користе скале за мерење задовољства послом, JSS – Упитник Пола Спектора (JOBSATISFACTIONSURVEY), OJC – Брајфилд-Ротова скала за мерење општег задовољства послом (BRAYFIELD-ROTHESCALE OF OVERALLJOBSATISFACTION), JDI – Индекс карактеристика посла (THE JOBDESCRIPTIVEINDEX), MCQ – Минесота упитник о задовољству послом (MINNESOTASATISFACTIONQUESTIONNAIRE), JIG (THE JOB IN GENERAL SCALE), JDS (THE JOBDIAGNOSTICSURVEY), итд. У Упитнику Пола Спектора скала мери задовољство са девет аспеката посла, а садржи укупно 36 тврдњи, од којих се по четири тврдње односе на сваку појединачну димензију. Сваки аспект оцењује се са 4 ајтема, а тотални скор рачуна се на основу скорa свих ајтема. Ајтеми су писани у обе дирекције, тако да се пола ајтема мора обрнуто бодовати. Свака тврдња процењивала би се на скали Ликертовог типа са шест степени слагања (у раду је коришћена петостепена скала за одговоре). На основу података добијених путем ове скале може се израчунати десет независних скорова. Девет скорова чине резултати испитаника на појединачним субскалама, а десети скор је сумарни скор испитаника на свим ајтемима и представља општу меру задовољства послом. Резултат укупног задовољства послом изражава се као аритметичка средина свих тврдњи, а резултат задовољства појединим димензијама посла добија се као аритметичка средина оцена које су дате као одговори на релевантна питања.

Девет аспеката посла, према Спектору, јесу: плата, унапређење, надзор/надгледање, олакшице, награде, радне процедуре, сарадници, природа посла и комуникација. Према аутору, опште задовољство послом мери се одговором на питање: „Како у целини оцењујете задовољство послом на скали од 1 до 5?“. То питање је, такође, постављено испитаницима на крају упитника.

Такође, у истраживању задовољства послом можемо користити анкету (упитник). Његова предност је у томе што се за врло кратко време могу добити информације од већег броја запослених, а недостатак му је мањак информација које се могу добити. Интервјуисање је метод истраживања и добар је јер омогућује добијање информација веома богатих, дубоких, квантитативних података, а недостатак јесте време, јер је врло спор. Опсервација је ретко коришћен метод и користи се, углавном, са интервјуисањем. Састоји се у томе што истраживач самостално посматра запослене и сам доноси закључак. Прикупљање секундарних информација јесте метод који у основи има прикупљање и обраду информација које већ постоје, али су и креиране за неке друге намене.

¹¹ Јовичић Милица, „Како остварити задовољство послом“, Београд 2010. године, стр. 42.

Закључак

Задовољство и мотивација све више постају главна преокупација менаџмента у организацији. У савременим организацијама задовољство и мотивација представљају тежњу да се код сваког запосленог развије осећај припадности, да се остваре дугорочни циљеви и да се настоји да се материјална и нематеријална добра остваре стваралачки. У домаћим предузећима, тј. организацијама, пракса је показала да се до сада менаџмент људских ресурса није бавио проблематиком задовољства и мотивацијом својих запослених, углавном због недостатка времена или знања. Међутим, последњих година почела је да се буди свест о мотивацији и задовољству запослених, која се, углавном, истражује путем анонимног упитника.

Литература

1. Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић-Миликић, Б.: *Организација*, Економски факултет, Београд, 2012.
2. Богићевић-Миликић, Б.: *Менаџмент људских ресурса*, Економски факултет, Београд, 2011.
3. Williams, С.: *Принципи менаџмента*, Дата Статус, Београд, 2011.
4. Машић, Б.: *Стратегијски менаџмент*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2012.
5. Лончаревић, Р., Машић, Б., Ђорђевић-Бољановић, Ј.: *Менаџмент*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009.
6. Јаничић, П., Д.: *Пословно понашање менаџера*, Београд, 2007.
7. Вујић, В.: *Менаџмент људског капитала*, Опатија, 2004.
8. Ћамиловић, С., и Вујић., В.: *Основе менаџмента људских ресурса*, Београд, 2007.
9. Dessler, G.: *Основи менаџмента људских ресурса*, Дата Статус, Београд 2007.
10. Јовичић, М.: *Како остварити задовољство послом*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010.
11. Миливојевић, Т.: *Мотивација за рад*, Београд, 2009.
12. Михајловић, Д.: *Психологија у организацији*, ФОН, Београд, 2000.
13. Стојаковић С., Ђурасовић В., Унчанин Р.: *Мотивација менаџера*, Београд, 1998.
14. Јанићијевић, Н.: *Управљање организационим променама*, Економски факултет, Београд, 2011.
15. Ђурић, З.: *Менаџмент малих и средњих предузећа*, Београд, 2012.

ТАЈНИМ САВЕЗНИШТВОМ ДО
ЈАВНОГ ВЕЛИКОГ РАТАМилан Мијалковски
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Првом светском рату претходила су бројна тајна савезништва, али и сумњичења између појединих европских сила претходних неколико деценија (од 1876. године). Реч је о савезништвима и сумњама у вези са њиховим плановима за геополитичко прекомпоновање Балкана, у којима су били маргинализовани и у приличној мери инструментализовани интереси балканских држава и народа. Тињајуће несагласје ванбалканских хегемона о цртању замишљених мапа на Балкану, наравно, према жељи сваког од њих, повремено је јавно испољавано и резултирало устанцима и локалним ратовима. Међутим, исход тих врста насиља никада није у потпуности задовољавао амбиције сваког од заинтересованих ванбалканских хегемона. Посебно је био у нескладу са амбицијама берлинско-бечке осовине „о животном значају?“ њеног продирања ка Солуну и Багдаду. Покушај да, применом силе 1914. године, оствари поменути продор довео је до агресије на Краљевину Србију, чиме је започео Први светски рат.

Кључне речи: *тајно савезништво, тајно споразумевање, рат, атентат*

Увод

Историја људског друштва, поред осталог, указује и упозорава на то да је свака империја имала успон, врхунац и пад, односно распад који је окончан на миран или насилан начин. Такво сазнање потврђено је и на Балкану, у другој половини 19. века и прве две деценије 20. века. Реч је о Отоманском (турском) Царству,¹ чије слабљење је заострило борбу великих (европских) сила око преотимања његових балканских окупираних провинција, тзв. европској Турској. У том специфичном сукобу велике силе уважавале су интересе балканских држава и народа искључиво у обиму и на начин који су се уклапали у њихове хегемонистичке геополитичке циљеве. На то указују, с једне стране, бројна документа о

¹ Турско царство се протезало од Туниса, преко Либије и Египта, Арабијског полуострва, Леванта и Турске у Азији, а у Европи све до румелијских кнежевина на северу и Босне и Херцеговине на западу. У целом царству, од 28.500.000 становника Турци су чинили око 12 милиона, а од 9 милиона поданика у европском делу Турске, Турака је било око 2 милиона.

њиховом билатералном, трилатералном или мултилатералном тајном и јавном спорењу и споразумевању (савезништву) и, са друге стране, њихова лукава рова-рења у смислу принципа „свака против свих“ ради остваривања сопствених ци-љева и интереса. Њихова таква ангажованост, посебно тајна савезништва, дово-дила су до локалних устанака, буна и „малих“ ратова на Балкану и тиме мењања геополитичке карте региона. Међутим, свака новонастала мапа Балкана, углав-ном, није била по вољи појединих, често и свих ванбалканских сила. Стога, оне су оснаживале постојећа и стварале нова савезништва, с циљем да када им се укаже прилика успоставе стање у региону по својој жељи. Последњи такав јавни покушај учиниле су средином 1914. године, који је окончан у јесен 1918. године. У том Великом (Првом светском) рату нестале су четири империје: Аустроугарска, немачка, турска и руска. С тим у вези, загонетно је што су и данас, после сто го-дина, евидентна спорења око утврђивања главног кривца за Први светски рат. Наиме, не постоји сагласност о стварном кривцу за његово изазивање (почетак). Безобзирне покушаје да се та кривица свали на тадашњу малену и достојанстве-ну Србију која је одсудно бранила своју политичку независност треба схватити као подмуклу намеру савремених хегемона да поново изваде мач и њиме цртају нову мапу Балкана и ширег простора.

Овај рад би умногоме прекорачио своју намену ако би покушао да осветли све појединости у вези са кривцима за Први светски рат. Стога, он се фокусира на врсте и карактер тајних савезништава између тадашњих европских сила у вези са геополитичким прекомпоновањем Балкана, које је на крају довело до избијања јавног Великог рата. Преглед садржаја тих докумената и покушаји ванбалканских хегемона да их практично остварују, указује на то да је берлинско-бечка осовина оценила да је вишедеценијском субверзивном агресијом постигла велики успех на Балкану, приоритетно на штету Србије. Међутим, није успела да уништи њен идентитет и суверенитет. Стога, сматрајући Србију непремостивом препреком свом намеравању продирању ка Солуну и Багдаду, одлучила је да такав циљ оствари применом војне силе. За доношење те одлуке имала је „добар“ (неосно-ван) повод (атентат у Сарајеву) и лажну самоувереност у своју војну моћ. Руководила се проценом да ће Србија, изнурена у претходна два балканска рата пред-стављати лак плен који ће „прогутати“ пре него се друге европске силе пробуде и затим досегне етапни циљ (Солун) и крајњи циљ (Багдад). Општепознато је да је развој катаклизмичких догађаја после агресије Аустроугарске монархије на Кра-љевину Србију кренуо супротно очекивањима агресора, што је проблем који се не разматра у раду.

Сврха овог рада јесте да читалац, прегледом изложених докумената, првен-ствено о тајним савезништвима ванбалканских хегемона о „преуређењу“ Балкана, сам оцени њихов допринос у изазивању јавног Великог (Првог светског) рата. Јер, историја је наука (истина) о прошлости и, у још већој мери, истина о садашњости и будућности. То значи да она не признаје лаж која је резултат договора (дослуха) интересних фактора. Уколико се таквим манипулантима не супротставимо истини-тим чињеницама, то би значило да повлађујемо почетку прекрајања историје, а по-следице тога могу бити далекосежне.

Наговештај Првог светског рата на Балкану

Поводом стогодишњице Првог светског рата, поред осталог, јавност се смишљено често „бомбардује“ изношењем бројних тенденциозних чињеница ради идентификације „стварних“ криваца за његов почетак. У том смислу, агресивно се замењују тезе о узроцима и поводу тог рата и посебно калкулише сумњичавом тврдњом о томе да су револверски хиџи Гаврила Принципа на Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, представљали узрок том рату. У ствари, такви „ауторитети“ покушавају да прикрију чињеницу да званична Србија није стајала иза атентата у Сарајеву, нити је извршила агресију на Аустроугарску, као и да прикрију то да је Велики рат започела Аустроугарска нападом на Србију, на подстицај Немачке. До тог рата неминовно би дошло и без атентата Гаврила Принципа.²

Наведено потврђују многе релевантне чињенице, посебно о тајном споразумевању (савезништву) моћних ванбалканских фактора за овладавање Балканом, започето у другој половини 19. века, затим одржавано и неуспешно окончано 28. јула 1914. године, када је Аустроугарска објавила рат Србији. Реч је о сложенем суровом сучељавајућем процесу великих сила на Балкану који је наговештавао њихов општи сукоб, који је започео 1914. године.

Зашто је наговештен светски сукоб на Балкану? Зато што су шездесетих година 19. века две империје (Турска и Аустроугарска) које су под својом влашћу држале многа подручја Балкана, ослабиле до те мере да су тиме довеле у искушење (подстакле) неке друге европске силе да буду ангажованије у балканској суровој реалности. Наиме, после пораза у Италији 1859. и од Пруске 1866. године, Аустроугарска је своју дотадашњу пажњу на северу и западу Европе усмерила на југоисток. Међутим, иза таквог спољнополитичког преусмерења није стајала адекватна моћ. С уверењем да су њене амбиције на југоистоку Европе подударне немачким, војни кругови Беча захтевали су моменталну окупацију Босне и Херцеговине и планирали да у наредном периоду наставе продор у правцу Солуна. При томе, Беч је, осим значаја главне саобраћајне везе на Балкану (моравско-вардарску долину) ка Азији и огромних рудних и других природних богатства, имао у виду систематско слабљење Турске.³

Таква империјалистичка аустроугарска спољна политика сучелила се са истоветном политиком Русије о продирању ка топлијим морима преко Балкана. Резултат таквог сучељења, подозрења и сумњичења била су многа тајна споразумевања између Русије и Аустроугарске о подели подручја тзв. европске Турске. Наравно, била је много тежа њихова практична реализација, посебно од тренутка када су се

² Посебно тенденциозна у том смислу су два наслова (књиге) промовисане у 2013. години, канадске историчарке Маргарет Мекмилан, „Спречавање новог рата: Лекције из 1914“ и британског историчара аустралијског порекла Кристофера Кларка, „Месечари – како је Европа кренула у рат 1914“.

³ Суверенитет султана био је у великој мери нарушен у многим провинцијама Турске, а финансијска ситуација имала је елементе банкрота. Пре 1875. године државни дуг Турске износио је 200 милиона фунти, укључујући и годишњи дуг од 14 милиона фунти. Годишњи приход Царства износио је 18 милиона фунти, од чега је Султан добијао два милиона за своје личне издатке. Стога, влада Турске прогласила је 1875. делимично а 1876. потпуно банкротство и обуставила плаћање интереса иностраним кредиторима (В. Н. Summer, *Russian and the Balkans 1870–1880*, London, 1937, p. 100. у: Дедијер Владимир, *Сарајево 1914, Књига I*, Просвета, Београд, 1978, стр. 59).

појавили нови играчи на сцени – Енглеска и Италија. После отварања Суецког канала 1869. године, све већи интерес за простор Балкана показивала је Енглеска, која га је упорно бранила инсистирањем за одржавање *statusa quo* Турске. Са друге стране, Италија је улагала напоре да обезбеди свој утицај на западној обали Отранта, што је било противно амбицијама Беча. Немачка је, пак, у складу са својим плановима за продирање ка Багдаду, подржавала је Аустроугарску.

У таквом неизвесном балканском геополитичком кошмару, тајна савезништва моћних и необузданих хегемона нису се обазирала на интересе балканских држава (Србија, Црна Гора и Грчка). Сваки хегемон је офанзивно чекао свој тренутак (предузимао одговарајуће делатности) да максимално оствари своје циљеве, да овлада читавим Балканом. Делимично остваривање планираног циља неминовно је водило у ново, још опасније конфронтирање, а у драстичном смислу испољено је 1914. године. Иначе, важно је нагласити да је устанак хришћана у Босни и Херцеговини 1875–1878. године против турског окупатора представљао преломни догађај који је утицао на динамизирање сучељавања и сукобљавања ванбалканских хегемона за трајно атерирање на Балкану. Такође, важно је имати у виду да попустљивост коју су европске силе на Берлинском конгресу (1878) показале у корист Аустроугарске (дале су јој мандат да окупира Босну и Херцеговину и гарнизонизира Новопазарски санџак „до иза Митровице“), била је кобна за опстанак Аустроугарске и за мир у Европи и свету. Јер, после таквог геополитичког добитка, њене незајажљиве територијалне претензије према Балкану подстицане од Немачке, неминовно су водиле маркантном оружаном сукобу какав је био Први светски рат. Аустроугарска је снажан импулс добила приликом анексије Босне и Херцеговине (1908), када је грубо прекршила Берлински уговор, а европске силе су се накнадно сагласиле са таквим чином. Попуштање европских сила аустроугарском надирању на Балкан поново је испољено крајем 1912. године, када је претњом војном агресијом на Србију спречен њен излаз на Јадранско море, стварањем аутономне Албаније, која је била под њеним несумњивим утицајем. У том двогодишњем периоду (1912–1914), Аустроугарска је преко 20 пута планирала и затим одустајала од извршења војне агресије на Краљевину Србију. Само та чињеница у довољној мери указује на то да би до Првог светског рата неминовно дошло и без атентата Гаврила Принципа.

Тајне димензије прве фазе Великог рата

Атентат на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, био је резултат тајне завере младобосанаца. И данас, после сто година, чује се одјек тог трагичног догађаја, независно од његовог реалистичног или тенденциозног повезивања са избијањем Првог светског рата. Међутим, атентат се из необјашњивих разлога не доводи у везу са догађајем од 28. јуна 1878. године на Берлинском конгресу, када је на безобзиран начин јавно окончана тајна димензија прве фазе тог Великог рата. Превиђа се да је тог дана на дневном реду Берлинског конгреса само формално разматрано питање Босне и Херцеговине. Формално зато што је све било унапред договорено од учесника Конгреса да турска окупација у тим провинцијама буде замењена аустроугарском окупацијом.

Први говорник, аустро-угарски министар спољних послова гроф Андраши своје излагање завршио је у смислу да Аустроугарска неће дозволити уједињење Јужних Словена у једну независну државу.⁴ Затим је британски министар спољних послова лорд Солзбери предложио учесницима Конгреса да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину и преузме управу над њима. И његов говор одражавао је став о спречавању стварања јаке независне државе Јужних Словена.⁵ Солзберијев предлог ургентно је подржао немачки кнез Бизмарк,⁶ а италијански делегат Корти није се противио предлогу лорда Солзберија.

Био је неуспешан покушај шефа турске делегације Каратеодори-паше да наруши унапред договорену сагласност учесника Конгреса о поменутом питању. Уочи расправе он је добио телеграм од своје владе, односно инструкције, да супротно претходном договору турске владе са британском владом о прихватању Аустроугарске окупације Босне и Херцеговине изнео став о задржавању тих провинција под турском окупацијом. Свој предлог образлагао је тврдњом о томе да нису лоши социјални услови у Босни и Херцеговини проузроковали устанак, него су неке велике силе свесно покренуле устанике. Таквом његовом предлогу оштро се супротставио британски премијер Дизраели, чији говор је одражавао класичну словенофобију: „Ако Конгрес остави ове две провинције у стању у којем се тренутно налазе, бићемо сведоци појаве доминације словенске расе, расе која је слабо расположена да цени друге. Треба имати на уму да предлози које је дао лорд Солзбери нису дати у интересу Енглеске, већ у интересу мира у читавој Европи“.⁷

Шеф руске делегације кнез Горчаков понашао се као да није чуо Дизраелов говор, будући да је дао апсолутну сагласност за окупацију Босне и Херцеговине.⁸

Како је дошло до тога да тајне димензије прве фазе Великог рата буду јавно верификоване на Берлинском конгресу, 28 јуна 1878. године? Тако што је аустроугарско почетно тајно агресорско ангажовање на југоистоку Европе било подударно немачком и слично руским освајачким плановима у региону. Стога, између та два хегемона и све заинтересованије Немачке, у више наврата је тајно разматрано и договарано територијално прекомпоновање Балкана у складу са њиховим интересима (табела 1).

⁴ „Царска и краљевска влада морала је да обрати пажњу на географску ситуацију у којој би се нашле Босна и Херцеговина због територијалних промена које би уследиле након нове демаркације Србије и Црне Горе. Ефект приближавања граница ова два кнежевства на путевима који воде ка истоку биће пресудан за комерцијалне интересе Монархије“ (Haus – Hof – Staatsarchiv, PA III, Berliner Kongress, 116, Protokol 8).

⁵ „Географски положај ових двеју провинција од великог је политичког значаја. Ако би знатан део ових провинција пао у руке суседних кнежевина, дошло би до стварања ланаца јужнословенских држава, које би се протезале готово преко целог Балкана; својом војном снагом, оне би угрожавале територије које леже јужно од њих ...“ (Исто, Протокол 8).

⁶ „Немачка... ипак се придружује жељи да се оконча ово стање ствари... Само јака сила, која располаже довољним снагама, могла би да успостави ред и обезбеди будућност становништву Босне и Херцеговине“ (Исто, Протокол 8).

⁷ Исто, Протокол 8.

⁸ „Русију не интересује питање које се налази на дневном реду, али аргументи које је изнео гроф Андраши, предлози лорда Солзберија – које су подржале Немачка, Француска и Италија..., доказали су му корисност припремљене резолуције, уколико се имају у виду мирољубиви задаци које Конгрес намерава да оствари“ (Исто, Протокол 8).

Табела 1 – *Тајна савезништва ванбалканских хегемона о Балкану која су довела до избијања Првог светског рата*

Ред. бр.	Врста документа	Суштина документа
1.	Берлински меморандум Аустроугарске, Немачке и Русије намењен Турској о очувању <i>statusa quo</i> на Балкану од 12. маја 1876.	Европске хришћанске силе нису могле да постигну договор о обезбеђењу аутономије хришћанским устаницима у Босни и Херцеговини која би водила независности (тима су спутаване претензије Аустроугарске на тај простор), па су се зато сагласиле да очувају постојеће политичко стање у европској Турској, уз обавезу Турске да изврши реформе којима се постиже боља безбедност хришћана.
2.	(Тајни) Споразум из Рајхшта-та између Аустро-угарске и Русије, 26. јун (8. јул) 1876.	Реч је о контроверзном усменом споразуму о могућем геополитичком прекомпоновању Балкана након исхода рата између Србије и Црне Горе против Турске и резултата босанско-херцеговачког устанка.
3.	Тајна Аустро-Руска конвенција, Беч, 15. јануар 1877.	Одражавала је договор о предупредивању сукоба интереса Аустроугарске и Русије на Балкану.
4.	Тајна будимпештанска конвенција, Будимпешта, 15. јануар 1877.	Одражавала је интерес Аустроугарске и Русије за поделу интересних сфера на Балкану, односно отклањала је могућност њиховог међусобног сукоба у погледу територијалних прекрајања која би рат или распад Отоманског царства могли проузроковати.
5.	Прелиминарни (Санстефански) руско-турски мир, закључен 19. фебруара (3. марта) 1878.	Пораз Турске од стране Русије у рату 1877. године верификован је миром у Санстефану, којим је Русија обезбедила стварање Велике Бугарске, њен протекторат, преко којег је обезбеђивала излаз на Егејско море и контролу највећег дела Балкана. Противљењем Аустроугарске и Велике Британије мир је ревидиран на Берлинском конгресу 13. јула 1878.
6.	БЕРЛИНСКИ УГОВОР, потписан 13. јула 1878. у Берлину (Берлински конгрес)	Немачка, Аустроугарска, Француска, Велика Британија, Италија, Русија и Турска договорили су геополитичко прекомпоновање Балкана, тако што су једно гледиште заступале В. Британија и Аустроугарска, уз подршку Немачке, а друго Русија. Победила је прва страна, јер Русија је удаљена од турских мореуза и уместо руског протектората на Балкану (Велика Бугарска) формирана је Кнежевина Бугарска. Берлински уговор је показао нову равнотежу снага концентрисану око Немачке, која је привидно одржавана до 1914. године када је избио Први светски рат.
7.	(Тајни) Савезни уговор између Аустроугарске и Немачке, Беч, 7. октобар 1879.	Офанзивни одбрамбени „Савез за мир и узајамну одбрану“ између Немачке и Аустроугарске („Берлинско-бечка осовина“) првенствено усмерен против Русије.
8.	(Тајни) Тројецарски савезни уговор Аустроугарске, Немачке и Русије, Берлин, 18. јун 1881.	Договор аустријског, немачког и руског цара да заједнички бране принцип легитимитета на Балкану успостављеног на Берлинском конгресу 13. јула 1878. године.
9.	(Тајни) Уговор о Тројном савезу између Немачке, Аустроугарске и Италије, Беч, 20. мај 1882.	Савез за међусобни мир, пријатељство и међусобну подршку у границама сопствених интереса, усмерен против Русије. Он је, суштински, имао за циљ остваривање немачке политике изолације Француске, за Аустроугарску је значао немачку подршку у случају напада Русије, а за Италију могућност јачања иредентистичке политике према Аустроугарској.
10.	(Тајни) Уговор о безбедности између Русије и Немачке, Берлин 18. јун 1887.	Представљао је благи помак у комуникативном односу између Немачке и Русије који је био прилично затегнут због отвореног немачког противљења на руску штету на Берлинском конгресу

Ред. бр.	Врста документа	Суштина документа
11.	(Тајни) Аустро-угарско-енглески уговор о источном питању, 12. децембар 1887. (коме је приступила и Италија)	Представља договор о заштити сопствених геополитичких интереса на Балкану, спречавањем неке силе да их самостално угрози или у дослуху са Турском. Реч је о тајној класичној подели интересних сфера ванбалканских хегемона на балканском геополитичком чвору, која није много марила за интересе балканских народа и држава.
12.	(Трећи) уговор о Тројном савезу, Берлин, 6. мај 1891.	Одражавао је постојећу конфронтацију европских сила на простору Балкана и у Северној Африци и спремност страна уговорница да и употребом силе штите своје агресорске циљеве и интересе.
13.	(Тајни) аустро-руски споразум о Балкану, утврђен разменом нота, 8. (17) маја 1897.	Контроверзан споразум који је био резултат обостраних интереса за привремено „замрзавање“ Источног питања, јер су Русији биле потребне „слободне руке“ на Далеком истоку, а Бечу је одговарало спречавање излаза Србије на Јадран и онемогућавање Италији приступа Албанији.
14.	Мирцштатски програм реформи Русије и Аустро-угарске за Македонију, 24. октобар 1903.	Русија и Аустроугарска, самопроглашавајући се као две „највише заинтересоване силе“ за сређивање неизвесног стања на Балкану, усвојиле су Програм реформи за турску окупациону власт у Македонији. Програм је назван Реформна акција, чија суштина је била у укључивању хришћанског становништва у управне и судске послове турске власти.
15.	Писма цара Фрање Јосифа о инкорпорацији Босне и Херцеговине, 5. октобар 1908.	Писма су упућена 1. октобра 1908. посланицима Аустроугарске у Лондону, Паризу, Берлину и Риму с обавезом да 5. октобра обавесте владе код којих су акредитовани, о анексији Босне и Херцеговине која ће бити извршена 7. октобра 1908. године. Овим писмима претходили су: (1) AIDE MEMOIRE Русије (Извольског) Аустроугарској, 19. јуна (2. јула) 1908. године, који се односи на три различита балканска питања и истиче да је питање промена стања ствари утврђено у чл. 25 Уговора из Берлина... има изричито европски карактер, и (2) одговор – AIDE-MEMOIRE Аустроугарске (Ерентала) Русији, 27. августа 1908. године у којем се, поред осталог, каже да, „уколико непредвиђене околности ипак принуде Аустро-Угарску да анектира Босну и Херцеговину... царска и краљевска влада би се обавезала да истовремено повуче своје трупе из Новопазарског санџака и да се дефинитивно одрекне сваке окупације те територије“.
16.	(Пети) уговор о Тројном савезу између Аустро-угарске, Немачке и Италије, Беч, 5. децембар 1912.	Последње обнављање Тројног савеза постигнуто је заузимањем Немачке у отклањању опречних гледишта Италије и Аустроугарске о Балкану. Наиме, Италија је све израженије показивала интерес за источну обалу Јадранског мора. Због тога је остала неутрална на почетку Првог светског рата, да би након обећаних делова југословенских територија од сила Антанте прешла на њихову страну.
17.	Уговор о савезу између Немачке и Турске, Цариград, 2. август 1914. (пројекат)	Припреман је у тренутку када је био оружани сукоб између Аустроугарске и Србије. Садржи седам тачака: обавеза да ће се држати неутрално према актуелном сукобу између Аустроугарске и Србије; поступак у случају ангажовања Русије у актуелном рату; Немачка се обавезује да по потреби брани оружјем отоманску територију итд.

(Извор: аутор)

У сажетом смислу, тајне динамичне Аустроугарске агресорске активности на југоистоку почеле су 1872. године предочавањем виђенијим хришћанима да траже заштиту Беча⁹ и подстицањем бунтовничког расположења хришћана. Истовремено, бечка влада је обавештајно надзирала њихов изнуђен отпор турском окупатору и предузимала одговарајуће мере да га искористи за окупацију Босне и Херцеговине. С тим у вези, поменимо да су бечки обавештајци правовремено прибавили информације о одлуци херцеговачких народних лидера, донетој у Биограду код Невесиња, 28. августа 1874. године, да дижу устанак у пролеће наредне године. У складу с таквим сазнањем, аустроугарска политичка елита, под председништвом цара Фрања Јосифа, донела је одлуку (17. јануара 1875. године) како да предстојећи устанак Срба и Хрвата искористи за окупацију Босне и Херцеговине.¹⁰

Уочи избијања и док је трајао босанско-херцеговачки устанак хришћана против турског окупатора, европске силе су усвојиле укупно четири документа, (један јавни и три тајна) о решавању Источног питања. Садржај тих докумената одражавао је задовољење аустроугарских претензија на Балкан. Међутим, мир између Русије и Турске у Сан Стефану убрзао је сазивање Берлинског конгреса (документи од ред. бр. 1 до 6, у табели 1).¹¹

Берлински меморандум Аустроугарске, Немачке и Русије намењен Турској о очувању statusa quo на Балкану од 12. маја 1876. године,¹² који су подржале Француска и Италија, а одбила Велика Британија, изражавао је жељу европских сила за одржавање постојећег стања на Балкану. Меморандум је инициран и усвојен с циљем да се изврши реформа турске окупационе власти у Босни и Херцеговини, у којој је у јуну 1875. године почео и трајао оружани устанак Срба и Хрвата, а Турска је била угушила бугарски устанак, уз бројне покоље (масовне ратне злочине) које је Британија покушала да прикрије, али су их друге европске силе узеле као разлог за своје ангажовање.

У периоду припреме овог меморандума основно полазиште било је да актуелно стање у европској Турској захтева предузимање мера да се сачува безбедност хришћанског становништва. Интензивне међусобне консултације великих хришћанских сила резултирале су јединственим мишљењем о неопходним реформама Отоманског царства, и нејединствено гледиште о аутономији коју су захтевали устаници у Босни и Херцеговини. Као прелазно решење договорили су двомесечно примирје, захтевајући од турске владе да испуни дата обећања: обезбеди материјалну помоћ

⁹ Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, Зograф, Ниш, 1999, стр. 643.

¹⁰ Одлука је садржала четири основне одреднице: подстицати отпор незадовољних хришћана и оптуживати Турску за терор и неспособност да заведе ред; припремати европско јавно мњење о нужном ангажовању Аустроугарске да заведе ред на том простору; стварање снажне српске државе на Балкану спречити окупацију Босне и Херцеговине и уклињавањем између Србије и Црне Горе; и улагати максималне напоре за елиминисање руског утицаја на Балкану (Исто, стр. 643).

¹¹ О свим документима у табели 1 и цитираних делова из тих докумената у тексту опширније у: Вркатић Лазар, *Појам и биће српске нације*, Mediterran publishing, USSE, Нови сад, 2009, стр. 381–593.

¹² До усвајања Меморандума дошло се компромисом између министара спољних послова Аустроугарске (Андрашија) и Русије (Горчакова), којим се уопште нису уважили захтеви устаника у Босни и Херцеговини. Наиме, Аустроугарска је хтела да босанско-херцеговачки устанак искористи за остваривање својих територијалних претензија на тај простор, а устаници су желели аутономију која би водила независности. Таквим намерама Беча Русија није успела да се супротстави. Иако су амбасадори поменутих земаља 31. јануара 1876. године, у форми посебних идентичних нота затражили од турске пакет реформи ради заштите хришћана, Меморандум није уручен Турској. Напросто, Британија је одбијањем Меморандума разбила јединствен наступ европских сила и подстакла Турску на отпор.

избеглицама који се враћају својим кућама; у дистрибуцији помоћи становништву да председавајући мешовите комисије буде Херцеговац хришћанске вере; да војни састави Турске буду концентрисани на одређеним локацијама; да хришћани задрже оружје, као и муслимани; и да конзули или делегати хришћанских сила контролишу примену програма реформи. Међутим, поменути захтеви нису ваљано остварени.

(Тајни) усмени¹³ споразум из Рајхштата, 26. јуна 1876. године између Русије и Аустроугарске постигли су министри Андраши и Горчаков приликом сусрета цара Александра II са Фрањом Јосифом у рајхштатском замку (у Чешкој), наведеног датума, како би се избегло да рат Србије и Црне Горе против Турске, који је почео претходног месеца, као и устанак хришћана у Босни и Херцеговини не увуче и њих у сукоб. У сажетом смислу, Аустроугарска и Русија су се договориле да ће поштовати принцип немешања у актуелним ратовима на Балкану, затим њихов поступак у случају победе Турске („захтеваће поновно успостављање *statusa quo ante* у Србији“) и поступак у случају победе хришћана – „неће давати предност стварању једне велике словенске државе, али ће Србија и Црна Гора моћи да прикључе, прва, неке делове Старе Србије и Босне, друга, Херцеговину и једну луку на Јадранском мору. Међутим, Аустрија ће имати могућност да анектира турску Хрватску и неке пограничне делове Босне у складу са трасом о којој ће се постићи сагласност“. Евидентно је да је Беч овим споразумом обезбедио преуслове да у догледно време задовољи своје територијалне претензије на Балкану, што му је одобрено на Берлинском конгресу.

Тајна Аустро-руска конвенција¹⁴ од 15. јануара 1877. године обезбеђивала је неутралност Аустроугарске у предстојећем руско-турском рату, потврђивала одредбе Рајхштатског споразума о спречавању стварања велике словенске државе на Балкану и окупацији Босне и Херцеговине. С тим у вези, у члану 7. конвенције је записано: „Његово Величанство цар Аустрије итд., краљ Мађарске, задржава право да одлучи о тренутку и начину окупације Босне и Херцеговине од стране својих трупа. Подразумева се да ова мера, не попримајући карактер солидарности са окупацијом Бугарске од стране руске војске, не треба да представља, ни у тумачењу владе Његовог царског и краљевског Величанства ни у извршењу, израз непријатељства према Русији. Исто тако, интервенција руске армије у Турској не треба да представља, ни у тумачењу царске владе Русије ни у извршењу, израз непријатељства према Аустро-Угарској“, а у члану 8.: „Високе стране уговорнице се обавезују на реципрочној основи да не шире подручје своје војне акције... Србија, Црна Гора и део Херцеговине који раздваја ове две кнежевине представљаће континуирану неутралну зону коју војске двеју царевина неће моћи да прелазе и чији је циљ да се спречи сваки непосредан контакт ове две армије...“.

¹³ Пошто није сачињен никакав писмени документ, исход преговора и усменог споразума записао је, по Андрашијевом диктату, руски амбасадор у Бечу који је присуствовао састанку, а по Горчаковљевом диктату један његов службеник. Те две верзије се знатно разликују по садржини, изузимајући став да се „у садашњем тренутку обе силе придржавају немешања и узајамно се договарају о акцијама које ће захтевати даљи развој догађаја“. Разлике између ове две варијанте споразума односиле су се на територијалне промене на Балкану. Овај споразум крио је у себи многе неспоразуме и противречности које су делимично превазиђене Будимпештанском конвенцијом од 15. јануара 1877. године. Том конвенцијом Русија је признала Аустроугарској право на окупацију Босне и Херцеговине.

¹⁴ Потписали су је аустроугарски министар Андраши и руски амбасадор у Бечу Новиков. Споразум је операционализован у укупно 10 чланова.

*Тајна Будимпештанска конвенција између Аустроугарске и Русије, од 15. јануара 1877. године*¹⁵ имала је тежишни циљ „побољшање судбине хришћана на Балкану“ и „онемогућавање планова о анексији и проширењу који би могли угрожити мир или равнотежу у Европи“. У ствари, овом конвенцијом потврђена је сагласност коју су аустријски и руски цар постигли за време сусрета у Рајхштату о следећим тачкама: „у случају територијалног прекрајања или распада Отоманског царства, успостављање велике компактне словенске или друге државе се искључује; насупрот томе, Бугарска, Албанија и остатак Румелије моћи ће да се конституишу као независне државе; Тесалија, један део Епира и острво Крит моћи ће да се припоје Грчкој; Цариград са околином, чија ће се територија касније одредити, моћи ће да постане слободан град. Њихова величанства констатирају да немају ништа да измене о овим ставовима и поново изјављују да су вољни да их поштују као основе за своју накнадну политичку акцију“ (члан 3).

Овом конвенцијом, Аустроугарска је обезбедила право да изабере моменат и начин окупације Босне и Херцеговине, јер Русија је њоме обезбедила неутралност Аустроугарске у будућем рату са Турском и поново признала право на окупацију Босне и Херцеговине. Према Бизмарку, „ова конвенција, а не Берлински конгрес, основа је аустријске окупације Босне и Херцеговине“.

У складу с наведеном конвенцијом Русија је објавила рат Турској. После победе над турском војском у Бугарској и напредовања ка Цариграду, Турска је била принуђена да тражи примирје и мир. Тако је дошло до закључивања Прелиминарног руско-турског мира у Сан Стефану, недалеко од Цариграда, 19. фебруара (3. марта) 1878. године. Реч је о миру који је јасно одражавао жељу Русије да створи Велику Бугарску, преко које би обезбедила излаз на Егејско море и контролисала највећи део Балкана, који је обухватао и Стару Србију и Македонију. Одредбе тог мира биле су у колизији са рајхштатским споразумом. Зато, главни противници Русије (Аустроугарска и Велика Британија) ангажовали су се на његовој ревизији. Русија је попустила и ревизија Санстефанског мира извршена је на Берлинском конгресу 1878. године.

Берлински конгрес заседао је од 13. јуна до 13. јула 1878. године, када су представници Немачке, Аустроугарске, Француске, Велике Британије, Италије, Русије и Турске потписале уговор¹⁶ (међусобни споразум), којим је фаворизовано аустро-немачко продирање на југоисток и оптимално смањен руски утицај на Балкану. Иако су балкански Словени највише допринели покретању источног питања, велике силе их нису питале за стварање новог геополитичког стања на Балкану. Таква једностраност имала је трајне последице по нестабилност Балкана која је ескалирала у светски оружани сукоб, 1914. године.

У сажетом смислу, одредбе Берлинског уговора налагале су: *Бугарска* постаје аутономна вазална кнежевина под сизеренством султана (чл. 1); јужно од Бугарске ствара се провинција која ће се звати *Источна Румелија*, која ће уживати административну аутономију, али под турску политичку и војну власт (чл. 13); провинције *Босна и Херцеговина* окупираће Аустроугарска која ће њима управљати. Пошто влада Аустроугарске не жели да преузме управу у Новопазарском санџаку, који се

¹⁵ Конвенција је операционализована у укупно четири члана и изражавала је интерес Аустроугарске и Русије за поделом интересних сфера на Балкану. Текст ове конвенције доставио је аустро-угарски амбасадор у Берлину, гроф Карољи немачком државном секретару Билову.

¹⁶ Уговор је операционализован у укупно 64 члана.

налази између Србије и Црне Горе у правцу југоистока до Митровице, у њему ће остати отоманска управа. Ипак, да би се обезбедило одржавање новог политичког стања, као и слобода и безбедност саобраћаја, Аустроугарској се оставља право да ту држи гарнизоне и да има војне и трговачке путеве на читавом простору овог дела старог вилајета Босне. У том смислу Аустроугарска и Турска ће се споразумети о појединостима (чл. 25); *Црној Гори* признају независност Висока порта и све високе уговорне стране које то досад нису учиниле (чл. 26); високе уговорне стране признају независност *Кнежевине Србије*, обавезујући је на услове који су изложене у следећем члану (чл. 34); високе уговорне стране признају независност *Румуније*, обавезујући је на услове који су изложени у наредним члановима (чл. 43).

Јавна верификација друге тајне фазе Великог рата

Одредбе Берлинског уговора о подели Балкана одражавале су тадашњу равнотежу снага европских сила, које су биле благо поларизоване у две групе. Провођење тих одредби на терену означило је једну нову епоху динамизираних шпијунско-субверзивних борби између европских сила за овладавање балканским геополитичким чвором, која је 1914. године трансформисана у свеопшти оружани сукоб. У том супротстављеном ескалационом процесу егзистирале су бројне супротности које су доводиле до успостављања тајних савезништава. На пример, егзистирали су британско-немачке супротности око колонија и колонијалних путева који су се укрштали на Балкану, аустроугарско-руске супротности око класичне поделе Балкана, италијанско-аустроугарске супротности око западне обале Отранта и друге. Актери поменутих супротности вешто су режирали и надзирали драму балканских држава и народа, настојећи да максимално остваре своје интересе у региону. То су чинили самостално или договорно, тајно и/или јавно, суптилно и/или сурово, са мањом или већом успешношћу, али никад се нису задовољавали постигнутим. Такво њихово ангажовање потврђују многе чињенице, чије извориште је било у тајном споразумевању. Наиме, у периоду од Берлинског конгреса (1878) до избијања Великог рата (1914), велике европске силе су закључиле укупно осам тајних уговора о новом територијалном прекомпоновању Балкана. Немачки план за продор на југоисток (до Багдада), који је подразумевао потпуно уништење идеје и ослободилачко-уједињитељску праксу Србије, представљао је главну директрису супротности на Балкану, јер друге велике силе су подржавале такву улогу српског народа. Анексија Босне и Херцеговине 1908. године од стране Аустроугарске представљала је дрску провокацију мира и у још већој мери заоштрила супротности на Балкану. Тај противзаконити чин, са којим су се затим сагласиле велике европске силе, представљао је јавну верификацију друге тајне фазе Великог рата. Анексија је оснажила уверење Немачке у могућу реализацију свог плана (продор на југоисток) и, коначно, довео је до избијања Првог светског рата, а не атентат у Сарајеву, како то злонамерни покушавају да тврде. Основано је тврдити да без активне помоћи Немачке Аустроугарска не би смела да на атентат реагује објавом рата Србији.

Претпоставља се да је Аустроугарска смишљено објавила анексију Босне и Херцеговине, 7. октобра 1908, како би обележила дан (7. октобар 1879) када је за-

кључила Тајни уговор о савезништву са Немачком. Дакле, само годину дана после Берлинског уговора Немачка и Аустроугарска наговестиле су оснаживање своје намере за продор на југоисток. Оне су се тајно¹⁷ споразумеле да закључе „савез за мир и узајамну одбрану“, који је био уперен против Русије и примењен 1914. године. Наиме, Бизмарк је, руковођен проценом да би Аустроугарска у евентуалном рату са Русијом била поражена и Немачка би и без савеза морала да је брани, јер би победоносна Русија и непријатељска Француска створиле веома неповољан положај Немачке, иницирао је преговоре које су резултирале стварањем Двојног савеза. Суштина савеза одређена је у чл. 1: „За случај да, противно надама и искреним жељама обеју високих страна уговорница, једну од њих нападне Русија, друга страна је обавезна да је помогне свом својом војном снагом и да закључе мир само заједнички и споразумно“.

Три године касније (20. маја 1882), закључен је Тајни тројни уговор између Немачке, Аустроугарске и Италије. Реч је о тајном тројном савезу у чијем се средишту налазила Немачка, који је представљао један од најзначајнијих аката у политици груписања европских сила, што је довело до Првог светског рата. Одредбе Тројног савеза (укупно осам чланова) регулишу обећање страна уговорница о међусобном миру и пријатељству,¹⁸ и да неће улазити ни у какве савезе или споразуме усмерене против једне од њихових држава (чл. 1); у случају да Италија ... буде нападнута од Француске... остале две стране уговорнице биће обавезне да нападнутој страни пруже помоћ свим својим снагама...(чл. 2); у случају да једна велика сила која није потписница овог уговора, угрози безбедност државе једне од високих страна уговорница што би угрожену страну приморало да зарати с њом, остале две се обавезују да ће јој пружити...(чл. 4); високе стране уговорнице међусобно обећавају да ће и садржину и постојање уговора чувати у тајности (чл. 6).

Иако је Тројни савез настао на иницијативу Италије, која је тражила подршку Беча и Берлина у борби за превласт у северној Африци, која је ескалирала између Италије и Француске након што је Француска окупирала Тунис (1881), био је усмерен против Русије са којом су Немачка и Аустроугарска имале Тројецарски савез из претходне године. Тројни савез више је поговдао Немачкој него Аустроугарској, јер је у Италији деловала иредента која је тражила присаједињење Трста и Трентина. Независно од тога, Беч је у савезу видео могућност да савезништвом са Италијом обезбеди своју јужну границу у случају рата са Русијом.

¹⁷ Тајни савезни уговор иницирала је Бизмаркова дипломатија, а операционализован је у укупно пет чланова. У чл. 4. Уговора, иако се указује на његов мирољубиви карактер, такође, каже се „овај се уговор чува у тајности, а трећој сили ће се саопштити само по споразуму обеју високих страна уговорница... и обавестити руског цара да ће сваки напад на једну од високих страна уговорница сматрати заједничким изазовом“. Протоколом од 22. марта 1883. Уговор је продужен на нових пет година, до 1887, а протоколом од 1. јуна 1902. утврђено је да се Уговор о двојном савезу аутоматски продужава сваке три године док уговорнице другачије не одреде.

¹⁸ Уговор је потписан на пет година и обновљен 20. фебруара 1887. године, када су му придодата два посебна уговора (немачко-италијански и италијанско-аустроугарски) и записник између све три државе, којим се повезује цео систем уговора. Овакав начин био је последица промењених прилика после бугарског уједињења (1885) и краха Тројецарског савеза. Италија је захтевала да се у уговору више уважавају њени интереси на Балкану, а за Немачку је било битно да има италијанску подршку у случају сукоба са Француском.

(Трећи) уговор о тројном савезу Немачке, Аустроугарске и Италије (6. мај 1891. године)¹⁹ био је објављен уз адекватан публицитет, али његов садржај чуван је као тајна. Одражавао је постојећу конфронтацију европских сила у погледу њихових територијалних претензија на Балкану и у Северној Африци. У општем смислу, њихово неповерење састојало се у израженој подударности интереса Русије и Француске која је водила савезништву, усмереном против Тројног савеза.

Потписнице Тројног савеза у вези са одржавањем постојећег стања на Балкану у складу са својим хегемонистичким плановима, договориле су се: „Немачка и Италија, имајући у виду једино одржавање... територијалног *statusa quo* на Истоку, обавезују се да искористе свој утицај како би спречиле, на отоманским обалама и острвима у Јадранском и Егејском мору, сваку територијалну промену која би ишла на штету једне или друге Силе потписнице овог Уговора ...“ (чл. 6); и „Аустроугарска и Италија, имајући у виду једино одржавање... територијалног *statusa quo* на Истоку, обавезују се ... како би спречиле сваку територијалну промену која би ишла на штету једне или друге Силе потписнице овог Уговора ... Међутим, уколико то постане немогуће“, односно да „Аустроугарска и Италија буду принуђене да га измене путем привремене или трајне окупације, таква окупација ће се извршити тек након претходног договора између две Силе, заснованог на принципу реципрочне компензације ...“ (чл. 7).

(Пети) уговор о Тројном савезу између Аустроугарске, Немачке и Италије, закључен 5. децембра 1912. године,²⁰ представљао је континуитет њихових претходних уговора о савезништву и последње обнављање савеза. Закључен је у смислу „да ће међу собом чувати мир и пријатељство, и да неће улазити ни у какве савезе или споразуме уперене против једне од њихових држава“. Реч је о Уговору који је потврђивао њихово опредељење за одржавање *statusa quo* северноафричког региона Медитерана и на Балкану, које задовољава њихове интересе. Потписивању Уговора претходиле су одређене несугласице између Италије и Аустроугарске, које су отклоњене уз посредовање Берлина.

Размотрено, пет пута обнављано тајно савезништво Немачке, Аустроугарске и Италије није представљало препреку његовим потписницама да се појединачно тајно споразумевају са појединим државама о територијалном прекомпоновању Балкана. У том смислу посебно су карактеристични: Тројецарски уговор између Аустроугарске, Немачке и Русије (18. јун 1881), Безбедносни уговор између Русије и Немачке (18. јун 1887), Уговор о Источном питању између Аустроугарске и Велике Британије (12. децембар 1887) и Аустроугарско-руски споразум о Балкану (8. мај 1897).

После победе Немачке у рату са Француском, Бизмарковом ангажованосту је створен Тајни савез (чл. 5) између Аустроугарске, Немачке и Русије, познатији као

¹⁹ Уговор је закључен на шест година и уколико га једна или друга висока Страна уговорница не откаже годину дана пре истека, Уговор остаје на снази у периоду од још шест година. Уговор је операционализован у укупно 15 чланова. Садржавао је одредбе и првог уговора из 1882. и другог (обновљеног 1887) уговора, уз допуну садржаја „Немачка и Италија се обавезују да ће се залагати за одржавање територијалног *statusa quo* на подручју Северне Африке у Средоземљу...“ (чл. 9), усмереног против Француске.

²⁰ Четвртим Уговором о Тројном савезу сматра се треће обнављање (28. јуна 1902. године) њиховог тројног Савеза, склопљеног 20. маја 1882. године, који је обновљен први пут 20. фебруара 1887, а други пут 6. маја 1891. године. Пети Уговор је операционализован у укупно шест чланова и једном протоколу.

*Тројецарски савезни уговор.*²¹ Приликом склапања уговора Бизмарк је првенствено имао на уму спречавање руско-француског приближавања и аустро-руског споразумевања на штету Немачке. Идеја споразума била је да три цара (аустројски, немачки и руски) заједнички бране принцип легитимитета успостављеног на Берлинском конгресу 1878. године. Њихов договор је операционализован у укупно шест чланова и Протоколом о Балкану, у којем су се три двора споразумела у погледу сфера интереса на Истоку: „1. *Босна и Херцеговина* – Аустроугарска задржава право да анектира ове две покрајине кад за то нађе за потребно; 2. *Новопазарски санџак* – Декларације измењене међу опуномоћеника Аустроугарске и Русије на Берлинском конгресу од 13/1. јула 1878. остају и даље на снази; 3. *Источна Румелија* – Три силе сматрају да је евентуална окупација било Источне Румелије, било балканских подручја опасна по општи мир. Уговорне стране одвратиће у том случају Порту од таквог подухвата, али без сумње да ни Бугарска ни Источна Румелија са своје стране не смеју предузети ништа што би Порту могла сматрати као изазов; 4. *Бугарска* – Три силе се неће противити евентуалном уједињењу Бугарске и Источне Румелије у територијалним границама назначеним Берлинским уговором, ако то питање силом прилика дође на дневни ред. Оне ће одвраћати Бугаре од сваког упада у суседна подручја, а посебно у Македонију; 5. *Агенти у Турској* – Да би се избегли сукоби интереса у свим месним питањима, три Двора овластиће своје представнике и агенте на Истоку, да сва спорна питања настоје решавати узајамним пријатељским објашњењем“.

(Тајни) уговор „О безбедности“ између Русије и Немачке, потписан у Берлину 18. јуна 1887. године,²² односио се на њихову међусобну сарадњу на Балкану у смислу да не дозволе никакву промену територијалног *statusa quo* Балкана без претходног међусобног споразумевања. У сажетом смислу, тим Уговором Немачка је признавала Русији историјски стечена права на Балканском полуострву, а нарочито легитимност њеног претежног и пресудног утицаја у Бугарској и Источној Румелији ... (чл. 2) и обавезе два двора о поштовању принципа затворености мореуза Босфора и Дарданела... (чл. 3.).

Под утицајем Немачке, Британија, Италија и Аустроугарска су 12. децембра 1887. године закључиле Уговор о Источном питању, познатији као тзв. Средоземна антанта, који се посебно односи на Турску, делимично уперен и против Француске. Земље потписнице су се договориле да одржавају мир и *status quo* на истоку, независност Турске, „чувава значајних европских интереса од сваког доминантног страног утицаја“ (т. 4), да „Турска не сме да уступи ни један део својих суверених права нити да пренесе своја овлашћења на неку другу силу у Малој Азији“ (т. 5) итд. У додатној т. 9. договорено је да се постојање и садржај споразума између три силе не смеју открити Турској ни другим силама.

²¹ Састанак три цара одржан је у Берлину септембра 1872. године. Идуће године дошло је до потписивања руско-немачке војне конвенције и аустројско-руске конвенције општег карактера, којој се касније придружила и Немачка. Овај савез обновљен је 1881. године, али је овим уговором формулисан као консултативни пакт о неутралности, са циљем да се Немачка поново приближи Русији, којој се на Берлинском конгресу посебно замерио, и против које су тада отворено наступали руски славенофили, јер Бизмарк предводио европску коалицију против Русије.

²² Уговор је потписан на три године, уз обећање једне стране другој страни да ће чувати тајност садржаја и постојања уговора, операционализованог у шест чланова и протокола у прилогу.

Обостран интерес Русије и Аустроугарске за привремено „замрзавање“ Источног питања (Балкана) – потреба Русије за „слободну акцију“ на Далеком истоку, а Аустроугарској спречавање излаза Србије на Јадран и онемогућавање Италији приступа на подручје турске провинције Албанија, резултирало је закључењем *Тајног аустроугарско-руског споразума о Балкану, 8. маја 1897. године*²³. Водећи рачуна о безбедности и животним интересима обе царевине и игноришући интересе балканских држава, а све под изговором „отклањања опасности од опасног супарништва за европски мир, коју ровита земља на Балкану спрема“, сагласиле су се да се ангажују у односу „на догађаје који могу брзо настати против наше воље“. У ствари, Аустроугарска и Русија одредиле су будуће територијалне промене на Балкану, које су први пут остварене 1908. године (анексијом Босне и Херцеговине). Када су остварене други пут (1912. године, Првим балканским ратом), а биле су противне наведеном споразуму, због тога су тензије нарастале до нивоа избијања светског рата, који је привремено одложен до 1914. године.

У члану 3. Споразума о стварању новог стања ствари на Балкану, Аустрија и Русија су се сагласиле да сарађују на следећи начин: а) посед Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака не може бити предмет ни за какву дискусију и Аустрија задржава себи право, кад нађе да је време згодно, да окупацију и гарнизонирање (у Санџаку) претвори у анексију, б) територија између Јањине и Скадарског језера, са довољним проширењем ка истоку, образовање једне независне државе под именом Кнежевина Албанија, ц) остала расположива земља биће предмет за једнаку деобу између разних балканских држава, о чему ће Русија и Аустрија дати реч. При разматрању оправданих интереса ових држава, обе државе су одлучиле да одрже начело равнотеже и, по потреби, исправкама граница искључе свако фаворизовање ма које од балканских држава.

Имајући у виду размотрене чињенице у вези са тајним дослухом ванбалканских хегмона ради остваривања сопствених територијалних претензија на Балкану, може се констатовати да јавна верификација друге тајне фазе Великог рата (анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске), 7. октобра 1908. године представља изненађење само за недовољно упућене (неинформисане).

Јер, 1. октобра 1908. године, када је аустроугарски цар Јосиф упутио писма посланицима Аустроугарске у Лондону, Паризу, Берлину и Риму са наредбом да их предају владама код којих су акредитовани, он је, углавном, имао сазнања о томе да ће велике силе прихватити грубо кршење чл. 25. Берлинског уговора. На чврсту увереност Аустроугарске у томе указује нота коју је упутила Турској²⁴ о анексији Босне и Херцеговине и сазнање о смушеној реакцији европских сила. Наиме, британски премијер Греј заступао је став да сваку промену Берлинског уговора мора одобрити нови европски конгрес. У истом смислу дале су изјаве представници Русије и Француске. Краљ Италије је анексију оценио као „удар на Берлински уговор“, а Турска је сматрала да не треба да заоштрава односе са Бечом. Стога, Беч је одгово-

²³ Уговор је садржао свега три члана, а његов садржај саопштен је у строгој тајности немачком цару и кабинету, као и италијанском премијеру и министру иностраних послова, али овим последњима у непотпуном облику (без тачке) која се односи на Албанију.

²⁴ Приликом предаје ноте великом везиру у Цариграду, бечки посланик гроф Палавичини рекао је, наведено, да је анексија готова чињеница и ко „с том чињеницом није сагласан може нам објавити рат“ и додао: „ми се о томе нећемо упустити ни у какве дискусије ни са Турском ни са силама“.

рио да би прихватио конференцију ако би она само одобрила анексију без дискусије. Иако су земље потписнице Берлинског уговора имале обавезу да ниједна од њих не може сама себе да ослободи обавезе примљених Уговором, нити мењати одредбе без пристанка страна уговорница, после годину дана међусобних консултација дале су свој пристанак, у априлу 1909. године. Краљевина Србија била је принуђена да 31. марта 1909. године да изјаву Царској и Краљевској влади у Бечу како „признаје да није била повређена у својим правима свршеним чином који је створен у Босни и Херцеговини ...“.

Дрско јавно потврђивање тајне кулминационе фазе – први чин Великог рата

Успешно окончање анексионе кризе у великој мери је оснажило амбиције Немачке и Аустроугарске за продор ка југоистоку. Истовремено, код њих је нарочито велико неповерење изазивало изгледно стварање савеза балканских држава, који је препоручивала Русија током анексионе кризе. У складу с тим, тајне шпијунске делатности Беча биле су усмерене на правовременом откривању карактера комуникације између балканских држава. Паралелно с тим, Аустроугарска дипломатија се ангажовала на спречавању сваког споразума између Србије и Бугарске и покушавала да увери Румунију, Турску и Грчку о потреби стварања савеза. Све то чинила је да одржи Турску што дуже и у погодном тренутку преотме (окупира) њен посед у Европи. На срећу, Бечу није пошло за руком да осујети стварање савеза балканских народа, процес који је динамизован у јесен 1911. и окончан у пролеће 1912. године, када су Србија и Бугарска закључиле два споразума (13. фебруара и 12. маја).²⁵ Бугарско-грчки савез склопљен је 29. маја 1912, а савез између Србије и Црне Горе 27. септембра 1912. године.

Почетком октобра 1912. године почео је Први балкански рат. После величанствене победе српске војске код Куманова и Битоља био је завршен рат у Македонији. Разбијени делови турске војске повукли су се у Албанији, за којима се дао у гоњење један одред Моравске дивизије. Турске трупе су свуда тучене. Српска војска је 16. новембра ослободила Сан Ђовани ди Медуа, Љеш – 18, Драч – 28. и Тирану – 30. новембра 1912. године.

Војни успеси Србије су у највећој могућој мери узнемириле Аустроугарску. Прво, зато што су се противиле остваривању њеног плана о продору на југоисток и, друго, зато што су изазвали максимално одушевљење код Срба, Хрвата и Словенаца у Аустроугарској. Зато, она је максимално интензивирала своје тајне активности уочи избијања и за време Првог балканског рата, подразумева се ослоњених на постојеће тајно савезништво, првенствено са Немачком, али и са Русијом (од 8.

²⁵ За ове уговоре треба да су знале само две земље – Русија и Француска. Међутим, накнадно је установљено да је у све била упућена и влада Немачке, и то захваљујући свесној индискрецији српског отпавника послова у Берлину, Милоша Богичевића. Он је саопштио немачком државном секретару Kipperlen – Waechter-у главне тачке споразума између Србије и Бугарске... (Казимировић Васа, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, Књига друга, Нова Европа, Београд, 1990, стр. 162).

маја 1897. године). Првенствено и приоритетно биле су усмерене на спречавање територијалног ширења Србије на југозападу и евентуалног спајања Србије и Црне Горе. Такав развој догађаја сматрала је као могућност стварања једне великосрпске државе, која би представљала „велику опасност“ за аустроугарске југословенске области, јер би на њих вршила „кобну атракцију“.²⁶ Ради спречавања претпостављеног процеса, Аустроугарска је разматрала и предузимање војне агресије против Србије. Предузимањем тајних шпијунско-дипломатских активности и упућивањем систематских војних претњи Србији, тежишно је настојала да спречи Србији излаз на Јадранско море и створи што већу Албанију.²⁷ Њена непопустљивост у поменутих захтевима нарочито је појачана након 5. новембра 1912. године, када је добила подршку од Немачке и Италије (тајни савез између њих створен је 1882. и више пута обнављан, нап. аут.).

У том контексту треба посматрати поступак вођа албанског покрета који су на иницијативу Аустроугарске прогласили, 28. новембра 1912. године, оснивање албанске државе и образовали своју прву владу на челу са Исмаил Кемал Бејом, која је већ 17. децембра 1912. године призната од великих сила. Након тог великог успеха на штету Србије, тајне активности Аустроугарске, снажно подржаване од Немачке, усмерене су на то да Србију што више сузбије и затвори у обруч – да успостави заједничку албанско-бугарску границу и разбије савез балканских држава. Ултимативним захтевом (претњом агресијом Србији) успела је да обезбеди повлачење српске војске са подручја Албаније, а охрабривањем Бугарске допринела је њеном општем нападу на Србију. Међутим, одсудном одбраном новоослобођених крајева, односно победом српске војске над бугарском војском (крајем јуна и првој половини јула 1913. на Брегалници) и затим сузбијањем агресије албанских банди са територије Албаније (у септембру 1913), пале су у воду планови Беча за окупацију Балкана.

Упркос томе, био је несумњив успех Аустроугарске, јер разбила је балкански савез и учвршћивала савезништво са Бугарском и Албанијом. Док је Бугарску и Албанију тајно припремала за скору агресију (за две до три године) против Србије ради „подмиривања својих рачуна на Балкану“, ²⁸ истовремено се и сама спремала за агресију на Србију. Такве своје тајне активности апсолутно је координирала са Не-

²⁶ Аустријски шеф Генералштаба, генерал Шемуа, у једном мемоару за цара Јосифа, 28. септембра 1912. каже изричито: „Наш политички циљ може бити само: безусловно спречавање јачања ових („јужно-словенских суседних“) држава, њихово увлачење у нашу сферу снага, бар путем царинских и трговачких савеза и војничких конвенција, и поседнуће Косова Поља за случај турског слома, да трајно раздвајамо балканске државе Србију и Црну Гору које обухватају југословенско подручје Монархије и да отворимо за себе пут у Албанију, која безусловно спада у нашу сферу“ (Ost. Ung. Aussenpolitik IV, 479; Die grosse Politik XXXIII, 122, у: Ђоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку, Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1936, стр. 371*).

²⁷ Аустро-Угарски министар спољних послова Берхолд је у порукама свом савезнику у Берлину, 30. октобра 1912. године, између осталог, наводио: „Излазак Србије на море има бити одмах одбијен. Аустрија сматра као свој животни интерес да створи што већу слободну Албанију“ (Исто, стр. 383).

²⁸ Након замишљеног победоносног рата против Србије, Аустроугарска је планирала да се поједини делови Србије дају Бугарској и Грчкој, а посредно и Румунији, чиме „могла би се заокружити Албанија и направити граничном државом Аустро-Угарској и редуцирати Србију на минимум“ (Ost. Ung. Aussenpolitik VII, 952, у: Ђоровић Владимир, исто, стр. 526).

мачком. Међу бројним и разноврсним њиховим тајним припремама за агресију на Србију, посебно је карактеристичан тајни договор у Конопишту, када је немачки цар Вилхелм дао пристанак на план аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда да нападне и покори Србију.²⁹ Било је речи о својеврсној одлуци о агресији (производ дугогодишњег тајног савезништва) Аустроугарске и Немачке против Србије, донетој 14 дана пре атентата у Сарајеву. Та чињеница представља само још једну у низу потврда о томе да је атентат у Сарајеву представљао само повод за почетак Првог светског рата, јер би га Аустроугарска и Немачка почеле и без трагичног догађаја у Сарајеву.

Закључак

Савез (споразум) означава постигнуту сагласност воља, које су о једном питању постигла два или више субјекта међународног права, с намером да се изазову међународноправне последице. Одувек су државе склапале разне савезе: по форми – писмене и усмене; према броју уговорних страна – двостране (билатералне) и вишестране (мултилатералне); према географском домаћу – опште и регионалне; према преовладавајућем садржају – политички, економски, војни...; према намени – одбрамбени и агресорски; и према карактеру – тајни и јавни.

Сваки савез између држава, независно од укупног броја држава потписница, садржи неке тајне одредбе. Међутим, многе државе међусобно склапају тајне савезе, што значи да читав њихов садржај представља најстрожу (државну) тајну за непозване. Сам назив тајни савез (споразум) указује на то да његове чланице имају на уму остваривање неких својих тајних (лукавих, преварних, подмуклих) намера и планова, чије откривање може штетити њиховим одбрамбеним или агресорским циљевима. Актери одређеног тајног савеза првенствено и преовладавајуће предузимају тајне шпијунско-субверзивне и дипломатске активности ради постизања замислишеног циља. Међутим, уколико оне нису довољно ефикасне, не презају ни од предузимања јавних (војних) активности.

У прошлости, посебно у другој половини 19. века и прве две деценије 20. века, вишеструка изукрштаност интереса ванбалканских хегемона на Балкану, поред осталог, резултирала је успостављањем бројних тајних савезништава. Њихова основна сврха била је подела „плена“, тзв. Европске Турске. Будући да нису успевали да се о томе ваљано договоре, постизали су привидну сагласност за одржавање *statusa quo* Турске. Истовремено, самостално или споразумно више њих, предузимале су активности на мењању тог стања у складу са својим интересима. То су наглашено чиниле посредством појединих балканских држава и народа, чија инструментализованост је имала за последицу и облике насиља, попут буна, устанака и локалних ратова. После сваке такве геополитичке промене на Балкану, посто-

²⁹ Састанак између немачког цара Вилхелма и Франца Фердинанда био је на престолонаследниковом имању, у Конопишту (у Чешкој) од 12. до 14. јуна 1914. године. На том састанку, у вези са држањем Немачке у случају аустријске активније политике према Србији, цар Вилхелм је казао: „Ако ви не почнете са акцијом, положај би се погоршао“, што значи да га је храбрио у извесном правцу (Исто, стр. 588).

јећа тајна савезништва оснаживана су новим идејама и садржајима, а њихова практична примена појачавала је супротности између европских сила. Њихова поларизованост у два тора у глобалном смислу, сконцентрисана у локалном балканском чвору, после Другог балканског рата (1913) одражавала је стање које више није било могуће мењати тајним споразумевањем. Наиме, једна (нестрпљива и необуздана) агресорска страна била је свесна да без употребе силе не може досећи Солун и Багдад. Друга страна, свесна постојећег повољног стања на Балкану у своју корист, била је сталожена, првенствено због сазнања да ће српске државе у случају агресије одсудно бранити своју слободу и политичку независност. Упркос томе, чланице друге стране нису биле у довољној мери заокупљене да пруже непосредну војну помоћ Србији у случају агресије прве стране. У таквим околностима, неоснована самоувереност прве стране (Тајног тројног савеза) у своју војну моћ испољена је у јавну оружану агресију на Краљевину Србију, 28. јула 1914. године. Савезници Србије реаговали су на акт агресије и тако је почео Први светски рат.

Литература

1. Дедијер, В.: *Сарајево 1914*, Књига I и II, Просвета, Београд, 1978.
2. Ђорђевић, Д.: *Милан Миловановић*, Просвета, Београд, 1962.
3. Екмечић, М.: *Устанак у Босни 1875-1878*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1960.
4. Маслеша, В.: *Млада Босна*, Издање Културе, Београд, 1945.
5. Нишић, С.: *Велике силе и Балкан*, ВИЗ, Београд, 1999.
6. Пфефер, Л.: *Истрага у сарајевском атентату*, Нова Европа, Загреб, 1938.
7. Скоко, С.: *Војвода Радомир Путник*, БИГЗ, Београд, 1990.
8. Зечевић, М.: *Војна дипломатија*, ВИНЦ, Београд, 1990.
9. Живановић, Ж., М.: *Пуковник Алис*, Савремена администрација, Београд, 1955.
10. Вркатић, Л.: *Појам и биће српске нације*, Књига I и II, Mediterran Publishing, USSE, Нови Сад, 2009.
11. Ђоровић, В.: *Историја Срба*, Зограф, Ниш, 1999.
12. Ђоровић, В.: *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936.
13. Казимировић, В.: *Црна Рука*, Прометеј, Нови Сад, 2013.
14. Казимировић, В.: *Никола Пашић и његово доба 1845-1926*, Књига I и II, Нова Европа, Београд, 1990.
15. Станић, Ђ.: *Верници Српства и Отаџбине*, ВИЗ, Београд, 2003.

МИСИЈА ХЕРМАНА НОЈБАХЕРА У СРБИЈИ 1943. ГОДИНЕ – НЕМАЧКО ТРАГАЊЕ ЗА ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИМ РЕШЕЊИМА НА БАЛКАНУ

Мирјана Зорић*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Балкански простор у целини, посебно Србија као његова стратешка оса, одувек је представљао мету за различите геополитичке комбинације, које су у прошлости често водиле у ратне конфликте. У сусрет 70. годишњици ослобођења Србије у Другом светском рату, овом приликом анализираћемо Србију из угла немачког командовања и мера које је оно предузимало у другој половини рата како би сачувало Балкан, у време када је Немачка увелико губила битку на осталим европским ратиштима. У раду се расправља о војним и политичким аспектима немачке стратегије на Балкану у 1943. и 1944. години и покушајима да се политичком акцијом (преко Нојбахерове мисије) у Србији и осталим балканским земљама парира промењеним стратешким односима у Европи, насталим поразом Вермахта код Стаљинграда и у северној Африци крајем 1942. и почетком 1943. године и поправе пољуљане немачке позиције на њеном југоистоку, посебно у периоду када се Други светски рат приближавао својој завршници.

Кључне речи: *рат, мисија, командовање, Балкан, југоисток Европе, покрет, четници, партизани, комунисти, националисти, фронт, сарадња*

Реорганизација немачког командовања на југоистоку Европе

Одлучност у одбрани сопствених позиција на југоистоку Европе у постстаљинградској фази рата,¹ угрожених англо-америчким освајањем Сицилије у лето 1943. године, планираном инвазијом Аленинског полуострва и очекиваном капитулацијом Италије, као и савезничким плановима о отварању другог фронта у Европи, Немци су демонстрирали већ у лето 1943. године, када је Хитлер најавио пребацивање једне комплетне оперативне армије са Источног фронта у моравско-вардарску долину (како би се зашти-

* Ван. проф. др Мирјана Зорић предаје Војну историју на Војној академији.

¹ Реч је о фази рата у Европи која је наступила крајем 1942. и почетком 1943. године, по завршетку Стаљинградске битке. Пораз Немаца код Стаљинграда најавио је прекретницу у рату на Источном фронту и, заједно са поразом немачких снага у северној Африци, прекретницу у Другом светском рату уопште.

тиле комуникације између Београда и Солуна, везе Подунавља и Поморавља са Грчком, према Румунији и Бугарској) и реорганизацију целокупног командовања осовинским снагама на Балкану. У својој директиви од 26. јула 1943. вођа немачког Рајха је наглашавао „изванредан значај српских простора за вођење борбе на Југоистоку“ и захтевао да сва невојна надлештва и установе који се налазе у Србији буду потчињени војноуправном команданту Југоистока и увршћени у његов штаб.² На основу те наредбе, Врховна команда Вермахта извршила је у августу 1943. године темељиту реорганизацију сопственог командовања на Балкану.³ У Београду је образован штаб Групе армија „Ф“ са фелдмаршалом Максимилијаном фон Вајксом на челу, коме је поверена врховна команда на целокупном немачком операцијском подручју на Балкану и његова одбрана од евентуалне савезничке инвазије.⁴ Како је дошао на Балкан у време капитулације Италије, приоритетан задатак фелдмаршала фон Вајкса био је да се разоружају италијанске снаге у Хрватској, Црној Гори, Албанији и Грчкој, преузме одговорност за окупацију и обезбеђење подручја напуштених од италијанских снага и припреми одбрана обалског појаса од Истре до грчких острва у Егејском мору.⁵ Ради заштите јадранске обале од евентуалне савезничке инвазије, из Врњачке Бање у Хрватску пребачен је и штаб 2. немачке оклопне армије (пристигле у Србију почетком августа 1943. са Источног фронта) са генерал-пуковником Лотаром Рендулицом (Lothar Rendulic) као командантом.⁶ Истовремено, у Београд је из Солуна пребачен штаб Војноуправног команданта Југоистока са генералом Хансом Фелбером (Hans Gustav Felber) на челу, коме је била поверена целокупна управна и извршна власт на Балкану. Генерал Фелбер је уједно вршио и функцију војноуправног команданта Србије. Као војноуправни командант Југоистока Фелбер је био потчињен непосредно начелнику Врховне команде Вермахта фелдмаршалу Кајтелу (Wilhelm Keitel), а у тактичком смислу Врховном команданту Југоистока (фелдмаршалу фон Вајксу). У новој хијерархији (од

² Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа и народности Југославије (у даљем тексту Зборник НОР-а), Издање Војноисторијског института у Београду, том XII (немачка документ), књ. 3, стр. 472–477; Хитлерова директива бр. 48 од 26. јула 1943. године.

³ Командни односи и формација немачких оружаних снага у југоисточној Европи били су током рата подвргнути честим променама. Од априла 1941. до августа 1942. године центар немачког командовања на Југоистоку био је штаб 12. армије, којом је до октобра 1941. командовао генерал Лист (Wilhelm Sigmund Walter List), када га наслеђује генерал Кунце (Walter Kuntze), који на дужности заступника команданта остаје до августа 1942. године. Друго раздобље отпочиње у августу 1942. године, када је на функцији команданта 12. армије генерала Кунцеа наследио генерал Александар Лер (Alexander von Löhner). У јануару 1943. године 12. армија бива уздигнута у виши ранг и преименована у Групу армија „Е“. Треће раздобље почиње у августу 1943. године и од тада организација командовања на Југоистоку остаје углавном непромењена све до краја рата. (Војни архив Београд, Микрофилм НАВ (Немачка архива у Вашингтону)-Н-Т-501-264/440-441; НАВ-Н -Т-501-264/211-212; Група аутора, *Ослободилачки рат народа Југославије 1941–1945*, књ. 1, Београд, 1965, стр. 532–533).

⁴ Војни архив Београд, Немачка архива (НМА), 2А-15-4; Наређење Команданта Југоистока о новој организацији командовања на Југоистоку, од 15. августа 1943. године.

⁵ Војни архив Београд, НМА, 41Б-1-2, стр. 59–61; Записник са суђења немачким ратним злочинцима (Гајтнеру и Ферчу) у Нирнбергу, 15. јула 1947. године

⁶ Седиште Штаба 2. оклопне армије било је најпре у Крагујевцу, а затим у Врњачкој Бањи, да би касније било пребачено у Хрватску, ради ефикасније заштите далматинске обале од евентуалне савезничке инвазије. Територијална надлежност Команде 2. оклопне армије протезала се на Албанију, Црну Гору и Независну Државу Хрватску, укључујући и територије које ће јој припасти након капитулације Италије. Територија Србије није спадала у надлежност Команде 2. оклопне армије, сем контроле саобраћајница у случајевима обезбеђења армијског снабдевања. (Војни архив Београд, НМА, 41Е-1-15; копија записника са саслушања Јозефа Зелмајера у Нирнбергу 28. августа 1947. године, стр. 20–21).

августа 1943) генералу Фелберу били су потчињени: војноуправни командант Грчке (Групе армија „Е“) генерал-пуковник Александар Лер, Штаб 2. немачке оклопне армије, опуномоћени генерал Глез фон Хорстенау (Gleise von Horstenau) у Хрватској, у својству команданта војне (корпусне) области⁷ и, након капитулације Италије, опуномоћени генерал у Албанији и самостална фелдкомандантура 1040 у Црној Гори.⁸

Уочи капитулације Италије, у Врховној команди Вермахта, крајем августа 1943. године, била су присутна и размишљања о проширењу бугарске окупационе зоне на територију Албаније и Црне Горе, како би бугарске трупе преузеле одговорност и за то подручје и тиме растеретиле немачке снаге неопходне за обезбеђење далматинске обале у случају англо-америчког десанта. У том смислу, из Хитлеровог Главног стана 28. августа наложено је команданту Југоистока да ступи у везу са бугарским Генерал-штабом и изложи му немачке планове о додатном ангажовању бугарских снага на Балкану.⁹ У немачком врху размишљало се да се Бугарска, која је до тада остала поштеђена великих ратних напора, искористи за заштиту Балкана (као бастион против евентуалног антинемачког опредељења Турске и покушаја савезника да се искрцају на Балкан) и увуче у тотални рат, како би у потпуности служила интересима Трећег Рајха.¹⁰ Приликом једног ранијег сусрета са бугарским краљем Борисом, 3. јуна 1943. године, у свом Главном стану Хитлер је затражио да се бугарске трупе ангажују у заштити и одбрани целог Балкана, „што је значило да Бугари заједно са Немцима крену још даље кроз Југославију, Албанију и Грчку и да се бескомпромисно боре против савезничких трупа уколико ове покушају искрцавање на овом подручју Југоистока“.¹¹

Неуспех немачких снага на Источном фронту (по завршетку Стаљинградске битке), англо-америчко десантирање Сицилије и Мусолинијев пад у јулу 1943. године, што је представљало увертуру у капитулацију Италије, за немачко командовање у Берлину били су довољан разлог да се појача притисак на Бугарску. На новом састанку са бугарским краљем, 14. августа у источној Пруској, Хитлер је бескомпромисно тражио ангажовање бугарских дивизија у свим деловима Балкана, у Југославији, Албанији и Грчкој, што је потврдио и захтев Оперативног штаба Команде Вермахта од 28. августа 1943. године.¹² Међутим, положај краља Бориса пред његовим савезником компликовала је чињеница да је, уз његово знање и сагласност, управо у то време преко тајних канала тражена подршка Запада за излазак из ратног ћорсокака у коме се нашла Бугарска.¹³

⁷ Војни архив Београд, Микрофилм НАВ-Н-Т-501-264/440-441

⁸ Војни архив Београд, НАВ-Н-Т-501-264/211-212; *Ослободилачки рат*, књ. 1, стр. 532–533.

Под непосредном командом генерала Фелбера налазиле су се немачке јединице у Србији (5. СС моторизовани полицијски пук, 1. 2. и 3. немачки полицијски пук, 696. моторизовани полицијски батаљон, немачки 5. полицијски пук за осигурање комуникација, 6. батаљона трећепозиваца), 1. бугарски окупациони корпус (22, 24, 25. и 27. дивизија) са 57.740 људи, Руски заштитни корпус (који је чинило пет слабијих полицијских пукова), Српски добровољачки корпус, са пет пукова укупне јачине око 3.500 људи и Српска државна стража, јачине око 17.000 људи (Зборник НОР-а, I-5, стр. 215-218; Исто, XII-3, стр. 520–526).

⁹ Војни архив Београд, НАВ-Т-311, р. 188, сн.44.

¹⁰ Душан Лукач, *Трећи Рајх и земље Југоисточне Европе*, књ. III, Београд, 1987, стр. 505–507.

¹¹ Исто, стр. 506.

¹² Војни архив Београд, НАВ-Т-311, р. 188, сн.44.

¹³ Д. Лукач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 511.

Трагање за политичким решењима на Балкану

Промењеним стратешким односима у Европи, у лето и јесен 1943. године, Немачка је покушала да парира и политичком акцијом на Балкану, оличеном првенствено кроз деловање специјалног (изванредног) опуномоћеника Министарства иностраних послова Рајха Хермана Нојбахера (Hermann Neubacher). Додуше, о комбиновању војних мера са политичким решењима на југоистоку Европе немачки званичници су размишљали већ од средине 1942. године, када су поједини немачки генерали и дипломати на Балкану изражавали уверење да се питање пацификације овог простора не може решити искључиво војним мерама. Генерали Лер (Alexander von Löhner), Бадер (Paul Bader) и Глез фон Хорстенау (Gleise von Horstenau), као и немачки посланик у НДХ Зигфрид Каше (Ziegfried Kasche) предлагали су комбиновани војно-политички приступ, кроз подршку националним покретима на Балкану и то на антикомунистичкој основи.¹⁴ Међутим, тек са капитулацијом Италије, односно у периоду када је она постала већ извесна, у Хитлеровом Главном стану том питању се почело озбиљније приступати, о чему, поред осталог, сведочи и један (тајни) пројекат сачињен у Фиреровом штабу 21. августа 1943. године, у форми нацрта мера које је требало предузети на балканском простору при могућем изласку Италије из рата.¹⁵ У документу се јасно наглашавало да предузимање нових мера на простору Хрватске, Србије, Црне Горе и Албаније намеће потребу за уштедом сопствених снага и њиховим ангажовањем на другим фронтима, као и експлоатацијом привредног потенцијала балканског простора неопходног за рат (боксит, хрома, бакра, дрвета, прехранбених и других производа): „Овај се циљ може постићи само политичким и привредним смирењем балканског простора, јер се не располаже довољним војним и полицајским средствима за заустављање бандитске и саботајне делатности, која се због лоших политичких и привредних односа нужно изнова јавља“.¹⁶

Као полазна тачка за тешкоће произашле у ратним условима, у Врховној команди Вермахта тумачило се „неорганско“ разбијање југословенске државе (1941. године – прим. М. З), спроведено из обзира према Италији: „Подела извршена уз потпуно немање обзира на народносно устројство бившег југословенског простора стално потхрањује противнемачки покрет не само у Србији, већ и у Хрватској и у другим областима. Устанички покрет Драже Михаиловића има то за полазну тачку. За све се Немачка чини одговорном. Непријатељска пропаганда покушава да на основу тога докаже да Немачка није у стању да управља страним територијама, а камоли да створи нову Европу“. Препуштање јадранског обалског појаса (Далмаци-

Немачки извештаји из Бугарске крајем 1943. године регистровани су „пораст комунистичких тенденција“ и „бандитске делатности“ које су претиле „општим устанком, у случају да не буду спроведене енергичне и бруталне мере у савладавању банди“. Немачки војни аташе у Софији и посланик Нојбахер (Hermann Neubacher), поред комунизма, који је представљао „само једну опасност“, страховали су и од „совјетског подземног рада“ који је „у датом моменту требао да подстакне устанак у целој земљи“, што би имало за последицу прелазак Бугарске на страну Совјетског Савеза. (Војни архив Београд, НМА, НАВ-Н-Т-77; 882/5630830-5)

¹⁴ Јозо Томашевић, *Четници у Другом светском рату*, Загреб, 1979, стр. 286–287.

¹⁵ Војни архив Београд, Микрофилм, НАВ-Н -Т-77-790/5519355-73.

¹⁶ Исто.

је и Хрватског приморја) хрватској цивилној управи у случају италијанске капитулације сматрало се позитивном мером која би могла да обезбеди чвршће повезивање хрватске државе за немачки Рајх. Према наведеном документу, закључујемо да се разматрала и могућност издвајања Срема из састава Хрватске и његово укључење у систем немачке војне управе у Србији: „Укључење Срема у домен немачке војне управе у Србији, као прва мера“, тврдило се у том документу, „за Хрватску не би значило тежак губитак. С друге стране пак, хрватско-српска народносна борба, стално изнова потхрањивана бандитском делатношћу, била би ослабљена бар у тој области која је претежно настањена Србима и која се пружа до самог Београда“. Осим издвајања Срема из Хрватске, помињала се и могућност евентуалног прикључивања источне Босне и Црне Горе Србији, како би се на тај начин ојачао Недићев режим, а тиме поправила и ситуација у Србији, посебно на привредном плану.¹⁷ Таква размишљања одсликавала су, у извесном смислу, и благи наговештај политичког заокрета према Србији који је, иако само у начелној форми, био евидентан у водећим војно-политичким структурама Рајха у другој половини 1943. године.

Проблеми на унутрашњем плану (војнобезбедносне, политичке и економске природе), све присутнија опасност у виду приближавања совјетских армија, преко Украјине, југоистоку Европе, као и могућност савезничког десанта на Балкану, приморали су Берлин да размишља и о извесним уступцима Недићевом режиму. О варијантама које су тим поводом, већ у мају 1943, разматране у Министарству иностраних послова налазимо податке и у белешкама Ратног дневника Вермахта из октобра 1943. године: „Као најефикасније средство помоћи председнику владе (М. Недићу – прим. М. З), Министарство иностраних послова означило је прихватање његових познатих жеља: аутономна управа; стварање српске извршне власти потчињавањем Српске државне страже и Љотићевих добровољачких одреда председнику владе; смањење окупационих трошкова, враћање српских ратних заробљеника које би заменила српска радна снага итд.“ Са капитулацијом Италије, питање положаја Србије добијало је још већи значај, што се јасно види из немачких извора: „Оно је условило позивање председника владе у Фиреров главни стан, да би Фирер могао да одлучи да ли се, испуњавањем Недићевих жеља, може очекивати пацификација српског подручја. Фирер је стекао позитиван утисак. Председник владе Недић показао је пуно разумевање за немачко гледиште и изјавио је да је чврсто решен да се до краја бори како против Тита тако и против Михаиловића. Замашније жеље (проглашење самосталности Србије, препуштање територија које су до сада под окупацијом држали Италијани итд.) биле су одбијене, док су по другим питањима (повећање броја добровољачких батаљона, смањење СДС, план обнове на патријархално-задружној обнови) учињени уступци...“¹⁸

Полазећи од средишњег положаја Србије на Балкану (као стратешке осе Балкана) и важних саобраћајница које су је повезивале са југоистоком Европе, за команду Вермахта је од лета 1943. године њена одбрана била од прворазредног значаја. Немачки стратешки интереси (стабилност у позадини фронта на истоку Европе, безбед-

¹⁷ Исто.

¹⁸ Војни архив Београд, Ратни дневник Вермахта (ОШВ), том III, књ. 2 (01. 01. 1943 – 31. 12. 1943), дневник водили Хелмут Грајнер и Ернст Шрам, Франкфурт на Мајни, 1963. (превод), стр. 1165–1166.

ност комуникација и експлоатација привредних ресурса) захтевали су да се на српском окупираном подручју осигура мир, сарадња и послушност по сваку цену.¹⁹ У бе-

¹⁹ Као једно од кључних питања безбедности читавог балканског простора, још од 1941. године „српски проблем“ представљао је предмет различитих комбинација и предлога у врховима Трећег Рајха. Чињеница да је Србија била под војном (окупационом) управом указивала је на привремено решење, али, на другој страни, није постојао уобличен пројекат нити јасна политичка визија о будућности ове територије. Хитлерова нетрпељивост према Србима, која се ослањала на аустроугарско пропагандно наслеђе, представљала је темељ политичке хипотезе наметнуте Србији и српском народу за све што се догађало у Краљевини Југославији и проверени модел који је немачкој политици *divide et impera* доносио успех када је у питању окретање „упњетаваних“ народа против режима „српског бесправља“. Пуч у Београду од 27. марта 1941. био је за Хитлера доказ о исправности његових схватања о „српској непоузданости“; за њега су Срби били „једна банда завереника“, којима је „осам година покушавао да се наметне, ништа од њих не захтевајући и чак им на рачун Бугарске обећавајући Солун...“. О Хитлеровој спремности да Југославији обећа Солун, као противнакнаду за њено приступање Тројном пакту, Вилхелм Хетл (Валтер Хаген) у својој књизи „*Тајни фронт*“ пише: „... Умесно је рећи неколико речи о питању да ли је Немачка употребљавала Солун само као мамац за Југославију или је озбиљно мислила на то, да Србима даде овај излаз на Егејско море. Може се као доста сигурно претпоставити, да је Хитлер стварно хтео приступ Југославије Тројном пакту да хонорише овом високом ценом. Пре избијања грчко-италијанског конфликта, Хитлер је одбијао случајно насталу идеју да се Југославији прикључи Солун. Међутим, чим је спознао да је принуђен да и против своје воље интервенише против Грчке ради спасавања италијанског савезника од катастрофе, није више имао скрупула, да повећа Југославију на рачун Грчке. Сигурно је био уверен да ће му успети да са српским народом склопи тесан савез и он не би имао ништа против тога да помогне Југославији да дође до превласти на Балкану.“ (Војни архив Београд, НМА, 80-2-3, стр. 19).

На суђењу септембра 1947. Херман Нојбахер (немачки опуномоћеник за привреду на Југоистоку Европе) је тврдио како је у немачком вођству било присутно и размишљање у том смислу „да би било најбоље када би Србија уопште нестала са географске карте“. Међутим, како једна оваква „операција“ није била изводљива, као вечити узрочници немира „морали су Срби да буду што је више могуће стешњени и притиснути“ (М. Ристовић, *Немачки нови поредак*, стр. 87). Као „заслужена српска казна“ уследило је прогањање Срба, масовно убијање, протеривање са југословенских територија које су биле додељене немачким савезницима, а нарочито оних које су ушле у састав тек формиране, марионетске државе – Независне Државе Хрватске. Истовремено, на територији окупиране Србије, „као мера одмазде“, наредбама самих окупационих власти озаконен је својерстан геноцид над српским народом, по формули: 100 српских талаца морало је бити погубљено као казна за убиство једног припадника Вермахта, а 50 за успети да са српским народом намери да обезбеди „правну основу“ будућим одмаздама над цивилима, командант 2. немачке армије, фелдмаршал Максимилијан фон Вајкс је већ крајем априла 1941. године *Протоколом о капитулацији* прокламовао и доктрину понашања немачке војске у Србији: непријатељу не треба пружити шансу да настави легитиман отпор; његова војска не може бити сматрана као ратујућа страна и самим тим не може уживати заштиту међународног ратног права. Нападе на немачке војнике требало је сузбијати ликвидирањем талаца (Васа Казимировић, *Србија и Југославија 1941–1945*, књ. III, Крагујевац, 1995, стр. 754).

Немачка окупациона управа руководила се од почетка начелима да Србију треба политички и духовно разорити; према српском народу немачки званичници су се понашали у складу са укореним предрасудама о „дивљим Балканцима“, увек спремним на хајдучију и убиства из заседе. У том контексту, вреднована је и српска историја: у њој су виђене само завере и међусобни обрачуни који су потхраћивани религиозним разлозима и на тај начин добијали „нечувен фанатични карактер“. Сматрало се да Срби увек показују иницијативу за отпором и да им за то није потребан јак организациони центар. Немци су историју Балкана за последњих 500 година описивали као историју „крвавих освета и партијских борби“: „Управо велике идеје које чине историју једне праве државе, тамо играју много мању улогу“. У немачким војним круговима у Београду постојала су, условно речено, два приступа како да се у Србији обезбеди „ред и мир“. Радикалну линију заступали су нарочито Аустријанци, официри Вермахта и нацистички функционери, који су након прикључења Аустрије Рајху досегли високе положаје у војсци, политици и привреди и, захваљујући Хитлеру, стекли значајан утицај у погледу просуђивања ситуације на Југоистоку и доношења важних одлука. Историјски и традиционално везани за ове просторе, Аустријанци су, према тврдњама Франца Нојхаузена (Franz Neuhausen), „већим делом заступали становиште да ми из

лешци Ратног дневника Вермахта, 23. септембар 1943. године, у том смислу пише: „Већ око три дана у Фиреровом главном стану подручје Југоистока налази се у центру пажње. Све више и више постаје очигледно да се операције које Руси воде на свом јужном крилу и немири које Енглези распаљују на Балкану, морају сматрати као узајамно повезани. Сами Енглези још чекају, можда због тога што не желе да се упусте у импровизације; у сваком случају губе у времену, а изгледи Руса расту. За Немачку не долази у обзир да се повуче да би као *tertius gaudens* посматрала конфликт британско-руских интереса. Балкан је потребан због нафте, боксита, бакра и других метала, а, осим тога, није искључено да се пронађе компромис оба ривала којим би се решиле супротности међу њима. Фирер, с обзиром на тежину ситуације, разматра могућност да се помогне Балкану. На основу тога, већ је наређено пребацивање 181. дивизије из Норвешке на подручје Југоистока. Данас ће се испитати могућност да ли може са запада да се узме још једна дивизија...”²⁰

Стаљинградски пораз крајем 1942. и дефанзива Вермахта на Источном фронту почетком 1943. године, затим очекивана капитулација главног савезника (Италије) која ће Немачку оставити сâму на европској ратној позорници, приморали су војно-политички врх Рајха да се позабави креирањем једног „новог европског поретка“ и будућим немачким позицијама у њему.²¹ У том смислу, још у току италијанске кризе током лета 1943. године планирани су потези који су требали да резултирају јачањем и учвршћивањем националних, пронемачких режима у земљама југоистока Европе и чвршћивањем војних, политичких и привредних институција на том простору за задатке и циљеве Рајха. Предузете су, поред осталог, и мере како би се ојачале постојеће и формирале нове немачке јединице на југословенском ратишту (СС и пешадијске легионарске дивизије) и спровела у дело Хитлерова директива о уништењу „и последњег непријатеља Рајха“ у позадини снага које треба да бране Балканско полуострво од очекиваног напада савезничке коалиције.²² Уз ослонац на снажну пропагандну реторику и одређене „козметичке поправке“ слу-

Рајха не оцењујемо правилно прилике на Југоистоку, прво зато што не разумемо менталитет југоисточних народа, а друго зато што не носимо у себи историјску традицију. Такво становиште заступао је и сам Хитлер, који се у више махова изразио да само Аустријанац може схватити оно што ситуација захтева на Југоистоку...” Аустријска ригидна струја сматрала је да се српски народ може држати у покорности само применом силе. Друга (бројно и утицајем слабија) струја, међутим, давала је предност политичким решењима која су посебно бранили политичари у немачком посланству – Феликс Бенцлер (Felix Benzler) и, од 1943. године, Херман Нојбахер. У Берлину су априори одбијали све предлоге о јачању положаја српске администрације као и њених оружаних и полицијских формација, због изразитог подозрења према свему што би могло да значи „јачање српског положаја”. Карактеристична је била и Хитлерова аргументација када је крајем 1943. године одбио Нојбахеров предлог о „федерацији” Србије и Црне Горе: „Не смемо никада дозволити да на Балкану народ са једним политичким мисионарским осећањем постане премоћан. Срби су један такав народ. Они су доказали да имају државотворну снагу и далекосежне циљеве, који досежу до Егејског мора. Озбиљно сумњам, да треба овакав народ у његовим настојањима још посебно охрабривати” (Herman Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940-1945*, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main, 1956, стр. 160).

²⁰ Војни архив Београд, Ратни дневник Вермахта (ОШВ), том III, књ. 2, стр. 1133.

²¹ Милан Ристовић, *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41–1944/45*, Београд, 2005, стр. 66–67.

²² Зборник НОР-а, XII-3, стр. 464–465; Наређење Команданта Југоистока команданту немачких трупа у НДХ од 25. јула 1943. године; Д. Ликач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 448.

жбених и неслужбених планера, смисао замишљених промена подразумевао је и промену расположења народа у окупираним земљама према Немачкој (у смислу њихове веће послушности и оданости), што би јој омогућило да задржи водећу улогу у планирању европске будућности и своју „мисију“ у борби против највеће опасности у Европи – западне „плутократије“ и „бољшевизма“ на истоку.²³ Поправљању представе о садржајима које је нудио нови поредак требало је да допринесе и пројекат немачког опуномоћеног министра у Данској Ренте Финка (Cecil Rente-Fink) из септембра 1943. године у којем се, поред осталог, предлагало да Србија и Грчка добију државну независност, пре свега ради консолидовања односа на овом простору након капитулације Италије и могуће савезничке инвазије на Балкан.²⁴

Задатак Нојбахерове мисије и немачко-четничка формална и неформална сарадња у Србији

За координатора своје нове политике на југоистоку Европе, немачки врх је одабрао Хермана Нојбахера, који се од раније доказао у својим мисијама на Балкану.²⁵ Хитлеровом наредбом од 24. августа 1943. године Нојбахер је именован за специјалног (изванредног) опуномоћеника Министарства иностраних послова Рајха на Балкану, а октобра 1943. био је послат у Београд, са посебним овлашћењима која су покривала готово све балканске земље: Румунију, Грчку, Србију, Црну Гору, Македонију, Албанију и Санџак, сем територије НДХ и Бугарске.²⁶ Његов задатак био је да, у контексту очекиване савезничке инвазије на Балкану, окупи разнородне (и међусобно завађене) војне и политичке антикомунистичке групације ради образовања снажног антикомунистичког фронта у тим земљама под немачком командом, а у источним деловима Југославије и поводом опасности од очекиваног продора јачих партизанских

²³ М. Ристовић, *Немачки нови поредак*, стр. 66–67.

²⁴ Исто, стр. 67.

²⁵ Уочи априлског рата Нојбахер је био изванредни опуномоћеник Рајха за привредна питања у Румунији, потом опуномоћеник за петролеум на југоистоку (Румунија, Мађарска), а од октобра 1942. изванредни опуномоћеник Рајха за привредна и финансијска питања у Грчкој. (Војни архив Београд, НМА, 70А-1/50-19).

²⁶ Herman Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940–1945*, стр. 127–129; На суђењу пред југословенским истражним властима после рата Нојбахер је у вези с тим тврдио: „Поред овог оптерећења наишла је једна много већа незгода у мом раду. Ја нисам имао никакав утицај на развој догађаја у Хрватској, па ни у Бугарској, дакле две земље које сам од почетка сматрао као најважније седиште опасности у додељеној ми области за рад. У обе земље постојала су нормално акредитивна посланства са којима нисам имао никакве пословне везе. Па ни од централе нисам добио никаква обавештења о тамошњем положају и развоју, јер је министар спољних послова Рајха строго ограничио рад на земљу у којој сам се налазио и онемогућавао свако интересовање за проблем суседних земаља. (...) Највећи недостатак био је и остао најважнији проблем координације: српско-хрватска супротност, који је остао ван мога домаћаја. Природна последица био је мој „приватан рат“ против усташког режима, који ми је у круговима Анте Павелића веома брзо донео назив „државни непријатељ бр. 1“. У „загребачком режиму“ Нојбахер је видео „највећу љагу осовинске политике на Југоистоку“. Тврдио је да у Главном штабу није пропуштао ни једну прилику да говори о овом режиму и наглашава како је његово обарање један од најважнијих приоритета на Југоистоку. (Војни архив Београд, НМА, 70А-1а/53;54;59-19).

снага преко Дрине у Србију. Политика уступака домаћим (вазалним) режимима требало је да допринесе војном растерећењу немачких снага, стабилизацији региона и његовом успешнијем привредном функционисању. Полазне основе у том смислу Нојбахеру је пружала Хитлерова заповест од 29. октобра 1943. године, у којој су садржане основне претпоставке немачке војно-политичке стратегије на југоистоку Европе: 1) комунистичка опасност захтевала је јединствену противакцију за чије је политичко вођење био задужен специјални опуномоћеник Министарства спољних послова; 2) смернице за свој рад у овом региону Нојбахер би добијао од самог министра спољних послова Рајха, али је у њиховом спровођењу морао да сарађује непосредно са врховним командантом Југоистока и војним заповедником Југоистока; 3) задатак специјалног опуномоћеника подразумевао је политичко организовање националних антикомунистичких снага у земљама Југоистока и њихово усмеравање ка борби против „комунистичких банди“; 4) према Хитлеровој заповести, Нојбахер је располагао и овлашћењима да „установи и спроводи принципе економске политике на Југоистоку“, реорганизује немачке цивилне власти, њихово особље смањи и ојача позиције националних администрација у вођењу управних послова и економије...²⁷

Нојбахерова овлашћења сударала су се, међутим, са конкретном ситуацијом коју је затекао по свом доласку у Србију. Поред Франца Нојхаузена (Franz Neuhausen), Нојбахер није могао утицати на вођење нове економске политике у Србији, а ни у осталим земљама југоисточне Европе. Економски опуномоћеник за Србију (Нојхаузен) био је исувише моћан у „заштити немачких интереса“, да није дозвољавао било какво мешање са стране у своје послове. Упркос Хитлеровој директиви, по којој је једино Нојбахер располагао овлашћењем да „води, одобри или одбије преговоре са вођама банди“,²⁸ право закључивања уговора о примирју са њима и одлучивања о њиховом помагању преузео је Врховни командант Југоистока, фелдмаршал фон Вајкс, који је у случају Србије то право пренео на војног заповедника Југоистока (истовремено и војног заповедника Србије) генерала Фелбера, а у западним деловима Југославије на команданта 2. оклопне армије генерала Рендулица. Непосредне преговоре на терену, према принципима које је дефинисао сам Вајкс (21. новембра 1943), водили су и потписивали споразуме нижи немачки официри, углавном мајори и капетани. Са четничке стране, то су чинили Михаиловићеви команданти или њихови заменици у Србији, што највероватније није могло проћи без Михаиловићевог знања или сагласности.

Операције које су Немци предузимали против Михаиловићевих снага и њега лично у лето и јесен 1943. године указују, заправо, да је немачко командовање у том периоду још увек било окренуто четницима као главном непријатељу у Србији.²⁹ На удару немачких снага у операцији „Моргенлуфт“, која је организована непо-

²⁷ Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 286–287.

²⁸ Исто, стр. 286.

²⁹ У време када је од краја 1941. до средине 1943. године партизански покрет у Србији пролазио кроз фазу озбиљне стагнације, за немачке окупационе власти у Србији Михаиловићеве снаге су биле највећи непријатељ. Захваљујући обавештајним и добро организованим послушним службама (полицијским и војним), Немци су већ од почетка 1942. располагали поузданим информацијама о Михаиловићевом покрету, о плановима његовог штаба, његовој стратегији да своју акцију (устанак) везује за савезнике и успостављање другог фронта, Михаиловићевом позиву из новембра 1942. на „општу (грађанску) непослушност“ у Србији, као и о потезима четничких команди и јединица на терену. Догађаји с краја 1942. године који су покренули

средно по Михаиловићевом повратку у Србију, средином 1943. године, нашли су се у јулу месецу, поред Михаиловића, и други четнички команданти: генерал Мирослав Трифуновић, Никола Калабић, Драгутин Кесеровић и други. Седма брдска СС дивизија „Принц Еуген“ извела је, октобра 1943, операцију на Копаонику против Кесеровићевих четника, у пределу Јастрепца, Гоча и Копаоника. Немачким потрагама и претраживањима терена био је изложен и Михаиловићев командант у источној Србији Велимир Пилетић, посебно око Хомоља. Према Ивану Авакумовићу, из објављених немачких извора следи да су жртве рација, хапшења, слања у логоре или на стрелишта биле идентификоване као припадници Михаиловићеве организације, иако је евидентно да Немци своје противнике нису увек јасно разазнавали.³⁰ Нарочито подозрење Немци су исказивали према четницима који су се по Михаиловићевом наређењу инфилтрирали у Српску државну стражу, што им је додатно отежавало разликовање присталица окупатора од његових противника унутар СДС-а. Тим поводом, И. Авакумовић пише о тешкоћама немачког сналажења у „лабиринту бивших дражиноваца и псеудодражиноваца“.³¹ У лето 1943. истовремено је организована и акција против Николе Калабића на Руднику; јула 1943. Михаиловић је уцењен са 100.000 рајхсмарака у злату (ко доведе жива или мртва „вођу банди Дражу Михаиловића“); октобра исте године отпочеле су операције „планског претреса терена“ у захвату комуникација Пожега – Косјерић – Маљен – Равна гора (подухват „Maiskolben“) и чишћење терена западно од Ужица (подухват под шифром „Krum“). Истовремено, СС јединице, Бугари и љотићевци организовали су операцију „Herbstnebel“ у пределу између Ужица и Кокиног Брода.³²

Већ после пораза четника на Неретви, у источној Херцеговини и њиховог разоружавања у Црној Гори у пролеће 1943. године, нарочито после изласка Италије из рата, Михаиловићев покрет се, објективно, све мање доживљава као потенцијална опасност за немачко командовање на југословенском простору, па, иако се неповерење према четници-

питање новог фронта у Европи, с тим у вези и улоге југословенског ратишта у предстојећим збивањима, за немачко командовање били су довољан разлог да, у склопу мера које ће у првој половини 1943. предузети на овом простору, планирају да разреши и питање потенцијалне четничке опасности. Крајем 1942. за команданта Југоистока најважнији задатак у Србији било је „савладавање Михаиловићевог покрета свим расположивим средствима“ (Зборник НОР-а, XII-2, стр. 895–897). Почетне позиције немачког врха према том покрету ослањале су се на познату Хитлерову србофобију и његово неповерење према снагама које су у себи носиле српски национални предзнак. Такви ставови доћи ће нарочито до изражаја приликом планирања до тада највећих операција на југословенском ратишту – „Вајс“ и „Шварц“, са којима је такође разматрана и опсежна акција разоружавања четника у подручју јадранског залеђа, Далмације, Херцеговине и Црне Горе. Од средине 1943. године, када Михаиловић преноси тежиште своје активности у Србију, Немци се окрећу неутрализацији његових снага и на том простору.

³⁰ Ратни дневник Врховне команде Вермахта у току пролећних и летњих месеци 1943. готово свакодневно бележи податке о акцијама четничких и партизанских снага, о масовним хапшењима и стрељањима комуниста и четника, као и њихових јатака, у циљу одмазде за почињена дела саботаже и препаде на комуникације, посебно железничке, нападе на немачку оружану силу, општинске управе, разоружавања СДС-а, антинемачку пропаганду, пљачку и друге облике угрожавања немачких интереса у Србији. (Ратни дневник Врховне команде Вермахта (1. април – 30. април 1943), превео Константин Павловић, *Војноисторијски гласник*, 3/1988, стр. 395–427; *Срби у Ратном дневнику Вермахта*, приредио Никола Живковић, Београд, 203, стр. 61–81).

³¹ Иван Авакумовић, *Михаиловић према немачким документима*, Лондон, 1969. стр. 60.

³² Исто, стр. 128, 135.

ма у Србији и даље задржало, Немци су били спремни чак и да их прихвате као савезнике у борби против комуниста, који су и једнима и другима подједнако били непријатељи. Шта је натерало поједине четничке команданте у Србији да, у ситуацији када су били ме-та немачких потера, крајем 1943. године потраже заштиту и помоћ управо од Немаца? Предраг Раковић, командант 2. равнорског корпуса, правдао је свој тајни састанак са немачким потпоручником Кригером, 2. марта 1943, обостраним интересима, којом приликом се разговарало „искључиво“ о уништењу „комунистичких банди“ на територији коју је обезбеђивала немачка јединица из Горњег Милановца.³³ У тој сарадњи, у којој Немци ни-су много ризиковали, с обзиром на то да се она одвијала под њиховим условима и са ми-нималном помоћи четницима, очекивало се да ће четничке снаге бити од користи да се партизани задрже ван Србије и неутралише нарастање њихових снага, осигурају виталне комуникације кроз Србију и обезбеди експлоатација стратешких сировина неопходних за немачку ратну индустрију. На другој страни, сарадња са Немцима и ослонац на њих у ма-теријалном смислу били су неопходни и четницима у Србији. Крајем 1943. године, у току и после тешких борби са партизанима у одбрани свог главног упоришта (Србије), без са-везничке (британске) подршке и помоћи,³⁴ потребе за оружјем и муницијом за четнике у Србији и могућност њихових задовољења претили су да прерасту у озбиљан и нерешив проблем. У таквој ситуацији Немци су представљали једини реалан извор снабдевања. Заокрет према њима поклапао се и са Хитлеровом директивом са којом је Нојбахер до-шао у Србију у јесен 1943. године. Овлашћења којима је располагао опуномоћеник Мини-старства спољних послова Рајха у погледу организовања националних антикомунистич-ких снага у земљама југоисточне Европе, давала су легитимитет споразумима који су крајем 1943. године склапани између четника и немачких команди у Србији.

Командант Југоистока процењивао је да је Михаиловићев покрет у кризи пред комунистичком опасношћу, којој није могао адекватно да се супротстави због недо-статка наоружања. Иако је веровао да су националне снаге у Југославији у опада-

³³ Тајна и јавна сарадња четника и окупатора 1941–1944, документи, *Архивски преглед*, Београд, 1976, стр. 67–68.

³⁴ Од средине 1943. године позиције Михаиловићевог покрета у земљи и у односу на савезнике знатно се погоршавају. Помоћ западних савезника четницима почела се значајно смањивати, да би од новембра 1943. „велика тројица“ у Техерану, прихватајући партизане у Југославији као савезничку оружану силу, ови-ма обећала сву могућу војну и материјалну помоћ. Успеси Црвене армије на Источном фронту значили су велику пропагандну и политичку предност за комунисте у Југославији, а одлуке Другог заседања АВНОЈ-а представљале су директан изазов Михаиловићевом покрету како на унутрашњем, тако и на спољно-поли-тичком, дипломатском плану. Повлачењем војних мисија из четничких штабова почетком 1944. и изнуђива-њем оставке Пурићевог кабинета, чиме је Михаиловић смењен с функције министра војске, морнарице и ваздухопловства у Југословенској влади, Британци су у мају исте године избрисали и последње трагове службене подршке Михаиловићу. У августу месецу њему је одузета и функција начелника штаба Врховне команде, да би завршни ударац Михаиловићу задао лично његов краљ када је 12. септембра 1944, на бри-танско инсистирање, преко ББС-а позвао све Србе, Хрвате и Словенце да се уједине и приступе Народно-ослободилачкој војсци под маршалом Титом (*Књига о Дражи*, II, Уредио Радоје Кнежевић, Виндзор 1956, стр. 118–119). Овај позив пратило је и краљevo упозорење, које је за Михаиловића имало посебну тежину: „Сви они који се ослањају на непријатеља против интереса свог властитог народа и његове будућности и који се не би одазвали овом позиву, неће моћи да се ослободе издајничког жига ни пред народом ни пред историјом“. (Исто.) Касније је у својим мемоарима краљ Петар II о том говору писао: „Осећао сам да оста-вљам на цедицу своје најбоље пријатеље и да дајем пуно признање групи која је из основа против монар-хије и свих демократских начела. Семе диктатуре било је посејано. Био сам немоћан да ишта учиним...“ (Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 284).

њу, а комунистички покрет у успону, сугерисао је ипак преиспитивање четничких понуда за преговорима, убеђен да се „од недавна лојална *оријентација* појединих четничких одреда *не сме* уопштити, јер још и данас четничке банде изводе препаде и саботаже“. Немачким официрима у Србији посебно је скренута пажња на „чврсту оријентацију“ Драже Михаиловића о „безусловној борби против Немачке и њених савезника“, које се ни „до сада *није* одрекао“. ³⁵ Од средине новембра па до краја децембра 1943. године закључена су четири уговора између четничких командана-та и Немаца у Србији, од којих су неки, почетком 1944, били и обновљени. ³⁶ Ти спо-разуми гарантовали су обуставу међусобних непријатељстава и успостављање примирја између четничких и немачких снага на уговорном подручју и обавезивали њихове потписнике на заједничку борбу против комуниста. Захваљујући њима, чет-ници су имали могућност да обезбеде муницију (иако знатно мање него што су оче-кивали), санитарски и други неопходан материјал, лечење својих рањеника у не-мачким војним болницама и формално стекну боље услове у раду на изградњи своје војне организације и попуне јединица. У њиховим штабовима налазили су се немачки официри за везу у саветодавној улози који су у појединим случајевима и координирали операције четничких снага са немачким, Недићевим и бугарским је-диницама. ³⁷ Захваљујући овим уговорима, припадници ЈВуО лакше су успевали да

³⁵ Зборник НОР-а, XII-3, стр. 680–681.

³⁶ Првим споразумом, који је потписао мајор Војислав Лукачевић 19. новембра са опуномоћеницима Више команде Југоистока, успостављено је примирје на територији Бајина Башта – Дрина – Тара – Бијело Поље – Рожај – Косовска Митровица – Ибар – Краљево – Чачак – Ужице. Тај споразум обавезивао је његове потпи-снике на заједничку борбу против комуниста; Лукачевић је обећао да „ни један припадник њему потчињених је-диница неће деловати на страни сила које су у рату са Немачком“. (Зборник НОР-а, XIV том (четничка архива), књ. 3, стр. 929–930.) Други споразум са Немцима потписали су пуковник Јеврем Симић, инспектор Врховне ко-манде ЈВуО и Никола Калабић 27. новембра; он је дефинисао обуставу непријатељстава у подунавском, ко-смајском, младеновачком, лепеничком, крагујевачком, грузанском, качерском, опленачком, аранђеловачком и колубарском срезу и прихватање истих обавеза као и у осталим случајевима споразумевања. (Исто, стр. 935.) Трећи споразум склопио је 14. децембра 1943. самоиницијативно капетан Михаило Чачић, командант Рава-ничке бригаде ЈВуО, у области Параћин – Ћуприја – Деспотовац којим се обавезао да ће се његове јединице „узддржавати од свих борби и саботажа против немачке војске, њених савезника и домаћих јединица које се са овима заједно боре“. Чачић је обећао да неће нападати руднике и мостове на том простору, док се немачка страна обавезала да ће се „узддржавати од акција против четничких јединица капетана Чачића и неће хапсити припаднике покрета, нити вршити њихова стрељања у време трајања споразума...“ Са немачке стране, споразумом су били обухваћени: јединице немачке војске и полиције, бугарска војска, Српски добровољачки корпус, Српска државна стража, Руски заштитни корпус, српске власти и „сви војнопривредни погони који се налазе у поменутој области“. (Исто, стр. 937–938.) Четврти уговор потписао је потпуковник Љубомир Јовановић, коман-дант Тимочког корпуса, 25. децембра 1943. године са Крајскомандантуром у Зајечару: „Четници се обавезују да престану са самовољним поступцима према Немцима и фолксдојчерима“; у циљу заједничке борбе против комуниста Јовановић је обећао да „ни један припадник њему потчињених јединица неће деловати на страни сила које су у рату са Немачком“, да ће „онепоућити обавештајне канале преко којих би непријатељи велико-немачког Вермахта могли да дођу до информација о немачким војним покретима...“ Немци су, при том, обећа-ли „пуну слободу кретања јединица ДМ дању и ноћу на целом подручју на које се односи споразум“ и њихово снабдевање. Уговор је важио до 31. јануара 1944. године, са „могућношћу његовог продужавања у случају ло-јалног спровођења“. (Исто, стр. 939–940.)

³⁷ Ј. Томашевић наводи изјаву Драгутина Кесеровића са суђења после рата да је један немачки мајор (Вејел) дошао у јужну Србију у лето 1944. године као представник немачке команде и да је координирао операције Рачићевих, Калабићевих и Кесеровићевих јединица са немачким, „српским квислиншким“ и бугарским јединицама против партизана. (Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 297).

продру у структуру Недићевих формација и апарата власти, али су на другој страни постајали заробљеници немачких интереса и захтева да чувају мостове и друге саобраћајне пунктове, обавезни да протерују са својих подручја четнике који нису били спремни да прихвате колаборацију, макар она била и тактичка. Тако је, на пример, Лукачевић морао да чува саобраћајнице, док је бригадир Чарлс Армстронг тражио од Михаиловића да се мостови у долини Ибра дижу у ваздух. Повлачење британских официра из четничких штабова било је знак да се од Велике Британије немају више чему надати и да се оружје мора тражити на другој страни. Међутим, страхујући да би се четничка сарадња са Немцима под наведеним условима могла неповољно одразити у народу, па и у делу четничких старешина и јединица на терену,³⁸ у позадини ових преговора доминирало је настојање да им се обезбеди апсолутна тајност. У супротном, четничким командантима сугерисано је да изговор налазе у тактичким разлозима које је диктирала ситуација на терену и борба са комунистима или да их у јавним наступима упорно негирају.

Немачки извори указују на то да уговори о сарадњи између Немаца и четника у Србији ипак нису наилазили на одобравање у високим војним и политичким круговима у Берлину, чија је генерална оријентација према четницима остала мање-више иста као и у претходном периоду. Један елаборат Команде Југоистока од 27. јануара 1944. године указивао је на штетне последице које би Вермахт могао да има због „било каквог“ облика сарадње са „ДМ четницима“, посебно на територији НДХ где се „ова сарадња означавала као антихрватска“.³⁹ Све је то, према тумачењу Команде Југоистока, водило јачању „ДМ редова“, што је могло имати несагледиве последице, с обзиром на дугорочне планове генерала Михаиловића у случају продора англо-америчких трупа. Та анализа Команде Југоистока представљала је најаву раскида потписаних уговора са командантима ЈВУО, настављање старе политике и предузимање нових акција против четника у Србији. Већ 29. јануара 1944. Јоаким фон Рибентроп у једном телеграму сугерише Нојбахеру: „Једино се могу ћутећи трпети привремени аранжмани нижих војних команди са Дражом Михаиловићем у циљу сузбијања заједничког непријатеља. Он и његови људи остају и даље, на крају крајева, наши непријатељи. Зато је сада потребно бити крајње опрезан према Д. Михаиловићу и његовим четницима, а нарочито се не сме ни једног тренутка изгубити из вида да ће помоћ коју ми сада директно или индиректно пружамо ради вођења борбе против Тита, касније највероватније бити употребљена против нас“.⁴⁰ На споразуме са четницима у Србији нису благодоклоно гледали ни СС генерал Аугуст Мајснер, ни генерал Асен Николов, командант бугарског 1. окупационог корпуса. Немачка помоћ четницима изазивала је незадовољство и код Недића и Љотића, не само због продора четника у њихове војне структуре, већ и због тога што су у Михаиловићу препознавали озбиљног ривала. Мајснер је у фебруару 1944. отпочео с правом кампањом против четника, настојећи да придобије за своју акцију

³⁸ Ова сарадња одвела је многе четнике на партизанску страну па је и то, између осталог, био разлог што су њихови команданти били заинтересовани да очувају тајност потписаних споразума.

³⁹ Наведено према: *Срби у Ратном дневнику Вермахта*, стр. 31.

⁴⁰ Наведено према: Васа Казимировић, *НДХ у светлости докумената и дневника Глеца фон Хорсте-науеа 1941–1944*, Београд, 1987, стр. 169.

немачке војне кругове у Србији. Противио се наоружавању Ђуришића и Лукачевића, поред осталог и због тога што су, како је истицао, муслимани на Косову и Санџаку и Хрвати „врло забринути због јачања четника“.⁴¹

На другој страни, и четнички команданти у Србији били су свесни негативног ефекта тих споразума у српском народу. Колаборација се није могла сакрити, што је, свакако, морало оставити последице и на стање у четничким редовима. Покушаји да четници изиграју уговорне обавезе (споразум је доследно испуњаван само у оним деловима који су се односили на борбе и обрачунавања са припадницима партизанског покрета) и неповерење према њима које је генерално и даље било присутно у немачким врховима, претили су да додатно угрозе позиције Михаиловићевог покрета уочи војно-политичког расплета у Србији 1944. године. Под таквим околностима споразуми о примирју нису могли задовољити ниједну уговорну страну. Поједине четничке јединице на терену и даље су изводиле саботаже и спорадичне нападе на Недићеве и Љотићеве, па и немачке снаге; неке одредбе уговора једноставно су игнорисане, док су се четници више начелно служили споразумима као покрићем за јачање своје организације, за инфилтрирање у Недићеву администрацију и његове оружане формације. Чак су се и хвалили да су споразуми израз немачке слабости. Тај став, пише Ј. Томашевић, „посебно је био видљив на конгресу одржаном у селу Ба крајем јануара 1944, који се не би могао одржати осим уз прећутан немачки пристанак, а који је неком иронијом пружио прилику за излив антинемачког осећања. Немци су реаговали наређењем да се неки од четничких вођа (укључујући и Чачића) који се не придржавају споразума имају опет сматрати непријатељем којег треба заробити и чије одреде треба уништити“.⁴²

Већ 1. фебруара 1944, на састанку којем су присуствовали фелдмаршал фон Вајкс, генерал Фелбер и посланик Нојбахер, расправљало се о четничком непоштовању уговорних обавеза. Том приликом је одлучено да се уговори више не обнављају и да се на четнике изврши војни притисак. У складу са том одлуком, 2. фебруара у Штабу команданта Србије генерали Вајкс и Мајснер наређују предузимање акције („Хајка“) против Калабићевих четника на простору између Космаја и Рудника, у околини Београда, Смедерева, у Шумадији, око Ваљева и у Подрињу. У том подухвату учествовали су делови 5. моторизованог СС пука, један батаљон дивизије „Бранденбург“, Бугари и припадници Српског добровољачког корпуса. Акција је завршена 5. марта 1944. године; јединице ЈВуО претрпеле су знатне губитке – 81 убијен и 913 заробљених војника, укључујући и велики број официра.⁴³ Ту акцију описао је и Живко Топаловић у једном експозеу (меморандуму) који је написао по напуштању Југославије крајем маја 1944. године: „Током месеца марта Немци су вршили гоњење одреда генерала Михаиловића на простору између градова Београда, Смедерева, Крагујевца и Чачка. Погинуло је или похватао око 300 четника у заштитничким борбама, док су се главне снаге извукле ка западној и источној Србији...“ У кампању против Михаиловићевих снага, тврдио је Топаловић, укључили су се Недић и Љотић и „известан број њихових војних и политичких сарадника“, захтевајући од Немаца да „разбију Михаиловићеве снаге пре почетка пролећа, јер

⁴¹ Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 301.

⁴² Исто, стр. 300.

⁴³ В. Казимировић, *НДХ у светлости докумената и дневника Г. фон Хорстенауеа*, стр. 169.

се једино тако могао спречити народни устанак који је генерал Михаиловић припремао заједно са очекиваном савезничком инвазијом на Балкану“. Дошло је до расцепа у Недићевој влади и међу његовим сарадницима око питања учешћа Недићевих и Љотићевих снага заједно са Немцима против Михаиловићевих јединица: „Велики број Недићевих политичких сарадника, скоро сви команданти Српске државне страже и извештајни број команданата Српског добровољачког корпуса – Љотићеви људи – су изјавили да су против оружане акције јер цео српски народ подржава Михаиловића и да би се могло догодити да се у току борбе и њихове снаге прикључе Михаиловићу...“ Поводом те кризе у влади, како описује Топаловић, Недић је нудио оставку, али је Немци нису прихватили.⁴⁴ Тим сукобом завршила се епизода четничко-немачке уговорне, формалне сарадње. После њеног прекида, Немци настоје да сачувају споразум једино са Лукачевићем који је имао контролу над виталним подручјем Санџака и југозападне Србије, због чега је могао бити од велике користи при спречавању продора партизана из Црне Горе и Босне у Србију. На то упућује и наредба команданта Југоистока од 23. фебруара 1944. године: „Поновно се наглашава да се на основу досадашњег искуства забрањује свако даљње закључивање споразума са вођама потчињеним Дражи Михаиловићу. На снази остаје само споразум с Лукачевићем у југозападној Србији. Главни командант за југоисточну Европу задржава право да оконча и тај споразум, ако четничке вође на том подручју не би испуњавали своје обавезе“.⁴⁵

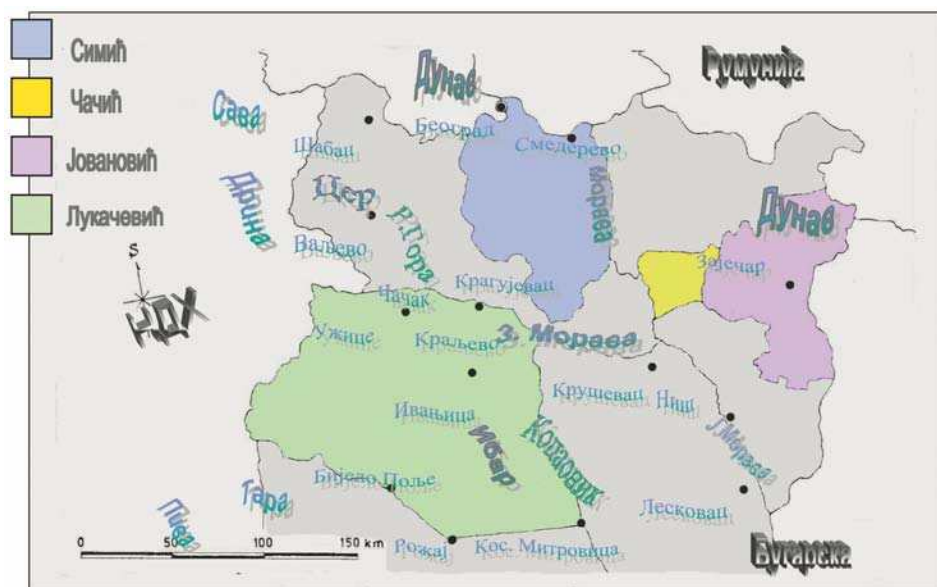
Формална сарадња између четничких и немачких команди и њихових снага на терену, без обзира на одређене ефекте у борби против партизана у Србији, доносила је више проблема уговорним странама који су произишлаго из природе таквих односа. Потребно је одрже сопствене позиције и остваре циљеве који нису у свему били идентични (везивала их је, наиме, само борба против заједничког непријатеља) обе стране приносила је на сарадњу. Не одступајући ниједног момента од својих ставова према Србима и одбијајући било какве уступке који би резултирали јачањем српских позиција на Балкану, Хитлер је пристајао само на оперативно-тактичку сарадњу са појединим четничким командантима која би користила Немцима, под условом да се остварује на ограниченим подручјима. На другој страни, како не би додатно компликовао односе са западним савезницима, који су већ били на ивици раскида, Дража Михаиловић је у том периоду настојао да избегне сопствено компромитовање отвореном сарадњом са Немцима, пребацујући одговорност за потписивање примирја на поједине команданте на терену. Иако је формално био изван четничко-немачких преговора вођених крајем 1943. и почетком 1944. године (познато је, додуше, да је још од Диваца, новембра 1941, избегавао директне контакте са Немцима),⁴⁶ они нису могли да буду закључени без његовог знања. Сама чињеница да је узани коридор који је непосредно делио подручја обухваћена споразумима (Симићево и Лукачевићево подручје) водио преко падина Суво-

⁴⁴ Војни архив Београд, Четничка архива (ЧА), 4-4-15; Експозе др Живка Топаловића.

⁴⁵ Војни архив Београд, Микрофилм НАВ -Т-501, Р. 256, сн. 97.

⁴⁶ Одбијање да лично склапа било какав посао с непријатељем, била је политика од које је Михаиловић одступио само у четири или пет наврата: на састанку у Дивцима средином новембра 1941, на два састанка с представником изасланика Нојбахера Рудолфом Штеркером у јесен 1944. (први у западној Србији на којем је Михаиловића пратио пуковник Роберт Мекдаул, шеф америчке војне мисије, а други у североисточној Босни) и последњи састанак са Штеркером, на планини Вучјак, почетком априла 1945. године. (Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 295)

бора и Равне Горе, где се налазио Михаиловићев штаб,⁴⁷ упућује на такав закључак. Уосталом, и сама директива команданта Југоистока од 21. новембра 1943. у којој се бележи Михаиловићево настављање с отпором против Немачке и њених савезника, упућује на претпоставку да Немци, како пише Б. Петрановић, као да нису хтели да компромитују Михаиловића, уверени да би поткопавањем његовог угледа у народу ефекат те сарадње био мањи.⁴⁸ Додуше, према закљученим споразумима, Михаиловићево подручје кретања (у оквиру поменутог коридора, под сталном немачком контролом) и могућности да одржава редовну комуникацију са својим командантима били су знатно смањени; у таквим условима, он није био у позицији са Равне горе да угрози Немце који су имали главни циљ да пронађу додатне снаге како би ојачали одбрану Србије пред покушајима партизанског продора у јесен 1943. године, што су успевали и без Михаиловићевог директног ангажовања.

Карта подручја обухваћених четничко-немачким споразумима о примирју⁴⁹

⁴⁷ Тврдњу да су Немци, и пре склопљених споразума са четницима, врло добро знали за Михаиловићево бораиште, Ј. Томашевић поткрепљује извештајем једног пуковника из немачког Генералштаба, који је након инспекцијског путовања по Балкану августа 1943. године известио: „Надзор над Дражом Михаиловићем је добар. Немачке службе брзо сазнају за његова бораишта која непрестано мења“ (Исто, стр. 295).

⁴⁸ Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992, стр. 409.

О томе Јозо Томашевић пише: „Тако је Михаиловић седео у свом главном штабу (крећући се често унутар тог подручја) неvezан било каквим одредбама споразума са Немцима. Та ситуација једва да је била случајна, али ако је то била концесија са немачке стране, као што се може претпоставити, тада није била скупа.“ (Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 295).

⁴⁹ Исто, стр. 290.

Иако су прекидом четничко-немачких споразума почетком марта 1944. године четници формално поново постали непријатељи окупационим снагама, опасност од заједничког непријатеља – партизана приморавала их је макар и на неформалну сарадњу. Од марта па до краја августа 1944. та подвојеност била је очигледна: ситуацију на терену карактерисало је извесно примирје без формалних споразума, при чему су Немци задржавали за себе право да употребе силу кад год би четници иступили против њих или против Бугара и српских власти.⁵⁰

Озбиљна опасност запретила је и четницима и Немцима у пролеће 1944. године при продору две партизанске дивизије (2. пролетерске и 5. крајишке дивизије НОВЈ) из Санџака и Босне у правцу југозападне Србије. Дивизије су имале задатак да се пробију преко Ибра и Копаоника у топличко-јабланички крај, споје се са јединицама НОВЈ у Србији које су дејствовале на подручју планине Јастребац, у долини Топлице и Јабланице и на тај начин припреме терен за планирани продор јачих партизанских снага из Санџака и Босне. Та опасност изазвала је непосредно ангажовање и четничких снага, заједно са немачким, бугарским, Недићевим и Љотићевим јединицама. Извештавајући о ситуацији у Србији, генерал Фелбер је, поводом те неформалне сарадње са четницима до које је дошло услед продора партизана из Санџака, 22. априла забележио: „Јављено да је сам Дража Михаиловић у једном говору тражио лојалну сарадњу с окупационим снагама како би отклонио комунистичку опасност у Србији. Видљив знак тог новог развоја је чињеница да се у јужној Србији Немци, српски добровољачки корпус и четници боре раме уз раме“. Међутим, у истом извештају Фелбер додаје: „Покрет Драже Михаиловића је подвојен. Док се један део активно бори са Немцима против комуниста – а да тиме никако не престаје бити резервисан према свим окупаторима – мање групе Драже Михаиловића у средњој и источној Србији настављају као и раније чинити штету“.⁵¹

Многи немачки извештаји из тог периода (пролеће 1944) указују на интензивну четничко-немачку сарадњу против партизана: у дневном извештају војног заповедника Југоистока од 8. априла пише да су партизани тешко поразили четничке одреде капетана Раковића; десет дана касније (18. априла) начелник штаба Српског добровољачког корпуса известио је генерала Фелбера да је „сарадња са Цветићевом групом врло добра“; у наредби генерала Фелбера од 28. априла, у завршним фазама операција против 2. и 5. дивизије НОВЈ близу Пожеге у југозападној Србији, спомиње се и четничко учешће на страни немачких и бугарских снага; у Фелберовом извештају од 1. маја 1944. помиње се чак око 1.000 четника прикључених јединици немачког мајора Вејела који је тесно сарађивао са четничким капетаном Нешком Недићем у координирању немачко-четничких операција против партизана, а у истом извештају наводи се и податак да се на правцу Пожега–Косјерић–Ражана–Повлен налази око пет хиљада четника у чијим јединицама су постављени немачки

⁵⁰ Немачки дневни извештај од 31. марта помиње извесну акцију против београдске организације Драже Михаиловића у којој су ухапшена три команданта корпуса, два команданта бригаде и још неки четнички официри. Дневни извештај од 25. априла бележи да је једна акција против четника у близини Љига опозвана јер није имала никаквог успеха. У истом извештају наводе се и губици које су партизанима и четницима нанели Немци од 16. марта до 15. априла: четници 182 мртва, 127 заробљених; комунисти 1.586 мртвих, 94 заробљена, 40 талаца стрељано, 200 ухапшених у Београду. (Исто, стр. стр. 303).

⁵¹ Војни архив Београд, Микрофилм НАВ - Т-501, Р. 256, сн. 549, 552.

официри за везу и да ће „Дража Михаиловић, који је преузео сву команду над овим четничким снагама успоставити радио-везу с немачком командом“.⁵² Милан Борковић помиње преговоре о сарадњи против НОВЈ које је у марту 1944. водио командант четничких снага у Србији генерал Мирослав Трифуновић са изаслаником војноуправног команданта, обавештајним официром Рудолфом Штеркером.⁵³

Као и у периоду формалног споразумевања и склапања примирја, тако и у периоду неформалне („неуговорне“) сарадње, локална сарадња немачких јединица са четницима у борби против „Титових банди“ није доводила у дилему немачке војне званичнике у погледу односа према „ДМ покрету“ у целини. Став највиших командних структура Рајха недвосмислено је изражавала информација војноуправног команданта Југоистока генерала Фелбера од 16. маја 1944. године у којој се полазило од констатације да је: 1) „ДМ покрет био и остаје непријатељски“; 2) „Њихова (четничка – прим. МЗ) сарадња са немачким и легалним српским јединицама против црвених проистиче само из сазнања да су комунисти у Србији њихов непријатељ бр 1. *Непријатељ бр. 2 остаје ипак окупациона сила*“: „Са поновном непријатељском оријентацијом ДМ покрета према окупационој сили“, сугерисао је Фелбер, „мора се у свако доба рачунати, чак и у областима где се досад заједнички борило против комуниста“. У складу с тим, захтевао је да се „свим средствима спречи свака нова или поновна изградња ДМ покрета, пре свега у његовим штабовима и централама, јер то треба сматрати мером која угрожава сигурност окупационе силе“. На другој страни, саветовао је да четничке групе које се налазе у борби са комунистима „не треба никако ометати нити их нападати, већ их подупирати у борби“: „Сарадња с четницима у борби против комуниста, уз најштедљивију испоруку муниције и под надзором окупационе силе, може бити само локална и у циљу акутне борбе против партизанских банди. *За сваку испоруку муниције потребно је одобрење војноуправног команданта Југоистока*. Препоручујемо да се у свим приликама обраћа несмањена пажња ДМ покрету и његовим поступцима“.⁵⁴ На тај начин генерал Фелбер је сугерисао сарадњу са четницима на локалном нивоу против „партизанских банди“ и њихово помагање муницијом, али уз задржавање генералног става према ДМ покрету као непријатељском, према којем је био потребан максималан опрез, како би се онемогућило његово бројно и оперативно јачање.

Када су 2. и 5. дивизија НОВЈ под јаким притиском здружених немачких, бугарских, недићевско-љотићевских и четничких снага биле приморане, почетком маја 1944, да се повуку у Санџак, четници су наставили сарадњу са Немцима против партизанских јединица у Србији. Колаборацију су и даље потхрањивали исти мотиви: потребе за оружјем и осталим материјалом и узајамним четничко-немачким дејствима против заједничког непријатеља.⁵⁵ У јулу су Немци предузели опсежну опе-

⁵² Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 303–304; Томашевић се позива на микрофилмоване немачке документе из Националног архива у Вашингтону (Т-501, Р. 256, снимци: 450, 502, 622, 661, 670).

⁵³ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941–1944*, књ. II, Београд, 1979, стр. 324–327.

⁵⁴ Зборник НОР-а, XII-4, стр. 250–251.

⁵⁵ Ту ситуацију између осталог карактерише и обраћање четничког команданта у источној Србији потпуковника Оцокољића (30. јуна 1944.) Немцима за помоћ у оружју и муницији. Свој захтев правдао је опасно-

рацију против партизанских снага у јужној Србији⁵⁶ у којој су, уз Недићеве и бугарске јединице, учествовали и четници.⁵⁷ У току те операције Немци и четници су остварили неколико контаката којом приликом се расправљало о здруженим акцијама против партизана. Четнички представници су посебно бринули да за своје јединице осигурају оружје и муницију.⁵⁸ У разговору са командантом Србије генералом Фелбером, који је вођен 14. јула у крајскомандантури Крушевац, као главни четнички официр за везу са Немцима капетан Нешко Недић је изражавао безрезервну спремност четника да се боре против комуниста заједно са Немцима. Заузврат је тражио помоћ у оружју и муницији, нарочито тешком оружју, нудећи при том гаранцију да ће то оружје бити употребљено само против комуниста.⁵⁹ Састанак који је 11. августа 1944. одржан у Тополи између немачке и четничке делегације, коју су предводили коњички капетан Вреде, а на четничкој страни мајор Драгослав Рачић, капетан Нешко Недић и капетан Никола Калабић, имао је за циљ да припреми сусрет *на највишем нивоу*, између генерала Михаиловића и посланика Нојбахера, где би се прецизирали услови даље четничко-немачке сарадње против партизана. Позивајући се на Михаиловићева *изричита овлашћења за овај разговор*, четничка делегација је, како се сазнаје из извештаја немачког преговораца, предлагала *образовање једног националног фронта уз укључивање СДС, СДК, ДМ-одреда и*

шћу од пробоја партизана из југоисточне у североисточну Србију и њиховог покрета према Дунаву, где је требало да се састану с јединицама совјетског ваздушног десанта, у циљу здружених операција против Немаца. Оцокољић је том приликом упозоравао да је главна тема пропаганде Титових снага у Србији помоћ коју добијају ваздушним путем од Англо-Американаца, да влада краља Петра води преговоре с Титом (преговори Тито-Шубашић од 16. јуна 1944.) и инсистирао на тајности четничко-немачких преговора, јер ће у супротном четници „изгубити свако поверење у народу“. (Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 305).

⁵⁶ Операције „Трумф“ и „Кераус“ које су вођене у јулу и августу 1944. године имале су за циљ уништење партизанских снага у Србији (21, 22, 23, 24. и 25. дивизије) које су се налазиле на простору Топлице и Јабланице под командом Главног штаба Србије.

⁵⁷ У извештају Врховној команди Вермахта о разговорима са четничким командантом Нешком Недићем 14. јула 1944, генерал Фелбер износи податак о учешћу 10.000 четника у операцији „Трумф“. (*Тајна и јавна сарадња четника и окупатора*, документи, стр. 109–110).

⁵⁸ Позивајући се на немачке документе, Ј. Томашевић помиње и контакте генерала Трифуновића, четничког команданта за Србију, са Нојбахером у којима је Трифуновић износио став да се Михаиловић налази у ситуацији у којој мора сарађивати са Немцима. (Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 306).

⁵⁹ О овом разговору генерал Фелбер је известио и Врховну команду Вермахта: „... Указао сам на непријатности које приређују припадници ДМ немачком Вермахту на другим местима, нарочито у Београду и на североистоку, а такође и на непријатељску пропаганду која се води у штампи и другде. Одао сам признање лојалном држању четника који се боре, за разлику од сасвим другачијег ДМ-духа, нарочито у Београду...“ Као услов за боље односе између Немаца и четника, Фелбер је тражио „потпуни заокрет у том погледу“: „Затражио сам од Недића да то сасвим јасно стави на знање својим највишим органима. Он је то обећао и указао на велику мржњу свих четника према Енглезима. Прожети том мржњом, они се чак осећају спремним да се као легални четници ставе на располагање садашњој српској влади, мада то из политичких разлога не би било препоручљиво, јер би с обзиром на менталитет великог дела српског народа испали издајници националне ствари и на тај начин многе Србе бацили у наручје црвених, који би се без сумње приказивали као једини спасиоци отаџбине.“ Иако је био свестан да је понуда четника представљала „једно изразито политичко питање“ које би морало да буде размотрено на највишем нивоу, у свом извештају генерал Фелбер је сугерисао да се са њом пружа последња прилика која се не би могла пропустити без најтежих последица: „Ако ми четнике поново одбијемо, терамо, бар неке од њих, у табор црвених...“ (*Тајна и јавна сарадња четника и окупатора*, документи, стр. 109–110).

свих националних снага које су против комунизма: „ДМ покрет је спреман да прихвати овакав фронт. Главни задатак је општа мобилизација и стварање једне српске националне армије у циљу уништења комунизма у Србији. А када се уништи комунизам у Србији, ДМ покрет је спреман да се, по наређењу немачког вођства, ангажује на Балкану и свуда другде.“⁶⁰ Ради реализације закључака са преговора у Тополи, 20. августа уприличени су нови разговори, овога пута између капетана Нешка Недића и начелника штаба Команде Југоистока генерал-мајора Гајтнера, када се расправљало и о оснивању три четничка пука која би Немци наоружали и која би се борила под немачком командом.⁶¹

Непосредна опасност од избијања јужног крила Црвене армије у Подунавље, као и све присутнија претња продором јачих групација НОВЈ из Црне Горе и Босне у Србију у пролеће 1944. године, приморале су Немце на нове компромисе са хетерогеним антикомунистичким снагама у Србији, ради њиховог окупљања и укључивања у предстојеће борбе. То је био нови подстицај за Нојбахера у његовим залагањима на стварању компактног „националног фронта“ који би чиниле Недићеве, Љотићеве и Михаиловићеве снаге. Нису га поколебале ни Хитлерове сумње (од 6. маја 1944. године) у вези с његовим допуњеним плановима о окупљању и ангажовању свих сарадника Вермахта на подручју Југоистока, како би се зауставио продор Совјета на Балкан и спречио упад све моћнијих групација НОВЈ преко Дрине и Лима у стратегијски важну моравску долину.⁶² У току лета 1944. године Нојбахер ће развити још интензивнију активност на јачању блока „националних“ снага против „комунистичке“ опасности у Србији.⁶³

⁶⁰ У извештају од 12. августа капетан Вреде је дефинисао захтеве четничке делегације са састанка у Тополи: 1) Дража Михаиловић жели да разговара са Фиреровим опуномоћеником за Југоисток, Нојбахером; 2) Он тежи окупљању свих српских националних снага; 3) Он захтева мобилизацију и наоружавање свих за оружје способних Срба за борбу против комунизма, с тим да наоружање и вођство буду у рукама Вермахта; 4) Дража Михаиловић тражи да он лично остане у илегалу; 5) Припадници ДМ покрета не могу бити у немачкој униформи; 6) Место састанка не може „ни у ком случају“ бити Београд или неки други већи град. (Исто, стр. 113–115)

⁶¹ Исто, стр. 115.

⁶² Д. Лукач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 568.

⁶³ Почетком јула Немци су у Србији на располагању имали следеће снаге: немачке – десет самосталних пукова, односно пуковских борбених група, 30 самосталних батаљона, једна противтенковска дивизија, два самостална артиљеријска дивизиона и три ваздухопловне ескадриле; бугарске – 1. окупациони корпус (4 пешадијске дивизије), по једна пешадијска дивизија из 1. и 5. армије, три етапна пука за обезбеђење железница и једна ваздухопловна ескадрила, укупно око 30.000 војника; Руски заштитни корпус (пет пукова), са 6.000 људи; Српски добровољачки корпус, такође око 6.000 и Српска државна стража, са 37.000 људи. Михаиловићеве снаге у Србији у том периоду биле су организоване у десет група корпуса, односно 47 корпуса, у којима је било око 40.000 људи; њихов потенцијал у великој мери чиниле су евиденције људства у виду спискова, које је углавном боравило по селима и у случају потребе позивано у јединице. Немачке и бугарске снаге држале су главне центре и обезбеђивале важне комуникације, руднике, привредне и друге објекте од посебног интереса за окупациони систем; домаће оружане снаге осигуравале су мање важне саобраћајнице и привредне објекте, али су, у недостатку окупационих снага, биле принуђене да обезбеђују и важније објекте. На Косову и у западној Македонији Немци су крајем 1943. године формирали жандармерију и пук „Рецимент Косова“ (у Косовској Митровици), а у јануару 1944. два територијална пука са штабовима у Пећи и Приштини, укупно око 8.000 људи. (Петар Вишњић, *Битка за Србију*, књ. 1, Београд, 1984, стр. 18–19; Младенко Цолић, *Преглед операција на југословенском ратишту 1941–1945*, Београд, 1988, стр. 176).

На другој страни, борбену сарадњу против НОВЈ у јулу и августу 1944. четничке команде у Србији условљавале су снабдевањем својих јединица већим количинама оружја и муниције. У белешкама фелдмаршала фон Вајкса, припремљеним за састанак са Хитлером 22. августа 1944. године, изражавала се „апсолутна спремност“ четника Драже Михаиловића да се активно укључе у борбу против „комунистичког непријатеља“ у Србији, НДХ и Црној Гори и, у том смислу, „послушају тактичке директиве немачких официра за везу“, а у замену за „доказану лојалност“ добију оружје и муницију.⁶⁴ Након састанка са Михаиловићем, у првој половини августа 1944, у кампању за наоружавање и снабдевање четника активно се укључује и сам генерал Недић,⁶⁵ када је у разговору са командантом Југоистока, 17. августа, затражио да Немци обезбеде 3.000.000 метака и наоружање за 50.000 људи под Михаиловићевом командом. Тим поводом, у Команди Југоистока се 17. и 18. августа 1944. расправљало о наоружавању четника и њиховом уједињењу са снагама српске владе. Иако се сматрало да су захтеви које је Недић изнео претерани, на том састанку је одлучено да се у начелу они прихвате, јер би, како се наводи у извештају Обавештајног одељења Команде Југоистока од 18. августа, у супротном: 1) одбијање довело до кризе владе у Србији, до заокрета „појединих четничких банди ка Титу и апсолутног неуспеха политике коју смо до сада водили у Србији“; 2) Михаиловић би био присиљен да тражи ослонац на другој страни; 3) негативан одговор представљао би „велики успех Англо-Американаца који тиме у срцу Балкана долазе у посед једног антикомунистичког изолационог средства“; 4) могуће је стапање партизанске војске са „четничким бандама“.⁶⁶ О закључцима са тог састанка Нојбахер је 20. августа обавестио самог Рибентропа. Међутим, коначна одлука могла је да буде донета само у главном стану вође Рајха.

⁶⁴ Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 307.

⁶⁵ На саслушању пред истражним органима 3. фебруара 1946. године Милан Недић је поводом свог сусрета са Дражом Михаиловићем августа 1944. године изјавио: „Сусрет, како између мене и Драже, тако и осталих официра које смо затекли ту, био је срданан и пријатељски. Дража је тражио од мене да му изложим општу ситуацију и развој будућих догађаја, на што сам му ја казао да Немци пропадају и да ће морати ускоро да се повуку из земље. Предочио сам му опасност од комуниста који надиру са свију страна, па да је стога потребно да се образује један српски фронт од мојих одреда и четничких, па да тако уједињени брзо и ефикасно спасимо српство и Србију од комунистичког упада. Дража ме је саслушао и прихватио моје излагање и предлог. Са своје стране рекао је да има везу директно са Лондоном и Енглежима и да добија извештаје о ситуацији из прве руке. Даље је рекао како ће се Енглези искрцати на Јадрану, где ће ухватити са њим везу и да ће Енглези доћи у нашу земљу ради очувања мира и реда“.

Недић је том приликом тврдио да је Дража тражио оружје, муницију, новац, одело, обућу и храну; да су се договорили да оружје и муницију Недић издејствује преко Немаца, пошто ће на томе радити и Раковић који се налазио у Београду: „Знам да се радило о великим количинама пушака, пушчаних и митраљеских метака, пушкомитраљеза и бацача граната, што ми је Дража све дао написано на хартији“. На том састанку постигнут је споразум да Недић обезбеди плату Дражиним официрима у износу од 100 милиона месечно, да се Недићеве оружане снаге ставе под команду Драже Михаиловића, да се прибави потребан број униформи и обуће и да се добијено оружје неће употребити против Немаца. Недић је изјавио како је пуковник Бошко Павловић који је био запослен у Председништву владе заједно са Раковићем подизао оружје и муницију, али да му није било познато које су количине оружја и муниције Немци издали: „Знам толико да је Раковић био незадовољан добијеним количинама. Чини ми се да су Немци издали свега око 10.000 пушака“. (Војни архив Београд, ЧА, 269-1-38/38-39; Записник о саслушању Милана Недића од 3. фебруара 1946. године).

⁶⁶ Зборник НОР-а, XII-4, Београд, 1985, стр. 1073–1074; Извештај Обавештајног одељења Команде Југоистока од 18. августа 1944. године.

Нојбахерова подршка Недићевом режиму и пројекат великосрпске федерације

Српски национални интерес водио је, свакако, ка приближавању двојице српских генерала – Михаиловића и Недића. Био је то пут који је Немце неминовно чинио незаобилазним фактором у комбинацијама око стварања јединственог националног антикомунистичког фронта у Србији. Нојбахер и његови истомишљеници, који су заступали концепцију о појачаној политичкој борби и већем ослоњу на домаће сараднике, поздравили су раскид између четника и Британаца, налазећи у њему могућност за јачање Недићевог режима у Србији.

Међутим, уз Франца Нојхаузена и врховног команданта Југоистока фелдмаршала фон Вајкса, који су у привредним и војним питањима на Југоистоку били неприкосновени, Нојбахер је, како у овим питањима, доживео неуспех и у покушају да издејствује проширење овлашћења и ојача позиције националних режима на Југоистоку, укључујући и Недићев режим у Србији. Да би од њих направио базу за окупљање и материјално јачање антикомунистичких снага у земљама тог региона, Нојбахер је 2. октобра 1943. упутио у Берлин једну информацију о тешком стању режима у Србији, с обзиром на сужене компетенција које је имала Недићева влада. Тврдио је да она може да издржи конкуренцију Михаиловићевог покрета и преузме иницијативу за окупљање свих националних снага, укључујући и четнике, само ако се ојача њен углед и углед њеног председника, што би се могло постићи проширивањем овлашћења која су се односила на мање важне административне, политичке и друге повластице.⁶⁷ Сматрајући да би директни разговори генерала Недића са Хитлером допринели повећању угледа председника српске владе, пацификацији и интегрисању српског простора у оквиру немачког „новог поретка“, Нојбахер је још у септембру 1943. године организовао његову посету Берлину. О томе је после рата писао: „Недић је кренуо у посету на коју је чекао још од 1941. године, пун великих нада у ревизију немачке политике према Србији. У тим се надама разочарао. Рибентроп (Joachim von Ribbentrop) је позвао мене и Бенцлера да присуствујемо његовом разговору са Недићем, тек онда када су преговори били зашли у ћорсокак. Недић се жестоко жалио због дотадашњег поступка према Србима, а и изнео је низ захтева који би растеретили његов измучен народ и поправили његов властити немоћни положај. Министар иностраних послова није пријатељски примио жалбе овог човека који је осећао да га злоупотребљавају. Када је Недић тражио ревизију привремених граница Србије⁶⁸ (‘чисто српски срезови припали су, повремено чак по-

⁶⁷ Д. Лукач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 560.

⁶⁸ Као услов да се прихвати дужности председника владе, Недић је већ у августу 1941, поред осталог, тражио потпуну аутономију за Србију у оквиру немачког новог поретка у Европи, а почетком 1942. године залагао се за проширење њене територије, припајањем 17 источnobосанских срезова. Позната је Недићева пропагандна активност на интеграцији Србије и Црне Горе. Још пре капитулације Италије евидентна је била његова иницијатива о успостављању цивилне власти над Санџаком и Црном Гором, препуштајући Италијанима војну надлежност на тим територијама. Након Нојбахерове иницијативе (о српско-црногорској федерацији) Недићева политика добила је чврсте обресе слањем помоћи, наоружања, личним додирима са црногорским колаборационистима. (Б. Петрановић, *Србија у Другом светском ра-*

вређујући природне границе, Хрватској, а јуначко гробље Срба, историјско поприште Косовске битке, припало је новој Великој Албанији), Рибентроп се веома ражестио: 'Ни Француска у овом тренутку неће успети са захтевом за ревизијом привремених граница! Зато се о таквом српском захтеву за време рата не може дискутовати'. Дубоко увређен, Недић је после тога одбио да потпише текст предложеног коминикеа. Није више било могућности да се разговор настави. Са техничке и са људске стране, неуспех овог сусрета био је потпун.⁶⁹

О разговорима који су вођени у Берлину септембра 1943. године, своју верзију изнео је и генерал Недић на саслушању пред органима ОЗН-е јануара 1946. године: „Због погоршаних прилика у Србији, односно због тешке ситуације српске привреде до које је дошло услед самовоље Мајснера (August Meissner) и Нојхаузена и других немачких официра који су се извлачили са фронта и долазили у Србију, одлучио сам да посетим Хитлера и Рибентропа, изложим све невоље српског народа и тражим да се окупаторски режим олакша. На помисао да учиним посету Хитлеру и Рибентропу дошао сам сам, па сам се обратио др Бенцлеру, немачком изасланику и молио га да ми издајствује дозволу за ову посету, односно да ме приме Хитлер и Рибентроп. Поред реченог, као главни циљ моје посете Хитлеру и Рибентропу био је тај да их молим да обуставе даље спровођење наредбе о стрељању стотину Срба за једног убијеног Немца, као и укидање немачких казних експедиција, управо њихово слање у Србију...“⁷⁰ Недић је тврдио како му је Хитлер обећао укидање квоте 100:1 и 50:1 (иако је најпре у бесу претио да ће је повећати на 1.000:1), да ће Нојбахер испитати кривицу Нојхаузена и Мајснера и, уколико се она буде утврдила, обећао је њихово уклањање из Србије.⁷¹

Приликом саслушања 1946. године Недић је изјавио да је у Председништву владе, уочи његове посете Берлину, разматран један елаборат о границама „Велике Србије“, на основу предлога – подсетника о проширењу Србије (на рачун Црне Горе, Санџака, источне Босне и Срема) који је израдио Цинцар-Марковић, а који је требало да послужи Недићу у разговорима са Хитлером и Рибентропом септембра 1943. године. Према том елаборату, границе „Велике Србије“ обухватале би линију: Макарска – граница између Босне и Далмације – долина реке Уне – река Сава – Драва (код Осјека) – Барања (према Мађарској) – Дунав (код Сомбора) – правом линијом према Тиси – Банат (обухватајући територију целог Баната) – стара граница са Румунијом и Бугарском – (цела) Македонија – стара граница према Грчкој и Албанији – Скадар, који би имао да припадне Црној Гори. Недић је на саслушању помињао и варијанту по којој би, под претпоставком обнове Југославије у њеним предратним границама, биле створене три велике државе: Велика Србија, Велика Хрватска и Велика Словенија, не наводећи при том границе те три државе. На инсистирање Бенцлера, тај елаборат Недић није понео са собом у Берлин, али га је усмено изложио на састанку са

ту, стр. 609). Разговоре са Рибентропом и Хитлером у Берлину септембра 1943. године схватао је као јединствену прилику да обезбеди њихову подршку за идеју „Велике Србије“, са аутономним статусом, што је представљало једну од његових главних преокупација на којој је упорно, али безуспешно, истрајавао све до краја рата.

⁶⁹ Herman Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940–1945*, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main, 1956, стр. 140–141.

⁷⁰ Војни архив Београд, Четничка архива (ЧА), 269-1-38; Записник са саслушања М. Недића од 29. јануара 1946. године, стр. 29–30.

⁷¹ Нојхаузен је напустио Србију крајем јула 1944, а Мајснер, августа 1944. године. (Исто, стр. 31).

Рибентропом. Како је, међутим, од министра спољних послова Рајха била „енергично одбијена“ идеја о проширењу Србије, Недић тај план није ни износио пред Хитлера. Једину наду пружала му је притом Нојбахерова подршка, који му је обећао помоћ код Хитлера и Рибентропа и тврдио да су Немци, како се рат приближавао крају, били све попустљивији према идеји „Велике Србије“.⁷²

Међутим, чињенице говоре да су идеје Недићеве владе о „прекорачивању“ граница Србије преко Дрине, Саве и Дунава наилазиле на несавладиве препреке у Немачкој и НДХ. Иако су Немци свесно подржавали и развијали мит о Недићу као спасиоцу Србије од уништења и уздизали његов култ као „национално свесног Србина“, свакако из сопствених интереса, како би ослабили позиције устаника у српском народу и изазвали расцеп у њиховим редовима, Недићева замисао о јакој Србији реално није имала перспективу. Хитлерова наклоност била је очигледно на страни Независне Државе Хрватске. Она је, као експонент немачке балканске политике, током рата уживала повлашћени положај у односу на своје окружење који се, поред осталог, манифестовао и у виду неповредивости њених граница. Трагично искуство српског народа у његовој матици, као и на осталим српским етничким просторима подељене Југославије, указује заправо да је Недићева национална политика представљала најслабију премису његове политичке стратегије: повремене претње оставкама нису практично имале никаквог ефекта; „генерал колаборациониста који се повео за примером победника код Вердена“⁷³ и, поред моралних дилема, није напуштао своје место у влади, док се привредна експлоатација Србије настављала (у складу са девизом: прво Немачкој, а шта остане – Србима); прогони Срба у Независној Држави Хрватској нису престајали, док су немачке јединице од јесени 1941. масовним репресалијама над цивилним становништвом завијале Србију у црно; на све то „влада народног спаса“, бар када су у питању егзистенцијални интереси српског народа, није могла да утиче, као ни на понашање немачких командних и управних структура у Србији у целини.

Немачки извори указују на то да је Србија, посебно од средине 1943. године, била у центру пажње немачких војних и политичких чинилаца. Полазећи заправо од основног циља с којим је дошао у Београд (образовања снажног националног, антикомунистичког фронта на Балкану под немачком командом, ради војног растерећења немачких снага, стабилизовања тог подручја и његовог ефикасног привредног функционисања у условима ишчекиване инвазије Балкана) и представа о Србији као центру балканског простора, додуше притиснутом немачком окупацијом и сабијеном у уске етничке границе, која се нашла у стању крвавог грађанског рата, Нојбахер је трагао за решењима која су требала да допринесу поправљању статуса Недићеве „влада“ и претварању Србије у ефикасног члана „новог поретка“. Његове тадашње процене указивале су да је под немачком командом било могуће окупити око 80.000 војника, пре свега у Србији и Црној Гори, од чега око 50.000 четника Драже Михаиловића, 25.000 припадника СДС и 5.000 љотићеваца из Српског добровољачког корпуса.⁷⁴ Како је касније писао, Нојбахер је био убеђен да је Немачка у датим околностима морала да се ангажује на обнављању „најјаче југословенске и балканске позиције“, оне

⁷² Исто, стр. 32–34.

⁷³ Б. Петрановић, *Револуција и контрареволуција, у Југославији 1941–1945*, књ 1, Београд, 1983, стр. 244.

⁷⁴ Д. Лукач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 559.

коју је управо заузимала Србија, што је било „... управо супротно од онога чему је највише немачко вођство до тада тежило и консеквентно спроводило“.⁷⁵

У својој политици ублажавања ригорозних мера немачког Рајха према српском народу, што је по њему представљало основни предуслов окупљања и коришћења свих националних снага у Србији, Нојбахер је наилазио на велики отпор заговорника радикалних решења на југословенском простору, нарочито посланика Зигфрида Кашеа у Загребу и СС генерала и шефа полиције у Србији – Аугуста Мајснера. Највећу сметњу у остварењу замишљеног програма, Нојбахер је, међутим, имао у Хитлеровој патолошкој мржњи и његовом неприхватању било каквих уступака и компромиса према Србима. Међутим, иступајући вештом политиком против масовних одмазди и, захваљујући противуречностима у нацистичком врху, Нојбахер је ипак успевао да повуче неке потезе који ће наићи на симпатије Недићевог режима и знатно умањити обим казних мера према становништву. Ограничио је мешање немачких полицијских органа у прикупљању привредних и других вишкова у Србији;⁷⁶ залагао се за пуштање на слободу патријарха Гаврила и владике Николаја Велимировића, поновно отварање универзитета у Београду, аутономију културних институција у Србији и др. Окрутну формулу стрељања педесет талаца за сваког убијеног Немца, која је у фебруару 1943. сменила претходну од 100:1, била је крајем године уклоњена. Немачки војни команданти нису више располагали обавезујућим бројем талаца за одмазду, па су стрељања постала ређа, а број стрељаних цивила све мањи.⁷⁷

У октобру 1943. године Нојбахер је пред Рибентропа изашао са једним пројектом ревизије немачке „српске политике“ који је, по његовом мишљењу, требао да утиче на промену структуре и односа снага унутар целокупног немачког окупационог система на Југоистоку. У том смислу, опуномоћеник немачког министарства спољних послова је предлагао: 1. стварање једне „великосрпске федерације“ коју би чинили Србија, Црна Гора и Санџак; 2. председник те федерације био би генерал Недић; 3. чланице федерације сачињавале би једну привредну и монетарну унију, задржавајући своју аутономну управу посебно у области културе и унутрашње управе; 4. федерацији би била на располагању њена егзекутива, сачињена од жандармерије и добровољачких одреда; 5. био би обновљен рад националних културних институција и Београдског универзитета; 6. немачка војна управа била би ограничена на контролу домаће управе, а њен апарат радикално смањен.⁷⁸ Поздрављајући идеју о српско-црногорској федерацији, чији је темељ требало да буде осовина Цетиње–Београд, око које би се изградила „нова обновљена држава српског народа“, сам Недић је Нојбахеров програм прихватио као остварење дела својих ранијих планова о проширеној Србији, о чему је намеравао да разговара са Хитлером и Рибентропом у Берлину, септембра 1943. године.

⁷⁵ H. Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940–1945*, стр. 155.

⁷⁶ Исто, стр. 136–145.

⁷⁷ Исто, стр. 139–140; J. Томашевић, *Четници*, стр. 287; Новоименовани војноуправни командант Југоистока генерал Фелбер и сам је заговарао, октобра 1943. године, промену метода у примени мера за одмазду, у складу са новим курсом немачке спољне политике у Србији и залагањима посланика Нојбахера. (Војни архив Београд, НМА, 2-2-25; Писмо генерала Фелбера генералу Мајснеру од 27. октобра 1943)

⁷⁸ H. Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940–1945*, стр. 155.

Рибентропу је пак, како га је у својим мемоарима описао Нојбахер, „проблем Југо-истока био стран, због чега о том простору није имао никакво сопствено мишљење“. За њега је Балкан представљао „пусти конгломерат завера, бандитизма и корупције – имао је дакле, широко распрострањену површну представу о том свету“, препуштајући коначну реч самом Хитлеру при доношењу одлуке о судбини тих предлога. И поред непријатељских ставова према Србији и Србима, Нојбахер тврди да је Хитлер показао извесну заинтересованост према његовој иницијативи, али је после неколико покушаја немачког посланика да издејствује његово одобрење за спровођење свог плана, свака даља дискусија о некаквој „федерацији“ на простору централног Балкана у којој би Србија имала главну улогу, била окончана.⁷⁹ Наиме, Хитлер је крајем 1943. године у разговору са Нојбахером затражио да се тај план преиспита, јер Немачка не сме дозволити да један народ на Балкану постане надмоћан над другим, поготово Срби који су кроз историју показали велику државотворну снагу и чије су претензије сезале до Егејског мора.⁸⁰ Априла 1944. године он је у Салцбургу још једном одбацио Нојбахеров план, изјавивши: „Шта хоће Нојбахер са српском федерацијом! Ја морам најпре победити и онда ће све друго доћи само по себи“.⁸¹ Тиме је судбина идеје о федерацији Србије и Црне Горе коначно била запечаћена.

Идеја о федерацији Србије, Црне Горе и Санџака коју је заговарао Нојбахер крајем 1943. и почетком 1944. године наилазила је на снажан отпор и у њиховом окружењу, посебно Павелићевог режима (који се залагао за интеграцију Санџака у оквиру НДХ) и осталих антисрпски опредељених структура на простору разбијене Југославије. Док су се у Србији према тој идеји односили афирмативно, посебно Недићев режим, у Црној Гори ставови по том питању били су подељени, а у Санџаку муслимани су је у потпуности одбацили. Изјашњавајући се против прикључења те покрајине Србији, муслиманска милиција, утицајни и имућнији муслимански слојеви правдали су свој став историјским правом које су темељили на чињеници да је Санџак после слабења турске империје био природно везан за Босну и Херцеговину. Једни су заговарали припајање Санџака Независној држави Хрватској, а други, његово инкорпорирање у аутономну Босну и Херцеговину, под протекторатом Немачке.⁸² У складу са таквим ставом, у Санџаку је регрутован и један број добровољаца за муслиманску, босанску 13. СС „Ханџар“ дивизију.⁸³ Идеја о федерацији Србије и Црне Горе поделила је још једном црногорске „бјелаше“ и „зеленаше“ на присталице и противнике везивања Црне Горе за Београд,⁸⁴ што је одговарало и режиму у Загребу и немачком посланику Кашеу који су заговарали укључивање већег дела Санџака у НДХ и успостављање проушташки опредељене управе у Црној Гори.⁸⁵ Берлин је морао да води рачуна како ће се пројекат о формирању „великосрпске“ федерације одразити и у другим сателитским земљама у окружењу, у Румунији, Бугарској и Мађарској. У вези

⁷⁹ Исто, стр. 157–163.

⁸⁰ Исто, стр. 160.

⁸¹ Исто.

⁸² О томе више: Богдан Кризман, *Усташе и Трећу Рајх*, књ. 1, Загреб, 1979, стр. 169, 176–177, 285–292.

⁸³ Зборник НОР-а, XII-4, стр. 139–141, 171–172.

⁸⁴ Зборник НОР-а, XII-3, стр. 713–716; Нојбахеров телеграм Ф. Бенцлеру (Felix Benzler) од 15. децембра 1943.

⁸⁵ Б. Кризман, *Усташе и Трећу Рајх*, књ. 1, стр. 285–292.

с тим, Рибентроп је у писму од 29. јануара 1944. скретао пажњу Нојбахеру на „осетљивост“ влада у Загребу и Софији према било каквим променама, посебно када су у питању политички и други уступци Србији.⁸⁶

Охрабрен што је својим планом окупљању националних снага у источним деловима Југославије ипак успео да привуче Хитлерову пажњу, Нојбахер је крајем 1943. и почетком 1944. године систематски, корак по корак, извлачио од Берлина ситне уступке Недићевом режиму (поновно отварање Београдског универзитета, оживљавање појединих акција у области културне и образовне делатности и др.), чиме је успевао да га још чвршће веже за немачки Рајх.⁸⁷ Поред тих мера које су имале за циљ да у народу подигну рејтинг Недићеве владе и поврате јој самопоуздање, а тиме је учине и ефикаснијом у заштити немачких интереса у Србији, Нојбахерова акција за обједињавање националних снага у источним деловима Југославије и стварање јединственог антикомунистичког фронта од око 80.000 војника, наишла је на већу пажњу и јачу подршку немачких војних кругова и појединих команданата, па и самог команданта Југоистока, фелдмаршала Вајкса који је сматрао да би повезивање и удруживање Црне Горе и Санџака са Недићевом Србијом било корисно и са војно-оперативног становишта.⁸⁸

Неуспех Нојбахерове мисије и немачко напуштање Балкана

Са падом сателитских режима у Румунији крајем августа и у Бугарској почетком септембра 1944. године, избијањем Црвене армије на источну границу Југославије и могућношћу њеног спајања са јаким формацијама НОВЈ у Србији, немачко командовање на Балкану нашло се дефинитивно пред крахом. Истовремено, пропала су и његова настојања да спречи продор оперативних групација НОВЈ са запада у Србију и обезбеди долину Мораве, као виталну комуникацију за снабдевање, а касније и извлачење својих снага из Грчке. У таквим условима немачка Врховна команда била је принуђена, у септембру и октобру 1944, да предузме нове кораке како би заштитила

⁸⁶ Наведено према: Д. Лукач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 567.

⁸⁷ Зборник НОР-а, XII-4, стр. 101.

⁸⁸ М. Борковић, *Контрареволуција у Србији 1941-1944*, стр. 237-238; У Београду је после рата Одлуком Државне комисије ФНРЈ за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Херман Нојбахер проглашен ратним злочинцем и сврстан међу „главне“ немачке ратне злочинце заједно са Рибентропом, фон Нојратом, фон Паленом... Нојбахеру је том приликом приписана кривица за: 1) „наоружавање и снабдевање организације ДМ и њену употребу у извршењу немачких злочиначких планова. У оквиру ових планова извршени су многобројни најтежи и најсвирипији злочини за које је суодговоран и др Нојбахер, као саучесник“; 2) „Као директни изасланик владе Рајха, одговоран је што је у оквиру општих директива ове владе издавао наређења немачким војним и полицијским властима у Србији о завођењу злочиначког система управе. Тај систем се састојао у извршавању свих масовних злочина који су према плану владе Рајха имали да погоде српски народ ради њиховог уништења и што јачег привредног експлоатисања“; 3) „Поред тога, као посредник између владе Рајха и Недићеве владе, одговоран је и за све злочине проузроковане од стране те владе у служби Немаца, а нарочито за злочине четничке организације Драже Михаиловића, са којом је стајао у вези и снабдевао је оружјем, те на тај начин омогућавао вршење свих злочина те организације над српским народом...“ (Архив Југославије (АЈ), 110 -ДК, Ф. Бр. 11551)

своје снаге на Балкану и омогућила им што безбедније извлачење вардарско-моравским правцем, према Београду и даље ка северу. На састанку у Оперативном штабу Команде Вермахта, 22. августа 1944, Хитлер је посебно указао на значај Србије како за Рајх, тако и за самог „Тита“ који је „спознао да своје велике политичке циљеве може да постигне само запоседањем Србије“.⁸⁹ Из те процене могла се наслутити и концепција одбране централног простора Балкана за коју ће се Вермахт определити у јесен 1944. године: зауставити продор Црвене армије из Бугарске и Румуније, онемогућити тиме њено спајање са групацијама НОВЈ у Србији и обезбедити витални правац Атина–Солун–Ниш–Београд. Међутим, за један такав подухват Немци нису располагали неопходним војним потенцијалом, што је више него икада указивало на потребу за јачим ослонцем на унутрашње, антикомунистичке снаге на Балкану.

Многи немачки команданти, нарочито они који су се налазили у жаришту новог фронта на Балкану, заговарали су управо такво решење. Међу њима и овога пута најпорнији је био Нојбахер. На састанку у Хитлеровом Главном стану, 22. августа 1944, којем су присуствовали највиши немачки функционери,⁹⁰ са сличним ставовима наступио је и сам командант Југоистока, фелдмаршал фон Вајкс који је потребу за јачањем позиција националних снага у Србији правдао могућношћу брзог повлачења бугарских јединица из Србије, што би реално могло олакшати „Титово запоседање Србије“. Упозоравајући, при том, на чињеницу да је англо-америчко снабдевање „Титових банди у знатном обиму“ довело четнике у неповољнију ситуацију, Вајкс је предложио да се подржи Недићева и Михаиловићева понуда (о наоружавању и снабдевању 50.000 људи под Михаиловићевом командом) у њеним главним тачкама и указао на неопходност уједињења српских националних снага. Тај захтев је, међутим, наишао на Хитлерово одлучно одбијање. Фирер је том приликом оптужио Енглеze да су сугерисали Србима да оружје траже од Немаца које ће, међутим, *једном каснијом приликом бити управљено против Немаца*: „Ја сам се доста дуго морао борити против схватања да се народи Истока могу с успехом ангажовати у борби. Увек су ми поново износили да је могуће поуздати се у њих и без нарочитог размишљања. Данас могу да укажем на држање тих народа Истока при борбама у повлачењу Групе армија „Центар“, као и у Француској, које је оправдало моје становиште. Нема поуздања у те људе!“⁹¹

Притиснути, средином 1944. године, на свим фронтovima, Немци објективно нису ни били у могућности да одвоје значајнију помоћ за националне покрете на Балкану, чиме се Хитлер првенствено и руководио када је на састанку 22. августа експлицитно одбацио затражено формирање српске националне армије од 50.000 људи, наглашавајући при том да „нема ништа против ‘малих тактичких маневара’ с покретом ДМ“.⁹² Тај став потврдио је и накнадним телеграмом фон Вајксу: „Смеју се употребити ис-

⁸⁹ Зборник НОР-а, XII-4, стр. 524–532; Службена белешка са састанка код Хитлера 22. августа 1944. године.

⁹⁰ Састанку су, поред Хитлера, присуствовали: начелник Врховне команде Вермахта фелдмаршал Вилхелм Кајтел (Wilhelm Keitel), командант Југоистока фон Вајкс, Рајсфирер СС Хајнрих Химлер (Heinrich Himmler), министар спољних послова Рајха Јоаким фон Рибентроп и опуномоћеник Министарства спољних послова Херман Нојбахер.

⁹¹ Зборник НОР-а, XII-4, стр. 529.

⁹² Исто, стр. 531.

кључиво поједине четничке формације које су се и до сада добро показале и то у локално ограниченим и тактички малим потхватима, те под немачком командом и контролом”.⁹³ Та наредба везала је руке немачким командантима у Србији и одузела Михаиловићу (и Недићу) наду за значајнијом немачком помоћи у борби против партизана. На састанку 22. августа 1944. Хитлер је дао предност политичким решењима на Балкану, при чему је фокусирао решавање хрватског, српског и бугарског питања. Упоређујући Србе и Хрвате, нагласио је том приликом да „Хрвати немају никакву представу о државности и неће је никад ни моћи имати”, јер „онај ко је 500 година био без ње не може се никад ни развити у државу”. Планирао је да се касније Хрватска „инкорпорира” у Рајх и претвори у немачки протекторат: „Данас можемо у најмању руку – а то у супротности према осталим балканским народима – само привидно ићи заједно са садашњом хрватском владом”. Насупрот Хрватима, тврдио је Хитлер, „Срби су народ који је одређен да има државу и који је као народ одржан. Њихова идеологија је великосрпска. У њима постоји безобзирна отпорна снага. При једној таквој употреби, они ће увек заступати великосрпску идеју”. За Хитлера је на опасност указивало све што долази из Београда: „Ја сам 1941. године учинио Србима понуду која је била неуобичајена. Ја сам само захтевао да остану неутрални и за то сам им обећао Солун. Већу цену нису могли да добију. У стварности је међутим дошло до развоја који никако не одговара тој великодушној понуди. Уосталом, указујем на то да, ако данас поново усправимо Србију, Хрватска пропада”. У сукобу две политичке опције, Титове комунистичке и југословенске, „који ће *југословенске народе изручити Стаљину*” и енглеске, која „жели *националну* Србију, а поврх тога настоји да и Хрватску добије у своје руке”, што важи „и у погледу Грчке, а можда и Бугарске” (према начелу: „У нужди ђаво свашта поједе”), вођа Рајха је био убеђен да би се Срби, уколико би им се испоручило оружје и муниција, са успехом борили против Тита, а онда ће „великосрпска идеја поново да запламти на нашу штету. А то је неподношљиво. Срби се никада не би одрекли великосрпске идеје”.⁹⁴

Слично фон Вајксу, и Нојбахер је на састанку у немачкој Врховној команди 22. августа истицао неопходност да се српске националне (Недићеве и Михаиловићеве) снаге, „због политичког и војничког значаја српског централног простора за целокупну ситуацију на Балкану”, ангажују у већем обиму у борби против „црвених банди” на немачкој страни.⁹⁵ Поновљени захтеви од 28. августа 1944. за помоћ четницима у оружју и муницији, па макар се оно узело из тајних склоништа југословенског оружја које је од инвазије 1941. остало у мађарским рукама, јер им у супротном прети расуло,⁹⁶ наишли су и овог пута на Хитлерово одбијање. У ситуацији када се

⁹³ Наведено према: Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 309.

⁹⁴ Зборник НОР-а, XII-4, стр. 529-532; Службена белешка са састанка код Хитлера 22. августа 1944. године.

⁹⁵ Исто, стр. 529-532.

⁹⁶ Расуло у четничким редовима, које је Нојбахер приметио августа 1944. године, било је већ извесно време очигледно. Мајор Радослав Ђурић, четнички командант југоисточне Србије, у мају исте године прешао је партизанима с неколико својих официра и војника, а у августу је партизанима пришла Ибарска четничка бригада. „Ђурићеве акције у критичним данима октобра и новембра 1941. у западној Србији и његова каснија настојања да сведе на најмању меру борбу између четника и партизана указује на то да је био посве другачији од већине осталих четничких команданата. Након преласка постао је заменик начелника Главног штаба НОВЈ у Србији”. (Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 310)

још увек прибојавао савезничког искрцавања на Балкан и могућности да четници окрену немачко оружје против Немаца, за њега је помоћ великосрпским снагама пружала шансу Србима да поново стекну положај водећег политичког и војног фактора на Балкану. У том смислу, сугерисао је фон Вајксу, 23. августа 1944, да „Немачка мора до краја сузбијати све планове о Великој Србији. Не сме се створити српска војска. Прихватљивија је чак становита комунистичка опасност“.⁹⁷

Хитлеров непомирљиви став према Србима дефинитивно није дозвољавао стварање јаког српског националног фронта који би га могао у одговарајућој ситуацији „поново опећи“. Међутим, ситуација на Балкану присиљавала га је да одобри борбену и вануговорну, тактичку сарадњу са свим српским националистима, од Љотићеваца до Михаиловићевих четника. И та мала промена у Хитлеровом ставу послужила је као сигнал Нојбахеру да покуша поново са концентрацијом Недићевих, Љотићевих и Михаиловићевих снага како би их усмерио на спречавање продора јединица НОВЈ из Босне према Шумадији и Морави.⁹⁸ Са тим циљем, упутио је, почетком септембра 1944, у село Прањани свог личног изасланика, обавештајног официра Рудолфа Штеркера (Rudolf Stärker) на разговоре са Дражом Михаиловићем, како би се остварио договор о усклађивању борбених дејстава и обостраној сарадњи против заједничког непријатеља. Разговорима са Штеркером присуствовао је и шеф америчке мисије Роберт Мекдаул (Robert McDowell) која је тих дана боравила у Михаиловићевом штабу. Штеркер је предложио пуковнику Мекдаулу план у складу са Нојбахеровом идејом – да се немачке снаге повуку са Балкана до Саве и Дунава и усмере своја дејства према совјетским снагама, под условом да их са југа не нападају савезници.⁹⁹ Мекдаул је, како тврди Нојбахер у својим мемоарима, предлог оквалификовао као превару и провоцирање неслоге међу савезницима, изражавајући спремност да другачије предлоге, који не би били усмерени против сарадње савезника, пренесе својим претпостављеним.¹⁰⁰

Циљ овог састанка, како тврде поједини историчари, био је да се испита могућност предаје немачких снага на Балкану.¹⁰¹ Мекдаул је желео да разговара и са Херманом Нојбахером, али њему Берлин није дозволио директно сучељавање са савезничким официром, па је као посредник одабран генералштабни пуковник Штеркер. Приликом поновног састанка са немачким официром који је овога пута наступао у име Нојбахера, Мекдаул се позивао на овлашћења по којима је могао да води разговоре о целом Балкану и изјављивао да би специјалну немачку делегацију могао пребацити авионом на разговоре са савезницима – у Италију. Према

⁹⁷ Исто, стр. 309.

⁹⁸ М. Борковић, *Контрареволуција*, књ. 2, стр. 203; Бранко Латас, Милован Џелебџић, *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941–1945*, Београд, 1979, стр. 310–323.

⁹⁹ Јосип Броз Тито је са Виса, 18. септембра 1944, Главном штабу Србије пренео обавештење америчког ратног извештача у Србији Стојана Прибићевића да је Мекдаул ступио у везу са Немцима који су притом захтевали да им Енглези и Американци не ометају извлачење, „у ком случају би се они обавезали да трупе одавде не упућују према западним силама. Мекдаул је овај предлог пренео Барију оцењујући га као прихватљив“. (Војни архив Београд, НОВЈ, 26-10-17/13; Књига депеша Врховног штаба)

¹⁰⁰ Н. Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940–1945*, стр. 169–170; Ј. Томашевић, *Четници*, стр. 141; М. Борковић, *Контрареволуција*, књ. 2, стр. 333.

¹⁰¹ Б. Петрановић, *Србија*, стр. 611.

Нојбахеру, коме је сам Рибентроп забранио даље вођење разговора са Американцем, Мекдаулова мисија имала је политички карактер и задатак да спречи совјетску експанзију на Балкану, опонира Титу и помогне Михаиловићу да напусти идеју о борби на два фронта, сматрајући да је паметније груписати све снаге у борби против Тита, него расипати енергију против Немаца који ће ионако напустити Балкан.¹⁰² У Михаиловићевим депешама командантима корпуса и вишим старешинама од 6. и 28. септембра 1944. године налазимо потврду Нојбахерових претпоставки. Позивајући се на „широка политичка овлашћења“ пуковника Мекдаула и „детаљан савезнички и војнички план“ који је са њим израдио, Михаиловић је тражио од својих старешина да беспоговорно слушају његова наређења, јер „свака лична иницијатива може све да нам поквари“: „Зато наређујем да се никаква акција без мог наређења, осим против комуниста, не сме предузимати. Старешине, које раде против овог наређења и својим поступцима онемогућавају извршење војничког плана који сам утврдио са пуковником Мекдаулом, одговараће за велеиздају“. Амерички пуковник је Михаиловићу уливао наду и својом „категоричком тврдњом“ да „Руси неће дубље продирати у Југославију“. „Он сматра“, јављао је Михаиловић 28. септембра својим командантима, „да је садашње руско наступање чисто војничке природе у циљу дубљег обухвата за дејство ка северу“.¹⁰³

Међутим, како су јединице НОВЈ у првој половини септембра 1944. године разбиле удружену групацију четничко-недићевско-љотићевских снага на простору северозападне Србије и Шумадије (одлучујући пораз који су четници претрпели у Србији, после чега је уследило њихово опште повлачење), тиме су биле покопане и све немачке, а посебно Нојбахерове наде да се, уз ослонац на домаће снаге, може поправити неповољна ситуација у централном делу Балкана.¹⁰⁴ У другој половини септембра 1944. Немци су били присиљени да се ослоне, углавном, на сопствене снаге које су добиле тежак и одговоран задатак да образују фронт у источним деловима Југославије (на линији Албанија–Скопље–Бердап) ради заустављања продора Црвене армије из Румуније и Бугарске и њиховог садејства са југословенским партизанима, да припреме одбрану Београда као главног стратешког упоришта у централном делу Балкана и обезбеде извлачење сопствених снага са тог простора. За покривање свих тих праваца Вермахт није располагао потребним снагама, што ће се, пред налетом јачих совјетских групација и НОВЈ, крајем 1944. године одразити на немачку одбрану Балкана и дефинитиван губитак стратешких позиција на југоистоку Европе.¹⁰⁵

¹⁰² Наведено према: Б. Петрановић, *Србија*, стр. 612–613.

¹⁰³ Војни архив Београд, ЧА, 301-1-5; Извод из књиге Михаиловићевих депеша од 4. јула до 7. новембра 1944. године.

¹⁰⁴ Д. Лукач, *Трећи Рајх*, књ. III, стр. 715–716.

¹⁰⁵ О краху немачке политике на Балкану Нојбахер је на суђењу пред југословенским истражним органима после рата изјавио: „Када је наше балканско повлачење било у пуном јеку (крај септембра 1944) добио сам радио-телеграфско упутство од министра спољних послова да поступим по свом нахођењу по питању спољне политике. Читао сам телеграм и исти ми испале из руку. Слично трагично задовољење добио сам и од Хитлера, који се изразио приликом једног разговора у Главном штабу после повлачења у Србији: 'Нојбахер је био у праву'. Хитлер до последњег часа није веровао да ће се Бугарска отцепити, није веровао у велику партизанску офанзиву у српској области, али је рачунао на један општи устанак у Србији и на генералну офанзиву четника“. (Војни архив Београд, НМА, 70А-1/77-19)

Закључак

У време када се решавала судбина рата у Европи (на Источном фронту, у Италији, затим Француској и западној Европи), у другој половини 1943. и током 1944. године, у немачким војно-политичким круговима у Берлину прављени су планови како да се поправе пољуљане немачке позиције на југоистоку континента и спречи, по сваку цену, губитак Балкана. Потребне, на једној, и објективне могућности на другој страни (велики губици у људству и војном материјалу у претходној фази рата), налагале су немачком командовању и креаторима „новог немачког поретка“ да се одреде за војно-политичка решења која су имала за циљ учвршћивање националних, пронемачких режима у земљама југоисточне Европе и њихово тешње везивање у војном, политичком и привредном погледу за задатке и циљеве Рајха. Политика уступака домаћим режимима требало је да допринесе војном растерећењу немачких снага, стабилизацији тог региона и његовом успешнијем привредном функционисању.

За координатора нове политике на југоистоку Европе, немачки врх одабрао је Хермана Нојбахера, који се од раније доказао у својим мисијама на Балкану. Као специјални опуномоћеник Министарства спољних послова Рајха, са овлашћењима која су покривала готово све балканске земље, изузев НДХ и Бугарске, Нојбахер је најживљу активност развио у Србији, јер је она, због централног положаја и важних комуникација, представљала стратешку осу Балкана. Његов задатак био је да, у контексту очекиване савезничке инвазије на Балкану, окупи разнородне (и међусобно завађене) војне и политичке групације ради образовања снажног антикомунистичког фронта у балканским земљама, под немачком командом, а у источним деловима Југославије, и поводом опасности од очекиваног продора јачих партизанских снага, преко Дрине у Србију.

У односу на полазне основе и задатке његове мисије на Балкану, Нојбахер је учинио видно прекорачење у политици према Србији: 1) настојао је да издејствује од Берлина значајно проширење овлашћења и ојача позиције и углед Недићевог режима; 2) трагајући за решењима која су требала да допринесу поправљању статуса Недићеве „владе“ и претварању Србије у ефикасног члана „новог поретка“, Нојбахер је упорно предлагао стварање „великосрпске федерације“, чије би чланице (Србија, Црна Гора и Санџак) чиниле привредну и монетарну унију и имале аутономну управу и сопствену егзекутиву; 3) упорно је истрајавао на обједињењу свих националних снага у Србији, укључујући и четнике, и стварању јединственог антикомунистичког фронта који би, под немачком командом, могао да окупи око 80.000 војника (припадника Српског добровољачког корпуса, Михаиловићевих четника и Српског добровољачког корпуса), што би допринело војном растерећењу немачких снага на Балкану.

Нојбахерови захтеви који су, у основи, представљали прекорачење овлашћења добијених пре доласка у Београд, наишли су, међутим, на одлучно одбијање немачких званичника, пре свих самог Хитлера. У Берлину су, због изразитог подозрења према свему што би могло да значи „јачање српског положаја“, априори одбијали све предлоге о проширењу и аутономном статусу Србије и јачању положаја српске администрације, као и њених оружаних и полицијских формација. У томе је предњачила аустријска ригидна струја у немачком официрском кору, којој је припа-

дао и сам Хитлер, а која је сматрала да се српски народ може држати у покорности само применом силе. За Хитлера је био потпуно неприхватљив Нојбахеров предлог о „федерацији“ Србије и Црне Горе: „Не смемо никада дозволити да на Балкану народ са једним политичким мисионарским осећањем постане премоћан. Срби су један такав народ. Они су доказали да имају државотворну снагу и далекосежне циљеве, који досежу до Егејског мора...“

Ни потреба за јачим ослонцем на унутрашње антикомунистичке снаге није натерала Хитлера, у лето и јесен 1944. године, да прихвати наоружање и снабдевање 50.000 људи под Михаиловићевом командом, које је заговарао Нојбахер, па и сам командант Југоистока фелдмаршал фон Вајкс. Хитлеров непомирљиви став према Србима дефинитивно није дозвољавао стварање јаког српског националног фронта који би га могао у одговарајућој ситуацији „поново опећи“. Међутим, ситуација на Балкану присиљавала га је да одобри борбену сарадњу на ограниченом, тактичком нивоу са свим српским националистима, укључујући и Михаиловићеве четнике, и то под немачком командом и контролом. Ипак, у септембру и октобру 1944, у жеку битке за Србију, Немци су били присиљени да се ослоне углавном на сопствене снаге које су добиле тежак и одговоран задатак да зауставе продор Црвене армије из Румуније и Бугарске и њено садејство са југословенским партизанима, као и да припреме одбрану Београда, као главног стратешког упоришта у централном делу Балкана, и обезбеде извлачење сопствених снага са овог простора. На тај начин су покушаји да се Нојбахеровом мисијом пронађу решења за Балкан – у условима када су његове идеје и предлози углавном наилазили на одлучно одбијање немачких војно-политичких кругова у Берлину, а нарочито Хитлера – доживели неуспех.

Извори и литература

1. Зборник докумената и података о Народно-ослободилачком рату народа и народности Југославије (Зборник НОР-а), Издање Војноисторијског института, Београд, том XII (немачка документа), књ. 3–4.

2. Војни архив Београд: Немачка архива (НМА); Микрофилмови немачке грађе из Националног архива у Вашингтону; Ратни дневник Вермахта (ОШВ), том III, књ; Четничка архива (ЧА).

3. Тајна и јавна сарадња четника и окупатора 1941–1944, документи, *Архивски преглед*, Београд, 1976.

4. Авакумовић, И.: *Михаиловић према немачким документима*, Лондон, 1969.

5. Казимировић, В.: *НДХ у светлости докумената и дневника Глеца фон Хорстенауа 1941–1944*, Београд, 1987.

6. Neubacher, H.: *Sonderauftrag Südost 1940–1945*, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main, 1956.

7. Група аутора: *Ослободилачки рат народа Југославије 1941–1945*, књ. 1, Београд, 1965.

8. Лукач, Д.: *Трећи Рајх и земље Југоисточне Европе*, књ. III, Београд, 1987.

9. Томашевић, Ј.: *Четници у Другом светском рату*, Загреб, 1979.

10. Казимировић, В.: *Србија и Југославија 1941–1945*, књ. III, Крагујевац, 1995.
11. Ристовић, М.: *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа 1940/41-1944/45*, Београд, 2005.
12. Петрановић, Б.: *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд, 1992.
13. Борковић, М.: *Контрареволуција у Србији. Квислиншка управа 1941–1944*, књ. II, Београд, 1979.
14. Вишњић, П.: *Битка за Србију*, књ. 1, Београд, 1984.
15. Цолић, М.: *Преглед операција на југословенском ратишту 1941–1945*, Београд, 1988.
16. Петрановић, Б.: *Револуција и контрареволуција у Југославији 1941–1945*, књ. 1, Београд, 1983.
17. Кризман, Б.: *Усташе и Трећи Рајх*, књ. 1, Загреб, 1979.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „УГРОЖАВАЊЕ КАПАЦИТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ“, РАДОСЛАВА ГАЋИНОВИЋА

Биљана Стојковић
Министарство одбране, Управа за стратегијско планирање

Угрожавање капацитета безбедности државе,
Радослава Гаџиновић, „Филип Вишњић“,
Београд, 2013.

Угрожавање безбедности у савременом свету, почев од безбедности појединаца, друштвених група, појединих држава, до безбедности међународних интеграција и на глобалном плану, представља стални научни изазов и инспирацију за истраживаче широм света. Ова тема, омеђена духовним дометима научних стваралаца, степеном постојећих научних сазнања, као и материјалним ресурсима издвојеним за њено истраживање – добила је једно оригинално и инспиративно виђење проблема безбедности из пера доброг znalца ове проблематике – проф. др Радослава Гаџиновића, научног саветника у Институту за политичке студије у Београду.

Научна монографија под насловом „Угрожавање капацитета безбедности државе“, која се појавила 2013. године, у издању познате издавачке куће „Филип Вишњић“ у Београду, дело је аутора који у свом научном опусу има дванаест објављених књига, од којих су неке доживеле и поновљена издања, као и више објављених научних чланака, који се, већим делом, односе на безбедност.

У овој монографији аутор је ширу тематску област која се односи на проблем угрожавања безбедности, већ у наслову свог дела, фокусирао на ниво државе, која још увек има значајну улогу, ако не и најзначајнију у међународним односима. Тим поводом чувени француски филозоф и културолог Едгар Морен је, дефинишући појам националне државе, истакао да је држава далеко од тога да постане „фосил историје“ и нагласио да је „национална држава уједно творевина и творац модерне Европе“. ¹ Стога, не треба да чуди што је и аутор поменуте монографије у средиште својих разматрања о угрожавању безбедности ставио државу, не ускраћујући при том читаоца за општа појмовна и теоријска разматрања.

У овој монографији аутор је ширу тематску област која се односи на проблем угрожавања безбедности, већ у наслову свог дела, фокусирао на ниво државе, која још увек има значајну улогу, ако не и најзначајнију у међународним односима. Тим поводом чувени француски филозоф и културолог Едгар Морен је, дефинишући појам националне државе, истакао да је држава далеко од тога да постане „фосил историје“ и нагласио да је „национална држава уједно творевина и творац модерне Европе“. ¹ Стога, не треба да чуди што је и аутор поменуте монографије у средиште својих разматрања о угрожавању безбедности ставио државу, не ускраћујући при том читаоца за општа појмовна и теоријска разматрања.

¹ Види опширније: Едгар Морен, текст под насловом *Национална држава*, објављен у практикуму др Д. Симеуновића *Теорија политике – ридер* – 1. део, „Наука и друштво“, Београд, 2002, стр. 111.

У уводу свог дела др Гађиновић је објаснио научне, друштвене и личне мотиве за настанак монографије, за које можемо рећи да су дубоко хуманистички и национално просвећени, тј. садржани у настојању да се моћним државама и наднационалним организацијама скрене пажња на недужне жртве које су последица континуираног угрожавања малих држава и народа. Поред тога, ти мотиви садржани су и у жељи да се пружи допринос науци у раном препознавању свих облика угрожавања безбедности, али и да се скрене пажња домаћем и међународном јавном мњењу на савремене облике ове појаве и њене трагичне последице.²

Интегрални текст монографије чине 373 стране, стандардног књижевног формата, у чврстом повезу. Монографија садржи једанаест проблемских делова (целина): „Уводна разматрања“ (9–16), „Правна држава и њене последице“ (17–44), „Дефинисање безбедности“ (45–64), „Угроженост безбедности – појам“ (65–72), „Извори угрожавања“ (73–134), „Облици угрожавања капацитета безбедности државе“ (135–137), „Унутрашњи сукоби као елемент угрожавања капацитета безбедности државе“ (138–217), „Унутрашњи оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе“ (218–281), „Спољни оружани облици угрожавања капацитета безбедности државе“ (282–302), „Спољни неоружани облици угрожавања капацитета безбедности државе“ (303–352), „Уместо закључка“ (353–360). Посебан научноистраживачки квалитет овој монографији дају: „Библиографија“ (361–368), „Индекс имена“ (369–372), и „Реч о аутору“ (373), из којих закључујемо да је реч о врском познаваоцу ове проблематике, који је уложио напор да из обиља референтне истраживачке грађе издвоји 126 јединица литературе, чији су делови умешно инкорпорирани у оквиру садржаја овог научног дела.

Пажњу научне и стручне јавности посебно завређује поглавље у монографији које се односи на дефинисање и класификацију појма „угроженост безбедности“. Чини се да аутор, уводећи синтагму појмова „угроженост безбедности“, индиректно даје научну и стручну алтернативу већ увелико одомаћеној, али у научним круговима и доста критикованој синтагми појмова: „изазови, ризици и претње безбедности“. Приступајући у анализи синтагме појмова „угроженост безбедности“ темељно и свеобухватно, кроз анализу геостратешког безбедносног окружења држава, као и друштвених и политичких услова на нивоу појединих држава који генеришу облике угрожавања безбедности, сагледавајући правне и уставне оквире ради уочавања вредности које се штите од угрожавања (витални интерес заједнице, имовина, територија, уставни поредак, људска права, живот, здравље, и сл.), овај аутор, на крају, поменути појам подвргава логичко-семантичкој анализи и сагледавању теоријских оквира за његову прецизност дефиницију. Уопштавајући и синтетизујући различита сазнања, др Гађиновић даје следеће одређење (стр. 72): „Под појмом угрожавања (безбедности) подразумевају се друштвене појаве или понашање настало деловањем човека (појединачно или групно), природе или техничких система у дужем периоду које су значајног обима, при чему настају или могу настати, штетне последице по интегритет човека, његову слободу и имовину, као и по интегритет и суверенитет државе и њених институција“. При том, аутор посебно апострофира разлику коју људи од струке морају да имају у виду када су у питању два сродна појма: *угрожавање* (појам који се односи на делатност) и *угроженост* (појам који се односи на ситуацију).

² Унопеди: Stefan Wolff (2006). *Ethnic Conflict: A Global Perspective*. New York: Oxford University Press Inc.

Свакако, пажњу стручне и научне јавности заслужује и класификација врста угрожавања безбедности, која даје преглед стандардних класификација према: месту, облику, носиоцу угрожавања, извору, активности, учесталости, интензитету и времену настанка угрожавања безбедности итд. Међутим, на основу наслова посебних поглавља у овој монографији може се закључити да др Гаћиновић даје предност комбинованом критерију у класификацији овог појма, опредељујући се за следећу оригиналну комбинацију: унутрашњи оружани облици угрожавања безбедности, унутрашњи неоружани облици угрожавања безбедности, спољни оружани облици угрожавања безбедности и спољни неоружани облици угрожавања безбедности, прецизирајући да се, у складу са насловом овог дела, наведена класификација односи на угрожавање безбедности капацитета државе.

За стратегије је од посебног значаја могућност садржана у овом делу која, у односу на стандардну класификацију извора угрожавања безбедности на војне и невојне (изазове, ризике и претње безбедности), истиче и другачију могућност класификације на *оружане* и на *неоружане облике угрожавања безбедности*, што у односу на сложену, непредвидиву и комбиновану природу савремених изазова ризика и претњи даје примеренији основ за класификацију. Као што је познато, велики број домаћих и страних теоретичара безбедности слаже се у оцени да је природа савремених изазова, ризика и претњи сложена и тешко предвидива, јер њихово испољавање подразумева укљученост више различитих субјеката са различитим улогама, мотивима и средствима, а поред тога имају тенденцију да често прелазе из једног облика у други, из једног нивоа интензитета у виши или нижи, као и тенденцију ширења са једне територије на другу у окружењу и сл.³

Уосталом, и сам аутор ове монографије, (стр. 168-217) примарно сврставајући организовани криминал у унутрашњи неоружани облик угрожавања безбедности, није пропустио прилику да објасни чињеницу да је криминал транснационална појава која, поред финансијских малверзација и коруптивних механизма, у пракси може да се ослања и на примену најгрубљих метода притисака, насиља, па чак и елиминације противника, тј. на наоружане актере (криминалне банде).

Наведени приступ савременим појавама у безбедности, заснован на умешној компилацији међународног и домаћег нормативног оквира, постојећих теоријских сазнања и ангажованог истраживања друштвених феномена, даје овом делу посебан квалитет у смислу актуелности, реалистичности и применљивости научних сазнања у пракси. Примера ради, на темељу постојећих научних достигнућа у друштвеним наукама, аутор даје вредан научни допринос разумевању проблема угрожавања безбедности савремене државе, почевши од нарушавања капацитета система безбедности од стране политички мотивисаних извршилаца, што је тема о

³ Упореди: Смиља Аврамов, *Регуларна армија и побуњеници*, Војно дело, 4/99, Београд 1999; Terry Terriff, Stuart Croft, Lucy James, Patrick M. Morgan, *Security Studies Today*, Cambridge: Blackwell Publishers Inc., Polity Press, 2001; Младен Бајагић, *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007; Љубомир Стајић, *Основи система безбедности* (са основама истраживања безбедносних појава) Правни факултет у Новом Саду, 2008; и *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, „Службени гласник Р. Србије“, број 88/09. Београд, 2009, Биљана Стојковић, *Security aspects of National Development Strategy of the Republic of Serbia*, часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“, Година LIV, број 3, Београд, 2012, стр. 33–48.

којој скоро да нема радова у домаћој стручној литератури. Поред тога, пишући о спољним и унутрашњим облицима оружаног угрожавања капацитета безбедности државе, имајући у виду да је том проблему посвећен велики број јединица домаће и стране стручне литературе, он читаоца не оптерећује сувишним понављањима већ ставља тежиште на оне аспекте овог проблема за које сматра да су недовољно научно разјашњени.

Вредност овог дела за стручну јавност је у томе што оно садржи врло добро систематизована, сажета и прегледна сазнања о све актуелнијим, спољним неоружаним облицима угрожавања безбедности државе, почевши од војних, политичких, економских, пропагандних, психолошких и других спољних притисака, до агресивног наступа и субверзивног деловања страних обавештајних служби.

Уместо извођења експлицитних закључка у монографији, аутор се позива на мудре мисли немачког филозофа Јиргена Хабермаса који, на прагу 21. века, изражава забринутост због неодговорног угрожавања општих животних интереса, одакле, можда, и потиче инспирација др Гађиноваћа за језгровит и одговарајући назив његовог дела. Признајући да је овај рад за њега био велики изазов, који је покушао да реши интердисциплинарним приступом проблему, овај аутор је изразио наду да ће садржајем монографије подстаћи демократску јавност у свету да се определи за решавање спорова мирним путем.

Др Радославу Гађиновићу морају се упутити похвале за овај значајан подухват у области друштвених наука, јер се ради о научном делу које на методолошки утемељен начин, из области интердисциплинарих, мултидисциплинарих и трансдисциплинарих истраживања и двопредметних студија, којима припадају и војне науке и науке безбедности, вешто залази у област бављења правних и политичких наука, а пре свега у предмет истраживања међународног и уставног права и науке о међународним односима, проширујући постојећи фонд сазнања. Стога, научна монографија под насловом „Угрожавање капацитета безбедности државе“ заслужује сву пажњу читалачке публике у земљи и иностранству, студената факултета безбедности и академија за безбедност, правних факултета и факултета политичких наука, института и других истраживачких организација, а посебно Војне академије и Криминалистичко-полицијске академије, као и стручњака који се баве безбедношћу. Она је, очито, последица дуготрајног истраживачког рада, промишљене и лудичке анализе друштвених појава и посвећеног напора научног радника да скрене пажњу на проблеме угрожавања безбедности, на које се може гледати на научно утемељен начин.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ И ВЕНС-ОВЕНОВ ПЛАН“, том II

Никола Тошић Малешевић

Српске политичке елите и Венс-Овенов план, том II,
Институт за савремену историју, Београд, 2011, 303 стр.

Сарадник Института за савремену историју др Владимир Петровић објавио је 2011. године други том збирке историјских извора који се односе на скори период прошлости постјугословенског простора под називом *Српске политичке елите и Венс-Овенов план (том II), Стенографске белешке са заседања Народне скупштине Републике Српске*. У овом делу приређивач је предочио документа као што су: извештаји генералног секретара УН о преговорима за период фебруар–март 1993 године; нацрт Мировног плана предложен 25. марта 1993; извештаји генералног секретара УН о преговорима за период април–мај 1993; извештавања дневног листа

Политика о преговорима у Атини; саопштење делегације Републике Српске о условном потписивању Венс-Овеновог плана у Атини 2. маја 1993; одлуке са 32. заседања Народне скупштине Републике Српске, одржане 19. маја 1993. на Палама, те извештавања *Политике* о одбијању Венс-Овеновог плана. Такође, у два одељка под називима *Од Женева до Пала. Подвајање српских елита око усвајања Венс-Овеновог плана* на 14 страна и *Епилог: Крах Венс-Овеновог плана у сећањима протагониста* на 5 страна, приређивач овог дела сажето је описао догађаје до 30. заседања Народне скупштине Републике Српске као и догађаје који су уследили непосредно по завршетку поменутог заседања.

На почетку књиге, на три странице налазе се уводне напомене приређивача, којима је укратко описан садржај овог дела. Највећи део историјских извора у другом тому, објављених на 141 страници, представљају прекуцане стенографске белешке које се односе на 30. заседање Народне скупштине Републике Српске, одржано на Палама 5. и 6. маја 1993. године. На овом заседању одлучивало се о прихватању или одбијању мировног плана за Босну и Херцеговину, који су израдили Сајрус Венс и Дејвид Овен, копредседавајући Надзорног комитета Међународне конференције о бившој Југославији, а који је требало да оконча грађански рат у овој земљи. После бурне дводневне расправе заседање се завршило одбијањем Венс-Овеновог плана, тј. одлучено је да о његовом прихватању или одбијању одлучује народ Републике Српске на референдуму расписаном за 15. и 16. мај 1993. године.

Таква одлука у Народној скупштини Републике Српске била је усвојена са 51 гласом за, 2 против и 12 уздржаних од 65 присутних народних посланика. На крају, народ у Републици Српској на референдуму је одбио Венс-Овенов план.

На 15 страна у књизи приређивач даје приказ сећања протагониста о краху Венс-Овеновог мировног плана, па се може видети шта о томе кажу Дејвид Овен, Добрица Ћосић, Биљана Плавшић, Никола Кољевић и Момир Булатовић.

Може се рећи да збирка историјских извора, коју је приредио др Владимир Петровић, нуди пуно корисних података и информација и има позитиван утицај на историјска истраживања новије историје простора бивше Југославије, чије се последице још увек виде и осећају. Многи проблеми који данас муче регион Балкана последица су, као што је већ речено у приказу тома I овога дела, тзв. ратова за југословенско наслеђе 1991–2001. године који су вођени у свим деловима бивше Југославије (Словенија 1991; Хрватска 1991–1995; Босна и Херцеговина 1992–1995; Косово и Метохија 1998–1999; Агресија НАТО-а на СРЈ 1999; Бујановац, Прешево и Медвеђа 2000–2001. и Македонија 2001). Због тога ово дело може бити корисно и за ширу јавност, а не само за научне и стручне кругове. Међутим, као и у I тому, о неким оценама приређивача може се расправљати. Чини се да је приређивач, у неким деловима књиге, износио одређене политичке ставове (на пример, „*председници СРЈ, Србије и Црне Горе са својом свитом*“ и слично). Што се тиче саме књиге, она је прегледна и технички добро опремљена. Садржаје прате адекватна објашњења у критичком апарату, док су документа највећим делом прекуцана, изузев извештавања дневног листа *Политика* о преговорима у Атини и одбијању Венс-Овеновог плана и саопштења делегације Републике Српске о условном потписивању Венс-Овеновог плана у Атини, која су дата у облику факсимила. У делу се налазе и табела, мапа БиХ са структуром привремених провинцијских влада, ревидирана мапа БиХ Венс-Овеновог плана са уцртаним Северним коридором, фотографије, затим хронологија мировних преговора о БиХ у периоду јануар–мај 1993. године, биографски регистар, списак скраћеница, резиме на енглеском језику и белешка о приређивачу. Књига је штампана у тиражу од 300 примерака. Штампане је суфинансирало Министарство просвете и наука Републике Србије, док је извршни издавач штампарија М-граф из Трстеника.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „КНЕГИЊА ЉУБИЦА“, РАДОША ЉУШИЋА

Милена Жикић

„Колико је њен живот био неистражен, речито сведочи чињеница да се није знало колико је деце родила у браку с кнезом Милошем Обреновићем! За њу, као мајку и кнегињу, деца су била највећа радост. Најбоље дане свог живота жртвовала је за добробит деце и највише брига имала је око деце“.

Кнегиња Љубица, Радош Љушић, Завод за уџбенике, Београд, 2013, 243 стр.

Да ли је женама српских владара 19. века историографија посветила довољну пажњу? Монографија Радоша Љушића, *Кнегиња Љубица*, пружа одговор на постављено питање и у истом тренутку је добар показатељ да је већина српских кнегиња остала на периферији интересовања српске историографије. И поред тога што је живот кнегиње Љубице побуђивао велико интересовање у епохи која је за нама, и што је њен допринос за време владавине династије Обреновића немерљив, она је сасвим незаслужено, напуштањем српске историјске позорнице, остала незапажена. Ипак, знајући да поједине теме пронађу свог писца, као и да историја није де-

финитивно написана, већ да је треба стално изнова писати и истраживати, Љушић је отпочео рад на биографији заборављене српске кнегиње, чији је живот био присут не ружама, као што то налаже титула, већ трњем, као што то одређује судбина! Дакле, можда је управо живот кнегиње Љубице чекао правог писца да би био истражен.

„Кнегиња Љубица остала је у лепој успомени српском роду. Њено име помињало се с поносом, како за владавине Обреновића тако и Карађорђевића – неуобичајено за нашу династијску повест која је обиповала нетрпељивошћу.“ Наведеним цитатом исписан је један од параграфа на првој страни публикације, која уједно представља и Предговор [9–14]. Такође, из прве ауторове речи сазнајемо да се идеја за писање биографије родила после прославе четрдесетогодишњице рада Друштва Кнегиње Љубице и јавног предавања у Коларчевој задужбини, организованог тим поводом, као и да је кнегињина биографија написана на подстицај Дражимира Марушића, својевременог председника СО Горњи Милановац. Аутор констатује: *„Писана је сасвим другачије и од претходних се понајвише разликује тиме што је кнез Милош, за разлику од Карађорђа и Михаила, скоро занемарена личност.“* Из Предговора сазнајемо да је Архива династије Обреновића страдала после династијског преврата 1903. године, што је велики проблем у проучавању владара ове династије и њихових чланова. Треба поменути да монографија, посвеће-

на кнегињи Љубици, заправо представља прерађено и допуњено издање из 1997. године. Такође, док су прво издање пратиле напомене, у другом издању оне су потиснуте, али је ново издање садржински проширено са два поглавља (једно је посвећено породичном портрету Обреновића из 1839. и упокојењу кнеза Милана, друго Љубичином учешћу у Вучићевој буни и њеном изгнанству из Србије).

И поред бројних дилема око методолошког опредељења за избор правог начина презентовања кнегињиног живота, Љушић се одлучио за хронолошки начин излагања чињеница и података. Након детаљног осврта на ауторе и дела посвећена жени кнеза Милоша, као и коришћених архивских фондова приликом писања књиге, Љушић је отпочео приказ живота Љубице Вукомановић. У Београду, на Васкрс 2013. године, аутор је потписао завршени животопис кнегиње Љубице Обреновић.

Свако писмо крије неку тајну, али какву тајну носи живот Љубице Вукомановић тј. Обреновић, сазнајемо на основу петнаест тематски повезаних наслова, презентованих хронолошким методом. *Срезојевци* [17–22] крију тајну о географском, историјском и породичном животу предака породице Вукомановић. Без икаквог саобраћајног значаја, али са важним стратешким положајем, на Суворовској греди, дуж пута Ваљево–Чачак налази се село Срезојевци у саставу СО Горњи Милановац. На основу садржајних података презентованих у првој тематској целини о Срезојевцима и његовим житељима, сазнајемо да је породица Вукомановић, којој је и Љубица припадала, најбројнија и највећа у селу.

Ко су *Вукомановићи* [25–32] сазнајемо из друге тематске целине. *„Вукомановићи су, према породичној традицији ... пореклом из Метохије, из околине Пећи. После пада ове области под Турке, негде у 16. веку, Вукомановићи су се преселили у Херцеговину, у Никшић. Плеће је у сеоби предводио Сава Костић-Вукомановић.“* Даљим читањем сазнајемо да све до друге половине 18. века немамо поуздане податке о овој породици, као ни о породичном старешини Гаврилу Савићу Вукомановићу. Међутим, са поузданијим подацима срећемо се када су у питању деца Гаврила Вукомановића. Наиме, сазнајемо да је Гаврило имао Сретена, Радосава, Милисаву и Ђорђа, од којих је за нас најважнија личност Радосав, супруг Марије Дамњановић и отац српске кнегиње Љубице Обреновић. Године 1785, јануара 3/14 родила се, као друга ћерка Радослава и Марије Вукомановић, будућа српска кнегиња. У породици препуној деце, браће и сестара, одрасла је Љубица. Међутим, колико је у томе било предности, толико је било и недостатака, јер је услед превелике посвећености породици Љубица заувек остала неписмена, али јој је живот као кнегињи дао привилегију да има не једног већ бројне писаре и тиме свој хендикеп потисне и занемари. „Писар је морао бити поверљива особа, нарочито у време честих буна и немира у којима је кнегиња учествовала или била њихов савременик и сведок.“ Једна од тих личности био је Вук Стефановић Караџић.

„О скоро свим знаменитим људима, рођеним у другој половини 18. века, постоје разне приче, често легендарне, о њиховом доласку на свет.“ Љубица Вукомановић није била изузетак. У неочекивано време, под немогућим условима, почиње њен живот. Две црне белеге на леђима обележиле су је за цео живот. Међутим, колико има легенде, а колико истине у наведеној тврдњи, за сада остаје непознато. Време ће показати да је добро знана народна пословица: „Није коме је нуђено, већ коме је суђено,“ постала применљива и приликом удаје ћерке Радосава и Марије Вукомановић. Иако је отац желео да је уда у Сарајеву, Први српски устанак спречио је њену удају и у исто време, определио њену будућу судбину. *„Да се удала у*

Сарајеву, за њу повест не би знала... али је буна шумадијске раје усмерила ток српске историје у новом правцу и Љубичин будући живот учинила занимљивијим, познатијим и достојнијим.“

Пишући аутобиографију при крају свога живота, кнез Милош се сећао да је у двадесетом лету ступио у брак са девицом Љубицом из Нахије рудничке, села Срезојевца, фамилије Вукомановића. *Удаја* [33–42], како је насловљена трећа тематска целина, Љубице Вукомановић за Милоша Теодоровића догодила се у пролеће 1804. године под благословом кума Карађорђа. Међутим, овај догађај мемоаристи прве половине 19. века нису забележили.

Четврта тематска целина *По рудничким бесплућима* [43–52] пружа ретроспективу догађаја из нововековне српске историје и упознаје нас са војним ангажманом Милоша Обреновића у Првом и Другом српском устанку. Поред политичке историје отвара се и питање личног живота, тј. односа између кнежевског пара. У складу с тим се поставља и питање: Да ли је било љубави, нежности и топлине у Љубичином и Милошевом животу? На основу ауторовог излагања може се закључити да једно за друго никада нису имали ни знак љубави, као ни знак пажње. У дому Љубице и Милоша расла су четири сина и четири кћери; укупно осморо претежно болесне деце. У току Првог српског устанка Љубица је живела у Брусници, а Милоша виђала повремено. По свршетку Другог устанка породица Обреновић прешла је у Црнућу, где је кнегиња поново била глава породице, због Милошевог учесталог одсуства. Конак је био уређен по османском принципу: „У једној соби, на патосу, простирала се постеља, где су спавали кнез Милош и кнегиња Љубица.“ Дакле, османски дух се још увек осећао у стварном животу.

Године 1818. Крагујевац постаје престоница Србије, богатија за два прелепа конака. *Живот у Крагујевцу* [53–64], описан у петој тематској целини, открива како је мала паланка прерасла у град са два конака: Кнежев – Милошев и Шарен – Љубичин (офарбан и украшен споља и изнутра, с много разних слика и натписа на зидовима, због чега је и понео наведен назив). Пенцери увезени из Аустрије као и поплочана калдрма у кнежевском комплексу, били су нешто ново и за Милоша и за Србију. Тридесете године 19. века доносе европски дух, мада још увек експерименталан, који ће за пар деценија постати свакодневица. Кнежевски конак постаје место балова, а сребрно посуђе, које је стизало из Беча, саставни део трпезе. Колико је лепоте било у тим тридесетим толико је било и прикривене жалости и бола.

Непуну деценију од преласка у Крагујевац породица Обреновић доживела је још једно пресељење. „У кнежевом трагању за новом престоницом Србије *Пожаревац* није био конкурентско место. По свему судећи, кнез је у њега намеравао да смести, из безбедносних разлога, своју супругу и децу.“ Урбанизација града је започета, а кнежев конак угледао светлост дана и то у цариградском стилу. Године 1825. кнегиња се преселила у Пожаревац. Кнез Милош је, по обичају, у поменутом конаку проводио време само за празничне дане и крсну славу Светог Николу. Међутим, управо је овај двор и био место посета виђенијих људи ондашње Србије, Јоаким Вујић, Иштван Сечењиј, Хоџес – енглески конзул и бројни други државници видели су цариградски дух, у још увек поробљеној кнежевини. Како је Кнегиња Љубица живела на кнежевском имању у Пожаревцу, јасно је уколико се има у виду да је девет жена и 67 мушкараца опслуживало, наравно и то није било све, још читав низ непоменутих људи био је у њеној близини. Међутим, колико год да је било рас-

коши, у кнегињиној души је владала пустош, а живот посут најцрњим ружама. Године 1831. Љубица је доживела још једно пресељење и то у Топчидеру. „*Живети у Топчидеру, у оно време, било је равно усамљености... Тренуци весеља и дружења били су ретки...*“ Дакле, У Пожаревцу и Београду [65-82], како је и насловљена шеста тематска целина, брачни пар Обреновић отпочиње нови живот, без имало љубави и брачне посвећености, али са великом наклоњеношћу државној политици.

Поред турбулентних политичких дешавања *Деца* [83-98] су обележила живот кнеза и кнегиње и њима аутор посвећује седму тематску целину. Четири сина и четири кћери била су право богатство не само за брачни пар, Србију већ и за Обреновиће. На другој страни, историја као да је била немоћна да испрати Љубицу у доследном редоследу рађања деце или су ипак историчари показали неспособност на пољу спознавања веродостојних података о деци кнежевског пара. Љушић је на поменутом пољу уложио пуно напора и донекле расветлио редослед рођења деце. Можда ће накнадна истраживања дати одговор на ово, за сада још увек отворено питање. Међутим, било којим редоследом да су рођена била су нешто најлепше што се догодило кнегињи Љубици. Петар, Петрија, Јелисавета, Ана Милан, Марија, Михаило и Теодор чине најбројнију владарску породицу икада присутну у српској историји. Нажалост, родитеље су надживела само два детета, Петрија и Михаило, док је Јелисавета надживела само мајку. Међутим, не треба потиснути ни једанаесторо ванбрачне деце Милоша Обреновића, која иако нису остварила право на титулу наследника, по рођењу су већ била наследници кнежевске крви, што је било довољно самом Милошу. Колико је било храбрости у праштању неверстава Милошевих, сахрањивању рођење деце, политичким немилим догађајима може се наслутити, као што то чини и Љушић на основу расположиве архивске грађе. И поред тога што је болесну децу сахрањивала и није доживела да ожени ни једног сина, кнегиња није ни у једом тренутку поклекнула до смрти.

Осма тематска целина, *Љубави кнеза Милоша* [99-134], обрађује најосетљивије питање кнежеве природе крунисано рођењем бројне деце. Многи историчари су покушали да оправдају Милошеву приврженост женама, тражећи узроке у турском утицају, који је за све време Милошевог живота био присутан у Србији. Међутим, чини се, да је само српски кнез био опијен османским утицајем. Било, како било, кнез Милош Обреновић остао је упамћен по својим бројним љубавним авантурама. Био је највећи љубитељ жена, међу српским владарима. Цариградске, бечке и влашке љубави, осим српских, доминирале су животом чувеног Обреновића. У жељи да Милоша научи памети Љубица је убила Петрију, једну од кнежевих љубавница, али ни то није зауставило Милоша на авантуристичком пољу.

У *опозицији кнезу Милошу* [135-144] девета је тематска целина у којој је доминантно приказана Љубичина наклоњеност опозицији кнезу Милошу, не због породичног незадовољства, бројних неверстава, већ из жеље да га задржи на челу српске државе, дакле, из прагматичних разлога. Наиме, кнез Милош није хтео да мења свој апсолутистички начин владавине и да влада по Уставу из 1838. године, па је због тога абдицирао 1/13. јуна 1839. у корист престолонаследника Милана. Кнегиња Љубица, у жељи да задржи Милоша на српском владарском трону, пришла је Милошевим противницима, очекујући да ће на тај начин кнеза натерати да смањи своје политичке апетите и спаси и њега и државу од будућег фијаска. Такође, кнегиња је знала да Милану болест неће дозволити да се одржи на престолу. У складу

с тим, желела је да сачува престо Милошу и спаси династију Обреновића од пада, који је био неминован.

Најболнији тренуци кнегиње Љубице почели су да се јављају крајем тридесетих и почетком четрдесетих година 19. века. Десета тематска целина описује Милошев одлазак са престола и *Смрт кнеза Милана* [145–166], односно најтеже тренутке које је кнегиња преживела. Срце јој се сламало, а осећај усамљености преовладао. После сахране кнеза Милана, кнегиња је отишла, у пратњи саветника Проте Матеје Ненадовића, у Буковник ради опоравка. Ти најцрњи дани остали су заувек урезани у њеном сећању.

Кнежевина Србија је са Милановом смрћу остала без кнеза, што је описано у једанаестој целини монографије *Са Михаилом* [167–176]. У тешким данима који су следили Љубица је преузела улогу Михаиловог пратиоца на путу до Цариграда, ради примања кнежевог звања. Међутим, може се констатовати да је кнегиња у току читавог живота била Милошева сенка као и подршка, подстрек и потпора свих својих најближих. Трудећи се да Обреновиће задржи на престолу била је, чини се, спремна да следи Турску политику на свим пољима. Приликом тражења савета за поједине поступке и у преписци са кнезом кнегиња је користила устаљене формулације „Ви“, „Господару“, „Ваша Светости, милостиви Господару“.

У борби за власт Љубица је подржала Милоша, а не Михаила, из прагматичних разлога. Сматрала је да Србију може водити само чврста рука, попут Милошеве, а да је Михаилова још увек немоћна за било који вид борбе. *„Кнегиња Љубица тежила је непрестано да се поврати Књаз Милош, мада је Књаза Михаила као јединца сина јако волела.“* Очување имовине коју је стекао Милош било је једно од важнијих питања којима се кнегиња занимала током прве владавине кнеза Михаила. Да истина буде још болнија, Љубичина предвиђања су се обистинила, јер је почетак владавине Михаила Обреновића, у истом тренутку био и крај, тј. означио повратак уставобранитељских првака у земљу. Иако је била *За Милоша* [177–188], о чему говори и дванаеста тематска целина, а против Михаила, реално је била слаба да на својим већ повијеним леђима понесе проблеме са којима се кнежевина суочавала.

Како је преживела абдикацију кнеза Милоша, смрт кнеза Милана и протеривање кнеза Михаила најбоље говори чињеница да се после ових тужних дешавања никада није опоравила. Након буне Томе Вучића Перишића одлази у Земун, а убрзо после тога и у Нови Сад. Боравак у Земуну подносила је тешко, иако су јој на услузи биле њене кћери. У избеглиштву је живела скромно, нечујно и тихо, као да и никада није била кнегиња. Жалила је за прохујалим временом и често се присећала живота са Милошем, кога поред ње није ни било када је било најпотребније. *Протеривање из Србије* [189–202] оставило је дубоке трагове у њеном животу, о чему говори тринаеста целина монографије.

Смрт [203–216] кнегиње Љубице детаљно је обрађена у четрнаестој целини, посвећеној њеним последњим данима живота. *„С пролећа 1835. жалила се кнегиња кнезу да је рђавог здравља и да је због тога јако нерасположена. Почеле су да је боле груди, ватра је обузимала и избијала у плећима и глави, а зној пробијао.“* Април 1843. године био је најтежи за кнегињу. Здравље је почело нагло да се погоршава. Последњи разговор обавила је са својим сином Михаилом поручивши му: *„Сине, мајка те оставља у аманет народу твоме, који је доказао, да те љуби. Љуби и сине и ти свој народ више него самог себе.“* Сахрањена је у манастиру Крушедол. Трошкове за кнегињин погреб платио је кнез Милош. Пар година касније

„Путујући лађом из Влашке у Беч 1850, кнез Милош је навратио у манастир Крушедол да се поклати сенима своје супруге“.

Срце пуно трња [217–228] представља једну врсту завршне речи или синоним за закључак, из којег сазнајемо: да је кнегиња била средњег раста, снажног телесног састава, крупних смеђих очију и крупног убедљивог гласа. Једини детаљ који је красио њену руку била је бурма и сат на руци, украшен најтањим млечаким ланчићем. Када се сведе рачун, може се уочити да је кнегињин живот био испуњен немилим догађајима од којих су три била најјача: убиство Милошеве љубавнице Петрије, смрт кнеза Милана као и протеривање кнеза Михаила из Србије. Пред смрт њено срце било је испуњено болом због породичне трагедије и политичких промашаја. „Била је млађа од кнеза, а умрла је знатно пре њега.“

Ко је писац књиге о кнегињи Љубици сазнајемо на последњим страницама публикације, смештеним након *Именика личности, места и установа* [229–236] и *Списка извора и литературе* [237–240]. Биографија Радоша Љушића, насловљена *О аутору* [241–243], представља добру смерницу у спознавању његовог богатог научног живота. На његовом примеру може се научити како се каријера од 1975. године до данашњих дана ствара, надограђује и сваки даном све више допуњава референцама великог значаја, којих до 2013. године има више од пет стотина. Истраживач историје српског народа 19. и 20. века носилац је свих звања на Филозофском факултету у Београду. Његову биографију употпуњава и позиција директора Завода за уџбенике, председника Друштва историчара Србије, као и чланство у многобројним редакцијама историјских часописа. Дела која говоре о Љушићу су: *Кнежевина Србија (1830–1839)*, САНУ, Београд, 1986; *Милан Обреновић, војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Музеј Рудничко-Таковског краја, Горњи Милановац 1995, *Љубави српских владара и политичара*, Београд 2001; *Историја српске државности*, књ. 2. Србија и Црна Гора – нововековне српске државе, Сану, Нови Сад, 2001. На последњим страницама, након исцрпне библиографије, аутор нас упознаје са *Изворима илустрованих прилога* [244], фотографијама, картама, сликама, предметима и рукописима.

На крају, поставља се питање како оценити монографију о кнегињи Љубици коју је написао Радош Љушић? На први поглед може се видети да је књига одрађена на најквалитетнијем папиру, да поседује бројне фотографије у колору и то на скоро свих 240 страница. Тврд повез, већи формат, лик кнегиње Љубице на корицама, златна слова на хрпту књиге одају утисак да је пред читаоцима озбиљна научна студија коју издаје Завод за уџбенике. Заснована на архивским документима, допуњена дугогодишњим истраживачким радом Радоша Љушића биографија српске кнегиње престаје да буде непозната и постаје доступна од 2013. године свим љубитељима историје. Оно што приказану монографију чини још вреднијом и приступачнијом читаоцима јесте сасвим једноставан стил писања, по којем је аутор и препознатљив у науци. Гајећи наду да ће поједина отворена питања за коју годину бити откривена захваљујући истраживању младих генерација, а за коју деценију и публикована представља највећу награду за самог Љушића. Дакле, нека његова монографија буде и извор и изазов будућим истраживачима 19. века. Може се закључити да је Љушић овим својим делом успео да сазнајно обогати историју и, такође, упутити отворени позив на дружење и упознавање са кнегињом Љубицом Вукомановић – првом из нововековне династије Обреновић.

S U M M A R I E S

Geopolitics of Japan

Momčilo Sakan

The paper presents general (geographic, demographic, and historical) features of Japan, its historical development and unsolved territorial disputes with neighboring countries, ambitions and prospects as regards Japan's internal situation and its very complex environment.

Key words: geopolitics of Japan, geography, demography, history, geopolitical ambitions, the United States of America, opportunities and prospects

Risk Management in the Strait of Malacca

Zoran Kilibarda and Adi Bramasto

The paper discusses the problem of navigation safety in the Strait of Malacca in the context of the importance it has for the littoral countries and the countries linked by the Strait, whose economy is largely dependent on the regular deliveries of goods transported along this sea route. It analyzes the threats that endanger the traffic in the strait, especially the risk of pirate attacks and environmental accidents resulting from accidents of ships carrying dangerous cargo, then the measures the countries bordering the strait undertake through unilaterally and mutually coordinated actions along with a support of user countries in order to prevent the risk and mitigate the effects of emergencies, as well as forms of the involvement of international organizations in the process of risk management, focusing on the limiting factors of the existing mechanisms of co-operation between littoral countries and other interested actors.

Key words: Strait of Malacca, security, risks, co-operation

Environmental Refugees: Direct or Indirect Way to a Conflict

Gavrilo D. Ostojić

Under the influence of ever more frequent effects of climate change and the adverse impact of man on the environment, there is an increase in natural and technological disasters in the world in recent decades, which inevitably affect an increas-

ing number of people, while leading to the emergence and increase in the number of new type of refugees – environmental refugees.

According to unofficial data, in the mid 1990s there were approximately 25 million environmental refugees worldwide, with their numbers growing daily. Taking into account the assumptions of many international organizations, institutions and scientists that the impact of climate change in the future will be ever more pronounced, this will cause changes in the environment that will cause the number of environmental refugees to greatly exceed the number of "traditionally produced refugees" in the world. Such a situation may complicate economic, religious, political and ethnic intolerances to such an extent that they can easily culminate, or turn into conflicts of smaller or larger proportions.

The paper particularly focuses on the problem of defining the notion of environmental refugees on the international level, growth trends, future situation, causes of their occurrence, as well as a consequence of their growing numbers – an increase in conflicts.

Key words: environmental refugees, conflicts, natural and technological disasters, and climate changes

Security Culture as a Social Resource of National Security

Svetlana S. Stanarević and Milenko M. Bodin

This paper presents security culture as a social resource and a factor in the development of the national security, involving two important processes: first, as a transfer of national culture into security culture, and second, as a transfer of national security into security culture.

To develop this postulate, we have started from a national framework of security and security culture, and considered in what ways and including what factors, actors or institutions, the security culture should contribute to the development and maintenance of national security. There are many factors that affect the stability and development of national security. In addition to military, economic, political and technological factors arising from the empowerment and stability of democratic processes and the level of institutional development and efficiency, very important are also those that originate from the sphere of culture, national culture, and then security culture as well.

Security culture that resulted from the national culture by strengthening and empowerment of the national identity in particular, through the strengthening of the national will, the citizens' patriotic awareness and readiness to defend the vital national values, is focused also to achieving permanent national objectives, primarily relying on its own resources and assets in all areas of social development. The focus of the paper is on the role and importance of the social elite and the national education system, when it comes to the transfer of the national culture to the security culture, and the role of government and social institutions, when it comes to the transfer of national security to security culture.

Key words: national security, national culture, security culture, social resource

Problems of Intelligence Services in the Process of Adapting to Contemporary Challenges, Risks and Threats

Aleksandar Krštenić and Martin Matijašević

Intelligence services around the world conduct a continuous and hard battle to adjust to the new conditions created by contemporary challenges, risks, threats, and globalization. In spite of continuous efforts to improve the methodology and operation of the intelligence services, there have been security failures. Great shock to the global intelligence community came on 11 September 2001, when Al Qaeda carried out terrorist attacks on the territory of the United States of America. These terrorist attacks marked a turning point in the perception of national and global security in the world. All these changes have led to the emergence of various problems in adapting the intelligence services to the current security situation. In order to overcome the gap between the needs, current assets and capabilities of the intelligence services, it is necessary to insist on the continued development and improvement of the intelligence activity. This development need to involve both the redefining of the position of the intelligence services in the country, and the implementation of new operational methodology. This is the only way to keep up with modern challenges, risks and threats, whose exponents consistently aspire to advancing and finding new forms of threats, their maxim being: "Maximum effect with minimum means".

Key words: intelligence activity, intelligence service, risk, globalization, threat, terrorism, organized crime

The Role of Private Armed Forces in the Traditional Concepts of Security

Nikola Vračević and Vladimir Cvetković

Seen from a historical point of view, security and defense have always been tasks mostly dealt with by state institutions (police, armed forces and intelligence services). The state's monopoly over the instruments of force has visibly "weakened" in the past two decades, largely as a result of the privatization trend permeating all areas of modern society. After the end of the Cold War, private military companies have started to extensively provide professional military services, both to developing countries and industrialized countries. These services range from strategic, tactical and technological advice, training and logistical support, to providing exclusively military (combat) services to governments of various countries, multinational corporations, international organizations, non-government agencies and other non-state actors. Private military companies are certainly not a transient phenomenon or occurrence; on the contrary, they will be very important providers of private military services in the future.

In this regard, the paper generally and systematically examines the role of private military companies and armed forces, in the traditional concepts of both national and international security, with special overview of their historical development.

Key words: private armed forces, private military companies, traditional concept, national and international security

Searching for Legal and Institutional Concept of National Security of the Republic of Serbia

Zoran S. Pavlović and Nenad Avramović

Searching for a possible concept of national security in the Republic of Serbia proceeds from the term "security", with a view of the existing, but also some new forms of jeopardy, which have not so far been recognized as such, or they have not been paid enough attention to, all the way to including the social area into the state security. Basic international conventions, systemic laws and strategies which regulate these issues are indicated. Institutionally, additional attention is paid to military intelligence and security agencies in the country, without special analysis of already known details of these regulations, but providing the criticism of what would absolutely have to change with an aim to protect values and goods of already recognized individual and collective human rights and freedoms, as well as possible institutional change through the establishment of an agency within the Ministry of Defense. More adequate forms of work are suggested when it comes to specific challenges and threats and risks. Even though there is no parliamentary control of security services in all countries, it is indirectly concluded that it would be an optimal solution for our country. There is an example of Italian legislation, within which, for decades, there is a unified system of security, with tendencies to make changes which follow social development and status. The creation of a reformed system of national security in Serbia is insisted upon, from which new solutions would follow, as a part of the security system.

Key words: the country's security, traditional and new methods, institutional reform, creation of a functional security system.

Greater Albania – Shaping of New Instability in the Balkans

Miloje Zdravković

Regarding its topic, this paper is a logical continuation of the article "Greater Albania – Threat to Regional Stability" by the same author, which was published in *Vojno Delo* Summer 2013. The paper deals with legal consequences of the secession of Kosovo and Metohija for the stability of Southeast Europe.

The author states that the process of Albania's self-isolation and an attempt to create "Greater Albania" will most likely lead to further internal regress of Albanians, renewal of conflicts with neighboring nations, who they live nearby and essentially depend on, as well as to the renewal of conflicts between the Albanians themselves

Key words: *"Greater Albania", Albanian territories, Albanian terrorist organizations, organized crime, radical Islam, division of Kosovo, "Greater Kosovo"*

Joseph de Maistre's Apology of War and Political Modernity

Srđan B. Starčević, Ilija Kajtez and Goran Vukadinović

Interest in the work of Joseph de Maistre, a philosopher who is best known for his harsh criticism of the French Revolution, ultraroyalism and ultramontanism, revived on the eve of the bicentennial celebration of the French Revolution. The aim of this paper is to examine the significance of De Maistres' views of the world, and war in particular, for the modern world and for the modern man; which of De Maistres' topics are relevant today and which of his conclusions correspond to our age. The process of research included comparative-historical method, biographical method, and the method of content analysis. Seemingly outdated theses and arguments of the philosopher are matters for fruitful discussions, mainly about government, order and war, and their mutual relations. The paper points to the actuality of various aspects of De Maistres' philosophy, focusing on his apology of war. Particularly noteworthy is the connection that De Maistre established between the war and the political order, which provides an explanation of the causes of the wars that have been, are, and will be fought by the world empires of all times.

Key words: *war, order, revolution, restoration, conservatism*

Conditionality of the Operational Capabilities Building on the Development of the Serbian Armed Forces' Doctrine

Božidar Forca

The transformation and development of the Serbian Armed Forces made use of, among other things, the best foreign experiences. A principle set for this development was the interoperability with foreign armed forces in the processes and activities involving units of the Serbian Armed Forces, such as the Partnership for Peace program, or the participation in multinational operations outside the Republic of Serbia. A particular aspect of the application of foreign experiences is the concept of the development of the Serbian Armed Forces, based on capabilities. In foreign armed forces, these capabilities are known as "es-

sential operational capabilities", and in the Serbian Armed Forces as "operational and functional capabilities". Building of these capabilities is based on factors, among which one of the key ones is the military doctrine. The topic of this paper is the conditionality of the operational capabilities building on the development of the Serbian Armed Forces' doctrine.

Key words: military doctrine, operational capabilities of the military, the Serbian Armed Forces

The Role and Importance of the Public Sector in the Defense Activities

Samed M. Karović, Igor Z. Vukonjanski and Dragoljub J. Sekulović

Vital defense interests of the Republic of Serbia are defined through the activities of preserving the sovereignty, independence and territorial integrity and the protection of its citizens, building the trust, enhancing the security and stability in the region, as well as the promotion of co-operation and partnership with international security organizations and institutions.

Given the fact that the defense entities are defined by strategic documents of the state, laws and regulations, the topic of the paper focuses on the defense entities and their mutual coordination. Therefore, the aim of this paper is to, in terms of planning and implementation of defense activities, point to some problems in the area of institutional assets currently available to the public sector.

Key words: defense, organization, division of responsibilities, the public sector

Effect of Foreign Lexemes on the Lexicon of the Military Profession in the Serbian Language

Karina Avagjan

The subject of this research is lexemes of foreign origin in the language of the military profession (words of French, Russian, German, Turkish, Italian, English, or Spanish origin) and their impact on the lexical composition of the Serbian language. Using the material excerpted from the Military Lexicon and etymological dictionaries, we performed etymological and contrastive analysis, aiming to highlight the following questions: how, why and to what extent foreign words can affect the lexical composition of another language, which is used by a closed system such as the military.

Key words: lexeme, lexicon of military profession, the military, etymological analysis, derivation, corpus, semantic group, Serbian language

Functioning of Protection and Rescue System in the Territory of a Municipality/Town

Branko Babić

Local governments, in accordance with the Law on Emergency Situations, the Law on Local Self-Government, and other regulations, regulate the operation of the protection and rescue system within the territory of their jurisdiction, defining: the subjects of protection and rescue; responsibilities of the municipality; inclusion of qualified entities and their activation in the system; the role of citizens, associations of citizens and other organizations; coordination and management of protection and rescue in emergency situations; personal, mutual and collective protection; implementation of measures and tasks of civil protection; appointment of commissioners and deputy commissioners; forming of civil protection general purpose units; functioning of the public warning system; installation of sirens; training and preparation; planning and programming; financing of the protection and rescue system; assessment of damages; honors and awards, and other issues important to the organization and functioning of the civil protection. The paper deals with the place and role of local governments in the protection and rescue system, focusing on the organization and preparation of assets and resources for acting in emergency situations.

Key words: local governments, protection and rescue, civil protection

Theoretical Approach to Job Satisfaction and Motivation of Employees

Marko Pavlović and Dijana Marković

The employees of an organization are an essential element of its success and an important element of a modern manager's domain of work. The paper presents theoretical approaches to the study of motivation of employees and the possibilities of measuring the level of their job satisfaction.

Key words: satisfaction, motivation, employees, organization, questionnaire

Through Secret Alliance to Public Great War

Milan Mijalkovski

Before the World War One, there were many secret alliances, but there were also reciprocated suspicions among some European powers during a few former decades (since 1876). These were alliances and suspicions involving their plans for geopo-

litical recomposition of the Balkans, where interests of the Balkan states and peoples were marginalized and to a great extent instrumentalized. Smoldering disagreement of non-Balkan hegemons regarding the drawing of imaginary maps of the Balkans, according, of course, to the wishes of each of them, was sometimes openly expressed and resulted in uprisings and local wars. However, the outcome of these types of violence had never fully satisfied the ambitions of each of the interested non-Balkan hegemons. It particularly disagreed with the ambitions of the Berlin-Vienna axis regarding the “vital importance” of its extending towards Thessaloniki and Baghdad. An attempt in 1941 to achieve its breakthrough by force led to aggression against the Kingdom of Serbia, which triggered the World War One.

Key words: *secret alliance, secret understanding, war, assassination*

Hermann Neubacher's Mission to Serbia in 1943 – Germany's Search for Politico-Military Solutions in the Balkans

Mirjana Zorić

The Balkan region as a whole, especially Serbia as its strategic axis, has always been a target of various geopolitical schemes, which often led to war conflicts in the past. On the eve of the 70th anniversary of the liberation of Serbia in the World War Two, this paper analyzes Serbia from the perspective of the German command and the measures undertaken in the second half of the war in order to keep the Balkans, at a time when Germany was largely losing out on other European battlefields. This paper discusses the military and political aspects of the German strategy in the Balkans in 1943 and 1944, and the attempts to match, using political action (via Neubacher's mission) in Serbia and other Balkan countries, the changing strategic relations in Europe, caused by the defeat of the Wehrmacht at Stalingrad and in North Africa late in 1942 and early in 1943, and to restore the shattered German positions in its southeast, especially at a time when the World War Two was nearing its end.

Key words: *war, mission, command, Balkans, Southeast Europe, the movement, the Chetniks, the Partisans, communists, nationalists, front, collaboration*

Војно дело“ је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикување и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno@mod.gov.rs (формат А4, фонт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар да-те научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансијала пројекат или програм, наводи се у посебној напмени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег репомеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, раду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графикани и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за репродукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној грађи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не превode се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,

- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

- Браће Југовића 16, 11000 Београд •
- Телефон: (011) 3201-995, војни 23-995 •
- Телефакс: (011) 3241-009 •
- Текући рачун: 840-312849-56 • ПИБ: 102116082 •
- Број потврде о евидентирању за ПДВ: 135328814 •

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ ЗА 2014. ГОДИНУ

Претплаћујемо се на часопис:

бр. примерака

1. „Војно дело“

Годишња претплата 1.400,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923051

2. „Војнотехнички гласник“

Годишња претплата 896,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923054

3. „Нови гласник“

Годишња претплата 1.600,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923053

Претплатне цене важе до 31. 12. 2014. године.

Број примерака издања која се наручују уписати у наруџбеницу, а примерак наруџбенице са доказом о извршеној уплати на горе наведени текући рачун послати на горе наведену адресу.

Купац тел.:

Место

Улица бр.

Потпис наручиоца

М. П.

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводацац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 480 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази тромесечно. Представља отворени форум за презентовање и сти-мулисање иновативног промашљања о свим аспектима и нивоима безбедности и од-бране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно зва-ничну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.